

“รุ่งอรุณแห่งความสุข”: การสร้างประวัติศาสตร์ “สุโขทัย” พ.ศ. 2450 – 2534

นางสาววิศรา ตั้งคำวานิช

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2555
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository(CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

“THE DAWN OF HAPPINESS”: THE CONSTRUCTION OF “SUKHOTHAI” HISTORY,
1907 – 1991

Miss Warisara Tangkawanich

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts Program in History

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2012

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

“รุ่งอรุณแห่งความสุข”: การสร้างประวัติศาสตร์

“สุโขทัย” พ.ศ. 2450 – 2534

โดย

นางสาววิศรา ตั้งคำวนิช

สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

อาจารย์ ดร. วิไลลา วิไลทอง

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อักษรวิรุฬหาร)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(อาจารย์ ดร. ดินาร์ บุญธรรม)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(อาจารย์ ดร. วิไลลา วิไลทอง)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร. จุฬิศพงษ์ จุฬารัตน์)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร. สมเกียรติ วันทะนะ)

วริศรา ตั้งคำวานิช: “รุ่งอรุณแห่งความสุข”: การสร้างประวัติศาสตร์ “สุโขทัย” พ.ศ. 2450 – 2534. (“THE DAWN OF HAPPINESS”: THE CONSTRUCTION OF “SUKHOTAI” HISTORY, 1907 – 1991) อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: อ. ดร. วิไลลา วิไลทอง, 275 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ศึกษาการสร้างประวัติศาสตร์ “สุโขทัย” โดยชนชั้นนำและนักประวัติศาสตร์ที่มีบทบาทสำคัญในช่วงพ.ศ. 2450 ถึง 2534 ผลการศึกษาพบว่า ก่อนพ.ศ. 2450 เรื่องราวของประวัติศาสตร์สุโขทัยยังมีลักษณะเป็นตำนาน เมื่อถึงพ.ศ. 2450 – 2495 การสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัย ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างรัฐชาติและเป็นจุดเริ่มต้นของการเขียนประวัติศาสตร์ไทย ที่มีสุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรกและเป็นจุดกำเนิดของการสร้างความเป็นไทย “แท้” “ดั้งเดิม” และ “เป็นอุดมคติ” ประวัติศาสตร์นิพนธ์นี้กลายเป็นประวัติศาสตร์ชาติกระแสหลัก ระหว่างพ.ศ. 2496 – 2534 เรื่องเล่าหลักของประวัติศาสตร์สุโขทัยยังคงได้รับการสืบทอดและส่งเสริมจากนักประวัติศาสตร์อนุรักษนิยม ทั้งยังเกิดการสร้างสถานที่ทางวัฒนธรรมและประเพณีประดิษฐ์ที่เกี่ยวข้อง ในขณะที่เดียวกันก็เกิดประวัติศาสตร์กระแสรอง เช่น ประวัติศาสตร์แนวสังคมนิยมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขึ้นมาท้าทายหรือคัดค้านด้วย อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักและอุดมคติความเป็นไทยผ่านการปลุกฝังของรัฐได้กลายเป็นความคิดและความรับรู้ที่ยังคงอยู่และทรงพลังอย่างยิ่งในสังคมไทยจนประวัติศาสตร์กระแสรองไม่สามารถล้มล้างความคิดเหล่านั้นได้

ภาควิชา.....ประวัติศาสตร์.....ลายมือชื่อนิสิต.....
 สาขาวิชา.....ประวัติศาสตร์.....ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
 ปีการศึกษา.....2555.....

5280207322: MAJOR HISTORY

KEYWORDS: SUKHOTHAI / THAI HISTORIOGRAPHY / NATION STATE / THAINESS

WARISARA TANGKAWANICH: “THE DAWN OF HAPPINESS”: THE CONSTRUCTION OF “SUKHOTHAI” HISTORY, 1907 – 1991. ADVISOR: DR. VILLA VILAITHONG, 275 pp.

This thesis studies the construction of “Sukhothai” history by Thai elite and historians who played important roles during the period of 1907-1991. The research findings show that before 1907, Sukhothai historical stories were myths. From 1907 to 1952, the construction of Sukhothai history became part of the nation building and was the beginning of the writing of Thai history that signified Sukhothai as the first capital city and the origin of “authentic”, “traditional” and “ideal” Thainess. This historiography became the mainstream national history. Between 1953 and 1991, the metanarrative of Sukhothai history was maintained and promoted by conservative historians. This narrative also influenced the construction of various cultural sites and the invention of many traditions. At the same time, alternative histories such as socialist history and local history sprung up to challenge or oppose the mainstream. However, Sukhothai mainstream history and the ideals of Thainess, instilled by the Thai state, have remained so powerful in Thai society that no any alternative histories has yet managed to undermine or replace them.

Department : History Student’s Signature

Field of Study : History Advisor’s Signature

Academic Year : 2012

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือและกำลังใจมากมาย บุคคลแรกที่ต้องขอขอบคุณคือ อ. ดร. วิไลดา วิลัยทอง ครูผู้ทุ่มเทแรงกายแรงใจให้ลูกศิษย์เสมอ รวมทั้งเป็นที่ปรึกษาในแทบทุกเรื่องของชีวิต ขอขอบคุณแรงผลักดันของ รศ. ฉลอง สุนทราวณิชย์ และความห่วงใยของ ผศ. สุวิมล รุ่งเจริญ หากไม่มีทั้งสองท่าน ผู้วิจัยคงไม่สามารถเดินมาได้ไกลถึงจุดนี้และก็จะไม่มีวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอขอบคุณ รศ.ดร. สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ ผู้ที่ถือว่าเป็นอาจารย์ทางประวัติศาสตร์คนแรกที่เปิดตา เปิดสมองของผู้วิจัยให้พบกับโลกใบใหม่ อ. ดร. ธนาพล ลีมอภิชาติ ที่เมื่อเจอน้ำครั้งแรกก็คอยถามไถ่ถึงงานและให้กำลังใจ รวมไปถึง ผศ. สาวิตรี เจริญพงศ์ อาจารย์ที่ปรึกษาสมัยปริญญาตรีซึ่งยังเป็นห่วงผู้วิจัยอยู่เสมอ ขอขอบคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้แก่ รศ. ดร. สมเกียรติ วันทะนะ อ. ดร. ดินาร์ บุญธรรม และ อ. ดร. จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ ที่กรุณาให้ข้อคิดและคำแนะนำอันเป็นประโยชน์เพื่อให้วิทยานิพนธ์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ขอขอบคุณคำแนะนำและกำลังใจของ ศ. ดร. ชงชัย วินิจจะกูล รวมทั้งรอยยิ้มและคำอวยพรจาก Dr. Kay Mohlman

ขอบคุณโครงการ Asian Graduate Student Fellowship 2012 ของ Asia Research Institute, National University of Singapore ที่มอบโอกาสและประสบการณ์ดีๆ ตลอด 2 เดือนครึ่งในสิงคโปร์ รวมทั้งทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์สำหรับนิสิต จากบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอบคุณรุ่นพี่ที่ให้กำลังใจและความช่วยเหลือทางวิชาการโดยเฉพาะ คุณบุญพิสิฐ ศรีหงส์ คุณอาวุช ชีระเอก คุณธิกานต์ ศรีนารา คุณกำพล จำปาพันธ์ คุณธนาวิ โชติประดิษฐ์ และคุณปฤณเทพนรินทร์ ขอขอบคุณกำลังใจในโค้งสุดท้ายของ “อาจารย์สองดี” อ. ชิบดี บัวคำศรี และ อ. สุวิสถิติ โภชน์พันธุ์ ขอขอบคุณความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ คุณสมพร ปลื้มกุศล และคุณวารภรณ์ นิ่มนวล ขอขอบคุณ “เพื่อนๆ” ร่วมรุ่นปริญญาโททุกคนที่ได้ร่วมเดินทางต่อสู่อุปสรรคทั้งทางร่างกายและจิตใจจนกระทั่งผ่านพ้นมาได้ รวมทั้งเพื่อนๆ ในโครงการ Asian Graduate Student Fellowship 2012 สำหรับมิตรภาพที่มีให้กันตลอดมา

ขอบคุณผู้ที่คอยให้กำลังใจและความเชื่อมั่น รวมทั้งอดทนต่ออาการจิตตกในบางเวลาของผู้วิจัย ได้แก่ อภิขญา ลือชัย ลูกพี่ลูกน้องที่เติบโตมาด้วยกัน พิมพวรรณ ไร่พานิช กิตติยา วิทยา ประพัฒน์ คำรงค์ นันทพาสุข เพื่อนซึ่งคอยให้กำลังใจกันเสมอ ปัญญวัลย์ ชาวดง สำหรับความช่วยเหลือด้านรูปเล่ม และธัญญา ศรีธัญญลักษณ์ ผู้มีอุปการคุณด้านภาษาอังกฤษต่อผู้วิจัยเสมอมา

กราบขอขอบคุณ “ป๊าป้า – มาม๊า” วิรัช – วรมน ตั้งค้ำวานิช สำหรับความรัก ความเข้าใจ ความเชื่อมั่น และการสนับสนุนในทุกวิถีทางให้ลูกสาวทำตามฝันของตัวเอง ทั้งหมดที่ผ่านมาทำให้ลูกสาวคนนี้ตระหนักได้ว่าครอบครัวและเพื่อนเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตคนเรา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญภาพ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 ทบทวนวรรณกรรม.....	10
1.2.1 สุโขทัยในฐานะอาณาจักร/รัฐจารีต.....	10
1.2.2 สุโขทัยสมัยใหม่ – ปัจจุบัน.....	11
1.2.3 สุโขทัยในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์.....	15
1.3 วิธีการและแนวคิดในการวิจัย.....	24
1.4 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	26
1.5 สมมติฐานของการศึกษา.....	26
1.6 หลักฐานที่ใช้ในการศึกษา.....	27
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	27
บทที่ 2 ก่อร่างสร้างเมือง: ประวัติศาสตร์การสร้างพื้นที่เมืองสุโขทัย	28
2.1 กำเนิดเมืองสุโขทัยและหัวเมืองฝ่ายเหนือถึงสมัยถูกควบรวมกับ กรุงศรีอยุธยา.....	29
2.2 สุโขทัยและหัวเมืองฝ่ายเหนือสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาถึงธนบุรี.....	41
2.3 สุโขทัยและหัวเมืองฝ่ายเหนือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	44
2.4 สุโขทัยและมณฑลพิษณุโลกสมัยการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	49
2.5 การสร้าง “พื้นที่” เมืองสุโขทัย พ.ศ. 2450-2482.....	54

2.5.1	กำหนดพื้นที่เมืองสวรรค์โลกถึงสมัยการปกครอง มณฑลเทศาภิบาล.....	55
2.5.2	การต่อสู้ในเชิงอำนาจและพื้นที่ระหว่างเมืองสุโขทัยและ เมืองสวรรค์โลก.....	59
บทที่ 3	สืบร่องรอยบรรพ์: ความคิดและความรู้เกี่ยวกับ “อดีต” ของสุโขทัย	
	ก่อนพ.ศ. 2450	66
3.1	ตำนานพระร่วง: เรื่องเล่าของวีรบุรุษทางวัฒนธรรม.....	67
3.2	“ธรรม” และ “โลกย์”: ตำนานโกสินทร์กับอดีตอันรุ่งเรืองของสุโขทัย.....	74
3.3	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสืบค้นเรื่อง “โบราณ”.....	84
3.4	การแสวงหาความรู้เรื่องสุโขทัยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	96
บทที่ 4	สร้างชาติ: การสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2450 - 2495	106
4.1	กำเนิดใหม่ของประวัติศาสตร์สุโขทัย.....	107
4.1.1	ประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยราชสำนัก.....	107
4.1.2	ประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยสามัญชน.....	119
4.2	เรื่องพระร่วง: จากตำนานสู่ประวัติศาสตร์.....	128
บทที่ 5	สร้างอุดมคติ: การสร้างความเป็นไทยในประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2450 - 2459	149
5.1	ศิลาจารึก: ภาพสะท้อนสังคมอุดมคติและความภาคภูมิใจของชาติ.....	150
5.2	พ่อขุน – พ่อปกครองลูก: ประชาธิปไตยแบบไทยๆ.....	161
5.2.1	พ่อขุน.....	161
5.2.2	พ่อปกครองลูก.....	163
5.3	ก่อนจะเป็น “รุ่งอรุณแห่งความสุข”: ประวัติศาสตร์ของคำและความหมาย.....	172
5.4	งามอย่างไทยแท้: ประวัติศาสตร์ของ “ศิลปะสุโขทัย”.....	181

	หน้า
บทที่ 6 ส่งเสริมและโต้แย้ง: การสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2496 - 2534	193
6.1 ประวัติศาสตร์นิพนธ์สุโขทัยกระแสหลัก	194
6.2 ประวัติศาสตร์นิพนธ์สุโขทัยกระแสรอง	208
6.2.1 ประวัติศาสตร์แนวสังคมนิยม	208
6.2.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	212
บทที่ 7 สุโขทัยที่จับต้องได้: การประดิษฐ์สร้าง “สุโขทัย” ภายนอกตำราประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2496 - 2534	222
7.1 การบูรณะโบราณสถานและการสร้างอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	223
7.2 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ รามคำแหง	229
7.3 พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหง	236
7.4 เทศกาลและประเพณีประดิษฐ์	241
บทที่ 8 บทสรุป	247
รายการอ้างอิง	251
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	275

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
3.1	สำรวจสารบัญข้อเขียนในวชิรญาณที่เกี่ยวข้องกับสุโขทัย..... 99

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
2.1 – 2.2	แผนที่ประเทศสยามจากจดหมายเหตุ ลา ลูแบร์	38
2.3 – 2.4	แผนที่โบราณในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6	39
2.5 – 2.6	แผนที่โบราณในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 10	41
2.7	นายเพ่ง ลิมปะพันธุ์ (ขุนเพ่งจินานุเคราะห์)	63
3.1	แผนที่เมืองสุโขทัย (เก่า) จากหนังสือจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก	103
3.2	แผนผังวัดศรีชุม (ฤๅษีชุม) จากหนังสือจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก	103
3.3	รูปวาดพระปรารักษ์วัดพระพายหลวง จากหนังสือจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก	104
4.1	สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงเป็น “นักเลงโบราณคดี”	110
4.2	แผนที่เมืองสุโขทัยเก่า จากหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง	111
4.3	ซุ้มพระปรารักษ์ วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย	114
4.4	หินขอมคำดินในลานวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย	114
4.5 – 4.6	ขุนนางสมัยสุโขทัยในหนังสือของ ก.ศ.ร. กุหลาบ	122
4.7	ขุนนางสยาม จากจดหมายเหตุ ลา ลูแบร์	123
4.8	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในบทบาท “นายมัน ปั่นยาว”	138
4.9	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับข้าราชการบริพารผู้แสดงละครเรื่องพระร่วง	139
6.1	คณะอนุกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัยและช่างภาพพร้อมด้วยผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย	195
6.2	การสัมมนา ณ ห้องประชุมโรงเรียนศรีอินทราทิตย์ จังหวัดสุโขทัย	199
6.3	การบรรยายนอกสถานที่ เรื่องการปกครองสมัยสุโขทัย ณ วัดศรีชุม	200
7.1	พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ रामคำแหง จังหวัดสุโขทัย เมื่อแรกสร้าง	232
7.2	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ रामคำแหง	233

ภาพที่	หน้า
7.3	จอมพลถนอม กิตติขจร กำลังชี้บริเวณที่จะสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช..... 237
7.4	สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดาฯ ทรงประกอบพิธีบวงสรวง พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช..... 239
7.5	สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดาฯ ทรงลอยพระประทีป เป็นปฐมฤกษ์ ณ จังหวัดสุโขทัย..... 243

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อก้าวถึง “สุโขทัย” ความคิดหลักๆ ที่คนทั่วไปอาจจะคิดถึงเกี่ยวกับคำนี้คือ สุโขทัยที่เป็นยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ เป็น “ราชธานี” แห่งแรกของไทย ก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 – 20 มีกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงเป็นผู้ปกครอง มีพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นปฐมกษัตริย์ มีกษัตริย์พระองค์สำคัญ คือ พ่อขุนรามคำแหงซึ่งได้รับยกย่องให้เป็น “มหาราช” พระองค์เป็นผู้ประดิษฐ์ “ลายสือไทย” ทั้งยังเป็นผู้สร้างศิลาจารึกหลักที่ 1 ซึ่งเป็นหลักฐานที่สำคัญชิ้นหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย ทั้งยังเป็นหัวข้อที่ทำให้เกิดการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางทั้งในและนอกวงวิชาการว่าจารึกหลักนี้สามารถใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสมัยสุโขทัยได้หรือไม่ ภาพลักษณ์ของสังคมสมัยสุโขทัยถูกสะท้อนออกมาในแง่การเป็นเมืองที่มีการปกครองดี มีสังคมที่สงบสุข มีเศรษฐกิจเฟื่องฟู และมีความสำคัญทางพระพุทธศาสนา แม้แต่ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของสุโขทัยก็งดงามและมีเอกลักษณ์ ถือเป็นงานที่สอดคล้องกับทัศนคติของพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งสะท้อน “ความสงบสมถะ”¹ ประวัติศาสตร์สุโขทัยจึงเป็นยุคสมัยแห่งความเป็นอุดมคติ

ในปัจจุบัน บริเวณที่เคยเป็น “กรุงสุโขทัย” ในประวัติศาสตร์ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ “จังหวัดสุโขทัย” ซึ่งเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่บริเวณภาคกลางตอนบนของประเทศไทย มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดแพร่ อุตรดิตถ์ พิษณุโลก กำแพงเพชร ตาก และลำปาง ภาพสะท้อนความเป็น “จังหวัดสุโขทัย” ยังคงผูกติดอยู่กับประวัติศาสตร์ของ “กรุงสุโขทัย” อยู่แน่นอน โดยสามารถสังเกตได้จากคำขวัญประจำจังหวัดซึ่งรวมเอาส่วนสำคัญ จุดเด่น ประเพณีของจังหวัดและของดีของจังหวัดไว้ในที่เดียวกัน คือ

“มรดกโลกล้ำเลิศ	กำเนิดลายสือไทย
เล่นไฟลอยกระทง	ดำรงพระพุทธศาสนา
งามตาผ้าตีนจก	สังคโลก ทองโบราณ

¹ สันติ เล็กสุขุม, ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ): การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548), หน้า 96.

สักการแม่ย่า พ่อขุน รุ่งอรุณแห่งความสุข²

หากถอดคำขวัญออกมาเป็นส่วนๆ ก็จะพบว่าเอกลักษณ์และ “ของดี” ของจังหวัดสุโขทัย ส่วนใหญ่ล้วนมีต้นเค้ามาจากประวัติศาสตร์ของ “กรุงสุโขทัย” ส่วนแรก of คำขวัญที่กล่าวว่า “มรดกโลกล้ำเลิศ” เพราะสุโขทัยมีโบราณสถานสำคัญได้รับการขึ้นทะเบียนจากองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) หรือ ยูเนสโก (UNESCO) ให้เป็นแหล่งมรดกโลก เมื่อพ.ศ. 2534 ประกอบไปด้วยอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย และอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร มีชื่อเรียกรวมกันว่า “เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร” (Historic Town of Sukhothai and Associated Historic Towns) การจัดรวมอุทยานประวัติศาสตร์หรือ “เมืองโบราณ” ทั้ง 3 แห่งเป็นมรดกโลกในชื่อเดียวกันนั้นก็เนื่องมาจากการศึกษาประวัติศาสตร์ของกรุงสุโขทัยที่พบเมืองทั้ง 3 มีประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกันนั่นเอง

ส่วนต่อมา “กำเนิดลายสือไทย เล่นไฟลอยกระทง ดำรงพระพุทธศาสนา” คือการกล่าวถึงสุโขทัยในฐานะเป็น “จุดเริ่มต้น” ของภาษาไทย คือ ลายสือไทย ที่ได้พัฒนามาเป็นตัวอักษรไทยในปัจจุบัน โดยมีหมุดหมายสำคัญที่ศิลาจารึกหลักที่ 1 หรือจารึกพ่อขุนรามคำแหง สุโขทัยเป็นจุดกำเนิดประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ ซึ่งได้รับการ “ฟื้นฟู”³ ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2520 โดยนายนิคม มูสิกคามะซึ่งดำรงตำแหน่งหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยในขณะนั้นได้เสนอให้จังหวัดสุโขทัยจัดงานประเพณีลอยกระทงขึ้นให้เป็นงานระดับชาติเพื่อแนะนำจังหวัดสุโขทัยและให้ชื่อตามคำในศิลาจารึกว่า “งานเผาเทียน เล่นไฟ” งานประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟได้นำความคึกคักสนุกสนานและรายได้มากมายมาสู่จังหวัด นอกจากนี้สุโขทัยยังเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ในสมัยจารีตมาจนถึงปัจจุบัน เห็นได้ว่าการพยายามอธิบายการดำรงอยู่ของภาษาไทย ประเพณีและศาสนาของชาติไทยที่มีจุดกำเนิดหรือเคยมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่สุโขทัยว่าเป็นความต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน

² “คำขวัญของจังหวัดสุโขทัย,” [ออนไลน์], 17 กุมภาพันธ์ 2554. แหล่งที่มา :

http://www.sukhothai.go.th/3584/data/data_01.htm คำขวัญนี้แต่งโดยนายสารานู สีแก้ว อาจารย์ประจำโรงเรียนสวรรคคณ์ันต์วิทยาลัย อําเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย โดยคำขวัญเดิมคือ “กำเนิดอักษรไทย งานใหญ่ลอยกระทง มั่นคงพุทธศาสนา พระแม่ย่ามิ่งเมือง อดีตรุ่งเรืองคือเมืองสุโขทัย” ซึ่งได้เลิกใช้ไปแล้ว (ข้อมูลจาก “จังหวัดสุโขทัย,” [ออนไลน์], 17 กุมภาพันธ์ 2554. แหล่งที่มา : <http://th.wikipedia.org/wiki/จังหวัดสุโขทัย>) สันนิษฐานว่าคำขวัญเก่านั้นอาจจะเป็นคำขวัญมาก่อนที่ “เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัย และเมืองบริวาร” จะได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก

³ ในส่วนนี้ยังสามารถถกเถียงได้อีกว่าการเกิดประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ เป็นการ “ฟื้นฟู” ประเพณี หรือ “ประดิษฐ์สร้าง” ประเพณี

“งามตาผ้าตีนจก สังกโลก ทองโบราณ” เป็นส่วนที่กล่าวถึง “ของดี” ประจำจังหวัด ซึ่งเป็นสินค้าที่สร้างรายได้และแสดงถึงเอกลักษณ์ของจังหวัด ได้แก่ ผ้าชิ้นตีนจกซึ่งเป็นผ้าทอพื้นเมือง โดยเฉพาะผ้าทอของบ้านหาดเลี้ยว อ.ศรีสำราญ⁴ เครื่องปั้นดินเผาเนื้อดีที่เรียกว่าเครื่องสังคโลก ไปจนถึง “ทองโบราณ” ซึ่งเป็นทองรูปพรรณที่ทำเลียนแบบลวดลายทองโบราณ⁵ โดยเฉพาะสองอย่างหลังนั้นเป็นสินค้าทำใหม่ โดยเลียนแบบของเก่าและขายความ “โบราณ” คือทำให้เป็นวัตถุที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนานจนผู้ซื้อรู้สึกว่าเป็นของมีคุณค่า “สักการแม่ย่า พ่อขุน” เป็นส่วนที่กล่าวถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำจังหวัดที่เป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดีคือ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช และ “พระแม่ย่า” เชื่อกันว่าเป็นนางเสือง มเหสีของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วง และเป็นพระราชมารดาของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช⁶

ส่วนสุดท้าย อาจกล่าวได้ว่าเป็นบทสรุปของคำต่างๆ ที่อยู่ในคำขวัญประจำจังหวัดสุโขทัย และแสดงความเป็น “อุดมคติ” ของจังหวัดสุโขทัยและประวัติศาสตร์สุโขทัยอย่างชัดเจนคือคำว่า “รุ่งอรุณแห่งความสุข” เป็นคำแปลมาจากชื่อ สุโขทัย เกิดจากการสนธิหรือเชื่อมคำว่า สุข และ อุทัย เข้าด้วยกัน ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายคำว่า สุข ไว้ว่า ความสบายกายสบายใจ⁷ ส่วนคำว่า “อุทัย” หากเป็นคำนามหมายถึง การเกิดขึ้น การตั้งขึ้น หากเป็นคำกริยา หมายถึง เริ่มส่องแสง สิ่งที่น่าสนใจคือมีการยกตัวอย่างคำว่า “สุโขทัย” ไว้ในส่วนนี้ด้วย โดยมีความหมายว่า “การเกิดขึ้นแห่งความสุข”⁸ ซึ่งอาจอนุมานให้แปลว่า “รุ่งอรุณแห่งความสุข” ได้เช่นกัน ความหมายของถ้อยคำดังกล่าวหมายความว่า ไปได้กว้างขวางถึงสภาพสังคม การเมือง และเศรษฐกิจของสุโขทัยในประวัติศาสตร์ว่าเป็น “ยุคทองของประวัติศาสตร์ไทย” มีลักษณะเป็นเมืองในอุดมคติ มีระบบการปกครองที่ดี ผู้ปกครองมีคุณธรรมและยุติธรรม ทำให้ไพร่ฟ้าประชาชนอยู่อย่างมีความสุข มีการค้าขายที่อิสระเสรี มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ หรือที่มักเรียกกันติดปากว่า “ในน้ำมีปลาในนามีข้าว” มีวัฒนธรรมประเพณีที่เรียบง่ายและงดงาม ในปัจจุบันภาพลักษณ์อัน

⁴ โปรตุเกส สูดแดน วิสุทธิลักษณ์, “ความเปลี่ยนแปลงของการผลิตผ้าพื้นเมือง ชุมชนบ้านหาดเลี้ยว อ.ศรีสำราญ จ. สุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล ภาควิชาสังคมศาสตร์, 2534) สูดแดน อธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบ ลวดลาย และกลุ่มผู้ผลิต ที่เกิดขึ้นกับการผลิตผ้าพื้นเมืองของชุมชนหาดเลี้ยวว่าส่วนหนึ่งมาจากนโยบายการท่องเที่ยวเมื่อต้นทศวรรษที่ 2530 โดยเฉพาะในช่วงพ.ศ. 2531 – 2532 รัฐบาลกำหนดให้เป็นปีศิลปหัตถกรรมไทย ทำให้เกิดการขยายตัวของความนิยมผ้าพื้นเมืองอย่างยิ่ง

⁵ พงษ์ศักดิ์ ทุลสุข, “ทัศนคติของผู้บริโภคต่อร้านจำหน่ายทองโบราณในอำเภอศรีสำราญ จังหวัดสุโขทัย,” (การค้นคว้าอิสระบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546), หน้า 1.

⁶ ทองเจือ สืบชมภู, *แกะรอยลายสีพ่อขุนรามคำแหงมหาราช* (สุโขทัย: วิทยา คอมพิวเตอร์ – ออฟเซต, 2543), หน้า 45.

⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542* (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2546), หน้า 1201.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1384.

งดงามเหล่านี้ได้กลายเป็นจุดขายของการท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัยไปแล้ว⁹ การที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้คำว่า “รุ่งอรุณแห่งความสุข” อยู่ในชื่อเรื่องเพราะเห็นว่าคำนี้เป็นบทสรุปลักษณะและประวัติศาสตร์สุโขทัยที่ถูกสร้างขึ้นมาตลอดระยะเวลาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันคือความเป็นรัฐในอุดมคตินั่นเอง สิ่งที่ประกอบกันเข้าเป็นคำขวัญประจำจังหวัดสุโขทัยจึงกำเนิดมาจากชุดความรู้ “ประวัติศาสตร์สุโขทัย” ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ชาติ จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น จังหวัดสุโขทัยจึงไม่ใช่เป็นเพียงจังหวัดๆ หนึ่งเท่านั้น แต่ถือเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทยอย่างแยกไม่ออก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ต้องการเสนอว่า การสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยกระบวนการของรัฐให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งและเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ไทยแบบมีราชธานีเป็นศูนย์กลาง เป็นผลผลิตจากการสร้างรัฐชาติ มีส่วนสำคัญในการอธิบายประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลักและความเป็นไทย

หากยึดถือหลักเกณฑ์การเกิด “รัฐชาติ” (nation state) ตามกรอบความคิดทางรัฐศาสตร์ซึ่งเป็นไปตามลักษณะ 4 ประการนี้คือ รัฐชาติจะต้องมีประชากร ดินแดนที่แน่นอน รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย¹⁰ อาจกล่าวได้ว่ารัฐชาติสยามได้เริ่มขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹¹ เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองตั้งแต่ พ.ศ. 2435 ราชสำนักสยามพยายามรวบอำนาจเข้าสู่

⁹ จุดสังเกตอย่างหนึ่งที่นำพิจารณาคือ โรงแรมหลายแห่งในจังหวัดสุโขทัยที่มักสร้างโดยผสมผสานสถาปัตยกรรมแบบสุโขทัย จัดตกแต่งภายในและภายนอกโดยได้แรงบันดาลใจมาจากศิลปะและบรรยากาศแบบสุโขทัย เช่น โรงแรมสวรรค์บุริบุติกสุโขทัยเฮอริเทจรีสอร์ท เป็นต้น

¹⁰ โปรตุค สมเกียรติ วันทะนะ, “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก,” ใน *อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี* สมบัติ จันทวงศ์ และชัยวัฒน์ สดาอานันท์; บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530)

¹¹ แท้จริงแล้วในช่วง พ.ศ. 2435 – 2475 รูปแบบรัฐของสยามควรจะเรียกว่า “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์” มากกว่า เนื่องจากมีรูปแบบรัฐเป็นเช่นนั้นและอำนาจการปกครองสูงสุดยังอยู่ที่พระมหากษัตริย์ หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แล้ว รูปแบบรัฐจึงกลายเป็นรัฐชาติหรือรัฐประชาธิปไตยที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตยและอำนาจสูงสุดเป็นของประชาชน (อย่างน้อยในทางทฤษฎี) โปรตุค สมเกียรติ วันทะนะ, “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435 – 2475,” *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 17,1 (มิถุนายน 2533): 23 – 44.

สาเหตุที่ผู้วิจัยใช้คำว่า “รัฐชาติ” โดยไม่แบ่งแยกให้เด่นชัดเพราะมุ่งหมายให้คำนี้เป็นคำกลางๆ โดยเน้นที่ “ชาติ” เป็นหลัก อย่างน้อยในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ได้เกิดความเป็นชาติขึ้นแล้ว แต่การตีความความว่า “ชาติ” ในแต่ละช่วงเวลาอาจจะแตกต่างกันไปตามแนวคิดของแต่ละบุคคล นอกจากนี้ยังต้องการแสดงนัยบางประการคือ “ความไม่แตกหัก” ของรัฐทั้งสองแบบ กล่าวคือกระบวนการเปลี่ยนผ่านจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยนั้นมิได้เกิดการล้มล้างหรือขูดรากถอนโคนระบอบเก่าออกไปอย่างสมบูรณ์ซึ่งทำให้แนวคิดแบบระบอบเก่ายังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบันทั้งในเรื่องโครงสร้างอำนาจ ความคิดทางการเมืองบางประการ รวมไปถึงในแง่การเขียนประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วม ด้วยเหตุนี้ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงไม่ใช่ พ.ศ. 2475 เป็นตัวแบ่งช่วงเวลาเพราะตระหนักถึง “ความไม่แตกหัก” ของรูปแบบการเขียนประวัติศาสตร์ อีกทั้งยังมีความต่อเนื่องกันบางประการ เช่น การใช้โครงเรื่องทางประวัติศาสตร์แบบเดียวกันซึ่งวิทยานิพนธ์นี้จะชี้ให้เห็นรายละเอียดต่อไป

ศูนย์กลาง อีกทั้งเริ่มมีการทำแผนที่ขึ้นในรัชกาลนี้ซึ่งเป็นสัญญาณว่าชนชั้นนำได้เริ่มตระหนักถึงการมี “ดินแดนที่แน่นอน” ของสยาม¹²

อย่างไรก็ตาม มีกรอบความคิดเรื่องชาติที่กำหนดโดยชนชั้นนำสยามเช่นกัน โดยในราว พ.ศ. 2442 – 2443 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระนิพนธ์เรื่อง “พงศาวดารสยาม” โดยทรงกล่าวถึงเรื่อง กำหนดแดน ชาติ ภูมิลำเนา[ของประชากร] อำนาจแห่งการปกครอง ศาสนา และพงศาวดาร¹³ อาจกล่าวได้ว่าคล้ายคลึงกับหลักเกณฑ์การเกิดรัฐชาติในทางรัฐศาสตร์ที่ได้กล่าวมาแล้ว ตัวอย่างเช่นมีการอธิบายขอบเขตดินแดนไว้อย่างน่าสนใจ คือ

“แผ่นดินสยามซึ่งเป็นที่เกิดของเราและบูรพการีของเรานี้ตั้งอยู่เหนือ กิ่งพิภพขึ้นขึ้นไป ในระหว่าง 4 องศา ขึ้นไปหา 24 องศา ตะวันออกแห่งเมืองกรีนวิช ขวางออกไปในระหว่าง 78 องศา ออกไปหา 105 องศา ในทิศเหนือต่อกับปลายแดน จีน ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือต่อกับแดนตังเกี๋ย ในทิศตะวันออกต่อกับแดนญวน ในทิศตะวันออกเฉียงใต้ต่อกับแดนเขมร ในทิศใต้มีปากอ่าวสยามเป็นที่กำหนด ในทิศตะวันตกเฉียงใต้ต่อกับแดนมลายู ในทิศตะวันตกต่อกับแดนมอญ ในทิศ ตะวันตกเฉียงเหนือต่อกับแดนพม่า มีพื้นที่ประมาณ 4,474 เหลี่ยม โยชน์...”¹⁴

ในลำดับต่อมายังได้กล่าวถึงที่มาลักษณะเชื้อชาติและภาษาของประชากร คือ สยามมาจากภาษาสันสกฤตคือ สยามะ แปลว่า พวกคนมีผิวคล้ำ เมื่ออนุมานตามภูมิประเทศและภาษาที่พูดแล้วสันนิษฐานว่า ชาวสยามมีเชื้อสายสืบมาแต่จีนและชาวอริยะจากประเทศอินเดีย¹⁵ กล่าวถึงการแบ่ง “ชนชาติสยาม” ออกเป็น 2 จำพวกใหญ่ คือ ไทย และ ลาว พวกไทยแบ่งออกไปเป็นไทยเหนือ ไทยใต้ ส่วนลาวก็คือพวกลาวเฉียง (ในดินแดนล้านนา) กับพวกลาวทวน (ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยในปัจจุบันตลอดจนถึงเมืองจำปาศักดิ์) นอกจากนี้ยังมีพวกชนกลุ่มน้อยซึ่งพูดภาษาเดียวกัน ให้นับว่าเป็นชนชาติสยาม ส่วนพวกที่พูดต่างภาษากันควรนับว่าเป็นต่างชาติ มีหลายจำพวก เช่น กะเหรี่ยง ข่า ละว้า และเงี้ยว เป็นต้น¹⁶

¹² ไปรอดู Thongchai Winichakul, *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2004)

¹³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *ประวัติศาสตร์-โบราณคดี* (พระนคร: มหามกุฏราชกุมารราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 3 – 12. คำในวงเล็บเป็นของผู้วิจัย

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5. คำในวงเล็บเป็นของผู้วิจัย

นอกจากนี้พระองค์ยังอธิบาย “อำนาจแห่งการปกครอง” ได้อย่างน่าสนใจคือ กล่าวถึงพวก “ไทยเหนือ” และ “ไทยใต้” ว่าไม่ได้มีอำนาจพร้อมกันในคราวเดียว ไทยเหนือมีอำนาจขึ้นก่อนและได้ตั้งพระนครหลวงอยู่ที่เมืองสวรรคโลกหรือศรีษะนาถ หรือ เมืองสุโขทัย มีอำนาจแผ่ไปลงไปปกครองพวกไทยใต้ แต่เมื่อ “เลื่อนเมืองหลวงลงมาตั้งในทางใต้โดยลำดับ” ที่กรุงเทพมหานครและกรุงรัตนโกสินทร์ พวกไทยใต้ก็มีอำนาจขึ้นแทน¹⁷

อีกประการหนึ่งที่น่าสังเกตคือ พระองค์กล่าวถึงการเขียนพงสาวดารสยามว่าควรพูดถึง “พวกไทย” เป็นหลักเพราะว่ามีอำนาจตั้งเมืองมีกษัตริย์ และ “...รักษาอำนาจของตัวได้ยั่งยืน กว่าพวกอื่นๆ ซึ่งเป็นชาติเดียวกัน จึงได้เป็นหัวหน้าของชาติ ในการรณนาพงสาวดารสยาม จะต้องกล่าวความเป็นไปของพวกไทยเป็นที่ตั้ง”¹⁸ การเขียนพงสาวดารสยามโดยให้กล่าวถึงพวกไทยเป็นหลักเป็นความคิดที่แฝงเรื่องการสร้างสำนึกความเป็นไทยเพื่อครอบงำคนพวกอื่น

อาจจะกล่าวได้ว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้คำจำกัดความว่า “สยาม” เป็นชาติ/ประเทศ/ดินแดน ส่วน “ไทย” เป็นกลุ่มคน/เชื้อชาติ แม้ว่าความคิดและคำจำกัดความดังกล่าวอาจจะยังไม่สามารถแบ่งแยกได้ชัดเจนเท่าใดนัก อีกทั้งยังสังเกตได้ว่าเรื่องดังกล่าวมาข้างต้น ได้รับอิทธิพลความคิดจากตะวันตกมาไม่น้อย เนื่องด้วยสำนึกความเป็นรัฐชาตินี้เกิดขึ้นในยุโรปก่อน อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ทรงอธิบายก็ทำให้เห็นความคิดของพระองค์ได้ว่ามีปัจจัยอย่างเช่น เขตแดน ประชากร อำนาจการปกครอง และพงสาวดารความเป็นมาร่วมกันที่สามารถประกอบขึ้นมาเป็น “ชาติสยาม” ได้

เมื่อเกิดรัฐชาติที่ได้พยายามรวบรวมอำนาจ รวมดินแดนต่างๆ ซึ่งมีผู้คนหลากหลายเชื้อสาย เผ่าพันธุ์และต่างภาษาให้เข้ามาอยู่ในอาณาเขตรัฐสยาม/ไทยแล้ว สิ่งสำคัญที่จะหล่อหลอมให้คนเหล่านี้มีความคิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันคือการสร้างสำนึกหรือความทรงจำร่วมของชาติ รวมไปถึงการสร้างความชอบธรรมในการมี “ตัวตน” ของชาติ มีพื้นที่มีเขตแดนที่ชัดเจน และการอ้างอำนาจอธิปไตยของกลุ่มผู้ปกครองรัฐ การสร้างประวัติศาสตร์ชาติจึงเป็นคำตอบของเรื่องนี้ โดยรัฐชาติสมัยใหม่นั้นมักต้องการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะอย่างน้อย 3 ประการ คือ มีเอกภาพ มีความต่อเนื่อง และมีความยาวนาน¹⁹ การสร้างประวัติศาสตร์ของ “ชาติไทย” นั้นจึงต้องมีความเป็นหนึ่งเดียว เป็นสายต่อเนื่องลงมาอย่างไม่ขาดตอน และมีความเป็นมาอันยาวนานสืบย้อนกลับไปได้ไกลที่สุด ลักษณะทั้งหมดนี้สามารถอธิบายความเป็นมาของประชากร ดินแดน

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

¹⁹ สมเกียรติ วันทะนะ, “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก,” ใน *อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี*, หน้า 111.

รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย ซึ่งเป็น “สิ่งที่เพิ่งสร้าง” ได้อย่างเหมาะสมและดูจะเป็นไปอย่างชอบธรรมที่สุด

การนำเรื่องราวสุโขทัยเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ ทำให้กลายเป็นราชธานีแห่งแรกของคนไทยและตั้งอยู่ในขอบเขตดินแดนไทย มีอำนาจของกษัตริย์ปกครองเมืองอย่างผาสุกर्मเย็นจึงเป็นการอธิบายประวัติศาสตร์ชาติจากจุดเริ่มต้นได้ดียิ่ง ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลง “ราชธานี” เห็นการ “แตกหัก” ของยุคสมัยจากสุโขทัยมาเป็นอยุธยา ธนบุรี มาจนถึงรัตนโกสินทร์ แต่การอธิบายประวัติศาสตร์อย่างนี้ก็ยังสามารถทำให้เรื่องเป็นสายเดี่ยวต่อเนื่องและนำมาต่อเข้ากับยุคสมัยของการสร้างรัฐชาติได้อย่างแนบสนิทกระทั่งถึงปัจจุบัน เรื่องเล่าแบบนี้เป็นเครื่องมือสร้างสำนึกความเป็นพวกเดียวกันหรือสำนึก “ความเป็นไทย” สิ่งที่เรียกว่าความเป็นไทยมักถูกอธิบายว่าเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ไม่เหมือนใครในโลก ทั้งยังกลายเป็นเครื่องมือที่จะตัดสินแบ่งแยกว่าสิ่งใดเป็นไทยหรือไม่เป็นไทย ยิ่งเมื่อเชื่อมโยงกับการอธิบายทางประวัติศาสตร์ที่ต้องการเอกภาพ ความต่อเนื่อง และความยาวนานด้วยแล้วก็ยิ่งถูกทำให้เห็นว่า “ความเป็นไทย” นั้นเป็นสิ่งที่มิมีมาแต่ดั้งเดิม มีความจริงแท้ มีความเป็นอุดมคติคือ มีลักษณะที่ดีงาม สูงส่ง และบริสุทธิ์ ตัวอย่างที่ชัดเจนคือประวัติศาสตร์สุโขทัยซึ่งถือเป็นราชธานีแห่งแรกจึงเป็นจุดกำเนิดของ “ความเป็นไทย” แท้ๆ แต่ดั้งเดิมและเป็นอุดมคติ โดยมีการปกครองเป็นธรรม ผู้นำและประชาชนมั่นคงในพระพุทธศาสนา เศรษฐกิจรุ่งเรืองค้าขายอย่างเสรี สามารถประดิษฐ์อักษรภาษาขึ้นใช้ และเต็มไปด้วยศิลปวัฒนธรรมที่งดงาม

เมื่อประวัติศาสตร์ฉบับราชธานีแต่ละยุคและสำนึกความเป็นไทยที่มีมาช้านานเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยค้ำยันประวัติศาสตร์ชาติไว้ รัฐและชนชั้นนำสยาม/ไทย ในยุคแรกๆ จึงประสบความสำเร็จอย่างงดงามในการวางโครงเรื่องและสร้างเรื่องเล่าแบบเป็นสายต่อเนื่องยาวนานจนกลายเป็นประวัติศาสตร์กระแสหลักและไม่มีใครสามารถล้มล้างได้ แม้จะผ่านช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แต่โครงเรื่องและเรื่องเล่าแบบเดิมก็ยังคงอยู่ ในเมื่อไม่ถูกล้มล้างไปอย่างถอนรากถอนโคน พลังอำนาจของประวัติศาสตร์กระแสหลักในสังคมไทยจึงยังมีสูงและยังแข็งแกร่งขึ้นเรื่อยๆ ประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักก็ข้ามไม่พ้นโครงเรื่องแบบนี้เช่นกัน

ความสนใจเรื่องอดีตของสุโขทัยที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อนเพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนหนึ่งนั้นมาจากความเปลี่ยนแปลงในแง่โลกทัศน์จากทางธรรมมาสู่ทางโลกย์ทำให้เกิดความสนใจศึกษา “อดีต” มากเพิ่มขึ้น อาจกล่าวได้ว่าหลักฐานที่ชี้ให้เห็นความสนใจของชนชั้นนำไทยเกี่ยวกับเรื่องสุโขทัยอาจจะเกิดขึ้นตั้งแต่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก็เป็นได้จากการรวบรวมตำนานท้องถิ่น การประพันธ์และการแปลวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ได้ปรากฏเรื่องราว

ของสุโขทัยในยุคจารีตซึ่งแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองในอดีต ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการ “ค้นพบ” ศิลาจารึกหลักที่ 1 โดยวชิรญาณภิกขุ

เมื่อชนชั้นนำไทยมีความคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” และสำนึกทางประวัติศาสตร์ได้เติบโตขึ้นมา สุโขทัยได้กลายเป็นยุคหรือราชธานีหนึ่งของประวัติศาสตร์ เห็นได้ชัดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีหลักฐานจากความสนพระราชหฤทัยและผลงานพระราชนิพนธ์ของพระองค์เอง นอกจากนี้ บุคคลสำคัญอย่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็เป็นพระองค์หนึ่งที่มีบทบาทต่อการสร้าง “สุโขทัย” ในเชิงการเขียนประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เรื่องราวของสุโขทัยก็ได้ถูกนำมาปรับใช้กลุ่มผู้ปกครองกลุ่มใหม่อีกครั้งด้วยโครงเรื่องและเนื้อหาแบบเดิม เพียงแต่การตีความทางประวัติศาสตร์อาจมีความแตกต่างกันบ้าง โดยนักประวัติศาสตร์ชาตินิยมคนสำคัญคือ หลวงวิจิตรวาทการ ในระหว่างช่วงเวลานี้เองที่ประวัติศาสตร์สุโขทัยได้ถูก “สร้าง” ขึ้นอย่างมั่นคงและกลายเป็นฐานความคิดอันสำคัญที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อมาโดยนักวิชาการและนักประวัติศาสตร์สายอนุรักษนิยมจนกลายเป็นประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลัก

ในช่วงเวลาตั้งแต่ทศวรรษที่ 2490 เป็นต้นมาก็เริ่มมีประวัติศาสตร์กระแสรองที่แสดงความคิดเห็นโต้แย้งมาเรื่อย จนกระทั่งในช่วงกลางทศวรรษที่ 2510 ถึง 2520 เป็นช่วงที่ประวัติศาสตร์ทางเลือกหลายแบบ ทั้งประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์แนวสังคมนิยมกำลังมีบทบาทในวงวิชาการ ทำให้เกิดการตั้งคำถามโต้แย้งถกเถียงต่อข้อสรุปเดิมของประวัติศาสตร์สุโขทัยอย่างจริงจังขึ้นมา เรื่องเหล่านี้จึงได้กลายเป็นวิวาทะระดับชาติ โดยเฉพาะเรื่องศิลปาจารึกหลักที่ 1 เพราะได้สั่นสะเทือนความเป็นอุดมคติของประวัติศาสตร์สุโขทัยอย่างยิ่ง

นอกจากนี้ ในทศวรรษที่ 2490 เป็นต้นมา มีการเข้าไปบูรณะฟื้นฟูเมืองเก่าสุโขทัยโดยกรมศิลปากร นอกจากเป็นไปเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานที่สำคัญของชาติแล้ว ยังมีการพัฒนาให้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ส่งผลต่อการพัฒนาจังหวัดสุโขทัย จนกระทั่งเกิดการจัดการให้อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย และอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกแห่งแรกของไทย เมื่อพ.ศ. 2534 ซึ่งผู้วิจัยถือว่าเป็นจุดสูงสุดของการ “สร้าง” ประวัติศาสตร์สุโขทัยทั้งในทางประวัติศาสตร์นิพนธ์และในทางการสร้างสรรค์จำลองสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์นั้นๆ จนสามารถผลักดันให้สุโขทัยก้าวสู่ระดับโลกและยังเสมือนเป็นตัวแทนความเป็นไทย ณ ช่วงเวลานั้นได้

วิทยานิพนธ์นี้จึงต้องการศึกษาการสร้างความเป็น “สุโขทัย” ในทางประวัติศาสตร์ซึ่งสัมพันธ์กับการสร้างประวัติศาสตร์ชาติอย่างยิ่ง ขอบเขตของการวิจัยเรื่องนี้เริ่มต้นระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2450 – 2534 กล่าวคือ ปีที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร

หรือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสเมืองแถบภาคเหนือตอนล่าง (กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก พิษณุโลก และอุตรดิตถ์) เมื่อพ.ศ. 2450 และทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ **เที่ยวเมืองพระร่วง** (ตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2451) ถือเป็นจุดเริ่มต้นของความสนใจศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยอย่างจริงจังและมีการสร้างให้สุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ ในฐานะราชธานีแห่งแรกของไทย อันเนื่องมาจากความคิดเรื่องรัฐชาติที่ต้องการสร้างความชอบธรรมให้ตัวเอง รวมไปถึงสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ให้กับประชาชน จนถึงพ.ศ. 2534 เมื่ออุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยได้รับการขึ้นทะเบียนให้เป็นมรดกโลกซึ่งถือเป็นความสำเร็จในการสร้าง “ความเป็นสุโขทัย” ให้เป็นตัวแทนเด่นชัด อย่างไรก็ตาม วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะสำรวจเรื่องราวของเมืองสุโขทัยและประวัติศาสตร์สุโขทัยก่อนหน้าพ.ศ. 2450 ด้วย โดยย้อนกลับไปถึงสมัยสุโขทัยมาจนถึงเมื่อกลายเป็นจังหวัดสุโขทัยซึ่งช่วยทำให้ทราบถึงสภาพของเมืองสุโขทัยในแต่ละยุคสมัย

โครงสร้างทางเวลาระหว่างพ.ศ. 2450 – 2534 นี้ จะมีจุดแบ่งเป็น 2 ยุค คือช่วง พ.ศ. 2450 – 2495 ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดการสร้างให้สุโขทัยมาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ สร้างความเป็นไทย ความเป็นอุดมคติหรือยุคทองให้ โดยบุคคลที่มีบทบาทสำคัญเช่น ชนชั้นนำและนักประวัติศาสตร์สามัญชน ประวัติศาสตร์สุโขทัยที่สร้างในช่วงนี้ได้กลายมาเป็นประวัติศาสตร์กระแสหลักในสังคมไทย ส่วนในยุคตั้งแต่ พ.ศ. 2496 – 2534 เป็นช่วงที่มีการสืบทอดประวัติศาสตร์กระแสหลัก ในขณะที่เดียวกันก็มีประวัติศาสตร์กระแสรองขึ้นมาโต้แย้ง อีกทั้งยังเป็นช่วงที่เริ่มมีการเข้าไปจัดการบูรณะฟื้นฟูเมืองเก่าสุโขทัย จัดตั้งให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์และสร้างสถานที่ประเพณีประติมากรรมต่างๆ ขึ้นมารองรับแนวคิดกระแสหลัก

ผู้วิจัยต้องการทำความเข้าใจขอบเขตของวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ในเบื้องต้น แม้ว่ารูปแบบการศึกษาส่วนหนึ่งจะเป็นแนวประวัติศาสตร์นิพนธ์ซึ่งเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ของการเขียนประวัติศาสตร์ หลักฐานที่ใช้ในการทำงานประเภทนี้คืองานเขียนทางประวัติศาสตร์ มักเป็นงานทางวิชาการบ้าง งานที่รัฐผลิตออกมาบ้าง เช่น หนังสือเอกสารแนะนำประวัติศาสตร์ของจังหวัด หนังสือประวัติศาสตร์สุโขทัยเล่มต่างๆ กล่าวได้ว่าเป็นงานที่อยู่ในประวัติศาสตร์กระแสหลักซึ่งเป็นที่รับรู้กัน อาจมีประวัติศาสตร์กระแสรองบ้างในกรณีที่มีงานเขียนในรูปแบบคัดค้านหรือต่อต้านประวัติศาสตร์กระแสหลัก หากว่าหัวใจหลักของการศึกษาเป็นเรื่องความคิดและวิธีการทางประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์คนใดคนหนึ่งหรือสำนักใดสำนักหนึ่ง การศึกษาที่ศึกษาหลักฐานเฉพาะงานเขียนลายลักษณ์อักษรก็ถือว่าพอเพียงในระดับหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ดังที่ผู้วิจัยกล่าวไปข้างต้นว่าหากกล่าวถึง “สุโขทัย” สิ่งที่คุณทั่วไปนึกถึงมักมี 2 ประการ หากไม่ใช่ประวัติศาสตร์ “กรุงสุโขทัย” ยุคจารีตก็อาจเป็นจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบัน

ดังนั้น วิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะมีได้ศึกษาเพียงประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับสุโขทัยยุคจาริตในช่วง พ.ศ. 2450 – 2534 เท่านั้น แต่จะมีการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของ “จังหวัดสุโขทัย” รวมไปถึงการเข้ามาจัดการทางโบราณคดี การสร้างอุทยานประวัติศาสตร์ การสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช และการสร้างประเพณีประติษฐานต่างๆ เพื่อประโยชน์ด้านการท่องเที่ยวด้วย โดย การเข้ามาจัดการเหล่านั้นมีพื้นฐานความรู้มาจากประวัติศาสตร์สุโขทัยยุคจาริตที่ศึกษากันทั้งใน ส่วนของรัฐ วงวิชาการ กล่าวอย่างง่าย ๆ คือ ความเป็นจังหวัดสุโขทัยก็ถูกสร้างและพัฒนาไปตาม การศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยนั่นเอง ประวัติศาสตร์ของเมืองไม่ว่าจะเป็นกระแสหลักหรือกระแส รองมักจะสัมพันธ์กับเมืองนั้นๆ ไม่มากก็น้อย ในกรณีสุโขทัย ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างคำขวัญจังหวัด สุโขทัยตามที่กล่าวไปข้างต้น เป็นการศึกษาที่รอบด้านและน่าสนใจมากกว่าการศึกษาเพียงงาน เขียนลายลักษณ์อักษรหรือหากจะให้เฉพาะลงไปอีกก็คืองานในวงวิชาการเท่านั้น

1.2 ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยในภาพรวม สามารถแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ งานวิชาการ และงานที่ไม่ใช่วิชาการ²⁰ ส่วนที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเป็นหลักคือ งานวิชาการ โดยในกลุ่มงานวิชาการ นี้ยังสามารถแบ่งได้ตามลักษณะการศึกษาและช่วงระยะเวลาของ “สุโขทัย” ได้อีก คือ

1.2.1 สุโขทัยในฐานะอาณาจักร/รัฐจาริต เป็นการศึกษา “สุโขทัย” ที่เป็นอาณาจักร/รัฐ ใน สมัยพุทธศตวรรษที่ 18 – 20 รวมไปถึงหลังจากสุโขทัยถูกรวมเข้ามาอยู่ใน “พระราชอาณาเขต” ของราชสำนักอยุธยาตลอดจนราชสำนักกรุงเทพฯ สมัยต้นรัตนโกสินทร์ กลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มที่ใหญ่ และมีงานการศึกษามากกว่ากลุ่มอื่น เนื่องจากเมื่อกล่าวถึงการศึกษาเรื่อง “สุโขทัย” คนทั่วไปมักนึก ถึงสุโขทัยในยุคจาริต ดังนั้นงานในกลุ่มนี้จึงเป็นงานทางสาขาประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี และจารึกโบราณ

งานการศึกษาเกี่ยวกับสุโขทัยสมัยจาริตถือเป็นงานกลุ่มแรกสุดที่มีการศึกษากัน การศึกษา ประวัติศาสตร์สุโขทัยที่เกิดขึ้นก่อนปี พ.ศ. 2500 เป็นงานที่เป็นพื้นฐานให้กับการศึกษา ประวัติศาสตร์สุโขทัยในยุคต่อมา โดยเฉพาะแนวคิดที่ว่าสุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรกของไทยและ

²⁰ สำหรับงานเขียนเกี่ยวกับสุโขทัยที่ไม่ใช่ในวงวิชาการผู้วิจัยจะกล่าวถึงอย่างสั้นๆ งานเขียนในกลุ่มนี้ เช่น หนังสือท่องเที่ยว อาจถือได้ว่าที่ **เที่ยวเมืองพระร่วง** เป็นหนังสือท่องเที่ยวเล่มแรก ส่วนหนังสือที่ถือได้ว่าเป็นหนังสือเล่มแรกๆ ที่แนะนำการท่องเที่ยวสุโขทัยในยุคที่มีการเข้าไปบูรณะ คือ **นำเที่ยวเมืองสุโขทัย** พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2497 และ **นำเที่ยวเมืองสุโขทัย** ของ ตรี อมาตยกุล พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2498 จากนั้นเมื่อมีการตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2502 พร้อมทั้งก่อตั้งอนุสาร อ.ส.ท. ขึ้นในปี พ.ศ. 2505 เรื่องการท่องเที่ยวสุโขทัยก็ได้รับการประชาสัมพันธ์มากขึ้น นอกจากนี้ยังมีงานของนักประวัติศาสตร์สมัครเล่นหรือนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีกมากมายซึ่งมักไม่ใช่งานที่สร้างองค์ความรู้ใหม่ แต่เป็นงานที่ผลิตซ้ำเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โดยการเอา ข้อมูลจากงานวิชาการมาเรียบเรียงให้อ่านง่ายและมักจะไม่มีอ้างอิงหรือเชิงอรรถ

เป็น “ยุคทอง” ของประวัติศาสตร์ไทย แสดงออกถึงความเป็นไทยแท้แบบดั้งเดิม อาจเรียกได้ว่างานที่มีวิธีการเขียนอย่างเป็น “วิชาการ” อยู่บ้าง อาจจะเริ่มนับงานชิ้นแรกได้ที่หนังสือเรื่อง **เที่ยวเมืองพระร่วง** (พ.ศ. 2451)²¹ พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร หรือต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์เล่มนี้เกิดขึ้นเมื่อคราวเสด็จประพาสเมืองแถบภาคเหนือตอนล่าง คือ กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก พิษณุโลก และอุตรดิตถ์ เมื่อพ.ศ.2450 บรรยายถึงโบราณวัตถุ โบราณสถานตามเมืองต่างๆ สอบสวนตำนานของเมืองมาวินิจฉัยชี้แจง

ประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักที่ถูกสร้างขึ้นมามีกรอบความคิดและเรื่องราวมาจากประวัติศาสตร์ยุคจารีต ดังนั้น ประวัติศาสตร์ในยุคนี้จะเป็นส่วนที่ผู้วิจัยนำมาใช้เป็นหลักฐานสำคัญในวิทยานิพนธ์และจะกล่าวถึงอย่างละเอียดในวิทยานิพนธ์ต่อไป

1.2.2 สุโขทัยสมัยใหม่ – ปัจจุบัน เป็นการศึกษา “สุโขทัย” ในสมัยใหม่ถึงปัจจุบันในยุคหลังจากที่อาณาจักร/รัฐสุโขทัยได้หมดอำนาจลงไปแล้ว มีขอบเขตการศึกษาตั้งแต่การตั้งมณฑลเทศาภิบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่พ.ศ. 2435 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน เป็นการศึกษาสุโขทัยในฐานะ “เมือง” หรือ “จังหวัด” โดยเฉพาะหรือเป็นงานที่ใช้จังหวัดสุโขทัยเป็นพื้นที่วิจัย ทำให้การศึกษาเรื่องสุโขทัยมิได้จำกัดสาขาอย่างงานในกลุ่มสุโขทัยสมัยจารีตแต่ได้กระจายการศึกษาไปในหลายสาขาวิชา เช่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สังคมวิทยา มานุษยวิทยา คติชนวิทยา ภาษาศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ การจัดการท่องเที่ยว การบริหารธุรกิจ เป็นต้น การทบทวนวรรณกรรมในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะยกผลงานเด่นๆ ที่น่าสนใจและมีส่วนเกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์เรื่องนี้มานำเสนอเป็นหลัก

สิ่งที่น่าสนใจที่ผู้วิจัยสังเกตได้จากสำรวงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ในหัวข้อนี้คือ มีงานบางส่วนที่วิจัยเกี่ยวกับเรื่อง “ของดีประจำจังหวัด” ประเภทต่างๆ บ้าง เมืองเก่าสุโขทัยบ้าง ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างประวัติศาสตร์และความเป็นเมืองสุโขทัยอย่างเด่นชัด

คุณูปการที่งานวิจัยทางประวัติศาสตร์จะได้รับจากงานวิจัยต่างสาขาคือ ในงานเหล่านี้จะมีส่วนที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเรื่องที่ค้นคว้านั้นด้วยซึ่งแสดงให้เห็นถึงการที่ของเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นมา การถูกให้ความสำคัญจนกระทั่งการถูกทำให้กลายเป็นสินค้า (commodification) ใดๆ และเนื่องในบริบทใด ยกตัวอย่างเช่น งานศึกษาเรื่องผ้าทอพื้นเมืองที่มีชื่อเสียงของจังหวัด

²¹ โปรดดู พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เที่ยวเมืองพระร่วง** พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526)

สุโขทัย โดยเฉพาะผ้าชิ้นดินจกหาดเสี้ยว โดยทั่วไปเมื่อกกล่าวถึงประวัติของผ้าทอหาดเสี้ยวนี้ก็มักจะกล่าวถึงโดยรวมๆ ในแง่ที่ว่าผ้าทอเหล่านี้เป็นหัตถศิลป์แบบชาวไทยพวนที่แสดงออกถึงภูมิปัญญาและความสร้างสรรค์ที่ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษมาสู่ลูกหลานจากรุ่นสู่รุ่น²² จนเสมือนว่าภาพลักษณ์ของผ้าทอเหล่านี้จะ “งาม” ตั้งแต่ตัวผ้า ไปจนถึงประวัติความเป็นมาที่ดูเป็นอุดมคติและเป็นสายต่อเนื่องจนไร้มิติอื่นๆ ไม่มีความขึ้นลง ความพลิกผัน ความเปลี่ยนแปลงอะไรเลย

ในวิทยานิพนธ์เรื่องความเปลี่ยนแปลงของการผลิตผ้าพื้นเมือง ชุมชนบ้านหาดเสี้ยว อ.ศรีสำชนาลัย จ.สุโขทัย ของสุดแดน วิสุทธิลักษณ์ ได้กล่าวถึงประวัติการทอผ้าในชุมชนบ้านหาดเสี้ยวไว้อย่างน่าสนใจและมีมิติอย่างยิ่ง ในสมัยก่อนนั้น ชาวบ้านจะทอผ้าเพื่อใช้กันเองภายในครัวเรือนหรือชุมชน เมื่อผลิตพอใช้และมีส่วนที่เหลือจึงนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นๆ หรือออกขายในงานบุญประจำปี ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 มีความต้องการผ้ามาก ทำให้ชาวบ้านหาดเสี้ยวผลิตผ้าในปริมาณสูง แต่หลังจากสิ้นสุดสงครามครั้งนั้น การแต่งกายของชาวหาดเสี้ยวค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป การผลิตก็ลดลงส่งผลถึงการสืบทอดทำให้มีผู้ทอผ้าเป็นลดลงด้วย²³

อย่างไรก็ตาม ได้เกิดการรื้อฟื้นการทอผ้าขึ้นมา โดยตั้งแต่ราว พ.ศ. 2505 เป็นต้นมา เริ่มมีบุคคลภายนอกชุมชน เช่น นักวิชาการ ผู้สนใจทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ให้ความสนใจการทอผ้า โดยเฉพาะผ้าชิ้นดินจก เนื่องจากเห็นว่าเป็นวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหายไป และได้มาขอซื้อผ้าจากชาวบ้านในราคาแพง เมื่อเกิดความต้องการขึ้นมาก็ทำให้ชาวบ้านเห็นช่องทางทำเงินเพิ่มมูลค่าผ้าทอ เริ่มมีการผลิตผ้าขึ้นมาเพื่อขาย อีกทั้งยังมีการถ่ายทอดความรู้เรื่องการทอผ้าไปสู่คนรุ่นใหม่ โดยในช่วงพ.ศ. 2512 – 2518 เกิดความสนใจผ้าทอหาดเสี้ยวในฐานะสิ่งที่แสดงความเป็น “พื้นบ้าน” และเป็นของที่ระลึก²⁴ เมื่อถึงพ.ศ. 2520 ความนิยมผ้าทอหาดเสี้ยวยิ่งเพิ่มสูงขึ้น อันเนื่องมาจากการส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัย โดยได้มีการจัดงานประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ ขึ้นเป็นครั้งแรกในปีนี้ ผ้าชิ้นดินจกหาดเสี้ยวจึงเป็นที่รู้จักมากขึ้น ยิ่งในปีต่อๆ มารัฐบาลได้ส่งเสริมจัดการส่งเสริมท่องเที่ยวขึ้นเป็นระยะๆ เช่น กำหนดให้พ.ศ. 2523 และพ.ศ. 2530

²² มีหนังสือเกี่ยวกับจังหวัดสุโขทัยจำนวนหนึ่งที่กล่าวถึงประวัติผ้าทอหาดเสี้ยวอย่างสั้นๆ ในทำนองเดียวกัน เช่น วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสุโขทัย (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2544), หน้า 273.

สุโขทัย: รุ่งอรุณแห่งความสุข (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2539), หน้า 28.

ชไมพร พรเทัญพิพัฒน์, “ผ้าทอหาดเสี้ยว สวยตามแบบไทยพวน,” ใน ทองศรีสำชนาลัย: คำคำมรดกแผ่นดิน (กรุงเทพฯ: ที เจ เอ, 2546), หน้า 123 – 124.

²³ สุดแดน วิสุทธิลักษณ์, “ความเปลี่ยนแปลงของการผลิตผ้าพื้นเมือง ชุมชนบ้านหาดเสี้ยว อ.ศรีสำชนาลัย จ.สุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิฑูรย์, 2534), หน้า 85 – 91.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91 – 92.

เป็นปีท่องเที่ยวไทย กำหนดให้พ.ศ. 2531 – 2532 เป็นปีศิลปหัตถกรรมไทย ทำให้เกิดความตื่นตัว และต้องการงานศิลปหัตถกรรมอย่างมาก ผ้าพื้นเมืองของหาดเสี้ยว โดยเฉพาะผ้าชิ้นดินจกก็ยิ่ง ได้รับความนิยมไปด้วย²⁵

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของการผลิตผ้าพื้นเมือง ชุมชนบ้านหาดเสี้ยว อ. ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย โดยที่ส่วนหนึ่งของงานวิจัยนั้นได้ศึกษาถึงประวัติการทอผ้าชิ้นดินจก หนึ่งใน “ของดี” จังหวัดสุโขทัยในปัจจุบันด้วย แสดงให้เห็นว่าผ้าพื้นเมืองสุโขทัยเป็นสิ่งที่ถูกสร้าง และให้ความสำคัญ จนกระทั่งกลายเป็นสินค้า ของที่ระลึกที่เป็นที่นิยม อันเป็นผลสืบเนื่องมาจาก กระแสส่งเสริมการท่องเที่ยวจากทางรัฐบาล โดยเฉพาะสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ไทยซึ่ง ถูกสร้างขึ้นมาด้วยเรื่องเล่าแบบประวัติศาสตร์ชาติไทยกระแสหลัก

นอกจากนี้ สิ่งพิเศษที่จะเห็นได้จากงานวิจัยประเภทนี้คือจะรับรู้ “เสียง” หรือ “เรื่องเล่า” ของชาวบ้าน เนื่องจากมีการลงพื้นที่วิจัย แตกต่างจากงานวิจัยที่ให้หลักฐานเป็นเอกสารเพียงอย่างเดียว เรื่องเล่าเหล่านี้หาไม่ได้ในเอกสารราชการหรือหนังสือประวัติศาสตร์ชาติกระแสหลัก เช่น เรื่องราวของชาวบ้านในท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยจาก วิทยานิพนธ์เรื่อง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชนในเขตกำแพงเมืองเก่า อุทยาน ประวัติศาสตร์สุโขทัย จังหวัดสุโขทัย ของ อติณฐ ก้องสนั่น มีข้อสรุปที่น่าสนใจคือเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างอุทยานประวัติศาสตร์กับระบบเศรษฐกิจชุมชน พบว่ามีประชาชนเพียง บางส่วนเท่านั้น โดยเฉพาะในกลุ่มที่ประกอบอาชีพพาณิชย์กรรมที่ได้รับผลประโยชน์ทางการ ท่องเที่ยว ทั้งจากทางการประกอบธุรกิจท่องเที่ยวโดยตรงและรายได้ที่เพิ่มขึ้นอีกเมื่อถึงฤดูกาล ท่องเที่ยวเทศกาลประจำปี แต่ก็มีประชากรที่ไม่ได้ทำงานด้านการท่องเที่ยวและบางส่วนของ ประชาชนในกลุ่มนี้มีทัศนคติที่ค่อนข้างเป็นไปทางด้านลบต่ออุทยานประวัติศาสตร์²⁶ จากข้อสรุป ดังกล่าว อาจแสดงให้เห็นได้ว่าการเกิดขึ้นมาของอุทยานประวัติศาสตร์ มิได้เป็นประโยชน์ต่อ บุคคลทุกคนในชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์หรืออยู่ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ มีผู้ได้ ประโยชน์และมีผู้เสียประโยชน์เช่นกัน

นอกจากนี้ ยังมีวิทยานิพนธ์เรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการอุทยาน ประวัติศาสตร์สุโขทัย ของจารึก วิไลแก้ว ที่เข้าไปสำรวจศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนที่อยู่ในเขต ตำบลเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัยในการจัดการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยแล้วพบว่าชุมชน

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93 – 94.

²⁶ อติณฐ ก้องสนั่น, “การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชนภายในเขตกำแพงเมืองเก่า อุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย จังหวัดสุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหาร ลาดกระบัง, 2547), หน้า 139 – 158.

เหล่านั้นมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานประวัติศาสตร์ฯ ในระดับน้อยมาก ไม่ว่าจะเป็นด้านการมีส่วนร่วมในการวางแผน การดำเนินงาน และการประเมินผล เนื่องจากงานการจัดการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยเป็นงานของทางเจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์เอง บางส่วนก็มาจากส่วนกลาง มีลักษณะการจัดการแบบสั่งการจากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง ชาวบ้านจะได้ผลประโยชน์บ้างก็ในแง่ของการใช้เส้นทางสัญจรในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ การปลูกบ้านพักอาศัยและร้านค้า การเก็บพืชผล การบริการนักท่องเที่ยวในด้านต่างๆ²⁷

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยก็ยังมี “เสียง” หรือ “เรื่องเล่า” ของตนเอง โดยในวิทยานิพนธ์เรื่อง วิเคราะห์ความเชื่อที่เกี่ยวกับโบราณสถานที่ยุทธธรรมาจารย์ของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ของภาคภูมิ สุขเจริญ ได้กล่าวถึงความเชื่อของชาวบ้านที่นำมาสู่เรื่องที่ยกเล่าต่อกันมาในรูปแบบที่แตกต่างไปจากองค์ความรู้แบบประวัติศาสตร์ชาติและประวัติศาสตร์แบบ “กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี” เช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณสถานประเภทวัด โดยชื่อเรียกวัดหลายแห่งเป็นชื่อที่ชาวบ้านในพื้นที่เรียกกันมานานตั้งแต่ก่อนมีการเข้ามาบูรณะฟื้นฟูเมืองเก่าสุโขทัย หลังมีการบูรณะแล้วก็ยังคงเรียกชื่อวัดตามที่ชาวบ้านเรียกมาก่อน เช่น วัดทับข้าว ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับประตูระโหมทางทิศใต้ของเมืองเก่าสุโขทัย ชาวบ้านเล่าว่า ตอนพม่าจะมาตีเมือง (ไม่ได้ระบุว่าสมัยไหน) กองทัพพม่าได้ใช้วัดนี้เป็นทางเข้า จึงเรียกว่าวัด “ทัพเข้า” ต่อมาเพี้ยนเป็น “ทับข้าว”²⁸ หรือวัดจระเข้ร้อง ได้ชื่อนี้มาเพราะคนมักจะได้ยินเสียงจระเข้ร้องมาจากแถววัดแต่ไม่มีใครเคยเห็นตัวจระเข้เลย²⁹ นอกจากนี้ มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับต่างๆ สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทวดาอารักษ์ประจำแหล่งโบราณสถานต่างๆ ถ้าหากมีคนเข้าไปปรบกวนหรือทำสิ่งไม่ถูกไม่ควรก็จะคลบันดาลให้ผู้กระทำได้รับความเดือดร้อน เรื่องเล่าเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติมีเยอะแทบจะทุกวัด เช่น ศาลตาผาแดง มีผู้เคยเห็นคนตัวใหญ่ ซึ่งดูจากรูปการณ์แล้วไม่น่าเป็น “คน” ยืนอยู่หน้าศาล บางครั้งก็จะได้ยินเสียงปีพาทย์ดังขึ้นมาเอง³⁰ วัดสระศรี ซึ่งตั้งอยู่บนเกาะกลางสระใหญ่กลางเมืองชื่อตระพังสระศรี (ตระพังตระกวน) เมื่อถึงวันเพ็ญจะมีเสียงระนาด เสียงดนตรี มี

²⁷ ไพรคุด จารึก วิลไก้ว, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (บริหารการศึกษา) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2544)

²⁸ ภาคภูมิ สุขเจริญ, “วิเคราะห์ความเชื่อที่เกี่ยวกับโบราณสถานที่ยุทธธรรมาจารย์ของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2547), หน้า 40. ข้อสังเกตเกี่ยวกับการบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้คือ ผู้เขียนจะบันทึกเรื่องเป็นคำอักษรถัดจากเสียงของผู้เล่าซึ่งส่วนใหญ่พูดสำเนียงสุโขทัย มีบางส่วนที่พูดสำเนียงไทยภาคกลาง ตัวอย่างเช่น ผู้เล่าถึงเรื่องวัดตระกวน กล่าวว่า “เป็นวัดของกษัตริย์ เป็นวัดที่มีพระพุทธรูปมากจึง มีสมบัติสิ่งของ แต่ยังไม่มีการได้ เข่าคงไม่ให้” (หน้า 37)

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

แสงเป็นโคมไฟใหญ่ขึ้นมา คนเก่าคนแก่เคยเห็นเรือสำเภาโบราณลำใหญ่พายมาที่กลางเกาะ และยังเชื่อกันว่ามีของโบราณอยู่ในกรุวัดด้วย³¹

มีผู้เคยเห็นปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องผี ปีสาย สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำสถานที่อีกมากมายหลายเรื่อง เรื่องเล่าเหล่านี้ชาวบ้านยังคงเล่าต่อๆ กันมา โดยเฉพาะกลุ่มคนมีอายุ ซึ่งมีหลายคนที่อยู่ร่วมสมัยเมื่อมีการเข้ามาบูรณะฟื้นฟูเมืองเก่าสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม แสดงให้เห็นว่า แม้รัฐจะเข้ามาจัดการพื้นที่ประวัติศาสตร์ให้เป็นไปในมุมมองของรัฐ แต่ก็ไม้อาจจะลบหรือเข้ามาแทนที่เรื่องเล่าของชาวบ้านที่มาจากประสบการณ์ที่สั่งสมมาอย่างยาวนานได้ทั้งหมด เพราะเรื่องเล่าเหล่านี้เกิดจากการอยู่อาศัยและมีความผูกพันต่อแหล่งโบราณสถานทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม เรื่องเล่าดังกล่าวไม่ได้เป็นไปเพื่อต่อต้านหรือตอบโต้รัฐโดยตรง เรื่องเล่าได้สะท้อนความผูกพันของชาวบ้านที่มีต่อแหล่งโบราณสถานมานานก่อนที่จะมีโครงการอุทยานประวัติศาสตร์เข้ามาทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านบางส่วนต้องเปลี่ยนแปลงไป สะท้อนวิถีชีวิต ความเชื่อ ภูมิปัญญาขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ

งานวิจัยเรื่องสุโขทัยสมัยใหม่ – ปัจจุบัน โดยทั่วไปนั้น แม้จะไม่ใช้เรื่องราวในทางประวัติศาสตร์ของรัฐหรืออาณาจักรสุโขทัยที่เกี่ยวข้องกับ “การสร้างประวัติศาสตร์” โดยตรงแต่ก็ช่วยเปิดมุมมองใหม่ๆ และเสนอข้อเท็จจริงที่น่าสนใจหลายประการ อย่างไรก็ตาม ยังมีงานวิจัยบางส่วนที่เกี่ยวข้องหรือมีการศึกษาสืบย้อนอดีตเรื่องสุโขทัยในหัวข้อต่างๆ ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องการสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยด้วย

1.2.3 สุโขทัยในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ ศึกษางานเขียนประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยเฉพาะงานในกลุ่มสุโขทัยสมัยจารีต งานส่วนหนึ่งเป็นงานรวบรวมการศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์สุโขทัยจากหนังสือและบทความทางวิชาการเพื่อประเมินสถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์สุโขทัย งานอีกส่วนหนึ่งเป็นการวิเคราะห์วิพากษ์การศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยผ่านแนวคิดต่างๆ เช่น แนวคิดชาตินิยม แนวคิดเรื่องโลกทัศน์ที่แฝงอยู่ในตัวของ “ผู้สร้าง” หรือผู้ศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย เป็นต้น งานวิชาการในกลุ่มนี้มีน้อยมากเมื่อเทียบกับ 2 กลุ่มแรก

ในการทบทวนวรรณกรรมเบื้องต้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงงานเกี่ยวกับสุโขทัยในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์อย่างละเอียดมากกว่าส่วนของประวัติศาสตร์สุโขทัยสมัยจารีตและสุโขทัยสมัยใหม่ – ปัจจุบัน เนื่องจากเกี่ยวข้องโดยตรงกับรูปแบบการวิจัยของวิทยานิพนธ์เล่มนี้

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

การศึกษา “สุโขทัย” ในประวัติศาสตร์นิพนธ์

ประวัติศาสตร์สุโขทัยในยุคจารีตเป็นที่สนใจศึกษากันมานาน มีผลการศึกษาและวิจัยออกมามากมายและยังมีข้อถกเถียงที่ยังไม่ยุติอีกหลายเรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสุโขทัยหรืองานการศึกษาที่เน้นเรื่องเกี่ยวกับตัวจังหวัดสุโขทัยก็มีมากพอสมควร แต่สำหรับประวัติศาสตร์สุโขทัยในแนวประวัติศาสตร์นิพนธ์หรือการศึกษาโลกทัศน์ที่แฝงอยู่ในตัวของ “ผู้สร้าง” หรือผู้ศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยนั้นกลับมีน้อยมาก ทั้งทั้งงานทางด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับสุโขทัยเป็นงานที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะแม้ว่ายุคสุโขทัยจะสิ้นสุดไปแล้ว แต่หากมองในแง่ประวัติศาสตร์นิพนธ์ เรื่องราวของสุโขทัยยังไม่จบและยังถูกสร้างเสริม ต่อเติมเรื่อยๆ ถูกให้ความหมายทั้งในประวัติศาสตร์ของชาติและประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น

ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมงานที่เกี่ยวกับหัวข้อดังกล่าวมานำเสนอ งานที่จะกล่าวถึงมี 5 ชิ้น เรียงตามลำดับปีที่เขียน/ตีพิมพ์งาน คือ คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2325 – 2468) (วิทยานิพนธ์ พ.ศ. 2536) **Constructing The Ideal State: The Idea of Sukhothai in Thai History, 1833 – 1957** (วิทยานิพนธ์ ค.ศ. 1999/พ.ศ. 2542), **Intellectual Might and National Myth: A Forensic Investigation of the Ram Kamhaeng Controversy in Thai Society** (วิทยานิพนธ์ ปีค.ศ. 1999/พ.ศ. 2542 ตีพิมพ์เผยแพร่ ค.ศ. 2003/พ.ศ. 2546) “สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2518 – 2539” (บทความ พ.ศ. 2543) และ “โลกศิลปะ” กรุงเทพฯ พ.ศ. 2325 – 2510: การเปลี่ยนแปลงในความคิด “ศิลปะสุโขทัย” (วิทยานิพนธ์ พ.ศ. 2548)

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2325 – 2468) เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโททางด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยของ สมศรี ชัยวนิชยา ศึกษาคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในงานเขียนประวัติศาสตร์ภายใต้บริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ รวมทั้งวิเคราะห์การนำเสนอแนวคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ในที่แฝงอยู่ในความเชื่อดังกล่าวซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสร้างความรับรู้แก่สมาชิกในสังคมจากการศึกษาพบว่า คติความเชื่อเรื่องพระร่วงนั้นได้ปรากฏอยู่ในจารีตการเขียนและการอธิบายประวัติศาสตร์ไทยมาช้านานตั้งแต่ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ รวมไปถึงในหลักฐานของพม่า มอญ และเขมรด้วย เรื่องพระร่วงเป็นคติความเชื่อวิบุรุษในอุดมคติซึ่งอาจจะตรงหรือไม่ตรงกับกษัตริย์ของสุโขทัยก็ได้³²

³² สมศรี ชัยวนิชยา, “คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2325-2468),” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 11.

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนสมัยรัชกาลที่ 1 – 3 ปรากฏชัดเจนใน พระราชพงศาวดารเหนือ ซึ่งเป็นงานที่รวบรวมเรื่องเล่าตำนานต่างๆ ของบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือเรื่อยมาจนถึงบริเวณภาคกลางก่อนหน้าสมัยรัตนโกสินทร์ ได้กล่าวถึงพระร่วงที่เป็นโอรสกษัตริย์และนางนาค นาคเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นราชาแห่งแผ่นดิน พระร่วงเป็นผู้มีบุญญาธิการ มีปัญญาและวาจาสิทธิ์ จึงสามารถขึ้นเป็นกษัตริย์ได้ แนวคิดเรื่องกษัตริย์ที่แฝงอยู่ในความเชื่อเรื่องพระร่วงในสมัยนี้จึงให้ภาพกษัตริย์เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจทั้งหมดโดยมีธรรมะของพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการปกครองและเป็นกรอบความคิดให้กับแนวคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์³³

เมื่อถึงในสมัยรัชกาลที่ 4 – 5 คติความเชื่อเรื่องพระร่วงได้เปลี่ยนไปตามอิทธิพลของตะวันตกและความเปลี่ยนแปลงทางด้านภูมิปัญญา โดยเริ่มต้นมาจากการที่วชิรญาณภิกขุหรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จจรดงค์หัวเมืองฝ่ายเหนือ ทรงค้นพบศิลาจารึกสุโขทัย 2 หลัก คือ จารึกพ่อขุนรามคำแหงกับจารึกวัดป่ามะม่วง (ภาษาเขมร) รวมถึงพระแท่นมณีงคศิลา โดยในจารึกที่พบนั้น ได้กล่าวถึงรัฐและกษัตริย์สมัยสุโขทัย แสดงให้เห็นว่าพระร่วงที่ถูกกล่าวถึงในพระราชพงศาวดารเหนือ ว่าเป็นลูกนางนาคนั้นได้กลายเป็นพระร่วงที่เกิดจากมนุษย์ ต่อมาเรื่องพระร่วงก็ได้ถูกโยงเข้ากับเรื่องกษัตริย์สุโขทัย โดยเฉพาะพ่อขุนรามคำแหง ทำให้เกิดความสนใจในการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ชาติที่เก่าแก่ไปกว่าสมัยรัตนโกสินทร์และสมัยอยุธยา เรื่องพระร่วงในสมัยนี้ได้ให้ภาพของกษัตริย์คล้ายคลึงกับในสมัยก่อนหน้านั้น โดยเน้นส่งเสริมกษัตริย์ภาพและความสามัคคี ส่วนแนวคิดเรื่องรัฐนั้นก็พบว่าเรื่องสะท้อนแนวคิดเรื่อง “รัฐชาติ” รวมทั้งมีการอธิบายรูปแบบการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงว่าเป็นแบบ “Democratic” ด้วย³⁴

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 6 คติความเชื่อเรื่องพระร่วงมิได้อยู่ในรูปแบบของการเขียนและการอธิบายตามจาริตทางประวัติศาสตร์แบบเก่าอีกต่อไป แต่จะอยู่ในรูปแบบใหม่ เช่น บทละคร ชื่อ พระพุทธรูป ชื่อเรือบ³⁵ ซึ่งเป็นผลผลิตของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสิ้น สมศรี ชัยวณิชยา เห็นว่า พระองค์ศึกษาคติความเชื่อเรื่องพระร่วงด้วยหวังว่าจะเป็นเรื่องราวแสดงความ เป็นมาของชาติไทย ทรงผูกพันกับเรื่องพระร่วงมากจึงได้ทรงใช้พระร่วงเป็นสื่อทางการเมืองของพระองค์ด้วย³⁶ พระราชนิพนธ์เรื่องพระร่วงของพระองค์เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความเป็นชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ความเป็นเอกภาพและความสามัคคี³⁷ คติความเชื่อเรื่องพระร่วงได้เปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมแต่ละยุคสมัย สิ่งที่น่าสนใจใน

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24 – 30.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 94 – 122.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 128.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 188.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้อ้างถึงความเป็นมาและความเชื่อมโยงของเรื่อง “พระร่วง” กับประวัติศาสตร์สุโขทัยซึ่งต่อมาก็ได้ถูกยกให้เป็น “ราชธานี” แห่งแรกของไทย รวมทั้งการนำเสนอภาพลักษณ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ผ่านเรื่องพระร่วง เนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาก็มักอ้างอิงตนเองกับกษัตริย์สุโขทัย โดยเฉพาะในแง่การเมืองการปกครองเพื่อสร้างสิทธิธรรมแก่ตนเอง

วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโททางด้านเอเชียศึกษาของ ไบรส์ จี. บีเมอร์ (Bryce G. Beemer) เรื่อง **Constructing The Ideal State: The Idea of Sukhothai in Thai History, 1833-1957**³⁸ หรือ **การสร้างรัฐในอุดมคติ: แนวคิดเรื่องสุโขทัยในประวัติศาสตร์ไทย ค.ศ.1833-1957** เสนอต่อมหาวิทยาลัยฮาวาย มานัว (University of Hawaii at Manoa) เมื่อปีค.ศ. 1999 (พ.ศ. 2542) กล่าวถึงการ “สร้าง” สุโขทัยให้เป็นรัฐในอุดมคติหรือ “ยุคทอง” โดยชนชั้นนำและปัญญาชนไทย 3 พระองค์/ท่าน โดยมีจุดร่วมพื้นฐานอยู่บนแนวคิดชาตินิยมแต่ก็มีรายละเอียดปลีกย่อยที่แตกต่างกันไป คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (Royal Nationalist Historiography) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (Official Nationalist Historiography) และหลวงวิจิตรวาทการ (Ultra Nationalist Historiography)³⁹ โดยบีเมอร์ได้ประดิษฐ์คำว่า “Sukhothai-ism” หรือ “สุโขทัยนิยม” ขึ้นมาเพื่อเรียกกระบวนการดังกล่าว กระบวนการนี้เริ่มเห็นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้เชื่อมโยงสุโขทัยเข้ากับอยุธยา พยายามทำให้เห็นภาพ “ความต่อเนื่อง” ของ “ประวัติศาสตร์ไทย” ตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย ต่อมาเป็นสุโขทัย เรื่อยมาจนถึงกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ สุโขทัยกลายเป็น “ยุคทอง” ของประวัติศาสตร์ไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยหลวงวิจิตรวาทการ นักประวัติศาสตร์ชาตินิยมคนสำคัญ ที่มองว่าสุโขทัยเป็นยุคทองสมบูรณ์แบบและความเป็นไทย

³⁸ โปรดดู Bryce G. Beemer, “Constructing the Ideal State: The Idea of Sukhothai in Thai History, 1833-1957,”

(M.A. Thesis in Asian Studies University of Hawaii at Manoa, 1999)

บีเมอร์ได้ปรับปรุงวิทยานิพนธ์เพื่อตีพิมพ์เป็นหนังสือ มีการเพิ่มเติมปรับปรุงข้อมูลใหม่บ้าง จัดแบ่งเนื้อหาแต่ละบทใหม่บ้าง อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยจะใช้วิทยานิพนธ์ฉบับปี 1999 ในการอ้างอิงเป็นหลัก

³⁹ สำหรับเรื่องคำศัพท์บีเมอร์ได้อธิบายไว้ในวิทยานิพนธ์หน้า 12 เซึ่งบรรทัดที่ 26 ว่า คำว่า Royal Nationalist Historiography และ Ultra Nationalist Historiography ประดิษฐ์ขึ้นมาโดยชาวนุวัติ เกษตรศิริ เพื่ออธิบายการสร้างผลงานทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และหลวงวิจิตรวาทการ บีเมอร์เอามาจากบทความของชาวนุวัติ ชื่อ “Thai Historiography from Ancient Time to the Modern Period,” in **Perceptions of the Past in Southeast Asia** Anthony Reid and David Marr (eds.), (Kuala Lumpur: Published for the Asian Studies Association of Australia by Heinemann Educational Books [Asia], 1979) ส่วนคำว่า Official Nationalist Historiography พัฒนามาจากงานชิ้นสำคัญของ Benedict Anderson, **Imagined Communities: Reflections On the Origin and Spread of Nationalism** (London: Verso, c1983)

แบบดั้งเดิม (classic Thai-ness) กระบวนการ “สุโขทัยนิยม” ได้สร้างความเป็นรัฐในอุดมคติให้สุโขทัยเพื่อประโยชน์ทั้งทางด้านความคิดและทางการเมือง ถือเป็นหนึ่งในวาทกรรมทางการเมืองและการสร้างความคิดที่สำคัญที่สุดในสังคมไทยปัจจุบัน

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ยกข้อถกเถียงเรื่องศิลาจารึกหลักที่ 1 ขึ้นมากล่าวถึงด้วย โดยบีเมอร์ให้ความเห็นว่าศิลาจารึกนี้น่าจะทำขึ้นในสมัยสุโขทัยจริง ผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นเรื่องศิลาจารึกหลักที่ 1 จริงหรือปลอมนั้น อาจไม่กระทบวิทยานิพนธ์ที่มุ่งศึกษาการสร้างสุโขทัยให้เป็นยุคทองในประวัติศาสตร์ไทย แต่ถ้าหากมองศิลาจารึกหลักที่ 1 ในแง่การเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าช่วงเวลาที่ยุโรปศึกษา นักปราชญ์ปัญญาชนไทยก็ต่างเชื่อว่าศิลาจารึกนี้เป็นของแท้มาแต่สมัยสุโขทัยและผลิตงานที่อ้างอิงกับหลักฐานชิ้นนี้ตลอดมา หากเป็นดังนี้แล้วเรื่องจริงหรือปลอมย่อมมีความสำคัญในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตาม สภาพเช่นนี้เป็นเรื่องยากที่จะจัดการกับหลักฐานที่ไม่สามารถกำหนดอายุที่แน่นอนได้ทั้งยังเป็นประเด็นถกเถียงกันอย่างไม่จบสิ้น การที่บีเมอร์ให้พื้นที่ถึงหนึ่งบทเต็มในการกล่าวถึงศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็นการตัดภาระเรื่องศิลาจารึกจริงหรือปลอมออกไปเพื่อที่จะได้ไม่ต้องมาถกเถียงกันในวิทยานิพนธ์อีก จากนั้นเขาก็ดำเนินวิทยานิพนธ์ของตัวเองต่อไป โดยเริ่มต้นที่บทบาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในทางกลับกัน ผู้วิจัยเชื่อว่าหากบีเมอร์เปลี่ยนคำตอบมาเป็น “ปลอม” เสียแล้ว โครงเรื่องทั้งหมดของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ย่อมต้องเปลี่ยนแน่นอน หากเชื่อว่าศิลาจารึกหลักที่ 1 ทำขึ้นโดยรัชกาลที่ 4 พระองค์ก็เป็นผู้ที่บีเมอร์ควรให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก หรือแม้แต่การไม่เขียนเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแล้วมองศิลาจารึกหลักที่ 1 ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยก็เห็นว่าศิลาจารึกนี้ยังสำคัญเพราะเป็นหลักฐานชิ้นหลักในการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์และยังสามารถพูดถึงได้ในทุกยุคทุกสมัย มิใช่หยุดเรื่องศิลาจารึกหลักที่ 1 ไว้เพียงแค่บทที่ 3 ของวิทยานิพนธ์และไม่พูดถึงอีก จากเรื่องนี้จะเห็นได้ว่าการวิเคราะห์หลักฐานสำคัญมากเพราะในที่สุดแล้วมันจะกลายเป็นตัวกำหนดคำถามทางประวัติศาสตร์ รวมไปถึง โครงเรื่องและเนื้อหาที่นักประวัติศาสตร์จะเล่าด้วย

โดยรวมแล้ว การ “สร้าง” สุโขทัยที่บีเมอร์ได้นำเสนออยู่บนพื้นฐานของการสร้างประวัติศาสตร์ของรัชชาติสมัยใหม่เกี่ยวเนื่องกับแนวคิดชาตินิยมซึ่งแน่นอนว่าความคิดเช่นนี้ยังไม่เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ถ้าหากมองสุโขทัยด้วยสายตาของแนวคิดอื่นที่มีแนวคิดเรื่องชาติก็อาจจะได้มุมมองที่ต่างออกไป

งานชิ้นต่อมาเป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโททางด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาของมุกหอม วงษ์เทศ ชื่อ **The Sound of the Society and the Fury of the Ivory Tower: Reflections on the Ram Kamhaeng Controversy** เสนอต่อมหาวิทยาลัยคอร์เนล (Cornell

University) เมื่อปีค.ศ.1999 ปีเดียวกับงานของปีเมอร์ ต่อมาได้รับการการตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มติชนในชื่อ **Intellectual Might and National Myth: A Forensic Investigation of the Ram Khamhaeng Controversy in Thai Society** เมื่อปีพ.ศ.2546 (ค.ศ.2003) วิทยานิพนธ์ของมุกหอม มุ่งศึกษาไปที่เรื่องเกี่ยวกับศิลาจารึกหลักที่ 1 วิทยานิพนธ์นี้ได้ต้องการจะค้นหาว่าศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็นของจริงหรือของปลอม แต่ต้องการมองว่าหลักฐานชิ้นนี้เป็นที่สงสัยถึงความเป็นของแท้และมีนักวิชาการที่อาจแบ่งคร่าวๆ ได้สองฝ่ายมาได้เถียงกัน มุกหอมจึงตั้งคำถามกับนักวิชาการทั้งสองกลุ่มว่าพวกเขาได้เถียงกันในประเด็นใดบ้างและได้วิเคราะห์ความคิดของคนเหล่านั้นว่ามีโลกทัศน์มีอุดมการณ์แบบใด นักวิชาการฝ่ายที่เห็นว่าศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็นของแท้ เช่น ศ. ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) วิลเลียม เจ. เก็ดนีย์ (William J.Gedney) และศ. ดร. ประเสริฐ ณ นคร และนักวิชาการฝ่ายที่เห็นว่าศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็นของปลอม เช่น ไมเคิล วิกเคอรี (Michael Vickery) ไมเคิล ไรท์ (Michael Wright) และดร. พิริยะ ไกรฤกษ์ เป็นต้น มุกหอมสรุปไว้อย่างน่าสนใจว่าน่าแปลกใจที่สิ่งที่กระตุ้นให้แต่ละฝ่ายมาถกเถียงปัญหาเรื่องศิลาจารึกจริงหรือปลอมนั้นอาจเป็นไปได้ว่าที่จริงแล้วไม่ได้มีพื้นฐานมาจากความพยายามที่จะโต้แย้งกันเรื่องผู้ทำจารึกหรือสมัยที่ถูกทำขึ้น แต่มาจากการที่นักวิชาการเหล่านั้นเห็นว่างานวิจัยของตนเอง “สอดคล้อง” หรือ “ขัดแย้ง” กับลักษณะเนื้อหา โครงเรื่อง ข้อมูล ของศิลาจารึกหลักที่ 1 ดังนั้น สุดท้ายแล้ว การถกเถียงทางวิชาการในเรื่องนี้จึงเป็นไปได้น้อยมากที่จะเป็นไปได้เพื่อปกป้องหรือคัดค้านเรื่องความเป็นของแท้ของตัวจารึกแต่อาจจะกลายเป็นการ “ปกป้องอาชีพทางวิชาการ” (academic career defense) ของเหล่านักวิชาการเสียมากกว่า⁴⁰

การมุ่งศึกษาในตัวเนื้อหาหรือความจริงแท้ของเอกสารหลักฐานมากเกินไปอาจจะทำให้ลืมไปว่าคนที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เรื่องนั้นๆ มีความสำคัญไปไม่น้อยกว่ากัน อันที่จริงแล้วประวัติศาสตร์เกิดขึ้นมาได้เพราะคนเลือกที่จะจดจำ จดบันทึก เล่าสู่กันฟังเรื่องราวต่างๆ ผ่านกระบวนการวิธีจนกลายเป็น “ประวัติศาสตร์” งานของมุกหอม แม้ว่าจะศึกษาเรื่องศิลาจารึกและวิพากษ์ผู้ที่เกี่ยวข้องในทางวิชาการกับหัวข้อดังกล่าว แต่หากพิจารณาให้ดีจะพบว่ามันคือการวิพากษ์บุคคลและวงการประวัติศาสตร์ไทยหรือไทยศึกษาทั้งหมดเลยทีเดียว บ่อยครั้งที่ความรู้ทางประวัติศาสตร์ก็ติดมากับอคติหรืออุดมการณ์บางประการ บางครั้งจึงยากที่จะแยกอคติออกจากเรื่องวิชาการ อย่างไรก็ตามมีเหตุผลให้พอเข้าใจว่าศาสตร์ที่พวกเขาศึกษานั้นมิใช่เป็นเพียงอาชีพของนักวิชาการ สำหรับบางคนมันคือ “ชีวิต” อย่างเช่นในกรณีศิลาจารึกหลักที่ 1 หากผลงานวิชาการมากมายที่ถูกสร้างขึ้นโดยใช้ศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็นหลักฐานชิ้นเอกต้องพังลงไปเพราะหลักฐาน

⁴⁰ Mukhom Wongthes, *Intellectual Might and National Myth: A Forensic Investigation of the Ram Khamhaeng Controversy in Thai Society* (Bangkok: Matichon, 2003), pp. 64-65.

“ปลอม” สิ่งที่เชื่อถือและศึกษามาตลอดชีวิตนั้นเชื่อถือไม่ได้เสียแล้ว พวกเขาก็ต้องพยายามปกป้องอาชีพและความเชื่อของตนเองไว้อย่างสุดความสามารถอย่างแน่นอน⁴¹

สำหรับงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยที่เป็นภาษาไทย ผู้วิจัยพบเพียงชิ้นเดียวคือ **สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ.2518 – 2539** ของ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล โดยมี วินัย พงศ์ศรีเพียร ช่วยตรวจแก้ไข ตีพิมพ์เมื่อพ.ศ.2543 ลงในวารสาร **มหาวิทยาลัยศิลปากร** บทความนี้เป็นการศึกษาประเมินสถานภาพความรู้เรื่องประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยพิจารณาจากหนังสือและบทความวิชาการที่เกี่ยวข้อง⁴² สถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. 2518 – 2539 เป็นช่วงที่สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยเริ่มแตกออกจากประวัติศาสตร์แบบกระแสหลักที่มีมาก่อนหน้าพ.ศ. 2518 นั่นคือยังให้ความสนใจทางด้านการเมืองเป็นสำคัญแต่ก็สนใจเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมบ้าง การศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยระหว่างพ.ศ. 2518 – 2539 แบ่งเป็น 2 ช่วง คือ ทศวรรษแรก (พ.ศ. 2518 – 2528) และทศวรรษสุดท้าย (พ.ศ. 2528 – 2539 โดยประมาณ) ช่วงทศวรรษแรก ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยกระแสหลักได้ถูกโต้แย้งและคัดค้านอย่างชัดเจน เกิดผลงานทางวิชาการที่โต้แย้งกับประวัติศาสตร์กระแสหลักขึ้นมาเรื่อยๆ เช่น งานของ ดร.ธิดา สาระยา เรื่อง **โครงสร้างของชนชั้นในสังคมไทยสมัยสุโขทัยและต้นอยุธยา (พ.ศ. 1800 – 2112)** ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2519 ถือได้ว่าเป็นงานวิจัยอย่างเป็นทางการเล่มแรก ที่ศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยทางด้านสังคม โดยการศึกษาหลักฐานอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากศิลาจารึก ได้แก่ ตำนาน การค้นคว้าทางโบราณคดี การสำรวจภาคสนามทางภูมิศาสตร์และชุมชนในแถบอาณาบริเวณสุโขทัย งานของศรีศักร วัลลิโภดม เรื่อง **เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย** พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2522 งานวิจัยนี้ใช้ข้อมูลเกือบทั้งหมดจากการทำงานภาคสนามที่ใช้เวลาต่อเนื่องกันนานหลายปี ถือเป็นการนำเสนอประวัติศาสตร์ไทย “ทั้งหมด” ด้วย “โครงร่าง” ที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับโครงร่างประวัติศาสตร์สุโขทัยของแนวทางกระแสหลัก โครงร่างใหม่นี้ไม่มีการแบ่งเนื้อหาออกเป็นด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม แต่จะเป็นโครงร่างที่แสดงนัยทางเนื้อหาผ่านวิธีการศึกษาและวิธีวิเคราะห์ข้อมูล⁴³ เมื่อโครงร่างประวัติศาสตร์สุโขทัยแบบกระแสหลักถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนัก ทำให้มีการปรับเปลี่ยนโครงร่างประวัติศาสตร์สุโขทัยให้ทันสมัยทันต่อ

⁴¹ คงไม่เป็นการกล่าวเกินไปหากตัวอย่างของนักวิชาการกลุ่มนี้จะมีชื่อ ศ.ดร. ประเสริฐ ณ นคร และ อ.รัช ปุณโณทก ซึ่งเป็นผู้ที่ “เติบโต” มากับศิลาจารึกอย่างแท้จริง รวมทั้งนักวิชาการชาวต่างชาติอีกหลายคนที่ทำงานเกี่ยวกับด้านศิลาจารึกมาตลอด เช่น วิลเลียม เจ.เก็ดนีย์ (William J. Gedney), แอนโทนี ดิลเลอร์ (Anthony Diller) และ บี.เจ. เทอร์วิล (B.J. Terwiel) เป็นต้น ที่ได้ตอบโต้คัดค้านประเด็นศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็นของปลอมอย่างแข็งขัน

⁴² มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, เขียน; วินัย พงศ์ศรีเพียร, ตรวจแก้, “สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2518-2539,” **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 19-20,3 (2543)

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 186 – 195.

หลักฐานต่าง ๆ ที่มีเพิ่มมากขึ้นทั้งเนื้อหาสาระ วิธีการศึกษาและการใช้หลักฐาน ส่วนข้อถกเถียงที่เป็นเฉพาะเรื่องเฉพาะประเด็นจะอยู่ในรูปของบทความตีพิมพ์ลงในวารสารทางวิชาการและกึ่งการวิชาการจำนวนหนึ่ง โดยนักวิชาการทั้งชาวไทยและต่างประเทศ

สำหรับสถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยในทศวรรษสุดท้าย (พ.ศ. 2528 – 2539 โดยประมาณ) วงวิชาการให้ความสนใจศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยแยกเฉพาะเป็นประเด็น ๆ มากกว่าที่จะให้ความสนใจในโครงร่างหรือภาพรวมของประวัติศาสตร์สุโขทัยอย่างทศวรรษที่แล้ว และมีประเด็นต่างๆ ถกเถียงกันมากมาย มีประเด็นที่สำคัญ เช่น ประเด็นเรื่อง “สุโขทัยมีทาสหรือไม่” “เสียนในเอกสารประวัติศาสตร์จีนหมายถึงสุโขทัยหรือไม่” “สถานะของศิลาจารึกหลักที่ 1 ในฐานะที่เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ “ปัญหาเรื่องที่ตั้งของเมืองศรีสัชชนาลัย” และ “ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 7” ซึ่งการศึกษาในบางประเด็นก็ได้ข้อสรุปแต่บางประเด็นก็ยังไม่มียุทธูปมาจนถึงปัจจุบัน⁴⁴ การศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยในช่วงพ.ศ. 2518 เป็นต้นมา โดยเฉพาะในรอบทศวรรษแรกนั้นมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านโครงสร้าง เนื้อหา หลักฐาน รวมทั้งวิธีการศึกษา มีการตั้งคำถามถกเถียงเพื่อหาข้อสรุปในหัวข้อต่างๆ มากขึ้น นักวิชาการด้านสุโขทัยศึกษาต่างก็กระตือรือร้นที่จะเข้ามาหาคำตอบทางประวัติศาสตร์ มีการขยายขอบเขตเนื้อหาเรื่องเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น และมีได้มุ่งเน้นด้านการเมืองหรือบทบาทของกษัตริย์อย่างเดียว ทั้งยังมีการนำความรู้จากสาขาวิชาอื่นๆ เข้ามาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยด้วย งานของมานพ ต่างจากงานของบีเมอร์และมูกหอมตรงที่เป็นงานเชิง “สำรวจสถานภาพการศึกษา” และวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์สุโขทัยเพียงเท่านั้น

งานชิ้นสุดท้ายที่จะกล่าวถึงคือวิทยานิพนธ์เรื่อง “โลกศิลปะ” กรุงเทพฯ พ.ศ. 2325 – 2510: การเปลี่ยนแปลงในความคิด “ศิลปะสุโขทัย” ของ ชำนาญ แสสนศิริ โสม วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาเรื่อง “ความคิด” ว่าด้วยศิลปะสุโขทัยในบริบทของประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ โดยใช้แนวคิด “โลกศิลปะ” หรือ “the artworld” ซึ่งเกี่ยวข้องกับบริบทการเปลี่ยนแปลงในด้านความสัมพันธ์ของผู้อุปถัมภ์ ช่าง/ศิลปิน แบบอย่างประเพณี และมโนทัศน์การรับรู้ซึ่งทำหน้าที่ให้สถานะความเป็นศิลปะแก่วัตถุชิ้นหนึ่งๆ การศึกษาเน้นที่พระพุทธรูปสำคัญสมัยสุโขทัย⁴⁵

วิทยานิพนธ์นี้พยายามเสนอว่าความหมายต่อ “ศิลปะสุโขทัย” ที่กล่าวกันว่าเป็น “ยุคทองของศิลปะไทย” มีความเจริญรุ่งเรือง งดงามและ “คลาสสิก” ที่สุดนั้นเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อทศวรรษที่ 2480 – 2500 นี้เอง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่มีการอัญเชิญพระพุทธรูปมากมาย

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 197 – 218.

⁴⁵ ชำนาญ แสสนศิริ โสม, “โลกศิลปะ” กรุงเทพฯ พ.ศ. 2325 – 2510: การเปลี่ยนแปลงในความคิด “ศิลปะสุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548), ปรอดูบทที่ 1 หน้า 1 – 19.

จากสุโขทัยลงมาประดิษฐานที่กรุงเทพมหานครแต่ความสำคัญของพระพุทธรูปเหล่านั้นอยู่ที่ไม่ได้
อยู่การเป็น “พระพุทธรูปสุโขทัย” แต่อยู่ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม
ก็ตาม พระพุทธรูปจากสุโขทัยมีส่วนสำคัญต่อการฟื้นฟูราชธานีหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาและภาวะ
สงครามตลอดสมัยกรุงธนบุรีรวมทั้งเกิดการเรียนรู้ในเชิงช่าง ตัวอย่างที่สำคัญคือ การอัญเชิญพระ
ศรีศากยมุนีจากเมืองเก่าสุโขทัยลงมาซึ่งเป็นการแสดงความเป็นอัครศาสนูปถัมภกและความชอบ
ธรรมทางการเมืองของพระมหากษัตริย์⁴⁶

ความสนใจเรื่องความงามของพระพุทธรูปสุโขทัย เริ่มปรากฏเมื่อพ.ศ. 2409 – 2469 จาก
เดิมที่สนใจพระพุทธรูปในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นความหมายในเชิงนามธรรมมาสู่ความสนใจ
เรื่องรูปร่างลักษณะหรือเป็นในเชิงรูปธรรมมากขึ้น เมื่อถึงช่วง พ.ศ. 2469 – 2510 ความหมายของ
“พระพุทธรูปสุโขทัย” ที่เป็น “ศิลปะสุโขทัย” ก็ได้ก่อรูปขึ้นอย่างมั่นคง มีการให้คุณค่าแก่
โบราณสถาน โบราณวัตถุ รวมทั้งพระพุทธรูปต่างๆ โดยพระพุทธรูปองค์แรกๆ ที่ได้รับความสนใจ
ในด้านความงามคือพระพุทธรูปชินราช ความคิดเรื่อง “ศิลปะสุโขทัย” เกิดขึ้นครั้งแรกในพระนิพนธ์
ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พิมพ์ครั้งแรก
เมื่อพ.ศ. 2469 มีการรวบรวม จัดแบ่งหมวดเจดีย์และพระพุทธรูปที่พบในสุโขทัย สวรรคโลก
พิษณุโลกและกำแพงเพชร เรียกว่า “สมัยสุโขทัย” ต่อมาก็ได้เกิดการให้ความสำคัญแก่ศิลปะสุโขทัย
ว่าเป็น “ศิลปะคลาสสิก” อันเป็นความคิดว่าด้วยศิลปะสุโขทัยที่เป็นที่ยอมรับกันในปัจจุบัน เกิดจาก
การจัดแบ่งพระพุทธรูปของเอ. บี. กริสวอลด์ (A. B. Griswold) และการสร้างความรู้ที่มีกลุ่มศิลปิน
อย่าง ศิลป์ พีระศรี เขียน ยิ้มศิริ และหม่อมเจ้าจันทร์จิรายุ รัชนี้ เป็นผู้บุกเบิก⁴⁷

ความสำคัญของวิทยานิพนธ์เรื่อง “โลกศิลปะ” กรุงเทพฯ พ.ศ. 2325 – 2510: การ
เปลี่ยนแปลงในความคิด “ศิลปะสุโขทัย” ก็ถอยร่นมาถึง “ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง” ของศิลปะ
สุโขทัยซึ่งมีผลต่อการศึกษาศาสตร์นิพนธ์สุโขทัยอย่างยิ่ง เรื่องศิลปะเป็นเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่ง
ในการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย นอกจากหลักฐานประเภทศิลาจารึกแล้วก็มีหลักฐานทางศิลปะ
และโบราณคดีที่ต้องใช้ประกอบกันไปด้วย งานด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์สุโขทัย 4 ชิ้นที่ผู้เขียนได้
นำเสนอมาก่อนหน้านี้จะเห็นได้ว่ากล่าวถึงศิลปะสุโขทัยน้อยมาก ไม่เพียงเท่านั้น งานประวัติศาสตร์
สุโขทัยหลายชิ้นมักให้ความสนใจกับหลักฐานบางประเภทเป็นการเฉพาะ อย่างไรก็ตาม เป็นเรื่องที่
เข้าใจได้ว่ามาจากข้อจำกัดทั้งในแง่ความสนใจ ความสามารถในการอ่าน วิเคราะห์ และใช้หลักฐาน
ของนักวิชาการ หรือแม้แต่ความตั้งใจที่จะไม่ให้ความสนใจเพราะเห็นว่าเป็นศาสตร์คนละสาขา ทำ
ให้ไม่เกิดการบูรณาการของศาสตร์สาขาต่างๆ และทำให้การศึกษาเป็นไปอย่างไม่รอบด้าน ความ

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 129 – 130.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130 – 132.

สนใจแต่ศาสตร์ของตนเองก็กลายเป็นปัญหาในวงวิชาการเช่นกัน เนื่องจากเมื่อเกิดวิวาทะ นักวิชาการก็ต่างใช้ศาสตร์ที่ตนถนัดมาสนับสนุนความคิดของตนเองว่าถูกต้องจนเกิดบางครั้งความขัดแย้งขึ้น

เมื่อศึกษาทั้งส่วนที่เป็นเนื้อหาและหลักฐานของงานที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์นิพนธ์สุโขทัย ทั้ง 5 เล่มข้างต้นไว้จะพบว่า เป็นงานวิชาการหรือมิฉะนั้นก็เป็นงานของชนชั้นนำไทยเอามาวิเคราะห์ วิพากษ์ ทำให้มองไม่เห็นความเคลื่อนไหวในระดับรัฐมากนักและแทบไม่เห็นในระดับท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม กรณีนี้เป็นความจริงที่ว่าวงวิชาการเป็นผู้ที่มีอำนาจอย่างน้อยในแวดวงของตนเอง และอย่างมากอาจจะขยายออกมาถึงในระดับรัฐ เป็นผู้เรียบเรียงแบบเรียน ตำรา เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัย นักวิชาการเหล่านี้ครอบครองสิทธิในการผลิตความรู้บางชุดออกมา รวมไปถึงชนชั้นนำที่แม้จะเรียกว่าเป็นนักวิชาการไม่ได้แต่เต็มปากเต็มคำนักแต่คนเหล่านี้ก็มีความสนใจ และสิทธิพิเศษที่ทำให้เกิดงานเขียนขึ้นมาได้ในยุคสมัยของตนเพราะมีสถานะเป็นผู้ครอบครองความรู้ อีกประการหนึ่งคือคำถามของงานแต่ละชิ้นซึ่งจะเกี่ยวเนื่องไปถึงการใช้หลักฐานด้วยนั้นก็ อยู่ในขอบเขตเรื่องวิชาการอยู่แล้ว

คำถามคือหากลองมองสุโขทัยที่นอกเหนือจากวงวิชาการออกไปบ้าง ก่อนที่เรื่องราวของสุโขทัยจะไปอยู่ในวารสารและวงสัมมนาทางวิชาการอย่างปัจจุบัน เราจะเห็นอะไรจากมุมมองดังกล่าว ผู้วิจัยพบว่าส่วนที่งานวิชาการทั้ง 5 ชิ้นยังไม่ได้กล่าวถึงอย่างจริงจัง เพียงแต่เป็นส่วนประกอบในชิ้นงานเท่านั้นคือ การกล่าวถึงในเรื่องสำนักทางประวัติศาสตร์ รวมไปถึงสำนักด้านโบราณคดีซึ่งมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาองค์ความรู้ประวัติศาสตร์สุโขทัย โดยเฉพาะในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 ฯลฯ ผู้วิจัยได้ลองตั้งคำถามถึงผู้ครอบครองสิทธิในการจัดการ “ของโบราณ” เหล่านี้ นั่นคือ “รัฐ” ในแต่ละยุคสมัยว่ามีสำนักในด้านประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยอย่างไร ได้เข้าไปจัดการกับเมืองเก่าสุโขทัย การเข้าไปบูรณะฟื้นฟูโบราณสถานในเขตเมืองเก่าจะทำให้เห็นบทบาทของรัฐอย่างชัดเจน โบราณสถานเหล่านี้ถูกใช้ประโยชน์ในทางไหน อย่างไรบ้าง เช่น การผลิตความรู้ทางประวัติศาสตร์ การส่งเสริมการท่องเที่ยว เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของ “เมืองสุโขทัย” หลังจากถูกควมรวบกับกรุงศรีอยุธยาและหมดความสำคัญในแง่ของความเป็น “ราชธานี” จนแทบจะหายไปจากหน้าประวัติศาสตร์ไทยอีกด้วย

1.3 วิธีการและแนวคิดในการวิจัย

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (historical approach) โดยนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ (analytical description) งานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยเพื่อศึกษา

ถึงการสร้างความเป็น “สุโขทัย” โดยเน้นกลุ่มประวัติศาสตร์ชาติกระแสหลักซึ่งดำรงอยู่ในสังคมไทยมาอย่างแข็งแกร่งยาวนาน นอกจากนี้ยังวิเคราะห์ไปถึงการที่รัฐได้เข้ามาจัดการและเสริมสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัดสุโขทัยผ่านการสร้างอุทยานประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑสถานอนุสาวรีย์ เทศกาล และประเพณีประติมากรรมต่างๆ โดยมีกรอบแนวคิดแบบประวัติศาสตร์ชาติกระแสหลักซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยดำรงความเป็นอุดมคติของสุโขทัยไว้ได้

ในการวิจัยของวิทยานิพนธ์นี้ได้แนวคิดสำคัญมาจากงานวิจัย 2 ชิ้น แนวคิดแรกมาจากหนังสือที่ปรับปรุงมาจากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของ เพนนี่ เอ็ดเวิร์ดส์ (Penny Edwards) เรื่อง **Cambodge: The Cultivation of the Nation, 1860 – 1945** มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความคิดชาตินิยม การศึกษาของเอ็ดเวิร์ดส์เห็นแย้งกับงานศึกษาก่อนหน้านั้นที่นักประวัติศาสตร์กัมพูชามักกล่าวถึงการเกิดขึ้นของชาตินิยมกัมพูชาสมัยใหม่ว่ามีพัฒนาการมาโดยชาวพื้นเมืองเอง เนื่องจากเกิดความรู้สึกต่อต้านฝรั่งเศสจนกลายเป็นความรักชาติและเกิดกลุ่มนักชาตินิยมขึ้น แต่เอ็ดเวิร์ดส์ได้เสนอว่าเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสและผู้รู้ปัญญาชนชาวกัมพูชาต่างหากที่ได้สร้างนักชาตินิยมขึ้นมาโดยผ่านการประดิษฐ์สร้างวัฒนธรรมของชาติ โดยผ่านสำนักงานอาณานิคม ห้องเรียน สถาบันค้นคว้าวิจัย และพิพิธภัณฑสถาน⁴⁸ งานวิจัยนี้จึงถือเป็นการหันมาพิจารณาการเกิดความเป็นชาตินิยมด้วยสาเหตุทางวัฒนธรรมแทนที่จะมองแต่สาเหตุทางการเมืองเพียงอย่างเดียว

การสร้างและให้ความสำคัญกับเมืองพระนคร (Angkor) ที่เป็นสิ่งมหัศจรรย์อันแสนเขี้ยวชวนในทัศนะของฝรั่งเศส จุดประสงค์ที่ทำไปนั้นก็แทบไม่ได้เป็นไปเพื่อกัมพูชาเลย แต่เป็นการสนองความต้องการของฝรั่งเศสทั้งสิ้น เพื่อแสดงถึงอำนาจความยิ่งใหญ่ของตนเองที่ได้ปกครองอาณานิคม แต่สิ่งที่ฝรั่งเศสสร้างขึ้นมานั้น ได้ถูกถ่ายทอดไปยังชนชั้นนำกัมพูชาและไปสู่ประชาชนที่ได้รับมรดกทางความคิดนี้มาผ่านการเรียนการสอน การตีพิมพ์หนังสือ การตั้งพิพิธภัณฑสถานที่เป็นระบบ รวมไปถึงการศิลปวัฒนธรรมประเพณีประติมากรรมต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้น

หากกลับมามองถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการที่รัฐไทยเข้ามาจัดการทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์สุโขทัยจะเห็นกระบวนการที่คล้ายคลึงกัน นั่นคือการสร้างประวัติศาสตร์ชาติชุดที่เป็นทางการโดยชนชั้นนำและรัฐไทย การเข้ามาขุดค้น บูรณะและอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุด้วยตระหนักว่าเป็นสิ่งที่แสดงถึงประวัติความเป็นมาอันยาวนานของชาติ มีการถ่ายทอดความคิดผ่านหนังสือประวัติศาสตร์กระแสหลักไปจนถึงการเรียนการสอนในโรงเรียน แม้แต่การเขียนบทละคร นิยาย ที่มีสุโขทัยเป็นฉากหลัง วิธีการสร้าง “สุโขทัย” คล้ายกับการสร้าง “เมืองพระนคร” อย่างมาก ในขณะที่เมืองพระนครถูกทำให้เป็นยุคที่รุ่งเรืองยิ่งใหญ่ของเขมรโบราณ สุโขทัยก็ได้

⁴⁸ Penny Edwards, **Cambodge: the cultivation of a nation, 1860-1945** (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2007), pp. 6 – 8.

กลายเป็นยุคทองที่สงบสุขมั่นคงของไทยเช่นกัน แนวคิดและวิธีการดังกล่าวนี้จะปรากฏอยู่เป็นส่วนใหญ่ในวิทยานิพนธ์ของผู้วิจัย

แนวคิดที่ 2 คือเรื่องประเพณีประดิษฐ์ (invented tradition) ซึ่ง อีริก ฮอบสบอม (Eric Hobsbawm) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ **The Invention of tradition** ว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ถูกสร้างหรือถ่ายทอดออกมาจากการนำเอาของเก่า ของโบราณ เช่น เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ พิธีกรรม ข้อปฏิบัติต่างๆ ของสังคม ฯลฯ นำมาสร้างใหม่ ตีความใหม่ ผิดซ้ำ โดยการทำให้เป็นระเบียบแบบแผน (Formalize) และการทำให้เป็นพิธีกรรม (Ritualization) โดยมีอ้างอิงกับความเป็นอดีตที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน มีจุดมุ่งหมายสำคัญคือการสนองตอบความต้องการทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมในปัจจุบันที่กำลังเผชิญความเปลี่ยนแปลงและเกิดการ โหยหาอดีต⁴⁹ โดยผู้วิจัยจะนำมาวิเคราะห์ในเรื่องการสร้างประเพณีประดิษฐ์ที่มีพื้นฐานแนวคิดจากประวัติศาสตร์ สุโขทัยกระแสหลัก นั่นคือการสร้างประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว และสร้างบรรยากาศแบบสุโขทัยโบราณเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวนั่นเอง

1.4 วัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อศึกษา

1. พัฒนาการการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยทางด้านการเมือง สังคมและวัฒนธรรม
2. บทบาทและปฏิสัมพันธ์ระหว่าง รัฐ นักวิชาการ และคนท้องถิ่นจังหวัดสุโขทัย ที่มีอิทธิพลต่อการสร้าง “สุโขทัย”
3. การจัดการทางโบราณคดี การท่องเที่ยวและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการพัฒนาจังหวัดสุโขทัยและส่งเสริมให้แหล่งโบราณสถานในจังหวัดสุโขทัยเป็นมรดกโลก

1.5 สมมติฐานของการศึกษา

1. พัฒนาการการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางการเมือง สังคมและวัฒนธรรม ช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการวางรากฐานประวัติศาสตร์สุโขทัยให้กลายเป็น “ยุคทอง” ภายใต้แนวคิดชาตินิยม หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 คณะราษฎรรับแนวคิดเดิมมาใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมให้ตนเอง จนกระทั่งหลังพ.ศ. 2500 เป็นต้นมา การจัดการทางโบราณคดี การศึกษาวิจัย และการจัดสัมมนาทางวิชาการด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ช่วย

⁴⁹ Hobsbawm, Eric and Ranger, Terence, **The Invention of tradition** (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), pp. 4 – 6.

ขยายขอบเขตการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยจากการเน้นด้านการเมืองเป็นหลัก มาสู่ด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

2. รัฐ นักวิชาการ และคนท้องถิ่นจังหวัดสุโขทัย มีอิทธิพลต่อการสร้าง “สุโขทัย” ทั้งในลักษณะร่วมมือกันและขัดแย้งกัน

3. การจัดการทางโบราณคดีในจังหวัดสุโขทัยเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางการเมือง สังคมและวัฒนธรรม รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงทศวรรษ 2490 เกิดขึ้นภายใต้แนวคิดแบบชาตินิยมเพื่อพัฒนาโบราณสถานให้เป็นสถานที่แสดงถึงความเป็นมาอันยาวนานของชาติ ช่วงหลังพ.ศ. 2500 เป็นต้นมา แหล่งโบราณสถานจังหวัดสุโขทัยได้รับการพัฒนาให้เป็นแหล่งศึกษาและแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาด้านวิชาการและด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ นำไปสู่การส่งเสริมให้แหล่งโบราณสถานเป็นมรดกโลกในพ.ศ. 2534

1.6 หลักฐานที่ใช้ในการศึกษา

1. เอกสารราชการ ได้แก่ เอกสารของกระทรวง หน่วยงานราชการต่างๆ ในหอบจดหมายเหตุแห่งชาติ และประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงพ.ศ. 2534

2. งานวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยทั้ง 3 กลุ่ม คือ กลุ่มประวัติศาสตร์สุโขทัยสมัยจารีต กลุ่มประวัติศาสตร์สุโขทัยร่วมสมัย – ปัจจุบัน และกลุ่มประวัติศาสตร์นิพนธ์สุโขทัย

3. งานที่ไม่ใช่ในเชิงวิชาการ เช่น หนังสือท่องเที่ยว นิตยสาร วารสารต่างๆ ที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับสุโขทัย

4. รูปภาพ รูปถ่าย และแผนที่ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยและจังหวัดสุโขทัย

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ความรู้และความเข้าใจพัฒนาการ รวมไปถึงความต่อเนื่องและความเปลี่ยนแปลงของการศึกษาประวัติศาสตร์ “สุโขทัย” ซึ่งสัมพันธ์กับบริบททางการเมือง สังคมและวัฒนธรรม

2. ความรู้และความเข้าใจในการสร้างตัวตนของ “สุโขทัย” ภายใต้บทบาทและการปฏิสัมพันธ์ของกลุ่ม 3 กลุ่ม คือ รัฐ นักวิชาการ และคนท้องถิ่นจังหวัดสุโขทัย

3. ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการเข้ามาจัดการทางโบราณคดีและการท่องเที่ยว จนกระทั่งส่งเสริมให้แหล่งโบราณสถานในจังหวัดสุโขทัยเป็นมรดกโลก นำไปสู่การพัฒนาและการสร้างความเจริญให้แก่จังหวัดสุโขทัย

บทที่ 2

ก่อสร้างสร้างเมือง: ประวัติศาสตร์การสร้างพื้นที่เมืองสุโขทัย

เมื่อกล่าวถึงประวัติศาสตร์สุโขทัยแล้ว สิ่งที่น่าสนใจอีกเรื่องคือสุโขทัยในความหมายของความเป็น “ราชธานี” มากกว่าเป็นเมืองแห่งหนึ่งในขอบเขตศิมาของสยาม ความสนใจเรื่องสุโขทัยหลังจากถูกควมรวบรวมกับกรุงศรีอยุธยาจึงมีค่อนข้างน้อย เนื่องจากสุโขทัยมิได้มีบทบาทสำคัญและความยิ่งใหญ่อย่างในยุคก่อนหน้านั้น อีกทั้งความสนใจก็ไปอยู่ที่เมืองใกล้เคียงกันคือพิษณุโลกมากกว่า อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในเรื่องเล่าของประวัติศาสตร์กระแสหลัก สุโขทัยจะไม่มีบทบาทนักหลังจากนั้น แต่แท้ที่จริงแล้วสถานภาพความเป็นเมืองและบทบาทของสุโขทัยยังคงอยู่

ดังนั้นในบทนี้จะมีการเสนอหลักที่เน้นถึง “เมือง” และ “ประวัติศาสตร์ของเมือง” โดยจะกล่าวถึงพื้นที่เมืองสุโขทัยและบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือตั้งแต่การสร้างเมืองจนกระทั่งถูกผนวกกับกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมาจนถึงราว พ.ศ. 2482 สุโขทัยยังคงปรากฏอยู่ในหน้าประวัติศาสตร์ มีการเคลื่อนไหวของผู้คนและมีเอกสารหลักฐานต่างๆ ที่กล่าวถึงความมีอยู่ของเมืองนี้ เพียงแต่จะเห็นได้ชัดว่าความสำคัญนั้นลดน้อยถอยลงไป เมืองสุโขทัยยังคงเกิดความเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา โดยเฉพาะเมื่อเกิดความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ กล่าวคือ เมืองหรือจังหวัดสุโขทัยนั้นได้ผ่านการ “ก่อสร้างสร้างตัว” จากเมืองที่ไม่มีอาณาเขตแน่นอนในสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์ มาเป็นเมืองที่มีขอบเขตแน่นอน มีการแบ่งและกำหนดเขตพื้นที่การปกครองที่ชัดเจน ผู้ที่มีบทบาทในเรื่องนี้มีทั้งรัฐส่วนกลางและคนท้องถิ่น ส่วนประวัติศาสตร์ของเมืองนั้นยังมีความเคลื่อนไหวในฐานะเมืองที่เป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรที่มีศูนย์กลางอยู่ที่อยุธยา ธนบุรี และกรุงเทพฯ ตามลำดับ เพียงแต่การที่เรื่องเล่าของสุโขทัยในช่วงระยะเวลานั้นปรากฏไม่มากนักเพราะในเรื่องเล่าแบบประวัติศาสตร์กระแสหลักมักเน้นที่ราชธานีหรือเมืองศูนย์กลางอำนาจใหญ่ๆ เมืองสุโขทัยที่ไม่ได้มีฐานะเป็นราชธานีแล้วจึงได้ถูกละเลยไป จนกระทั่งชนชั้นนำสยามเริ่มสนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องสุโขทัยและดึงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ เรื่องราวของอาณาจักรหรือรัฐสุโขทัยในขณะที่ยังมีอำนาจในตัวเองจึงปรากฏขึ้น

สิ่งที่ต้องทำความเข้าใจคือ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้แม้จะเน้นการศึกษาด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์ แต่สิ่งที่จะลืมไม่ได้คือ “ตัวเมือง” ซึ่งเป็นบ่อเกิดของประวัติศาสตร์นิพนธ์และถูกอธิบายด้วยประวัติศาสตร์นิพนธ์หลากหลายชุดที่สร้างขึ้นมามากมาย สุโขทัยเป็นตัวอย่างจังหวัดที่รัฐเข้ามาพัฒนาและบูรณะโบราณสถานเพื่อประโยชน์ในด้านประวัติศาสตร์และการท่องเที่ยว บริเวณเมืองเก่าสุโขทัยกลายเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ มีการปรับปรุงภูมิทัศน์ให้ใกล้เคียงกับสมัยกรุง

สุโขทัยเป็นราชธานีโดยมีต้นแบบจากข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 1¹ มีการจัดการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ การที่ภาครัฐเข้ามาจัดการสิ่งเหล่านี้ ย่อมต้องมีพื้นฐานความคิดอยู่บนประวัติศาสตร์ นิพนธ์ชุดใดชุดหนึ่งเสมอและส่งผลให้มีการพัฒนา ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงตัวเมืองเก่าไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากศึกษาในส่วนประวัติศาสตร์นิพนธ์เพียงเท่านั้นก็จะไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตัวเมืองเก่าสุโขทัยซึ่งกล่าวได้ว่าส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่รัฐยึดถือ นั่นเอง ดังนั้น วิทยานิพนธ์นี้จะศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์โดยมีประวัติศาสตร์ของเมืองเป็นส่วนเสริมเพื่อที่จะได้เห็นภาพได้เด่นชัดยิ่งขึ้น

“พื้นที่เมืองสุโขทัย” จะกล่าวถึงบริเวณที่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักร/รัฐ/เมืองสุโขทัย คือ จังหวัดสุโขทัยและพื้นที่โดยรอบเป็นหลัก มีขนาดพื้นที่และอาณาเขต “ไม่เท่ากับ” จังหวัดสุโขทัย ในปัจจุบันแต่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เมืองสุโขทัยซึ่งมีชื่ออยู่ในเอกสารหลักฐานสมัยกรุงศรีอยุธยา ธนบุรีและรัตนโกสินทร์ได้มีการเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางของเมือง มีการถูกแทรกซ้อนทำให้เมืองร้างไป ฯลฯ พื้นที่เมืองจึงไม่แน่นอน เมื่อถึงสมัยการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลจึงเป็นช่วงที่เกิดการ “สร้าง” พื้นที่เมืองสุโขทัย โดยในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์นั้น ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตเน้นบริเวณอำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัยครอบคลุมพื้นที่เมืองสุโขทัยเก่าเป็นที่ตั้งของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองสุโขทัยใหม่ ตั้งอยู่ ณ ตำบลธานี ริมแม่น้ำยม ห่างจากเมืองสุโขทัยเก่า 12 กิโลเมตร เป็นหลัก พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่ผ่านกระบวนการสร้างและกำหนดขอบเขตมาอย่างชัดเจน ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงและขยายความเรื่องการสร้างพื้นที่เมืองสุโขทัยในยุคสมัยต่างๆ ต่อไปข้างหน้า

2.1 กำเนิดเมืองสุโขทัยและหัวเมืองฝ่ายเหนือถึงสมัยถูกควบรวมกับกรุงศรีอยุธยา

หัวข้อนี้ศึกษาเรื่องเมืองในช่วงประวัติศาสตร์ไทยก่อนสมัยใหม่ ดังนั้นจึงไม่อาจใช้อาณาเขตแบบตำบล อำเภอ จังหวัดอย่างสมัยใหม่แบ่งได้ อีกทั้งความสัมพันธ์ของเมืองสุโขทัยในฐานะศูนย์กลางอำนาจหัวเมืองฝ่ายเหนือในช่วงระยะเวลาหนึ่งกับบริเวณโดยรอบก็มีความสำคัญอย่างยิ่ง การกล่าวถึง “เมืองสุโขทัย” เพียงแค่บริเวณที่เป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบันเท่านั้นจะเป็นการตัด “สุโขทัย” ทั้งในอดีตและปัจจุบันออกจากบริบทด้านพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น คือ บริเวณที่เรียกว่า “หัวเมืองฝ่ายเหนือ” อันประกอบด้วยเมืองพิษณุโลก พิจิตร พิษณุโลก สุโขทัย สวรรคโลก กำแพงเพชร ตาก นครสวรรค์ และเพชรบูรณ์ เป็นพื้นที่เป็นส่วนหนึ่งของ

¹ Maurizio Peleggi, *The Politics of Ruins and the Business of Nostalgia* (Bangkok: White Lotus Press, 2002), p.

อาณาจักรสุโขทัย² หรืออีกนัยหนึ่งคือบริเวณภาคเหนือตอนล่างในปัจจุบัน เนื่องจากบริเวณที่เรียกว่ารัฐหรืออาณาจักรสุโขทัยนั้นมิได้มีพื้นที่อยู่เพียงจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบันแต่ยังรวมเอาพื้นที่จังหวัดอื่นๆ ที่กว้างขวางกว่านั้น หากสังเกตคำว่า “หัวเมืองฝ้ายเหนือ” แล้ว จากลักษณะจะเห็นได้ว่าไม่ใช่คำที่คนในพื้นที่นั้นเรียกกันเองแต่อย่างใด แต่เป็นคำที่คนเมืองอื่นเรียก โดยใช้บริเวณที่ตนเองอยู่เป็นศูนย์กลาง ขวัญเมือง จันทโรจณี ให้ความเห็นเกี่ยวกับคำว่า “หัวเมืองฝ้ายเหนือ” หรือ “เมืองเหนือ” ว่าเป็นคำที่ถูกใช้หลังจากรัฐอยุธยาได้เข้าไปครอบงำบริเวณรัฐสุโขทัยในทางการเมืองการปกครอง³

ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ควรละเลยการกล่าวถึงเมืองสุโขทัยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของหัวเมืองฝ้ายเหนือซึ่งเป็นกลุ่มเมืองที่มีความสำคัญ เคยเป็นทั้งคู่แข่งและต่อมาได้กลายเป็นพื้นที่ในอาณัติของกรุงศรีอยุธยา เป็นฐานในการต่อสู้ทางการเมืองกับล้านนาและยังคงเป็นกลุ่มเมืองสำคัญในทางการเมืองและเศรษฐกิจ แม้จนกระทั่งเกิดการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เมืองเหล่านี้ถูกแยกออกไปรวมเป็นมณฑลต่างๆ⁴ และกลายเป็นจังหวัดในที่สุด แสดงให้เห็นว่ารูปแบบของเมือง การรวมกลุ่มเมืองจะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและขึ้นอยู่กับนโยบายการปกครอง

ในประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักมีเรื่องเล่าถึง “อาณาจักรสุโขทัย” (พ.ศ. 1792 – 1981) โดยใช้หลักฐานจากศิลาจารึกหลายหลัก โดยเรื่องราวในจารึกหลักที่ 2 หรือจารึกวัดศรีชุมมีส่วนที่กล่าวถึงเจ้าเมือง 2 พระองค์ที่เป็นพระสหายสนิทคือ พ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยางและพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ได้ช่วยกันขับไล่ขอมสบาดโขลญลำพงออกไปจากเมืองสุโขทัย พ่อขุนผาเมืองได้ราชาภิเษกให้พ่อขุนบางกลางหาวขึ้นครองกรุงสุโขทัย นอกจากนี้ยังได้รับพระขรรค์ชัยศรี และได้อภิเษกสมรสกับนางสุขรรมหาเทวี พระราชธิดาของกษัตริย์แห่งเมืองศรีโสธรปุระซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นกษัตริย์ขอมโบราณ อีกทั้งได้รับการเฉลิมพระนามว่า “ศรีอินทราทิตย์”⁵ หรือมักเรียกกันว่า “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วง

² ศรีศักร วัลลิโภดม, เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2552), หน้า 7.

³ ขวัญเมือง จันทโรจณี, “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ้ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 7 – 8.

⁴ เมืองพิษณุโลก พิจิตร พิษณุ สุโขทัย และสวรรคโลก อยู่ในมณฑลพิษณุโลก เมืองนครสวรรค์ กำแพงเพชร และตาก อยู่ในมณฑลนครสวรรค์ ส่วนเพชรบูรณ์ ในช่วงแรกรวมอยู่กับมณฑลนครราชสีมา ต่อมาได้แยกออกมาเป็นมณฑลเพชรบูรณ์ และในท้ายที่สุดได้ถูกยุบรวมกับมณฑลพิษณุโลก

⁵ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย (พิษณุโลก: ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2520), หน้า 63 – 83.

เรื่องราวต่อจากนี้ปรากฏในจารึกหลักที่ 1 หรือจารึกพ่อขุนรามคำแหง กล่าวว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์มีพระราชโอรสที่ต่อมาได้ขึ้นครองสุโขทัยคือ พ่อขุนบานเมืองและพ่อขุนรามคำแหง (ครองราชย์ พ.ศ. 1822 – 1842) เรื่องราวในจารึกส่วนใหญ่เป็นเรื่องในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง กล่าวถึงสภาพการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศิลปวัฒนธรรมและศาสนาในสุโขทัย รวมทั้งพระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหง ข้อความจารึกในให้ภาพลักษณ์ผสมกับการตีความของชนรุ่นหลังออกมาได้ว่าสภาพเมืองสุโขทัยนั้นอุดมสมบูรณ์อย่างยิ่ง ชาวเมืองต่างมีความสุข ให้ภาพการปกครองแบบพ่อปกครองลูก มีเศรษฐกิจแบบเสรี กล่าวถึงการที่พ่อขุนรามคำแหงแต่งลายสือไทย นอกจากนี้ยังกล่าวถึงพื้นที่ของสุโขทัยที่กว้างใหญ่ไพศาล มีเมืองประเทศราชเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจ ทำให้สุโขทัยมีอาณาเขตตั้งแต่ทิศเหนือจรดเมืองแพร่ เมืองน่าน ทิศตะวันตกจรดกลุ่มหัวเมืองมอญ ทิศตะวันออกจรดเมืองเวียงจันทน์ หลวงพระบาง ทิศใต้จรดแหลมมลายู⁶ จากที่บรรยายมานั้นทำให้สุโขทัยในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมีลักษณะเป็นอาณาจักรใหญ่ มีอำนาจมั่นคง และบ้านเมืองรุ่งเรืองสงบสุขมาก

สำหรับมุมมองของผู้วิจัยต่อประวัติศาสตร์สุโขทัยยุคจารีตในเรื่องการแผ่ขยายอำนาจและขนาดพื้นที่ของสุโขทัยนั้นเห็นว่าพื้นที่ของสุโขทัยไม่น่าจะมีขนาดกว้างใหญ่ไพศาลเป็น “อาณาจักร” อย่างที่อ้างถึงในศิลาจารึกหลักที่ 1 แต่เป็นเพียง “รัฐ” เท่านั้นซึ่งไม่ต่างอะไรกับรัฐมากมายบนพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปตลอดจนภาคพื้นสมุทรที่ตั้งตนเป็นอิสระและมีความสัมพันธ์กับรัฐข้างเคียงทั้งในลักษณะเป็นพันธมิตรและเป็นศัตรู มีพื้นที่และขอบเขตอำนาจอยู่บริเวณตอนล่างของกลุ่มน้ำปิง กลุ่มน้ำยม และกลุ่มน้ำน่าน ทิศเหนือสุดเขตแดนที่เมืองแพร่ ทิศตะวันตกจรดเมืองลพบุรีเป็นเมืองชายแดนติดกับหัวเมืองมอญ ทิศตะวันออกไปถึงเมืองสะก้าใกล้แม่น้ำโขงในเขตภาคอีสานตอนเหนือ และทิศใต้ถึงเมืองพระบางหรือจังหวัดนครสวรรค์ในปัจจุบัน⁷ มิได้มีพื้นที่แผ่ขยายลงมาถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นพื้นที่ของรัฐละโว้ อุทอง สุพรรณภูมิ และต่อมาก็มีการตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้น ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่รัฐสุโขทัยจะมีพื้นที่จรดถึงแหลมมลายู การมองประวัติศาสตร์ในยุครัฐจารีตจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงความมีอยู่และความสัมพันธ์ในทางการเมืองของรัฐเหล่านี้เป็นหลักด้วย

หลังจากรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงแล้ว พระราชโอรสคือพญาเลอไทได้ขึ้นครองสุโขทัยต่อมาในราวพ.ศ. 1842 สถานการณ์ทางการเมืองในสมัยพญาเลอไทไม่สู้ดีนัก บ้านเมืองและรัฐเล็กรัฐน้อยที่อยู่ใต้นอำนาจเริ่มกระด้างกระเดื่อง ตั้งตนเป็นอิสระ ทั้งยังได้เกิดความขัดแย้งภายในกลุ่มเครือญาติราชวงศ์พระร่วง ระหว่างเชื้อสายของพ่อขุนรามคำแหงและพ่อขุนบานเมือง จนในที่สุด

⁶ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย, หน้า 50 – 62.

⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน? (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), หน้า 149.

พญาจวนำถม พระราชโอรสพ่อขุนบานเมืองก็ได้เข้ายึดอำนาจและกดดันให้พญาเลอไทออกผนวชในท้ายที่สุด พญาลิไทซึ่งเป็นพระราชโอรสของพญาเลอไทได้ยกกำลังไพร่พลยึดเมืองสุโขทัยคืนกลับมา⁸ เรื่องราวในจารึกหลักที่ 3 หรือจารึกนครชุมได้กล่าวถึงพญาลิไทที่ได้ขึ้นเสวยราชย์ ณ เมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัยในราวพ.ศ. 1890 ทรงพระนามว่าสมเด็จพระศรีสุริยพงษ์มหรรณราชิราช พระองค์ได้ประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุและพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้มาจากลังกา⁹ พญาลิไททรงมีบทบาทเด่นทั้งการเป็นองค์พุทธศาสนูปถัมภกและนักปกครองผู้มีกุศโลบายโดยที่บทบาททางศาสนาของพระองค์นั้นก็ได้แอบแฝงไว้ด้วยเรื่องการเมือง เนื่องจากในช่วงที่พระองค์ขึ้นครองราชย์นั้น ทางใต้ของรัฐสุโขทัยได้เกิดรัฐใหญ่ที่มีกำลังอำนาจสามารถผนวกเอาดินแดนในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเอาไว้ได้ตลอดจนเมืองนครศรีธรรมราชและได้พยายามขยายอำนาจขึ้นมาถึงรัฐสุโขทัย¹⁰

กรุงศรีอยุธยาสถาปนาขึ้นในราวพ.ศ. 1893 และมีการขยายอำนาจรัฐขึ้นไปทางเหนือทำให้เกิดการปะทะกันของปริมณฑลแห่งอำนาจ จากหลักฐานที่มี อยุธยาได้ทำสงครามขยายอำนาจขึ้นไปยังสุโขทัยตั้งแต่ช่วงอยุธยาตอนต้น พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ ซึ่งบานแพนกแจ้งว่าเขียนขึ้นโดยพระบรมราชโองการของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ.2223¹¹ ระบุว่า “ศักราช 733 กุนศก สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จไปเอาเมืองเหนือ และได้เมืองเหนือทั้งปวง”¹² นั่นคือกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ขุนหลวงพะงั่ว (พ่องั่ว) หรือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 3 แห่งอยุธยา ยกทัพขึ้นไปตีสุโขทัย

อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานที่ทำให้สันนิษฐานได้ว่าอยุธยาอาจจะเริ่มรุกรานสุโขทัยตั้งแต่สมัยปฐมกษัตริย์คือ พระเจ้าอู่ทองหรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 แล้ว¹³ ชินกาลมาลีปกรณ์ ระบุว่าเมื่อ พ.ศ. 2060 โดยพระรัตนปัญญาเถระแห่งล้านนา กล่าวถึงพระเจ้ารามาธิบดี กษัตริย์แห่งอโยชัยปุระ ทรงยึดเมืองชัชนาทที่อยู่ใต้อาณาเขตของสุโขทัยไว้ได้ โดยทำที่เป็นพ่อค้าเข้ามาขายข้าวในยามที่เมือง

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 111 – 112.

⁹ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย, หน้า 84 – 93.

¹⁰ โปรดคู พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “บทบาทของพระมหากษัตริย์ราชาลิไท ศาสนา และ/หรือ การเมือง,” ใน ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย – อยุธยา, 109 – 129. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545) (พิมพ์ครั้งแรกในวารสารเมืองโบราณ 5,1 ตุลาคม – พฤศจิกายน 2521)

¹¹ นาฏวิภา ชลิตานนท์, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2524), หน้า 223.

¹² พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ และ ประชุมพงศาวดาร ภาค 63 เรื่อง กรุงเก่า (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2544), หน้า 13.

¹³ สุนทร ชุตินทรานนท์, “การขยายตัวของอยุธยาสู่หัวเมืองทางเหนือ,” ใน รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก ครั้งที่ 2 11 – 13 กุมภาพันธ์ 2525 (กรุงเทพฯ: กุรุสภา, 2527), หน้า 95.

ชัยชนะเกิดพุกกักขัยและโปรดให้มหาอำมาตย์วัดติศาหครองเมืองชัยนาท จนพระเจ้าธรรมราชา ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ารามาริบัติและทูลขอเมืองคืน สันนิษฐานว่าพระเจ้ารามาริบัติคือพระเจ้าอู่ทอง มหาอำมาตย์วัดติศาหคือขุนหลวงพะงั่ว พระเจ้าธรรมราชาคือพญาไท และกรุงอโยธยปุระคือกรุงศรีอยุธยา¹⁴ ส่วนเมืองชัยนาทนั้น สันนิษฐานว่าปัจจุบันคือเมืองพิษณุโลกที่ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน (ฝั่งพระราชวังจันทร์)¹⁵

หากการขยายอำนาจขึ้นสู่เมืองเหนือเริ่มมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอู่ทองแล้ว สถานการณ์ก็ยิ่งเข้มข้นมากขึ้นในสมัยขุนหลวงพะงั่ว นอกจากเหตุการณ์ที่อยุธยาขึ้นไปตี “เมืองเหนือ” เมื่อศักราช 733 แล้ว พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรฯ กล่าวถึงการที่ขุนหลวงพะงั่ว (ครองราชย์ พ.ศ. 1913 – 1931) ยกทัพขึ้นไปตีเมืองในอาณาเขตของรัฐสุโขทัยหลายครั้งทั้งยังได้กวาดต้อนผู้คนลงมาด้วย¹⁶ แสดงให้เห็นว่านอกจากจะเป็นจุดยุทธศาสตร์แล้ว รัฐทางเหนืออยุธยาขึ้นไปยังเป็นแหล่งกำลังคนที่สำคัญ ขุนหลวงพะงั่วเป็นผู้สร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างราชวงศ์สุพรรณภูมิแห่งอยุธยาและราชวงศ์พระร่วงแห่งสุโขทัย พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์สุโขทัย ได้ศึกษาหลักฐานศิลาจารึกสมัยสุโขทัยและตั้งข้อสังเกตว่าขุนหลวงพะงั่ว น่าจะได้เจ้าหญิงของราชวงศ์พระร่วงซึ่งเป็นน้องของพระมหาธรรมราชาลิไทมาเป็นชายา ถือเป็นกุศโลบายการขยายอำนาจการปกครองผ่านการแต่งงาน เป็นเหตุให้กษัตริย์พระองค์ต่อๆ มามีอิทธิพลครอบงำรัฐสุโขทัย ข้อสังเกตนี้อยู่บนพื้นฐานที่ว่ากษัตริย์ในราชวงศ์สุพรรณภูมิด้านมีพระมารดาเป็นเชื้อสายสุโขทัยทั้งสิ้น¹⁷ ในช่วงต้นอยุธยาจนถึงราว พ.ศ. 1991 คือสิ้นรัชสมัยของเจ้าสามพระยาหรือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 อยุธยามีอิทธิพลครอบงำหัวเมืองฝ่ายเหนือไว้ได้แต่ยังไม่ใช่การปกครองแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ฝ่ายรัฐสุโขทัยยังคงมีอำนาจในการปกครองตนเองอยู่บ้าง บางครั้งเกิดการจลาจลแข็งเมืองขึ้นจนต้องยกทัพขึ้นไปปราบปราม¹⁸

ประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักได้ถือว่ารรัฐสุโขทัยสิ้นสุดอำนาจในตัวเองลงเมื่อ พ.ศ. 1981 สิ้นรัชสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 4 (บรมपाल) ทางกรุงศรีอยุธยาได้แต่งตั้งให้สมเด็จพระรามศวรซึ่งมีเชื้อสายสุโขทัยมาเป็นอุปราชครองเมืองพิษณุโลกและไม่มีการแต่งตั้งผู้ใด

¹⁴ รัตนปัญญาเถระ, *จินกาลมาลีปกรณ์* แปลโดย แสง มนวิฑูร, (พระนคร: มิตรนราการพิมพ์, 2510), หน้า 114 – 115.

¹⁵ โปรดดู พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “จากสองแควมาเป็นพิษณุโลก,” ใน *พระราชวังจันทร์ “วังพระนเรศวร” เมืองพิษณุโลก ที่ประสูติ ที่ประทับ ของสมเด็จพระนเรศวรฯ*, 125 – 143. สุจิตต์ วงษ์เทศ, *บรรณาธิการ*, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546) (พิมพ์ครั้งแรกในวารสารศิลปวัฒนธรรม 18,1 พฤศจิกายน, 2539)

¹⁶ *พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ และ ประชุมพงศาวดาร ภาค 63 เรื่อง กรุงเก่า*, หน้า 13 – 14.

¹⁷ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “บทบาทของขุนหลวงพะงั่วที่มีต่อราชวงศ์สุโขทัย,” ใน *ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย – อยุธยา*, 67 – 87. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 67 – 85. (พิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารศิลปากร 18,4 พฤศจิกายน 2517)

¹⁸ *พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ และ ประชุมพงศาวดาร ภาค 63 เรื่อง กรุงเก่า*, หน้า 14 – 15.

ครองสุโขทัย¹⁹ สำหรับการรวบรวมหัวเมืองฝ่ายเหนือเข้ามาไว้ในอำนาจของอยุธยาอย่างเด็ดขาด เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ครองราชย์ พ.ศ. 1991 - 2031) เป็นต้นมา โดยการจัดให้เมืองพิษณุโลก สวรรคโลก สุโขทัยและกำแพงเพชรเป็นเมืองลูกหลวง ลดอำนาจบทบาทเจ้านายเชื้อสายสุโขทัย สิ่งที่เกิดขึ้นจากความพยายามดังกล่าวคือการต่อต้านจากเจ้านายในราชวงศ์พระร่วงรวมทั้งการหนีไปอ่อนน้อมต่อพระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนา เช่นกรณีกบฏพระยาอุไทยธรรม (พ.ศ. 1994) และพระยาเชลียง (พ.ศ. 2004)²⁰ นำไปสู่สงครามยืดเยื้อระหว่างล้านนาที่มีศูนย์กลางการปกครองที่เชียงใหม่กับอยุธยา ทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องเสด็จขึ้นมาประทับที่เมืองพิษณุโลกเป็นเวลาถึง 25 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2006 – 2031

“ศักราช 825 มะแมศก สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า ไปเสวยราชสมบัติ เมืองพิษณุโลก และตรัสให้พระเจ้าแผ่นดินเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชา ครั้งนั้นมหाराชท้าวลูก²¹ ยกพลมาเอาเมืองสุโขทัย จึงสมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า และสมเด็จพระอินทราชาเสด็จไปกันเมือง...”²²

ในช่วงเวลาที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมาประทับอยู่ที่พิษณุโลกนี้ เท่ากับว่าเป็น “การแยกราชสำนักกรุงศรีอยุธยาออกมาเป็นอีกราชสำนักหนึ่งที่เมืองพิษณุโลก และจะเป็นราชสำนักที่เข้มแข็งมากขึ้นด้วยเป็นราชสำนักของพ่อ มิใช่ราชสำนักของลูก...”²³ นอกจากนี้ยังเป็น การลดหรือถอนอำนาจของเจ้านายราชวงศ์พระร่วงและในที่สุดหัวเมืองเหนือได้กลายเป็นแหล่งสะสมกำลังอำนาจทางการเมืองของเจ้านายจากอยุธยาแทน เนื่องจากภายหลังรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว ปรากฏว่าเจ้านายชั้นสูงของอยุธยา โดยเฉพาะผู้มีสิทธิ์ในราชบัลลังก์มักถูกส่งไป

¹⁹ สิ้นชัย กระบวนแสง, “ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยจากศิลาจารึก,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2517), หน้า 55.

²⁰ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ และ ประชุมพงศาวดาร ภาค 63 เรื่อง กรุงเก่า, หน้า 16 – 17. อนึ่งพระยาอุไทยธรรมกับพระยาเชลียงนั้น เข้าใจว่าเป็นคนเดียวกัน แต่ประเสริฐ อนุคร ได้เขียนแย้งไว้ว่าเป็นคนละคน ดูใน ประเสริฐ อนุคร, ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2514)

²¹ หมายถึง ท้าวลก หรือ พระเจ้าติโลกราช

²² พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ และ ประชุมพงศาวดาร ภาค 63 เรื่อง กรุงเก่า, หน้า 17.

²³ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “อย่าลืม! ราชสำนักเมืองเหนือที่พิษณุโลก,” ใน ฝันผยองหาคะเข็บ, 194 – 209. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2553), หน้า 196.

ปกครองเมืองลูกหลวงที่หัวเมืองฝ่ายเหนือ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองพิษณุโลก²⁴ ในหมู่เมืองลูกหลวงก็มีความไม่เท่าเทียมกันอยู่ มีลำดับศักดิ์ลดหลั่นกันไป ขึ้นอยู่กับว่าเมืองลูกหลวงนั้นจะถูกปกครองด้วยพระราชโอรสระดับชั้นใด เท่าที่หลักฐานปรากฏ มีเพียงเมืองพิษณุโลกเท่านั้นที่มีพระราชโอรสระดับสูงที่สุดในหมู่พระราชโอรสทั้งหลายคือผู้เป็น “สมเด็จพระนอพุทธางกูร” ได้ขึ้นไปปกครอง²⁵

ส่วนเมืองสุโขทัยนั้นลดบทบาทความสำคัญลงไปเพราะศูนย์กลางอำนาจของหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ย้ายไปอยู่ที่เมืองพิษณุโลกเสียแล้ว ฉะนั้นเมื่อมีการกล่าวถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือ เมืองที่จะมีบทบาทสำคัญต่อจากนี้ไปมักเป็นเมืองพิษณุโลก โดยสุโขทัยมักเป็นเพียงตัวละครเสริมเท่านั้น ในหนังสือประวัติศาสตร์หลายเล่มหรือแม้แต่ประวัติจังหวัดสุโขทัยเองก็มักไม่กล่าวถึงสุโขทัยในช่วงที่หมดความสำคัญทางการเมืองการปกครองลงไปแล้ว

เมื่อมาถึงในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (ครองราชย์ พ.ศ. 2076 – 2089) พระยอดฟ้า (ครองราชย์ พ.ศ. 2089 – 2091) และขุนวรวงศาธิราช (ครองราชย์ พ.ศ. 2091 ได้เพียง 42 วัน) ตำแหน่งเจ้าเมืองหัวเมืองฝ่ายเหนือรวมทั้งเมืองสุโขทัยกลายเป็นเพียงระดับขุนนาง ถือเป็นการป้องกันไม่ให้เชื้อพระวงศ์ใช้ขุมกำลังของเมืองลูกหลวงที่ตนปกครองเข้ามาชิงราชสมบัติและเป็นการรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางคือกรุงศรีอยุธยาอย่างสมบูรณ์²⁶

สถานะและอำนาจของหัวเมืองฝ่ายเหนือสูงจนถึงขั้นท้าทายอำนาจราชสำนักอยุธยาจนสามารถสถาปนา “ราชวงศ์สุโขทัย” ขึ้นที่อยุธยาได้ เริ่มมาจากกลุ่มขุนนางที่มีขุนพิเรนทรเทพเป็นหัวหน้ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการช่วยให้พระเพ็ชรราชาเอาชนะกลุ่มขุนวรวงศาธิราชและแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์จนสามารถปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (ครองราชย์ พ.ศ. 2091 – 2111) ขุนพิเรนทรเทพผู้มีเชื้อสายราชวงศ์พระร่วงจากทางบิดาและเชื้อสายราชวงศ์สุพรรณภูมิจากทางมารดาได้รับบำเหน็จความดีความชอบแต่งตั้งให้เป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ครองเมืองพิษณุโลก พระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกเธอให้เป็นพระอัครมเหสี ทั้งยังพระราชทานเครื่องราชูปโภค เครื่องราชกกุธภัณฑ์ให้ด้วย²⁷ หากมองในแง่นี้แล้วสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชมีอำนาจที่จะอ้างสิทธิในราชบัลลังก์กรุงศรีอยุธยา อีกทั้งการที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิขึ้นครองราชย์ได้นั้นก็เกิดจากการก่อการของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชและพรรค

²⁴ ขวัญเมือง จันทโรจณี, “เมืองเหนือในราชอาณาจักรอยุธยา,” ใน อนุสรณ์พิธีพระราชทานเพลิงศพ นายขวัญเมือง จันทโรจณี, ต.ม. 8 มีนาคม ณ เมรุวัดโพธิ์หอม อำเภอบางปะหัน พระนครศรีอยุธยา (พิษณุโลก: รัตนสุวรรณ 3, 2541), ไม่มีเลขหน้า

²⁵ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536), หน้า 90.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93 – 94.

²⁷ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), (พระนคร: องค์การค้ำชูสุภา, 2512), หน้า 40.

พวกทั้งสิ้น²⁸ หัวเมืองฝ่ายเหนือจึงกลายเป็นชุมกำลังอำนาจสำคัญให้แก่ผู้ปกครองอีกครั้ง อย่างไรก็ตาม เมืองลูกหลวงอื่นๆ เช่น กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก ผู้ปกครองยังเป็นเพียงขุนนางเท่านั้น ยกเว้นเมืองพิษณุโลกที่มีสถานะสูงกว่าเมืองอื่นๆ²⁹ หลังจากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิขึ้นครองราชย์ได้ไม่นานเท่าใดนัก ราชสำนักหงสาวดีก็ได้ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา³⁰ ความขัดแย้งและสงครามระหว่างหงสาวดีและอยุธยามีอยู่ตลอดในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2112 สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชจึงทรงปกครองอยุธยาต่อมาในฐานะเมืองประเทศราชขึ้นต่อหงสาวดี³¹

ส่วนเมืองพิษณุโลกยังคงเป็นเมืองลูกหลวง สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จฯ มาปกครองตั้งแต่ พ.ศ. 2114³² เมื่อถึง พ.ศ. 2127 สมเด็จพระนเรศวรโปรดเกล้าฯ “ให้เทครัวเมืองเหนือทั้งปวง ลงมายังกรุงพระนครศรีอยุธยา”³³ เพื่อรับศึกพม่าที่เมืองหลวงและป้องกันมิให้พม่าใช้หัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นแหล่งเสบียงและกำลังคน ทำให้หัวเมืองฝ่ายเหนือรวมทั้งสุโขทัย รุ่งโรยและร้างผู้คน แต่ต่อมาคาดว่าคงได้รับการฟื้นฟูอีกครั้ง เนื่องจากในสมัยราชวงศ์ปราสาททอง มีหลักฐานบันทึกว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นกลุ่มเมืองสำคัญกลุ่มหนึ่งในสยาม

ในสมัยราชวงศ์ปราสาททอง ปรากฏหลักฐานว่าสุโขทัยและหัวเมืองฝ่ายเหนือยังคงเป็นกลุ่มเมืองที่สำคัญจากบันทึกของชาวตะวันตก เช่น พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม ต้นฉบับเป็นภาษาดัตช์ เขียนเมื่อพ.ศ. 2179 โดยชาวฮอลันดาชื่อ เยเรเมียส ฟาน ฟลิต (Jeremias Van Vliet) ผู้เดินทางมากรุงศรีอยุธยาเพื่อประจำสำนักงานการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ระหว่าง พ.ศ. 2176 – 2185 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (ครองราชย์ พ.ศ. 2172 – 2199)³⁴ ฟาน ฟลิต กล่าวถึงอำนาจของข้าหลวงเมืองต่างๆ และยกตัวอย่างพวกข้าหลวงที่มีอำนาจมากคือข้าหลวงของหัวเมืองสำคัญที่สุด 4 แห่ง ได้แก่ พิษณุโลก (Poucelouck) กำแพงเพชร (Capheyn)

²⁸ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, การเมืองในประวัติศาสตร์ยุคสุโขทัย – อยุธยา พระมหาธรรมราชาธิบดีราชธิราช พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2553), หน้า 99.

²⁹ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา, หน้า 95.

³⁰ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ และ ประชุมพงศาวดาร ภาค 63 เรื่อง กรุงเก่า, หน้า 24.

³¹ โปรดดูเพิ่มเติมที่ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, การเมืองในประวัติศาสตร์ยุคสุโขทัย – อยุธยา พระมหาธรรมราชาธิบดีราชธิราช. ซึ่งได้เสนอทัศนะที่น่าสนใจเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างอยุธยาและพิษณุโลก รวมทั้งพฤติกรรมต่างๆ ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่แตกต่างจากประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลักซึ่งมักมองว่าพระองค์เป็นผู้ทรยศชาติเพราะเข้าข้างฝ่ายพม่า

³² พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ และ ประชุมพงศาวดาร ภาค 63 เรื่อง กรุงเก่า, หน้า 29.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

³⁴ เยเรเมียส ฟาน ฟลิต, รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต) แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์, วนาศรี สามานเสน, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า (1) – (2).

สวรรคโลก (Sorcelouck) และ สุโขทัย (Suckothay)³⁵ ซึ่งเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งสิ้น ฟาน ฟลีต ระบุถึงการปกครองหัวเมืองเหล่านี้ว่าขึ้นตรงต่อพวกเจ้านายในตระกูล ถ้าหากสิ้นเจ้านายที่จะสืบต่อ ก็จะมอบตำแหน่งให้คนที่มื่ออิทธิพลและยิ่งใหญ่ที่สุด นอกจากนี้ ข้าหลวงยังมีอำนาจเต็มทั้งด้านการปกครอง การศาลภายในเมือง และมีอำนาจมาก ชาวบ้านนับถือเหมือนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน³⁶

งานบันทึกเล่มสำคัญของชาวตะวันตกที่ได้เข้ามาในสยามสมัยราชวงศ์ปราสาททองอีกเล่มคือ จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์: ราชอาณาจักรสยาม (Du Royaume de Siam) ต้นฉบับเป็นภาษาฝรั่งเศส เขียนเมื่อราวพ.ศ.2231 โดย ซีมง เดอ ลา ลูแบร์ (Simon de la Loubère) เอกอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (ครองราชย์ พ.ศ. 2199 – 2231)³⁷ ลา ลูแบร์ พรรณนาถึงกรุงศรีอยุธยาและเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับราชอาณาจักรสยาม ตั้งแต่เรื่องสภาพภูมิศาสตร์ ธรรมเนียมประเพณีต่างๆ และเรื่องราวทั่วไป ทั้งยังวิพากษ์วิจารณ์การเมืองไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ไว้ด้วย แม้ว่าลา ลูแบร์ จะอยู่ในกรุงศรีอยุธยา เพียง 3 เดือน 6 วัน³⁸ แต่ก็ได้พยายามสอบถามความรู้เกี่ยวกับสยามและจดบันทึกไว้ได้มากมาย

ลา ลูแบร์กล่าวถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือไว้ในงานชิ้นนี้อยู่พอสมควรทั้งในด้านขนาดเมืองและผู้ปกครองเมือง บ่งชี้ถึงความสำคัญบางประการของหัวเมืองเหล่านี้ เช่น ส่วนที่ “ว่าด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม ต่อจากที่ว่าด้วยเมืองหลวง” จะเห็นได้ว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือนี้เป็นเมืองใหญ่และอุดมแม่น้ำ

“...ดินแดนตอนที่อยู่ระหว่างแม่น้ำสองสายเหนือนครสวรรค³⁹ กับบนฝั่ง
ลำแม่น้ำทั้งสองสายนี้ มีเมืองใหญ่อีกสองเมือง คือ สุโขทัย (Socotai) ซึ่งอยู่ในระดับ
พื้นที่สูงเกือบเท่าๆ เมืองพิจิตร กับเมืองสังคโลก (Sanquelouc)⁴⁰ ซึ่งตั้งอยู่ค้ำยทาง
ด้านทิศเหนือไปเล็กน้อย”⁴¹

³⁵ “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลีต) แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์, วนาศรี สามานเสน,* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 92.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93.

³⁷ ซีมง เดอ ลา ลูแบร์, *จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์: ราชอาณาจักรสยาม* แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2548), หน้า 19.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

³⁹ สันนิษฐานว่าหมายถึงแม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน

⁴⁰ สันนิษฐานว่าเป็นเมืองสวรรคโลก

⁴¹ ซีมง เดอ ลา ลูแบร์, *จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์: ราชอาณาจักรสยาม,* หน้า 35.

ภาพที่ 2.1 และ 2.2 แผนที่ประเทศสยามจากจดหมายเหตุ ลา ลูแบร์
 (ที่มา: ซิมง เดอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์: ราชอาณาจักรสยาม
 แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2548), หน้า 23.)

จากหลักฐานบันทึกของชาวต่างชาติทำให้เห็นว่าสุโขทัยและกลุ่มหัวเมืองฝ่ายเหนือยังมีบทบาทอยู่มากและมีขุนนางระดับค่อนข้างสูงไปปกครองดูแล แม้จะเข้ามาอยู่ในอาณัติของกรุงศรีอยุธยาแล้วแต่เนื่องจากเคยเป็นเมืองศูนย์กลางสำคัญมาก่อนทั้งทางการปกครองและการค้า เป็นตัวกลางระหว่างอาณาจักรล้านนากับกรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตาม ระบบเมืองลูกหลวงได้ถูกยกเลิกไปในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททองและได้จัดการปกครองแบ่งออกเป็นหัวเมืองชั้นเอก โท ตรี และจัตวาแทน โดยเจ้าเมืองในแต่ละเมืองนั้นอาจจะเป็นการส่งคนออกจากเมืองหลวงไปปกครองหรือเป็นลูกหลานเจ้าเมืองซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในท้องถิ่นนั้นๆ อยู่แล้ว แม้จะมีอิสระในการปกครองอยู่บ้างแต่ก็ต้องอยู่ภายใต้กฎหมายและนโยบายจากเมืองหลวง รวมทั้งขึ้นตรงต่อเมืองหลวงด้วย⁴²

นอกจากหลักฐานที่เป็นบันทึกแล้วยังมีหลักฐานประเภทแผนที่ซึ่งแสดงตำแหน่งแห่งหนของเมือง ผู้วิจัยได้แสดงแผนที่ที่ทำโดยชาวตะวันตกแล้ว ยังมีแผนที่ที่ทำโดยชาวอยุธยาเป็นแผนที่ไตรภูมิด้วย

⁴² มานพ ฉาวรวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา, หน้า 147.

ภาพที่ 2.3 และ 2.4 แผนที่โบราณในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6

ชื่อ ไตรภูมิโลกสันฐานสมัยอยุธยา

สุโขทัยอยู่ในภาพที่ 76 เป็นภาพแผนที่โบราณแสดงเมืองต่างๆ ในประเทศไทย และประเทศเพื่อนบ้าน ที่มีพระราชสำคัญและรอยพระพุทธรบาท⁴³

(ที่มา: สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1

(กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), หน้า 92.)

หากเอาแผนที่ไตรภูมิมาเปรียบเทียบกับแผนที่ทางภูมิศาสตร์สมัยใหม่ที่มีการสำรวจพื้นที่ที่ถูกตั้งตามหลักการทำแผนที่แล้วก็จะเห็นได้ว่า เมืองสุโขทัย – สวรรคโลกที่จริงแล้วอยู่บนลุ่มแม่น้ำยม เมืองพิษณุโลกอยู่บนลุ่มแม่น้ำน่าน แม่น้ำทั้งสองสายไหลมารวมกันที่นครสวรรค์แล้วไหลไปรวมกับแม่น้ำปิงที่ไหลรวมกับแม่น้ำวังมาก่อนหน้านั้น จนเกิดเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาไหลมาตามที่ราบลุ่มภาคกลางของไทย แต่ความรู้ของคนในสมัยโบราณอาจจะไม่เป็นเช่นนี้ เพราะไม่มีวิชาทำแผนที่อย่างสมัยใหม่ นอกจากนี้ จุดประสงค์หลักของแผนที่นี้คือแสดงเมืองและสถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทและพระธาตุของพระพุทธรเจ้า ไม่ใช่มุ่งหมายจะให้เป็นแผนที่สำหรับการเดินทางหรือแสดงความถูกต้องทางภูมิศาสตร์แต่อย่างใด

องค์ความรู้แบบไตรภูมิทำให้การมองโลกของคนแตกต่างออกจากสมัยปัจจุบัน คนโบราณเห็นว่าแกนโลกนั้นคือเขาพระสุเมรุ มีทวีปทั้ง 4 อยู่รายรอบ มนุษย์อยู่ในชมพูทวีป การเข้าใจแผนที่แบบไตรภูมิจะทำให้เข้าใจตำนานทางพระพุทธศาสนาได้ดี เช่นตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่พระพุทธรเจ้าเสด็จไปตามดินแดนต่างๆ เพื่อโปรดสัตว์และเปล่งพุทธทำนาย ซึ่งเป็นเรื่องเป็นไป

⁴³ สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542)

สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6 ชื่อ ไตรภูมิโลกสันฐานสมัยอยุธยา สันนิษฐานว่ารัชกาลที่ 4 ทรงให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรมลอกถ่ายลงมาจากจิตรกรรมฝาผนัง โบสถ์วัดราชประดิษฐานที่กรุงศรีอยุธยา (หน้า 4)

ไม่ได้ในความเข้าใจของคนสมัยใหม่ที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จจากอินเดียมาถึงดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป แต่ในความเข้าใจของคนโบราณนั้นเป็นไปได้เพราะดินแดนทั้ง 2 แห่งเป็นพื้นที่เดียวกันคือ “ชมพูทวีป” การจะเข้าใจโลกทัศน์ของคนโบราณก็ต้องเข้าใจ “แผนที่” ในสายตาของพวกเขาด้วย ดังนั้น บ้านเมือง สถานที่ต่างๆ ในความเข้าใจของคนปัจจุบัน อาจเป็นคนละแห่งกับความเข้าใจของคนในอดีตก็เป็นได้

ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสุโขทัยในสมัยอยุธยาเป็นไปตามสถานการณ์บ้านเมืองระหว่างรัฐทั้งสอง โดยเฉพาะในช่วงก่อนที่สุโขทัยจะถูกรวมเข้ามาอยู่ในพระราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา หลักฐานที่ผลิตโดยราชสำนักอยุธยาได้บอกเล่าเรื่องราวนี้ ในขณะที่หลักฐานต่างชาติที่เขียนขึ้นภายหลังที่สุโขทัยมาอยู่ใต้อำนาจอยุธยาแล้ว แต่ก็บ่งบอกได้ว่าสุโขทัยยังมีตัวตน แม้จะหมดอำนาจทางการเมือง ไม่ใช่เมืองสำคัญนักแต่ก็ไม่ได้ถูกลืมไปเสียทีเดียว

จากการศึกษาของขวัญเมือง จันทโรจณี สรุปได้ว่าในสมัยอยุธยาตอนปลาย หัวเมืองฝ่ายเหนือมีความสำคัญในแง่ความเป็นดินแดนที่มีทรัพยากรให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่รัฐส่วนกลาง เป็นแหล่งอยู่อาศัยน้ำ แต่ในทางการปกครองนั้น รัฐน่าจะส่งขุนนางจากส่วนกลางไปปกครองและขุนนางเหล่านี้ก็เป็นเพียงกลไกหนึ่งของรัฐ มิได้มีอำนาจในตัวเองมากนัก⁴⁴ เมื่อถึงในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (พ.ศ. 2231 – พ.ศ. 2310) รัฐส่วนกลางประสบปัญหาในการควบคุมกำลังคน โดยเฉพาะตามหัวเมืองต่างๆ แม้ว่าจะสามารถตั้งคนของตนไปเป็นเจ้าเมืองได้ก็ตาม⁴⁵ ความไร้ประสิทธิภาพนี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ทั้งยังส่งผลถึงการเมืองภายในคือ เกิดการรวมกลุ่มคนตั้งเป็นชุมนุมต่างๆ ขึ้นมา

⁴⁴ ขวัญเมือง จันทโรจณี, ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394), หน้า 24 – 25. และ ขวัญเมือง จันทโรจณี, “เมืองเหนือในราชอาณาจักรอยุธยา,” ใน อนุสรณ์พิธีพระราชทานเพลิงศพ นายขวัญเมือง จันทโรจณี, ต.ม. 8 มีนาคม ณ เมรุวัดโพธิ์หอม อำเภอบางปะหัน พระนครศรีอยุธยา, ไม่มีเลขหน้า

⁴⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี พิมพ์ครั้งที่ 9. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), หน้า 8 – 9.

2.2 สุโขทัยและหัวเมืองฝ่ายเหนือสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาถึงธนบุรี

ภาพที่ 2.5 และ 2.6 แผนที่โบราณในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 10

ชื่อ ตำราไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี

สุโขทัยอยู่ในภาพที่ 126 เป็นภาพแผนที่โบราณแสดงเมืองและสถานที่ประดิษฐาน

รอยพระพุทธรูปและพระธาตุของพระพุทธเจ้า⁴⁶

(ที่มา: สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 2

(กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), หน้า 218.)

หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2310 บ้านเมืองเกิดจลาจลแตกแยกเป็นชุมนุมต่างๆ การเคลื่อนไหวทางการเมืองในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือมีความน่าสนใจอย่างยิ่ง สะท้อนถึงสภาพบ้านเมืองที่อยู่บริเวณนี้ได้เป็นอย่างดี โดยมีการตั้งชุมนุมใหญ่ 2 ชุมนุมคือ ชุมนุมเจ้าพระยาพิชัยโลก (เรือง) มีอิทธิพลครอบคลุมเมืองพิษณุโลก พิจิตร ลงมาถึงปากน้ำโพ นครสวรรค์ และชุมนุมเจ้าพระฝาง (เรื่อน) เมืองสว่างบุรี มีอิทธิพลอยู่บริเวณเหนือเมืองพิษณุโลกขึ้นไปถึงเมืองน้ำ

⁴⁶ สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542)

เอกสารชุดนี้ยังมีบานแพนกสมบูรณ์จึงทำให้ทราบว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีรับสั่งให้พญาศรีธรรมราชส่งช่างไปเขียนภาพในตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ที่ซึ่งแต่เดิมอยู่วัดพันธุเชิง กรุงศรีอยุธยา เมื่อกรุงแตกจะหนีลงไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไปพบจึงนิมนต์ให้มาอยู่วัดระฆัง โฆสิตารามและแต่งตั้งให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช (หน้า 6.)

ปาด (ขึ้นตรงต่อเมืองพิชัย) จนถึงแดนลาวซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเมืองแพร์และน่าน⁴⁷ และแควแม่ น้ำปากพิง⁴⁸ ชุมชุมทั้งสองตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำน่าน

การเคลื่อนทัพของพม่าผ่านบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือมีความสำคัญมากเพราะในขณะที่เมืองบนฝั่งแม่น้ำน่านไม่เสียหายนักจนสามารถตั้งชุมนุมขึ้นมาได้ ปรากฏว่าเมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก และเมืองอื่นๆ มิได้โชคดีเช่นนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ สันนิษฐานว่าทัพพม่าของเนเมียวสีหบดีที่เคลื่อนทัพมาทางแม่น้ำปิงน่าจะโจมตีเมืองตาก กำแพงเพชร และนครสวรรค์ มีการแยกทัพออกไปตีสุโขทัยและสวรรคโลกซึ่งเป็นเมืองบนฝั่งแม่น้ำยมและอยู่ใกล้เส้นทางการเดินทาง ดังนั้นเมืองเหล่านี้จึงได้รับความเสียหายจากสงครามมาก ส่วนเมืองในเขตลุ่มแม่น้ำน่านได้ถูกละเว้นการโจมตีเนื่องจากเป็นเมืองใหญ่คือ พิษณุโลกและพิจิตร รวมทั้งพิชัยและสวรรคบุรีที่อยู่ไกลจากเส้นทางการเดินทางเพื่อมิให้เป็นการเสียเวลา เมืองเหล่านี้ไม่บอบช้ำจากสงครามนัก กลายเป็นที่หลบภัยของราษฎรที่หนีทัพและหนีพม่า ต่อมาจึงเป็นเมืองศูนย์กลางของชุมนุมเจ้าพระยาพิษณุโลกและชุมนุมเจ้าพระฝาง⁴⁹

ชุมนุมเจ้าพระยาพิษณุโลกเป็นชุมนุมของขุนนางหลายคนที่เคยเป็นข้าราชการในกรุงศรีอยุธยา ตัวพระยาพิษณุโลกน่าจะมีผู้นับถือและเป็นที่เคารพของหัวเมืองฝ่ายเหนือต่างๆ เนื่องจากเคยอยู่ในระบบการปกครองส่วนท้องถิ่นเมืองพิษณุโลกมาก่อน⁵⁰ ส่วนชุมนุมเจ้าพระฝางนั้น มีลักษณะเป็นกบฏไพร่⁵¹ และมีรูปแบบที่ปฏิเสธระบบอำนาจของกรุงศรีอยุธยาอย่างเด่นชัด⁵²

เมื่อถึง พ.ศ. 2311 หลังจากที่เจ้าพระยาพิษณุโลกถึงแก่พิราลัย เจ้าพระฝางได้ยกทัพลงมาตีเมืองพิษณุโลกได้สำเร็จ เก็บเอาทรัพย์สิน อาวุธ กวาดต้อนชาวเมืองขึ้นไปยังเมืองสวรรคบุรี หัวเมืองฝ่ายเหนือที่ปวงตกอยู่ในอำนาจของเจ้าพระฝาง แต่มีชาวพิษณุโลกและพิจิตรหนีลงมา “พึ่งพระบรมโพธิสมภาร ณ กรุงธนบุรีก็เป็นอันมาก”⁵³ เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าตากสินนั้นได้ปราบดาภิเษกที่กรุงธนบุรีตั้งแต่ พ.ศ. 2310 แล้ว

⁴⁷ ขวัญเมือง จันทโรจณี, “เมืองเหนือในราชอาณาจักรอยุธยา,” ใน *อนุสรณ์พิธีพระราชทานเพลิงศพ นายขวัญเมือง จันทโรจณี*, ต.ม. 8 มีนาคม ณ เมรุวัดโพธิ์หอม อำเภอบางปะหัน พระนครศรีอยุธยา.

⁴⁸ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพฯ: โฆษิต, 2551), หน้า 25 – 26.

⁴⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*, หน้า 18 – 19.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51 – 52.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 172.

⁵³ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล, หน้า 38.

ต่อมา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (ครองราชย์ พ.ศ. 2310 – 2325) สามารถปราบชุมนุมเจ้าพระฝางได้เป็นชุมนุมสุดท้ายใน พ.ศ. 2313 ผนวกเอาหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมดมาไว้ในอำนาจได้สำเร็จ ทั้งยังได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งข้าหลวงเดิมที่มีความดีความชอบในการสงครามให้ครองหัวเมืองใหญ่ฝ่ายเหนือหลายเมือง ทั้งพิษณุโลก สวรรคโลก สุโขทัย พิษณุ กำแพงเพชร และนครสวรรค์ และตั้งขุนนางผู้น้อยที่มีความชอบไปครองเมืองเล็กอื่นๆ⁵⁴ ในจำนวนเมืองต่างๆ นี้ ไพร่พลเมืองของเมืองที่ตั้งอยู่บนลำน้ำน่าน คือ พิษณุโลกและพิษณุ ยังมีอยู่เป็นจำนวนมากเพราะเป็นเขตที่ไม่ได้รับความเสียหายจากสงครามมากนัก แต่เมืองอื่นๆ ที่ตั้งอยู่บนลำน้ำปิงคือ กำแพงเพชรและนครสวรรค์ กับลำน้ำยมคือ สวรรคโลกและสุโขทัย มีจำนวนคนลดลงไปอย่างมาก

เมืองสุโขทัยและหัวเมืองฝ่ายเหนือได้รับผลกระทบครั้งรุนแรงที่สุดจากศึกอะแซหุ่นกี้หรือ ศึกเมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ.2318 – 2319 เป็นศึกใหญ่ครั้งหนึ่งในสมัยธนบุรี มีเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือหลายเมืองรวมทั้งสุโขทัยเป็นสมรภูมิ เจ้าพระยาจักรี (ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) และเจ้าพระยาสุรสีห์ (ต่อมาคือ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี) ใช้เมืองพิษณุโลกเป็นฐานที่มั่นตั้งรับทัพพม่า ทัพใหญ่ของอะแซหุ่นกี้ยกเข้าไปที่เมืองสวรรคโลก ส่วนทัพหน้ายกพลเข้ามาตั้งอยู่ที่บ้านกงธานี (เมืองสุโขทัยใหม่ ริมแม่น้ำยม) ต่อมาเมื่อตีเมืองสวรรคโลกและสุโขทัยแตกแล้ว อะแซหุ่นกี้ยกกองทัพมาถึงเมืองพิษณุโลกซึ่งเป็นเมืองเอกแตกแล้วให้ตั้งค่ายล้อมเมืองทั้งสองฟากแม่น้ำ รบอยู่หลายเดือนก็ยังไม่สามารถตีเมืองพิษณุโลกได้ แต่เนื่องจากเสบียงในเมืองเริ่มร่อยหรอ เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์จึงตัดสินใจตีหักค่ายพม่าที่ล้อมเมืองอยู่ออกมา ทัพพม่าได้จุดไฟเผาเมืองวอดวาย ขณะนั้นพระเจ้ามังระสวรรคต อะแซหุ่นกี้จึงเลิกทัพกลับไปโดยยกพลผ่านเมืองสุโขทัยและออกไปทางเมืองตาก⁵⁵ สันนิษฐานว่าในช่วงที่พม่ายกทัพกลับนี้ก็อาจจะกวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินตามเมืองรายทางกลับไปเช่นกัน

ในระหว่างสงคราม มีหลักฐานว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระราชดำริที่จะ “เทครัว” หัวเมืองฝ่ายเหนือลงไปสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างเพื่อเสริมความแข็งแกร่งของหัวเมืองชั้นในและป้องกันไม่ให้พม่ากวาดต้อนเอาผู้คนรวมทั้งเสบียงอาหารไปเสริมกำลังทัพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อทรงทราบแน่ชัดว่าเมืองพิษณุโลกถูกพม่าปิดล้อมจนทัพหลวงไม่สามารถส่งกำลังบำรุงให้ได้ กองทัพสยามและกองทัพพม่าก็ต่างกวาดต้อนผู้คนในหัวเมืองฝ่ายเหนือไปกับกองทัพตน⁵⁶

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

⁵⁵ เรื่องศึกอะแซหุ่นกี้คร่าวๆ นี้ ผู้วิจัยจับโครงเรื่องหรือเหตุการณ์ในบันทึกฉบับต่างๆ ที่มีร่วมกัน โดยใช้ พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม, พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ และ อภินิหารบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นงานนิพนธ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ที่แม้จะผ่านการ “ชำระ” มาบ้างแต่ก็ยังน้อยกว่างานในสมัยหลัง

⁵⁶ ขวัญเมือง จันทโรจณี, ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394), หน้า 42 – 45.

สภาพของเมืองสุโขทัยรวมทั้งหัวเมืองฝ้ายเหนือทั้งปวงภายหลังศึกอะแซหุ่นก็ถูกทำลายได้รับความเสียหายอย่างหนักที่สุด ผู้คนถูกกวาดต้อนทำให้จำนวนลดน้อยถอยลงจนเกือบเป็นเมืองร้าง หัวเมืองฝ้ายเหนือจึงไม่ได้เป็นเขตยุทธศาสตร์และแหล่งรวบรวมกำลังไพร่พลอีกต่อไป กว่าที่จะฟื้นฟูสภาพบ้านเมืองให้คืนคงได้นั้นก็ล่วงเลยเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ศึกอะแซหุ่นก็ส่งผลกระทบทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในหัวเมืองฝ้ายเหนืออย่างมหันต์และกินระยะเวลาค่อนข้างยาวนานทีเดียว⁵⁷

ตั้งแต่อยุธยาขยายอำนาจขึ้นมาจนกระทั่งสามารถรวบรวมเมืองมาไว้ในอำนาจได้ บทบาทของสุโขทัยในหมู่หัวเมืองฝ้ายเหนือจึงลดลงไป โดยมีเมืองพิษณุโลกขึ้นมาเป็นเมืองสำคัญแทน หลังจากนั้นสุโขทัยเป็นเพียงเมืองเมืองหนึ่งในราชอาณาจักรอยุธยา บริเวณหัวเมืองฝ้ายเหนือนี้เป็นเมืองสำคัญทางยุทธศาสตร์และกำลังคน หลังจากสมัยธนบุรีไปแล้ว สถานะและบทบาทของสุโขทัยและหัวเมืองฝ้ายเหนือจะเปลี่ยนแปลงไปอีก เนื่องมาจากทั้งผลกระทบจากผู้ปกครองกลุ่มใหม่ การตั้งบ้านเมืองขึ้นใหม่บริเวณกรุงเทพฯ รวมทั้งความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไประหว่างกลุ่มหัวเมืองล้านนาและกรุงเทพฯ

2.3 สุโขทัยและหัวเมืองฝ้ายเหนือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา สุโขทัยและหัวเมืองฝ้ายเหนือจะมีบทบาทและหน้าที่เปลี่ยนแปลงไปจากในสมัยอยุธยาเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการปกครองคือ การผลิตเปลี่ยนกลุ่มผู้ปกครองใหม่ การจัดระบบการปกครองใหม่ รวมไปถึงความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านในด้านการสงคราม การขยายอำนาจ และความสัมพันธ์กับประเทศอื่นในด้านการค้าขาย เป็นต้น

หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (ครองราชย์ พ.ศ. 2325 – 2352) ได้ปราบดาภิเษกแล้ว ขณะนั้นมีการฟื้นฟูหัวเมืองฝ้ายเหนือขึ้นบ้าง เนื่องจากปรากฏว่ามีการส่งขุนนางผู้มีความดีความชอบออกไปปกครองตามหัวเมืองต่างๆ ทั้งฝ้ายเหนือฝ้ายใต้ โดยมีมักเป็นกลุ่มขุนนางที่ไว้วางใจได้ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดสนิทสนมและเคยร่วมรบมากับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระอมรินทราบหาราช กรมพระราชวังบวรรมหาสุรสิงหนาท เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ เพื่อส่งเสริมอำนาจ “ราชวงศ์ใหม่” และ “ล้างบาง” กลุ่มขุนนางเก่าของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี⁵⁸ บริเวณหัวเมืองฝ้ายเหนือนี้ได้มีการโปรดเกล้าฯ ดังนี้

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42 – 48.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53 – 54.

“...ให้หลวงนรา ซึ่งมีความชอบเป็นคนสัตย์ซื่อและเข้มแข็งการสงคราม เป็นพระยาพิชัยโลก ให้พระวิเชียร เป็นพระยาสุโขทัย...ให้หลวงไชยณรงค์ เป็นพระนครสวรรค์...ให้ขุนเทพอาญา เป็นพระเพชรบูรณ์ ให้หลวงนาเป็นพระยาพิจิตร ให้ขุนด่าน เป็นพระสวรรคโลก...”⁵⁹

หากสังเกตที่ลำดับบรรดาศักดิ์ของขุนนางที่ได้ไปปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือต่างๆ แล้ว อาจจะเห็นถึงความสำคัญของเมืองและจำนวนผู้คน เป็นไปได้ว่าหลังจากศึกอะแซหุ่นก็แล้วชาวเมืองที่เคຍอพยพหนีพม่าและหนีทัพเข้าป่าคงได้กลับเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองต่อไปมิได้ปล่อยให้ร้างไปเสียทีเดียว การส่งขุนนางไปปกครองเท่ากับเป็นการตั้งเมืองขึ้นใหม่และช่วยฟื้นฟูเมืองไปด้วย สำหรับเมืองที่มีผู้ปกครองระดับพระยาคงน่าจะยังมีฐานะเป็นเมืองสำคัญอยู่

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ การตั้งขุนนางไปปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือนี้อาจวิเคราะห์ได้ถึงร่องรอยของความเสียหายที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากศึกอะแซหุ่นก็ จะเห็นว่ามึบางเมืองที่มีได้ตั้งเจ้าเมืองไปปกครอง เช่น เมืองกำแพงเพชร เมืองตาก ซึ่งเป็นทางผ่านของทัพพม่า อาจเป็นเพราะสภาพบ้านเมืองเสียหาย ไร้ผู้คนเนื่องจากถูกกวาดต้อนไปหมด⁶⁰ ถ้าหากวิเคราะห์ในแง่การเมือง พบว่าอาจเกี่ยวข้องกับการผลัดแผ่นดินในระยะแรกที่เจ้าอำนาจใหม่พยายามจะเข้ามาแทนเจ้าอำนาจเก่า เจ้าเมืองกำแพงเพชรในช่วงก่อนเกิดศึกอะแซหุ่นก็คือ พระยาสุรบดินทร์เป็นลูกน้องคนสนิทของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี การที่มีได้ตั้งเจ้าเมืองกำแพงเพชรขึ้นนั้น อาจเป็นไปได้ทั้งในแง่ที่ว่าเมืองกำแพงเพชรเสียหายจากสงครามมากหรือเป็นเพราะขุนนางเมืองกำแพงเพชรมิใช่ผู้ใกล้ชิดกับพระราชวงศ์จักรี⁶¹ เมืองพิชัยเป็นอีกเมืองหนึ่งที่ยังไม่ได้ตั้งขุนนางขึ้นไปปกครอง ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเจ้าเมืองพิชัยคนสุดท้ายในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีคือ พระยาพิชัย (จ้อยหรือทองดี) ผู้ได้รับฉายาว่า “พระยาพิชัยดาบหัก”⁶² ทหารเอกคนสนิทและจงรักภักดีต่อเจ้านายอย่างยิ่ง เมื่อเกิดการผลัดแผ่นดินก็ขอลาออกจากราชการและขอให้สำเร็จโทษตนตามสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี⁶³

⁵⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 พิมพ์ครั้งที่ 7. (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2545), หน้า 4 – 5.

⁶⁰ ขวัญเมือง จันทโรจณี, ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394), หน้า 52

⁶¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 445.

⁶² พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, พิมพ์ครั้งที่ 6. (พระนคร: ศิวพร, 2511), หน้า 641.

⁶³ สุริยันตร์ เขาวนปรีชา, วีรประวัติพระยาพิชัยดาบหัก (อุตรดิตถ์: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุตรดิตถ์ วิทยาลัยครูอุตรดิตถ์, 2525) หนังสือเล่มนี้เรียบเรียงจากหนังสือ ประวัติพระยาพิชัยดาบหัก ฉบับ พระยาศรีสังฆาลย์บดี (เลียง ศิริปาละกะ) ซึ่งเป็นชาวพิชัยโดยกำเนิด รวบรวมเมื่อพ.ศ. 2466 และเผยแพร่ในหนังสือเสนาศึกษา เมื่อ พ.ศ. 2467 สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นหนังสือเล่มแรกที่กล่าวถึงประวัติของพระยาพิชัยดาบหักอย่างละเอียดตั้งแต่เกิดจนกระทั่งวาระสุดท้าย

แม้ว่าจะมีการส่งขุนนางไปปกครองแต่หัวเมืองฝ่ายเหนือยังคงมีสภาพบอบช้ำและยังฟื้นตัวได้ไม่เต็มที่นัก อีกทั้งเมื่อถึง พ.ศ. 2528 ได้เกิดสงครามเก้าทัพซึ่งเป็นสงครามไทย – พม่า ครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ขึ้นเสียก่อน ทำให้การฟื้นฟูหยุดชะงักไป พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค) ได้กล่าวถึงสภาพหัวเมืองฝ่ายเหนือในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อคราวเกิดสงครามเก้าทัพไว้ว่า

“...กองทัพเนมโยสีหขุย พล 5,000 ก็ยกลงมาทางเมืองสวรรคโลก

พระยาสวรรคโลก พระยาสุโขทัย พระยาพิษณุโลก เห็นข้าศึกมากเหลือกำลัง ด้วยครั้งนั้น ไพร่พลหัวเมืองฝ่ายเหนือน้อย และผู้คนยับเยินตั้งแต่ครั้งศึกอะแซหุ่ญก็ เป็นอันมาก ที่ยังอยู่นั้นเบาบางนัก เจ้าเมืองทั้งปวงจึงมิได้ต่อรบ ต่างคนอพยพ ครอบครัวหนีเข้าป่า ทัพพม่าจึงยกถล่มเมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย และเมืองพิษณุโลกลงมาตั้งค่ายอยู่ปากน้ำฝิ่งฝั่งตะวันออก ฝ่ายชุกตองเวรจอบแทงทั้งทัพหน้า ทัพหนุน พล 5,000 ก็ยกเข้ามาทางเมืองตาก พระยากำแพงเพชร พระยาตาก เห็นว่า เหลือกำลังที่จะต่อรบ ก็อพยพครอบครัวหนีเข้าป่า ทัพพม่าก็ยกลงมาตั้งค่ายอยู่ ณ บ้านระแหงแขวงเมืองตาก”⁶⁴

กว่าที่หัวเมืองฝ่ายเหนือจะฟื้นตัวอย่างสมบูรณ์น่าจะเป็นช่วงหลังจากเสร็จสิ้นสงครามเก้าทัพแล้ว สันนิษฐานว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองสุโขทัยขึ้นใหม่ที่บ้านธานี (ท่าหนิ) เมื่อพ.ศ. 2329⁶⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าเมืองสุโขทัยน่าจะเสียหายหนักมาตั้งแต่ครั้งศึกอะแซหุ่ญก็ เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์มีการตั้งเมืองขึ้นใหม่ ผู้คนไม่พอรักษาเมืองเดิม ทั้งยังตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยมทำให้รักษาเมืองได้ยากหากมีกองทัพพม่ายกมาตี จึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายที่ว่าการเมืองสุโขทัยมาตั้งที่บ้านธานีทางฝั่งตะวันออก⁶⁶

หลังจากศึกอะแซหุ่ญก็เป็นต้นมา หัวเมืองฝ่ายเหนือไม่ได้เป็นเขตยุทธศาสตร์อีกต่อไป นอกจากการที่หัวเมืองฝ่ายเหนือเสียหายอย่างหนักและพลเมืองถูกกวาดต้อนเทครัวไปมากแล้ว สาเหตุสำคัญอีกประการคือ การขยายอำนาจไปสู่หัวเมืองล้านนาได้สำเร็จ และใช้เป็นเมืองหน้าด่าน

⁶⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 38. การขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

⁶⁵ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัย, มรดกสุโขทัย (สุโขทัย: ออนโทม คอมพิวเตอร์ แอนด์ กราฟฟิก, 2537), หน้า 24.

⁶⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทียบเมืองพระร่วง พิมพ์ครั้งที่ 12. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), หน้า

ฝ่ายเหนือป้องกันการรุกรานจากพม่า⁶⁷ ส่วนฐานะของหัวเมืองฝ่ายเหนือแปรเปลี่ยนไปเป็น “ดินแดนชั้นในฝ่ายเหนือ”⁶⁸ อีกทั้งการสงครามกับพม่าก็ได้ลดน้อยลง เนื่องจากพม่าได้เผชิญหน้ากับอังกฤษและขัดแย้งจนเกิดเป็นสงครามอังกฤษ – พม่า (Anglo – Burmese Wars) ผู้รบกันถึง 3 ครั้ง⁶⁹ ตั้งแต่ต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งถึงตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2428 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หัวเมืองฝ่ายเหนือได้เปลี่ยนแปลงจากบริเวณที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์มาสู่ดินแดนที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ เนื่องจากในช่วงต้นการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์นั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐส่วนกลางต้องการเงินมาฟื้นฟูอาณาจักร รวมทั้งการทำสงครามที่ยังคงมีติดพันอยู่ตลอด ทำให้รัฐต้องจัดเก็บผลประโยชน์ในรูปแบบภาษีและอากร แม้ว่าในช่วงแรกยังไม่สามารถทำได้เต็มที่ เพราะหัวเมืองฝ่ายเหนือได้รับผลกระทบจากสงครามหลายครั้งติดกัน ทำให้การจัดเก็บส่วยเป็นไปได้ไม่เต็มที่ รายได้ภายในประเทศจึงลดน้อยลง รัฐส่วนกลางจึงต้องหันไปค้าขายกับต่างประเทศ โดยเฉพาะการค้าสำเภากับจีน การจัดเก็บส่วยสิ่งของในช่วงนี้เพื่อเป็นสินค้าไปขายต่างประเทศ รัฐสนับสนุนการค้ามากขึ้นในสมัยปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ครองราชย์ พ.ศ. 2352 – 2367) เพราะรายได้จากภาษีอากรอย่างเดียวไม่เพียงพอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งในการค้าสำเภา เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ. 2367 – 2394) พระองค์ยังคงสนับสนุนการค้าสำเภา มีการควบคุมให้ส่งส่วยสิ่งของตามกำหนด เพราะรายได้จากการค้าสำเภาของหลวงนั้นขึ้นอยู่กับส่วยเป็นหลัก⁷⁰

หัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญของประเทศ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ เช่น ไม้สัก ไม้ตะแบก ไม้ยาง ไม้เต็ง ไม้แดง เป็นต้นและของป่าชนิดต่างๆ เช่น ครั่ง น้ำรัก เร่ว กระวาน จี๊ซึง งาช้าง กายาน น้ำมันยาง ฯลฯ⁷¹ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ต่อต้นรัชกาลที่ 3 สินค้าประเภทของป่าส่วนใหญ่ส่งมาจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ⁷² ดังนั้น หัวเมืองฝ่ายเหนือจึงมีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจต่อรัฐส่วนกลางอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในด้านการส่งส่วยสินค้าจากท้องถิ่นเพื่อนำไปค้าขายระหว่างประเทศ

⁶⁷ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา พิมพ์ครั้งที่ 4 (ฉบับปรับปรุงและเพิ่มเติม). (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2551), หน้า 357.

⁶⁸ ขวัญเมือง จันทโรจณี, ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394), หน้า 70.

⁶⁹ สงครามอังกฤษ - พม่าครั้งแรก เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2367 – 2469, ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2395 และครั้งที่ 3 พ.ศ. 2428

⁷⁰ บุญรอด แก้วกันหา, “การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411),” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), หน้า 24.

⁷¹ ขวัญเมือง จันทโรจณี, ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394), หน้า 20.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

การส่งภาษีอากรต่างๆ เข้ารัฐส่วนกลาง นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงการฟื้นตัวจากความบอบช้ำเมื่อคราวเกิดศึกสงครามขึ้นในช่วงปลายธนบุรีต่อต้นรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกด้วย

ผู้วิจัยได้สำรวจสารบัญญเอกสารจดหมายเหตุตั้งแต่ พ.ศ. 2372 – 2411 ซึ่งเป็นช่วงรัชกาลที่ 3 – 4 พบว่าด้วยสินค้าต่างๆ ที่ส่งมาจากเขตเมืองสุโขทัย สวรรคโลก ส่วนใหญ่มักเป็นพวกไม้ขนสัก ซึ่งมีจำนวนมากและส่งลงมากรุงเทพฯ แทบทุกปี นอกจากนี้ยังมีส่วยอื่นๆ เช่น ทองคำ ทองคำฝอย จี๊ฝั้ง งาช้าง ผลเร็ว (สมุนไพรรชนิดหนึ่ง) อย่างละเล็กน้อย⁷³

สำหรับจำนวนไพร่พลเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือค่อยๆ เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ นอกจากบ้านเมืองจะเริ่มกลับสู่ภาวะปกติและผู้คนจะได้กลับเข้ามาอาศัยดังแต่ก่อนแล้วยังมีความเคลื่อนไหวของผู้คนต่างวัฒนธรรมอพยพเข้ามาในดินแดนแถบนี้ ในช่วง พ.ศ. 2369 เกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กองทัพจากหัวเมืองฝ่ายเหนือมีบทบาทในการเกณฑ์กำลังคนเข้าร่วมสงครามด้วย⁷⁴ เป็นสัญญาณสำคัญว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ฟื้นตัวขึ้นมาก่อนหน้านี้อีกทั้งเมื่อรบชนะก็มีการกวาดต้อนผู้คนกลุ่มชาติพันธุ์ลาวจากฝั่งซ้ายมาสู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง กลุ่มชาวลาวที่กวาดต้อนมานี้คือชาวลาวพวน ลาวเวียงจันทน์ และลาวโซ่ง (ลาวทรงดำ) กระจายอยู่ในหลายเมือง⁷⁵ โดยมักให้ชาวลาวทั้งหลายนี้ตั้งชุมชนอยู่บริเวณหัวเมืองชั้นใน นับตั้งแต่เมืองอุดรดิตถ์ลงมาเพื่อใช้เป็นกำลังคนป้องกันเมืองหรือเกณฑ์ไปรบทัพจับศึก นอกจากนี้ยังเป็นประโยชน์ต่อการเพิ่มผลผลิตทางเศรษฐกิจเพื่อจัดส่งเป็นส่วยให้รัฐและเป็นการเพิ่มพูนอำนาจให้มูลนายไทยบางคนด้วย⁷⁶ นอกจากการอพยพของชนชาติพันธุ์ลาวแล้วยังมีกลุ่มคนจีนที่เดินทางเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานอยู่เช่นกัน โดยเฉพาะบริเวณย่านการค้าริมแม่น้ำ มีการตั้งร้านค้าริมน้ำ โรงสี ต่อเรือ ทำไร่ฝ้าย ไร่ยาสูบ เลี้ยงหมู ฯลฯ ย่านที่มีคนจีนอยู่มากคือ บริเวณตลาดปากน้ำโพ นครสวรรค์ ตลาดริมแม่น้ำน่าน พิษณุโลก ตะพานหิน พิจิตร รวมทั้งสวรรคโลกและสุโขทัย⁷⁷

นอกจากนี้ ยังมีความเคลื่อนไหวของชนชั้นนำไทยออกประพาสเมืองสุโขทัยและหัวเมืองฝ่ายเหนือเมืองอื่นๆ เมื่อพ.ศ. 2376 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระวชิรญาณ

⁷³ รวบรวมจากบัญชีจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 – รัชกาลที่ 4 แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ

⁷⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 พิมพ์ครั้งที่ 7. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2547), หน้า 21 – 22.

⁷⁵ ขวัญเมือง จันทโรจณี, “ลักษณะทางวัฒนธรรม ความเชื่อและชาติพันธุ์: ภาคเหนือตอนล่าง,” ใน เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือตอนล่าง, 13 – 36. (พิษณุโลก: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2539), หน้า 14 – 15.

⁷⁶ บังอร ปิยะพันธุ์, ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541), หน้า 72 – 80.

⁷⁷ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือตอนล่าง (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2546), หน้า 60.

ภิกษุหรือเจ้าฟ้ามังกู ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ. 2394 – 2411) ได้เสด็จออกทรงตั้งด้วยพระบาทเพื่อไปนมัสการปูชนียสถานต่างๆ บริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเสด็จออกจากวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ขึ้นไปที่เมืองพิจิตร ชัยนาท พิษณุโลก อุตรดิตถ์ และขึ้นเขตจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบัน พระองค์เสด็จไปที่เมืองสวรรคโลกก่อน จากนั้นเสด็จไปถึง “ท่าธานี” ปัจจุบันคือ ตำบลธานี อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย หรือเมืองสุโขทัยใหม่ จากนั้นทรงพระดำเนินขึ้นไปที่ “เมืองสุโขทัย” คือเมืองสุโขทัยเก่าและ “เสด็จไปเที่ยวประพาสพบแท่นศิลา” คือพระแท่นมณังคศิลาบาตร รวมทั้งศิลาจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง) ศิลาจารึกหลักที่ 4 (จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร) จากนั้นได้กลับลงมาที่ท่าธานี นั่งเรือลงมาถึงพิจิตร จากนั้นทรงพระดำเนินต่อไปถึงเมืองกำแพงเพชร นครสวรรค์ ชัยนาท และกลับสู่กรุงเทพฯ⁷⁸

สำหรับการวิเคราะห์ในแง่ประวัติศาสตร์นิพนธ์นั้นผู้วิจัยจะกล่าวต่อไปข้างหน้า แต่ในหัวข้อนี้ จะเห็นถึงลักษณะเมืองที่อยู่ในเขตจังหวัดสุโขทัย พอที่จะสันนิษฐานได้ว่าบ้าน “ท่าธานี” นั้นค่อนข้างจะเจริญพอสมควรเพราะตั้งอยู่ริมน้ำ เป็นท่าเรือใช้ติดต่อค้าขาย ส่วน “เมืองสุโขทัย” ก็มิได้ร้างไป ยังคงมีคนตั้งบ้านเรือนอยู่ สังเกตจากที่ยังคงมีเจ้าเมืองและหน่วยการปกครองส่วนท้องถิ่น เพียงแต่หากสิ่งปรักหักพังโบราณสถานต่างๆ อาจจะถูกปล่อยทิ้งไว้เพราะชาวบ้านคิดว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์จึงมิได้ไปแตะต้อง บางแห่งอาจมีต้นไม้ขึ้นรกเรือกลายเป็นป่า ดังนั้นบทบาทลักษณะของเมืองทั้งสองแห่งมีส่วนที่แตกต่างกัน อาจกล่าวได้ว่าบ้านท่าธานีเป็นเมืองที่เป็น “ปัจจุบัน” (อย่างน้อยในขณะนั้น) มีความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจค่อนข้างคึกคัก ส่วนเมืองสุโขทัยมีบางส่วนของเมืองที่กลายเป็น “อดีต” ไปแล้ว ส่วนที่เป็นอดีตจะเป็นหลักฐานสำคัญและเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์สุโขทัยในเวลาต่อมา

2.4 สุโขทัยและมณฑลพิษณุโลกสมัยการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคโดยการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล รวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่ราชสำนักกรุงเทพฯ เมืองในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ถูกแบ่งออกเป็นมณฑลต่างๆ โดยเมืองสุโขทัยอยู่ในมณฑลพิษณุโลก ผู้วิจัยจะลดขนาดพื้นที่จากการกล่าวถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมดเหลือเพียงมณฑลพิษณุโลกซึ่งเมืองสุโขทัยสังกัดอยู่เท่านั้น

⁷⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “อภินิหารการประจักษ์,” ใน *ขอมและไทยโบราณ อักษรจารึกในเสาศิลา ณ เมืองสุโขทัย และอภินิหารการประจักษ์*, 7 – 29. (กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2534), หน้า 9 – 10. (ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือ *ชิรญาณ* เมื่อ พ.ศ. 2400)

มณฑลพิษณุโลกจัดตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2437 (ร.ศ. 113) รวมเอาเมือง 5 เมืองคือ พิษณุโลก สวรรคโลก สุโขทัย พิษั และพิจิตร ยกขึ้นเป็นมณฑล ตั้งที่บัญชาการมณฑลขึ้นที่เมืองพิษณุโลก โดยมีพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (เชย กัลยาณมิตร) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลคนแรก⁷⁹ มณฑลพิษณุโลกมีข้าหลวงเทศาภิบาลและสมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลพิษณุโลกทั้งหมด 9 คน จนกระทั่งมีการยกเลิกระบบมณฑลเทศาภิบาลไปเมื่อ พ.ศ. 2476⁸⁰

สภาพก่อนการจัดตั้งมณฑลพิษณุโลก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ได้เคยตรวจเยี่ยมหัวเมืองฝ่ายเหนือที่จะจัดตั้งขึ้นเป็นมณฑลพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. 2435 (ร.ศ. 111) พบว่าเมืองบริเวณนี้มีความรุ่งโรยอย่างมาก ดังปรากฏในจดหมายทูลเกล้าฯ ถวายรายงานข้าหลวงเทศาภิบาลต่างมณฑลว่า

“เมื่อข้าพระพุทธเจ้าขึ้นไปตรวจการในศก 111 ได้สังเกตเห็นความรุ่งโรยมืออยู่ในมณฑลนี้ทั่วไป เพราะเหตุที่หัวเมืองเหล่านี้มีผู้คนพลเมืองน้อยมาแต่เดิมแล้ว แลยังต้องถูกกะเกณฑ์ราชการทัพศึก ตั้งแต่ทัพฮ่อคราวแรกในปีจอ ฉศก จุลศักราช 1236⁸¹ แลต่อๆ มาอีกหลายคราว ประกอบทั้งการที่ปกครองไม่เรียบร้อย ผู้คนขัดสนระล่ำระสายไปเป็นอันมาก...”⁸²

⁷⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เทศาภิบาล** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 187 และ 208.

⁸⁰ 1. พ.ศ. 2437 – 2445 พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (เชย กัลยาณมิตร) ต่อมาได้เป็นพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์และ
เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ตามลำดับ ได้เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยระหว่าง พ.ศ. 2458 – 2465

2. พ.ศ. 2445 – 2446 พระยาภักดีณรงค์ (สิน ไกรฤกษ์)

3. พ.ศ. 2446 – 2449 พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (โพ เนติโพธิ์)

4. พ.ศ. 2449 พระยาชลนุราชานุรักษ์ (เจริญ จารุจินดา)

5. พ.ศ. 2449 พันเอก พระยาเทพาธิบดี (อิม เทพานนท์)

6. พ.ศ. 2449 – 2465 พระยาอุไทยมนตรี (พร จารุจินดา) ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาสุรบดินทร์สุรินทรภุชย

7. พ.ศ. 2465 – 2468 ร้อยเอก พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (สุข ดิษยบุตร)

8. พ.ศ. 2468 – 2471 พระยาเพชรปानी (ต้น รักตประจิตร)

9. พ.ศ. 2471 – 2476 พระยานครพระราม (สวัสดิ์ มหากาญ)

ที่มา: สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เทศาภิบาล** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 208.

หวน พันธุพันธ์, **พิษณุโลกของเรา** (พิษณุโลก: วิทยาลัยวิชาการศึกษา พิษณุโลก, 2514), หน้า 26.

⁸¹ ตรงกับ พ.ศ. 2417

⁸² “จดหมายทูลเกล้าฯ ถวายรายงานข้าหลวงเทศาภิบาลต่างมณฑล,” ใน รายงานข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 17 (11 พฤศจิกายน 119), หน้า 1.

จดหมายทูลเกล้าฯ ถวายรายงานข้าหลวงเทศาภิบาลต่างมณฑลเป็นจดหมายกราบบังคับทูลของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย โดยทรงแนบไปกับรายงานข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก ร.ศ. 119 (พ.ศ.

ข้อความที่ยกมาแสดงให้เห็นว่า แม้หัวเมืองฝ้ายเหนือจะกลายเป็นหัวเมืองชั้นใน ถูกลดความสำคัญทางยุทธศาสตร์ไปแล้ว แต่ยังเป็นที่ต้องการกำลังคน ทำให้ถูกเรียกเกณฑ์ไปรบทัพจับศึกเสมอจนผู้คนร่วงโรยไป อย่างไรก็ตาม หลังจากการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล กิจราชการต่างๆ ในมณฑลก็เรียบร้อยขึ้นเป็นลำดับและถือเป็นมณฑลที่ไม่มีปัญหาหนัก อาจเป็นเพราะมีราษฎรน้อย ผลประโยชน์ที่เก็บให้รัฐส่วนกลางก็น้อยกว่ามณฑลอื่นแต่มีการจัดเก็บที่เป็นระบบระเบียบดี⁸³

สภาพเศรษฐกิจในมณฑลพิษณุโลกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นระบบเศรษฐกิจที่อิงอยู่กับเกษตรกรรม เนื่องจากสภาพสังคมของมณฑลพิษณุโลกเป็นสังคมเกษตรกรรม ราษฎรมักจะทำนาข้าว ทำสวน ทำไร่ เช่น ยาสูบ อ้อย ฝ้าย ทำประมงน้ำจืด และทำป่าไม้ นอกจากนี้ยังมีคนจีนที่ประกอบอาชีพพาณิชย์กรรมอยู่มาก โดยเฉพาะตามเมืองริมแม่น้ำน่านและแม่น้ำยมที่เป็นศูนย์กลางการค้าขายที่สำคัญ เช่น เมืองบางโพท่าอิฐ (ปัจจุบันคือ อำเภอเมืองจังหวัดอุตรดิตถ์) เมืองพิชัย เมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เป็นต้น⁸⁴

เศรษฐกิจในมณฑลพิษณุโลกยิ่งคึกคักมากขึ้น เมื่อมีการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือผ่านหัวเมืองฝ้ายเหนือต่อขึ้นไปถึงมณฑลพายัพ⁸⁵ โดยเริ่มสร้างทางรถไฟตั้งแต่ลพบุรีถึงปากน้ำโพ (นครสวรรค์) เมื่อ พ.ศ. 2443 และเริ่มเปิดการเดินรถไฟเป็นช่วงๆ คือเส้นทางกรุงเทพฯ – ปากน้ำโพ เมื่อพ.ศ. 2448 สำหรับเส้นทางที่ตัดผ่านมณฑลพิษณุโลกคือ เส้นทางปากน้ำโพ – พิษณุโลก เปิดเมื่อพ.ศ. 2450 และทางพิษณุโลก – อุตรดิตถ์ เปิดเมื่อพ.ศ. 2452⁸⁶ เมื่อเส้นทางรถไฟสายเหนือได้เข้ามาในมณฑลพิษณุโลกได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างยิ่ง ช่วยให้การเดินทางสะดวกขึ้น สามารถขนส่งสินค้าได้สม่ำเสมอตลอดทั้งปีและเร็วกว่าการขนส่งทางน้ำ เมื่อสินค้าซื้อขายคล่องเช่นนี้จึงเกิดการขยายการผลิตและเพิ่มพื้นที่การผลิต โดยเฉพาะการปลูกข้าวขายเพื่อนำเงินมาซื้อเครื่องใช้เครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่ถูกขนส่งเข้ามาด้วยรถไฟ นอกจากขนส่งสินค้าแล้วรถไฟยังนำผู้คนให้เดินทางเข้ามาและออกไปจากภูมิภาค เกิดการเคลื่อนย้ายของประชากรตามมา เกิดการ

2443) เขียนเรียบเรียงโดยพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (เชย กัลยาณมิตร) เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายรายงานต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เอกสารฉบับนี้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับมณฑลพิษณุโลก โดยเฉพาะช่วงการจัดตั้งมณฑลในระยะแรกเริ่ม ตั้งแต่ พ.ศ. 2437 – 2441

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

⁸⁴ โปรดดู นฤมล วัฒนพานิช, “ระบบเทศาภิบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก (พ.ศ. 2437 – 2476),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526)

⁸⁵ มณฑลพายัพ เป็นมณฑลที่ครอบคลุมพื้นที่เมืองในดินแดนล้านนา จัดตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2442 เดิมชื่อมณฑลลาวเฉียง มีเมืองในเขตการปกครองทั้งหมด 5 เมือง คือ เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองนครลำพูน เมืองแพร่ และเมืองน่าน

⁸⁶ สุภาพรธรรม ขอบผล, “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่างในช่วงปี พ.ศ. 2448 – 2484,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), หน้า 107.

ขยายตัวของชุมชนเมือง รวมทั้งเกิดชุมชนใหม่ๆ โดยเฉพาะชุมชนรอบๆ สถานีรถไฟและริมทางรถไฟบางแห่ง ฯลฯ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงนี้ก็ไม่ได้เกิดอย่างทั่วถึงทั้งหมดเพราะยังคงมีบางพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลจากเส้นทางรถไฟมากและเดินทางไม่สะดวก⁸⁷

สำหรับเมืองสุโขทัยในสมัยการปกครองแบบเทศาภิบาลมีฐานะเป็นเมืองโทเท่ากับเมืองสวรรคโลกและพิษณุ มีเมืองขึ้น 6 เมือง คือ เมืองศรีสำโรง เมืองงิ้ว เมืองนครนายก เมืองราชธานี เมืองศิริมาศ และเมืองกงพราน⁸⁸ มีประชากรราว 30,256 คน จำนวนมากเป็นอันดับที่ 3 รองจากเมืองพิษณุโลกและพิษณุ มีที่ว่าการเมืองตั้งอยู่ที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยมใต้เมืองสวรรคโลกลงมา⁸⁹ สันนิษฐานว่าที่ว่าการเมืองสุโขทัยนี้จะอยู่บริเวณบ้านธานีหรือเมืองสุโขทัยใหม่นั้นเอง

ความเคลื่อนไหวของ “เมืองสุโขทัย” ในช่วงรัชกาลที่ 5 พอจะสรุปได้ดังนี้คือ พ.ศ. 2439 (ร.ศ. 115) กระทรวงมหาดไทยได้ส่งร่างข้อบังคับลักษณะปกครองท้องที่ให้มณฑลพิษณุโลกทดลองใช้ โดยให้แต่ละเมืองในมณฑลจัดตั้งเป็นอำเภอ หากเป็นเมืองเล็กให้มารวมเข้าด้วยกัน หากเป็นเมืองใหญ่ให้แบ่งย่อยออกเป็นอำเภอต่างๆ ไม่เกิน 6 อำเภอ⁹⁰ โดยเมืองสุโขทัยมีอำเภอในการปกครอง 3 อำเภอคือ อำเภอในเมืองสุโขทัย อำเภอศรีสำโรง และอำเภองิ้ว โดยอำเภอในเมืองสุโขทัย ได้ตั้งที่ทำการ ณ บ้านหลวงรักษันาวา ตำบลธานี โดยมีหลวงพิชัยมนตรีเป็นนายอำเภอคนแรก สันนิษฐานว่า “อำเภอในเมืองสุโขทัย” คงรวมพื้นที่บริเวณเมืองสุโขทัยเก่าเข้าไปด้วย ต่อมาในพ.ศ. 2441 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งในที่ดินของจวนผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบันและเปลี่ยนชื่อเป็น “อำเภอเมืองสุโขทัย”⁹¹

สภาพเศรษฐกิจในเมืองสุโขทัยก่อนข้างดี รัฐบาลเก็บผลประโยชน์ได้ค่อนข้างเต็มเม็ดเต็มหน่วย โดยเฉพาะในสมัยที่พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (เชย กัลยาณมิตร) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ได้เขียนรายงานข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443) ทูลเกล้าฯ ถวายต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “เมืองสุโขทัย เป็นที่ 1 ในการเก็บผลประโยชน์ได้หมดจดรวดเร็วกว่าเมืองอื่น”⁹²

ราษฎรในเมืองสุโขทัยมักประกอบอาชีพเกษตรกรรมและมีชีวิตผูกพันกับแหล่งน้ำ เช่น การทำนาข้าวในที่ราบลุ่มแม่น้ำยม ยิ่งเมื่อมีทางรถไฟเข้ามาในมณฑลพิษณุโลกก็ยิ่งมีการขยายพื้นที่การปลูกข้าวมากขึ้น การทำไร่อ้อยริมฝั่งแม่น้ำยม รวมทั้งการทำประมงน้ำจืด เนื่องจากปลาในแม่น้ำ

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, 279 – 290.

⁸⁸ รายงานข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 17 (11 พฤศจิกายน 119), หน้า 3.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6 – 7.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

⁹¹ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัย, มรดกสุโขทัย, หน้า 34.

⁹² “รายงานข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 17, (11 พฤศจิกายน 119), หน้า 42.

ชมชุกชุมมาก มณฑลพิษณุโลกมีรายได้จากการทำประมงน้ำจืดและส่งปลาไปจำหน่ายที่มณฑลพายัพถึงปีละ 200,000 บาท⁹³

เมื่อถึง พ.ศ. 2452 ได้มีการเปิดเส้นทางรถไฟสายสวรรคโลกขึ้น โดยสร้างทางแยกจากสถานีชุมทางบ้านคางา แขวงเมืองพิชัย เลี้ยวไปทางตะวันตกถึงสวรรคโลก ระยะทาง 29 กิโลเมตร เพื่อให้ทางรถไฟติดต่อไปถึงจังหวัดและอำเภอสำคัญที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำยม⁹⁴ แต่เดิมนั้น ราชสำนักกรุงเทพฯ ตั้งใจจะสร้างเป็นทางรถไฟสายตะวันตกไปสุดทางที่เมืองตาก เส้นทางที่สร้างจากสถานีบ้านคางามาถึงสถานีสวรรคโลกเป็นเพียงส่วนต้น มีแผนการจะสร้างส่วนต่อขยายออกไปเพื่อให้เมืองในลุ่มแม่น้ำน่านได้ติดต่อกับเมืองในลุ่มแม่น้ำปิงได้อย่างสะดวก⁹⁵ แต่ในท้ายที่สุดมิได้มีการสร้างเส้นทางรถไฟต่อไปถึงเมืองตาก อย่างไรก็ตาม การเปิดรถไฟสายสวรรคโลกทำให้การค้าเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาก นอกจากสวรรคโลกจะได้ผลประโยชน์อย่างเต็มที่แล้ว ประชาชนเมืองใกล้เคียงรวมทั้งเมืองสุโขทัยก็ได้ใช้ประโยชน์ด้วย จนสวรรคโลกกลายเป็นสถานีการค้าที่สำคัญ

ในรัชสมัยนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือเป็นครั้งแรกโดยทางชลมารคเมื่อเดือนตุลาคมถึงต้นเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2444 ขณะนั้นเริ่มมีการสร้างทางรถไฟสายเหนือช่วงแรกแล้วแต่ยังไม่เสร็จเรียบร้อย พระองค์ประทับรถไฟมาลงที่สถานีบางปะอิน จากนั้นต้องเปลี่ยนเป็นเสด็จโดยทางชลมารค การเสด็จประพาสครั้งนี้มิได้เสด็จฯ สุโขทัยและสวรรคโลก ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นเพราะเมืองริมฝั่งแม่น้ำยมนั้นอยู่นอกเส้นทาง เมืองที่เสด็จประพาสเป็นเมืองใหญ่ในมณฑลนครสวรรค์และมณฑลพิษณุโลกที่อยู่ริมแม่น้ำน่านทั้งสิ้น ได้แก่ นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก พิชัย และอุตรดิตถ์ รวมทั้งเมืองรายทางอื่นๆ เช่น อำเภอบางมูลนาก แขวงเมืองพิจิตร กิ่งอำเภอพรหมพิราม แขวงเมืองพิษณุโลก รวมทั้งเมืองตรอนตรีสินธุ์ ทุ่งยั้ง ลับแล และฝาง แขวงเมืองพิชัย⁹⁶

แม้ว่าความสนใจประวัติศาสตร์สุโขทัยมักจะเน้นที่รัฐสุโขทัยในยุครุ่งเรืองก่อนถูกควมรวบรวมกับกรุงศรีอยุธยา แต่เมืองสุโขทัยก็ยังดำรงอยู่ต่อมา ตั้งแต่สมัยที่รัฐสุโขทัยถูกควมรวบรวมกับกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งถึงสมัยการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จะเห็นได้ว่าเมืองสุโขทัยยังคงมีการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าบางครั้งจะมีศึกสงคราม

⁹³ นฤมล วัฒนพานิช, ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก (พ.ศ. 2437 – 2476), หน้า 78.

⁹⁴ 100 ปีรถไฟไทย (กรุงเทพฯ: การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2540), หน้า 71.

⁹⁵ “คำกราบบังคมทูลรายงาน การเปิดทางรถไฟอุตรดิตถ์-สวรรคโลก,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 26 (26 ธันวาคม 128), หน้า 2063.

⁹⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา คราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือในรัชกาลที่ 5 หน้าในหนังสือเรื่องเที่ยวที่ต่างๆ เปนภาคที่ 5 (พระนคร: โรงพิมพ์ไท, 2465)

จนกระทั่งตัวเมืองเสียหายและส่งผลกระทบถึงผู้คน นอกจากนี้ยังมีการโยกย้ายศูนย์กลางของเมือง มีอาณาเขตของเมืองในแต่ละสมัยแตกต่างกันไป นี่เป็นหลักฐานว่าสุโขทัยไม่เคยตาย แม้จะไม่ยิ่งใหญ่ดังในยุคจารีตก็ตาม

ความสำคัญของสุโขทัยในแง่ความเป็น “เมือง” ที่มีต่อราชสำนักอยุธยา ธนบุรี และ กรุงเทพฯ นั้น ค่อนข้างจะลดน้อยลงไปมากหลังจากรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เนื่องจากเมืองพิษณุโลกได้กลายมาเป็นศูนย์กลางอำนาจของหัวเมืองฝ่ายเหนือแทน อีกทั้งกลุ่มผู้ปกครองในราชวงศ์พระร่วงก็ได้ถูกสลายอำนาจลงไป ผู้ปกครองเมืองในสมัยต่อมาก็มิใช่เชื้อพระวงศ์ราชวงศ์พระร่วงแต่เป็นขุนนางที่ถูกส่งมาจากส่วนกลาง สุโขทัยกลายเป็นเพียงเมืองหนึ่งในอำนาจของราชสำนักไทยที่ภาคกลาง อย่างไรก็ตาม สุโขทัยยังคงเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ คอยป้องกันภาคกลางจากการรุกรานของข้าศึกศัตรู เป็นแหล่งกำลังคนและแหล่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเหมือนกับเมืองอื่นๆ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ หากมองในแง่แล้ว สุโขทัยจะมีความสำคัญต่อราชสำนักและเมืองหลวงในแง่ผลประโยชน์เป็นที่ตั้ง

ข้อสรุปข้างต้นนำไปสู่คำถามที่ผู้วิจัยจะพยายามหาคำตอบในวิทยานิพนธ์บทต่อๆ ไปคือ หากราชสำนักเห็นว่าสุโขทัยเป็นเพียงเมืองหนึ่งในพระราชอำนาจ มีประโยชน์ในด้านการสงคราม และด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญแล้ว เมื่อใดและเพราะเหตุใดที่ชนชั้นปกครองเหล่านั้นตระหนักถึง “อดีต” ของสุโขทัยเมื่อครั้งยังเป็นนครรัฐที่รุ่งเรือง ทำให้สุโขทัยกลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สิ่งเหล่านี้มีพื้นฐานมาจากอะไร พวกเขาแสวงหาและสร้างความรู้เกี่ยวกับสุโขทัยอย่างไร ผู้วิจัยพยายามจะค้นหาจุดเริ่มต้นของความคิดและความรู้ดังกล่าวซึ่งเป็นรากฐานสำคัญที่นำไปสู่การสร้างความรู้ การสำรวจทางโบราณคดี ตลอดจนการสร้างอุทยานประวัติศาสตร์และเรื่องราวอีกมากมายที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สุโขทัยในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบัน

2.5 การสร้าง “พื้นที่” เมืองสุโขทัย พ.ศ. 2450 – 2482

ใน 4 หัวข้อที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตพื้นที่การศึกษาเรื่องเมืองสุโขทัยไว้โดยให้ครอบคลุมบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือและมณฑลพิษณุโลก สำหรับในหัวข้อนี้ การสร้าง “พื้นที่” เมืองสุโขทัย พ.ศ. 2450 – 2482 ผู้วิจัยจะกล่าวถึงกระบวนการในการ “สร้าง” และ “แบ่ง” พื้นที่ในบริเวณศูนย์กลางอำนาจของรัฐสุโขทัยในอดีตจนกระทั่งได้กลายมาเป็นจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบัน ในระยะเวลาอันเป็นช่วงเวลาสำคัญของรัฐไทยที่จะสร้างพื้นที่ สร้างอาณาเขตที่เที่ยงตรงแน่นอนขึ้นมา ไม่เพียงแต่อาณาเขตของประเทศเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการสร้างและกำหนดพื้นที่ภายในรัฐของตน ไม่ว่าจะเป็นจังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ให้แน่นอนเพื่อที่จะได้ทราบขอบเขตพื้นที่ซึ่งหมายความถึงขอบเขตอำนาจที่แน่นอนเหนือพื้นที่นั้นๆ ด้วย

คำว่า “เมืองสุโขทัย” ที่ผู้วิจัยใช้เป็นคำกลางที่กล่าวถึงอาณาบริเวณที่ครอบคลุมทั้งเมืองสุโขทัยเก่า ที่ตั้งของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ตั้งอยู่ ณ ตำบลเมืองเก่า และเมืองสุโขทัยใหม่ ตั้งอยู่ ณ ตำบลธานี ริมแม่น้ำยม ห่างจากเมืองสุโขทัยเก่า 12 กิโลเมตร อย่างไรก็ตาม ขอบเขตพื้นที่ของคำว่า “เมืองสุโขทัย” มิได้หมายถึงจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบันทั้งหมด เนื่องจากจังหวัดสุโขทัยมีบริเวณที่เป็น “เมืองสวรรค์โลก” อยู่ด้วย ผู้วิจัยจะขยายความต่อไปข้างหน้า ทั้งยังมีขอบเขตอยู่เฉพาะอำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัยเท่านั้น ทว่าได้เกิดความเปลี่ยนแปลง ด้านพื้นที่ไปตามยุคสมัย เมืองสุโขทัยซึ่งมีชื่ออยู่ในเอกสารหลักฐานสมัยกรุงศรีอยุธยา รัตนบุรีและรัตนโกสินทร์อาจจะมีขอบเขตพื้นที่ไม่เท่ากัน พื้นที่ของเมืองสุโขทัยอาจจะพอกำหนดได้แน่ชัดขึ้นเมื่อถึงสมัยการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลดังที่ได้กล่าวไปในหัวข้อที่แล้ว

ตั้งแต่พ.ศ. 2450 หรือปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองสุโขทัยยังคงอยู่ในมณฑลพิษณุโลกจนกระทั่งมีการยกเลิกระบบมณฑลเทศาภิบาลเมื่อพ.ศ. 2476 ในระยะเวลานั้นจนถึงราว พ.ศ. 2482 ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระดับเมืองหลายครั้งและน่าสนใจอย่างยิ่ง เช่น การเปลี่ยนแปลงชื่ออำเภอ การยุบเลิกฐานะเมืองสุโขทัยและต่อมาได้มีการตั้งขึ้นใหม่ ซึ่งจะเห็นถึงสถานการณ์ที่ผันผวนทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น ดังนั้นจึงเป็นช่วงเวลาสำคัญในการสร้างพื้นที่เมืองสุโขทัย หลังจากการตั้งสุโขทัยขึ้นเป็นจังหวัดและแบ่งพื้นที่ให้เป็นอำเภอต่างๆ แล้ว สถานการณ์เรื่องการจัดระบบการปกครองของเมืองภายในขอบเขตจังหวัดสุโขทัยจะเริ่มนิ่งและดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

2.5.1 กำเนิดพื้นที่เมืองสวรรค์โลกถึงสมัยการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

การกล่าวถึงสภาพการณ์และประวัติเมืองสุโขทัยในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยต้องกล่าวถึงเมืองสวรรค์โลก เนื่องจากการสร้างพื้นที่เมืองสุโขทัยเกี่ยวพันกับการสร้างพื้นที่เมืองสวรรค์โลกด้วย การศึกษาของนักวิชาการพบว่าพื้นที่ในอาณาเขตเมืองสวรรค์โลกเคยเป็นชุมชนโบราณมาก่อนการเกิดรัฐสุโขทัย จากการสำรวจทางโบราณคดีสันนิษฐานว่าเป็นบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียงและวัดเจ้าจันทร์ซึ่งมีอายุเก่าแก่ที่สุด เรียกว่า “เมืองเชลียง” ตั้งอยู่บนพื้นที่ที่มีแม่น้ำยมไหลหักโค้งจนมีลักษณะเหมือนถูกลำน้ำขนาบทั้งสองข้าง⁹⁷ เมืองเชลียงมีอายุเก่าแก่กว่าสมัยสุโขทัย มีร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์ตอนปลายคือประมาณพุทธศตวรรษที่ 9 – 10 ผ่านสมัยวัฒนธรรมทวารวดีคาบเกี่ยวสมัยวัฒนธรรมเขมรในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 – 18 ถึงสมัยสุโขทัย อยุธยาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏหลักฐานเป็นโบราณวัตถุในศิลปะแบบต่างๆ รวมทั้ง

⁹⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม, เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2552), หน้า 47 - 49.

ร่องรอยการสร้างเมือง การสร้างสถาปัตยกรรมซ้อนทับกันหลายสมัย⁹⁸ ในจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ซ่งอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 – 18 (พ.ศ. 1505 – 1670) ปรากฏชื่อ “เจียงเหลียง” สันนิษฐานว่าเป็นเมืองเซียงนั่นเอง⁹⁹

ข้อเสียที่สำคัญของเมืองเซียงคือถูกแม่น้ำยมไหลโอบขนานข้างทำให้พื้นที่คับแคบเพราะถูกบีบจากสภาพภูมิศาสตร์ที่ยังถูกกระแสน้ำกัดเซาะตลิ่ง ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 จึงมีการขยายเมืองขึ้นไปเหนือน้ำทางด้านตะวันตกติดเชิงเขา เกิดเป็นเมืองใหม่คือ “เมืองศรีสัชชนาลัย”¹⁰⁰ มีแนวเขาเตี้ยๆ พาดลงไปแม่น้ำจนเกิดเป็นทำนบหรือฝายกั้นน้ำตามธรรมชาติ บริเวณนี้เรียกว่า “แก่งหลวง” เป็นแหล่งที่มีปลาชุกชุมอย่างยิ่ง¹⁰¹

จากหลักฐานประเภทศิลาจารึกสมัยสุโขทัยช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 – 20 สันนิษฐานได้ว่าเมืองศรีสัชชนาลัยเป็นเมืองสำคัญคู่กับเมืองสุโขทัย จารึกวัดศรีชุม อายุประมาณ พ.ศ. 1884 – 1910 กล่าวถึงพระยาศรีนาวนำถมครองราชย์อยู่ใน “นครสองอัน อันหนึ่งชื่อนครสุโขทัย อันหนึ่งชื่อศรีสัชชนาลัย” อีกทั้งยังคงปรากฏชื่อ “เมืองเซียง” อยู่ด้วย¹⁰² สันนิษฐานว่าเกิดจากติดการเรียกชื่อเก่า บางครั้งก็เรียกเมืองทั้งสองคู่กันเช่น จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย (พ.ศ. 1904) เรียกว่า “เมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย”¹⁰³ เป็นไปได้ว่าผู้ปกครองสุโขทัยนั้นเคยครอง 2 เมืองควบคู่กัน

ธิดา สาระยา กล่าวถึงวงศ์กษัตริย์ 2 สาย ตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 18 คือ ราชสกุลผาเมือง ซึ่งมีพ่อขุนศรีนาวนำถมเป็นต้นสกุล ครองศรีสัชชนาลัย – สุโขทัยอยู่ก่อน และราชสกุลบางกลางหาของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ซึ่งจะได้ครองเมืองศรีสัชชนาลัย – สุโขทัยต่อไปและเกิดเป็นราชวงศ์พระร่วง ผู้ปกครองราชสกุลผาเมืองนี้เองที่ได้ขยายเมืองเซียงออกไปเป็นเมืองศรีสัชชนาลัย พ่อขุนศรีนาวนำถมได้รวมเมืองศรีสัชชนาลัย – สุโขทัย (เดิมอยู่บริเวณวัดพระพายหลวงและได้มีการขยายเมืองออกไป) ปกครองทั้งสองเมืองจนเกิดเป็น “ระบบเมืองคู่” อย่างไรก็ตาม ราชสกุล 2 สายนี้ยังคง

⁹⁸ ไพรคุด สุระเดช วิชิตจารุกุล, “พัฒนาการเมืองเซียง: การศึกษาจากหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์ และข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี,” (สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537)

⁹⁹ วันวิสาข์ ธรรมานนท์, “ปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมืองโบราณศรีสัชชนาลัย อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), หน้า 5. และ สุระเดช วิชิตจารุกุล, “พัฒนาการเมืองเซียง: การศึกษาจากหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์ และข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี,” หน้า 26 – 27.

¹⁰⁰ ธิดา สาระยา, เมืองศรีสัชชนาลัย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2537), หน้า 68.

¹⁰¹ วิลรัตน์ ยंत्रอด และรัชชัช องค์วุฒิเวทย์, คู่มือท่องเที่ยว-เรียนรู้: สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย (กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส, 2551), หน้า 81.

¹⁰² ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย, หน้า 9.

¹⁰³ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย, หน้า 34. ในหนังสือเล่มนี้ กำหนดชื่อจารึกเป็น “จารึกวัดป่ามะม่วง (หลักที่ 5)” สำหรับในฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย ของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กำหนดชื่อจารึกว่า “จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย หลักที่ 1”

แข่งกันอยู่ในที่ ราชสกุลผาเมืองมีฐานอำนาจเดิมอยู่ในศรีสัชนาลัย จนกระทั่งถึงสมัยพญาลิไทได้มีการตั้งศูนย์อำนาจใหม่ขึ้นที่เมืองสองแควควบคู่กับเมืองสุโขทัย เพื่อต่อสู้กับอำนาจกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่าในสมัยนี้ อำนาจของราชสกุลผาเมืองแห่งศรีสัชนาลัยได้เสื่อมลงแล้วอย่างสิ้นเชิง¹⁰⁴

กรุงศรีอยุธยาพยายามรวมรัฐสุโขทัยเข้ามาไว้ในอำนาจ จนในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ครองราชย์ พ.ศ. 1991 - 2031) มีการจัดการขึ้นเด็ดขาดโดยการจัดให้กลุ่มหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นเมืองลูกหลวง ถัดอำนาจบทบาทเจ้านายเชื้อสายสุโขทัย จึงเกิดการต่อต้านจากเจ้านายในท้องถิ่นและหันไปอ่อนน้อมต่อพระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนา ดังนั้น ล้านนาน่าจะเข้ามามีอำนาจเหนือเมืองเชลียงหรือศรีสัชนาลัย เป็นช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2003 – 2017¹⁰⁵ ในระหว่างนั้นได้เกิดสงครามระหว่างล้านนากับอยุธยาเพื่อชิงอำนาจเหนือรัฐสุโขทัยหรือหัวเมืองฝ่ายเหนือ ผลจากสงครามครั้งนั้นฝ่ายอยุธยามีชัยชนะ เกิดการประพันธ์ลิลิตยวนพ่าย วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้น ลิลิตยวนพ่ายกล่าวถึงเมืองชื่อว่า “ชยงชื่น” หรือ “เชียงชื่น”¹⁰⁶ สันนิษฐานว่าเป็นชื่อที่ทางล้านนาใช้เรียกเมืองเชลียงหรือศรีสัชนาลัย¹⁰⁷

หลังจากสงครามครั้งนั้น เอกสารหลักฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางต่อเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ได้เรียกเมืองเชลียงหรือศรีสัชนาลัยว่า “เมืองสวรรคโลก”¹⁰⁸ และใช้ชื่อนี้เป็นส่วนใหญ่ แม้จะมีการกล่าวถึงเมืองเชลียงบ้าง เมืองศรีสัชนาลัยบ้าง แต่ก็เพียงเล็กน้อย เข้าใจว่าหมายถึงเป็นเมืองในบริเวณใกล้เคียงกัน หลังจากหัวเมืองฝ่ายเหนือตกอยู่ในอำนาจของกรุงศรีอยุธยาแล้ว เมืองสวรรคโลกกลายเป็นเมืองหนึ่งในอาณาจักร มีสถานะใกล้เคียงหรือเท่ากับเมืองสุโขทัย หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เมืองสวรรคโลกเสียหายจากศึกสงครามมากและเสียหายต่อเนื่องมาถึงศึกอะแซหุ่นกี้หรือศึกเมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. 2318 – 2319 ในสมัยกรุงธนบุรี

เมื่อถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์น่าจะมีการฟื้นฟูเมืองขึ้นอีกครั้งจากการส่งขุนนางผู้มีความดีความชอบออกไปปกครองตามหัวเมืองต่างๆ ทั้งฝ่ายเหนือฝ่ายใต้รวมทั้งเมืองสวรรคโลก อย่างไรก็ตาม สันนิษฐานว่าเมืองยังคงอยู่ในสภาพบอบช้ำจากสงคราม กว่าที่หัวเมืองฝ่ายเหนือจะฟื้นตัวอย่างสมบูรณ์ก็เป็นช่วงหลังจากเสร็จสิ้นสงครามเก้าทัพไปแล้ว ต่อมาเมื่อถึงพ.ศ. 2329 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง

¹⁰⁴ ธิดา สาระยา, เมืองศรีสัชนาลัย, หน้า 67 – 72.

¹⁰⁵ โปรดคุณ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ และ ประชุมพงศาวดาร ภาค 63 เรื่อง กรุงเก่า (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2544), หน้า 17 - 18. อนึ่ง โปรดสังเกตุการเรียกชื่อเมืองที่ยังคงเรียกชื่อเก่า

¹⁰⁶ ลิลิตยวนพ่าย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์ครั้งที่ 3. (พระนคร: คลังวิทยา, 2512), หน้า 19, 27, 30, 33, 35 และ 37

¹⁰⁷ วันวิสาข์ ธรรมานนท์, บัญญัติทางสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมืองโบราณศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย, หน้า 6.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน.

เมืองสุโขทัยขึ้นใหม่ที่บ้านธานี (ท่าหนิ)¹⁰⁹ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้ พระองค์น่าจะได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองสวรรคโลกลงไปทางใต้ ห่างจากเมืองเดิมประมาณ 5 กิโลเมตร¹¹⁰ ย้ายที่ว่าการเมืองสวรรคโลกไปตั้งที่บ้านวังไม้ขอนซึ่งเป็นบริเวณอำเภอสวรรคโลกในปัจจุบัน¹¹¹

ในสมัยการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล สวรรคโลกมีฐานะเป็นเมืองโทในมณฑลพิษณุโลก (จัดตั้งเมื่อ พ.ศ. 2437) เช่นเดียวกับเมืองสุโขทัย โดยมีเมืองขึ้น 6 เมือง คือ เมืองวิเศษไชยสัย เมืองยม เมืองบึงขัง เมืองคัง เมืองพิรามรง และเมืองศรีพนมมาศ¹¹² พ.ศ. 2439 (ร.ศ. 115) กระทรวงมหาดไทยได้ส่งร่างข้อบังคับลักษณะปกครองท้องที่ให้มณฑลพิษณุโลกทดลองใช้ โดยให้แต่ละเมืองในมณฑลจัดตั้งเป็นอำเภอ เมืองสวรรคโลกได้จัดการแบ่งพื้นที่ปกครองจนมีอำเภอในการปกครอง 2 อำเภอ¹¹³ คือ อำเภอเมืองสวรรคโลกและอำเภอคัง

สวรรคโลกถือเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งทางด้านยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจ เมื่อถึง พ.ศ. 2452 ได้มีการเปิดเส้นทางรถไฟสายสวรรคโลกแยกจากเส้นทางสายเหนือสายหลักเพื่อให้ทางรถไฟติดต่อไปถึงจังหวัดและอำเภอสำคัญที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำยม¹¹⁴ การเปิดรถไฟสายสวรรคโลกนี้ทำให้การค้าของเมืองสวรรคโลกเจริญรุ่งเรืองขึ้นมากจนกลายเป็นชุมชนการค้าที่สำคัญทั้งทางบกทางน้ำ โดยได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าข้าว ฝ้าย และยาสูบที่สำคัญของภูมิภาค อีกทั้งหลังจากการตั้งสถานีรถไฟขึ้นก็มีผู้คนต่างถิ่นเข้าไปอาศัยในสวรรคโลกมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณรอบๆ สถานีรถไฟจนเกิดเป็นชุมชนการค้า มีร้านค้าของพ่อค้าคนจีน มีการตั้งโรงสีข้าว¹¹⁵ ทำให้การค้าคึกคักมาก สภาพของเมืองสวรรคโลก หากเทียบกับสุโขทัยแล้ว มีบ้านเรือนร้านค้าลาดและผู้คนมากกว่าสุโขทัย¹¹⁶ อีกทั้งก่อนข้างมีเศรษฐกิจเจริญกว่าจนแทบจะเรียกได้ว่า “เศรษฐกิจ” มักจะอยู่ที่สวรรคโลก¹¹⁷

¹⁰⁹ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัย, *มรดกสุโขทัย*, หน้า 24.

¹¹⁰ วันวิสาข ธรรมานนท์, *ปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมืองโบราณศรีสัชชนาลัย อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย*, หน้า 6.

¹¹¹ พระมนินทรานูวัตต์, *ตำนานเมืองสวรรคโลก พิมพ์ครั้งที่ 3*. (พระนคร: โรงพิมพ์ ส.ประสิทธิ์, 2511), หน้า 11.

¹¹² “รายงานข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก,” *ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 17* (11 พฤศจิกายน 119), หน้า 3.

¹¹³ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 19.

¹¹⁴ *100 ปี รถไฟไทย* (กรุงเทพฯ: การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2540), หน้า 71.

¹¹⁵ สุภาพรรณ ขอสผล, “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่างในช่วงปี พ.ศ. 2448 – 2484,”

(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), หน้า 230 – 231.

¹¹⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, *จดหมายเหตุทางไปพิษณุโลก* (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), หน้า 79. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงบันทึกไว้เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2444

¹¹⁷ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัย, *มรดกสุโขทัย*, หน้า 35.

2.5.2 การต่อสู้ในเชิงอำนาจและพื้นที่ระหว่างเมืองสุโขทัยและเมืองสวรรคโลก

บริเวณที่เป็นจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบันนั้นได้เกิดกลุ่มเมืองใหญ่ขึ้นมา 2 กลุ่มคือ เมืองสุโขทัยและเมืองสวรรคโลกซึ่งมีความสัมพันธ์เพราะเป็นเมืองใกล้เคียงกัน เคยอยู่ในบริเวณอำนาจรัฐสุโขทัย และอยู่ในกลุ่มหัวเมืองฝายเหนือด้วยกัน แต่ก็มีการแข่งขัน ชัดแย้งกันอยู่ในที่ แม้ว่าในวิทยานิพนธ์นี้จะเน้นการศึกษาที่เมืองสุโขทัยเป็นหลักแต่ความเปลี่ยนแปลงด้านการเมืองการปกครองที่เกิดขึ้นกับทั้งสองเมือง โดยเฉพาะในช่วงพ.ศ. 2475 – 2482 จะมีผลกระทบซึ่งกันและกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากทั้งสองเมืองมีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่งทั้งในเชิงประวัติศาสตร์ ทั้งยังเกี่ยวพันถึงอำนาจในท้องถิ่นและพื้นที่ของเมืองอีกด้วย

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองในมณฑลพิษณุโลกที่ส่งผลกระทบต่อเมืองสุโขทัยและเมืองสวรรคโลกเกิดขึ้นหลังจากเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ.2453 – 2468) แล้ว โดยเมื่อ พ.ศ. 2459 ได้มีประกาศกระทรวงมหาดไทยออกมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำเรียก “เมือง” ให้เป็นคำว่า “จังหวัด” ผู้ว่าราชการเมืองก็ให้เปลี่ยนเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด ส่วนอำเภอต่างๆ นั้นให้เปลี่ยนไปใช้นามตามตำบลที่ตั้งอำเภอนั้น¹¹⁸ ต่อมาเมื่อพ.ศ. 2460 ได้มีประกาศอีกฉบับออกมาเพื่ออธิบายให้แจ่มแจ้งมากขึ้น มีการสรุปชื่ออำเภอทั้งที่คงเดิมและต้องเปลี่ยนชื่อเป็นบัญชีอยู่ที่ท้ายประกาศเพื่อความเข้าใจถูกต้องตรงกัน โดยในจังหวัดสุโขทัยได้เปลี่ยนชื่ออำเภอ/กิ่งอำเภอหมดทั้ง 4 แห่ง ดังนี้ อำเภอเมือง เป็น อำเภอธานี อำเภอศรีสำโรง เป็น อำเภอคลองตาล อำเภอองไกรลาส เป็น อำเภอ บ้านไกร กิ่งอำเภอบ้านด่าน เป็น กิ่งอำเภอลานหอย ส่วนจังหวัดสวรรคโลกได้เปลี่ยนชื่ออำเภอหมดทั้ง 2 แห่งเช่นกัน คือ อำเภอเมือง เป็น อำเภอวังไม้ขจร (วังไม้ขอน) และ อำเภอดัง เป็น อำเภอหาดเสี้ยว¹¹⁹ ดังนั้น เมื่อถึงช่วงเวลาดังกล่าวทั้งสองเมืองจึงมีสถานะเป็นจังหวัดเหมือนกัน

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ.2468 – 2477) ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงสำคัญอย่างยิ่งขึ้นกับจังหวัดสุโขทัยคือ มีพระบรมราชโองการให้ยุบรวมท้องที่บางมณฑลและบางจังหวัด มีหลายมณฑลและจังหวัดที่ถูกยุบเลิกไปในคราวนี้ รวมทั้งจังหวัดสุโขทัยได้ถูกยุบไปรวมกับจังหวัดสวรรคโลก มีผลตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2475 เป็นต้นไป¹²⁰ ทำให้ราษฎรหลายท้องที่พากันร้องเรียนถึงความไม่สะดวกต่างๆ อันเกิดจากสถานที่ติดต่อราชการ

¹¹⁸ “ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำว่าเมืองเรียกว่าจังหวัด,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 33 (28 พฤษภาคม 2459), หน้า 51 – 53.

¹¹⁹ “ประกาศเรื่องเปลี่ยนชื่ออำเภอ,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 34 (29 เมษายน 2460), หน้า 40 – 44.

¹²⁰ “ประกาศเรื่องยุบรวมท้องที่บางมณฑลและบางจังหวัด,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 48 (21 กุมภาพันธ์ 2474), หน้า 576 – 578. สำหรับมณฑลที่ถูกยุบเลิกไปในครั้งนี้คือ มณฑลปัตตานี มณฑลจันทบุรี มณฑลนครชัยศรี และมณฑลนครสวรรค์ และจังหวัดอีก 9 จังหวัดคือ สุโขทัย หล่มสักดี ชัยภูมิ กาฬสินธุ์ หลังสวน ตะกั่วป่า สายบุรี พระประแดง และมินบุรี

อยู่ไกลบ้าง จังหวัดที่ตนอยู่กำลังเจริญบ้าง เมื่อถูกยุบทำให้เสียเหงาไปและเกรงโจรผู้ร้ายจะหลุมหลุม รัชกาลที่ 7 จึงทรงมีพระราชดำริอธิบายว่าเหตุที่ต้องทำดั่งนั้นเนื่องมาจากปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ จำเป็นที่จะต้องยุบรวมมณฑลและจังหวัดเพื่อประหยัดรายจ่ายเงินแผ่นดิน¹²¹ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เหตุที่ยุบจังหวัดสุโขทัยไปนั้นอาจเป็นเพราะรายได้เศรษฐกิจไม่ดีเท่าสวรรคโลกและอาจมาจาก สาเหตุที่ทางสวรรคโลกมีสถานีรถไฟที่เป็นชุมทางการค้าการขนส่ง หากยุบสวรรคโลกไปอาจจะ ส่งผลกระทบต่อมากกว่าสุโขทัย

อย่างไรก็ตาม หลังจากที่จังหวัดสุโขทัยถูกยุบรวมกับจังหวัดสวรรคโลกได้ไม่นาน ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ต่อมาในช่วงปลายพ.ศ. 2476 มีการยกเลิกการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลทั่วประเทศ เนื่องจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติว่า ด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2476 ให้จัดระเบียบราชการบริหาร ส่วนภูมิภาคเป็นจังหวัดและอำเภอ¹²² ต่อมาจึงได้มีการจัดการปกครองส่วนท้องถิ่นโดยการประกาศ พระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พุทธศักราช 2476 และออกพระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2479 ตามมา¹²³

หลังจากพระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2479 ออกมาแล้ว ได้มีการออกพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งเทศบาลเมืองสวรรคโลก จังหวัดสวรรคโลก พุทธศักราช 2479 ขึ้นมา โดยให้จัดเขตชุมชนในตำบลที่ตั้งศาลาว่าการจังหวัดสวรรคโลกขึ้นเป็นเทศบาลเมืองสวรรคโลก จังหวัดสวรรคโลก ตราไว้ ณ วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2479¹²⁴ เหตุที่ตั้งเทศบาลเมืองสวรรคโลก ขึ้นมาก่อนเพราะขณะนั้นสวรรคโลกเป็นที่ตั้งจังหวัดในขณะที่สุโขทัยเป็นเพียงอำเภอ¹²⁵ แต่ต่อมาอีกเพียง 1 ปี ก็ได้มีพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งเทศบาลเมืองสุโขทัยธานี จังหวัดสวรรคโลก พุทธศักราช

¹²¹ “ประกาศเรื่องการยุบรวมเขตท้องที่จังหวัดมณฑล,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 (8 พฤษภาคม 2475), หน้า 97 – 100.

¹²² “พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2476,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 (9 ธันวาคม 2476), หน้า 751 – 762.

¹²³ “พระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พุทธศักราช 2476,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 51 (24 เมษายน 2477), หน้า 82 – 107. และ “พระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2479,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 53 (15 พฤศจิกายน 2479), หน้า 598 – 603.

¹²⁴ “พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งเทศบาลเมืองสวรรคโลก จังหวัดสวรรคโลก พุทธศักราช 2479,” ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 53 (14 มีนาคม 2479), หน้า 1324 – 1328.

¹²⁵ เฟง ลิมปะพันธุ์, “ชีวิตการเมืองของผม,” ใน บันทึกของคนท้องถิ่น เอกสารเผยแพร่ของโครงการท้องถิ่นศึกษา, 447 – 492. จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, บรรณาธิการ, (พิษณุโลก: โครงการท้องถิ่นศึกษา ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2542), หน้า 454.

2480 โดยให้ยกฐานะบางส่วนของตำบลธานี อำเภอสุโขทัยธานี จังหวัดสวรรคโลกขึ้นเป็นเทศบาลเมืองสุโขทัยธานี จังหวัดสวรรคโลก¹²⁶ มีฐานะเท่ากับเทศบาลเมืองสวรรคโลก

ความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เกิดขึ้นอีกครั้งเมื่อถึง พ.ศ. 2481 คาบเกี่ยวกับ พ.ศ. 2482 คือการยุบจังหวัดสวรรคโลกและตั้งสุโขทัยขึ้นเป็นจังหวัดแทน โดยพฤติการณ์ที่เกิดขึ้นคือ มีประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องย้ายศาลากลางจังหวัดสวรรคโลก วันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2481 เนื้อหาในประกาศระบุดังนี้

“ด้วยที่ตั้งจังหวัดสวรรคโลกในปัจจุบันนี้ไม่เหมาะสมแก่พฤติการณ์ โดยไม่เป็นศูนย์กลางของการปกครองและชุมนุมชน อีกทั้งพื้นที่ทำเลคับแคบ ไม่มีทางที่จะขยายความเจริญก้าวหน้าไปได้สะดวก ส่วนอำเภอสุโขทัยธานี เป็นที่ชุมนุมชน และเป็นศูนย์กลางเหมาะสมที่จะเป็นที่ตั้งจังหวัดยิ่งกว่า ฉะนั้น เพื่อประโยชน์แก่การปกครองและประชาชน กระทรวงมหาดไทยจึงให้ย้ายศาลากลางจังหวัดสวรรคโลกจากอำเภอเมืองสวรรคโลกไปตั้งณศาลากลางจังหวัดสุโขทัยเดิม ที่อำเภอสุโขทัยธานี ทั้งนี้ภายในเดือนเมษายน พุทธศักราช 2482”¹²⁷

การออกประกาศย้ายศาลากลางจังหวัดเช่นนี้ มิใช่เพียงการย้ายศูนย์บริหารราชการจังหวัด แต่เสมือนเป็นการย้ายศักดิ์และสิทธิ์ความเป็นจังหวัดจากสวรรคโลกไปไว้ที่สุโขทัย เพราะตามปกติศาลากลางจังหวัดมักอยู่ที่อำเภอเมืองเป็นหลัก หากเทียบสถานะของสุโขทัยกับสวรรคโลกแล้ว พบว่ามีได้ต่างกันนักเพราะสุโขทัยเคยเป็นจังหวัดมาก่อนที่จะถูกยุบรวมกับสวรรคโลก อีกทั้งพื้นที่บริเวณอำเภอเมืองบางส่วนของทั้งสองแห่งต่างมีฐานะเป็นเทศบาลเมืองเหมือนกัน นอกจากนี้ แม้ชื่อประกาศกระทรวงมหาดไทยฉบับนี้จะเป็นเรื่อง “ย้ายศาลากลางจังหวัดสวรรคโลก” แต่เนื้อหาในประกาศโดยเฉพาะประโยคที่ว่า “...ส่วนอำเภอสุโขทัยธานี เป็นที่ชุมนุมชน และเป็นศูนย์กลางเหมาะสมที่จะเป็นที่ตั้งจังหวัดยิ่งกว่า...” ก่อนข้างแสดงให้เห็นว่าต้องการยุบจังหวัดสวรรคโลกและตั้งจังหวัดสุโขทัยขึ้นมาแทน ดังนั้น ตั้งแต่พ.ศ. 2482 เป็นต้นไป สุโขทัยจึงกลับขึ้นมาเป็นจังหวัดอีกครั้ง ส่วนสวรรคโลกถูกลดฐานะลงไปเป็นอำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

¹²⁶ “พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งเทศบาลเมืองสุโขทัยธานี จังหวัดสวรรคโลก พุทธศักราช 2480,” ราชกิจจานุเบกษา 54 (14 มีนาคม 2480), หน้า 1882 – 1886.

¹²⁷ “ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องย้ายศาลากลางจังหวัดสวรรคโลก,” ราชกิจจานุเบกษา 55 (31 มีนาคม 2481), หน้า 4390. การขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัยและคงการเว้นวรรคไว้ตามเอกสารต้นฉบับ

การยุบจังหวัดสวรรคโลกและตั้งสุโขทัยขึ้นมาแทนนี้ หากพิจารณาจริงๆ แล้ว มิใช่เป็นเรื่องที่ทางรัฐส่วนกลางเป็นผู้สั่งการลงมาเพียงอย่างเดียว แต่เกิดขึ้นเพราะคนท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับรัฐได้ “ยืมมือ” รัฐและกฎหมายเข้ามาจัดการ เกี่ยวกับเรื่องนี้ คหบดีและนักการเมืองท้องถิ่นชาวสวรรคโลกในสมัยนั้นคือ ขุนเพ่งจินานุเคราะห์ หรือ นายเพ่ง ลิมปะพันธุ์ ได้บันทึกไว้อย่างน่าสนใจว่า เกิดจากขุนโชติแจ้งขัน (กรี เหล่าไพโรจน์) พ่อค้าคนสำคัญของสุโขทัยอยากให้สุโขทัยกลับเป็นจังหวัดอีกครั้งจึงได้ติดต่อขอให้นายไสว อินทรประชา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของจังหวัดสวรรคโลกในรัฐบาลพลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนาซึ่งมีตำแหน่งเป็นเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยได้ช่วยจัดการยื่นคำร้องต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นคือ พลเรือตรี ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์¹²⁸ จนประสบความสำเร็จในที่สุด เพราะการยุบจังหวัดในสมัยนั้นเป็นอำนาจโดยตรงของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยที่สามารถสั่งการได้โดยไม่ต้องผ่านรัฐสภาก่อน¹²⁹

¹²⁸ เนื้อหาส่วนนี้อ้างอิงตามบันทึกของนายเพ่ง ลิมปะพันธุ์ อย่างไรก็ตาม ควรขยายความในเรื่องนี้ด้วยว่า ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องย้ายศาลากลางจังหวัดสวรรคโลก ได้ลงวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2481 ขณะนั้นรัฐบาลของพลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนาได้ประกาศยุบสภาไปตั้งแต่วันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2481 และสิ้นสภาพเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2481 แล้ว (ตามปฏิทินเก่า) รัฐบาลต่อมาคือจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีควบตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยด้วย แต่ผู้ที่ลงนามในประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องย้ายศาลากลางจังหวัดสวรรคโลกนั้นคือ พันเอก หลวงเซวรงค์ศักดิ์สงคราม (ช่วง เซวรงค์ศักดิ์สงคราม หรือ ช่วง ขวัญเชิด) โดยเป็นการลงนามแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย หลังจากออกประกาศได้ไม่กี่วัน พันเอก หลวงเซวรงค์ศักดิ์สงคราม ได้รับตำแหน่งปลัดกระทรวงมหาดไทยระหว่างวันที่ 1 เมษายน - 1 กันยายน พ.ศ. 2482 ดังนั้น ผู้วิจัยเข้าใจว่าคงมีการเดินเรื่องยุบจังหวัดสวรรคโลกมาตั้งแต่รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาแต่มาสำเร็จในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

¹²⁹ เพ่ง ลิมปะพันธุ์, “วิถีชีวิตของข้าพเจ้า เพ่ง ลิมปะพันธุ์,” ใน *บันทึกของคนท้องถิ่น เอกสารเผยแพร่ของโครงการท้องถิ่นศึกษา*, 349 - 427. จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, บรรณาธิการ, (พิษณุโลก: โครงการท้องถิ่นศึกษา ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2542), หน้า 387 - 388.

ภาพที่ 2.7 นายเฟ่ง ลิมปะพันธุ์ (ขุนเฟ่งจินานูเคราะห์)

(ที่มา: เฟ่ง ลิมปะพันธุ์, “วิถีชีวิตของข้าพเจ้า เฟ่ง ลิมปะพันธุ์,” ใน *บันทึกของคนท้องถิ่น เอกสารเผยแพร่ของโครงการท้องถิ่นศึกษา*, 349 - 427. จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, บรรณาธิการ, (พิษณุโลก: โครงการท้องถิ่นศึกษา ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2542), หน้า 347.)

ในบันทึกของนายเฟ่ง ลิมปะพันธุ์ ได้กล่าวว่ามีผู้เข้าใจผิดคิดว่าพระอนุমানสารกรรม ผู้ว่าราชการจังหวัดสวรรคโลกในขณะนั้นเป็นผู้ดำเนินเรื่อง แต่แท้จริงแล้วไม่เกี่ยวเลยเพราะเป็นเรื่องของพ่อค้าประชาชนสุโขทัยและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสวรรคโลกเป็นผู้จัดการทั้งหมด การที่นายไสว อินทรประชาได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เนื่องมาจากการช่วยเหลือของขุนโชติแจ้งขัน คณะนอกระบบของนายไสวมาจากบริเวณ “เมืองใต้” คือเขตอำเภอสุโขทัยธานี กงไกรลาส คีรีมาศ (บ้านด่าน) ลานหอย เป็นส่วนมาก¹³⁰ การที่นายไสวช่วยดำเนินเรื่องยุบจังหวัดสวรรคโลกจึงเป็นผลประโยชน์ต่างตอบแทนกัน¹³¹

การถูกยุบจังหวัดเป็นที่คับแค้นของชาวจังหวัดสวรรคโลกเก่า (สวรรคโลกและหาดเสี้ยว) หรือชาว “เมืองเหนือ” เป็นอย่างมาก ในวันที่มีการเคลื่อนย้ายสถานที่ราชการและศาลากลางจังหวัดจากสวรรคโลกไปที่สุโขทัย ชาวสวรรคโลกโศกเศร้าเป็นอย่างยิ่ง มีนักเลงหัวรุนแรงไม่เห็นด้วยกับการย้ายเมืองได้เขียนป้ายติดไว้ตามถนนเต็มไปหมด ส่วนนายเฟ่ง ลิมปะพันธุ์ ซึ่งเป็นสมาชิกสภา

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 409.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 388.

เทศบาลเมืองสวรรคโลกได้ออกแถลงการณ์แจกผู้คนในเขตเทศบาลเมืองสวรรคโลกและให้คำรับรองว่าจะสร้างเทศบาลเมืองสวรรคโลกให้ดีกว่าที่ตั้งจังหวัดสุโขทัย¹³²

ผลปรากฏว่าแม้ส่วนราชการหลักๆ ต้องย้ายไปอยู่ที่สุโขทัยหมดแต่อำเภอสวรรคโลกก็ยังคงอยู่ได้ด้วยตัวเอง นายเพ่ง ลิมปะพันธุ์กล่าวว่าสวรรคโลกเป็น “อำเภอใหญ่ฐานะเท่าจังหวัด”¹³³ เพราะยังคงมีศาลจังหวัดสวรรคโลก อัยการจังหวัดสวรรคโลกซึ่งได้ตั้งขึ้นมาตั้งแต่ยังมีฐานะเป็นจังหวัด รวมไปถึงสหกรณ์จังหวัด เรือนจำ และสถานีรถไฟซึ่งเป็นข้อได้เปรียบของสวรรคโลก เพราะหากชาวสุโขทัยจะเดินทางไปไหนก็ต้องมาขึ้นรถไฟที่สถานีสวรรคโลก ข้าราชการผู้ใหญ่จะมาตรวจราชการที่สุโขทัยก็ต้องมาลงรถไฟที่สวรรคโลก เนื่องจากเวลานั้นถนนสายสุโขทัย – พิษณุโลกยังไม่ได้สร้าง เศรษฐกิจการค้าของสวรรคโลกก็เจริญกว่าสุโขทัยมาก พ่อค้าสุโขทัยจะซื้อของก็ต้องมาซื้อที่สวรรคโลก เมื่อมีการจัดงานเฉลิมฉลองเช่น งานเฉลิมพระชนมพรรษา งานฉลองรัฐธรรมนูญ ฯลฯ ทางอำเภอสวรรคโลกก็ร่วมมือกันพยายามจัดงานให้ยิ่งใหญ่กว่าจังหวัดสุโขทัย นายเพ่ง ลิมปะพันธุ์เห็นว่าวิธีการนี้เป็นการลดความกดดันของชาวเมืองสวรรคโลกที่ “อยากได้เมืองคืน” เพราะเรื่องเกิดขึ้นแล้ว จะให้กลับคืนมาคงเป็นการยาก¹³⁴ การกระทำดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นว่าแม้สวรรคโลกจะเป็นเพียงอำเภอแต่มีศักดิ์และสิทธิ์ประหนึ่งเป็นจังหวัดและสามารถทำบางสิ่งได้ยิ่งใหญ่กว่าจังหวัดสุโขทัยด้วย

จากบันทึกของนายเพ่ง ลิมปะพันธุ์ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าสุโขทัยและสวรรคโลกมีการต่อสู้ในเชิงอำนาจ แข่งชิงความเป็นใหญ่และพื้นที่ ช่วงที่ต่างมีสถานะเป็นจังหวัดอาจจะเห็นไม่ชัดเจนแต่เมื่อสุโขทัยถูกยุบลงเป็นเพียงอำเภอสุโขทัยธานี ทางสุโขทัยคงจะคับแค้นไม่น้อยเช่นกัน เมื่อมีโอกาสใกล้ชิดผู้มีอำนาจคือรัฐส่วนกลางที่สามารถจัดการยุบหรือตั้งจังหวัดขึ้นมาได้จึงอาศัยจังหวะนี้ดำเนินการจนสำเร็จ ทั้งสองเมืองมีการแบ่งแยกอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการเรียก “เมืองเหนือ” และ “เมืองใต้” นายเพ่ง ลิมปะพันธุ์กล่าวถึงการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของสวรรคโลก (สุโขทัย) ในสมัยช่วงก่อน พ.ศ. 2500 ซึ่งทางจังหวัดจะมีผู้แทนราษฎรได้เพียงคนเดียวว่าแทบจะแบ่งพื้นที่เป็น “คนใต้ต้องเลือกคนใต้ คนเหนือต้องเลือกคนเหนือ” โดยเฉพาะในช่วงที่มีการชุมนุมเถียงกันในเรื่องยุบจังหวัดสวรรคโลก ผลการเลือกตั้งที่ออกมาก็มักจะเป็นไปตามนั้นคือ ผู้สมัครรับเลือกตั้งมีฐานเสียงอยู่ทางเมืองไหนก็มักจะได้คะแนนสนับสนุนจากคนบริเวณนั้น โดยมีอำเภอที่อยู่กึ่งกลางคืออำเภอคลองตาลหรือปัจจุบันคืออำเภอศรีสำโรงเป็นตัวตัดสิน¹³⁵

¹³² เรื่องเดียวกัน.

¹³³ เพ่ง ลิมปะพันธุ์, “ชีวิตการเมืองของผม,” ใน บันทึกของคนท้องถิ่น เอกสารเผยแพร่ของโครงการท้องถิ่นศึกษา จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, บรรณาธิการ, หน้า 462.

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 460 – 462.

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 469.

ผู้วิจัยขอตั้งข้อสังเกตในเรื่องการยุบรวมเมืองตั้งแต่ครั้งแรกที่จังหวัดสุโขทัยถูกยุบรวมกับจังหวัดสวรรคโลกไว้ ณ ขณะนี้ว่าอาจเกิดมาจากเรื่องความผูกพันทางประวัติศาสตร์ของทั้งสองเมืองหรือไม่ โดยเฉพาะการเป็นเมืองที่อยู่ในอาณาจักร/รัฐสุโขทัยเหมือนกันและอยู่ใกล้เคียงกันมากกว่าเมืองอื่นๆ เนื่องจากขณะนั้นได้มีการสำรวจและศึกษาเรื่องเมืองเก่าสุโขทัยและเมืองเก่าสวรรคโลก (ศรีสัชนาลัย) แล้ว

ข้อสังเกตประการต่อไปคือ ในความเป็นจริง สุโขทัยและสวรรคโลกถูกแยกเป็นคนละเมืองมาเป็นเวลานานแล้ว อาจเรียกได้ว่าเป็นคนละเมืองมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้วเสียด้วยและไม่เคยรวมเป็นเมืองเดียวกันเลย การเรียกแบ่งเป็นเมืองเหนือ เมืองใต้เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนอยู่ข้อหนึ่ง เมืองที่มีฐานะเท่ากันและถูกแยกจากกันมาตลอดอย่างสวรรคโลก – สุโขทัย ได้ถูกนำมารวมกันโดยที่เมืองใดเมืองหนึ่งต้องมีฐานะต่ำกว่าอีกเมืองหนึ่ง เกิดเป็นความขัดแย้งและต่อสู้กันของคนในท้องถิ่น สุโขทัยถูกยุบไปในช่วง พ.ศ. 2475 ปลายสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ส่วนการยุบสวรรคโลก คืบฐานะให้สุโขทัยนั้นเกิดขึ้นในสมัยหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มาได้ราว 7 ปี การที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นคุณูปการอย่างหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จะเห็นได้ว่าราษฎรท้องถิ่นมีความรัก ความตระหนักรู้เรื่องผลประโยชน์ต่างๆ ในถิ่นที่ตนเองอาศัย รวมทั้งมีสิทธิมีเสียงมากขึ้นจากการมีตัวแทนจากท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง นอกจากนี้ กฎหมายข้อบังคับต่างๆ ในขณะนั้นก็เปิดโอกาสอย่างมากให้การยุบจังหวัดเป็นเรื่องง่าย เพราะไม่ต้องผ่านรัฐสภาก่อน หลังจากช่วงถูกยุบจังหวัดมาแล้ว สถานการณ์ที่คุกรุ่นก็ค่อยๆ คลี่คลายลงไป สวรรคโลกมิได้กลับมาเป็นจังหวัดอีก จากนี้เป็นต้นไป ขอบเขตพื้นที่ของจังหวัดสุโขทัยไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากมายนัก

การทราบความเป็นมาของสุโขทัยในเชิงพื้นที่ช่วยให้เห็นว่าแม้สุโขทัยจะไม่ได้มีฐานะเป็นอาณาจักรแต่ก็ยังไม่ได้หายไปจากหน้าประวัติศาสตร์ไทย ตัวเมืองนั้นได้เปลี่ยนแปลงทั้งในแง่พื้นที่เมืองและประวัติศาสตร์ของเมืองไปตามกาลเวลา ตามศูนย์กลางอำนาจที่ควบคุม เป็นตัวอย่างสำคัญอันหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทางด้านพื้นที่เมื่อเกิดความเป็นรัฐชาติขึ้น ในบทนี้ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นว่าภาพลักษณ์ของเมืองสุโขทัยนั้นเป็นเพียงเมืองหนึ่งในเขตแดนของสยามเท่านั้น แต่ในบทต่อไป ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงทางด้าน “ความคิด” เกี่ยวกับอดีตซึ่งจะส่งผลกระทบต่อ “ความรู้” เกี่ยวกับสุโขทัย โดยเฉพาะเมื่อเริ่มมีการสืบค้น มีความรับรู้ถึงอดีตของสุโขทัยก่อนที่จะถูกควมรวมกับกรุงศรีอยุธยาซึ่งส่งผลให้ภาพลักษณ์ของเมืองสุโขทัยนั้นเปลี่ยนแปลงไปด้วย ความคิดและความรู้ดังกล่าวเป็นรากฐานสำคัญที่นำไปสู่การสร้างประวัติศาสตร์ความเป็น “สุโขทัย” ในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบัน

บทที่ 3

สืบร่องรอยบรรพบุรุษ: ความคิดและความรู้เกี่ยวกับ “อดีต” ของสุโขทัยก่อนพ.ศ. 2450

ความรู้ของชนชั้นปกครองสยามต่อความมั่งคั่งของเมืองสุโขทัยนั้นมีมาตลอดตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ แต่เนื่องด้วยสถานะทางการเมืองการปกครองและรูปแบบของ “เมือง” สุโขทัย ได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย สุโขทัยในความรู้ของชนชั้นนำในต้นถึงกลางสมัยอยุธยาอาจรู้สึกที่สุโขทัยเป็นนครรัฐร่วมสมัย มีการต่อสู้ในทางการเมืองกันมาก่อนอย่างที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ ซึ่งให้ภาพความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและสุโขทัย รวมทั้งล้านนาที่เป็นไปอย่างขัดแย้งและจะให้เห็นความเสื่อมของสุโขทัยลงไปเรื่อยๆ จนกระทั่งถูกควมรวบรวมกับกรุงศรีอยุธยา หลังจากนั้นแล้วจนถึงต้นรัตนโกสินทร์จึงน่าจะเป็นเพียงเมืองหนึ่งในหัวเมืองฝ่ายเหนือที่อยู่ในอำนาจของราชสำนักที่ภาคกลางเพียงเท่านั้น

แม้ว่าประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลักมักจะมองว่าสุโขทัยเป็นต้นธารทางประวัติศาสตร์เป็นยุคทองและเป็นต้นแบบของความเป็นไทย แต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ก็ชี้ชัดว่าชนชั้นปกครองสยามสมัยอยุธยามีได้มองว่าสุโขทัยเป็น “บรรพบุรุษ” ของตน ยังไม่ต้องกล่าวถึงการเป็นต้นแบบด้านการปกครอง วัฒนธรรม หรือความเป็นไทยแท้เลย¹ เมื่อถึงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ความรู้สึกของชนชั้นปกครองคงเป็นความรู้สึกแบบเดียวกับสมัยอยุธยาคือเห็นสุโขทัยเป็นเพียงเมืองหนึ่ง แต่สิ่งที่ต่างออกไปคือเวลาที่สุโขทัยและรัตนโกสินทร์เกิดขึ้นและเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาได้ซ้อนทับกัน ยังมีเรื่องเล่าต่างๆ เกี่ยวกับสุโขทัยที่จะทำให้ชนชั้นนำเกิดสำนึกถึงอดีตของสุโขทัย

ในวิทยานิพนธ์บทที่ 3 ผู้วิจัยจะกล่าวถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับสุโขทัยในยุคก่อนที่จะถูกควมรวบรวมกับกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่อดีตในช่วงเวลาที่สืบค้นได้จนถึงสมัยช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เรื่องเล่าเกี่ยวกับอดีตของสุโขทัยปรากฏในรูปแบบตำนาน เรื่องเล่าชาวบ้าน และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ให้ภาพของเมืองสุโขทัยที่หลากหลายและอาจกล่าวได้ว่าเป็นค่อนข้างเป็นภาพร่ำมัว เนื่องจากความคิดในเรื่องรัฐชาติยังไม่ปรากฏ ยังไม่มีการจัดยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ให้สุโขทัยเป็นราชธานีของไทย แต่กระนั้นเรื่องราวของสุโขทัยยังคงน่าสนใจเพราะได้แฝงความคิดบางประการที่มีต่อสุโขทัยในอดีต โดยเฉพาะภาพลักษณ์ความเป็นเมืองที่มีความสำคัญและเจริญรุ่งเรืองยิ่งในทางพระพุทธศาสนา จากนั้นจะเริ่มเห็นความเปลี่ยนแปลงทางความคิดในเรื่องรัฐและสำนึกทางประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและปรากฏอย่างชัดเจนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผ่านงานพระราชพิธีและงาน

¹ Bryce G. Beemer, “Constructing the Ideal State: The Idea of Sukhothai in Thai History, 1833-1957,” (M.A.

ประพันธ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ชนชั้นนำสยาม ได้พยายามค้นหา ให้ความหมาย และจัดตำแหน่งแห่งที่ให้กับอดีตของสุโขทัยสมัยรุ่งเรือง แสดงให้เห็นถึงความรับรู้ที่สุโขทัยนั้นเป็นบ้านเมืองที่เจริญมาก่อนกรุงศรีอยุธยาแล้ว เพียงแต่ในช่วงก่อนพ.ศ. 2450 นั้น “อดีต” ดังกล่าวยังคงคลุมเครือ ไม่อยู่ตัว หรือยังไม่ได้ถูกจัดยุคสมัยหรือให้ความหมายที่แน่นอนภายใต้กรอบความคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง

3.1 ตำนานพระร่วง: เรื่องเล่าของวีรบุรุษทางวัฒนธรรม

ความรู้เกี่ยวกับอดีตของสุโขทัยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์เท่าที่มีหลักฐานปรากฏมักเป็นตำนานหรือนิทานพื้นบ้านมากกว่าเป็นประวัติศาสตร์อย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน โดยเฉพาะเรื่อง “พระร่วง” ซึ่งมักได้รับการอธิบายว่าเป็นกษัตริย์สุโขทัย ผู้วิจัยได้สำรวจจารึกและพงศาวดารจำนวนหนึ่งที่กล่าวถึงพระร่วง ได้เรียงตั้งแต่ชิ้นที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดเท่าที่หาได้ หลักฐานดังกล่าวมักพบอยู่ในบริเวณเขตรัฐสุโขทัยขึ้นไปจนถึงดินแดนล้านนา สิ่งที่น่าสนใจคือคำว่า “พระยาร่วง” หรือ “พญาร่วง” ที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานเหล่านั้นมิได้หมายถึงเพียงบุคคลแต่ยังเป็นชื่อสถานที่ด้วย แสดงให้เห็นว่าพระร่วงน่าจะมีสถานะพิเศษและมีความศักดิ์สิทธิ์อยู่บางประการ ตัวอย่างเช่น

จารึกวัดเก้ายอด อายุประมาณ พ.ศ. 1955 เนื้อความในจารึกแสดงว่าเดิมตัวจารึกน่าจะอยู่ในบริเวณจังหวัดพะเยา จารึกได้ระบุนามเขตของวัดเก้ายอดโดยใช้ “บ้านพญาร่วง” เป็นแดน ดังความที่ปรากฏว่า “...แต่แดนวิหารวัดเก้ายอด เมื่อวันตกเอาคือเวียงเป็นแดน มาวันออก เอาบ้านพญาร่วงบ้านหมอช้างเป็นแดน...”²

จารึกเจ้าสี่หมื่นพยาว (วัดลี) มีอายุราว พ.ศ. 2038 พบที่วัดลี จังหวัดพะเยา โดยเจ้าสี่หมื่นพะเยาให้เอาเสมาฝังเพื่อบอกเขตวัดและมีจารึกไว้ ในด้านที่ 1 ของจารึก กล่าวถึงพระที่จำพรรษาอยู่ในวัด โดยมีทั้งพระที่อยู่ประจำวัดและพระที่ได้รับเชิญให้มาจำพรรษาหลายรูป โดยมีชื่อของ “มหาเถรสุวรรณเจ้า มหาสามินนทร์ [อยู่] วัดพญาร่วง” อยู่ด้วย³

จารึกวัดพญาร่วง กำหนดอายุประมาณ พ.ศ. 2042 พบที่วัดป่าแดงหลวงดอนไชยบุนนาค จังหวัดพะเยา แต่เดิมวัดนี้น่าจะมีชื่อว่าวัดพญาร่วง อ้างอิงจากตำนานวัดซึ่งเขียนในสมัยพระครูศรีวิลาสวชิรปัญญา⁴ สันนิษฐานว่ามีความสัมพันธ์กับจารึกวัดเก้ายอดและจารึกเจ้าสี่หมื่นพยาว (วัดลี) ที่ได้กล่าวถึงไปก่อนหน้านี้ คำว่า “บ้านพญาร่วง” ในจารึกวัดเก้ายอดนั้นคือหมู่บ้านที่ตั้งวัดพญาร่วง ดังความในจารึกด้านที่ 2 ซึ่งมีข้อความที่เจ้าอวาสวัดพญาร่วงชักชวนคนมาทำบุญดังต่อไปนี้

² สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ; พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ชำระและอธิบาย, *ประชุมจารึกเมืองพะเยา* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), หน้า 72 – 74. การขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153 – 156. คำในวงเล็บเป็นของหนังสือ*ประชุมจารึกเมืองพะเยา* การขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 228.

“ศาสนาพระ [พุทธเจ้า] ฟันไฟได้ 2042 ปี [พระ] มหาเถรติกประญา อารามาธิบดี วัดพระญาร่วง [ซัก] ชวนนักบุญทั้งหลาย หล่อน้ำทองคณนี้บูชาพระ[พุทธ] เจ้า...”⁵ นอกจากนี้ในจารึกด้านที่ 1 ยังมีคำกล่าวถึงตัวบุคคลเป็นคำว่า “พระญาร่วงผู้มีบุญ”⁶ ด้วย ส่วนข้อความเวดล้อมนั้นเป็นคาถาภาษาบาลีแต่ชำรุดขาดหายไปมากกว่าครึ่ง ทำให้จับใจความไม่ได้

คำว่า “พระญาร่วง” จากจารึกวัดพระญาร่วงด้านที่ 1 สอดคล้องกับจารึกลาวงำเมืองและพระญาร่วง พบที่จังหวัดพะเยาเช่นกัน สันนิษฐานว่ามีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 21 หรือระบุนปีได้ประมาณ พ.ศ. 2041 จารึกชำรุดมาก ส่วนบนและล่างหักหาย ทำให้อ่านได้เพียงเล็กน้อย โดยมีนามที่ปรากฏในจารึกว่า “ลาวงำเมือง” และ “พระญาร่วง” นอกนั้นไม่สามารถจับใจความได้⁷

นอกจากนี้ยังมี จารึกมหาสามเจ้าญาณเทพคุณวัดบ้านดอน พ.ศ. 2046 พบที่จังหวัดพะเยา กล่าวถึงการที่มหาสามเจ้าญาณเทพคุณแห่งวัดบ้านดอนได้บริจาคข้าพระให้แก่วัดบ้านหนอง โดยในจารึกด้านที่ 2 ได้กล่าวถึงคำว่า “พระยาร่วง” ซึ่งอาจเป็นไปได้ทั้งสถานที่และตัวบุคคล คือ

“...ราชา วัดพระยาร่วงรู้ ฟันวันหนังสือเมืองรู้ล้ามพ่อเชิงคิแคว้นรู้ ลำพัน
พ่อน้อยเชียงดี ลำพันจิตเชียงดีรู้ ห้าสิบพุดเชียงดีรู้ ญารังสี บ้านคนยางคนสังฆ.
ราชาพระยาร่วงรู้ ล้ามสวนเป็น ล้ามนาพูชาวงรู้ เขาฝูงนี้ไว้หื้อรักษาพระพุทธเจ้า
กับรักษาห่อปีฎก...”⁸

จารึกวัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ จารึกเมื่อ พ.ศ. 2124 ซึ่งเป็นสมัยที่พม่าเข้ามาปกครองล้านนาแล้ว อย่างไรก็ตาม ข้อความในจารึกกล่าวย้อนถึงประวัติการสร้างวัดเชียงมั่นตั้งแต่ พ.ศ. 1839 โดยกล่าวถึงการที่กษัตริย์ 3 พระองค์ได้ร่วมกันสร้างเมืองเชียงใหม่และตั้งวัดเชียงมั่นขึ้น ทั้งยังระบุถึง “พระร่วง” ที่เป็นตัวบุคคลอย่างชัดเจน ดังนี้

“ศักราช 658 ปีราวยสัน เดือนวิสาขะ ออก 8 ค่ำ วัน 5 ไทยเมิงเปล้า
ยามแตรรุ่งแล้วสองลูกนาที ปลายสองบาทนวลคณาเสวยนวางค์พฤหัสในมินราศี

⁵ ดุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ; พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ชำระและอธิบาย, *ประชุมจารึกเมืองพะเยา* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), หน้า 232. ตัวอักษรในวงเล็บเป็นของหนังสือประชุมจารึกเมืองพะเยา

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 230. ตัวอักษรในวงเล็บเป็นของหนังสือประชุมจารึกเมืองพะเยา

⁷ จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 1 จารึกจังหวัดเชียงราย นำน พะเยา แพร่ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน, 2534), หน้า 220 – 222. ชื่อจารึกใช้คำว่าพระญาร่วงแต่ข้อความในจารึกที่แปลออกมาใช้คำว่าพระญาร่วง

⁸ ดุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ; พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ชำระและอธิบาย, *ประชุมจารึกเมืองพะเยา*, หน้า 254 - 258. การขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

พญามังรายเจ้าและพญาเจ้าเมืองพญาร่วง ทั้งสามตน ตั้งหอนอนในที่ชัยภูมิ
 ราชมณเฑียร ชุดคือก่อตรีบูรทั้งสี่ด้าน และก่อพระเจดีย์ทັดที่นอนบ้านเชียงมัน
 ในขณะยามเดิวนั้น ที่นั่นลวดสร้างเป็นวัดหือทานแก้วทั้งสาม ใ้ชื่อว่ วัดเชียงมัน
 ต่อบัดนี้...”⁹

จารึกที่ได้กล่าวถึงไปข้างต้นนั้นเป็นจารึกในบริเวณดินแดนล้านนา อย่างไรก็ตาม มีจารึกที่
 ระบุถึงพระร่วงที่อยู่ในบริเวณเขตอำนาจเมืองสุโขทัยเช่นกันคือ จารึกฐานพระอิศวรเมือง
 กำแพงเพชร อยู่ที่ฐานเทวรูปพระอิศวรหล่อโลหะสำริด อายุประมาณ พ.ศ. 2053 พบที่จังหวัด
 กำแพงเพชร ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร ในจารึกระบุถึง “...
 เจ้าพระยาศรีธรรมมาโสกราช ประดิษฐานพระอิศวรเป็นเจ้านี้ไว้ให้ครองสัตว์สี่ตีนสองตีนในเมือง
 กำแพงเพชรแลช่วยเลิกศาสนา พุทธศาสตร์ และไสยศาสตร์และพระเทพกรรมมิให้หม่นให้หมอง
 ...”¹⁰ ทั้งยังได้กล่าวถึงการบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุ ซ่อมแซมบ้านเรือนถนนหนทางและ
 กล่าวถึงการทำนาในบริเวณเมืองนั้น โดยได้กล่าวถึงสิ่งหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับชื่อพระร่วงด้วย คือ

“อนึ่งท่อปุพระยาร่วงทำเอาน้ำไปเดินบางพานนั้น ก็ถมหายสิ้นและ
 เขาย่อมทำนาทางฟ้า และหาท่อนั้นพบ กระทำท่อน้ำเข้าไปเลี้ยงนา ให้เป็น
 นาเหมือนนาฝาย มิได้เป็นทางฟ้า อันทำทั้งนี้ ถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์”¹¹

คำว่า “ท่อปุพระยาร่วง” นี้ สันนิษฐานว่คือแนวคันดินตั้งแต่เมืองกำแพงเพชรไปสิ้นสุดที่
 เมืองศรีสัชนาลัย แต่เดิมเชื่อกันว่เป็นถนนจึงเรียกว่ถนนพระร่วง แต่จากการศึกษาแล้วพบว่าน่าจะ
 เป็นคลองชลประทานสมัยสุโขทัย¹² เชื่อมต่อกับแม่น้ำปิง แม่น้ำยม คูเมืองและลำคลองธรรมชาติ¹³

นอกจาก “พระร่วง” จะปรากฏในจารึกดังตัวอย่างที่ยกมาแล้ว ยังมีอยู่ในงานเขียนที่ไม่ใช่
 จารึกด้วย เช่น **ชินกาลมาลีปกรณ์** รัตนเป็นภาษาบาลีโดยพระรัตนปัญญา ภิกษุชาวล้านนาระหว่าง

⁹ เชียงมัน: วัดแรกแห่งเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร; เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, 2539), หน้า 4.

¹⁰ จารึกสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 168 และ 173.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 174. การขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

¹² ทิวา สุกจรรยา, “บันทึกการออกแบบเรื่องถนนพระร่วงหรือคลองชลประทานสมัยสุโขทัย,” ใน *ความมกย้อนของ
 ประวัติศาสตร์: พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล*, 311 – 329, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ.
 (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2539), หน้า 315 – 318.

¹³ คูเพิ่มเติมที่ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, *ประวัติศาสตร์เทคโนโลยีการเกษตร* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), หน้า 130 – 142.

พ.ศ. 2060 – 2071 เข้าใจว่าแต่งจบเมื่อพ.ศ. 2460 ในสมัยของพระเมืองแก้ว ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราชแห่งกรุงศรีอยุธยา แต่เหตุการณ์ในเรื่องมาจากที่สมัยของพระเกษเกล้าเมื่อพ.ศ. 2071¹⁴ **ชินกาลมาลีปกรณ์** หรือใช้ชื่อว่า **ชินกาลมาลี** เมื่อครั้งแปลเป็นภาษาไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก¹⁵ มีตอนหนึ่งของเรื่อง “กาลแห่งพระยามังรายราช” กล่าวถึงพระสหาย 2 พระองค์ซึ่งได้กระทำสัตย์ผูกมิตรกับพระยามังรายคือพระเจ้าบุรณนาทราชและพระเจ้าโรจราช¹⁶ ข้อความที่กล่าวถึง “สามกษัตริย์” นี้สอดคล้องกับความในจารึกวัดเชียงมั่น อีกทั้งในลำดับต่อมาที่กล่าวถึงความเป็นมาของพระเจ้าโรจราช หรือ พญาโรจราช หรืออีกพระนามหนึ่งคือพญานรทราชว่าเป็นผู้มีกำลังและสติปัญญา มีกำเนิดมาจากนางเทวธิดาและบุรุษรูปงามคนหนึ่ง ชาวบ้านยินยอมยกให้เป็นผู้ครองเมืองสุโขทัย ตามตำนานยังกล่าวว่าเป็นผู้อัญเชิญพระสิหฬปฏิมาหรือพระพุทธรูปหิงค์มาประดิษฐานที่สุโขทัยด้วย¹⁷

ถึงแม้ว่าใน **ชินกาลมาลี** จะไม่ได้กล่าวถึงชื่อพระร่วงโดยตรงเนื่องจากแต่งเป็นภาษาบาลี จำเป็นต้องผูกศัพท์ใหม่ แต่ยังสามารถถอดศัพท์ออกมาเพื่อวิเคราะห์ได้ โดยคำว่า “ร่วง” เป็นคำเดียวกับ “รุ่ง” มีความหมายว่า สว่าง สุกใส หรือเจริญขึ้น หากเป็นคำภาษาบาลีสันสกฤตก็คือคำว่า “โรจน” นั่นเอง¹⁸ ส่วนคำว่า “พญานรทราช” แสง มนวิฑูร แปลออกมาได้ว่า รทรา เป็นคำภาษาบาลีแปลว่า ล่วง ลุด่วง สำเร็จ ซึ่งได้กลายเป็นคำว่า ล่วง หรือ ร่วง นั่นเอง¹⁹

เท่าที่ผู้วิจัยยกตัวอย่างมาจะเห็นได้ว่า ในหลักฐานประเภทจารึกมีอายุอยู่ในสมัยอาณาจักรล้านนา ราชวงศ์มังราย พ.ศ. 1839 – 2101 เรื่อยมาจนถึงสมัยพม่าปกครองล้านนาในช่วงแรก พ.ศ. 2101 - 2207²⁰ โดยส่วนมากไม่ได้ระบุว่าพระร่วงเป็นผู้ครองสุโขทัย มีเพียงกล่าวถึงพระร่วงใน

¹⁴ คมกฤษณ์ ศิริวงษ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชินกาลมาลีปกรณ์,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 14

¹⁵ ในบทที่ 3 ผู้วิจัยอ้างอิงเนื้อหาจาก **ชินกาลมาลี** เป็นหลัก เนื่องจากคำนึงถึงช่วงเวลาที่น่าจะมีผลต่อการแปลทำให้เนื้อหาและการตีความแตกต่างกันออกไป จึงได้เลือกฉบับที่แปลครั้งแรก ในสมัยที่ยังไม่มีการสร้างองค์ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์สุโขทัยอย่างจริงจัง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในกรณีนี้คือ **ชินกาลมาลี** ฉบับแปล พ.ศ. 2337 ระบุชื่อเพียงพระเจ้า/พญาโรจราชและพญานรทราช แต่ **ชินกาลมาลีปกรณ์** ฉบับแปลเมื่อ พ.ศ. 2499 โดย แสง มนวิฑูร ได้ระบุไว้ในเชิงอรรถว่า “พระเจ้าโรจ คือ พระเจ้ารามคำแหง” ซึ่งเป็นผลจากการสะสมความรู้และสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยในช่วงก่อนหน้านั้น

¹⁶ พระรัตนปัญญา, **ชินกาลมาลี** แปลโดย พระยาพจนานาพิมล, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ร.ศ. 127 [2452]), หน้า 163.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 174 - 177.

¹⁸ สุจิตต์ วงษ์เทศ, **กรุงสุโขทัยมาจากไหน?** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), หน้า 98.

¹⁹ พระรัตนปัญญา, **ชินกาลมาลีปกรณ์** แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ แต่ นายกี นิมมานเหมินท์. พิมพ์ครั้งที่ 2. (พระนคร: กรมศิลปากร, 2510), หน้า 113 เชิงอรรถที่ (1).

²⁰ ใช้การแบ่งยุคตาม สวัสดิ์ อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา** พิมพ์ครั้งที่ 4 (ฉบับปรับปรุงและเพิ่มเติม). (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2551)

ฐานะชื่อสถานที่อย่างวัด หมู่บ้าน คลอง และตัวบุคคลซึ่งมีกระบวนพิเศษเหนือมนุษย์ธรรมดา เป็นผู้มีบุญและเป็นใหญ่ นอกจากนี้ยังมีงานบางส่วนที่บ่งชี้ว่าพระร่วงเป็นเจ้าของสุโขทัย พระร่วง ในคติความเชื่อของล้านนาและดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบนน่าจะเป็นสัญลักษณ์ของความ ศักดิ์สิทธิ์ มีคุณวิเศษต่างๆ นานา และมีอำนาจ เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านจนกระทั่งถูกนำไป ตั้งเป็นชื่อสถานที่ซึ่งอาจเป็นไปได้เพื่อความเป็นสิริมงคลและมีพลังในการปกป้องคุ้มครองก็เป็นได้

มีเรื่องเล่าและบันทึกที่เกี่ยวข้องกับพระร่วงในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างหรือบริเวณ ศูนย์กลางอำนาจของกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน แม้ว่าเรื่องเล่าของวีรบุรุษท้องถิ่นอย่างพระร่วงจะ แพร่หลายอยู่ทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบนขึ้นไป ส่วนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างนั้นเป็นพื้นที่ ของพระเจ้าอู่ทองหรือท้าวอู่ทองก็ตาม²¹ แต่กรุงศรีอยุธยาก็ยังมีการกล่าวถึงพระร่วงในเรื่องเล่า ชาวบ้านและงานเขียนของตน สันนิษฐานว่าเกิดจากการรับส่งทางวัฒนธรรมระหว่างหัวเมืองฝ่าย เหนือและราชสำนักอยุธยา เช่น หนังสือจินตามณี ซึ่งเป็นตำราเรียนภาษาไทย มีหลายฉบับ ใน จำนวนนี้มีฉบับหนึ่งแต่งเมื่อพ.ศ. 2275 ซึ่งตรงกับปีเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติของสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวบรมโกศ (ครองราชย์พ.ศ. 2275 – 2301) จึงได้ชื่อว่าจินตามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ ใน “หน้าต้น สมุท หนังสือจินตามณี” ได้มีข้อความระบุว่า

“...อันหนึ่งในจดหมายแต่ก่อนว่า สักกัราช 645 มแมศก พรณารองเจ้า ได้เมืองยริสัชนาไลยแล้ว แต่งหนังสือไทยแลจได้ว่าแต่งรูปก็ดีแต่แม่อักษรก็ดี หมี่ได้ว่าไว้แจ้งอนึ่งแม่หนังสือแต่ กกา กน ฯลฯ ถึงเกอยเมืองขอมก็แต่งมีอยู่แล้ว เหนว่าพรณารองเจ้าจแต่งแต่รูปอักษรไทย ฯ”²²

โคลงประดิษฐ์พระร่วง ฉบับพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าอยู่บรมโกศได้ต้นฉบับมาจาก “หนังสือสมุดไทยดำ เรื่อง โคลงชลอพระพุทธรไสยาสันวัดป่าโมกข์ อักษรไทย ภาษาไทย เส้น ทรดาล จ.ศ. 1189 (พ.ศ. 2370) เลขที่ 202 หมวดวรรณคดี ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ซึ่งเรียกชื่อ

²¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, *กรุงสุโขทัยมาจากไหน* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), หน้า 98.

²² “จินตามณี แต่ครั้งแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ,” ใน *จินตามณี* พิมพ์ครั้งที่ 6. (กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำ หนังสือและของที่ระลึก คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลอง 200 ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษายัทธิราช สนิท, 2551), หน้า 113. การขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัยและคงการสะกดคำ การเว้นวรรคตามต้นฉบับ สำหรับ “สักกัราช 645” คือ พ.ศ. 1826

ว่า ประดิษฐานพระร่วง”²³ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าโคลงประดิษฐ์พระร่วงนี้ อาจนิพนธ์ขึ้นในเวลาใกล้เคียงกับ โคลงชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมกซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงพระราชนิพนธ์เมื่อครั้ง ยังดำรงพระอิสริยยศเป็นพระมหาอุปราชในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ²⁴ นอกจากนี้มีชื่อที่ บ่งชี้ถึงพระร่วงแล้ว ในเนื้อหาของโคลงมีการกล่าวถึงพระร่วงด้วยในช่วงท้าย ดังนี้

“พระร่วงล่วงโลกย์ล้ำ	คำสอน
สัตว์นรากรนร	กราบเกล้า
จำบทพจน์รสกลอนพร	พจนเลิศ
เสวยสวรรค์สรรพสุขเท่า	โมกขม้วนควรแสวง...” ²⁵

นอกจากในงานเขียนของราชสำนักแล้ว เรื่องราวพระร่วงยังปรากฏอยู่ในเรื่องเล่าชาวบ้าน ด้วย ตัวอย่างเช่น คำให้การชาวกรุงเก่า เขียนขึ้นจากคำให้การของเชลยชาวสยามที่ถูกต้อนไปพม่า เมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 แปลจากภาษาพม่าสำเร็จในปี พ.ศ. 2455 คำให้การชาวกรุงเก่าให้ภาพเรื่องสุโขทัยเป็นเรื่องเล่ามุขปาฐะ คือ “เรื่องพระร่วงสุโขทัย” กล่าวถึง พระเจ้าจันทราชา สร้างเมืองสุโขทัยแล้วขึ้นครองราชสมบัติ ทรงร่วมอภิรมย์กับนางนาค เมื่อนางนาคตกไข่ไว้ มีตายายไปเจอไข่จึงเก็บเอาไปจนไข่แตกออกเป็นกุมารผู้มีบุญ รูปร่าง มีวาจาสิทธิ์ ตายายจึงให้นามว่าพระร่วง ต่อมาพระร่วงได้มากลับคืนสู่ราชสำนักของพระราชบิดา และมีภารกิจนานาประการ เช่น แปรพักตร์ไม่ยอมส่งส่วยน้ำให้พระเจ้ากรุงอินทปรีสถ์ เมื่อพระมหาอุปราชกรุงอินทปรีสถ์ยกทัพมารบ พระร่วงก็รับชนะ ครั้นพระเจ้าจันทราชาสวรรคต พระร่วงได้ขึ้นครองราชย์สืบต่อ ทรงมีพระธิดาชื่อสุวรรณเทวี ต่อมาได้พบรักกับ “มะกะโท” ชายหนุ่มชาวมอญจากเมืองมตะมะ ต่อมามะกะโทผู้นี้ได้กลายเป็นพระเจ้าวริหุ หรือ ฟ้ารั่ว ตามที่พระร่วงได้ตั้งนามให้²⁶

“เรื่องพระร่วงสุโขทัย” มีเนื้อเรื่องคล้ายตำนานพระทองกับนางนาคสมสู่กันเกิดโอรสที่มีบุญญาธิการ กลางเรื่องคล้ายเรื่อง “พระร่วงเมืองสุโขทัย” ในพงศาวดารเหนือ ท้ายเรื่องคล้ายคลึง

²³ “โคลงประดิษฐ์พระร่วง,” ใน ประชุมสุภษัฒนพระร่วง (กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ, 2542), หน้า 29. ผู้วิจัยคงการสะกดคำตามต้นฉบับ สำหรับ จ.ศ. 1189 หรือ พ.ศ. 2370 ซึ่งเป็นช่วงเวลาในสมัยรัตนโกสินทร์แล้วตามที่ปรากฏนั้น คาดว่าเป็นปีที่มีการคัดลอกเรื่องลงสมุดไทยคำเล่มดังกล่าว

²⁴ ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคงดา, *วรรณคดีพุทธศาสนาพหุภยไทย* พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), หน้า 129.

²⁵ “โคลงประดิษฐ์พระร่วง,” ใน ประชุมสุภษัฒนพระร่วง (กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ, 2542), หน้า 49. การขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

²⁶ คำให้การชาวกรุงเก่า (นนทบุรี: สำนักพิมพ์จดหมายเหตุ, 2544), หน้า 11 – 28 การสะกดคำคงไว้ตามต้นฉบับ

กับต้นเรื่องราชาธิราชที่กล่าวถึงมะกะโท ต้นราชวงศ์ของพวกมอญ อย่างไรก็ตาม มีการรวบรวมพงศาวดารเหนือและแปลราชาธิราชเป็นภาษาไทยต่อมาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังมีชื่อของสุโขทัยอยู่ในรายชื่อหัวเมืองฝ่ายเหนือในส่วนที่ว่าด้วยตำนานแลทำเนียบต่างๆ ในกรุงศรีอยุธยาด้วย²⁷ เนื่องจาก คำให้การชาวกรุงเก่า เขียนขึ้นจากคำให้การของเชลยชาวอยุธยา คงจะมีทั้งชื่อพระวงศ์ขุนนาง ชาวบ้าน ทำให้เรื่องราวที่อยู่ในนั้นจึงมีทั้งเรื่องมุขปาฐะตลอดจนเรื่องในรั้วในวัง เรื่องการปกครองต่างๆ คำให้การอาจจะวิปลาสดลาดเคลื่อนไปบ้าง

เรื่องที่ปรากฏนี้พอจะทำให้เห็นได้ว่าแม้โครงเรื่องและรายละเอียดจะแตกต่างกันไป แต่พระร่วงในเรื่องเล่าของชาวลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างยังคงมีอิทธิทธิปาฏิหาริย์ไม่ต่างจากพระร่วงที่อยู่ในเรื่องเล่าของดินแดนล้านนาและหัวเมืองฝ่ายเหนือเลย แม้อาจจะไม่เห็นชื่อของพระร่วงถูกนำไปตั้งเป็นชื่อสถานที่ก็ตาม อีกทั้งยังเห็นได้ว่าตำนานพระร่วงที่แพร่หลายอยู่ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน ได้มีงานเขียนและเรื่องเล่าส่วนหนึ่งระบุลงไปว่าถิ่นฐานของพระร่วงคือเมืองสุโขทัยหรือศรีสัชนาลัย

คำอธิบายในเรื่องนี้อาจกล่าวได้ว่า พระร่วงมีสถานะเป็น “วีรบุรุษทางวัฒนธรรม” หมายถึงบุคคลที่อาจมีตัวตนจริงหรือไม่ก็ได้ วีรบุรุษเหล่านี้ได้รับการยกย่องเนื่องจากเป็นผู้สร้างเมือง สร้างแบบแผนทางวัฒนธรรมและให้กำเนิดเครื่องมืองบางอย่างที่มีประโยชน์ต่อสังคมนั้นๆ เช่น ตัวหนังสือ กฎหมาย การทำมาหากิน ฯลฯ เรื่องของวีรบุรุษทางวัฒนธรรมมักตกทอดมาถึงปัจจุบันในรูปของตำนานและนิทานพื้นบ้าน²⁸ เรื่องเล่าเหล่านี้ อาจเกิดขึ้นเพราะความพยายามที่จะอธิบายแบบแผนความเป็นมาในสังคมบางประการว่ามีต้นกำเนิดอย่างไร ใครผู้สร้างขึ้น หากดูจากหลักฐานในช่วงก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ก็จะเห็นความพรั่มัวของเรื่องพระร่วงอย่างมาก ในขณะที่เดียวกันเรื่องเล่านั้นก็ยังมีหลากหลายรูปแบบ ทั้งยังกอปรไปด้วยอิทธิปาฏิหาริย์มากมาย เรื่องเล่าเหล่านั้นบางที่เป็นไปอย่างไม่ชัดเจน ไม่สามารถระบุเวลา ระบุตัวตน หรือหาหลักฐานที่แน่ชัดมายืนยันได้ พระร่วงที่เป็นกษัตริย์สมัยสุโขทัยในประวัติศาสตร์ชาติไทยฉบับทางการหรืออาจมีการระบุตัวตนลงไปว่าเป็นกษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งในราชวงศ์พระร่วงนั้นเกิดจากการตีความและกระบวนการสร้างประวัติศาสตร์ในสมัยหลัง

ในหัวข้อต่อไป ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นว่าชนชั้นนำสยามในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้นเริ่มสนใจเรื่องราวในอดีตของสุโขทัยอย่างไร เพราะอะไร มีการแปล รวบรวม และจัดการเรื่องราวเหล่านั้นอย่างไรบ้าง อดีตของสุโขทัยในความรู้สึกของชนชั้นนำนั้นเป็นอย่างไร ความสนใจนี้ได้สะท้อนความรู้สึกและสถานะของคนเหล่านั้นอย่างไร

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 167.

²⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วีรบุรุษในวัฒนธรรมไทย,” วารสารเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมศาสตร์ 19, 3-4 (2544): 3-5.

3.2 “ธรรม” และ “โลกย์”: ตันรัตนโกสินทร์กับอดีตอันรุ่งเรืองของสุโขทัย

ความคิดและความรู้เรื่องความเจริญรุ่งเรืองในอดีตของสุโขทัยเริ่มมีขึ้นในสมัยตันรัตนโกสินทร์ อาจกล่าวได้ว่าเหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ทำให้ชนชั้นนำสมัยตันรัตนโกสินทร์รู้สึกตื่นตระหนกต่อความสูญเสีย รู้สึกไม่มั่นใจในสถานะของตนเอง กลายเป็นการเร่งเร้าให้ต้องมองย้อนกลับไปในอดีตเพื่อศึกษาและประเมิน²⁹ สืบเกิดได้จากการชำระพระราชพงสาวดารจำนวนมากในสมัยตันรัตนโกสินทร์ ทั้งพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาและเรื่องที่เกี่ยวข้องไปก่อนนั้น³⁰

หลักฐานที่ชี้ให้เห็นความสนใจเรื่องสุโขทัยอาจจะเกิดขึ้นตั้งแต่ในสมัยตันรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เห็นได้จากการรวบรวมและแปลงานประเภทพงสาวดารซึ่งเกี่ยวข้องกับกษัตริย์และบ้านเมือง คือ **ราชาธิราช** (พ.ศ. 2328) **พระราชพงสาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์** (พ.ศ. 2340) และ **พงสาวดารเหนือ** (พ.ศ. 2350) งานเหล่านี้ให้ภาพสุโขทัยในฐานะที่เป็นรัฐที่เคยเจริญมาก่อนและมีความเจริญทางพระพุทธศาสนา มิใช่เป็นแค่เพียงเมืองชั้นโทในหัวเมืองฝ่ายเหนือเท่านั้น

ราชาธิราช เป็นพงสาวดารของมอญซึ่งเคยมีความสัมพันธ์กับสุโขทัยมาตั้งแต่ในอดีต ในช่วงต้นของเรื่องได้กล่าวถึงมะกะโท มอญที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระร่วงเจ้าแห่งสุโขทัย ทรงอุปถัมภ์มะกะโทจนได้ครองแผ่นดินเป็นพระเจ้าฟ้ารั่ว ปฐมกษัตริย์ของมอญ³¹ ทำให้เห็นบทบาทของสุโขทัยในฐานะรัฐที่ค่อนข้างมีศักยภาพ ผู้ปกครองคือสมเด็จพระร่วงเจ้าเป็นผู้มีบารมี สามารถอุปถัมภ์รัฐหรือกลุ่มคนได้ เรื่อง**ราชาธิราช**นี้อาจจะทำให้ชนชั้นนำไทยเห็นบทบาทความสำคัญบางประการของสุโขทัยที่มีอิทธิพลต่อเมืองมอญหรือรามัญประเทศ

หากมองในแง่การเชื่อมโยงเหตุผลกับการกระทำต่างๆ แล้ว พบว่าการแปล**ราชาธิราช** ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เมื่อ พ.ศ. 2328 นั้นเกี่ยวข้องกับการสร้างขวัญกำลังใจให้ชนชั้นนำไทยสมัยแรกตั้งกรุงเทพฯ รวมทั้งเกี่ยวข้องกับการเมืองภายในราชสำนักอย่างชัดเจน โดยปรากฏว่าก่อนหน้านั้นมีการแปล**ราชาธิราช** ขึ้นแล้วแต่เป็นฉบับทูลเกล้าถวายสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้มีการแปลใหม่โดยทรงอ้างว่า

²⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “200 ปี ของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า,” ใน **กรุงเทพ, พระเจ้าตากและประวัติศาสตร์ไทย: ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์** พิมพ์ครั้งที่ 9. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), หน้า 6.

³⁰ โปรคตุ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงสาวดารอยุธยา** (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2523)

³¹ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) และคณะ, **ราชาธิราช** พิมพ์ครั้งที่ 16. (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2546)

ฉบับที่แปลถวายสมเด็จพระอนุชาธิราชนั้น “แปลกเปลี่ยนกับที่ได้ทรงฟังสังเกยไว้แต่ก่อน”³² เป็นไปได้ว่าราชาธิราชฉบับก่อนหน้านั้นได้ก่อปัญหาทางการเมืองบางประการแก่พระองค์ นั่นคือราชาธิราชฉบับทูลเกล้าถวายสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทนั้นมีความยาวกว่าฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพราะเมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว ฉบับแปลใหม่ได้มีการตัดทอนเรื่องราวช่วงท้ายๆ ออกไป เนื่องจากปรากฏว่าเป็นช่วงที่มอญมักพ่ายแพ้แก่พม่าในการสงคราม อีกทั้งในช่วงเวลาเดียวกับที่กำลังแปลและเรียบเรียงใหม่นั้นเป็นช่วงที่เริ่มทำสงครามกับพม่าเป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ ราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสร้างขวัญกำลังใจแก่ชนชั้นนำในรัชกาลที่ 1 ที่ผ่านประสบการณ์พ่ายศึกสงครามกับพม่าแล้ว³³

นอกจากนี้ การแปลราชาธิราชยังมีนัยเชื่อมโยงการแข่งอำนาจบารมีระหว่างวังหลวงและวังหน้า สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาททรงมีพระราชอำนาจมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี เก่งการรบทัพจับศึกจนเป็นที่ครั้นคร้ามแก่ศัตรู อีกทั้งทรงมีไพร่พลในสังกัดมากมาย โดยเฉพาะพวกมอญซึ่งขึ้นตรงต่อวังหน้าเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงต้องการแสดงให้เห็นชนชั้นนำทั้งวังหลวง วังหน้า และพวกมอญสังกัดวังหน้าเห็นว่าพระองค์คือผู้ที่มีอำนาจเด็ดขาดเพียงผู้เดียว³⁴ บทบาทดังกล่าวไม่ต่างจากบทบาทของสมเด็จพระร่วงเจ้าที่ช่วยอุปถัมภ์มะกะโทหรืออาจจะมองในเชิงศาสนาว่าเป็นการ “โปรดสัตว์” ช่วยผู้ที่ด้อยกว่าก็เป็นได้ เพียงแต่สัดส่วนของการใช้ “พระเดช” กับ “พระคุณ” นั้นอาจจะแตกต่างกันไปเพราะพระองค์จำเป็นต้องแสดงพระเดชให้มากเพื่อปราบสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทและไพร่พลมอญในสังกัด

พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์³⁵ มีตอนที่กล่าวถึงการทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร สถานที่ทำพิธีดังกล่าวนี้อยู่ในสุโขทัย³⁶ ต่อมาภายหลังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตีความว่า “วัดฤๅษีมุข” ที่สมเด็จพระนเรศวร

³² กรมฉีกักร์ สัตตปรุ้ง, หอสมุดวชิรญาณ, พงศาวดารมอญเรื่องราชาธิราช เลขที่ 49 เล่ม 1, ใน ราชาธิราช สามก๊ก และไชอัน : โลกทัศน์ชนชั้นนำไทย (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541), หน้า 44.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48 – 51.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52 – 53.

³⁵ พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ สันนิษฐานว่าเริ่มชำระในราวปีพ.ศ. 2340 น่าจะใช้ พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาต (เจิม) และ พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม เป็นต้นร่าง ชำระในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยสมเด็จพระพนรัตน์ (แก้ว) ซึ่งเกิดสมัยกรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เคยเป็นพระราชกณะสมัยกรุงธนบุรี ตำแหน่งสูงสุดที่พระพิมลธรรมแต่เกิดต้องโทษในช่วงปลายรัชกาล เนื่องจากขัดแย้งกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนตำแหน่งเป็นที่สมเด็จพระพนรัตน์ ครองวัดพระเชตุพนฯ

³⁶ สมเด็จพระพนรัตน์, พระราชพงศาวดารอยุธยา ฉบับ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน พิมพ์ครั้งที่ 4. (พระนคร: คลังวิทยา, 2515), หน้า 157-158

ไปตั้งทัพและทำพิธีถือน้ำนั้นคือวัดศรีชุม วัดนอกกำแพงเมืองสุโขทัยไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นที่ประดิษฐานของพระอจนะ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงให้ความสำคัญกับ พระพุทธศาสนา ทรงแสดงพระองค์เป็นพุทธราชามากกว่าท้าวราชา พิธีถือน้ำสาบานตนหรือพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในรัชกาลนี้จึงได้เปลี่ยนเอาพระรัตนตรัยเข้ามาเป็นประธานในพิธี ดังที่ในพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ กล่าวถึง การ “เอาพระรัตนตรัยเจ้าเป็นประธานให้ท้าวพระยาเสนาบดีมุขมนตรีทหารทั้งหลายกินน้ำสัตยา”³⁷ นอกจากนี้ สถานที่นั้นยังอยู่ในอาณาบริเวณเมืองสุโขทัยด้วย หากดูตามลำดับเวลาแล้วจะพบว่าพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ชำระหลังจากที่สมเด็จพระพนรัตน์รจนาสังคดียวงค์ เมื่อพ.ศ. 2332 ดังนั้น อาจเป็นไปได้ว่าท่านรับรู้เรื่องราวของสุโขทัยจากคัมภีร์ต่างๆ ที่ใช้ในการเรียบเรียง สังคดียวงค์ ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า งานที่รวบรวมตำนานเรื่องเล่าอย่างพงศาวดารเหนือ³⁸ ลักษณะเนื้อเรื่องเป็นตำนานพื้นบ้าน ซึ่งราชสำนักเป็นผู้ไปสืบค้นและรวบรวมไว้ แสดงให้เห็นถึงความสนใจเรื่องราวชาวบ้านของราชสำนักรัตนโกสินทร์ โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีรับสั่งให้พระวิเชียรปรีชา (น้อย) เป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียง เมื่อพ.ศ.2350 โดยมีเนื้อเรื่องตั้งแต่บาทธรรมราชสร้างเมืองลัชชณาโลย เมืองสวรรค์โลก ได้เสวยราชสมบัติ ทรงพระนามว่าพระเจ้าธรรมราชาธิราช จนกระทั่งถึงพระเจ้าอยู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา

³⁷ เรื่องเดียวกัน.

³⁸ การออกชื่อหนังสือเล่มนี้มีทั้งพงษาวดารเหนือ/พงศาวดารเหนือ และพระราชพงษาวดารเหนือ/พระราชพงศาวดารเหนือ ใช้สลับและปะปนกันไปมา ต้นฉบับสมุดไทยในหอสมุดแห่งชาติเลขที่ 37, 44 และ 51 ใช้ชื่อว่าพงษาวดารเหนือ/พงศาวดารเหนือ ตามประวัติ ได้ตีพิมพ์ออกมาก่อนครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2412 โดยรวมอยู่กับเรื่องตำนานพระแก้วมรกต ต้นฉบับในการพิมพ์ครั้งนั้นหาไม่พบแล้ว แต่พบฉบับที่พิมพ์เมื่อพ.ศ. 2445 ใช้ชื่อว่า พระราชพงษาวดารเหนือ และตำนานพระแก้วมรกต เมืองหลวงพระบาง สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นฉบับเดียวกัน งานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เมื่อพ.ศ. 2451 ออกชื่อว่าพงษาวดารเหนือลิลิต ในหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1 รวมทั้งพระราชนิพนธ์คำนำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในหนังสือเล่มเดียวกันนี้เมื่อคราวจัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2457 ใช้คำว่าพงษาวดารเหนือ แต่คำที่ปรากฏในบานแพนกเดิมซึ่งระบุถึงการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสให้จัดทำ “หนังสือเรื่องพระราชพงษาวดารลำดับกระษัตริย์ในประเทศต่างๆ” มาให้ทรงทอดพระเนตร กลับเป็นคำว่าพระราชพงษาวดารเหนือ การชำระและรวบรวมตีพิมพ์ครั้งล่าสุดในหนังสือประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกะ เล่ม 1 เมื่อพ.ศ. 2542 ใช้คำว่าพระราชพงศาวดารเหนือ โดยยึดตามฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2457 แต่มิได้นำพระราชนิพนธ์คำนำจากฉบับดังกล่าวมาพิมพ์รวมไว้ด้วย อย่างไรก็ตาม จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่าการพิมพ์และการเรียกชื่อหนังสือเล่มนี้ในงานวิชาการต่างๆ ยังคงใช้คำว่าพระราชพงศาวดารเหนือสลับกับพงศาวดารเหนือมาจนถึงปัจจุบัน (เรียบเรียงจาก พระวิเชียรปรีชา (น้อย), พระราชพงศาวดารเหนือ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชมม, 2501) และ ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกะ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542)

ในที่นี้ ผู้วิจัยจะใช้ว่าพงศาวดารเหนือ ตามต้นฉบับสมุดไทย

โบราณ³⁹ โดยให้ภาพเมืองสุโขทัยที่เป็นฉากเรื่องราวอัศจรรย์ของพระร่วง วีรบุรุษทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป

แม้ชื่อเรื่องพงศาวดารเหนือ จะชวนให้คิดว่าเป็นเรื่องตำนานของหัวเมืองฝ่ายเหนือเท่านั้น แต่เมื่ออ่านแล้วจะพบว่าตำนานในหนังสือเล่มนี้มีฉากหลังเป็นบริเวณตั้งแต่ดินแดนล้านนาต่อหัวเมืองฝ่ายเหนือลงไปจนถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง โดยเฉพาะตำนานกรุงอโยธยาหรือเมืองเก่าก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยา เช่น เรื่องพระยาแรกก เรื่องพระเจ้าสายน้ำผึ้ง เรื่องพระยาทอง และเรื่องพระเจ้าอู่ทอง เป็นต้น เรื่องราวดังกล่าวถือว่าเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และคติชนวิทยาอย่างมาก เป็นครั้งแรกที่หลักฐานตำนานคำบอกเล่าของชาวบ้านอันแสดงความคิดความเชื่อพื้นบ้านที่มาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาและคติความเชื่อเรื่องพระร่วงได้เข้ามาสู่งานเขียน “พระราชพงศาวดาร”⁴⁰

ในเรื่องราชาธิราช และพงศาวดารเหนือ จะเห็นการเชื่อมโยงอดีตของสุโขทัยเข้ากับพระร่วงซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์มีบุญบารมี ส่วนในพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ได้เพิ่มเติมภาพความเป็นเมืองพุทธให้สุโขทัย ภาพของความเป็นเมืองพุทธจะชัดเจนยิ่งขึ้นในงานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง

ช่วงต้นรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะในรัชกาลที่ 1 มีการรจนาและแปลวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าวังสปรกณ์ (vamsapakarana) ตามคำศัพท์ วังสะ, วังสะ แปลว่า วงศ์ (ส. วัง; ป. วัง)⁴¹ ปกรณ์ แปลว่า คัมภีร์, ตำรา, หนังสือ มาจาก (ป. ปกรณ; ส. ปุกรณ)⁴² วังสปรกณ์ จึงหมายถึงหนังสือหรือตำราที่กล่าวถึงเหล่าวงศ์ เชื้อสายซึ่งเป็นประวัติพระพุทธศาสนา บันทึกลำดับความเป็นมาของพระพุทธศาสนา เรื่องตำนานต่างๆ ที่เล่าสืบต่อกันมา มีทั้งเรื่องจริงและแต่งเติม ภายหลังมีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร มีลักษณะใกล้เคียงพงศาวดารซึ่งเป็นบันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และบ้านเมือง⁴³ สำหรับงานประเภทวังสปรกณ์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งเกี่ยวกับสุโขทัย ผู้วิจัยใช้สังคีตยวงศ์ (พ.ศ. 2332) และ ชินกาลมาลินี (พ.ศ. 2337) เป็นหลักฐาน เนื้อหาในวังสปรกณ์ทั้งสองเล่มมีส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงพระสุমনะเถระ ภิกษุจากสุโขทัยที่ได้ไปบวชเรียนใหม่ที่รามัญประเทศ (เมืองมอญ) และได้ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาถึงกวางสีในล้านนาตรงกับรัชสมัยพระเจ้าเกื้อนา

³⁹ “คำนำ.” ใน พระวิเชียรปรีชา (น้อย), พระราชพงศาวดารเหนือ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2501)

⁴⁰ สมศรี ชัยวนิชยา, “คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2325-2468),” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 36.

⁴¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2546), หน้า 1057.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 646.

⁴³ บาลี พุทธรักษา, มหาวังสมาลีนิวัลลีนี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วังเมือง, 2544), หน้า 219.

สังคดียวงศ์รจนานเป็นภาษาบาลีโดยโดยสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อครั้งยังมีสมณศักดิ์เป็นพระพิมลธรรม เสร็จสิ้นในปีพ.ศ. 2332 ถือเป็นคัมภีร์สำคัญทางด้านวรรณคดีพุทธศาสนาเล่มแรกที่แต่งขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์⁴⁴ กล่าวถึงลำดับพงศาวดารของพระพุทธศาสนา ลำดับการชำระรวบรวมคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา และลำดับวงศ์ของพระมหากษัตริย์ แสดงให้เห็นถึงการบำรุงพระพุทธศาสนาของกษัตริย์แต่ละราชวงศ์ สิ่งที่สำคัญที่สุดในงานชิ้นนี้คือการกล่าวถึงประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎกรวมทั้งสิ้น 9 ครั้ง ตั้งแต่ครั้งที่ 1 พ.ศ. 1 ณ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ จนถึงครั้งที่ 9 เมื่อ พ.ศ. 2331 ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

สำหรับส่วนที่กล่าวถึงสุโขทัยนั้นอยู่ใน “ปริเฉทที่ 6 ว่าด้วยราชวงศ์ในชมพูทวีปแลลาววงศ์” ในเรื่อง “พระสุมนเถระได้พระธาตุแต่สุโขทัย มาไว้เมืองสัชฌาย์” และ “เรื่องพระเจ้ากนิหาราชส่งทูตไปเชิญพระสุมนเถระ มาทำสังฆกรรมที่นพพิลปิระ” จากส่วนนี้จะทำให้เห็นบทบาทของสุโขทัยในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังดินแดนข้างเคียง ในขณะที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มักอ้างอิงตนเองกับพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการรักษาพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไป บทบาทที่คล้ายคลึงกันของทั้งสอง “รัฐ” อาจพอเทียบเคียงกันได้ นอกจากนี้ก่อนที่จะเล่าเรื่องถึงพระสุมนเถระ **สังคดียวงศ์** เริ่มเรื่องด้วยประโยคที่น่าสนใจคือ

“คทาปี สุยามเทศ สุโขทัยปุเร รมุมราชา นาม ราชา รชช กเรลิ

กนิหา นาม มหาราชา พุทธสาสนเน ปสนโน อรณญวาสินี ภิกขุณ อาคมน์

ปฤชฺชนุโต จีร์ วิจิณฺตยิ

ครั้งนั้นในสยามประเทศ พระราชาทรงพระนามว่า สมเด็จพระราชา

เสวยราชอยู่ในกรุงสุโขทัย แล้วพระยาภิรมหาราช ทรงเลื่อมใสใน

พระพุทธศาสนาตั้งพระทัยดำริคอกษาภิกษุอรุณวาสีทั้งหลายอยู่นาน⁴⁵

น่าสังเกตว่ามีการกล่าวถึงตำแหน่งแห่งที่ของกรุงสุโขทัยให้อยู่ในสยามประเทศซึ่งในความเป็นจริงตามลำดับเวลาสมัยนั้น สุโขทัยยังไม่ได้ถูกรวมมาเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาเลย แต่ความรู้ของชนชั้นนำต้นรัตนโกสินทร์นั้นคงรู้ว่าสุโขทัยเป็นส่วนหนึ่งของสยามประเทศมานานแล้ว สันนิษฐานได้ว่าเป็นการพยายามเชื่อมโยงความต่อเนื่องตั้งแต่สุโขทัยมาจนถึง

⁴⁴ “สังคดียวงศ์,” ใน *วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 (หมวดศาสนาจักร)* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2536)

⁴⁵ “สังคดียวงศ์,” ใน *วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 (หมวดศาสนาจักร)* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2536), หน้า

รัตนโกสินทร์ว่ารัฐทั้งสองอยู่ในอาณาเขตประเทศสยามเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ **สังคิตยวงศ์** ยังได้รับอิทธิพลจาก**ชินกาลมาลินี** หรือ **ชินกาลมาลีปกรณ์** ก่อนข้างมาก เรื่องราวในดินแดนล้านนา และสุโขทัยที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเกือบทั้งหมดได้มาจาก**ชินกาลมาลินี** โดยเฉพาะในปริเฉทที่ 3 – 6 ของ**สังคิตยวงศ์**ที่ว่าด้วยพระราชวงศ์ต่างๆ ทางลังกาทวีป ล้านนา หรือญชัย รวมทั้งสุโขทัย อ้างอิงมาจาก**ชินกาลมาลินี**ก่อนข้างมาก⁴⁶ และยังมีการบอกที่มาของข้อมูลไว้ด้วย เช่น

“เตน คมภีรญาณหิ ปุพฺพาจริยหิ สพุเพหิ ชินกาลมาลีย เตสํ ราชนัน

กาลปริยนุตฺ วุตฺตํ

เพราะเหตุนั้นพระบูรพาจารย์ผู้มีกัมภีรญาณทั้งหลายทุกองค์ ได้กล่าว
กาลที่สุดลงของพระราชชาติทั้งหลายนั้นไว้ใน**ชินกาลมาลีปกรณ์**แล้วว่า...”⁴⁷

ส่วน**ชินกาลมาลินี** แปลมาจาก**ชินกาลมาลีปกรณ์** รัตนโกสินทร์เป็นภาษาบาลีโดยพระรัตนปัญญาเถระ พระภิกษุชาวล้านนาระหว่างพ.ศ. 2060 – 2071 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตของราชสำนักแปลเป็นภาษาไทย ใช้ชื่อว่า**ชินกาลมาลินี**⁴⁸ เมื่อ พ.ศ. 2337 หลังจากรจน**สังคิตยวงศ์**ได้ 5 ปี เมื่อถึงพ.ศ. 2499 แสง มนวิฑูร ได้แปลเป็นภาษาไทยอีกครั้งและใช้ชื่อ**ชินกาลมาลีปกรณ์**ดั้งเดิม⁴⁹ ผู้วิจัยจะใช้ชื่อ**ชินกาลมาลินี** และใช้ต้นฉบับที่แปลในสมัยรัชกาลที่ 1 ในการศึกษา

ชินกาลมาลินี พรรณนาเรื่องราวตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล กล่าวถึงพระอดีตพุทธเจ้าล่วงมาจนถึงสมัยพุทธกาล พรรณนาพุทธประวัติ การสังคายนาพระไตรปิฎก การนำต้นพระศรีมหาโพธิ์ และพระบรมสารีริกธาตุไปตามที่ต่างๆ จนกระทั่งเข้าเรื่องตำนานประวัติต่างๆ เมือง สถานที่ บุคคล พระพุทธรูปของดินแดนล้านนาคือการเกิดเมืองหริภุญชัย พระนางจามเทวี พระยามังราย พระพุทธสิหิงค์ พระแก้วมรกต การประดิษฐานของพระพุทธศาสนาสองสายในดินแดนล้านนา รวมทั้ง

⁴⁶ พระมหาประเสริฐ รุณรา, “**สังคิตยวงศ์** : ลักษณะภาษาและการประพันธ์,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 72

⁴⁷ “**สังคิตยวงศ์**,” ใน **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 (หมวดศาสนจักร)** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2536), หน้า 107.

⁴⁸ “**ชินกาลมาลินี**,” ใน **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 (หมวดศาสนจักร)** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2539), หน้า 161-162.

⁴⁹ รัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์** แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร, พิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่ นายกี นิมมานเหมินท์, พิมพ์ครั้งที่ 2. (พระนคร: กรมศิลปากร, 2510), หน้า (5)-(7)

ประวัติราชวงศ์มังรายด้วย ส่วนที่กล่าวถึงสุโขทัยเหมือนกับที่ได้กล่าวถึงไปใน**สังคีตยวงศ์** ส่วนวนคล้ายคลึงกัน แตกต่างบ้างที่การใช้ชื่อเฉพาะ คำ และสำนวนบางส่วน

จากการศึกษาวรรณกรรมประเภทพงศาวดาร ล้านนาและสุโขทัยน่าจะจะมีภาพลักษณ์ปรากฏต่อชนชั้นนำในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ว่าเป็นเมืองที่พระพุทธศาสนาเจริญมั่นคง ทั้งยังเห็นความสัมพันธ์ของสุโขทัยกับล้านนาค่อนข้างมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน และเหตุที่มีการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับทางล้านนา ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นเพราะชนชั้นนำสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้มีความคิดและพยายามขยายอิทธิพลเข้าสู่หัวเมืองล้านนา การอ้างความสัมพันธ์ในอดีตของหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งเป็นเมืองในขอบเขตทสิมาและหัวเมืองล้านนาจึงเป็นวิธีหนึ่งที่จะอ้างสิทธิ์เหนือดินแดนล้านนา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ปรากฏงานวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งที่ถือว่ามีความสำคัญคือ**นางนพมาศ** หรือ **ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์** วรรณคดีเรื่องนี้มีเนื้อเรื่องอยู่ในสมัยสุโขทัยแต่ช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องเป็นที่แน่ชัดว่าอยู่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ กำหนดอายุได้ในระหว่าง พ.ศ. 2360 ถึงสิ้นรัชกาลที่ 3 โดยประมาณ⁵⁰ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระวินิจฉัยไว้เช่นกันว่าน่าจะแต่งในสมัยรัชกาลที่ 2 – รัชกาลที่ 3⁵¹

ลักษณะของเรื่อง**นางนพมาศ** นับว่าแตกต่างจากวรรณคดีที่กล่าวถึงข้างต้นคือเป็นความเรียงร้อยแก้วเชิงนิยาย โดยที่ไม่ได้แปลมาจากภาษาอื่นอย่างเรื่อง**สามก๊ก** **ไซอัน** หรือ**ราชาธิราช** ทั้งยังมีผู้หญิงเป็นตัวเอก แม้ว่าเรื่องจะกล่าวย้อนไปถึงภักทรกัปซึ่งเป็นเวลาในทางพระพุทธศาสนาแต่มีการกล่าวถึงเรื่องทางโลกอย่างมากมาย เช่น มีการกล่าวถึงชนชาติและภาษาต่างๆ⁵² การแบ่งอาณาเขตในชมพูทวีป การสรรเสริญพระเกียรติพระร่วงเจ้า กล่าวถึงลัทธิศาสนาต่างๆ รวมไปถึงสถานที่ต่างๆ ในเมืองสุโขทัย จากนั้นกล่าวถึงประวัติของนางนพมาศ พระสนมของสมเด็จพระร่วงเจ้า และการพระราชพิธีต่างๆ⁵³ ผิดแปลกไปจากงานเขียนในช่วงก่อนหน้านั้น **นางนพมาศ** ให้ความสำคัญกับโลกรอบๆ ตัวที่ไถลออกไปจากโลกทัศน์แบบไตรภูมิ ผู้วิจัยเห็นด้วยกับนิธิ เอียวศรีวงศ์ว่า เรื่องนี้มีความสำคัญในแง่การเปลี่ยนผ่านจากโลกทัศน์ทางศาสนาไปสู่โลกทัศน์ทางโลกย์ มีผลอย่างมากต่อ

⁵⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “โลกของนางนพมาศ,” ใน **ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: แพรว สำนักพิมพ์, 2538), หน้า 408. และโปรดดูการวิเคราะห์เรื่องกำหนดอายุ เรื่อง “นางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์,” ใน **ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอมกระทงสมัยสุโขทัย**, สัจจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545)

⁵¹ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2528), หน้า 253. อย่างไรก็ตาม ทางกรมศิลปากรเห็นว่ายังต้องศึกษาหาข้อสนับสนุนต่อไปจนกว่าจะได้ข้อยุติเป็นที่ยอมรับและยังคงจัดวรรณคดีเรื่องนี้ไว้เป็นวรรณคดีสุโขทัย “เพื่อมิให้เกิดความสับสนแก่ผู้ศึกษา และไม่ขัดกับตำรับตำราว่าด้วยวิชาประวัติศาสตร์วรรณคดีไทยปัจจุบัน”

⁵² ในหัวข้อชนชาติและภาษาต่างๆ นี้ มีการกล่าวถึง “ฝรั่งมริกันภาษา 1” สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้ความเห็นไว้ว่า “ชาวอเมริกัน เพิ่งเกิดขึ้นยังไม่ถึง 200 ปี จะมีในช่วงพระร่วงอย่างไรได้” โปรดดูในหนังสือ**วรรณกรรมสมัยสุโขทัย**

⁵³ โปรดดู **นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์** พิมพ์ครั้งที่ 14. (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2513)

สังคม ก่อให้เกิดการผสานโลกทัศน์เก่าที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยากับแนวคิดทางโลกย์ที่เกิดขึ้นใหม่คือ การเน้นความสำคัญของมนุษย์ การใช้เหตุผลและปัญญาในการพิจารณาความรู้และความจริง⁵⁴

คำถามอีกประการหนึ่งของผู้วิจัยคือ เหตุใดงานวรรณกรรมเรื่องนี้จึงต้องเขียนถึงสุโขทัย นิธิ เอียวศรีวงศ์ให้คำตอบในเชิงประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาไว้ว่า ความพยายามที่จะเสนอความเป็นจริงในด้านวรรณกรรม คือ ความจริงตาม “ประสบการณ์” เป็นหัวใจสำคัญของเรื่องนางนพมาศ เมืองสุโขทัยและพระร่วงของผู้แต่งเรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายให้เป็นเมืองจริงและบุคคลจริง ไม่ใช่เมืองสมมติแบบในชาดกอย่างเมืองสาวดีหรือเมืองพาราณสี แม้แต่การตั้งชื่อตำแหน่งต่างๆ ทั้งบุคคลและสถานที่ก็ยังทำให้โบราณ เช่น ตำแหน่งท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระสนมเอก ซึ่งเป็นไปได้ว่าใช้เป็นพิเศษเฉพาะเจ้านายที่มาจากราชวงศ์สุโขทัย ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้ยกเลิกไปแล้วแต่ยังมีในกฎหมายตราสามดวง การเอาชื่อโบราณต่างๆ มาเป็นการทำให้ดูโบราณสมจริง ผู้แต่งเรื่องยังมีการอ้าง “หลักฐาน” เกี่ยวกับบุญญาธิการของพระร่วงด้วยว่าหากอยากรู้เรื่องของพระร่วงให้อ่าน **จามเทวีวงศ์** เพิ่มเติม แต่นิธิพบว่าใน **จามเทวีวงศ์** ไม่มีเรื่องของพระร่วงเลย ดังนั้น นิธิจึงให้ความเห็นว่าเป็นไปได้ที่ผู้ประพันธ์ไม่เคยอ่าน **จามเทวีวงศ์** เพียงแต่ต้องการอ้างหลักฐานให้พระร่วงมีตัวตนจริงๆ แทนการอ้าง **พระราชพงศาวดารเหนือ** ที่มีลักษณะเหมือนนิทาน⁵⁵

หากเป็นดังนั้นแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าการที่ผู้ประพันธ์นางนพมาศ เลือกใช้สถานที่ดำเนินเรื่องในสุโขทัยนั้น ย่อมยืนยันความรู้ความคิดเกี่ยวกับสุโขทัยที่สะสมมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้เป็นอย่างดี ทั้งจากงานวรรณกรรมประเภทพงศาวดารและวังสปรกรณ์ เป็นไปได้ว่าผู้ประพันธ์มีจินตนาการบางอย่างและเห็นความสำคัญของสุโขทัยซึ่งอาจเป็นเรื่องเมืองพระพุทธศาสนา มีอดีตอันรุ่งเรือง และมีพระมหากษัตริย์คือพระร่วงผู้มีบุญญาธิการ ความรู้ความคิดดังกล่าวนี้ได้ผสมผสานกับโลกทัศน์ทางโลกย์จนเกิดเป็นวรรณกรรมเล่มนี้ขึ้น นอกจากนี้ การเขียนเรื่องราวต่างๆ ในนางนพมาศยังมีความพยายามในการอ้างหลักฐานต่างๆ เพื่อยืนยันความ “จริง” ด้วย จะเห็นได้ว่าในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ สังคมไทยไม่ได้มีแต่ความคิดในเรื่องศาสนาล้วนๆ แต่ผสมผสานความคิดทางโลกย์ โดยเฉพาะเมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเวลานี้เป็นยุคที่เริ่มเกิดความเปลี่ยนแปลงก่อนจะนำไปสู่การ “ค้นพบ” ศิลาจารึกหลักที่ 1 หรือจารึกพ่อขุนรามคำแหง

⁵⁴ โปรคตุ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกรรมพิภพวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์,” ใน **ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์**.

⁵⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “โลกของนางนพมาศ,” ใน **ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: แพรว สำนักพิมพ์, 2538), หน้า 438 – 439.

นอกจากการแปล แต่ง และรวบรวมวรรณกรรมแล้ว ยังมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเมืองสุโขทัยและพระพุทธศาสนา เหตุการณ์ที่จะกล่าวถึงนั้นขอย้อนกลับไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกคือ การอัญเชิญพระพุทธรูปขนาดเล็กและกลางจำนวนมากลงมาจากหัวเมืองฝ่ายเหนือและเมืองอื่นๆ เมื่อ พ.ศ.2337 และการชะลอพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ต่อมาได้ตั้งชื่อว่า “พระศรีศากยมุนี” จากวิหารวัดมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัย เมื่อพ.ศ.2351 ดังปรากฏใน จดหมายเหตุทรงจำ ของ พระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ได้มีบันทึกเกี่ยวกับเรื่องพระศรีศากยมุนีไว้ว่า

“...พระโองการให้รับสั่งให้สร้างวัด ขึ้นกลางพระนคร ให้สูงเท่าวัดพนัญเชิง ให้พระพิเรนทรเทพ ขึ้นไปรับพระใหญ่ณเมืองสุโขทัย ชล่อเลื่อนมากรุง ประทับทำสมโภช 7 วัน ๗ วัน ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6⁵⁶ ยกทรงเลื่อนชักตามทางสถลมารค พระโองการตรัสให้แต่งเครื่องนมัสการพระทุกหน้าวัง นำบ้านร้านตลาดตลอดจนถึงที่ประชวรอยู่แล้ว แต่ทรงพระอุสาห์ เพิ่มพระบารมีหวังที่หน่วงโพธิญาณจะโปรดสัตว์ ทำนุกบารุงพระศาสนา เสด็จพระราชดำเนินตามกระบวนแห่พระ ทาทรงฉลองพระบาทไม่ จนถึงพลับพลาเสด็จขึ้น เชพลาดเจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตริย์รับทรงพระองค์ไว้ พระศรีศากยมุนี มีลายจากไว้ในแผ่นศิลา ตั้งศักราชว่าไปข้างนำลุงจะยกให้สัตย์ต่อหลานผู้น้อยจะเป็นผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่จะได้เป็นผู้น้อย จากถูกไว้แต่แรกสร้างยังอยู่ แล้วยกพระขึ้นที่ เสด็จกลับออกพระโอบอุ้มเป็นที่สุดเพียง ได้ยกพระขึ้นถึงที่สิ้นธุระเท่านั้นแล้ว”⁵⁷

การที่มีพระราชโองการให้ไปอัญเชิญพระพุทธรูปขนาดเล็กและกลางจำนวนมาก รวมทั้งการชะลอพระพุทธรูปองค์ใหญ่มาจากสุโขทัยนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกคงเคยทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปแล้ว สันนิษฐานว่าเป็นคราวที่ทรงยกทัพไปหัวเมืองฝ่ายเหนือเพื่อรับศึกอะแซหุ่นกี้หรือศึกเมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ.2318 – 2319 ในสมัยกรุงธนบุรี พระพุทธรูปขนาดเล็กและกลางอาจจะอัญเชิญลงมาได้ง่าย แต่พระศรีศากยมุนีนั้นมีขนาดใหญ่คือขนาดหน้าตัก

⁵⁶ วันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ.2351

⁵⁷ กรมหลวงนรินทรเทวี, “จดหมายเหตุ ตั้งแต่กรุงเก่าเสียแล้ว เจ้าตากมาตั้งเมืองธนบุรี,” ใน พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุทรงจำของ พระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่ จุลศักราช 1129 ถึง จุลศักราช 1182 เป็นเวลา 53 ปี. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพฯ: ดันลบบั๊, 2546), หน้า 83.

3 วา 1 คีป⁵⁸ การชะลอลงมาต้องต่อแพใหญ่ล่องมาตามแม่น้ำ เมื่อหยุดพักอยู่ที่เมืองไหนก็มีการสมโภชเฉลิมฉลององค์พระ ซึ่งถือเป็นงานใหญ่มาก แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระพุทธรูปจากเมืองสุโขทัยของคนี้

กิจกรรมเกี่ยวกับพระศรีศากยมุนีมิได้ยุติลงแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเท่านั้นแต่ยังคงมีมาตลอดสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การสร้างวัดเพื่อเป็นที่ประดิษฐานได้ดำเนินการมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีการพระราชทานนามว่าวัดสุทัศนเทพวราราม วัดสร้างแล้วเสร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2390 เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนามใหม่ว่าวัดสุทัศนเทพวราราม⁵⁹ กิจกรรมเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาในหลายเรื่องสอดคล้องกับการปกครองบ้านเมืองในขณะนั้นที่ใช้คติพระพุทธรูปเป็นรากฐานสำคัญเพื่อสร้างสิทธิธรรมแก่บ้านเมืองและผู้ปกครองที่เพิ่งถูกสถาปนาขึ้นมาใหม่⁶⁰

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าการที่กรุงรัตนโกสินทร์และชนชั้นนำได้อ้างอิงตัวเองกับพระพุทธรูปศาสนาอยู่แล้ว สุโขทัยจึงกลายเป็นตัวอย่างของบ้านเมืองที่เจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนา แม้ว่าคัมภีร์ต่างๆ ที่มีการแปลมานั้นจะมีเรื่องราวส่วนใหญ่อยู่ในล้านนาและขณะนั้นล้านนาในทัศนะของสยามยังไม่ใช่พวกเดียวกับสยาม จนแม้ล่วงมาถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังมีการเรียกขานล้านนาว่าเป็น “ลาว” อยู่⁶¹ แต่สำหรับสุโขทัยสามารถนับได้ว่าเป็นพวกเดียวกับสยามมาช้านานดังที่ในสังคีตยวงศ์ก็ได้กล่าวถึงสุโขทัยว่าเป็น “สุยามเทศ สุโขทัยปุเร” หมายถึง กรุงสุโขทัยที่อยู่ในประเทศสยาม แม้ว่าความคิดและความรู้ในเรื่องการสืบราชวงศ์ การตั้งราชธานีที่เอาสุโขทัยเป็นตัวตั้งต้นยังไม่เกิดในสมัยนี้ แต่ภาพของสุโขทัยที่มาจากงานวรรณกรรมและจากสิ่งที่ชนชั้นนำกระทำแสดงให้เห็นว่าสุโขทัยเริ่มมีความสำคัญขึ้นมาทั้งในทางโลกย์และทางธรรม แม้ว่าจะอยู่ในบริบทของสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ยังไม่มีอิทธิพลจากความรู้เรื่องรัฐชาติก็ตาม

⁵⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2503), หน้า 340.

⁵⁹ อิม ปันขางกูร, “ภาคผนวก 4. เรื่อง ชื่อวัดสุทัศนเทพวราราม,” ใน ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2525), หน้า 126 – 127.

⁶⁰ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325 – 2352) (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 178

⁶¹ โปรดดู เดือนใจ ไชยศิลป์, “ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437 – 2476,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536)

3.3 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสืบค้นเรื่อง “โบราณ”

งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สุโขทัยหลายชิ้นมักกล่าวถึงเหตุการณ์ที่วชิรญาณภิกขุ (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ค้นพบศิลาจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง) ศิลาจารึกหลักที่ 4 (จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร) และพระแท่นมณีคศิลาบาตรเมื่อ พ.ศ. 2376 จนกลายมาเป็นจุดเริ่มต้นการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย⁶² ผู้วิจัยขอเสนอว่าความสนใจเกี่ยวกับสุโขทัยนั้นอาจจะมีมาบ้างแล้ว เพียงแต่เป็นความสนใจสุโขทัยที่อยู่ในหนังสือตำราที่แปลหรือการประพันธ์ซึ่งบางส่วนเกิดจากจินตนาการโดยมิได้เห็นสถานที่จริง เช่นเรื่องนางนพมาศหรือตำรับข้าวตอกสุโขทัย⁶³ แต่ในช่วงต่อมา ความสนใจเรื่องอดีตนั้นจะไม่ได้มาจากจินตนาการเพียงอย่างเดียวแต่ต้องมีหลักฐานประกอบด้วย

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงบทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงสนพระทัยสืบค้นหลักฐานในเรื่อง “โบราณ” ของสยาม การค้นพบศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพระองค์แสดงให้เห็นว่าชนชั้นนำสยามสนใจ “หลักฐาน” อื่นๆ นอกเหนือไปจากสิ่งที่อยู่ในตำรับตำรา⁶³ อย่งไรก็ตาม ความสนใจเรื่องสุโขทัยนั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งในความสนใจเกี่ยวกับ “อดีต” อีกหลายเรื่อง เสมือนว่าช่วงเวลานี้ ชนชั้นนำกำลังค้นหาที่มาของดินแดนและสยาม ผ่านความสนใจเรื่องการสืบค้นตำราเก่าๆ เรื่อง “ของโบราณ” ต่างๆ เรื่องการท่องเที่ยวสำรวจโบราณสถาน โบราณวัตถุในประเทศ รวมทั้งการใช้อดีตเพื่อยืนยันความเป็นมาอันถูกต้องของตนเอง เพื่อเป็นประโยชน์ในทางการเมืองทั้งในประเทศและนอกประเทศ

ความสนใจในเรื่องการค้นหาลักษณะในอดีตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกิดขึ้นในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่พระองค์ยังทรงเป็นพระวชิรญาณภิกขุ ได้เสด็จไปนมัสการเจดีย์พระประชม (ต่อมาคือพระปฐมเจดีย์) บริเวณเมืองนครชัยศรีหรือจังหวัดนครปฐม เมื่อราว พ.ศ. 2474 (ก่อนเสด็จฯ คุกไปหัวเมืองฝ่ายเหนือ 2 ปี) และได้เสด็จไปอีกหลายครั้ง มีอยู่ครั้งหนึ่งไม่ทราบแน่ชัดว่าปีใด ทรงทำบางสิ่งกับเจดีย์พระประชม คือ

“...ทอดพระเนตรคู่มือทำอิฐและก่อ เห็นจะเป็นของทำแล้วแก่เก่า
มาหลายครั้งหลายคราว ที่เนินใหญ่เป็นกองอิฐหักลงมา ได้ขันสูตรขุดลงไปดู
ลึกสองศอกสามศอกบ้าง พบอิฐยาวศอกหนึ่งหน้าใหญ่สิบสองนิ้ว หน้าน้อย

⁶² เช่น “คำนำ,” ใน เรื่องพระร่วง. เทียวเมืองพระร่วง. คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย. สุภานิตพระร่วง. ไตรภูมิพระร่วง. (พระนคร: กรมศิลปากร, 2504) และ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, เขียน; วินัย พงศ์ศรีเพียร, ตรวจแก้, “สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2518-2539,” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 19-20,3 (2543): 176 เป็นต้น

⁶³ สำหรับปัญหาเรื่องการกำหนดอายุศิลาจารึกหลักที่ 1 นั้น ผู้วิจัยจะไม่นำมาถกเถียงหรือให้ความเห็นเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่จะมองในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของแต่ละยุคสมัยเท่านั้น

หกนิ้วก่เป็นพื่นอยู่ พิศระหัดเห็นว่าจะป็นองค์พระเจดีย์เดิมจะหักพังลงมา...”⁶⁴

เมื่อทรงขึ้นครองราชสมบัติแล้วจึงมีพระราชดำริให้บูรณปฏิสังขรณ์⁶⁵ พระองค์ทรงสนใจวิเคราะห์ซากเจดีย์โบราณถึงขั้น “ชั้นสุทรขุด” ปฐมฤกษ์ เกตุทัต อาจารย์ประจำคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กล่าวว่าการกระทำนี้ทำให้ “พอประมวลได้ว่า โบราณคดีไทยได้ก่อรูปขึ้นแล้ว”⁶⁶ ปฐมฤกษ์ให้ข้อสังเกตไว้อีกว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีมิชชันนารีเดินทางเข้ามาในสยามหลายคณะ มีคณะสำคัญๆ เช่น พระสังฆราชปัลเลอกัวซ์ (Jean-Baptiste Pallegoix) เข้ามาเมื่อพ.ศ. 2373 หมอบรัดเลย์ (Dan Beach Bradley, M.D.) เข้ามาเมื่อพ.ศ. 2378 รวมถึงคณะนักสำรวจบางคณะแต่ยังไม่มีหลักฐานชัดเจนพอจะยืนยันถึงอิทธิพลแนวคิดโบราณคดีจากยุโรปหรืออเมริกา นอกจากนี้ ปฐมฤกษ์เห็นว่าการที่วิศวกรศึกษาซากเจดีย์ที่ 1 มิใช่การแสดงจุดประสงค์ให้เมืองเหนือเมื่อพ.ศ. 2376 จนนำไปสู่การค้นพบศิลาจารึกหลักที่ 1 มิใช่การแสดงจุดประสงค์เพื่อแสวงบุญแต่มีวัตถุประสงค์เชิงประวัติศาสตร์ เนื่องจากทรงแหว่งโบราณสถานสำคัญๆ ตลอดเส้นทาง⁶⁷ สำหรับผู้วิจัยเห็นเพิ่มเติมว่าช่วงเวลานี้จึงเป็นช่วงแห่งการแสวงหาและเรียนรู้ของชนชั้นปกครองไทย เกิดเป็นความอยากรู้อยากเห็น ต้องการ “พิสูจน์หลักฐาน” แสดงให้เห็นความรู้ความคิดเชิงความจริงตาม “ประสบการณ์” ที่สามารถรู้เห็นได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 นั้นเอง การเรียนรู้อดีตจึงมิใช่เพียงการอ่านตำราแต่ยังรวมไปถึงการเรียนรู้จากสถานที่จริงและคิดวิเคราะห์ออกมาด้วย

นอกจากนี้ หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์แล้วได้ทรงออก “หมายประกาศเขตรางวัดผู้ร้ายขุดวัด” เมื่อวันเสาร์ เดือน 9 แรม 3 ค่ำ ปีชวดจศก จ.ศ. 1216 (พ.ศ. 2397) กำหนดให้ราษฎรที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ศาสนสถานในระยะ 4 เส้นโดยรอบ มีหน้าที่สอดส่องดูแลมิให้ผู้ร้ายทำการลักลอบขุดหาทรัพย์สิน และได้กำหนดปรับปรับแก้ราษฎรผู้เพิกเฉยให้ต้องเสียค่าบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน เนื่องจากทรงเห็นว่ามิผู้ขุดทำลายวัด เจดีย์ พระพุทธรูปต่างๆ เป็นอันมาก โดยเหตุที่มีพระราชบัญญัติมานี้ “เพื่อจะให้ชาวบ้านเอาใจใส่วัดวาอารามใกล้บ้านของตัว

⁶⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), “พระราชดำริก่อนปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์,” ใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พิมพ์ครั้งที่ 6. (กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี, 2547), หน้า 405. การขีดเส้นได้เป็นของผู้วิจัย

⁶⁵ โปรดดู เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), “ปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์,” ใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หน้า 408 – 416.

⁶⁶ ปฐมฤกษ์ เกตุทัต, “พัฒนาการ โบราณคดีในประเทศไทย,” เมืองโบราณ 21,1-4(มกราคม – ธันวาคม 2538): 27.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29. ดูเรื่องพระวะชิรญาณภิกขุเสด็จจุดค้ำหัวเมืองเหนือได้ที่ “อภินิหารการประจักษ์,” ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, ขอมและไทยโบราณ อักษรจารึกในเสาศิลา ณ เมืองสุโขทัย และอภินิหารการประจักษ์ (กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2534)

ไม่ปล่อยให้ผู้ร้ายขูดเสียดทำลายเสีย เพราะของที่เป็นของท่านทำไว้แต่ก่อนด้วยอิฐปูนศิลาใดๆ ใหญ่ก็ดี เล็กก็ดี ถึงจะคร่ำคร่าชำรุดทรุดโทรมไปแล้ว ก็ยังเป็นเครื่องประดับพระนครอยู่⁶⁸ แสดงถึงการเห็นความสำคัญของ โบราณสถาน โบราณวัตถุที่อยู่ในพระราชอาณาเขตและเห็นว่าอาจจะเป็นหลักฐานเพื่อสืบค้นอดีตของสยามได้ มิฉะนั้นอาจเป็นไปได้อีกทางหนึ่งว่าทรงให้ความสำคัญกับพื้นที่ทางศาสนาซึ่งเคยเป็นพื้นที่ของพระองค์มาก่อนที่จะขึ้นครองราชสมบัติ⁶⁹

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงวิพากษ์วิจารณ์ตำนานเรื่องเล่าต่างๆ แสดงให้เห็นว่าไม่ทรงเชื่อเรื่องเล่าปรัมปราที่หาหลักฐานไม่ได้ ตัวอย่างจากเรื่องเล่าเกี่ยวกับเจดีย์พระประชมคือ เรื่อง “ตำนานพระยากงพระยาพาน” ตามเรื่องคือพระยาพานเป็นผู้สร้างเจดีย์เพื่อล้างบาปที่ได้ฆ่าพระยากงผู้เป็นพระบิดาและยายหอมที่เลี้ยงดูมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิเสธเรื่องเล่าที่หาความไม่ได้เหล่านี้ แสดงถึงทัศนะของพระองค์ได้เป็นอย่างดี โดยทรงวินิจฉัยว่า

“จะจริงหรือมิจริงก็ไม่เป็นที่ชอบใจ จะเชื่อได้เป็นอันยาก...คิดพูดแต่พ้อออกจากปากให้เข้าหูคนเคอะๆ โง่ๆ ได้แล้วก็แล้ว...บ้านเมืองนี้แต่ก่อนไม่มีหนังสือ เหตุการณ์อะไรมีก็ไม่มีใครแต่งเป็นเรื่องเป็นราวไว้ เป็นแต่เล่าต่อๆ กันไป ครั้นนานแล้วหลายร้อยปี การก็พันๆ เพื่อนๆ ใครนึกอย่างไรก็เล่าไปอย่างนั้น ฉวยเอาแต่ทางซื่อปลายเสียงของคนและบ้านเมืองโบราณมาเล่าประจบประแจงไป เมื่อหนังสือมีขึ้นได้ ก็มีผู้เอาเขียนลง เพราะฉะนั้นจึงอ่าน อย่างนี้ต้องยกเลิก”⁷⁰

ดังนั้น ศิลาจารึกหลักที่ 1 จึงกลายเป็น “หลักฐาน” ที่ใช้อ้างอิงได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าศิลาจารึกนั้นจะจริงหรือปลอมก็ตาม แต่ได้แสดงให้เห็นแล้วว่าการจะทำสิ่งใดนั้น “หลักฐาน” เป็นสิ่งสำคัญ ตัวศิลาจารึกนี้ได้กลายเป็นสิ่งยืนยันเรื่องราวของกรุงสุโขทัยไปแล้ว หากจะกล่าวถึงกรุงสุโขทัย การใช้ศิลาจารึกที่เป็น “ของโบราณ” ย่อมน่าเชื่อถือว่าการอ้างอิงตำนานเรื่องเล่าเคล้าอภินิหารเช่น พงศาวดารเหนือซึ่งไม่ทรงโปรดฯ และเห็นว่าไม่น่าเชื่อถือ

สิ่งที่ยังเป็นข้อสงสัยเกี่ยวกับเรื่องศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่ว่าเป็นของที่ทำขึ้นในสมัยใด ไบรส์ บีเมอร์ ผู้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง **Constructing the Ideal State: The Idea of Sukhothai in Thai**

⁶⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394 – 2400 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2503), หน้า 104 – 106.

⁶⁹ แนวคิดเรื่องรัชกาลที่ 4 ทรงให้ความสำคัญกับพื้นที่ทางศาสนา อ. ดร. วิไลลา วิสัยทอง เป็นผู้เสนอ

⁷⁰ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 64 เรื่องพระปฐมเจดีย์ อ้างถึงใน สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ, “พระปฐมเจดีย์กับเมืองนครปฐม,” ศิลปวัฒนธรรม 12, 1 (พ.ย. 2533): 156.

History, 1833-1957 ได้กล่าวไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานสำเนาแปลศิลาจารึกที่แปลแล้วบางส่วน (จำนวน 14 บรรทัด) แก่เซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir. John Bowring) ดังที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ **The Kingdom and People of Siam** ที่ยังระบุในจดหมายด้วยว่ากำลังเตรียมการทำฉบับแปลที่สมบูรณ์อยู่ หากว่ารัชกาลที่ 4 เป็นผู้ที่ให้ทำศิลาจารึกหลักที่ 1 ขึ้นจริง พระองค์น่าจะรู้เนื้อความทั้งหมดในศิลาจารึกอยู่แล้ว ดังนั้นจึงน่าจะเอาฉบับแปลทั้งหมดให้เซอร์จอห์น เบาว์ริง ไปเสีย เหตุใดจึงให้ไปเพียง 14 บรรทัด⁷¹ นอกจากนี้ในพระราชนิพนธ์ภาษาอังกฤษของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวชื่อว่า **Brief History of Siam** หรือ **พงศาวดารสยามอย่างย่อ** ลงตีพิมพ์ในวารสาร **The Chinese Repository** ฉบับปีที่ 20 เล่มที่ 7 เดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1851 (พ.ศ.2394) ในช่วงที่พระองค์เพิ่งขึ้นครองราชย์ก็ไม่ปรากฏว่าพระองค์ได้กล่าวถึงสุโขทัยหรือศิลาจารึกหลักที่ 1 เลย⁷² ต่อมาภายหลัง เซอร์จอห์น เบาว์ริง จึงได้นำพระราชนิพนธ์นี้มาพิมพ์ในส่วนภาคผนวกของหนังสือ **The Kingdom and People of Siam**⁷³

ข้อสงสัยของไบรส์ บีเมอร์นี่ ไมเคิล ไรท์ (Michael Wright หรือ เมฆ มณีวาจา) นักคิดนักเขียนทางด้านประวัติศาสตร์ผู้ล่วงลับซึ่งเชื่อว่าศิลาจารึกหลักที่ 1 อาจทำขึ้นโดยหรือทำตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ถกเถียงโดยอ้างอิงกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นรอบๆ สยามในขณะนั้นว่า นโยบายต่างประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเชษฐาธิราชของพระองค์ว่าค่อนข้างมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับจีนจากการค้าสำเภา แต่ขณะนั้นอังกฤษกำลังเข้ามาทำสงครามกับพม่า เข้ามามีปฏิสัมพันธ์และผลประโยชน์ต่างๆ กับประเทศราชของไทยในแหลมมลายู ทั้งยังทำสงครามฝิ่นกับจีน (พ.ศ. 2382 – 2385) จนจีนพ่ายแพ้ ดังนั้นการพึ่งพาจีนตามนโยบายเดิมจึงใช้ไม่ได้เสียแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบว่าควร “เจรจา” กับผู้ใด ไมเคิล ไรท์จึงเสนอว่าพระองค์จึงพระราชทานสำเนาแปลศิลาจารึกแก่เซอร์จอห์น เบาว์ริง ทูตอังกฤษในสถานการณ์หัวเลี้ยวหัวต่อนั้น หากว่าพระองค์อ่านจารึกไม่ออกจริง พระองค์จะเปิดเผยเอกสารโบราณที่ท่านอ่านไม่ออกหรืออย่างไร ทั้งยังเพิ่งแปลไปได้เพียงเล็กน้อยทำไม ถ้าหากแปลจนครบทั้งหมดแล้วปรากฏข้อความที่บอกว่าสยามเคยเป็นเมืองขึ้นของชาติอื่นๆ จะทำอะไร สิ่งนี้ย่อมต้องส่งผลกระทบต่อสถานะของสยาม⁷⁴ โดยสรุป ไมเคิล ไรท์

⁷¹ สัมภาษณ์ ไบรส์ บีเมอร์, 2 กุมภาพันธ์ 2553.

⁷² Bryce G. Beemer, “Constructing the Ideal State: The Idea of Sukhothai in Thai History, 1833-1957,” (M.A.

Thesis in Asian Studies University of Hawaii at Manoa, 1999), p. 40.

⁷³ ไบรด์ดู วินัย พงศ์ศรีเพียร, “พงศาวดารสยามอย่างย่อ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน *ความยกย่องในอดีต: พิพิธนิพนธ์ พลตรี หม่อมราชวงศ์ สุภวัฑฒ์ เกษมศรี*, 71 – 106. (กรุงเทพฯ: งานกราฟฟิค 2537), หน้า 71 – 72.

⁷⁴ ไมเคิล ไรท์, “สุโขทัย “รัฐในอุดมคติ”,” ใน *ฝรั่งหยาคลั่ง (หรือยัง?)* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2551), หน้า 143.

พยายามจะบอกว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงทราบข้อความทั้งหมดในศิลาจารึกอยู่ก่อนแล้วซึ่งมีนัยถึงการบอกว่าพระองค์มีพระราชดำริให้ “ทำ” ศิลาจารึกนั้นขึ้นเอง พระองค์คงจะไม่ทรงกล้าส่งข้อความที่แปลแล้วให้ทูตอังกฤษไปอย่างมั่นใจเช่นนั้นแน่

นอกจากนี้ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่เคยอ้างอิงหรือใช้งานศิลาจารึกหลักที่ 1 อีกเลยหลังจากนั้น ไม่เกิด ไรท์ เสนอว่าเป็นเพราะความขัดแย้งระหว่างฝ่ายศาสนจักรและอาณาจักรในประเทศตะวันตก ทำให้พระมหากษัตริย์ไทยทรงพบปัญหาในการส่งเสริมมิตรภาพกับตะวันตกและการรักษาเอกราชของสยาม พระวชิรญาณภิกขุทรงมีกัลยาณมิตรฝ่ายศาสนจักร 2 คนคือพระสังฆราชปัลเลอกัวซ์ (Jean-Baptiste Pallegoix, พ.ศ. 2348 – 2405) บาทหลวงคาทอลิกชาวฝรั่งเศสและหมอบรัดเลย์ (Dan Beach Bradley, M.D., พ.ศ. 2347 – 2416) นายแพทย์ชาวอเมริกันที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ไม่เกิด ไรท์ ตั้งข้อสังเกตว่าพระวชิรญาณภิกขุหากได้สดับรับฟังพระสหายสองท่านนี้ก็คงอยากให้สยามเหมือนโลกในอุดมคติที่ชาวตะวันตกใฝ่ฝัน อุดมการณ์เช่นนี้ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 1 โดยปรับให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของศาสนาพุทธ ไม่เกิด ไรท์ เชื่อว่ารัชกาลที่ 4 ตั้งพระทัยที่จะใช้ศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็น “พิมพ์เขียว” (blueprint) สำหรับปฏิรูปสยาม แต่เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์และเผชิญหน้ากับฝ่ายอาณาจักรหรือฝ่ายทางโลกย์ เช่น เซอร์จอห์น เบาว์ริง ทูตอังกฤษที่สนใจเรื่องการปกครองและการแสวงหาผลประโยชน์มากกว่าจะสนใจเรื่องมนุษยธรรม หลังจากรัชกาลที่ 4 ได้พระราชทานสำเนาแปลศิลาจารึกหลักที่ 1 ให้เซอร์จอห์น เบาว์ริง ไปแล้วแต่ดูท่าทางผู้รับมิได้สนใจนัก พระองค์จึงต้องเก็บศิลาจารึกไว้แล้วค่อยหา “พิมพ์เขียว” ใหม่ สำหรับอนาคตของสยามต่อไป⁷⁵

การถกเถียงผ่านตัวอักษรของไม่เกิด ไรท์ และ ไบรส์ บีเมอร์ ดังกล่าว ตั้งอยู่บนพื้นฐานข้อมูลที่ว่าหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงอ้างอิงศิลาจารึกหลักที่ 1 หรือกล่าวถึงสุโขทัยอีกเลยหลังจากทรงขึ้นครองราชย์แล้ว แต่เมื่อผู้วิจัยได้อ่านพงศาวดารสยามอย่างย่อ อีกครั้ง กลับพบว่า แม้พระองค์ไม่ได้อ้างอิงศิลาจารึกหลักที่ 1 หรือกล่าวถึงสุโขทัยโดยตรง แต่พระองค์ได้กล่าวถึงชื่อและบริเวณที่ใกล้เคียงแทนและทรงพยายามเชื่อมโยงให้เข้ากับความเป็นมาของชาวสยามในขณะนั้น พงศาวดารสยามอย่างย่อเล่าถึงเรื่องราวในช่วงเวลาก่อนสมัยอยุธยาไว้ว่า

“...เมื่อใกล้ถึง ค.ศ. 1300/พ.ศ. 1843 ผู้คนสมัยนั้นลดจำนวนลงมาก
เนื่องจากสงครามที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งระหว่างชาวสยามเมืองเหนือกับพวกพะโค

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 144 – 145.

หรือมอญ จนกระทั่งว่าเมืองทั้งหลายถูกทิ้งร้าง หรือปล่อยให้อยู่ในสภาพปรักหักพังและไม่มีอะไรหลงเหลืออยู่ยกเว้นแต่ชื่อ

คนรุ่นก่อนๆ เล่าว่า ชาวเชียงราย, แคว้นที่ปัจจุบันมาเรียกกันว่าเชียงใหม่ (ลาวเหนือ), และชาวกำแพงเพชร ซึ่งถูกรังควานจากข้าศึกที่อยู่เสมอ ได้ทิ้งบ้านทั้งเมืองและตั้งตนขึ้นใหม่ที่เฉลียงในภาคตะวันตกของกลางแผ่นดินสยาม กับได้สร้างนครขึ้นแห่งหนึ่งเรียกว่า เทพมหานคร อันเป็นชื่อที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุของชาติ และเป็นนามของนครหลวงของเราสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้คือ กรุงเทพมหานครนั่นเอง...พระเจ้าอู่ทองทรงใช้เมืองเฉลียงเป็นเมืองหลวงของพระองค์อยู่ 6 ปี ต่อมาเนื่องจากเกิดโรคระบาดร้ายแรงจึงโปรดให้เสาะหาสถานที่อื่นซึ่งน่าจะดีกว่า และในที่สุดทรงเลือกชัยภูมิอันเป็นที่ตั้งเมืองอยุธยา และสถาปนาเมืองหลวงของพระองค์ขึ้น ณ ที่ตรงนั้น...”⁷⁶

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงชาวสยามเมืองเหนือ ชาวกำแพงเพชร ซึ่งเป็นบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือรวมไปถึงบริเวณที่เป็นดินแดนล้านนาในแง่ที่ว่าดินแดนที่เกิดขึ้นมาก่อนกรุงศรีอยุธยาและกรุงเทพมหานครฯ สิ่งแรกที่สามรถ “อ่าน” ได้จากข้อเขียนของพระองค์คือ การเกิดความตระหนักถึงอดีตและที่มาที่ไปของชาวสยาม ณ ขณะนั้นว่ามาจากที่ใด และการพยายามอธิบายถึงผู้คนในสยามจากเหนือจรดใต้ว่ามีความสัมพันธ์กัน พระองค์ใช้เรื่องการ “อพยพ” เป็นตัวเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของชาวสยามเมืองเหนือ ชาวสยามในภาคกลาง ทั้งยังกล่าวถึงการขยายพระราชอำนาจของพระเจ้าอู่ทองที่ทำให้สยามได้ “เมืองสยามภาคใต้” รวมทั้งหัวเมืองบางเมืองในคาบสมุทรมาลายูอยู่ในอำนาจ⁷⁷ นอกจากนี้ สิ่งที่เห็นอย่างเด่นชัดในข้อเขียนของพระองค์คือ เรื่องการเมือง โดยเฉพาะการพยายามเชื่อมโยงว่าผู้คนในดินแดนล้านนาเป็นพวกเดียวกับชาวสยามภาคกลาง ส่วนภาคใต้และหัวเมืองมาลายูก็อยู่ในอำนาจของสยามเป็นเวลานานแล้ว ก่อนที่จะตั้งกรุงศรีอยุธยาเสียอีก

ผู้วิจัยเห็นว่าสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศที่ล่อแหลมในขณะนั้น โดยเฉพาะตัวอย่างที่ใกล้ที่สุดคือสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ้างอิงความชอบธรรมเหนือดินแดนต่างๆ ในพระราชอาณาเขตโดยการ

⁷⁶ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “พงศาวดารสยามอย่างย่อ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน ความยกย่องของอดีต: พิพิธนิพนธ์ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ตูจวดี เกษมศรี (กรุงเทพฯ: งานกราฟฟิค 2537), หน้า 74 – 75. ส่วนที่ขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

ใช้ “อดีต” เป็นเครื่องมือ แม้ว่าผู้ที่ได้อ่านข้อเขียนพระองค์ในภายหลังอย่างผู้วิจัยจะพบช่องโหว่มากมายในงานนี้และกล่าวได้ว่าชาวสยามในภาคต่างๆ อาจจะไม่มีความสัมพันธ์อะไรกันเลย แต่ได้ทำให้เห็นความพยายามที่ทรงแสวงหาความรู้และถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ ตามที่ทรงเข้าใจ แม้จะเป็นการกระทำที่มีจุดประสงค์ทางการเมืองแอบแฝงก็ตาม

ชื่อเมืองที่น่าสนใจอีกเมืองคือ “เฉลียง” ใกล้เคียงกับชื่อเมือง “เซียง” เชื่อกันว่าเป็นเมืองโบราณตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย⁷⁸ ทำให้ผู้วิจัยเกิดข้อสงสัยว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงหมายถึงบริเวณเมืองสุโขทัยและสวรรคโลกหรือไม่ อย่างไรก็ตาม การสันนิษฐานว่าเมือง “เฉลียง” ในพงศาวดารสยามอย่างย่อ อยู่ที่ไหนกลับเป็นบริเวณอื่นทั้งหมด ในพงศาวดารโยนกของพระยาประจักษ์จรรจักร ระบุว่า เมืองไตรตรึงส์คือเมืองกำแพงเพชร แต่ก่อนคงจะมีชื่อว่าแคว้นเฉลียง สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ว่าน่าจะเป็นเมืองนครปฐมในปัจจุบัน ส่วนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือพระราชกรณียาณูสร ว่า “...สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ซึ่งได้เสด็จถวัลยราชสมบัติในกรุงเทพมหานครเฉลียงได้ 6 ปีแล้ว ย้ายมาทรงสร้างกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยามหานคร...”⁷⁹

นอกจากนี้ ข้อสันนิษฐานของไมเคิล ไรท์ ที่ว่าเซอร์จอห์น เบาว์ริง มิได้สนใจสำเนาแปลศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้ อาจไม่เป็นไปตามนั้น เนื่องจากหนังสือ **The Kingdom and People of Siam** (ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม) ที่ตีพิมพ์ในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เมื่อ ค.ศ. 1857 (พ.ศ. 2400)⁸⁰ กลับปรากฏเรื่องราวของพระร่วงและเมืองสุโขทัยอยู่ด้วยในส่วนที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์ไทย เริ่มแรกได้มีการกล่าวถึงเรื่องราวของพระร่วงผู้มีบุญญาธิการได้ขึ้นครองแผ่นดิน เมื่อ พ.ศ. 1000 ทั้งยังได้คิดประดิษฐ์ตัวอักษรไทยขึ้นใช้สื่อสารกันในหมู่พระภิกษุสงฆ์⁸¹ เนื้อความส่วนนี้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจจะมาจากสำเนาแปลศิลาจารึกที่แปลแล้วจำนวน 14 บรรทัด ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยพระราชทานแก่เซอร์จอห์น เบาว์ริง

⁷⁸ โปรดดูใน ศรีสักร วัลลิโภดม, *เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย* พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2552)

⁷⁹ ข้อความที่อ้างถึง “เฉลียง” ในหนังสือเล่มต่างๆ นี้อ้างอิงมาจากเชิงอรรถของวินัย พงศ์ศรีเพียร, “พงศาวดารสยามอย่างย่อ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน *ความยกย่องของอดีต: พิพิธนิพนธ์ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี* (กรุงเทพฯ: งานกราฟฟิค 2537), หน้า 75 – 76. ส่วนที่ขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

⁸⁰ เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม 1* แปลโดย นันทนา ตันติเวสส และคณะ, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโคโยตีประเทศไทย: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 3.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

สำหรับส่วนต่อมาที่ได้กล่าวถึง “พงศาวดารราชอาณาจักรสยาม” มี 2 ส่วน ส่วนแรกชื่อว่า พงศาวดารเหนือ ส่วนที่ 2 เป็นพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาสิ้นสุดที่รัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง บอกได้ชัดเจนว่ามาจากหนังสือที่พระสังฆราชปลัดเลอก้าวซ์พิมพ์ออกมา⁸² ในส่วนแรกเป็นเรื่องใน พงศาวดารเหนือ ผสมกับเรื่องพระร่วงและอื่นๆ สำหรับส่วนที่ 2 เริ่มกล่าวถึงสมัยพระเจ้าอยู่ทอง โดยสุโขทัยเป็น 1 ใน 16 “เมืองขึ้นของพระเจ้ากรุงสยาม” ส่วนเมืองอื่นๆ ก็เช่น มะละกา ชวา นครศรีธรรมราช รวมทั้งเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมด เป็นต้น⁸³

สิ่งที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านี้คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขามาถึงเซอร์ จอห์น เบาว์ริง และมีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับพงศาวดารราชอาณาจักรสยามส่วนที่ 2 ไว้ว่าพรรณนาข้อความที่เป็นจริงมากพอ น่าเชื่อถือได้⁸⁴ แต่สำหรับในส่วนแรกนั้น ทรงมีพระบรมราชาธิบายว่า

“ส่วนแรกของพงศาวดารโบราณของสยามตอนเหนือ ได้จัดทำขึ้นและตีพิมพ์โดยสังฆราชปลัดเลอก้าวซ์ การอ่านจากหนังสือที่มีผู้วิจยคนหนึ่ง แต่อีกทางหนึ่งได้มาจากหนังสือพงศาวดารสยามสมัยโบราณด้วยและเป็นหนังสือที่สังฆราช จี. ปลัดเลอก้าวซ์ ไม่รู้ที่มา ทั้งหมดเต็มไปด้วยนิทานชาดกและไม่น่าเชื่อถือ”⁸⁵

ข้อสันนิษฐานของผู้วิจยต่อเหตุการณ์ดังกล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจทรงเห็นว่าเรื่องพงศาวดารประเทศสยามนั้นควรได้รับการตรวจสอบจากพระองค์ก่อน มิใช่เอามาจากหนังสือที่พระองค์ไม่รู้ที่มาที่ไปของข้อมูล ตีพิมพ์โดยชาวต่างชาติอย่างพระสังฆราชปลัดเลอก้าวซ์ เต็มไปด้วยตำนานเรื่องเล่าเหลือเชื่อซึ่งพระองค์ไม่เห็นชอบด้วย อีกทั้งพระองค์ทรงเคยเขียนพงศาวดารสยามอย่างย่อ ซึ่งค้นคว้าจาก “หน้าหนังสือพงศาวดารโบราณของสยาม”⁸⁶ เคยได้ตีพิมพ์เผยแพร่ไปสู่นานาชาติและน่าจะตั้งพระทัยให้เป็น “ฉบับทางการ” มากกว่า

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 69 – 85.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, 100. (เชิงอรรถที่ 3) เซอร์ จอห์น เบาว์ริง แปลมาจากพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเบาว์ริงออกพระนามว่าเป็น “พระเจ้าแผ่นดินสยามองค์ที่หนึ่ง”

⁸⁶ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “พงศาวดารสยามอย่างย่อ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน ความยกย่องในอดีต: พิพิธนิพนธ์ พลตรี หม่อมราชวงศ์ สุภวัฒน์ เกษมศรี (กรุงเทพฯ: งานกราฟฟิค 2537), หน้า 74.

อย่างไรก็ตาม หลังจากข้อเขียนเรื่องพงศาวดารสยามอย่างย่อ แล้ว ผู้วิจัยไม่พบงานพระราชนิพนธ์อื่นของพระองค์ที่เกี่ยวข้องกับสุโขทัย นอกจากนี้ เรื่องสุโขทัยที่ “ปรากฏ” ขึ้นมา กลับไม่ถูกทำให้ต่อเนื่องหรือทำให้กลายเป็นสิ่งสำคัญเท่าใดนัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จประพาสเมืองสุโขทัยอีก แม้จะเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนืออีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 2409 แต่ก็เพียงเสด็จพระราชดำเนินไปสมโภชพระพุทธชินราชที่เมืองพิษณุโลกเท่านั้น⁸⁷ เป็นไปได้ว่าในเวลา นั้นเป็นช่วงแห่งการ “ค้นหา” อดีตของสยาม ความสนใจของพระองค์จึง ไม่ได้อยู่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งเพียงอย่างเดียว จะเห็นว่าพระองค์สนใจการสืบค้นอดีตจากที่อื่นๆ อีก

ตัวอย่างที่สำคัญคือ ความสนพระทัยเรื่องพระปฐมเจดีย์ เมืองนครชัยศรี จากหลักฐานที่ว่า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ได้กล่าวถึงคำสันนิษฐานของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อพระปฐมเจดีย์ไว้ว่าเป็นมหาเจดีย์ที่ใหญ่กว่าพระเจดีย์ใดๆ ในสยาม คงจะเป็นของเก่ามาช้านาน จึงได้ถูกเรียกว่าเป็นพระปฐมเจดีย์⁸⁸ และเป็นองค์พระมหาเจดีย์โบราณเมื่อแรกตั้งพระพุทธศาสนา เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว เมืองนครปฐมโบราณก็น่าจะเป็นบ้านเมืองใหญ่โตของคนโบราณด้วย⁸⁹ อีกทั้งพระปฐมเจดีย์นี้น่าจะ “...มีกษัตริย์แต่โบราณตั้งเป็นเมืองหลวงอยู่ที่นั่นสร้างขึ้นก่อนพระเจดีย์ทั้งปวงในสยามประเทศ”⁹⁰ ข้อความที่ยกมานี้พอจะทำให้ทราบได้ว่าทรงสนพระทัยเรื่อง “โบราณ” และทรงพยายามสันนิษฐานหาต้นกำเนิดแห่งอดีตของสยาม โดยการศึกษาและสืบค้นจากโบราณสถานนั่นเอง

หลังจากทรงขึ้นครองราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. 2394 แล้วได้โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์เมื่อ พ.ศ. 2396 เสร็จแล้วมีการสมโภช มีบันทึกถึง “อิทธิปาฏิหาริย์” ที่เกิด ณ พระปฐมเจดีย์ ต่อมาทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวังที่เมืองนครปฐมชื่อวังปฐมนคร ทั้งยังมีการขุดคลองชื่อคลองเจดีย์บูชาให้เข้าไปถึงบริเวณวังด้วย⁹¹ ผลจากการบูรณปฏิสังขรณ์พระเจดีย์และการขุดคลองการวางผังเมืองใหม่โดยมีการย้ายที่ว่าการเมืองนครชัยศรีมาอยู่ที่ตำบลพระปฐมเจดีย์เมื่อ พ.ศ. 2444

⁸⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พิมพ์ครั้งที่ 6. (กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี, 2547), หน้า 300.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 405.

⁸⁹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 64 เรื่องพระปฐมเจดีย์ อ้างถึงใน สุทธาชัย ยิ้มประเสริฐ, “พระปฐมเจดีย์กับเมืองนครปฐม,” ศิลปวัฒนธรรม 12, 1 (พ.ย. 2533): 157.

⁹⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หน้า 406 – 407.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 405 – 421.

การตัดถนน การสร้างทางรถไฟในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้พื้นที่รอบๆ และบริเวณใกล้เคียงพระปฐมเจดีย์เกิดความเจริญ มีคนอพยพมาอยู่หนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ⁹²

หากย้อนกลับไปดูพงศาวดารสยามอย่างย่อ ผู้วิจัยมีข้อสังเกตคือ ข้อเขียนชิ้นนี้ได้กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าอู่ทองได้แต่งงานกับพระราชธิดาของพระเจ้าศิริชัยเชียงแสนและครองราชสมบัติต่อจากพระสัสสุระ (พ่อตา) ของพระองค์ โดยครองเมืองเจดีย์มาก่อนและต่อมาได้ย้ายเมืองหนีโรคระบาดไปตั้งเมืองใหม่คือกรุงศรีอยุธยา⁹³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงชี้ชัดว่าเมืองเจดีย์อยู่บริเวณใด แต่ทรงบอกที่ตั้งว่าอยู่ใน “ภาคตะวันตกของกลางแผ่นดินสยาม”⁹⁴ หากดูแผนที่แล้วจะพบว่าเมืองนครชัยศรีอยู่ทางตะวันตกก่อนไปทางเหนือของกรุงเทพฯ อีกทั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า ต้นวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองน่าจะตั้งอยู่ที่เมืองชัยศรี หรือ ศิริชัย คือเมืองนครปฐมในปัจจุบัน⁹⁵ หรือในอดีตคือเมืองนครชัยศรี ดังนั้นเป็นไปได้หรือไม่ว่า เมื่อกล่าวถึงเมืองเจดีย์ซึ่งเป็นเมืองที่เจริญมาก่อนกรุงศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงนึกถึงเมืองนครชัยศรีอยู่ในพระทัย หากเป็นเช่นนั้นก็อาจจะเป็นคำตอบได้ว่าทำไมพระองค์จึงสนใจและโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะพระปฐมเจดีย์ รวมทั้งขุดคลอง สร้างวัง ฯลฯ

คำอธิบายอีกประการหนึ่งอาจเป็นเรื่องภูมิศาสตร์ที่ตั้ง พระปฐมเจดีย์นั้นอยู่ใกล้กรุงเทพฯ เดินทางสะดวก หากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระประสงค์จะทำสิ่งใดกับพระปฐมเจดีย์ก็ง่ายและเร็วกว่าเมืองสุโขทัยซึ่งอยู่ไกลถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือ แม้แต่การเชื่อมโยงกับ “พงศาวดารสยาม” การอ้างอิงว่าบริเวณพระปฐมเจดีย์เคยเป็นเมืองหลวงของสยามมาก่อนอาจจะดูเป็นไปได้มากกว่าและอาจเป็นสาเหตุให้พระองค์ “เลือกใช้” และจัดการกับพระปฐมเจดีย์โดยปล่อยเมืองสุโขทัยทิ้งไว้ แม้แต่ศิลาจารึกที่ทรง “ค้นพบ” ก็มีได้มีบทบาทอะไรตลอดรัชสมัยของพระองค์

ผู้วิจัยเห็นว่าความสนพระทัยเรื่องพระปฐมเจดีย์ เมืองนครชัยศรีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวพันกับความพยายามที่จะค้นหาเมืองที่ “มาก่อน” กรุงศรีอยุธยาและอธิบาย “อดีต” ของสยามให้ไกลออกไปกว่ากรุงศรีอยุธยาไม่ต่างจากที่ทรงสนใจเมืองสุโขทัย เพียงแต่นครชัยศรีนั้นได้เปรียบทางภูมิศาสตร์กว่าสุโขทัย อย่างไรก็ตาม ความคลุมเครือของประวัติศาสตร์ก่อน

⁹² อารยะหญิง ศรีนพคุณ, “ประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่อง “เมืองนครปฐม”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), หน้า 14. และดูเพิ่มเติมที่ ชีระ แก้วประจันต์, “การขยายตัวของเมืองนครปฐม อันเนื่องมาจากการสร้างองค์พระปฐมเจดีย์ (พ.ศ. 2396 – 2456),” วารสารประวัติศาสตร์ (2534): 44 – 51.

⁹³ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “พงศาวดารสยามอย่างย่อ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน ความยกย่องของอดีต: พิพิธนิพนธ์ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ตูจวดี เกษมศรี (กรุงเทพฯ: งานกราฟฟิค 2537), หน้า 75.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76.

สมัยกรุงศรีอยุธยาในพงศาวดารสยามอย่างย่อ เปิดโอกาสให้ผู้อ่านโดยเฉพาะคนรุ่นหลังตีความได้อีกมากมาย ไม่ว่าจะเป็นการตีความเพื่อค้นหาข้อมูลหรือค้นหาความคิดและโลกทัศน์ที่แฝงอยู่ในพระราชนิพนธ์ชิ้นนี้

สิ่งสำคัญที่ควรชี้ให้เห็นอีกคือ เรื่องราวเกี่ยวกับอดีตและ “ของโบราณ” ต่างๆ นี้เกี่ยวพันกับความพยายามอธิบายและยืนยันสถานะพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองด้วย การที่พระองค์เสด็จประพาสเมืองนครชัยศรี หัวเมืองฝ่ายเหนือ หรือที่อื่นๆ มักตามมาด้วยเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่แสดงถึงความเป็นบุญญาธิการของพระองค์เสมอ⁹⁶ เช่น เมื่อพระวชิรญาณภิกขุเดินทางไปพระปฐมเจดีย์ครั้งแรกได้ทรงอธิษฐานว่าหากในมหาเจดีย์นี้มีพระธาตุ จะขอให้เทพดาแบ่งพระธาตุให้บ้าง เมื่อเสด็จกลับมาจำพรรษาที่วัดสมอรายได้เดือนเศษแล้วก็ให้มีพระสงฆ์จากวัดมหาธาตุมาเข้าเฝ้าฯ ทูลว่าเกิดเหตุปาฏิหาริย์ในวัดมหาธาตุคือในห้องพระพุทธรูปที่ประดิษฐานพระธาตุนั้นเกิดมีพระธาตุเพิ่มขึ้นมาอีก 2 องค์⁹⁷

พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 8 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่อง “อภินิหารการประจักษ์” เป็นเรื่องพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังเป็นวชิรญาณภิกขุจนกระทั่งสวรรคต โดยเน้นเหตุอัศจรรย์ อิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับพระองค์ อีกครั้งเรื่องเป็นคำแปลศิลาจารึกสุโขทัย มีเรื่องเล่าว่าเมื่อพระวชิรญาณภิกขุเสด็จจรดงค์หัวเมืองฝ่ายเหนือได้เกิดอิทธิปาฏิหาริย์ขึ้นตามรายทาง เช่น จระเข้ใหญ่มาร้องขึ้นชมพระบารมีที่ชัยนาท เมื่อเสด็จฯ ถึงแก่งหลวง เมืองสวรรคโลกปรากฏว่ามีปลาเกิดขึ้นในแก่งมากมายให้ชาวบ้านได้มาจับ ทั้งที่ก่อนหน้านี้ไม่มีปลาเลย เหตุอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเพราะพระบารมี⁹⁸ ครั้นเสด็จจรดงค์ถึงเมืองสุโขทัยเก่า พระองค์พบพระแท่นมณฑลศิลาบาตรซึ่งชาวเมืองต่างเคารพว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ต้องทำความเคารพ ต้องมีการสมโภชทุกปี ทั้งยังห้ามไม่ให้คนเข้าไปใกล้ แต่เมื่อพระวชิรญาณภิกขุได้ทอดพระเนตรแล้วก็ทรง “...เสด็จตรงเข้าไปที่แท่นศิลานั้น พวกกรมการปากสั้นกลัวเต็มทีกราบทูลว่าที่นี่ขลังนัก เสด็จทรงยืนประทับรับสั่งว่าอย่าทำฯ แล้วเสด็จขึ้นทรงนั่งบนแผ่นศิลารับสั่งว่าอยู่ทำไมกลางป่า ไปอยู่บางกอกด้วยกัน จะได้ฟัง

⁹⁶ ผู้วิจัยได้ความคิดเรื่องนี้มาจากการอ่านบทความ “พระปฐมเจดีย์กับเมืองนครปฐม,” ของ ผศ. ดร. สุราชัย ชัยประเสริฐ โดยผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายเรื่องพระปฐมเจดีย์เป็นเจดีย์บรรจุพระธาตุด้วยการอ้างอิทธิปาฏิหาริย์ของพระองค์เองและอีกหลายกรณี

⁹⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, **เรื่องพระปฐมเจดีย์** (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมสิริชัย 23 มีนาคม 2528), หน้า 72. อ้างถึงใน สุราชัย ชัยประเสริฐ, “พระปฐมเจดีย์กับเมืองนครปฐม,” **ศิลปวัฒนธรรม** 12, 1: 166

⁹⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, **ขอมและไทยโบราณ อักษรจารึกในเสาศิลา ณ เมืองสุโขทัย และอภินิหารการประจักษ์** (กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2534), หน้า 9.

เทศน์จำศีล ครั้นเห็นเจียบสบายอยู่...” เมื่อเสด็จฯ กลับกรุงเทพฯ ได้รับสั่งให้ชะลอพระแท่นม้านัก
ศิลาบาตรและศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง (ภาษาเขมร) ลงมากรุงเทพฯ ด้วย⁹⁹

นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ยังทรงบอกเล่าถึงเรื่อง
ศิลาจารึกที่ได้มาจากสุโขทัยไว้อย่างน่าสนใจอย่างยิ่งว่า

“...เสาศิลาที่เอาลงมานั้นคิดคู่ก็เป็นอักษรขอม ดูเหมือนเทพเจ้าในเมืองนั้น
จะบันดาลดังจะทูลว่า นานไปท่านจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ มีพระเกียรติยศ
เกียรติคุณ เช่นพระบาทกัมรเตงอัญศรีสุริยพงษ์รามมหาธรรมราชาธิราชซึ่งเป็น
เอกราชในเมืองศรีสัชนาลัย ดังที่มีในจดหมายในเสาศิลาฉะนั้น เพราะเมื่อเสด็จ
ไปประทับอยู่ในเมืองนั้น รับสั่งว่ามาถึงเมืองนี้สบายพระทัยนัก ดูเหมือนเมืองที่
เคยเสด็จอยู่มาแต่ก่อนทีเดียว

ครั้นเวลากลางคืนทรงพระสุบินไปว่า ชาวเมืองนั้นทั้งไพร่ทั้งผู้ดีมีบรรดาศักดิ์
มาเฝ้ามาก ทูลเชิญเสด็จจะให้ประทับอยู่ในเมืองนั้นให้นานๆ เสาศิลาคิดดูเหมือน
เทพดาจะบันดาลให้อามา เพราะไม่สามารถที่จะทูลด้วยวาจาให้ทราบได้ จึงบันดาล
เป็นปริยาย ให้นำมาเพื่อจะให้ความรู้ เพราะในเรื่องในหนังสือในเสาศิลาอันนี้ถูกต้อง
กับรัชกาลที่เป็นไปนี้โดยมาก”¹⁰⁰

เรื่องราวการค้นพบโบราณสถาน โบราณวัตถุตามที่ต่างๆ ทำให้การเสด็จจรดงครั้งนี้มิใช่แค่
การเสด็จไปท่องเที่ยวสักการะปูชนียสถาน โดยมีวัตถุประสงค์เชิงประวัติศาสตร์¹⁰¹ หรือเป็นไป
เพราะความต้องการแสวงหาความรู้ อยากสัมผัสหลักฐานต่างๆ ที่นอกเหนือจากในตำราเพียงเท่านั้น
แต่เป็นไปเพื่อเสริมสร้างพระบารมีของพระองค์ ทำให้เห็นว่าพระองค์เหมาะสมที่จะเป็น
พระมหากษัตริย์ด้วย

เมื่อเป็นเช่นนั้น ทำให้เกิดคำถามขึ้นมาว่า การที่พระองค์มีทำที่สนพระทัยโบราณสถาน
โบราณวัตถุต่างๆ นั้นเป็นไปเพราะทรงสนพระทัยอย่างแท้จริงหรือไม่ สุราชัย ยัมประเสริฐ ตั้ง
ข้อสังเกตไว้ว่า กรณีการบูรณปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์นั้น แม้ตั้งพระทัยว่าจะบูรณะให้จงได้แต่
ครั้นทรงขึ้นครองราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. 2394 แล้วกลับรอถึง 2 ปีจึงมีการตั้งกองบูรณะอย่างจริงจัง
เมื่อเทียบกับวัดท่าเกวียนของพระอริการแก้วซึ่งได้เคยพยากรณ์ไว้เมื่อต้น พ.ศ. 2393 ว่าพระองค์จะ

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9 – 10.

¹⁰¹ ปฐมฤกษ์ เกตุทัต, “พัฒนาการโบราณคดีในประเทศไทย,” *เมืองโบราณ* 21, 1-4(ม.ก. – ธ.ค. 2538): 29.

ได้เป็นกษัตริย์ เมื่อเป็นจริงตามคำทำนายในอีก 1 ปีต่อมา พระองค์ก็ได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดท่าเกวียน ขึ้นเป็นวัดมหาพฤฒารามในปีแรกนั้นทันที อีกทั้งเมื่อขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์เสด็จมาวัดพระปฐมเจดีย์อีกเพียง 2 ครั้ง แม้แต่การก่อพระฤกษ์พระปฐมเจดีย์ก็มิได้เสด็จไป โดยมีรับสั่งว่ามีราชการอยู่ในกรุง เสด็จออกไม่ได้¹⁰²

ผู้วิจัยขอตั้งข้อสังเกตที่ท้าทายไว้ในกรณีเมืองสุโขทัยเช่นกันว่าเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จฯ เมืองสุโขทัย มิได้กล่าวถึงเรื่องศิลาจารึกหลักที่ 1 และไม่มีงานเขียนที่กล่าวถึงสุโขทัยโดยตรงอีกหลังจากครองราชย์ตลอดจนในรัชสมัยนั้น อาจเป็นเพราะพระองค์มิได้สนพระทัยสุโขทัยในแง่ประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง แต่เป็นไปเพราะมีจุดมุ่งหมายประการอื่นด้วย ไม่ว่าจะเป็นการใช้ “อดีต” เพื่อเป็นประโยชน์ในทางการเมืองระหว่างประเทศ เช่น ในกรณีพงศาวดารสยามอย่างย่อ หรือเป็นไปเพื่อการเสริมบุญญาธิการของพระองค์เอง เมื่อไม่ทรงเห็นว่า “อดีต” นั้นจะมีประโยชน์อันใดต่อไป จึงมิได้ทรง “เลือกใช้” สิ่งนั้นอีก

3.4 การแสวงหาความรู้เรื่องสุโขทัยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกประเทศ ทั้งจากการปฏิรูปการปกครองและการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลตั้งแต่พ.ศ. 2435 เป็นต้นมาซึ่งเป็นการพยายามรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง การเผชิญกับแรงกดดันของลัทธิล่าอาณานิคมทำให้เกิดการปรับตัวทางความคิดและความรู้ในหมู่ชนชั้นนำ รวมไปถึงการค้นหาค้นคว้า สืบค้นที่มาของตนเอง ทั้งจากการศึกษาหาความรู้ การอ่านหนังสือ การเขียนหนังสือ การสะสมของโบราณต่างๆ และการท่องเที่ยวสำรวจไปทั่วพระราชอาณาจักร

ความรู้เรื่องอดีตของสุโขทัยเป็นหนึ่งในหลายเรื่องที่ชนชั้นนำให้ความสนใจเช่นกัน โดยปรากฏอยู่ในงานเขียนที่ออกมาในช่วงระยะเวลานั้น งานชิ้นสำคัญที่กล่าวถึงสุโขทัยเป็นส่วนหนึ่งในงานคือเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตีพิมพ์ลงในหนังสือวิจิตรนิพนธ์ เริ่มเมื่อ พ.ศ. 2431 เนื่องจากทรงรับบัญชาการหอพระสมุดวชิรญาณแทนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศและคณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณกราบบังคมทูลขอให้พระราชนิพนธ์อธิบายเรื่องประเพณีต่างๆ¹⁰³

¹⁰² สุราชัย ยิ้มประเสริฐ, “พระปฐมเจดีย์กับเมืองนครปฐม,” ศิลปวัฒนธรรม 12, 1: 172. และดูที่เรื่อง “ปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์” ใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์พิมพ์ครั้งที่ 6. (กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี, 2547), หน้า 408 – 416.

¹⁰³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร: กรมศิลปากร, 2496), หน้า ก – ข.

วชิรญาณเป็นนิตยสารที่ออกโดยหอพระสมุดวชิรญาณ¹⁰⁴ ความสำคัญของวชิรญาณคือ เป็นสื่อกลางเพื่อแจ้งข่าวสาร รวมทั้งเป็นพื้นที่เพื่อแสดงและเผยแพร่ความรู้ด้านต่างๆ เพราะมีการเปิดให้สมาชิกได้เขียนบทความนำมาลงตีพิมพ์ หน้าที่ของหนังสือวชิรญาณคือ “...เป็นหนังสือรวบรวมเรื่องราวต่างๆ ทั้งเก่าใหม่ ซึ่งเป็นวิชา ความรู้ ศิลปการศึกษ การช่าง ญาณะเครื่องรู้ทั้งหลายแลคำกวีแบบฉบับต่างๆ ที่เป็นคุณประโยชน์ ควรที่จะทราบไว้ประดับสติปัญญาแก่ท่านผู้อ่าน”¹⁰⁵ ความรู้ในวชิรญาณเผยแพร่อยู่ในหมู่สมาชิกซึ่งเป็นพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นสูง แสดงให้เห็นถึงความสนใจใคร่รู้และการแสวงหาความรู้สมัยใหม่ของชนชั้นนำสยาม อันเนื่องมาจากโครงสร้างรูปแบบของรัฐที่เปลี่ยนแปลงไปและการเผชิญหน้ากับลัทธิล่าอาณานิคม ทำให้ชนชั้นนำเกิดการแสวงหาความรู้ทั้งความรู้แบบตะวันตกที่ต้องตามให้ทันและความรู้จากท้องถิ่นสยามที่ทำให้ชนชั้นนำตระหนักถึงเรื่องของชาวบ้านและเป็นข้อมูลเพื่อใช้ในการปกครอง รวมไปถึงการปรับปรุงความรู้อยู่เดิมของตนให้ทันสมัยและมีเหตุผลมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็รักษาอัตลักษณ์บางอย่างของตนเพื่อตอบโต้กับกับความรู้แบบตะวันตก¹⁰⁶

พระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอ้างอิงข้อมูลจากหนังสือนางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ค่อนข้างมาก การอ้างอิงถึงสุโขทัยอยู่ในเรื่อง “พระราชพิธีลอยพระประทีป” มีความว่าการลอยพระประทีปนี้เป็น “...ราชประเพณีซึ่งมีมาในแผ่นดินสยามแต่โบราณ ตั้งแต่พระนครยังอยู่ฝ่ายเหนือ”¹⁰⁷ นอกจากนี้พระองค์ยังกล่าวถึงการลอยพระประทีปแต่โบราณโดยอ้างอิงกับเรื่องนางนพมาศคือ “การลอยประทีปที่ว่าในกฎหมายนี้มีเนื้อความเข้าเค้าเรื่องนพมาศ ซึ่งว่าท้าวศรีจุฬาลักษณ์ซึ่งเป็นท้าวพระสนมเอก แต่ครั้งพระเจ้าอรุณมหาราชคือพระร่วง ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยามตั้งแต่กรุงตั้งอยู่ ณ เมืองสุโขทัย...”¹⁰⁸ นอกจากนี้ยังน่าจะทรงได้ข้อมูลมาจากพงศาวดารเหนือ อีกด้วย โดยในพงศาวดารเหนือมีการออกชื่อ “พระร่วงอรุณกุมารเมืองสวรรคโลก” และ “พระร่วงเมืองสุโขทัย”¹⁰⁹ คล้ายคลึงกับพระเจ้าอรุณ

¹⁰⁴ วชิรญาณ ออกครั้งที่ 1 พ.ศ. 2427 – 2428 รวม 2 ปี โดยออกรายปักษ์อยู่นาน 6 เดือน จึงเปลี่ยนมาเป็นรายเดือน ออกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2337 – 2448 รวม 12 ปี ส่วนวชิรญาณพิเศษ ออกเป็นรายสัปดาห์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2429 – 2437 รวม 9 ปี โปรดดูเพิ่มเติมที่ หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, 2543)

¹⁰⁵ พระยาภาสกรวงศวรราชฉัต นฤปรัตนสุนทรีย์, “อธิบายคำวิชา, ” วชิรญาณ. 1 (จ.ศ. 1246), หน้า 53. อ้างถึงใน ธนพงศ์ จิตต์สง่า, ““วชิรญาณ” กับการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำของสยาม พ.ศ. 2427 – 2448,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 102.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 134 – 209.

¹⁰⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร: ผ่านฟ้าพิทยา, 2509), หน้า 25.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁹ โปรดดู พระวิเชียรปรีชา, (น้อย), พระราชพงศาวดารเหนือ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2501)

มหาราชในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี “การลอยพระประทีป” หรือแม้แต่การกล่าวถึงสยามโบราณที่เคยมีพระนครอยู่ฝ่ายเหนือก็น่าจะได้อิทธิพลมาจากเรื่องเดียวกัน

ธงชัย วินิจจะกูล เคยให้ความคิดเห็นในเรื่องความคิดของชนชั้นนำไทยเกี่ยวกับหนังสือเรื่องนางนพมาศไว้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่าเป็นงานที่นิพนธ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเชื่อด้วยว่าต้นรากของเรื่องนางนพมาศมาจากสมัยสุโขทัยจริงๆ และได้มีการแต่งเพิ่มเติม เพราะทำนองการเขียนก็ยังเป็นแบบพราหมณ์อยู่มาก สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้เป็นพระราชบิดาก็เชื่อถือเอกสารหนังสือนี้เช่นกัน ทำให้พระองค์ทรงเชื่อถือตามไปด้วย¹¹⁰

การใช้สุโขทัยเป็นฉากดำเนินเรื่องราวนี้ ทำให้เห็นว่าสุโขทัยได้กลายเป็นยุคสมัยหนึ่ง นอกจากการกล่าวถึงพระนครเมื่อครั้งตั้งอยู่ ณ เมืองสุโขทัยใน “พระราชพิธีลอยพระประทีป” แล้ว ยังมี “พระราชพิธีเดือนสิบ” กล่าวถึงพิธีลอยบาป มีการอ้างอิงถึงพิธีพราหมณ์ครั้งสุโขทัยและครั้งกรุงเก่าที่คงจะแตกต่างกันเรื่องรายละเอียดและเวลา¹¹¹ แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีได้ทรงกล่าวถึงความต่อเนื่องของสองยุค แต่ทำให้เห็นว่ามีความรู้สึกระหนักถึงอดีตอันรุ่งเรืองของสมัยสุโขทัยเกิดขึ้น

อย่างไรก็ตาม ในวชิรญาณมีเรื่องราวที่น่าสนใจเกี่ยวกับสุโขทัยลงตีพิมพ์จำนวนหนึ่ง ผู้วิจัยเห็นว่านี่เป็นช่วงเวลาที่ชนชั้นปกครองได้ค้นหา เรียนรู้และถ่ายทอดเรื่องราวของสุโขทัยในอดีต โดยมีวชิรญาณเป็นสื่อกลาง ความรู้เกี่ยวกับสุโขทัยที่เขียนลงในวชิรญาณ มีทั้งการเรียบเรียงเนื้อหาจากเอกสารตำราเก่า การแปลศิลาจารึก และการเขียนงานเรื่องอื่นๆ ที่มีการอ้างอิงถึงสุโขทัยในอดีต ผู้วิจัยสำรวจสารบัญของวชิรญาณ¹¹² ที่ออกครั้งที่ 1 ตั้งแต่ พ.ศ. 2427 – 2428 (ในตัวเลขใช้ จ.ศ. 1246 – 1247) และออกครั้งที่ 2 ตั้งแต่ พ.ศ. 2337 – 2448 (ในตัวเลขใช้ ร.ศ. 113 – 124) โดยมีชื่อเขียนที่ตีพิมพ์ออกมาดังนี้

¹¹⁰ เก็บความจากการบรรยายของ ศ.ดร. ธงชัย วินิจจะกูล, “ยุคสมัยอย่างใหม่ในพระราชพิธีสิบสองเดือน” [ออนไลน์], วันที่ 25 กรกฎาคม 2554 ณ ห้อง 707 อาคารบรมราชกุมารี คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. แหล่งที่มา http://www.youtube.com/watch?v=yJIP6LWX_WA

¹¹¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร: ผ่านฟ้าพิทยา, 2509), หน้า 596.

¹¹² ผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณบุญพิสิฐ ศรีหงส์ ที่ได้เอื้อเฟื้อเอกสารเรื่อง สารบัญวชิรญาณ เล่ม 1 – เล่ม 11 รวบรวมโดย รัชณี ทรัพย์วิจิตร และ จิรวัฒน์ สุขมะโน โดยได้ถ่ายสำเนาต้นฉบับมาจากหอสมุดดำรงราชานุภาพ

ตารางที่ 3.1 สำนวนขอมเขียนในวชิรญาณที่เกี่ยวข้องกับสุโขทัย¹¹³

รหัส/เล่ม/ตอน/ปี/หน้า	เรื่อง
ว. 1/1/1/จ.ศ. 1246/61	ยอพระเกียรติสมเด็จพระร่วงเจ้า โดย ท้าวศรีจุฬาลักษณ์
ว. 1/1/1/จ.ศ. 1246/160	จากแผ่นศิลาอักษรไทยย่อเมืองกำแพงเพชร
ว. 1/1/1/จ.ศ. 1246/339	อักษรขอมแลไทยบูรณ จากในเสาศิลาเมืองสุโขทัย พระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงษเชอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์
ว. 2/1/2/จ.ศ. 1247/176	เรื่องเรวคินพมาศ
ว. 6/2/2/ร.ศ. 115/1995	โคลงสุภาสิตพระร่วง โดย ขุนประเสริฐอักษรนิติ์ (แพ)
ว. 6/2/2/ร.ศ. 115/2369	โบราณศึกษา โดย ขุนประเสริฐอักษรนิติ์ (แพ)
ว. 8/3/2/ร.ศ. 116/3543	เรื่องอภินิหารการประจักษ์ กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์
ว. 9/4/1/ร.ศ. 116/429	ลอยกระทง โดย นายทิม
ว. 11/5/1/ร.ศ. 117/351	พงษาวดารล้านช้าง โดย พระยาประชาภิจักรจักร์ (แฉ่ม)

ข้อเขียนที่ลงในวชิรญาณ มีทั้งเรื่องเกี่ยวกับกษัตริย์ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ เรื่องเล่าในอดีตรวมทั้งพงศาวดาร วิเคราะห์แล้วมักมีต้นเค้าจากเรื่องพระร่วง เรื่องนางนพมาศ (ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์) รวมไปถึงเรื่องอักษรและภาษา เช่นในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์¹¹⁴ ที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ถือได้ว่าพระองค์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเล่าเรื่องสุโขทัยและเรื่องที่เกี่ยวข้องในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยได้กล่าวถึง “อภินิหารการประจักษ์” ไปแล้ว อีกเรื่องหนึ่งคือ “อักษรขอมแลไทยบูรณ จากในเสาศิลาเมืองสุโขทัย” เป็นการแปลหลักศิลาจารึกที่ได้มาจากเมืองเก่าสุโขทัย สันนิษฐานว่าเป็นการทรงงานการแปลร่วมกันของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงเป็นพระวชิรญาณภิกขุกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะยังทรงเป็นกรมหมื่นบวรรั้งยี

¹¹³ 1. อ้างอิงรหัส/เล่ม/ตอน/ปี/หน้า จากสารบัญวชิรญาณ เล่ม 1 – เล่ม 11 รวบรวมโดย รัชณี ทรัพย์วิจิตร และ จิรวัดน์ สุขมะโน ผู้วิจัยโครงการสะกดคำตามต้นฉบับ และสำรวจเฉพาะวชิรญาณ ไม่รวมวชิรญาณพิเศษ

¹¹⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นพระสังฆราชพระองค์ที่ 8 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายฤกษ์ เป็นพระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษย์ วังหน้าในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเป็นผู้มีความสำคัญยิ่งในเรื่องการอ่านศิลาจารึก โดยทรงเป็นพระองค์แรกที่สามารอ่านศิลาจารึกหลักที่ 4 (จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร) ได้ นอกจากนี้ยังทรงสร้างพระกริ่งขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ณ วัดบวรนิเวศ ต่อมาเรียกกันว่า “พระกริ่งปวเรศ”

ดูเพิ่มเติมที่ ฌัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, พระประวัติและงานสำคัญของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ผู้ประทานกำเนิดพระกริ่งของไทย (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, 2525)

สุริยพันธุ์¹¹⁵ เมื่อถึงพ.ศ. 2467 ศาสตราจารย์ (ศ.) ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) ได้ตรวจชำระและแปลไว้ในหนังสือประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย พิมพ์โดยหอพระสมุดวชิรญาณ¹¹⁶ ส่วน “โบราณศึกษา” เป็นข้อเขียนของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) ขณะยังเป็นขุนประเสริฐอักษรนิติ์ โบราณศึกษาในความหมายนี้ไม่ใช่เรื่องโบราณคดีดังที่ชื่ออาจจะทำให้เข้าใจผิดไปได้ แต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติการเรียนการสอนหนังสือและวิชาการต่างๆ ของไทยซึ่งผู้เขียนกล่าวย้อนอดีตไปถึง “กรุงสุโขทัย” และใช้เป็นจุดเริ่มต้นเรื่อง¹¹⁷

ข้อเขียนเกี่ยวกับสุโขทัยที่ลงในวชิรญาณ จึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้และค้นหาอดีต เป็นหนึ่งในความรู้ที่หลากหลาย เรื่องที่ชนชั้นน่านิยมสนใจในเวลานั้น ในวชิรญาณยังมียางเขียนที่เกี่ยวข้องกับอดีตความเป็นมาของพื้นที่ต่างๆ ที่ชนชั้นปกครองสนใจอย่างพงศาวดารต่างๆ เช่น เรื่อง “ทูตานุทูตสยามครั้งกรุงทวารวดี” พระนิพนธ์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (ร.ศ. 116/พ.ศ. 2440) “พงษาวดารเวียดนาม อย่างย่อตอนที่ 1 ลำดับกษัตริย์ทั้งหลายในกรุงเวียดนาม” (ร.ศ. 116/พ.ศ. 2440) “พงศาวดารลาวเฉียง” (ร.ศ. 118/พ.ศ. 2442) “ตำนานเมืองเชียงแสน” (ร.ศ. 118/พ.ศ. 2442) “พงษาวดารลำดับกษัตริย์พม่า” (ร.ศ. 118/พ.ศ. 2442) เป็นต้น¹¹⁸ รวมไปถึงเรื่องวรรณกรรมเก่าของราชสำนักที่เป็นเรื่องพระราชพิธีต่างๆ หรือเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ประพันธ์ขึ้นด้วยฉันทลักษณ์อันซับซ้อน การนำพงศาวดารและวรรณกรรมเก่ามาตีพิมพ์ลงในวชิรญาณ เป็นไปเพื่อทำให้เรื่องราวใน “หนังสือเก่า” เหล่านี้เป็นที่แพร่หลายและไม่สาบสูญไป เป็นการรักษาเอกสารเก่าซึ่งถือเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญของชนชั้นนำ อีกประการหนึ่งคือหนังสือเก่าเหล่านี้มีลักษณะภาษาที่ถูกต้องเป็นแบบแผน แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะถ่ายทอดความรู้อันเป็นมาตรฐานเพื่อรองรับระบบราชการที่กำลังขยายตัวและต้องการคนที่อ่านออกเขียนได้เข้ามาทำงานด้วย¹¹⁹

นอกจากนี้ ความเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนหนึ่งเป็นเรื่องความสนใจของโบราณและกลายมาเป็นการสะสมของเก่าหายากจนกลายเป็นงานอดิเรกของชนชั้นนำ โดยเฉพาะในช่วงต้นรัชกาล เช่น เมื่อพ.ศ. 2417 รัชกาลที่ 5 ทรงจัดตั้ง “หอมิวเซียม” ที่พระที่นั่งสหทัยสมาคม (หอคองคอเดีย) มีนายเฮนรี อาลาบาสเตอร์ (Henry Alabaster) ต้นสกุล

¹¹⁵ ยอร์ช เซเดส์, *ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย* (พระนคร: หอพระสมุดวชิรญาณ, 2467), หน้า 5.

¹¹⁶ โปรดคู ยอร์ช เซเดส์, *ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย*.

¹¹⁷ โปรดคู พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์), *โบราณศึกษา* (นครหลวงฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2515)

สำหรับหนังสือที่เอามาอ้างอิงนี้เป็นการคัดบทความเรื่องนี้ออกมาจากวชิรญาณ และเอาพิมพ์แยกต่างหาก

¹¹⁸ รัชนี ทรัพย์วิจิตร และจิรวัดน์ สุขมะโน, *สารบาญวชิรญาณ เล่ม 1 – เล่ม 11*.

¹¹⁹ ธนพงศ์ จิตต์สง่า, ““วชิรญาณ” กับการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำของสยาม พ.ศ. 2427 – 2448,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 128.

เสวตศิลาเป็นผู้อำนวยการ เมื่อถึงปีพ.ศ. 2419 มี “ประกาศเรื่องให้เอาของต่างๆ มาตั้งหอมิวเซียม” คือมีพระราชดำริให้จัด “เอกซฮิบิเชน” ที่หอมิวเซียม “ตามเคยเหมือนอย่างปีก่อนๆ” ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการจัดงานเช่นนี้มาก่อนแล้ว โดยการจัดเอกซฮิบิเชนในครั้งนี้ โปรดเกล้าฯ ให้นำของจากทั่วประเทศที่เป็นงานฝีมือทั้งเก่าและใหม่เอามาตั้งแสดง เช่น ทองรูปพรรณต่างๆ ฝ้านุ่งผ้าห่ม ผ้าทอ ฝีมือดี เครื่องหล่อเครื่องปั้น พลอยแหวน อาวุธ หรือ “ของประหลาด” รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ รับสั่งว่าจะทอดพระเนตรสิ่งของเหล่านั้นและจะพระราชทานรางวัลให้แก่เจ้าของที่มี “ของเป็นประหลาดมาก” หรือ “ของมีฝีมืออย่างดี”¹²⁰ ความสนใจสิ่งของเหล่านี้เป็นการกระตุ้นให้เห็นว่าของต่างๆ โดยเฉพาะของโบราณนั้นมีค่าและเป็น “สมบัติของชาติ” ที่ต้องรักษาหวงแหน

ตัวอย่างเมื่อพ.ศ.2426 เกิดคดีลักขโมยโบราณวัตถุขึ้น โดยนาย เจ.อี.รัสต์แมน (J. E. Rastmann)¹²¹ ชาวเยอรมันซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานชาติพันธุวิทยาแห่งกรุงเบอร์ลิน จักรวรรดิเยอรมัน ลักลอบตัดพระเศียรและพระกรเทวรูปพระอิศวรที่เมืองกำแพงเพชรเตรียมจะนำออกนอกประเทศ ทางสถานกงสุลเยอรมันประจำกรุงเทพฯ ได้อายัดชิ้นส่วนเทวรูปดังกล่าวและนำส่งคืนทางการสยาม¹²² อย่างไรก็ตาม เนื่องจากนายรัสต์แมนเป็นเจ้าหน้าที่ทางการของเยอรมนี ราชสำนักกรุงเทพฯ จึงต้องให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ซึ่งเป็นราชทูตอยู่ในยุโรปเป็นผู้ชี้แจงเรื่องราวต่อทางการเยอรมัน หลังจากเกิดกรณีนายรัสต์แมน พระองค์เจ้าปฤษฎางค์จึงได้เสนอมาทงกรุงเทพฯ ว่า “...แต่ถ้าต่อไปภยาน่าทำคดีหมายเสีย ห้ามอย่าให้คนเดินทางเรือเอารูป ให้มีทั้งห้ามในหนังสือเดินทางแล้ว คงไม่มีความลำบากอย่างนี้อีกต่อไป”¹²³ แต่ไม่มีหลักฐานว่าข้อเสนอของพระองค์เจ้าปฤษฎางค์นั้นได้รับการปฏิบัติตามแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม หลังจากเกิดคดีนายรัสต์แมนได้ 4 ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้มีรับสั่งกับพระเจ้านีองยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งยังเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ให้เก็บ “ของโบราณซึ่งควรหวงแหน” เอาลงมารักษาไว้ที่กรุงเทพฯ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงแต่งตั้งให้หลวงสโมสร

¹²⁰ พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507), หน้า 59 – 60.

¹²¹ ใช้ชื่อตามบทความ “มิสเตอร์รัสต์แมนกับเทวรูปพระอิศวร,” ของ ศรีณย์ ทองปาน อย่างไรก็ตามชื่อของ J. E. Rastmann ที่ปรากฏในเอกสารฝ่ายไทยมีหลายชื่อ เช่น ราสตแมน รามแมน รอสแมน รัคแมน และรามมัน

¹²² โปรดดู ศรีณย์ ทองปาน, “มิสเตอร์รัสต์แมนกับเทวรูปพระอิศวร,” *เมืองโบราณ* 21, 1-4(ม.ค. – ธ.ค. 2538): 89 – 96.

¹²³ ม.ล.มานิจ ชุมสาย, *ประมวลจดหมาย ของ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ราชทูตองค์แรกของไทยประจำทวีปยุโรป* (กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว, 2534), หน้า 61. อ้างถึงใน ศรีณย์ ทองปาน, “มิสเตอร์รัสต์แมนกับเทวรูปพระอิศวร,” หน้า 95.

พลการ (ทัต ศิริสัมพันธ์) และหลวงกำจัดไพรินทร์ (ดิศ นามะสนธิ)¹²⁴ “ไปเก็บศิลาจารึกในที่ต่างๆ หัวเมืองฝ้ายเหนือ” เมื่อ พ.ศ.2429¹²⁵

การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 และการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลที่เริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2435 เพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ทำให้การสำรวจและรวบรวมของโบราณจากดินแดนในพระราชอาณาเขตเข้ามาที่กรุงเทพฯ เป็นไปอย่างจริงจังขึ้น บางครั้งเมื่อมีการออกตรวจราชการในมณฑล จะมีการสำรวจโบราณสถานตามเมืองต่างๆ ด้วย

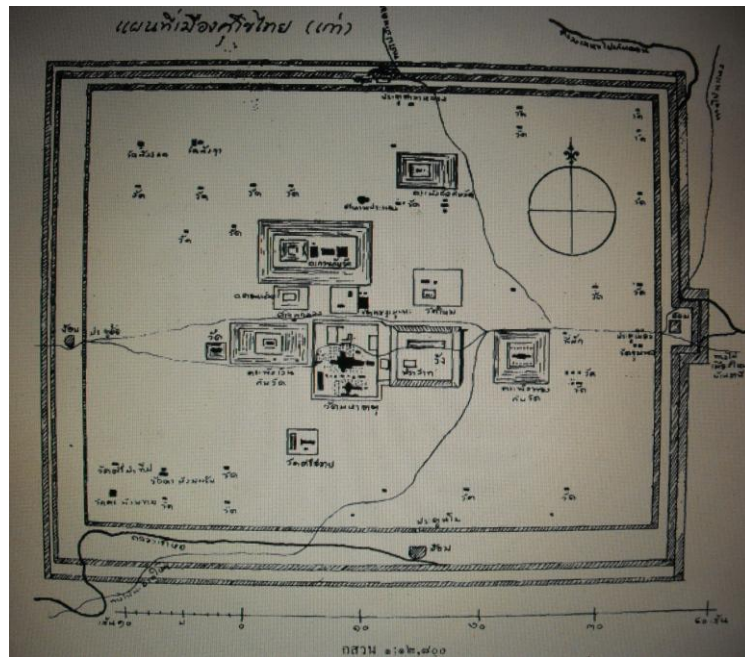
การสำรวจที่มีหลักฐานปรากฏคือ เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2444 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ขณะดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนิศรานุวัดติวงศ์ เสด็จขึ้นไปหัวเมืองฝ้ายเหนือเพื่อไปตรวจแก้มุหน้พระพุทธรชินราชจำลองซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้นเพื่อนำไปประดิษฐานที่วัดเบญจมบพิตรที่พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ วางแผนผังและออกแบบการก่อสร้างเช่นกัน นอกจากนี้ การเสด็จไปหัวเมืองฝ้ายเหนือในครั้งนี่ยังเป็นการขึ้นไปสำรวจเส้นทางและสถานที่ล่วงหน้า เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จประพาสหัวเมืองฝ้ายเหนือในเดือนตุลาคมปีเดียวกันนั่นเอง พระองค์ทรงบันทึกเรื่องและรูปภาพไว้ตลอดระยะทาง ไม่ว่าจะเป็นเมืองรายทางต่างๆ จนถึงเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก และเมืองสุโขทัย ทรงพรรณนาถึงสภาพภูมิประเทศ ความเป็นอยู่ของราษฎร แผนที่เมือง แผนผังวัด รูปแบบสถาปัตยกรรมของวัด ลวดลายศิลปกรรมต่างๆ โดยละเอียด จนต่อมาได้เป็นหนังสือจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก¹²⁶

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงบันทึกเรื่องการสำรวจเมืองเก่าสุโขทัยไว้อย่างละเอียดพอสมควร รวมทั้งทรงวาดแผนที่ แผนผัง และรูปประกอบเป็นอย่างดี เช่น แผนที่เมืองสุโขทัย (สุโขไทย) กำแพงวัดมหาธาตุสุโขทัย แผนผังวัดศรีสวาย แผนผังศาลพระประแดง (ตาผาแดง) แผนผังวัดฤๅษีมุข (ศรีชุม) รูปวาดหินขอมดำดิน รูปวาดพระปรางค์วัดพระพายหลวง เป็นต้น

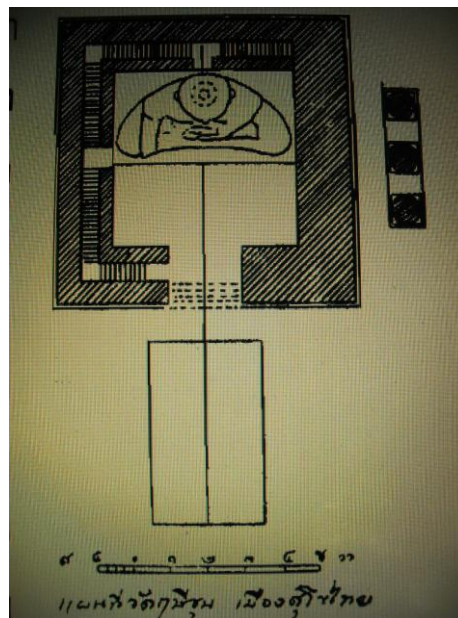
¹²⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “อธิบายความเพิ่มเติมในตอนที่ 9,” ใน *เที่ยวเมืองพระร่วง* พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), หน้า 94.

¹²⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 23* (พระนคร: กรมศิลปากร, 2510), หน้า 35.

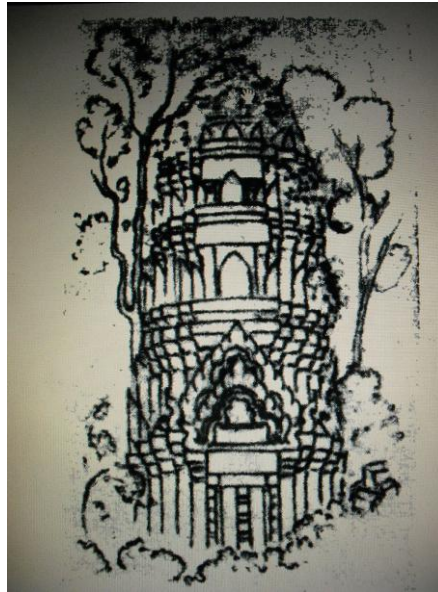
¹²⁶ โปรดดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, *จดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก* (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), หน้า ก – ข. สิ่งที่นำสนใจคือทรงบันทึกเสียงร้องของนกที่ทรงได้ยินเป็นคำโน้ตลงบรรทัดห้าเส้นด้วย

ภาพที่ 3.1 แผนที่เมืองสุโขทัย (เก่า) จากหนังสือจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก
(ที่มา: สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์,
จดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), หน้า 81)

ภาพที่ 3.2 แผนผังวัดศรีชุม (อุษุม) จากหนังสือจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก
(ที่มา: สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์,
จดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), หน้า 97)

ภาพที่ 3.3 รูปวาดพระปรางค์วัดพระพายหลวง จากหนังสือจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก
(ที่มา: สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์,
จดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), หน้า 104)

การสำรวจเมืองเก่าสุโขทัยของพระองค์ทำให้ได้รู้ว่าในขณะนั้นมีชาวบ้านในท้องถิ่นตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณเมืองเก่าสอดคล้องกับเรื่องเล่าใน “อภินิหารการประจักษ์” เพียงแต่มีไม่มากหากเทียบกับเมืองสุโขทัยใหม่¹²⁷ ส่วนเมืองสุโขทัยใหม่ที่พระองค์เรียกว่า “เมืองสุโขทัยใหม่บ้านธานี” นั้น มีบ้านร้านค้าและผู้คนต่างๆ น้อยกว่าสวรรคโลก¹²⁸ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงวัดราชธานีอยู่กลางเมืองสุโขทัยใหม่ซึ่งเก็บพระพุทธรูปที่ชำรุดหักพังจากเมืองเก่าเอามาเก็บไว้และมี “...ตาปขาวของท่านคนหนึ่งเป็นช่างซ่อม เอาพระเศียรองค์หนึ่งไปต่อกับองค์หนึ่งที่พอเข้ากันได้ ซ่อมพระหัตถ์พระบาททุกอย่างแล้ว ปิดทองไว้เอี่ยมสอาด...”¹²⁹ วัดราชธานีเป็น “สถานที่ท่องเที่ยว” แห่งหนึ่งให้คนมาดูพระพุทธรูปที่นำมาจากเมืองเก่าสุโขทัย¹³⁰ ก่อนที่จะถูกไฟไหม้เพราะเหตุการณ์ไฟไหม้ตลาดครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2511

¹²⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, จดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), หน้า 82.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงบันทึกไว้เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2444 ขณะเสด็จขึ้นไปสำรวจ “เมืองสุโขทัยใหม่บ้านธานี”

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79 – 80. ลงการสะกดคำไว้ตามต้นฉบับ

¹³⁰ ตัวอย่างเช่น คุณหญิงเขื่อนเพชรเสนา, “นิราศสุโขทัย,” ใน อนุสรณ์บทประพันธ์ พิมพ์แจกในงานศพคุณหญิงเขื่อนเพชรเสนา (สัมปณ อุณหะนันท์) 21 ต.ค.2500, ([ม.ป.ท.]: โรงพิมพ์มหาดไทย, 2500) นิราศสุโขทัยแต่งเมื่อ พ.ศ. 2473 เนื่องในโอกาสที่คุณหญิงเขื่อนเพชรเสนากับคณะไปส่งญาติที่ขึ้นไปรับราชการที่สุโขทัย และได้ถือโอกาสท่องเที่ยวชมโบราณสถานโบราณวัตถุในเมืองสุโขทัย

เรื่องเล่าและข้อมูลต่างๆ ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเล่าประกอบในจดหมายระยะทางไปพินธุโลก นำสังเกตว่ามาจากพงศาวดารเหนือเป็นพื้น โดยเฉพาะจากเรื่อง “พระร่วงเมืองสุโขทัย” ที่มีตำนานขอมคำดิน เพราะสอดคล้องกับการพบหิน ศิลาก่อนหนึ่งกลางวัดมหาธาตุสุโขทัย เชื่อกันว่าขอมคำดินได้กลายเป็นหินเพราะวาจาสิทธิ์พระ ร่วง¹³¹ แม้แต่การเล่าเรื่องเมืองสวรรค์โลกก็อ้างอิงมาจากเรื่อง “สร้างเมืองสวรรค์โลก ยกบาธรรม ราชขึ้นเป็นพระยาราชครองเมืองสวรรค์โลก”¹³² การสำรวจของพระองค์นั้นก็เป็นการสำรวจ จดบันทึก วาดรูปประกอบ เน้นการวิเคราะห์ในเชิงศิลปะมากกว่าจะวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ พระองค์มิได้เน้นย้ำว่าสุโขทัยเป็นเมืองสำคัญพิเศษกว่าเมืองอื่นๆ แต่ก็นับว่าหนังสือเล่มนี้ให้ ประโยชน์ในเรื่องการศึกษาทางโบราณคดีและบันทึกเกี่ยวกับสภาพเมือง ความเป็นอยู่ของราษฎร ในเมืองสุโขทัยช่วง พ.ศ. 2444 ได้เป็นอย่างดี

เรื่องราวอดีตอันรุ่งเรืองของสุโขทัยในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้นมักเป็นเรื่องในตำนานและ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ให้ภาพลักษณ์ของสุโขทัยเป็นเมืองที่พระพุทธศาสนาเฟื่องฟู สอดคล้องกับการอ้างอิงตัวเองกับพระพุทธศาสนาเพื่ออ้างสิทธิธรรมทางการเมืองของชนชั้นนำ มีความสำคัญในทางด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและถือว่ามีความเป็น “พวกเดียวกัน” กับสยาม แสดงให้เห็นว่าแม้สถานะของสุโขทัยยังพัวพันแต่เริ่มมีตัวตนทั้งในทางโลกย์และทางธรรม

การ “ปรากฏตัว” ของเรื่องราวเกี่ยวกับสุโขทัยในช่วงรัชกาลที่ 4 – 5 จะเห็นว่าสุโขทัยยัง ไม่ได้มีตัวตนในประวัติศาสตร์อย่างเด่นชัดหรือถูกกำหนดยุคสมัยให้ ทั้งยังไม่มีภาพลักษณ์ว่าเป็น ยุคทองหรือราชธานีแห่งแรกของไทยเพราะยังเป็นช่วงที่มีการสืบค้นหาอดีตของสยามจากหลายๆ แหล่ง แต่กระนั้นชนชั้นนำก็ได้เริ่มศึกษาอดีตความเป็นมาของประเทศในช่วงเวลาที่ไกลออกไปจาก สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว และเริ่มรู้ว่า “สุโขทัย” นั้นเป็นบ้านเมืองที่เจริญมาก่อนกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะเมื่อชนชั้นนำเริ่มปรับความคิดและรับความรู้จากตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 พร้อมกัน นั้นก็มีการแสวงหาความรู้ทั้งอดีตและปัจจุบันจากการอ่าน การเขียน การท่องเที่ยวสำรวจตรวจตรา โบราณสถานในพระราชอาณาเขต และการสะสม โบราณวัตถุต่างๆ แสดงให้เห็นว่าเรื่องราวที่บอก เล่ากันมาและมาเขียนลงเป็นหนังสือนั้นไม่เพียงพอเสียแล้ว แต่ยังคงมี “หลักฐาน” และแสวงหา ความรู้ที่กว้างไกลกว่านั้น ความรู้ที่เริ่มเกิดในยุคนี้ค่อยๆ สะสมเป็นฐานที่สำคัญให้กับการศึกษา ประวัติศาสตร์สุโขทัยในยุคต่อไป

¹³¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, จดหมายระยะทางไปพินธุโลก, หน้า 84.

¹³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 69 – 70.

บทที่ 4

สร้างชาติ: การสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2450 – 2495

ความรู้เรื่องสุโขทัยเมื่อครั้งยังเจริญรุ่งเรืองเริ่มได้รับความสนใจมากขึ้นตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ความสนใจประวัติศาสตร์สุโขทัยนี้เป็นไปทั้งในแง่การเขียนหนังสือทางประวัติศาสตร์ การแปลและชำระศิลาจารึกสุโขทัย การสำรวจทางโบราณคดี การเกิดรัฐชาติ (nation state) และสำนักทางประวัติศาสตร์จนมีการสืบค้นความเป็นมาของชาติและการสร้างประวัติศาสตร์ชาติอย่างจริงจังได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมาสู่ความคิดและความรู้เรื่องสุโขทัยอย่างชัดเจน¹ โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่พ.ศ. 2450 เป็นต้นมา ถือเป็นช่วงการนำสุโขทัยเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ โดยเฉพาะในฐานะที่เป็นราชธานีแห่งแรกของไทย ทั้งยังถูกนำไปอธิบายและตีความโดยผูกติดกับ “ความเป็นไทย” ด้วยภาพลักษณ์ที่เป็นอุดมคติคือเป็นเมืองที่มีการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมที่ดี ทำให้ผู้คนอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ปัจจัยดังกล่าวทำให้เรื่องราวบางเรื่องได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลักและยากที่จะเปลี่ยนแปลง

ในบทนี้จะกล่าวถึงการสร้างสุโขทัยให้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ การอธิบายเรื่องราวของสุโขทัยให้มีเหตุผลและมีหลักฐานรองรับ รวมไปถึงการสืบค้นทางโบราณคดีเพื่อพิสูจน์เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โดยชนชั้นนำในราชสำนักและปัญญาชนสามัญที่มีความสำคัญและมีผลงานที่โดดเด่นทรงอิทธิพลในช่วงเวลาระหว่างพ.ศ. 2450 – 2495 ประวัติศาสตร์สุโขทัยที่ได้รับการก่อรากสร้างฐานความรู้ในยุคนี้จะมีอิทธิพลต่อเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน

สำหรับการแบ่งช่วงระยะเวลา ผู้วิจัยได้ยึดเอาปีพ.ศ. 2450 ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้ง “โบราณคดีสโมสร” และในปีเดียวกันนั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารหรือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทรงบันทึกเรื่องราวการเสด็จฯ ในครั้งนั้น ปีต่อมาได้มีการตีพิมพ์หนังสือชื่อ **เที่ยวเมืองพระร่วง** จนถึงพ.ศ. 2495 ซึ่งเป็นช่วงการสร้างประวัติศาสตร์ชาติโดยมีประวัติศาสตร์สุโขทัยเป็นหนึ่งในนั้น ทั้งยังกลายมาเป็นประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลักอีกด้วย

¹ โปรตดู สมเกียรติ วันทะนะ, “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก,” ใน **อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี** สมบัติ จันทร์วงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์; บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530)

4.1 กำเนิดใหม่ของประวัติศาสตร์สุโขทัย

ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชนชั้นนำไทยเริ่มสนใจประวัติศาสตร์ที่ไกลออกไปกว่ากรุงศรีอยุธยา เริ่มรู้จักสุโขทัยในฐานะที่เป็นบ้านเมืองที่เจริญมาก่อนกรุงศรีอยุธยา มีความพยายามศึกษาค้นหาอดีต แต่ยังไม่ได้มีการกำหนดสถานะและยุคสมัยของ “สุโขทัย” อย่างแน่ชัด แม้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชนชั้นนำไทยถูกกระตุ้นเร่งเร้าให้ศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติตนเองอย่างจริงจังแต่การศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยเฉพาะยังมีไม่มากนัก เรื่องเกี่ยวกับสุโขทัยยังปะปนอยู่กับงานเขียนอื่นๆ ไม่ได้ถูกเน้นย้ำและให้ความสำคัญนัก อีกทั้งยังมีส่วนที่เป็นตำนานอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ อยู่มาก

ลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของความพยายามสืบค้นอดีตคือการตั้งคำถาม วิพากษ์วิจารณ์ “ของเก่า” ทั้งหลาย พยายามสร้างเรื่องราว สร้างคำอธิบายใหม่ สร้างความเป็นเหตุเป็นผล ทำเรื่องราวให้ชัดเจนมีหลักฐานรองรับ แม้บางครั้งจะเป็นการตีความเข้าข้างตนเองก็ตาม การกระทำเช่นนี้สามารถสังเกตเห็นได้ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา เมื่อถึงช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในระยะที่เกิดแนวคิดเรื่องรัฐชาติขึ้นมาอย่างชัดเจน การจัดตำแหน่งแห่งที่ให้กับอดีตของสุโขทัยจึงมาเป็นส่วนหนึ่งของ “ประวัติศาสตร์ชาติไทย” เพราะนั่นเป็นการสร้างตัวตนให้กับสุโขทัยได้อย่างดีมากกว่าการอธิบายอดีตแบบยึดกษัตริย์เป็นศูนย์กลางอย่างที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร

พ.ศ. 2450 จนถึงพ.ศ. 2500 จึงเป็นเวลาสำคัญ เนื่องจากเป็นช่วงเริ่มต้นการค้นคว้าประวัติศาสตร์สุโขทัยอย่างจริงจัง เรื่องราวที่มีการศึกษาและสร้างขึ้นในเวลานี้ ทั้งการจัดยุคสมัย โครงเรื่อง รายละเอียด และแนวคิดบางประการจะกลายเป็นหลักสำคัญสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยในภายหลัง โดยเฉพาะการทำให้สุโขทัยเป็น “ราชธานีแห่งแรก” ของไทย การสร้างให้สุโขทัยกลายเป็นรัฐในอุดมคติ การยกย่องให้พ่อขุนรามคำแหงเป็นกษัตริย์พระองค์สำคัญ ฯลฯ เรื่องราวบางอย่างได้กลายเป็นเรื่องเล่าหลักหรือเรื่องเล่าแม่บท (master narrative) ของประวัติศาสตร์ไทยฉบับทางการและยังคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

4.1.1 ประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยราชสำนัก

สถานะของสุโขทัยในอดีตก่อนที่จะถูกจัดให้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาตินั้นเป็นอย่างไรมาก่อน ดังที่ได้กล่าวถึงไปในบทที่ผ่านมาว่าชนชั้นนำไทยเห็นว่าสุโขทัยเป็นบ้านเมืองที่เจริญมาก่อนกรุงศรีอยุธยา บ้างก็ระบุว่า “พระนครที่ตั้งอยู่ฝ่ายเหนือในแผ่นดินสยามแต่โบราณ” อย่างในพระราชพิธีสิบสองเดือน (พ.ศ. 2431) หรือ “เมื่อครั้งกรุงตั้งอยู่ทางเหนือขึ้นไป คือเมือง

ศรีสังขนาลัยสุโขทัยนั้น” ในบทความเรื่อง “โบราณศึกษา” (2439) ที่ตีพิมพ์ลงในวารสาร *วิญญาน*² เป็นต้น แม้อาจจะพอเห็นได้ว่าการสร้างความเชื่อมโยงเรื่องตั้งกรุงแต่ยังไม่ได้มีการกำหนดยุคสมัยและจัดสถานะให้แน่ชัด ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความรู้สึกของชนชั้นนำสมัยอยุธยาต่อเนื่องมาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ก็มิได้มองว่าพวกคนสืบเชื้อสายมาจากสุโขทัย ไม่มีอะไรที่สามารถเชื่อมโยงกันได้ ในทางราชตระกูล เมื่อพิจารณาจากงานเขียนของราชสำนักก็ยิ่งชัดเจนขึ้นไปอีกเพราะเรื่องราวของสุโขทัยมิได้ถูกจัดเข้าไว้ใน “พระราชพงสาวดาร” ตั้งแต่แรก หากพระราชพงสาวดารสามารถแปลได้อย่างหยาบๆ ว่าเป็นเรื่องราวของวงศ์อวตาร เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์และราชวงศ์แล้ว³ พระราชพงสาวดารของราชสำนักไทยที่มีการชำระมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์มีการอธิบายอดีตของวงศ์อวตารย้อนไปถึงแค่สมัยกรุงศรีอยุธยาเพียงเท่านั้น เรื่องราวเกี่ยวกับสุโขทัยยังคงอยู่ในสถานะที่พราหมณ์ นอกจากนี้เรื่องเล่าพระร่วงที่มักมีมากหลังอยู่ที่สุโขทัยก็ยังคงเต็มไปด้วยอิทธิพลอิทธิพลมากมาย มีลักษณะเป็นตำนานเสียมาก

ตั้งแต่พ.ศ. 2450 เป็นต้นมา การอธิบายอดีตจะเปลี่ยนแปลงไปเมื่อสุโขทัยถูกนำมาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทย มีความพยายามที่จะสืบค้นเรื่องราวของสุโขทัยทั้งในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ผ่านการศึกษาหนังสือ เอกสาร เรื่องเล่า รวมไปถึงการออกสำรวจลงพื้นที่ที่เมืองเก่าสุโขทัยและศรีสังขนาลัย รวมทั้งเมืองในบริเวณใกล้เคียงเพื่อประกอบการวินิจฉัย ส่วนเรื่องเล่าชาวบ้านที่เหนือจริงก็ค่อยๆ ถูกสกัดออกไปหรือมีการอธิบาย ให้ความหมายเป็นอย่างอื่นไปเสีย คำโครงและเรื่องราวของประวัติศาสตร์สุโขทัยได้ถูกสร้างขึ้นมาในยุคนี้ ได้รับการเสริมต่อกลายเป็นประวัติศาสตร์กระแสหลัก

ความเคลื่อนไหวสำคัญที่เกิดขึ้นคือ เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2450 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการประชุมตั้ง “โบราณคดีสโมสร” ณ พระที่นั่งสุริยาสอมรินทร์ โดยทรงดำรงตำแหน่งเป็นนายกสภา ทรงเลือกพระบรมวงศานุวงศ์และ

² พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์), *โบราณศึกษา* (นครหลวงฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2515), หน้า 4.

³ ผู้วิจัยแปลคำว่า “พงสาวดาร” ตามตัวอักษร เมื่อตรวจสอบกับ *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*, หน้า 753) แล้วพบว่าใกล้เคียงกัน โดยแปลว่า “เรื่องราวของเหตุการณ์เกี่ยวกับประเทศชาติหรือพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศชาตินั้น เช่น พงสาวดารกรุงศรีอยุธยา พงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์” การแปลข้างต้นนี้เป็นการให้ความหมายอย่างกว้างๆ โดยมีได้ลงรายละเอียดหรือถ้อยคำในเรื่องความหมายหรือหน้าที่ที่แท้จริงของงานเขียนประเภทนี้ อย่างไรก็ตาม มีงานทางวิชาการจำนวนหนึ่งที่ศึกษาเกี่ยวกับการจำแนกประเภทงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในยุคจารีต รวมไปถึงสถานะและหน้าที่ของงานเขียนประเภทดังกล่าว แต่ผู้วิจัยเห็นว่ายังคงไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจนและยังสามารถถกเถียงกันได้อีกมาก โปรดดูข้อเสนอและคำถามปลายเปิดในเรื่องการจัดประเภทงานเขียนทางประวัติศาสตร์โดยเฉพาะ “ตำนาน” กับ “พงสาวดาร” ได้ที่ ธงชัย วินิจจะกูล, “ผู้ร้ายในประวัติศาสตร์ไทย กรณีพระมหากษัตริย์ราชชา ผู้ร้ายกลับใจ หรือ ถูกใส่ความโดย plot ของนักประวัติศาสตร์,” ใน *การเมืองในประวัติศาสตร์ยุคสุโขทัย – อยุธยา พระมหากษัตริย์ราชชาธิราช พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, พิมพ์ครั้งที่ 2.* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2553)

ข้าราชการเป็นสมาชิก⁴ เพื่อเป็นประโยชน์ในการตรวจสอบค้นหาหลักฐานประวัติศาสตร์ของไทย โดยมีพระราชประสงค์ให้มีการศึกษาวิชาโบราณคดี (ประวัติศาสตร์) อย่างจริงจัง ทรงมีพระราชดำรัสเปิดประชุมครั้งแรกที่น่าสนใจยิ่ง ดังนี้

“...ความหลงพระราชพงศาวดารนี้ ทำให้ทอดธุระเสียว่า เรื่องราวของชาติและประเทศเราอยู่เพียงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 สร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยา เรื่องราวที่เก่ากว่านี้ น่าจะพิจารณา ก็ได้ละเลยเสียทั้งสิ้น...ชวนท่านทั้งหลายแต่ในสโมสรที่ประชุมกันครั้งนี้ ได้กระทำในใจไว้ว่า เราจะค้นหาข้อความเรื่องราวของประเทศสยาม ไม่ว่าเมืองใด ชาติใด วงษ์ใด สมัยใด รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องราวของประเทศสยามจำเดิมตั้งแต่ 1,000 ปีลงมา เรื่องราวเหล่านี้คงต้องจับตั้งแต่เมืองหลวงไทย...ซึ่งเป็นที่ตั้งของชาติไทยแต่ต้นเดิม ลงมาจนถึงเมืองเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ สวรรคโลก โศกโขทัย อยุธยาเก่า อยุธยาใหม่ และเมืองลัวะลพบุรี นครไชยศรี นครศรีธรรมราช ถาเมืองซึ่งเป็นเจ้าครองเมือง เช่น กำแพงเพชร ไชยนาท พิษณุโลก เมืองสรรค์ สุพรรณ กาญจนบุรี เพชรบุรี เหล่านี้ เป็นต้น บรรดาซึ่งได้เป็นใหญ่ในกาลครั้งใดครั้งหนึ่ง แล้วรวบรวมมาเป็นประเทศสยามอันหนึ่งอันเดียว”⁶

จากข้อความที่ยกมาจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงมีความคิดเกี่ยวกับเรื่องความเป็นมาของสยามประเทศที่ย้อนไปไกลกว่ากรุงศรีอยุธยาและไกลกว่ากรุงสุโขทัย แม้ว่าจะยังไม่มีมีการเรียงลำดับการเกิด รุ่งเรือง และเสื่อมสลาย อาจกล่าวได้ว่าการตั้งโบราณคดีสโมสรนี้เป็นการจุดประกายให้มีการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ชาติไทยอย่างเป็นทางการเป็นจริงเป็นจังมากขึ้น

ในปีเดียวกันนั้น ระหว่างวันที่ 4 มกราคม – 9 มีนาคม พ.ศ. 2450 เป็นเวลาทั้งสิ้น 65 วัน สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารหรือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ.2453 – 2468) ได้เสด็จประพาสเมืองในมณฑลพิษณุโลกและบางส่วนของมณฑลนครสวรรค์ คือ กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก พิษณุโลก และอุดรดิตถ์ เมืองเหล่านี้เคยเป็นบริเวณที่เรียกว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือมาก่อน ทรงบรรยายถึงโบราณวัตถุ โบราณสถาน

⁴ “ข่าวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลธรรมมงคลที่กรุงเก่า,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 24 (8 ธันวาคม 126), หน้า 926.

⁵ “โบราณคดีสโมสร,” ใน หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, 2543), หน้า 110.

⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศสยาม,” วารสารศิลปากร 12, 2 (กรกฎาคม 2511): 43-45. ส่วนที่ขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

ตามเมืองต่างๆ สอบสวนตำนานของเมืองมาวินิจฉัยชี้แจง รวมทั้งเป็นบันทึกประจำวันของพระองค์ หลังจากนั้นได้เกิดเป็นหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง พิมพ์ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2451 พระราชนิพนธ์ตรงส่วนคำนำกล่าวไว้ว่า

“...หวังจะให้เป็นที่รู้ชำนานูในโบราณคดี จะได้มีโอกาสพิจารณา และสันนิษฐานข้อความเกี่ยวข้องกับเมืองสุโขทัย สวรรคโลก และกำแพงเพชร ต่อไป การสันนิษฐานโดยมิได้ตรวจพื้นที่หรือ โบราณสถานนั้นย่อมเป็นการยากนัก เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงหวังอยู่ว่าหนังสือเล่มนี้ อาจเป็นเครื่องช่วยในทางสันนิษฐานได้บ้างเล็กน้อย...”⁷

ภาพที่ 4.1 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร

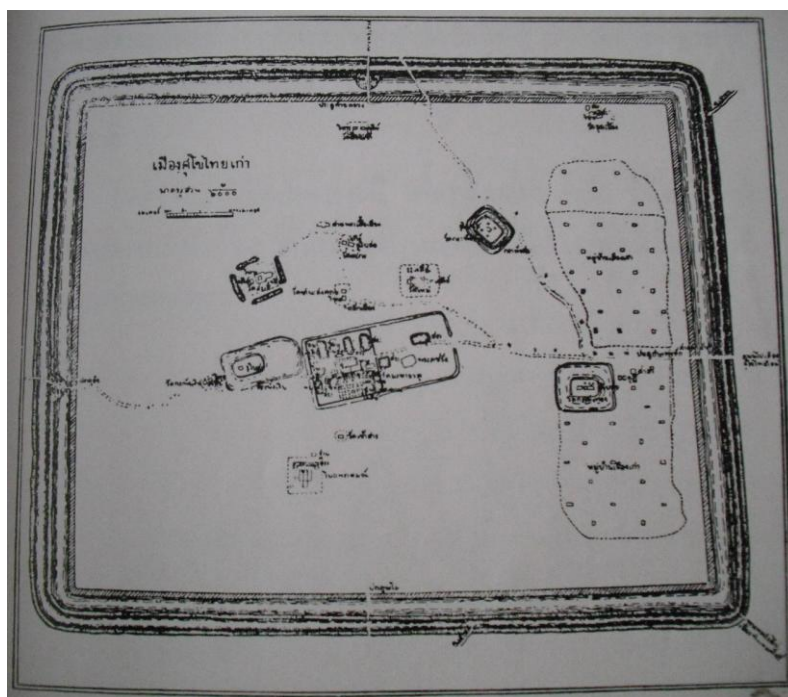
(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงเป็น “นักเลงโบราณคดี”

ทรงฉายเมื่อ พ.ศ. 2450

(ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปะสุโขทัยและอยุธยา: ภาพลักษณ์ที่ต้องเปลี่ยนแปลง (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545)

⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชนิพนธ์คำนำ,” ใน *เที่ยวเมืองพระร่วง พิมพ์ครั้งที่ 12*. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกตรี พระยาบำเรอก๊กดี (สนิท จารุจินดา), (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), ไม่มีเลขหน้า.

เที่ยวเมืองพระร่วงมีเนื้อหาเกี่ยวกับการสำรวจ “ของโบราณ” ตามเมืองต่างๆ ที่องค์ผู้บันทึกเสด็จฯ ผ่าน มีการสืบค้นข้อมูลทั้งเรื่องเล่าและตำนานประกอบการตั้งข้อสันนิษฐานมากมาย อาจนับได้ว่าเที่ยวเมืองพระร่วงเป็นบันทึกของชนชั้นนำสยามเล่มแรกที่น่าเสนอในแนวการสำรวจทางโบราณคดีในประเทศไทย บางคนถึงกับกล่าวว่าเป็น “รายงานสำรวจทางโบราณคดีเล่มแรกของไทย” ที่มีการบันทึกและพิมพ์เผยแพร่เลยทีเดียว⁸

ภาพที่ 4.2 แผนที่เมืองสุโขทัยเก่า จากหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง
(ที่มา: พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง พิมพ์ครั้งที่ 12,
(กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), ไม่มีเลขหน้า)

ข้อน่าสังเกตคือ ก่อนที่พระองค์จะเสด็จประพาส “เมืองพระร่วง” ได้ทรงสืบค้น “ตำรา” ที่เกี่ยวข้องกับเมืองสุโขทัย สวรรคโลก และกำแพงเพชร โดยหนังสือที่พระองค์เห็นว่า “ได้ใช้พอเป็นหลักฐาน” คือ หนังสือคำแปลศิลาจารึกเมืองสุโขทัย ทรงออกชื่อว่า หลักที่ 1 ของพระเจ้ารามคำแหง หลักที่ 2 ของพระเจ้ากมรเดญอัครีธรรมิกราชาธิราชและหลักศิลาจารึกเมืองกำแพงเพชร ส่วนที่เป็นพระราชพงสาวดาร ทรงใช้พงสาวดารเหนือ พระราชพงสาวดารกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา

⁸ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ประวัติ แนวความคิด และวิวัฒนาการวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2551), หน้า 81. และ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “การตรวจสอบข้อมูลในพระราชนิพนธ์ “เที่ยวเมืองพระร่วง” ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” ใน ศิลปะสุโขทัย บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม, 25-56 (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547)

รวมไปถึงพงศาวดารโยนกของพระยาประชาภิจักรจักร์ โดยทรงวิพากษ์หนังสือเหล่านี้ไว้ที่น่าสนใจว่า

“...ในจำพวกคำจารึกหลักศิลานั้น ในหลักที่ 1 ได้แก่นสารมากที่สุด พระราชพงศาวดารกรุงเทพทวารวดีก็ช่วยได้บ้าง แต่พงศาวดารเหนืออื่น มีความเสียใจที่จะต้องกล่าวว่ละอะเทอะมากจนแทบจะไม่ใช่เครื่องช่วยอะไรได้เลย และเชื่อนักก็ชวนจะพาให้หลงเสียด้วย แต่จะว่าไม่เป็นประโยชน์เลยนั้น ไม่ได้ เพราะได้ความคิดจากพงศาวดารเหนือก็มากอยู่ เป็นแต่ต้องระวังไม่หลงเชื่อถือเป็นของมั่นคงหรือถูกต้องนักเท่านั้น”⁹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อถือศิลาจารึกหลักที่ 1 อย่างยิ่ง ทรงสำรวจโบราณสถานในเมืองเก่าสุโขทัยตามทิศทางที่ระบุไว้ในศิลาจารึกนั้นเสมือนเป็นคู่มือนำเที่ยว แม้แต่ในบันทึกที่ตีพิมพ์เป็นหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง ยังทรงแบ่งบทในเรื่องเมืองสุโขทัยเป็นทิศต่างๆ คือ “เบื้องตวันนตก”, “เบื้องตวันนออก”, “เบื้องหวนอน” และ “เบื้องตวันนอน” อย่างในเนื้อหาของศิลาจารึกหลักที่ 1¹⁰ อย่างไรก็ตาม วิธีการดังกล่าว พิริยะ ไกรฤกษ์ นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะผู้ตั้งคำถามเรื่องศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็นของจริงหรือไม่ ได้วิจารณ์ไว้ว่าวิธีการใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์เป็นข้อมูลหลักนำไปเทียบเคียงกับงานศิลปะนั้น ไม่ถูกต้องตามระเบียบวิธีวิจัยประวัติศาสตร์ศิลปะ¹¹ ส่วนพงศาวดารเหนือ นั้นพระองค์ใช้ในบทที่กล่าวถึงเมืองสวรรคโลกเพราะมีเรื่องราวกล่าวถึงไว้มากพอสมควร พระองค์ทรงเห็นว่าแม้ไม่ควรจะยึดถือพงศาวดารเหนืออย่างเป็นหลักเป็นฐานนักแต่จะทิ้งไปเสียทีเดียวก็ไม่ควรเช่นกันเพราะอาจได้ความคิดดีๆ จากการอ่าน¹²

⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชนิพนธ์คำนำ,” ใน *เที่ยวเมืองพระร่วง*

¹⁰ ทิศทางต่างๆ นั้น คำว่า เบื้องตวันนตก คือ ทิศตะวันตก เบื้องตวันนออก คือ ทิศตะวันออก สำหรับเบื้องหวนอน และเบื้องตวันนอน นั้น ใน*เที่ยวเมืองพระร่วง* ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2451 สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาจักรพรรดิ ทรงใช้คำว่าเบื้องหวนอนกับทิศเหนือ และเบื้องตวันนอนกับทิศใต้ ต่อมาในการพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2471 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงตรวจตราและเพิ่มเติมอธิบายเรื่องซึ่งจะอยู่ในส่วนท้ายของแต่ละบท ได้ทรงเปลี่ยนแปลงคำแปลเรื่องทิศต่างๆ เสียใหม่ โดยกล่าวว่าในขณะที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาจักรพรรดิ ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเล่มนี้ คงจะถือทิศหวนอนเป็นทิศเหนือ ทิศตวันนอนเป็นทิศใต้ ตามคติพราหมณ์ แต่หากยึดถือตามคติของไทยโบราณแล้ว ทิศใต้จะเป็นทิศหวนอน ทิศเหนือเป็นทิศตวันนอน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงแก้ไขคำบอกทิศที่สลับกันทั้งหมด ดังนั้น*เที่ยวเมืองพระร่วง* ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 เป็นต้นมาจึงมีพระอธิบายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ถูกแก้ไขให้ทิศใต้เป็นทิศหวนอน ทิศเหนือเป็นทิศตวันนอน ตามพระวินิจฉัยของพระองค์ โปรดดู พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง*, หน้า 82.

¹¹ พิริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติศาสตร์สุโขทัย ภาพลักษณ์กับความเป็นจริง,” ใน *ศิลปะสุโขทัยและอยุธยา: ภาพลักษณ์ที่ต้องเปลี่ยนแปลง* (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), หน้า 88.

¹² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง*, หน้า 128 – 130.

ดังนั้นในเที่ยวเมืองพระร่วงจึงยังอ้างอิงพงศาวดารเหนือหลายส่วนควบคู่ไปกับพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นได้ว่าพระองค์ทรงตระหนักถึงปัญหาของการใช้หลักฐานประเภทตำนานอยู่พอสมควร ประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญกับเรื่องเวลาและหลักฐานส่วนตำนานมักมีข้อบกพร่องในเรื่องนี้คือไม่สามารถระบุเวลาที่ชัดเจนได้ ไม่มีหลักฐานที่แน่ชัดมารองรับ เรื่องราวและการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานไม่ตอบสนองต่อโลกทัศน์และความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อต้องนำมาใช้จึงต้องมีการวิพากษ์วิจารณ์และให้คำอธิบาย

เที่ยวเมืองพระร่วงอาจถือว่าเป็นหนังสือเล่มแรกๆ ที่กล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีตของ “ชาติไทย” โดยมีกรุงสุโขทัยเป็นตัวอย่างสำคัญและกล่าวถึงความเป็น “ราชธานี” โดยทรงระบุไว้ชัดว่า “สุโขทัยเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรไทย”¹³ และ “สุโขทัยในเวลานั้นคงจะเป็นเมืองหลวงแห่งคณะไทยฝ่ายเหนือ”¹⁴ อีกทั้งยังมีการกล่าวถึงกษัตริย์ที่ครองสุโขทัยทั้งหมด 5 พระองค์คือ

- “(1) พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ (พระราชบิดา พระเจ้ารามคำแหง)
- (2) พระเจ้าบานเมือง (พระเชษฐาพระเจ้ารามคำแหง)
- (3) พระเจ้ารามคำแหง (ผู้จาริกหลักศิลาที่ 1)
- (4) พระเจ้าลือไท หรือพระบาทสมเด็จพระกมรเตนุอัครฤทธิไชยเชษฐสุริยวงษ์ (โอรสพระเจ้ารามคำแหง)
- (5) พระเจ้าธรรมิกราช หรือพระบาทสมเด็จพระกมรเตนุอัครศรีสุริยพงษ์รามมหาธรรมิกราชาธิราช (โอรสพระเจ้าลือไทและผู้จาริกหลักศิลาที่ 2 กับหลักศิลาเมืองกำแพงเพชร)”¹⁵

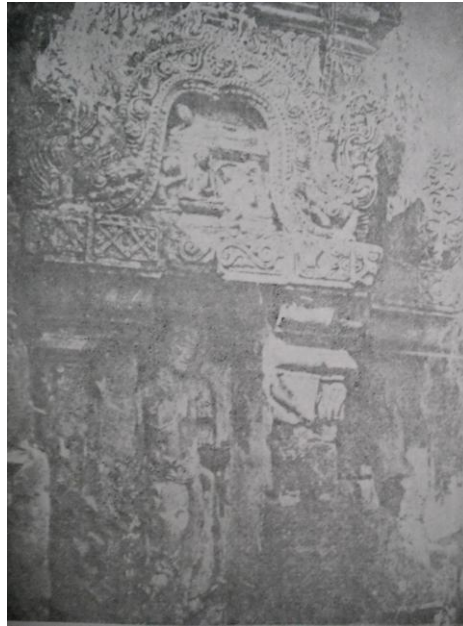
แม้ว่าจะมีการกล่าวเช่นนี้มาก่อนหน้านั้นแต่ก็ยังไม่มียังหนังสือเล่มใดที่จะนำเสนอเรื่องราวของสุโขทัยโดยเชื่อมโยงถึง “ชาติไทย” อย่างในเที่ยวเมืองพระร่วง สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นย้ำตลอดว่านอกจากต้องการให้หนังสือเล่มนี้เป็นประโยชน์ในทางโบราณคดีแล้ว ยังต้องการให้เห็นว่า “ชาติไทย” นั้นมีความเป็นมายาวนานและมีสิ่งของโบราณให้เชิดหน้าชูตา “...บางทีจะทำให้คนไทยรู้สึกขึ้นมาบ้างว่า ชาติไทยเราไม่ใช่ชาติใหม่ และไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่า หรือที่เรียกตามภาษาอังกฤษว่า “อินชิวไลซ์” ชาติไทยของเราได้เจริญรุ่งเรืองมามากแล้ว...”¹⁶

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119 – 120. ผู้วิจัยคงตัวสะกดและวางเส้นตามต้นฉบับ

¹⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชนิพนธ์คำนำ,” ใน *เที่ยวเมืองพระร่วง*, ไม่มีเลขหน้า.

ภาพที่ 4.3 ชุ่มพระปรารักษ์ วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย
(ที่มา: พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที้ยวเมืองพระร่วง พิมพ์ครั้งที่ 12,
(กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), ไม่มีเลขหน้า)

ภาพที่ 4.4 หินขอมดำดินในลานวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย
(ที่มา: พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที้ยวเมืองพระร่วง พิมพ์ครั้งที่ 12,
(กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), ไม่มีเลขหน้า)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับสุโขทัยเป็นอย่างมาก เนื่องจากทรงเห็นว่าสุโขทัยเคยเป็นอดีตนครหลวง ภาพของสุโขทัยในแง่ความเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อนกรุงศรีอยุธยาบ่อยๆ แจ่มชัด รวมทั้งให้ความสำคัญต่อกษัตริย์กรุงสุโขทัยด้วย ทรงสนพระทัยเรื่องพระร่วงและเมืองสุโขทัยก็คือเมืองของพระร่วง อย่างไรก็ตาม งานที่นับได้ว่าเป็นพระราชนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีสุโขทัยของพระองค์มีเพียง**เที่ยวเมืองพระร่วง** เท่านั้น พระราชนิพนธ์อื่นๆ กลับเป็นบทละครเสียส่วนมาก โดยเฉพาะเรื่องพระร่วงที่พระองค์ทรงสนพระทัย แม้การแต่งบทละครนั้นจะอ้างอิงอยู่กับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่างๆ เช่น ศิลาจารึกตำนาน พระราชพงศาวดารแต่ก็ผสมผสานจินตนาการมากอยู่พอสมควร หากแต่การนำไปอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงบทละครเรื่องพระร่วงในหัวข้อต่อไป

หากกล่าวว่า**เที่ยวเมืองพระร่วง**เป็นงานเขียนที่เริ่มเปิดศักราชของการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยแต่ในภายหลังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญเรื่องพระร่วงและทรงพระราชนิพนธ์บทละครมากกว่า ดังนั้น ผู้ที่ให้กำเนิดโครงร่างประวัติศาสตร์ไทยและแบ่งยุคสมัยอย่างเป็นเรื่องเป็นราวในเวลาต่อมาก็คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ได้รับพระสมัญญานามว่า “พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย” พระองค์ทรงเป็นพระโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาชุ่ม พระกรณียกิจที่สำคัญคือการเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคนแรกระหว่างพ.ศ. 2435 – 2458 ทรงพระนิพนธ์หนังสือหลายเล่ม โดยเฉพาะทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ผลงานทางประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ของพระองค์ได้นิพนธ์ขึ้นหลังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตไปเมื่อพ.ศ. 2453 พระนิพนธ์ของพระองค์หลายเรื่องยังคงมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในปัจจุบัน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงแก้ไขหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เพื่อตีพิมพ์เป็นครั้งที่ 2 เมื่อพ.ศ. 2457 (ครั้งแรกตีพิมพ์เมื่อพ.ศ. 2455) ทรงเรียบเรียง “เรื่องพงศาวดารสยามประเทศตอนต้น ก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา” เพื่อจัดพิมพ์ในครั้งนี้¹⁷ โดยทรงระบุถึงเรื่องพระราชพงศาวดารสยามว่า ควรจัดเป็น 3 ยุค ตามลำดับ “ราชธานี” คือ กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์¹⁸ รวมทั้งมี “ประวัติราชอาณาจักรสุโขทัย” อยู่ในเล่มด้วย การเรียบเรียงนี้ทรงตรวจสอบกับตำราหลายเล่ม เช่น “คำแปลศิลาจารึกหลักที่ 1” ตำนานพระสิทธิศักดิ์ (สิทธิคนิทาน) ชินกาลมาลินี ราชฉัตร และหนังสือจดหมายเหตุจีนที่แปลโดย

¹⁷ “พระราชนิพนธ์คำนำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,” ใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา พิมพ์ครั้งที่ 8. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534), หน้า 1.

¹⁸ “ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร,” ใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 3.

ขุนเงินอักษร (สุคใจ) เป็นต้น¹⁹ นับว่าพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่มีพระนิพนธ์อธิบายเรื่องของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระยาดำรงราชานุภาพ เป็นหนังสือเล่มแรกๆ ที่ระบุอย่างเป็นทางการชัดเจนว่าสุโขทัยเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ไทย ถือได้ว่าพระองค์เป็นผู้สถาปนาโครงสร้างประวัติศาสตร์ไทยที่มีลักษณะเป็นเอกภาพ ต่อเนื่อง และยาวนาน

เนื้อหาใน “ประวัติราชอาณาจักรสุโขทัย” เน้นเรื่องของการเมืองการปกครองของสุโขทัยที่มีกษัตริย์ทั้งหมด 5 พระองค์²⁰ จำนวนกษัตริย์นี้สอดคล้องกับพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่แสดงไว้ในเที่ยวเมืองพระร่วง แตกต่างเพียงรายละเอียดเล็กน้อยเรื่องพระนาม ในเรื่องกล่าวถึงกษัตริย์พระองค์สำคัญอย่าง “ขุนศรีอินทราทิตย์” พระเจ้าแผ่นดินสุโขทัยองค์แรก “เมื่อเป็นราชธานีมีอิสรภาพ”²¹ กษัตริย์พระองค์ที่ 3 คือ “พระเจ้าขุนรามคำแหง” มีเรื่องราวกล่าวถึงมากเป็นพิเศษ สมเด็จพระเจ้าดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าเป็นกษัตริย์ที่มีอนุภาพ ควรนับว่าเป็น “มหाराช” พระองค์หนึ่ง เพราะนอกจากจะเป็นกษัตริย์ที่เก่งกาจในเรื่องการปกครอง การแผ่พระราชอาณาเขต และการมีสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศแล้ว พระองค์ยังเป็นผู้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและ “คิดแบบหนังสือไทย” ขึ้นด้วย²² องค์ที่ 5 คือพญาลิไทยซึ่งมีพระราชกรณียกิจสำคัญในเรื่องพระพุทธศาสนา อีกทั้งการปกครองบ้านเมืองในสมัยนี้ก็เป็นไปอย่างเรียบร้อยด้วย “ธรรมานุภาพ”²³

ผลงานสำคัญอีกเรื่องหนึ่งของสมเด็จพระเจ้าดำรงราชานุภาพคือการแสดงบรรยายเรื่องพงศาวดารสยามให้แก่บัณฑิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยปีพ.ศ. 2467 ต่อมาได้รวมเล่มตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อแสดงบรรยายเรื่องพงศาวดารสยาม กล่าวถึง “สยามประเทศเมื่อก่อนชนชาติไทยได้ปกครอง” มาจนถึงสิ้นสมัยกรุงศรีอยุธยา แบ่งออกเป็น 5 กัณฑ์ คือ

กัณฑ์ที่ 1 ตอนที่ 1 สยามประเทศเมื่อก่อนชนชาติไทยได้ปกครอง

¹⁹ “ประวัติของราชอาณาจักรสุโขทัย.” ใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 42 – 50.

²⁰ ได้แก่ ขุนศรีอินทราทิตย์ ขุนบาลเมือง พระเจ้าขุนรามคำแหง พญาลิไทย (พญาลิไทย หรือ พระเจ้าอุทัยชัยเชษฐ หรือ อุทกโชตติราช) และพญาลิไทย (พระเจ้าศรีสุริยวงศรามหารมณิกราชราช หรือ พระมหาธรรมราชาลิไทย) ผู้วิจัยคงชื่อและตัวสะกดตามในหนังสือ อย่างไรก็ตาม เมื่อดูงานพระนิพนธ์เล่มอื่นๆ ของสมเด็จพระเจ้าดำรงราชานุภาพ จะพบว่าพระนามของกษัตริย์สุโขทัยนั้นยังไม่แน่นอนและยังเปลี่ยนแปลงได้อีก ควรกล่าวด้วยว่าแม้สมเด็จพระเจ้าดำรงราชานุภาพจะมีพระวินิจฉัยต้องตรงกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องจำนวนกษัตริย์สุโขทัย 5 พระองค์ แต่ได้ทรงกล่าวถึงพระองค์ที่ 6 ด้วย คือพระยาไสยฤไทย พระราชโอรสของพระมหาธรรมราชาลิไทยซึ่งทรงระบุว่าเป็นครองเมืองพิษณุโลกและได้ทำสงครามกับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) แห่งกรุงศรีอยุธยา แต่จำนวนกษัตริย์สุโขทัยนั้นนับเฉพาะ “ที่ครองกรุงสุโขทัยเมื่อเป็นอิสระ” เท่านั้น จึงมีทั้งหมดเพียง 5 พระองค์

²¹ “ประวัติของราชอาณาจักรสุโขทัย.” ใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 42.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 43 – 46.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47 – 50.

	ตอนที่ 2 ว่าด้วยเรื่องไทยได้ปกครองประเทศสยาม
	ตอนที่ 3 พงสาวดารกรุงสุโขทัยคราวเจริญ
	ตอนที่ 4 พงสาวดารกรุงสุโขทัยคราวเสื่อม
กัณฑ์ที่ 2	ตอนที่ 1 เรื่องตั้งกรุงศรีอยุธยา
	ตอนที่ 2 สมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาแผ่ราชอาณาจักร
	ตอนที่ 3 สมัยกรุงศรีอยุธยารวมราชอาณาจักร
กัณฑ์ที่ 3	ตอนที่ 4 พงสาวดารกรุงศรีอยุธยาสมัยเมื่อเกิดมหาอุทกสงคราม
กัณฑ์ที่ 4	ตอนที่ 4 สมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเกิดมหาอุทกสงคราม (ภาคกลาง)
กัณฑ์ที่ 5	ตอนที่ 4 สมัยกรุงศรีอยุธยาเกิดมหาอุทกสงคราม (ภาคกลาง)
	ตอนที่ 4 สมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเกิดมหาอุทกสงคราม (ภาคปลาย) ²⁴

จากเค้าโครงของหนังสือที่ยกมาจะเห็นว่าเรื่องในแสดงบรรยายพงสาวดารสยามเน้นที่สมัยกรุงศรีอยุธยาโดยเฉพาะประวัติศาสตร์การสงครามระหว่างไทยกับพม่าซึ่งแทบจะกลายเป็นส่วนหลักของหนังสือ อย่างไรก็ตาม ส่วนที่ผู้วิจัยจะให้ความสนใจคือกัณฑ์ที่ 1 ซึ่งเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สุโขทัย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้กล่าวย้อนไปถึงดินแดนประเทศไทยโบราณว่ามี “มนุษย์ 3 จำพวก” คือขอม ลาว และมอญ อยู่ในดินแดนนี้มาก่อน จนเมื่อมาถึงสมัยที่ “ไทยได้ปกครองสยามประเทศ” คนเชื้อสายไทยถูกจีนรุกรานและได้อพยพลงมาจากจีนตอนใต้ โดยกล่าวถึงการทำของคนไทยในแถบล้านนาและสุโขทัย “ไม่ยอมให้พวกขอมบังคับตามชอบใจตั้งแต่ก่อน”²⁵ จึงร่วมใจกันขับไล่ขอมออกไปและยกพ่อขุนบางกลางท่าวเป็นกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัย ทรงพระนามว่าพระเจ้าศรีอินทราทิตย์ผู้เป็น “ปฐมกษัตริย์ไทยซึ่งได้ปกครองสยามประเทศ”²⁶ ใน การบรรยายนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเน้นย้ำเป็นอย่างยิ่งถึงยุคสมัยของ “พระเจ้ารามคำแหงมหาราช” ทรงถือว่าในยุคนี้เป็น “กรุงสุโขทัยคราวเจริญ” เนื้อหาในยุคนี้ได้มาจากศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็นส่วนใหญ่ ทั้งพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจต่างๆ ทั้งในด้านการปกครอง ด้านการพระพุทธศาสนา ด้านการ “ตั้งแบบหนังสือไทย” รวมไปถึงการกล่าวถึงดินแดนที่กว้างใหญ่ไพศาลไปจรดเมืองตามทิศต่างๆ เช่น ยะโฮร์ (ชวา) หงสาวดี และเวียงจันทน์ เป็นต้น²⁷ และเมื่อ

²⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “สารบาญเรื่องแสดงบรรยายพงสาวดารสยามเล่ม 1,” ใน *แสดงบรรยายพงสาวดารสยาม* (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2490), ไม่มีเลขหน้า

²⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *แสดงบรรยายพงสาวดารสยาม* (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2490), หน้า 17.

²⁶ เรื่องเดียวกัน.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

มาถึงยุค “กรุงสุโขทัยคราวเสื่อม” เกิดเพราะพระเจ้าอู่ทอง ได้ตั้งตัวเป็นอิสระจากสุโขทัย ประจวบกับความขัดแย้งในหมู่ราชวงศ์พระร่วงจึงทำให้อยุธยาขึ้นมามีอำนาจเหนือสุโขทัยจนกระทั่งสุโขทัยหมดสิ้นอำนาจไปในที่สุด เรื่องราวดังกล่าวคล้ายคลึงและเป็นไปในทางเดียวกับ “ประวัติราชอาณาจักรสุโขทัย” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเพียงรายละเอียดเล็กน้อยที่แตกต่างกันเช่น ชื่อกษัตริย์และการอธิบายเพิ่มเติมมากขึ้นจากเดิม

ในพ.ศ. 2467 นอกจากมีการตีพิมพ์แสดงบรรยายเรื่องพงศาวดารสยามแล้ว ทางหอพระสมุดวชิรญาณ ได้ตีพิมพ์หนังสือประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย โดยผู้ตรวจค้น ชำระและแปลศิลาจารึกคือ ศ. ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) ซึ่งเป็นบรรณารักษ์ใหญ่ประจำหอพระสมุดวชิรญาณ²⁸ นำสังเกตว่าสาเหตุที่เลือกพิมพ์ศิลาจารึกกรุงสุโขทัยก่อนนั้นเนื่องจากประการแรกราชวงศ์สุโขทัยหรือราชวงศ์พระร่วงเป็นราชวงศ์แรกของสยาม ประการต่อมาคือเห็นว่าศิลาจารึกในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ น่าจะถูกค้นพบแล้วเป็นส่วนใหญ่ จึงควรแปลและพิมพ์รวมเป็นเล่ม ประการสุดท้ายคือคำแปลศิลาจารึกของชาวต่างประเทศเช่น บาทหลวงฉมิชที่แปลและตีพิมพ์มาแล้วยังมีข้อบกพร่องอยู่ จึงต้องการตรวจสอบชำระให้ถูกต้องเสีย²⁹

เรื่องราวของสุโขทัยช่วงหลังพ.ศ. 2450 เป็นต้นมาได้ถูกนำเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติอย่างเป็นทางการ โดยผู้มีบทบาทสำคัญในช่วงนี้คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ ทั้ง 2 พระองค์มีข้อวินิจฉัยใกล้เคียงกัน เห็นการเชื่อมโยงความคิดซึ่งกันและกัน มีการอธิบายเรื่องราวโดยประมวล วิเคราะห์ อ้างอิงหลักฐานจากเอกสารต่างๆ เช่น ศิลาจารึก พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ ฯลฯ รวมทั้งการออกสำรวจทางโบราณคดี ส่วนหลักฐานที่เป็นตำนานมีการใช้อย่างระมัดระวังหรือมีจะนั้นมักถูกวินิจฉัยว่าเชื่อถือไม่ได้ อย่างไรก็ตาม การอธิบายเรื่องราวยังเน้นความสำคัญที่เรื่องการเมืองการปกครองและพระมหากษัตริย์อยู่นั่นเอง สิ่งที่เห็นได้อย่างเด่นชัดของการสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยในยุคนี้คือการกำหนดยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ให้สุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรกของไทย กล่าวเชื่อมโยงไปถึงความเป็น “ชาติ” ที่มีมาอย่างยาวนานและเจริญรุ่งเรืองไม่แพ้ชาติใดในโลก ทั้งยังมีการให้ภาพสุโขทัยเป็นรัฐที่มีการปกครองดี เศรษฐกิจดี สังคมดี และประชาชนมีความสุข ซึ่งภาพของความเป็นสุโขทัยที่เกิดขึ้นนี้จะ เป็น โครงสร้างและกรอบความคิดอันสำคัญที่จะส่งต่อไปยังนักประวัติศาสตร์สามัญชนในยุคสมัยใกล้เคียงกัน รวมทั้งในยุคสมัยหลังจากนั้นด้วย

²⁸ “คำนำ,” ใน ยอร์ช เซเดส์, *ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย* (พระนคร: หอพระสมุดวชิรญาณ, 2467)

²⁹ “อธิบายว่าด้วยศิลาจารึกครั้งสุโขทัย,” ใน ยอร์ช เซเดส์, *ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย*, หน้า 7.

4.1.2 ประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยสามัญชน

ไม่เพียงแต่ราชสำนักและผู้เกี่ยวข้องเท่านั้นที่ เป็นผู้สร้างเรื่องราวประวัติศาสตร์สุโขทัย เพราะในยุคสมัยนี้มีสามัญชนที่กล่าวได้ว่าเป็น “ปัญญาชน” มีชื่อเสียงโดดเด่นเป็นที่รู้จักได้มีส่วนในการเขียนประวัติศาสตร์สุโขทัยด้วย ผู้วิจัยจะกล่าวถึงบุคคล 2 ท่านที่ได้มีส่วนในการผลิตองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยขึ้นมาในช่วงนี้ คือ ก.ศ.ร. กุหลาบ และ หลวงวิจิตรวาทการ ข้อที่น่าสังเกตคืองานเขียนนั้นมีโครงเรื่องหลักเหมือนงานพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ โดยเฉพาะการกล่าวถึงสุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรกและเป็นยุคอุดมคติที่ เจริญรุ่งเรือง เพียงแต่รายละเอียดบางประการและการตีความบางเรื่องอาจแตกต่างกัน

บุคคลแรกคือ ก.ศ.ร. กุหลาบ หรือ นายกุหลาบ ตฤณานนท์ เกิดในช่วงรัชกาลที่ 3 ตรงกับ วันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2377 มีชีวิตยืนยาวจนถึงรัชกาลที่ 6 และถึงแก่กรรมด้วยโรครุนแรงเมื่อ 24 มีนาคม พ.ศ. 2464 สิริอายุได้ 87 ปี³⁰ ชื่อ ก.ศ.ร. นั้นมาจากฉายา “เกศะโร” เมื่อบรรพชาเป็นสามเณร โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ครั้นอุปสมบท เป็นพระภิกษุก็ยังคงได้รับฉายาว่า “เกศะโรภิกขุ” เช่นกัน³¹ การกระทำเช่นนี้ มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าเป็น

³⁰ โปรดดูเพิ่มเติมที่ มนันยา ธนะภูมิ, ก.ศ.ร. กุหลาบ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 5 และ 77

สำหรับหนังสือของมนันยา ธนะภูมิ นี้ เขียนชื่อว่า “ก.ศ.ร. กุหลาบ” ตามแบบที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเขียนเมื่อเอ่ยอ้างถึงนายกุหลาบ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยจะยังคงใช้ “ก.ศ.ร. กุหลาบ” ซึ่งเป็นชื่อที่นายกุหลาบเรียกตนเองและดูจะเป็นที่นิยมเขียนมากกว่าแบบแรก หนังสือที่เกี่ยวข้องกับชีวประวัติของ ก.ศ.ร. กุหลาบ หลายสำนวน ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง

ช้อย่นันต์ สมุทวณิช, *เทียนวรรณ และ ก.ศ.ร. กุหลาบ* (พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2524)

สงข สุริยอินทร์, *ชีวิตและงานของ ก.ศ.ร. กุหลาบ* (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522)

รวมไปถึงบทความต่างๆ เช่น บทความของ เกรก เจ. เรย์โนลด์ส ซึ่งเขียนเป็นภาษาอังกฤษลงใน *Journal of the Siam Society* เมื่อ พ.ศ. 2516 ต่อมีการแปลเป็นภาษาไทยหลายสำนวนจนถึงสำนวนล่าสุด ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2550 ใช้ชื่อเรื่องว่า “คดีไต่สวน ก.ศ.ร. กุหลาบ: การทำทนายเขียนประวัติศาสตร์ราชวงศ์ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19” ใน *เจ้าสัว ขุนศึก สักดินา ปัญญาชน และคนสามัญ: รวมบทความประวัติศาสตร์ของเกรก เจ. เรย์โนลด์ส* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์: มูลนิธิ ไทโยต้าประเทศไทย, 2550)

เอนก นาวิกมูล, “หนังสือประหลาด พบปี 2528 ก.ศ.ร.กุหลาบ พิมพ์หนังสืองานศพให้ตัวเองก่อนตาย 20 ปี” ใน *เรื่องประหลาดเมืองไทย* (กรุงเทพฯ: แสงแดด, 2536)

ส. พลายน้อย, “ก.ศ.ร. กุหลาบ: เอดิเตอร์สยามประเภท ผู้มีฉายาว่าบ้าหอบฟาง” ใน *เล่าเรื่องนักเขียนดังในอดีต 2* (กรุงเทพฯ: คอหนังสือ, 2548)

“แกะปมจินตนาการ ก.ศ.ร. กุหลาบ จากพระนิพนธ์สมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ.” อphan 3,2 (ม.ก. – มี.ค. 2554): 30 -

31. ข้อเขียนดังกล่าวของ “กองบรรณาธิการ” วารสารอ่าน สรุปมาจากรายงานเรื่อง “ปัญหาประวัติศาสตร์นิพนธ์ของ ก.ศ.ร. กุหลาบ” ในวิชาปัญหาประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย ภาคปลาย พ.ศ. 2553 ของนายบุญพิสิฐ ศรีหงส์ นิสิตปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย งานที่ยกตัวอย่างมานี้ส่วนใช้ “ก.ศ.ร. กุหลาบ” ทั้งสิ้น

³¹ ช้อย่นันต์ สมุทวณิช, *เทียนวรรณและ ก.ศ.ร. กุหลาบ* พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2524), หน้า 193.

เพราะนายกุหลาบเป็นผู้นิยมตะวันตก อยากรู้ชื่อย่อหน้าอย่างชาวตะวันตกซึ่งมีความเป็นไปได้ เพราะนายกุหลาบมีความสัมพันธ์และความประพฤติดังชาวตะวันตกอยู่ไม่น้อย เคยทำงานกับชาวตะวันตก มีความรู้ภาษาต่างประเทศเป็นอย่างดี³² แต่ในกรณีเดียวกันนี้ เกรก เจ. เรย์โนลด์ส ได้ตั้งข้อสังเกตอีกอย่างว่า ก.ศ.ร. กุหลาบ ใช้ชื่อด้วยตัวอักษรย่อเพื่อบ่งบอกความแตกต่างจากชาวสยามคนอื่น มิใช่การบ่งบอกฐานันดรศักดิ์แบบหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ หรือหม่อมหลวง แต่เป็นการทำตามแบบแผนประเพณีของชาวยุโรป แสดงถึงฐานะที่ “ไม่มีชนชั้น” มองตัวเองอยู่ในฐานะนอกกลุ่มคนที่มีฐานันดร พวกเขาเป็นกลุ่มคนที่มีความรู้ความสามารถ อาศัยวิทยาการใหม่ๆ ในการยังชีพ และไม่ยึดมั่นในจารีตประเพณีแบบเก่าแต่ยังเคารพบรรทัดฐานของสังคมแบบเก่าอยู่บ้าง³³

ในช่วงเวลาที่มีชีวิตอยู่ ก.ศ.ร. กุหลาบถือว่าเป็นนักคิด นักหนังสือพิมพ์ ผู้เผยแพร่ความรู้ต่างๆ ผู้สาธารณชน ทั้งยังเป็นผู้ผลิตหนังสืออัตชีวประวัติ ประวัติบุคคลสำคัญต่างๆ ลำดับวงศ์ตระกูล รายพระนามเจ้านาย พงศาวดาร และจดหมายเหตุต่างๆ ฯลฯ³⁴ เนื่องจากตนเองเป็นเจ้าของโรงพิมพ์ วิทยาการด้านสื่อสารมวลชนสมัยใหม่ในขณะนั้น โดยอาศัยความใกล้ชิดกับเชื้อพระวงศ์ นำหนังสือของหอหลวงที่สงวนไว้สำหรับบุคคลในราชสำนักออกมาคัดลอก คัดแปลงเพิ่มเติมและตีพิมพ์ ดังนั้น ความรู้ต่างๆ มากมายที่ ก.ศ.ร. กุหลาบเอามาตีพิมพ์เป็นหนังสือเผยแพร่หรือเขียนลงในวารสารของตนเองก็เป็นเหตุให้ถูกสอบสวนและลงโทษ³⁵ เช่นกรณีที่ ก.ศ.ร. กุหลาบตีพิมพ์ข้อเขียนของตนลงในวารสาร “สยามประเภท” เมื่อ พ.ศ. 2449 เป็นเรื่องว่าด้วยครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี มีกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระปิ่นเกษ กษัตริย์ที่ครองราชย์พระองค์ต่อมาทรงพระนามว่า พระจุลปิ่นเกษ โดยในรัชสมัยของพระจุลปิ่นเกษ กรุงสุโขทัยต้องเสียให้แก่กรุงศรีอยุธยา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบก็ทรงกริ้วอย่างยิ่งเพราะถือเป็นการแปลงพระนามของพระองค์ให้เกี่ยวข้องกับกษัตริย์บ้านเสียมเมือง ก.ศ.ร. กุหลาบ ถูกลงโทษโดยการถูกคุมตัวไว้ที่ “โรงเลี้ยงบ้า” หรือ “โรงพยาบาลคนเสียมจริต” เป็นเวลา 7 วันก่อนจะถูกปล่อยตัวไป³⁶

เอกสารหลักฐานที่ผู้วิจัยนำมาใช้คือข้อเขียนเกี่ยวกับสุโขทัยจำนวนหนึ่งที่ ก.ศ.ร. กุหลาบผลิตออกมา ชื่อเรื่องว่าพระราชพงศาวดาร ประชุมสยามเอกราชชั้นที่ 1 – ฝ่ายเหนือ เมื่อสร้างกรุง

³² มนันทา ธนะภูมิ, ก.ศ.ร. กุหลาบ, หน้า 7.

³³ เกรก เจ. เรย์โนลด์ส, “คดีไต่สวน ก.ศ.ร. กุหลาบ: การทำรายงานเขียนประวัติศาสตร์ราชวงศ์ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19,” ใน เจ้าสัว ขุนศึก สักดินา ปัญญาชน และคนสามัญ: รวมบทความประวัติศาสตร์ของเกรก เจ. เรย์โนลด์ส, 1 – 52. วารุณี โอสธารมย์, บรรณาธิการแปล, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2550), หน้า 41 – 42.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31 – 33.

³⁵ โปรดดูเพิ่มเติมที่ ชงชัย วินิจจะกูล, “ถู ลอบ ลอก แต่งแบบไพร่ ๆ ความคิดของ ก.ศ.ร. กุหลาบที่ตัดสินโดยนักประวัติศาสตร์อำมาตย์,” อ่าน 3,2 (มกราคม – มีนาคม 2554): 13 – 28.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

ศรีสังฆาลัยสุโขทัยราชธานี มีตั้งแต่ในแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าวชิรเกล้า (และ) สมเด็จพระร่วงเจ้าอยู่หัว ติพิมพ์เมื่อ ร.ศ. 128 หรือ พ.ศ. 2452 จำนวน 5,000 ฉบับ³⁷ มีลักษณะเป็นหนังสือรวมข้อเขียนที่ เคยตีพิมพ์ในที่ต่างๆ เช่นใน วารสาร “สยามประเทภ” หลายฉบับรวมอยู่ในเล่มเดียวกัน มีเนื้อหา ค่อนข้างหลากหลายคละเคล้ากันไป โดยมักเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยพร้อมมีรูปประกอบ

หากแบ่งหัวข้อเรื่องในพระราชพงศาวดาร ประถมสยามเอกราชชั้นที่ 1 – ฝ่ายเหนือ เมื่อ สร้างกรุงศรีสังฆาลัยสุโขทัยราชธานี มีตั้งแต่ในแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าวชิรเกล้า (และ) สมเด็จพระ ร่วงเจ้าอยู่หัว จะได้ 3 กลุ่มหลัก คือ

กลุ่มแรกเป็นเรื่อง “พระราชพงศาวดาร” กรุงสยามโดยสรุปย่อ ตั้งแต่เกิดมี “ชาวไทย” จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

กลุ่มที่ 2 เป็นเรื่องเครื่องแต่งกายขุนนางและหญิงชายชาวไทย โดยอ้างว่าเป็นการแต่งกาย ของชาวสยามโบราณตั้งแต่ครั้ง “กรุงสุโขทัยราชธานี”

กลุ่มที่ 3 เป็น “พระราชพงศาวดาร” เรื่องกรุงสุโขทัยโดยเฉพาะ

ข้อสังเกตของผู้วิจัยต่องานรวมข้อเขียนชิ้นนี้คือ มีเนื้อหาที่เป็นการเล่า “โดยพิสดาร” เห็น ได้ชัดว่ามีการดัดแปลงทั้งข้อความและรูปประกอบ โดยนำเนื้อหาจากหลายๆ แหล่งมาเขียนเรียบ เรียงใหม่บ้าง เพิ่มเติมบ้าง บางส่วนน่าจะผสมความคิดเห็นส่วนตัวของ ก.ศ.ร. กุหลาบเองเสียด้วย ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างบางส่วน เช่น ในเนื้อหากลุ่มแรกเกี่ยวกับ “พระราชพงศาวดาร” กรุงสยามโดย สรุปย่อ ส่วนที่เป็นคำนำ ก.ศ.ร. กุหลาบได้กล่าวถึงการแบ่ง “กรุง” ทั้ง 4 กรุงไว้ที่น่าสนใจ คือ “(คำนำ) หัวใจพระราชพงศาวดารทยย่อทั้ง 4 กรุง สยาม (คือ) (1) กรุง สุโขทัย ราชธานี (2) กรุงศรี ออยุธยา (3) กรุง ธนบุรี (4) กรุง รัตนโกสินทร์ รวมกรุงสยามทั้ง 4 กรุง”

เมื่อดูจากเวลาที่หนังสือตีพิมพ์คือเมื่อพ.ศ. 2452 เป็นเวลาก่อนที่สมเด็จพระยา ดำรง ราชานุภาพจะทรงตีพิมพ์พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งมีข้อเขียน “เรื่องพงศาวดาร สยามประเทศตอนต้น ก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา” เสียอีก และน่าสังเกตด้วยว่างานของสมเด็จพระ ยาดำรงราชานุภาพ ไม่ได้นับรวมกรุงธนบุรีเข้าไป เสมือนเป็นเพียงยุคเปลี่ยนผ่านเท่านั้น ต่าง จากงานของ ก.ศ.ร. กุหลาบ

นอกจากนี้ ก.ศ.ร. กุหลาบยังกล่าวถึงปฐมกษัตริย์ของกรุงสุโขทัยด้วยว่า “สมเด็จพระเจ้าว ชิรเกล้าฯ เปนพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์เอกที่ 1 ซึ่งทรงสถาปนาสร้างกรุงศรีสังฆาลัย สุโขทัย

³⁷ ก.ศ.ร. กุหลาบ, พระราชพงศาวดาร ประถมสยามเอกราชชั้นที่ 1 – ฝ่ายเหนือ เมื่อสร้างกรุงศรีสังฆาลัยสุโขทัยราช ธานี มีตั้งแต่ในแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าวชิรเกล้า (และ) สมเด็จพระร่วงเจ้าอยู่หัว ([พระนคร]: โรงพิมพ์สยามประเทภพิมพ์ราชบัณฑิตย, 2452) ตัวสะกดต่างๆ ผู้วิจัยคงไว้ตามต้นฉบับ

ราชธานีบุรีรัตนะภิรมย์ ในประเทศสยามเอกราชฝ่ายเหนือชั้นที่ 1...”³⁸ ผู้วิจัยเข้าใจว่า ก.ศ.ร. กุหลาบ น่าจะเป็นบุคคลแรกที่กล่าวว่า “สมเด็จพระเจ้าปิ่นเกษ” เป็นกษัตริย์สถาปนากรุงศรีสัตนาลัย สุโขทัย โดยที่ในงานเขียนสมัยเดียวกันนั้น ไม่มีผู้ใดเอ่ยถึงพระนามนี้และยังมีส่วนที่กล่าวถึง “สมเด็จพระเจ้าปิ่นเกษ” ในข้อเขียนกลุ่มนี้อีกหลายตอนด้วย

เมื่อสำรวจข้อเขียนในกลุ่มที่ 2 คือเรื่องเครื่องแต่งกายขุนนางและหญิงชายชาวไทย ข้อมูลในกลุ่มนี้เป็นการพรรณนาการแต่งกายของขุนนางและชาวบ้านหญิงชายสมัย “กรุงสุโขทัย” สิ่งที่น่าตั้งคำถามเป็นอย่างยิ่งในข้อเขียนกลุ่มนี้คือรูปประกอบที่ ก.ศ.ร. กุหลาบอ้างว่าเป็น “รูปขุนนางแต่งกายเต็มยศ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรุงสุโขทัยราชธานี” มี 2 รูป ดังนี้

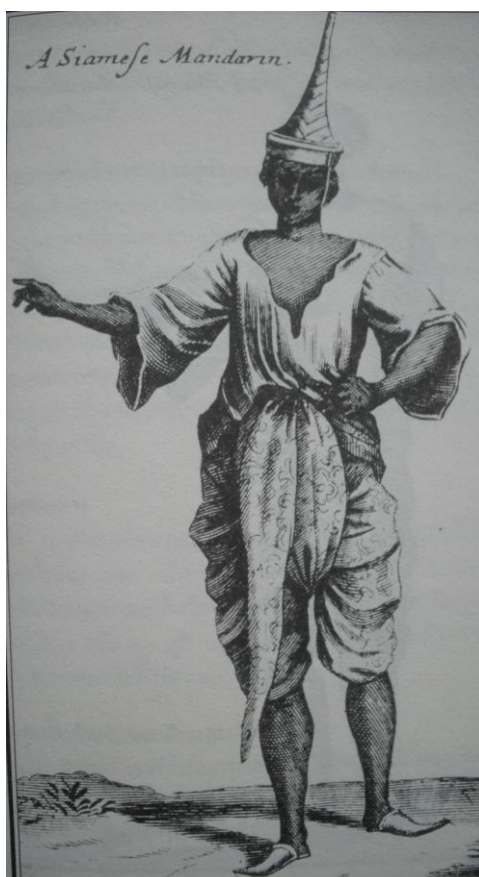

ภาพที่ 4.5 และ 4.6 ขุนนางสมัยสุโขทัยในหนังสือของ ก.ศ.ร. กุหลาบ (ที่มา: ก.ศ.ร. กุหลาบ, พระราชพงศาวดาร ประชุมสยามเอกราชชั้นที่ 1 – ฝ่ายเหนือ เมื่อสร้างกรุงศรีสัตนาลัยสุโขทัยราชธานี มีตั้งแต่ในแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าปิ่นเกษ (และ) สมเด็จพระร่วงเจ้าอยู่หัว, หน้า 86 และ 112)

รูปที่ ก.ศ.ร. กุหลาบอ้างว่าเป็นขุนนางสมัยสุโขทัยนั้น มีภาพหนึ่งที่คัดแปลงมาจากภาพประกอบในหนังสือจดหมายเหตุ ลา ลูแบร์: ราชอาณาจักรสยาม (De Royaume de Siam)

³⁸ ก.ศ.ร. กุหลาบ, พระราชพงศาวดาร ประชุมสยามเอกราชชั้นที่ 1 – ฝ่ายเหนือ เมื่อสร้างกรุงศรีสัตนาลัยสุโขทัยราชธานี มีตั้งแต่ในแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าปิ่นเกษ (และ) สมเด็จพระร่วงเจ้าอยู่หัว, หน้า 74. ตัวสะกดคงไว้ตามต้นฉบับ

อย่างชัดเจนและสันนิษฐานว่าอีกภาพหนึ่งก็ได้ “แรงบันดาลใจ” มาจากแหล่งเดียวกัน จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์^๔ เป็นจดหมายเหตุบันทึกโดย ซีมง เดอ ลา ลูแบร์ (Simon de La Loubère) อัครราชทูตชาวฝรั่งเศสของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ลา ลูแบร์บันทึกเรื่องประวัติศาสตร์ สังคม ประเพณี วัฒนธรรม รวมไปถึงชีวิตความเป็นอยู่ โดยทั่วไปของคนในช่วงเวลาที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชครองราชสมบัติ

ภาพที่ 4.7 ขุนนางสยาม จากจดหมายเหตุ ลา ลูแบร์

(ที่มา: เดอ ลา ลูแบร์, ซีมง, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์: ราชอาณาจักรสยาม
แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2548), หน้า 89)

รูปนี้เป็นรูปขุนนางสมัยกรุงศรีอยุธยา ไม่เกี่ยวข้องกับสมัยสุโขทัยแต่อย่างใด สรุปได้ว่าข้อเขียนของ ก.ศ.ร. กุหลาบเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายขุนนางและหญิงชายชาวไทยสมัยสุโขทัยเป็นการคัดแปลงเรียบเรียงใหม่และเอารูปภาพจากจดหมายเหตุ ลา ลูแบร์^๕ มาประกอบ อาจเป็นไปได้ว่าเพื่อให้ดูมีหลักฐานน่าเชื่อถือ แต่เป็นหลักฐานผิดบริบท ผิดยุคสมัย การคัดลอก เรียบเรียงผสมกับคัดแปลงข้อมูลในบางส่วนนี้ กุหลาบทำกับงานหลายๆ ชิ้นของเขา การทำเช่นนี้เป็นแนวทางเดียวกับการ “ชำระ” พงศาวดาร การที่ ก.ศ.ร. กุหลาบมีเอกสารภาษาต่างประเทศมาประกอบ

สันนิษฐานว่าน่าจะได้อาจมาจากพระสังฆราชปัลเลอกัวซ์ บาทหลวงคาทอลิกชาวฝรั่งเศสซึ่ง ก.ศ.ร. กุหลาบ เคยกล่าวว่าได้เป็นศิษย์และเรียนภาษาฝรั่งเศสกับท่าน³⁹

ข้อเขียนในกลุ่มที่ 3 เป็น “พระราชพงศาวดาร” เรื่องกรุงสุโขทัยโดยเฉพาะ สำหรับเรื่องราวในกลุ่มนี้นั้น ก.ศ.ร. กุหลาบน่าจะได้อ้อมมาจาก 2 แหล่ง คือ หนังสือ นางนพมาศ (ตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์) และ พระราชพิธี 12 เดือน โดยเฉพาะข้อมูลจากหนังสือ นางนพมาศ เนื่องจาก ก.ศ.ร. กุหลาบ ได้อ้างว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ประทานหนังสือ เรวะดีนพมาศศรีจุฬาลักษณ์ ต้นฉบับเป็นสมุดไทยคำ 4 เล่ม ให้แก่ตนเอง และได้คัดลอกตอนที่พอจะอ่านได้มาลงไว้ สำหรับส่วนที่ตัวอักษรลบเลือนไปก็ต้องยกเว้นไม่ตีพิมพ์ออกมา⁴⁰ แม้จะไม่รู้ว่าหนังสือเรวะดีนพมาศศรีจุฬาลักษณ์ ที่ ก.ศ.ร. กุหลาบ กล่าวถึงนั้นมีเนื้อหาอย่างไร แต่ผู้วิจัยพบว่าการบรรยายภาพของ “กรุงสุโขทัยราชธานี” นั้น ได้อิทธิพลอย่างมากจาก “ว่าด้วยสถานที่ต่างๆ ที่เมืองสุโขทัย” ในนางนพมาศ⁴¹ และมีการบรรยายเพิ่มเติมเข้าไปอยู่พอสมควร

นอกจากนี้ ยังมีการกล่าวถึงเรื่อง “สมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย ทรงบวกลบพุทธศักราชและมหาศักราช ผสมเข้ากันเป็นจุฬศักราช” กล่าวถึงพระร่วงได้ทำพระราชพิธี “จนาเถลิงศก” เพื่อตั้ง “จุฬศักราช” ใหม่ น่าสังเกตว่าเนื้อหาส่วนนี้มีการกล่าวเพียงครั้งหน้ากระดาษเท่านั้น ทั้งยังเขียนไม่จบอีกด้วย โดยมีวงเล็บไว้ว่า “หยุดไว้เพียงเท่านี้ก่อน” และอธิบายเพิ่มเติมว่าเรื่องนี้ยังมีต่อไปอีก (แต่) ต้นฉบับลบเลือนมาก⁴² ผู้วิจัยไม่ทราบอย่างแน่ชัดว่า ก.ศ.ร. กุหลาบ เอาต้นฉบับที่เวลานั้นมาจากแห่งใด แต่ขอตั้งข้อสังเกตว่าเรื่องเล่าในทำนองคล้ายๆ กันนี้มีอยู่ในพงศาวดารเหนือ เรื่อง “พระยาจักร์คำตั้งจุฬศักราช”⁴³ และมีเนื้อหาหากกล่าวถึงพิธีการตั้งศักราชไว้อย่างสั้นๆ เนื่องด้วยพงศาวดารเหนือเป็นเอกสารหลักฐานชิ้นแรกๆ ที่ถูกนำมาใช้และอ้างอิงถึงเรื่องสุโขทัยอยู่บ่อยครั้ง

ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เพียงไม่กี่ปีและอีกหลายปีต่อมาหลังจากนั้น นักประวัติศาสตร์สามัญชนผู้หนึ่งก็ได้เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการนำเสนอประวัติศาสตร์สุโขทัย ผลงานหลายเรื่องของท่านผู้นี้ ยังคงเป็นที่กล่าวถึงจนปัจจุบัน บุคคลผู้นั้นคือ หลวงวิจิตรวาทการ นักประวัติศาสตร์ชาตินิยมคนสำคัญของไทย

³⁹ มนัสนยา ชนะภูมิ, ก.ศ.ร. กุหลาบ, หน้า 51 และ 85.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

⁴¹ โปรดดู นางนพมาศ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระมหาพรหมราชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ (พราหมณ์สวาสดีรังสิพรหมคุณ) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 11 กันยายน 2503, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2503), หน้า 14 – 17.

⁴² ก.ศ.ร. กุหลาบ, พระราชพงศาวดาร ประจุมสยามเอกราชชั้นที่ 1 – ฝ่ายเหนือ เมื่อสร้างกรุงศรีรัตนสุโขทัยราชธานี มีตั้งแต่ในแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าปิ่นเกษ (และ) สมเด็จพระร่วงเจ้าอยู่หัว, หน้า 111.

⁴³ โปรดดู พระวิเชียรปรีชา (น้อย), พระราชพงศาวดารเหนือ, (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขมม, 2501)

หลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง วัฒนปฤดา / วิจิตร วิจิตรวาทการ) เป็นบุคคลสำคัญที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการเผยแพร่แนวความคิดชาตินิยมผ่านทางสื่อต่างๆ เนื่องจากมีความสามารถทางด้านภาษา สามารถแต่งนวนิยาย บทละคร เพลงปลุกใจ ได้เป็นอย่างดี รวมทั้งกล่าวปาฐกถาได้ไพเราะจับใจน่าฟัง หลวงวิจิตรวาทการเริ่มเข้ารับราชการในตำแหน่งเสมียนที่กองการกงสุล กระทรวงการต่างประเทศในพ.ศ. 2461 ก้าวหน้าในหน้าที่การงานเรื่อยๆ โดยสังกัดกระทรวงการต่างประเทศมาตลอด เมื่อพ.ศ. 2477 ได้เป็นอธิบดีกรมศิลปากรคนแรกจนถึงพ.ศ. 2488 ในรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481 – 2487 ได้เป็นรัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและเอกอัครราชทูตประจำประเทศญี่ปุ่นตามลำดับ⁴⁴ หน้าที่สำคัญของหลวงวิจิตรวาทการอย่างหนึ่งในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามคือเป็นประธานคณะกรรมการรัฐนิยมเพื่อให้รัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับ มีผลในทางปฏิบัติอย่างมีประสิทธิภาพที่สุด โดยใช้สื่อต่างๆ ของรัฐบาล เช่น วิทยุกระจายเสียง หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ บทละคร และเพลงปลุกใจเพื่อให้สามารถเข้าถึงประชาชนให้ได้มากที่สุด⁴⁵ โดยเฉพาะการปลุกฝังความรู้สึกรักชาติและความเชื่อมั่นในตัว “ผู้นำ” ตลอดช่วงเวลาหลายปีที่ดำรงตำแหน่งสำคัญทางการเมืองและมีบทบาทเด่นชัดย่อมทำให้ทัศนคติของหลวงวิจิตรวาทการมีอิทธิพลต่อความคิดประชาชนอยู่ไม่น้อย แม้ว่าหลักฐานที่หลวงวิจิตรวาทการใช้ในการเขียนประวัติศาสตร์สุโขทัยแทบจะเป็นชุดเดียวกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าแต่แตกต่างกันในเรื่องการตีความและจับประเด็นเพื่อเน้นย้ำความสำคัญในงานของตน

ในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (สมัยแรก พ.ศ. 2481 – 2487 และสมัยที่ 2 พ.ศ. 2491 – 2500) เรื่องสุโขทัยได้กลายเป็นเรื่องสำคัญที่หลวงวิจิตรวาทการเอามาใช้รณรงค์เรื่องรัฐนิยม มีงานเขียนและปาฐกถาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสุโขทัย สุโขทัยถือเป็นยุคทองของสมบูรณแบบโดยให้คำจำกัดความใหม่แก่ศิลปกรรม สถาปัตยกรรมและวรรณกรรมสุโขทัยว่าเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ ความไม่แปดเปื้อน และความเป็นไทยแบบดั้งเดิม (classic Thainess) เป็นยุคแห่งความเจริญรุ่งเรือง ทั้งยังนำมาเปรียบเทียบกับอยุธยาและรัตนโกสินทร์ที่ถูกให้ความหมายว่าเป็นยุคมีดหลวงวิจิตรวาทการมักเน้นย้ำเรื่อง “โศกนาฏกรรม” ของชาติ เพื่อเป็นเครื่องมือสั่งสอนในการสร้างชาติ ให้ความสำคัญกับความเป็นชาติและเชื้อชาติไทย เน้นบทบาทของคณาธรรมดา ลดบทบาทของ

⁴⁴ เฉลียว พันธุ์สิดา, หลวงวิจิตรวาทการและงานด้านประวัติศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2520), หน้า 281 – 282.

⁴⁵ ปิยนาด บุนนาค, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริง ถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลา” พ.ศ. 2516) (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 154.

พระราชวงศ์ลงไป หรือแม้การยกย่องกษัตริย์ในอดีตก็มีได้ยกสถานภาพให้เป็นสมมติเทพแต่ให้เป็นมหาบุรุษ (great man) พยายามส่งเสริมสถานะของ “ท่านผู้นำ” คือจอมพล ป.พิบูลสงคราม เปรียบเทียบกับการเป็น “พ่อขุน”⁴⁶ แม้ว่าพ่อขุนรามคำแหงจะเป็นกษัตริย์แต่ภาพลักษณ์ของพระองค์ไม่ใช่สมมติเทพ หากอ้างอิงตามในศิลาจารึกหลักที่ 1 แล้วก็จะเห็นว่าทรงใกล้ชิดประชาชนมากและประพุดต้องค้อย่างบิดาที่คอยดูแลบุตรในครอบครัว

ผลงานเด่นของหลวงวิจิตรวาทการที่ควรกล่าวถึงคือ **ประวัติศาสตร์สากล** เขียนขึ้นในราวทศวรรษที่ 2470 ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สุโขทัยอาจเป็นงานชิ้นแรกๆ ก่อนนำไปสู่งานเรื่องอื่นๆ โดยที่มาของเนื้อหานั้น หลวงวิจิตรวาทการน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ รวมทั้ง **ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย** ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการใช้ศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็นหลัก เนื่องจากให้ภาพของบ้านเมืองตลอดจนอาณาเขตของสุโขทัยเป็นอย่างดี รวมไปถึงเรื่องพ่อขุนรามคำแหง หลวงวิจิตรวาทการชื่นชมพระอัจฉริยภาพเป็นอย่างมากและเห็นว่าการที่สุโขทัยเจริญรุ่งโรจน์เป็นเพราะพระองค์ โดยให้พื้นที่ในการกล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหงมากมาย ในขณะที่พระมหากษัตริย์พระองค์อื่นได้รับการกล่าวถึงเพียงเล็กน้อย อย่างไรก็ตาม หลวงวิจิตรวาทการมิได้ใช้แต่ศิลาจารึกหลักที่ 1 เพื่ออ้างอิงเพียงหลักเดียว แต่ยังรวมไปถึงจารึกหลักอื่นๆ ที่จะสามารถให้ข้อมูลเรื่องความเจริญรุ่งเรืองของสุโขทัยได้ถูกนำมาใช้ทั้งสิ้น

หลวงวิจิตรวาทการสร้างสุโขทัยเป็นดินแดนแห่งความรุ่งโรจน์และพลเมืองมีความผาสุก⁴⁷ ไม่ว่าจะเรื่องความเป็นเมืองที่ปกครองด้วยระบอบพ่อปกครองลูก มีพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสามารถขยายดินแดนและอำนาจออกไปได้ไกล อย่างไรก็ตาม การขยายดินแดนนั้นมิได้เป็นเพราะพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์แต่เป็นเพราะความสามารถของพลเมืองที่เป็นผู้กล้าหาญมานะพยายาม⁴⁸ หนังสือ **ประวัติศาสตร์สากล ภาคประวัติศาสตร์สุโขทัย** จึงถือเป็นงานที่ให้ภาพอย่างกว้างๆ เรื่องความคิดเกี่ยวกับสุโขทัยของหลวงวิจิตรวาทการ โดยได้รับอิทธิพลจากงานในยุคก่อนหน้านี้และทำให้สุโขทัยกลายเป็น “ยุคทอง” และ “ราชธานีแห่งแรกของไทย”

ตัวอย่างที่สำคัญอย่างยิ่งของการ “ตีความ” เรื่องสุโขทัยของหลวงวิจิตรวาทการคือปาฐกถาเรื่อง “วัฒนธรรมสุโขทัย” แสดงที่กรมโฆษณาการ ในวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2482⁴⁹ โดยเนื้อหา

⁴⁶ Bryce G. Beemer, “Constructing the Ideal State: The Idea of Sukhothai in Thai History, 1833-1957,” (M.A. Thesis in Asian Studies University of Hawaii at Manoa, 1999), pp. 108-149.

⁴⁷ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, **ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 3** (พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2514), หน้า 59 และ 68.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60 – 68.

⁴⁹ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, “วัฒนธรรมสุโขทัย,” ใน **ปาฐกถาและคำบรรยาย เล่ม 1** (กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2546)

ปาฐกถาเป็นการตีความสิ่งที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สุโขทัยในหลายประการให้เข้ากับนโยบายรัฐนิยมของรัฐ มีเนื้อหาอ้างอิงกับศิลาจารึกหลายหลัก โดยเฉพาะหลักที่ 1 ผสมผสานกับเรื่องพระร่วงในราชาธิราช รวมไปถึงการใช้ศิลปกรรมสุโขทัยที่เป็นเอกลักษณ์มาตีความเป็น “วัฒนธรรมสุโขทัย” ซึ่งได้รับการแสดงออกในแง่ความเป็นไทยแท้มาแต่โบราณและเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรืองของชาติตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะเรื่องราวในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงที่หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าพระองค์เป็นบุคคลผู้ถึงพร้อมซึ่งอุดมคติแห่งเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอันสูงส่งของสุโขทัย⁵⁰ โดยนิสัยของ “ชนชาติที่มีวัฒนธรรม” อย่างเช่นสุโขทัยนั้นประกอบไปด้วยนิสัย 4 ประการคือนิสัยก่อสร้าง นิสัยรักความประณีต นิสัยองกาม และนิสัยต่อสู้ โดยจะตรงข้ามกับนิสัยของ “ชนชาติที่ไม่มีวัฒนธรรม” หรือชาติที่กำลังเสื่อมโทรมพินาศล่มจม 4 ประการ คือนิสัยทำลาย นิสัยหยาบหรือสุกเอาเผากิน นิสัยร่วงโรย และนิสัยเลียงหนี⁵¹ เช่นกรณีพระพุทธรูปหลายปางที่เป็นพระพุทธรูปในศิลปะสุโขทัย หลวงวิจิตรวาทการตีความว่าเหตุที่สุโขทัยนิยมสร้างพระพุทธรูปปางลีลาเพราะต้องการให้คนบูชาความขยันขันแข็งและความก้าวหน้าและสร้างพระอัฐจารซึ่งพระพุทธรูปยืนเพราะต้องการให้คนขยันหมั่นเพียรและไม่ประมาท เป็นต้น⁵²

ผู้วิจัยเห็นว่างานด้านประวัติศาสตร์สุโขทัยของหลวงวิจิตรวาทการดำเนินรอยตามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นส่วนใหญ่ เพียงแต่การตีความนั้นอาจจะมากเกินไปเท่านั้น ทำให้ลักษณะการเขียนประวัติศาสตร์ไทยในช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 แทบไม่มีความแตกต่างกันเท่าใดนัก หลวงวิจิตรวาทการพยายามทำให้สอดคล้องกับนโยบายรัฐนิยม รัฐบาลต้องการ “สร้างความเป็นไทย” ให้กับประชาชนตามแบบที่รัฐบาลเห็นว่าสมควรปลูกฝังความคิดและการกระทำที่เป็นไทยให้แก่ประชาชน เน้นว่าชาติที่เจริญต้องเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมเป็นเครื่องแสดงให้เห็นความเจริญองกามของชาติ โดยไม่จำเป็นจะต้องแสวงหาวิธีการใหม่เพราะวิธีการสร้างความเจริญ ความมีวัฒนธรรมนั้นได้สืบทอดมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย วัฒนธรรมสุโขทัยของพ่อขุนรามคำแหงต้องการให้คนไทย นิยมไทยด้วยกันเอง โดยไม่ต้องเอาอย่างต่างชาติที่กำลังแผ่อิทธิพลเข้ามาในประเทศไทย การเอาอย่างต่างชาติ นอกจากจะทำให้วัฒนธรรมอันดีงามของไทยเสื่อมลงไปแล้ว ยังส่งผลไปถึงศิลปะตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยด้วย อย่างที่หลวงวิจิตรวาทการกล่าวว่าพระมหากษัตริย์สุโขทัยตั้งแต่สมัยพญาลิไทนั้นเอาอย่างขอมมากเกินไป ทำให้ความเจริญของสุโขทัยที่เป็นมาในรัชกาลก่อนหน้าค่อยๆ เสื่อมลง

⁵⁰ สมเกียรติ วันทะนะ, “สังคมไทยในมโนภาพของสำนักคิดไทยสมัยใหม่,” *จดหมายเหตุชาวสังคมศาสตร์* 10,4 (2531):

105.

⁵¹ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, *วัฒนธรรมสุโขทัย*, หน้า 405.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 390 – 391.

การที่หลวงวิจิตรวาทการต้องการให้ประชาชนกลับไปหาวัฒนธรรมสุโขทัย ส่วนหนึ่ง หมายถึงการทำตามรัฐนิยม 12 ประการ ที่มีนโยบายที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของพลเมือง เช่น เรื่องการแต่งกาย เรื่องการกำหนดให้ชาวไทยต้องเรียนภาษาไทยและต้องอ่านออกเขียนได้ เรื่องการปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน เช่น การบริโภคอาหารให้ตรงเวลา นอนประมาณ 6 – 8 ชั่วโมง มีการทำสวนครัว เลี้ยงสัตว์ ปลูกต้นไม้ ในเวลากลางคืนก็ควรใช้ในการพบปะสนทนาในครอบครัว มิตรสหาย ใช้ศึกษาหาความรู้ หรือในการมหรสพ ส่วนวันหยุดควรใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อร่างกายและจิตใจ เล่นกีฬา พักผ่อน ทำบุญ ฟังเทศน์⁵³ เชื่อว่านี่จะเป็นหนทางที่ทำให้คนไทยและชาติไทยเจริญขึ้นมาได้อย่างยุคสุโขทัยโดยเฉพาะช่วงภายใต้รัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงซึ่งเป็นสังคมในอุดมคติของหลวงวิจิตรวาทการและเป็นยุคทองของประวัติศาสตร์ไทย

ประวัติศาสตร์สุโขทัยในแบบของหลวงวิจิตรวาทการ ก่อนข้างเป็นไปในแนวคิดชาตินิยม มีการตีความประวัติศาสตร์ไปในแนวทางสุดโต่งบ้าง เช่นกรณีปาฐกถา “วัฒนธรรมสุโขทัย” แต่ก็เข้าไปเพื่อช่วยในการสร้างชาติให้เป็น “มหาประเทศ” ต้องอาศัยความรู้ศึกษาชาตินิยม สร้างความยิ่งใหญ่ให้แก่ชาติ ทำให้ประชาชนเกิดความรัก ความศรัทธา และจงรักภักดีต่อชาติ สร้างความรู้สึกร่วมกัน เป็นพวกเดียวกัน ร่วมมือร่วมใจกันพัฒนาชาติ เมื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้วก็จะนำพาชาติไปสู่ความยิ่งใหญ่ วิธีที่จะทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกร่วมกันนี้ได้ก็ต้องอาศัยแนวคิดชาตินิยมเข้ามาเพื่อรวมจิตใจประชาชน ดังนั้น ไม่ว่าจะมีส่วนกล่าวถึงหลวงวิจิตรวาทการในแง่ใด สิ่งที่ควรระลึกไว้คือ ความคิดและวิธีการทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ที่ได้แสดงออกมานั้นเหมือนกับผลผลิตแห่งยุคสมัย แสดงให้เห็นว่าสภาวะของโลก บริบททางสังคมในประเทศนั้นๆ การเมืองการปกครองในสมัยหนึ่งๆ ได้ส่งผลกระทบต่อความคิดของผู้คน ประชาชน สังคมอย่างไร หลวงวิจิตรวาทการเป็นคนของยุคสมัยหนึ่ง ฉะนั้นความคิดที่มีก็เป็นไปเพื่อรับใช้ตามสภาพสังคมและการเมืองในขณะนั้น ในยุคที่ประเทศไทยเพิ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยได้ไม่นาน ผู้นำรัฐบาลก็ต้องการสร้างฐานอำนาจให้ชอบธรรมมั่นคง ทั้งยังมีผลกระทบจากภายนอกประเทศคือ การอยู่ท่ามกลางสภาวะโลกที่มีความขัดแย้งสูง รวมทั้งฐานอำนาจภายในประเทศเองที่ยังไม่มั่นคงเท่าใดนักอีกด้วย

4.2 เรื่องพระร่วง: จากตำนานสู่ประวัติศาสตร์

ผู้วิจัยกล่าวถึงเรื่องพระร่วงไปในบทที่ 3 แล้วว่ามีสถานะเป็น “วีรบุรุษทางวัฒนธรรม” หมายความว่าพระร่วงอาจมีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์หรือไม่ก็ได้ ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะความ

⁵³ โปรดดู ชาญวิทย์ เกษครศิริ, “บทที่ 4 ลัทธิชาตินิยม – ลัทธิทหาร: รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม 2481 – 2487,” ใน ประวัติการเมืองไทย 2475-2500 พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549)

พยายามที่จะอธิบายถึงแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรมที่เป็นมายาวนานว่าต้องมีผู้สร้างขึ้น มีผู้ให้กำเนิด เรื่องเล่าของพระร่วงแพร่หลายอยู่ทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบนขึ้นไปแต่การรับส่งทางวัฒนธรรมทำให้เรื่องเล่าแพร่เข้ามาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างที่ตั้งของศูนย์กลางอำนาจของราชสำนักในภาคกลางด้วย อย่างไรก็ตาม เรื่องราวของพระร่วงก็ยังอยู่ในรูปตำนานที่ค่อนข้างพร่ามัวและเต็มไปด้วยเรื่องอภินิหารปาฏิหาริย์ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จนมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะมีการระบุว่าพระร่วงเป็นกษัตริย์กรุงสุโขทัยแต่เรื่องราวของพระร่วงก็ยังคงไม่ชัดเจนอยู่นั่นเอง

เรื่องราวของพระร่วงในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนที่จะได้รับการอธิบายใหม่ให้เข้ากับแนวทางประวัติศาสตร์ชาติเป็นไป 3 แบบคือ หากเป็นงานเขียนของราชสำนัก พระร่วงจะมีสถานะเป็นกษัตริย์กรุงสุโขทัยผู้เปี่ยมไปด้วยพระเมตตาบารมี ทรงมีศรัทธาอย่างแรงกล้าในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทำให้ทรงมีพระเกียรติยศแผ่ไพศาล ทรงไว้ซึ่งคุณธรรม ทรงสั่งสอนราษฎรให้ประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี เช่นเรื่องที่ปรากฏในนางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์และ **สุภาษิตพระร่วง** เป็นต้น⁵⁴ ส่วนพระร่วงในตำนานเรื่องเล่าชาวบ้านมักเป็นไปอย่างพิสดารพันลึกจริยวัตรบางประการก็ผิดแผกไปจากลักษณะของการเป็นกษัตริย์ที่ดี หลักฐานที่เป็นที่รู้จักคือ **พงศาวดารเหนือ** งานของราชสำนักที่รวบรวมมาจากเรื่องเล่าชาวบ้าน เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงใน **พงศาวดารเหนือ** มีมากมาย เช่น “เรื่องพระร่วงอรุณกุมารเมืองสวรรคโลก” พระร่วงเป็นลูกนางนาคมีอานุภาพมากถึงขนาดลบลัศคราษได้ อีกทั้งได้ลงเรือไปเมืองจีนเพื่อแสดงบารมีแก่พระเจ้ากรุงจีนที่ไม่มาช่วยลบลัศคราษ พระร่วงเป็นผู้รอบรู้ไตรเพท มีวาจาสิทธิ์ แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีความลึกลับค่อนงอขบเล่นเบี่ยงเล่นว่า จนครั้งหนึ่งว่าได้อลอยไปตกที่ปราสาทเมืองตองอู เมื่อพระร่วงตามไปเอาว่าก็ได้ลอบเข้าหาพระธิดาของพระยาตองอู เป็นต้น⁵⁵ ส่วนใน “เรื่องพระร่วงเมืองสุโขทัย” กล่าวถึงนายร่วงผู้มีวาจาสิทธิ์และมีบุญจนทำให้พระเจ้ากรุงกัมพูชาหวั่นวิตกต้องส่งขอมคำดินมาจำกัด จนต้องหนีไปบวชที่สุโขทัยจึงได้ชื่อว่าพระร่วง และใช้วาจาสิทธิ์สาปขอมคำดินให้กลายเป็นหิน ต่อมาเมื่อเจ้าเมืองสุโขทัยทิวงคต เสนาอำมาตย์ก็อัญเชิญพระร่วงขึ้นครองกรุงสุโขทัยต่อไป⁵⁶ ส่วนในงานทางพระพุทธศาสนาอย่าง **ชินกาลมาลินี (ชินกาลมาลีปกรณ์)** เรื่องเกี่ยวกับพระร่วงจะมี

⁵⁴ ไปรัดดู นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พิมพ์ครั้งที่ 14. (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2513) และ **ประชุมสุภาษิตพระร่วง** (กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ, 2542)

⁵⁵ พระวิเชียรปรีชา (น้อย), **พระราชพงศาวดารเหนือ** (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2501), หน้า 5 – 9.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18 – 20.

ลักษณะผสมคือ พระร่วงมีกำเนิดที่แตกต่างไปจากคนธรรมดาสามัญ มีกำลังสติปัญญาและบารมีจนได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย ทั้งยังเป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา⁵⁷

ในสมัยต่อมา พงสาวดารเหนือถูกราชสำนักรัตนโกสินทร์นำมาอ้างอิงอยู่พอสมควรแต่ได้ตัดเรื่องเล่าที่โลดโผนเกินควรออกไป เช่นในหนังสือพระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องพระราชพงสาวดารของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สันนิษฐานว่าพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพ.ศ. 2420⁵⁸ ได้กล่าวอ้างอิงพงสาวดารเหนือถึงเรื่อง “กรุงสยาม” ว่ามีขึ้นแล้วทางฝ่ายเหนือ แต่เนื่องจากมีเรื่องราวอัศจรรย์เหลือเชื่อมากมายจึงขอตัดความที่เลอะเทอะออกแต่จะต้องถือว่ามีพระเจ้าแผ่นดินครองกรุงสุโขทัยซึ่งเป็น “ชาติชาวสยาม” แล้วคือพระเจ้าอรรคมหาราชหรือสมเด็จพระร่วง⁵⁹ หมายถึงพระร่วงอรุณกุมารในพงสาวดารเหนือนั่นเอง

นอกจากนี้ เรื่องพระร่วงยังอยู่ในงานนอกราชสำนักกรุงเทพฯ เขียนและเรียบเรียงขึ้นโดยชาวล้านนาในช่วงต้นรัตนโกสินทร์คือตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ สันนิษฐานว่าแต่งเมื่อราว พ.ศ. 2370 – 2371 ผู้แต่งน่าจะเป็นภรรยาสาชชาวล้านนาที่ผ่านการศึกอย่างมีระบบจากวัด คู่เคียงกับนักปราชญ์และเรื่องราวในท้องถิ่นพอสมควร ทั้งยังดูเหมือนจะคู่เคียงกับกรุงเทพฯ ด้วย งานเขียนนี้อ้างถึงชินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ ลิหิงคินทาน ฯลฯ⁶⁰ และน่าจะรวมไปถึงตำนานพระร่วงที่เป็นเรื่องเล่าชาวบ้าน มีส่วนที่กล่าวถึง “พญาร่วงแห่งเมืองสุโขทัย” เป็นสหยาพญามังรายและพญาจางเมืองแห่งเมืองพะเยา พญาร่วงมีประวัติความเป็นมาและพฤติกรรมค่อนข้างโลดโผน เป็นลูกนางผีเสื้อชื้อกั้งลี้กับพราณปลาผู้หนึ่งที่มีรูปโฉมงดงาม เป็นชู้กับนางอ้วเชียงแสน ชายาของพญาจางเมืองจนพญามังรายต้องมาเป็นผู้ไกล่เกลี่ยเรื่องนี้ ในตอนท้าย พญาทั้งสามก็ได้ร่วมกันตั้งเวียงเชียงใหม่⁶¹

เรื่องพระร่วงที่อ้างถึงข้างต้นมักผสมผสานอิทธิฤทธิ์มากมาย สถานะของพระร่วงยังไม่ชัดเจน พฤติกรรมบางอย่างไม่เหมาะสมกับการเป็นกษัตริย์ เข้าใจได้ว่าตำนานเหล่านี้ได้ถูกเล่าต่อกันมา ถูกต่อเติมให้พิสดารพันลึกยิ่งขึ้นไปตามความคิดเพื่อให้ถูกจริตผู้ส่งสารและผู้รับสาร แต่เมื่อถึงในยุคที่รัฐชาติและสำนักทางประวัติศาสตร์กำเนิดขึ้นมา กรุงสุโขทัยได้กลายเป็นราชธานีแห่งแรก พระร่วงซึ่งจึงต้องถูกจัดตำแหน่งแห่งที่ทางประวัติศาสตร์และถูกอธิบายใหม่เช่นกัน

⁵⁷ ไปรอดู พระรัตนปัญญา, ชินกาลมาลีนี้ แปลโดย พระยาพจนานิจมิล, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ร.ศ. 127 [2452])

⁵⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงสาวดารกับเรื่องราษประเพณี การตั้งพระมหาอุปราช (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2479), หน้า ก – ข.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1 – 2.

⁶⁰ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลอาจ, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2543), หน้า (30) – (31).

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22 – 47.

ตั้งแต่พ.ศ. 2450 บุคคลแรกๆ ที่สนพระทัยเรื่องพระร่วงมากเป็นพิเศษคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชนิพนธ์บทละครและพระราชวิจารณ์ต่างๆ แทรกอยู่ในพระราชนิพนธ์ที่เกี่ยวกับพระร่วง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องพระร่วงถึง 4 ส่วนวนหลังจากที่ครองราชย์แล้ว อย่างไรก็ตาม ขณะที่พระองค์ดำรงพระอิสริยยศสยามมกุฎราชกุมารได้มีพระราชวิจารณ์เรื่องพระร่วงที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือและเชื่อมโยง ความเกี่ยวข้องประวัติศาสตร์สุโขทัยแล้วในหนังสือ**เที่ยวเมืองพระร่วง**

ความใน**เที่ยวเมืองพระร่วง**ตอน “เรื่องเมืองสวรรค์โลก ในพงศาวดารเหนือ” ที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึง สรุปในขั้นต้นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าเมืองสุโขทัยกับเมืองสวรรค์โลก (ศรีสังขาลัย) นั้นเป็นคนละเมืองและต่างมีผู้ปกครองของตนเอง อย่างไรก็ตามทั้งสองเมืองคงเป็นญาติวงศ์ใกล้ชิดกัน เพียงแต่เมืองสุโขทัยน่าจะเป็นเมืองใหญ่กว่า เป็น “เมืองหลวงของอาณาจักรไทย” หรือ “เมืองหลวงแห่งคณะไทยฝ่ายเหนือ” และมีราชาปกครอง 5 องค์ คือ พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ พระเจ้าบานเมือง พระเจ้ารามคำแหง พระเจ้าลิ่อไท และพระเจ้าธรรมิกราช⁶² จำนวนกษัตริย์ทั้ง 5 พระองค์ดังกล่าว สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงรับพระบรมราชวินิจฉัยนี้และมีความเห็นไปในทางเดียวกัน

ส่วนเรื่องเมืองสวรรค์โลกนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยึดถือข้อมูลในพงศาวดารเหนือเป็นหลักและชี้ว่าพระร่วงเป็นผู้ครองเมืองสวรรค์โลก ทรงเห็นว่าเรื่องในพงศาวดารเหนือค่อนข้างสับสนและจับแพะชนแกะอยู่บ้าง มีเรื่องที่ไม่น่าเชื่อถือแต่มีบางเรื่องที่น่าจะมีมูล ทรงวิจารณ์ “เรื่องพระร่วงอรุณกุมารเมืองสวรรค์โลก” โดยเริ่มพิจารณาที่ชื่อของพระร่วง ในหนังสือพงศาวดารโยนกของพระยาประกาศกิจกรจักรเห็นว่าไม่น่าจะมีคนชื่อร่วง พระองค์ทรงแย้งความเห็นดังกล่าว ดังนี้

“...ข้าพเจ้าเห็นว่าอาจจะชื่อร่วงได้ แต่ร่วงในที่นี้ไม่ใช่แปลว่าตก แปลว่าสว่าง คือคำเดียวกับรุ่งนั่นเอง ที่คิดเช่นนี้คือเห็นว่าชื่อของพระร่วงนั้น ตามพงศาวดารเหนือก็ว่าชื่ออรุณราช แปลได้ว่ารุ่ง และในชินกาลมาลินี ก็มีกล่าวนามราชาสุโขทัยไว้ องค์หนึ่งว่าโรจนราช โรจนนี้ก็คือรุ่งอีก ภาษาเราเดี๋ยวนี้ยังมาใช้เป็นคำควบกันอยู่ ว่ารุ่งโรจน์หรือรุ่งเรืองเพ่งถึงความอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้น การที่คนจะชื่อรุ่งนั้น ดูไม่ขัดขวางอย่างไร ถ้าเรียกเป็นราชาเรียกว่าพระรุ่งดูจะออกดีๆ เสียอีก”⁶³

⁶² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เที่ยวเมืองพระร่วง**, หน้า 119 – 120. ผู้วิจัยคงตัวสะกดและวางเส้นตามต้นฉบับ

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีคำอธิบายเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และพฤติกรรมกึ่งคนองต่างๆ ของพระร่วง ต่างกันไปในหลายกรณี เช่น เรื่องพระร่วงไปเมืองจีน ทรงเห็นว่าไม่มีหลักฐานยืนยันแต่ถ้าหากไปจริงๆ ก็น่าจะไปได้และคงมิใช่ไปเพราะต้องการแสดงบารมีให้พระเจ้ากรุงจีนเห็นเนื่องจากไม่ยอมมาช่วยลบศึกราช แต่เพราะไทยนับถือว่าจีนเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรือง น่าจะไปดูความเจริญและเอาวิธีการปกครองมาใช้กับไทยมากกว่า⁶⁴ ส่วนเรื่องที่พระร่วงชอบเล่นเบี้ยเล่นว่าวจนไปถึงเมืองตองอูและได้กับธิดาพระยาตองอู อีกทั้งยังทรงอ้างอิงถึงพงศาวดารโยนกที่เล่าเรื่องพระร่วงเป็นคู่กับชายาพระยาเมืองว่าคงเป็นเรื่องเดียวกันกับเรื่องได้ธิดาพระยาตองอู ทรงเห็นว่าเป็นเรื่องที่ “จับโน้นชนนี้คละกันไปจนเชื่อมหัวต่อไม่ติด” ไม่น่าจะเป็นไปได้ที่พระร่วงจะ “ประพตติคนกักขพะ” ปานนั้น อีกทั้งเมื่อพระองค์ลงคำนวณอายุพระร่วงพบว่าพระร่วงในขณะนั้นน่าจะมียายุ 50 ปีขึ้นไปแล้ว ไม่น่าจะประพตติตัวไม่สมอายุ จึงต้องทักท้วงว่าคงเป็นไม่ได้⁶⁵ สำหรับ “เรื่องพระร่วงเมืองสุโขทัย” สถาปนาให้เป็นหิน พระองค์ทรงเชื่อว่า “เป็นเรื่องนิทานเกร็ดเป็นพื้น ไม่น่านับถือเป็นเรื่องพงศาวดารเลย”⁶⁶

อย่างไรก็ตาม แม้เรื่องพระร่วงในพงศาวดารเหนือจะเป็นตำนานที่ไม่ควรยึดถือมากนักแต่ในเรื่องพระร่วงเป็นลูกนางนาค พระองค์ถือว่าไม่แปลกประหลาด โดยทรงให้เหตุผลประกอบกับการพิจารณาพงศาวดารเรื่องอื่นๆ ไว้ว่า

“เป็นธรรมดาของผู้แต่งเรื่องราวพงศาวดารของผู้เป็นใหญ่ ต้องไม่ยอมยกยอว่าผู้เป็นใหญ่นั้นได้มีวงศ์สกุลอันต่ำมาก่อน จึงต้องคิดให้เป็นลูกนางนาคหรือมาจากสวรรค์ แต่พระเจ้าอู่ทองยังต้องให้เป็นลูกตาแสนปม หรือถ้าจะหาตัวอย่างให้ใกล้เคียงมาอีก ก็ขุนหลวงเสียยังต้องไปยกให้เป็นพระโอรสสมเด็จพระนารายณ์ เพราะฉะนั้น จึงเข้าใจได้อย่างหนึ่งว่าถ้าใครมีชาติกำเนิดแปลกกว่ามนุษย์ธรรมดา แปลว่าผู้ันได้ตั้งตระกูลวงศ์ขึ้นใหม่ เพราะฉะนั้น ก็พึงเข้าใจได้ว่าพระร่วงนั้นเป็นผู้ตั้งตระกูลใหม่เหมือนกัน แต่ความจริงจะได้มาเป็นเจ้าขึ้นในเมืองสัชชาลัยเมื่อไรแน่ และจะมีอายุเท่าไรแน่ ตายเมื่อไรแน่ ล้วนเป็นสิ่งที่ต้องงัดไว้เหลือที่จะเดาได้”⁶⁷

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 125.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 126 – 127.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 128 – 129.

สรุปได้ในขั้นนี้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าพระร่วงน่าจะมีตัวตนจริง เพียงแต่ทรงไม่เชื่อถือเรื่องราวอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และพฤติกรรมกึ่งคนองที่ทำให้พระร่วงดูไม่เป็นกษัตริย์ที่ดีและพยายามสกัดเรื่องราวนั้นออกไป ความเห็นของพระองค์เกี่ยวกับสถานภาพพระร่วงในแง่ประวัติศาสตร์จะมีผลอย่างยิ่งต่อพระราชนิพนธ์เรื่องพระร่วง นำพิจารณาว่าทรงเลือกเรื่องราวแบบไหนมาสร้างบทละครที่ทรงให้ความสำคัญมาก พระองค์ทรงตระหนักว่าประวัติศาสตร์กับบทละคร มีความเหมือน แตกต่าง หรือมีส่วนที่ซ้อนทับกันหรือไม่ อย่างไร

การแต่งบทละครเกี่ยวกับสุโขทัยเกิดมาจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งกองเสือป่าขึ้นเมื่อพ.ศ.2454 เพื่อฝึกให้ประชาชนไทยรักชาติ รู้วิธีป้องกันภัยต่างๆ รวมทั้งเป็นกำลังเพื่อช่วยทหารรักษาดินแดน ทรงมีวิธีการอบรมเสือป่า เช่นการบรรยาย การซ้อมรบ การเดินทางไกล รวมไปถึงการแสดงตำนานเสือป่าซึ่งมิใช่แสดงเรื่องประวัติการจัดตั้งกองเสือป่า ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า “บุคคลเช่นเสือป่านั้นมีอยู่ในโบราณกาล หากแต่ว่า มิได้มีชื่อว่าเสือป่าเท่านั้น ดังนั้นการแสดงตำนานเสือป่า ก็คือการแสดงเรื่องราวของคนไทยในสมัยก่อนที่ได้กระทำการช่วยชาติบ้านเมือง ในลักษณะที่เสือป่าควรกระทำ”⁶⁸ เรื่องราวประวัติศาสตร์โดยเฉพาะจากพระราชพงศาวดารจึงถูกนำมาแต่งเป็นบทละครตำนานเสือป่า

โดยการแสดงตำนานเสือป่านี้แบ่งเป็น “ภาค” ตามแต่ละยุคในประวัติศาสตร์ ภาคที่ 1 สมัยกรุงสุโขทัย ภาคที่ 2 สมัยกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา และภาคที่ 3 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องที่เอามาแสดงตำนานเสือป่ายังเป็นเรื่องสงครามการสู้รบกับข้าศึกศัตรู ส่วนที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยมีเรื่อง “การสงครามที่เมืองตาก” และ “พระแท่นมณีคศิลา” แสดงเมื่อพ.ศ. 2454 (ร.ศ.130) และ “ขอมดำดิน” แสดงเมื่อพ.ศ. 2455 (ร.ศ. 131) แต่น่าจะทรงพระราชนิพนธ์ไว้ตั้งแต่พ.ศ. 2454 จะเห็นได้ว่าละคร 2 เรื่องแรก มาจากเนื้อหาในศิลาจารึกหลักที่ 1 ส่วนเรื่องที่ 3 ได้มาจากพงศาวดารเหนือ เรื่อง “การสงครามที่เมืองตาก” เน้นวีรกรรมความกล้าหาญของ “พระเจ้ากรุงสุโขทัย” คือ รามคำแหง หรือ รามราช สามารถชนช้างชนะขุนสามชน เจ้าเมืองลพจอน “ป้องกันกรุงสุโขทัยไว้ได้”⁶⁹

ในเรื่อง “พระแท่นมณีคศิลา” พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนจากการเล่าเรื่องสงครามเป็นเรื่องปกครอง กล่าวถึงพระราชกรณียกิจต่างๆ ของขุนรามคำแหงที่ได้ “ครองราชสมบัติเป็นพระร่วงเจ้าเมืองสุโขทัยและมีอานุภาพยิ่งกว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยองค์อื่นๆ” แผล่อณาเขตออกไปกว้างขวาง บำรุงราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุข ประดิษฐ์อักษรไทย ทำนุบำรุง

⁶⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “คำนำ,” ใน ตำนานเสือป่า (คือตำนานของชาติไทย) ([กรุงเทพฯ]: คณะอนุกรรมการรวบรวมและค้นคว้าเกี่ยวกับพระราชนิพนธ์ ฯลฯ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2522)

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

พระพุทธศาสนา โดยโปรดเกล้าฯ ให้ทำพระแท่นมณฑลศิลาบาท เมื่อถึงวันพระจะนิมนต์ปู่ครูผู้รู้
ธรรมมาเทศนาสั่งสอนแก่ราษฎร หากเป็นวันธรรมดาจะทรงใช้เสด็จออกอุทฺตมและข้าราชการ⁷⁰

ส่วนเรื่อง “ขอมคำดิน” มีเค้าโครงมาจาก “พระร่วงเมืองสุโขทัย” ในพงศาวดารเหนือ มี
จุดมุ่งหมายเพื่อแสดงเหตุที่พระร่วงซึ่งเดิมเป็นพ่อเมืองลพบุรีหรือละโว้ได้เป็นพระเจ้ากรุงสุโขทัย
เรื่องราวในบทละครนั้นต่างจากพงศาวดารเหนือ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงตัด “เรื่องราวที่กล่าวเล่าโดยหลงปาฏิหาริย์เกินไป”⁷¹ ออกไป ทรงเห็นว่า “เรื่องจริง” น่าจะเป็น
ดังนี้ คือ นายร่วงบุตรนายคงคราพ่อเมืองละโว้ เป็นนายกองช่วยน้ำ มีสติปัญญาดีจนคนนับถือมาก
จะบังคับบัญชาการใดๆ ก็สำเร็จลงได้ดังมีวาจาสิทธิ์ เมื่อนายคงคราถึงแต่อนิจกรรมจึงได้ยกให้นาย
ร่วงเป็นพ่อเมืองและเรียกว่าพระร่วง มีครั้งหนึ่งที่เมืองละโว้เกิดทุกข์ภัย พระร่วงส่งสารราษฎร
จึงได้ตั้งชะลอการส่งช่วยน้ำทะเลชุบศรให้พระนครหลวงหรือขอม ฝ่ายขอมเห็นเมืองละโว้ขาดส่ง
ช่วยน้ำจึงตั้งนักคุ่มเดินทางมาเร่งช่วย พระร่วงจึงขอให้นักคุ่มขนช่วยน้ำกลับพระนครหลวงเอง อย่า
ให้ราษฎรละโว้ซึ่งกำลังเดือดร้อนอึดอัดเป็นผู้ขนส่งช่วยน้ำและยังเป็นผู้คิดทำระออมเอาชายันไม่ให้
รั่วเป็นอุบายทำให้ฝ่ายนักคุ่มต้องขนช่วยน้ำกลับไปเมืองพระนครหลวงด้วยตนเอง พระเจ้าแผ่นดิน
ขอมรู้เกรงว่าละโว้จะแข็งเมืองจึงทรงรับสั่งให้ออกญาเดโชพร้อมกองทหารไปจับตัวพระร่วง
หรือไม่ก็ฆ่าเสีย พระร่วงทราบข่าวก็กลัวว่าหากยังอยู่ที่ละโว้จะทำให้ชาวเมืองเดือดร้อนไปด้วยจึง
หนีไปบวชอยู่ที่วัดในเมืองสุโขทัยนอกอาณาเขตขอม ออกญาเดโชปลอมตัวติดตามหาพระร่วง
ไม่ให้ใครรู้ร่ำรอยราวกับคำดินหายไป พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการ
เรียกขอมคำดินเป็นคำอุปมา ออกญาเดโชติดตามหาพระร่วงถึงสุโขทัยจนวันหนึ่งได้พบพระร่วง
กวาดลานวัดอยู่แต่ไม่ทราบว่าเป็นใครจึงเข้าไปถามหาพระร่วงโดยบอกว่าชาวละโว้ตามหาพ่อเมือง
เพื่อตามรับใช้ พระร่วงทราบว่าเป็นกลของทหารขอมจึงสั่งว่าให้คอยอยู่และไปบอกให้พวกโยมวัด
มาช่วยกันจับออกญาเดโชไว้แทนที่จะเป็นเรื่องราวจากสิทธิ์พระร่วงสาปให้ขอมกลายเป็นหิน ชาว
ละโว้ที่ติดตามมาช่วยพระร่วงได้ลุกขึ้นสู้รบขับไล่พวกขอมออกไป เมื่อพระเจ้ากรุงสุโขทัย
สิ้นพระชนม์โดยไม่มีผู้สืบราชสมบัติต่อ พระร่วงจึงได้เป็นพระเจ้ากรุงสุโขทัยรวมทั้งครองกรุง
ละโว้ด้วย พวกชาวละโว้ก็ยินยอมเข้ามาอยู่ในอาณาเขตสุโขทัย มีพระนามว่าขุนศรีอินทราทิตย์⁷²

นอกจากนี้ยังทรงกล่าวถึงพระนาม “พระร่วง” ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยแตกต่างไปจากที่
ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ใน **เที่ยวเมืองพระร่วง** โดยในครั้งนี้ทรงเห็นว่า “พระร่วง” เป็นคำเรียกกษัตริย์
ทุกพระองค์ที่ครองกรุงสุโขทัย ดังนี้

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10 – 11.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 43 – 46.

“...น่าจะเชื่อว่าพระร่วงนี้ได้ประดิษฐานราชวงศ์ครองกรุงสุโขทัยตอน
ก่อนกรุงเก่า และบรรดากษัตริย์ในราชวงศ์นี้ คนทั้งหลายเอานามพระวงศ์มาเรียกว่า
พระร่วงเจ้าทุกๆ พระองค์ พระร่วงองค์ที่เป็นปฐม คือขุนศรีอินทราทิตย์ ที่ปรากฏ
พระนามในจารึกศิลาหลักอักษรไทยที่เมืองสุโขทัยนั่นเอง ถ้าความจริงเป็นเช่นนี้ไซ้
พระร่วงเจ้าองค์ที่สองนั้น คือพระเจ้าปาลรัฐ หรือเรียกในภาษาไทยตามที่จารึกไว้ว่า
ขุนบาลเมือง และพระร่วงเจ้าองค์ที่สาม ก็คือขุนรามคำแหงมหาราช ผู้ที่ให้จารึก
หลักศิลาที่กล่าวนั้น และเป็นผู้สร้างพระแท่นมนังคศิลาบาต...”⁷³

จากเรื่องข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งบทละคร
เกี่ยวกับสุโขทัยโดยมี “พระร่วง” เป็นตัวละครเอกทั้งสิ้นเพราะมีพระบรมราชวินิจฉัยแล้วว่ากษัตริย์
ทุกพระองค์ของสุโขทัยคือพระร่วง ทรงอ้างอิงหลักฐานเค้าโครงเรื่องมาจากทั้งในศิลาจารึกหลักที่ 1
ที่ทรงเชื่อถือมากกับหนังสือพงศาวดารเหนือที่แม้จะทรงไม่เชื่อถือนักแต่ยังทรงเห็นว่าเรื่องราวที่อยู่ใน
หนังสือนี้จะว่าเป็นนิทานไปเสียหมดคงไม่ได้ น่าจะมีการเล่าต่อเติมความอัศจรรย์ต่างๆ ตามนิสัย
ของคนชั้นหลังที่มักเล่าเรื่องให้วิเศษอัศจรรย์แต่มีส่วนที่ทรงเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง โดยได้ทรง
“พิเคราะห์ดูตามหลักฐานในทางพงศาวดารและจดหมายเหตุที่ได้พบแล้ว” เห็นว่าพระร่วงได้เป็น
หัวหน้ารบพุ่งจนไทยเป็นอิสระจากขอมและ “ตั้งประเทศไทยเอาเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี” ที่มีมา
ก่อนกรุงศรีอยุธยา กล่าวได้ว่าพระองค์ค้นคว้าตำนานและพงศาวดาร นำเรื่องในอดีตที่ทรงเชื่อ
ว่าเป็นจริงมาสร้างเป็นบทละคร โดยทรงอธิบายเรื่องราวใหม่ สร้างความเป็นไปได้ขึ้นมา ตัดเรื่องที่ถูก
เกินจริงออกไป ฉะนั้นประวัติศาสตร์กับบทละครของพระองค์จึงมีส่วนซ้อนทับกันอยู่พอสมควร

นอกจากจะมีพระร่วงฉบับตำนานเสือป่า (ขอมดำดิน) พ.ศ. 2454 ดังที่กล่าวไปแล้ว
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องพระร่วงไว้อีก 3
สำนวนคือ พระร่วงฉบับกลอนบทละคร (ขอมดำดิน) พ.ศ. 2455 พระร่วงฉบับบทละครพูดคำ
กลอน พ.ศ. 2460 และพระร่วงฉบับละครร้อง พ.ศ. 2467 ละครพระร่วงสำนวนสุดท้ายนี้ทรงแสดง
เป็นนายมัน ปีนยาว⁷⁴ พระองค์ทรงคัดแปลงแก้ไขขยายสำนวนเรื่องพระร่วงจากเรื่องแรกถึงเรื่อง
สุดท้ายมาเรื่อยๆ โดยในพระร่วงฉบับกลอนบทละคร (ขอมดำดิน) พ.ศ. 2455 นอกจากมีบทละคร
แล้วยังประกอบด้วยพระราชนิพนธ์ข้อเขียน “แถลงเรื่องพระร่วงหรือขอมดำดินตามตำนานและโดย

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

⁷⁴ ศานติ ภักดีคำ, “บทพระราชนิพนธ์เรื่อง พระร่วง สี่สำนวน,” ใน พระราชนิพนธ์พระร่วงของพระบาทสมเด็จพระ
รามธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), หน้า (19) – (25).

สันนิษฐานโบราณคดี” ซึ่งมีเพียงเฉพาะในบทละครสำนวนที่ 2 เท่านั้น พระองค์ทรงอธิบายเรื่อง พระร่วงอ้างอิงศิลาจารึกหลักที่ 1 ทรงเห็นว่ามิเหตุอันควรเชื่อว่าพระร่วงนั้นมีตัวตนจริงเป็นการเน้น ย้ำความเชื่อในข้อนี้และการแต่งบทละครก็เป็นการสันนิษฐานเพื่อเติมเต็มส่วนที่ขาดหาย ทรง พยายามวินิจฉัยถึงแนวทางที่เป็นไปได้ของ “เรื่องจริง” ดังกล่าวไว้ว่า

“...มีในพงษาวดารเป็นแน่แท้ (คือมีตัวจริงๆ ไม่ใช่เป็นแต่ชื่อในนิทานเท่านั้น) ถึงว่าจะไม่มีพยานพอจะรู้เรื่องราวของพระร่วงได้ถ่องแท้ ก็น่าคิดคาดดู ว่าเรื่องของ พระร่วงที่กล่าวไว้ในพงษาวดารเหนือ นั้น ความจริงจะเป็นอย่างไร จึงลองคิดดู เห็นว่า เรื่องจริงจะเป็นดังที่ได้ผูกขึ้นไว้ และแต่งเป็นบทกลอนดังต่อไปนี้...”⁷⁵

นอกจากนี้ ทรงหวังว่าการแต่งเรื่องพระร่วงเพื่อให้ผู้ศึกษาทางโบราณคดีพิจารณาและ ทรงปรารถนาว่าเรื่องนี้จะประโยชน์ให้ผู้อ่านตระหนักถึงความเป็นมาอันยาวนานของชาติไทย เหมือนที่ทรงแสดงความคิดเห็นของพระองค์ไว้ใน เที่ยวเมืองพระร่วง ทรงกระตุ้นความรู้รักภักดี ชาติไทย โดยมีพระร่วงเป็นตัวอย่างอันดี

“จะเป็นเครื่องบำรุงใจให้ผู้อ่านรำพึงถึงตำนานแห่งชาติไทยเรา และให้รู้สึก ว่าชาติเราไม่ใช่ชาติที่เกิดขึ้นใหม่ เป็นชาติเก่าอันมีตำนานเดิมมาแล้ว จะได้แลเห็นว่า ชนกของเราได้พยายามตั้งตนขึ้นเป็นอิสรภาพ พ้นจากความเป็นข้าของพวกขอมซึ่งเป็นชนต่างชาติต่างภาษาได้อย่างไร และเราทั้งหลายจะได้มีมานะตั้งใจรักษาความเป็นไทยแห่งชาติเราอันได้มาโดยยากนั้นไว้ให้มั่นคงอยู่ ข้าพเจ้าเห็นว่าพระร่วงเป็นตัวอย่างอันดีแห่งผู้ที่รักชาติยิ่งกว่าตัว ยอมตกระกำลำบาก และแม้แต่ชีวิตก็ยอมสละ เพื่อมิให้ชนที่อยู่ในความปกครองต้องได้รับความเดือดร้อนพลอยล้มพลอยตาย... เพราะฉะนั้นการที่ละไว้ได้เป็นอิสรภาพพ้นจากอำนาจขอมได้ ต้องถือว่าเพราะพระร่วง เป็นผู้จุดไฟขึ้นก่อน แล้วชาวเมืองละไว้จึงลุกขึ้นตาม โดยความจงรักภักดี เป็นที่น่าชมว่าสมเจ้าสมข้ากัน สมควรที่ไทยเราในชั้นหลังนี้จะถือเป็นคนดีใส่ใจไว้ได้”⁷⁶

⁷⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “แถลงเรื่องพระร่วงหรือขอมคำคิดตามตำนานและ โดยสันนิษฐาน โบราณคดี,” ใน พระราชนิพนธ์พระร่วงของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), หน้า 17.

⁷⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เรื่อง พระร่วง หรือ ขอมคำคิด พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์,” ใน พระราชนิพนธ์พระร่วงของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), หน้า 8. คงตัวสะกดตามต้นฉบับ สำหรับการขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

กล่าวได้ว่าบทละครเรื่องพระร่วงของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้พระร่วงเป็นตัวแทนของการต่อสู้เพื่อชาติและความเป็นอิสระ พยายามหลุดพ้นจากอำนาจของศัตรู จนเสียดสละได้แม้ชีวิต จากเดิม พระร่วงเป็นวีรบุรุษในตำนานเต็มไปด้วยเรื่องอัศจรรย์พันลึก มีพฤติกรรมโลดโผนคึกคะนอง ไม่สมกับสถานะกษัตริย์ ถูกตั้งคำถามเรื่องความน่าเชื่อถือ พระองค์ทรงนำพระร่วงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ เป็นกษัตริย์สุโขทัยที่ “รักชาติ” มีความสามารถพาชาติเป็นอิสระจากขอมได้สำเร็จ เป็นการให้คำอธิบายแบบใหม่และสร้างความเป็นเหตุเป็นผลสนองต่อพระราชประสงค์เรื่องปลูกฝังความรักชาติด้วย

ข้อสังเกตบางประการต่อกรณีนี้คือพระราชนิพนธ์พระร่วงฉบับกลอนบทละคร (ขอมคำดิน) พ.ศ. 2455 ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เป็นสำนวนที่ 2 นั้น เกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์ ร.ศ. 130 โดยคณะนายทหารที่มี ร.อ. ขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหล็ง ศรีจันทร์) เป็นหัวหน้า วางแผนจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ลดพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้อยู่ภายใต้กฎหมายแต่กระทำการไม่สำเร็จเพราะแผนแตกเสียก่อน เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นหลังจากพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ได้เพียงปีเศษเท่านั้น⁷⁷ อาจกล่าวได้ว่าละครเรื่องพระร่วงของรัชกาลที่ 6 มีนัยทางการเมืองภายในเนื่องจากทรงไม่ไว้วางพระทัยข้าราชการบางกลุ่มโดยเฉพาะหลังจากเกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 130 เป็นต้นมา อีกทั้งยังทรงเผชิญความขัดแย้งกับเจ้านายชั้นสูงหลายพระองค์ ดังนั้นการสร้างสิทธิธรรมให้ตัวพระองค์จึงเป็นเรื่องสำคัญมากและส่วนหนึ่งได้ทรงสื่อผ่านพระราชนิพนธ์ของพระองค์⁷⁸

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ในบทละครเรื่องพระร่วงนั้นมีตัวละครที่สื่อแนวคิดดังกล่าวออกมาได้ดีคือนายมัน ปีนยาว พรานป่าซึ่งจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และเสียดสละเพื่อชาติ น่าสนใจอย่างยิ่งที่ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ที่จะพิจารณาว่าผู้ใดเป็นคนชาติใดจะดูได้อย่างไร สิ่งแรกคือดูที่ภาษา ใครพูดภาษาใดถือว่าเป็นคนชาตินั้นและสิ่งที่สำคัญอีกประการนั้นคือความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

“...การที่จะตัดสินว่าผู้ใดเป็นชาติใดโดยแท้จริงนั้น ต้องพิจารณาว่าผู้นั้นมีความจงรักภักดีต่อใคร? ถ้าเขาจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เขาจึงจะเป็นไทยแท้ แต่ถ้าใครแสดงตนว่าเป็นอิสระแก่ตน ไม่มีความจงรักภักดี

⁷⁷ โปรดดู แดมสุข นุ่มนนท์, ยังเติร์กุ่นแรก กบฏ ร.ศ. 130 (กรุงเทพฯ: เรื่องศิลป์, 2522)

⁷⁸ สมศรี ชัยวนิชยา, “คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2325-2468),” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 157 – 160.

ต่อผู้ใดดังนี้ ต้องจัดว่าผู้นั้นเป็นคนไม่มีชาติ เพราะคนๆ เดียวหรือหมู่เดียวจะตั้งตน
ขึ้นเป็นชาติต่างหากหาได้ไม่...การที่แสดงความจงรักภักดีต่อชาติหรือต่อพระมหากษัตริย์นั้น
ย่อมมีความจำเป็นที่จะต้องเสียสละอยู่บ้างไม่มากก็น้อย เพราะฉะนั้น
ถ้าผู้ใดไม่มีความเต็มใจอยู่ที่จะยอมสละความสะดวกส่วนตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง
บ้างแล้ว ก็นับว่าผู้นั้นจะถือธรรมะที่เราให้ชื่อว่า “ภักดี” นั้นไม่ได้เลย”⁷⁹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงแสดงเป็นนายมัน ปืนยาวด้วยพระองค์เอง
ในพระร่วงฉบับละครเรื่อง พ.ศ. 2467 ด้วย นอกจากจะแสดงออกอย่างชัดเจนถึงเรื่องความเป็นชาติ
ไทยที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนานแล้วบทละครเรื่องพระร่วงก็มีนัยที่สื่อคุณสมบัติความ
เป็นไทยที่ต้องจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อีกด้วย พระร่วงในตำนาน นอกจากจะถูกสร้างให้เป็น
ตัวละครกู่ชาติไทยแล้วยังเป็นสัญลักษณ์เพื่อสร้างสิทธิธรรม ยกสถานะความเป็นกษัตริย์ของ
พระองค์ ย้ำความว่าสามัญชนควรเป็นผู้รักชาติและจงรักภักดีพระมหากษัตริย์จึงนับว่าเป็นคนไทย

ภาพที่ 4.8 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงละครเรื่องพระร่วงเป็น “นายมัน ปืนยาว”
เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2467

(ที่มา: พระราชนิพนธ์พระร่วงของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), หน้า 28.)

⁷⁹ อัสวพาหุ, ความเป็นชาติไทยโดยแท้จริง(และ)มะพร้าวต้นดก (กรุงเทพฯ: เจริญรัตน์การพิมพ์, 2520), หน้า 15 – 16.

ภาพที่ 4.9 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับข้าราชการผู้แสดงละครเรื่องพระร่วง
เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักด์ศจี พระบรมราชินี
เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2467

ณ พระที่นั่งสโมสรเสวกามาตย์ พระราชินีเวศน์มฤคทายวัน จังหวัดเพชรบุรี
(ที่มา: พระราชนิพนธ์พระร่วงของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), หน้า 5)

อย่างไรก็ตาม แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนใจสุขุโทษัยอย่างมากแต่ทรงสนใจผ่านเรื่อง “พระร่วง” มากกว่าและเป็นเหตุให้งานพระราชนิพนธ์ของพระองค์เป็นเรื่องพระร่วงเสียส่วนใหญ่ ทั้งยังไม่ใช่งานที่อาจเรียกได้ว่างานวิชาการ แต่เป็นบทละครที่ทรงแต่งเติมมาจากจินตนาการของพระองค์โดยอ้างอิงกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์มากกว่าจะมุ่งความสนใจไปที่เรื่องประวัติศาสตร์สุขุโทษัยเพียงอย่างเดียว มิฉะนั้นก็ทรงแต่งเพื่อเป็นสัญลักษณ์หรือสัญลักษณ์ของบางสิ่งบางอย่าง เช่นในพระร่วงฉบับกลอนบทละคร (ขอมคำดิน) พ.ศ. 2455 ที่ทรงพระราชนิพนธ์หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 130 แม้จะเป็นละคร “อิงประวัติศาสตร์” ปลูกใจให้รักชาติแต่การเผยแพร่ นั้นเป็นไปในวงจำกัดมาก อาจเรียกได้ว่าเป็นกิจกรรมส่วนพระองค์เท่านั้น ผู้วิจัยเห็นว่าบทละครเรื่องพระร่วงของพระองค์ มิได้ส่งผลเท่าใดนักต่อวงการประวัติศาสตร์และโบราณคดี ยกเว้น “แถลงเรื่องพระร่วงหรือขอมคำดินตามตำนานและโดยสันนิษฐานโบราณคดี” ซึ่งเป็นส่วนที่พระองค์ทรงสันนิษฐานเพิ่มเติมประกอบการค้นคว้า อย่างไรก็ตาม พระราชนิพนธ์เรื่องพระร่วงทั้ง 4 สำนวนยังคงแพร่หลายอยู่ในสังคมไทย โดยเฉพาะพระร่วงฉบับบทละครพูดคำกลอน พ.ศ. 2460 ซึ่งเป็นสำนวนที่ 3 กระทรวงศึกษาธิการยังได้คัดเลือกให้เป็นหนังสืออ่านกวีนิพนธ์และหนังสืออ่านนอก

เวลาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นด้วย⁸⁰ กล่าวได้ว่าพระองค์เป็นผู้จุดประเด็นขึ้น ทำให้ในสมัยต่อมา เรื่องพระร่วงได้แพร่หลายไปในวงกว้าง ทั้งยังเป็นผลงานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิดทางการเมืองและความเป็นไทยในความคิดของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

สมศรี ชัยวนิชยา กล่าวถึงความสนพระทัยเรื่องพระร่วงของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในวิทยานิพนธ์เรื่องคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2325 – 2468) ไว้ว่า ทรงสนพระทัยตำนานคติความเชื่อเก่าๆ มากกว่าคำอธิบายในเชิงเหตุผลและใช้หลักฐานประกอบอย่างที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพอาจจะทรงสนพระทัยมากกว่า แม้ว่าจะทรงตระหนักถึงข้อบกพร่องของพระราชพงสาวดารเหนือว่า “เลอะเทอะ มากจนแทบจะไม่ใช่เครื่องช่วยอะไรได้เลย” และต้องพึ่งศิลาจารึกในการสำรวจ “เมืองพระร่วง” แต่ยังคงเชื่อมั่นว่ามีความจริงอยู่เบื้องหลังตำนานเหล่านี้⁸¹ ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์อธิบาย “แถลงเรื่องพระร่วงหรือขอมคำดินตามตำนานและโดยสันนิษฐานโบราณคดี” ไว้ในพระร่วงฉบับกลอนบทละคร (ขอมคำดิน) พ.ศ. 2455

นอกจากทรงแต่งพระราชนิพนธ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชกรณียกิจอีกหลายประการที่เกี่ยวข้องกับ “พระร่วง” เช่น ทรงตั้งชื่อพระพุทธรูปองค์หนึ่งว่า “พระร่วงโรจนฤทธิ์ ศรีอินทราทิตย์ ธรโรโมภาส มหาวชิราวุธ ราชูปถัมภ์” โดยทรงพบชิ้นส่วนพระเศียร พระหัตถ์ และพระบาทที่เมืองศรีสัชนาลัย เมื่อคราวที่เสด็จไปภาคเหนืออีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 2452 โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญลงมากรุงเทพฯ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ โปรดเกล้าฯ ให้หล่อปฏิสังขรณ์จนสำเร็จเมื่อพ.ศ. 2456 จนเมื่อถึงพ.ศ. 2466 ทรงตั้งชื่อตั้งชื่อถึงพระร่วงโดยตรง เมื่อเสด็จสวรรคต พระราชพิธีฝังศพของพระองค์ได้ถูกอัญเชิญมาบรรจุไว้ใต้ฐานพระพุทธรูปองค์นี้ตามพระราชประสงค์⁸² เมื่อมีการซื้อเรือรบรุ่นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2463 พระองค์ทรงตั้งชื่อเรือลำนี้ว่า “เรือรบหลวงพระร่วง” พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างคติความเชื่อเรื่องพระร่วงให้เป็นจุดรวมของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์⁸³ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าเรื่องพระร่วงของพระองค์นั้น ยังไม่มีอิทธิพลมากพอในระดับชาติ มีใ้ได้อยู่ในสถานะ “อมตะ” อย่างพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นๆ เช่น สมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี หรือแม้แต่ “ลัทธิตศังพอร์.5” พระบาทสมเด็จพระ

⁸⁰ ศานติ ภักดีคำ, “บทพระราชนิพนธ์เรื่อง พระร่วง สี่ตำนาน,” ใน พระราชนิพนธ์พระร่วงของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า (23).

⁸¹ สมศรี ชัยวนิชยา, คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2325-2468), หน้า 161.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 131 – 132.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 189.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่สถานะพระร่วงที่เป็นวีรบุรุษชาตินิยมของไทยก็ยังคงอยู่ แม้จะมีคำอธิบายและรายละเอียดบางประการที่แตกต่างออกไปบ้างก็ตาม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นทรงสนพระทัยเรื่องพระร่วงเช่นกัน ทรงเป็นผู้ช่วยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวค้นหาข้อมูลในพงศาวดารและตำนานต่างๆ ในคราวทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องพระร่วง แต่ทรงให้ความเห็นว่าเรื่องพระร่วงในพงศาวดารเหนือ เชื่อถือไม่ได้นัก ต่างจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเชื่อว่าเรื่องมีเค้ามูลความจริงอยู่บ้าง⁸⁴ ความคิดเห็นเรื่องพระร่วงของทั้งสองพระองค์จึงมีส่วนแตกต่างกัน แม้แต่ความเห็นของพระองค์เองที่ทรงพระนิพนธ์ออกมาคนละช่วงเวลา ก็ยังไม่เหมือนกัน

เมื่อพ.ศ. 2457 มีการตีพิมพ์หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นครั้งที่ 2 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเรียบเรียง “เรื่องพงศาวดารสยามประเทศตอนต้น ก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา” ขึ้น มีส่วนที่กล่าวถึงสุโขทัยและพระองค์ที่ทรงพระวินิจฉัยเรื่องพระร่วงซึ่งเป็น “พระเจ้าแผ่นดินสุโขทัย” ไว้ที่น่าสนใจ โดยในขั้นแรกทรงเห็นด้วยกับพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าพระร่วงน่าจะเป็นพระนามเดิมของขุนศรีอินทราทิตย์ และคงจะเป็นคนเดียวกับพระร่วงส่วยน้ำเมืองละโว้ตามในเรื่องพงศาวดารเหนือ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงตรวจสอบหลักฐานเพิ่มเติมเพื่อยืนยันข้อสันนิษฐาน อย่างไรก็ตาม พระองค์ยังคงตั้งข้อสังเกตแย้งไว้ว่าพระนามพระร่วงที่ผูกเป็นภาษาบาลี(มคธ) ใช้เรียกแต่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์เท่านั้น กษัตริย์พระองค์อื่นก็มีพระนามอื่น ชื่อพระร่วงจึงไม่น่าจะหมายถึงกษัตริย์สุโขทัยทุกพระองค์อย่างที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัย

“...ความข้อนี้เมื่อข้าพเจ้า มาสอบสวนดูในคราวนี้เห็นหลักฐานสมดังพระราชบริหารมีอีกหลายอย่าง ขุนศรีอินทราทิตย์คงจะมีพระนามว่าพระร่วง พลเมืองคงเรียกตามพระนามเดิมจึงเรียกว่าพระร่วง คำว่าร่วงในที่นี้แปลว่า ความว่า “รุ่งเรือง” มิใช่หล่นลงมา เมื่อผูกพระนามเป็นภาษาสันสกฤตใช้ในทางราชการ จึงใช้ว่า อินทราทิตย์ ซึ่งแปลตามคติพราหมณ์ว่าเป็นเจ้าของความสว่าง หนังสือที่แต่งเป็นภาษามคธออกมาทีหลังก็ยังเอาพระนามพระร่วงไปผูกเป็นภาษามคธเรียกอีกหลายอย่าง เอาคำว่ารุ่งเรืองไปแปล เรียกว่า โจรนราชบ้าง อรุณราชบ้าง เอาเสียง “ร่วง” ไปหาคำภาษามคธ เรียกกรังคราชบ้าง สุรังคราชบ้าง

⁸⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เรื่อง พระร่วง หรือ ขอมคำดิน พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์,” ใน พระราชนิพนธ์พระร่วงของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 7.

ไสยรักราชบ้าง ไสยณรงคราชบ้าง แต่ประหลาดอยู่ที่บรรดาพระนามพระร่วง
 ที่ไปผูกเป็นภาษามคธทั้งนี้ เรียกแต่ขุนศรีอินทราทิตย์ พระองค์เดียว พระองค์อื่น
 มีพระนามอื่นปรากฏทุกพระองค์ จึงน่าเข้าใจว่าพระนามเดิมของขุนศรีอินทราทิตย์
 จะชื่อ ร่วง แต่หนังสือที่แต่งในภาษาไทย เรียกว่าพระร่วงไปทุกพระองค์⁸⁵

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพยังมีพระนิพนธ์และพระวิจารณ์เกี่ยวกับพระร่วงอีก
 นำสังเกตว่าพระองค์ก่อนข้างคิดวิเคราะห์เรื่องนี้อย่างละเอียด พยายามเทียบตำนานพระร่วงจาก
 พงศาวดารเหนือกับเรื่องในศิลาจารึกและประวัติศาสตร์ชนชาติไทย ในพระนิพนธ์เรื่องพระร่วง
 ทรงเล่าเรื่องโดยใช้พงศาวดารเหนือเป็นพื้นแต่ได้ตั้งทรงวิพากษ์วิจารณ์ไปพร้อมกันว่าเรื่องพระร่วง
 ยังเป็นนิทานมากกว่าพงศาวดารเพราะขาดหลักฐานที่จะแสดงให้เห็นความชัดเจน เต็มไปด้วย
 เรื่องราวเกินจริง ปีกศกราชไม่แน่ชัด ยิ่งเมื่อเอาเรื่องและศักราชมาเทียบกับศิลาจารึกสุโขทัยแล้วยัง
 เห็นว่าคลาดเคลื่อนมากขึ้น⁸⁶ ทรงตั้งข้อสังเกตว่าในศิลาจารึกสุโขทัยนั้น ไม่มีคำว่า “พระร่วง”
 ปรากฏแม้สักแห่งเดียว แต่ในหนังสืออื่นๆ ที่กล่าวถึงกรุงสุโขทัยกลับมีคำนี้ปรากฏ จากที่ได้กล่าว
 ไปแล้วว่าพระองค์ทรงตั้งข้อสังเกตว่าชื่อพระร่วงไม่น่าจะหมายถึงกษัตริย์สุโขทัยทุกพระองค์
 ดังนั้นในพระนิพนธ์นี้จึงทรงตั้งข้อสมมติฐานว่าชื่อพระร่วงคงหมายถึงกษัตริย์ซึ่งมีอนุภาพเลิศล้ำ
 ยิ่งกว่าพระองค์อื่นๆ และทรงต้องการวินิจฉัยว่ากษัตริย์พระองค์ใดคือ “พระร่วง”⁸⁷

ดังนั้นพระองค์จึงทรงพระนิพนธ์ “อธิบายเรื่องพระร่วง” อีกเรื่องเพื่อพิจารณาว่าพระร่วง
 หมายถึงผู้ใดจากกษัตริย์ 5 พระองค์ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในขณะนั้นก็คือผู้ครองกรุงสุโขทัย ได้แก่ พระ
 เจ้าศรีอินทราทิตย์ พระเจ้าบ้านเมือง พระเจ้ารามคำแหง พระเจ้าเลอไทย และพระเจ้าลิไทย โดย
 ทรงตีความวิเคราะห์จากคำเรียกพระนาม ตรวจสอบหลักฐานเอกสารหนังสือต่างๆ และเทียบปี
 ศักราชแล้วจึงทรงเห็นว่า “พระร่วง” นั้นคือพระเจ้ารามคำแหงเพียงพระองค์เดียวซึ่งแตกต่างไปจาก
 ข้อเสนอของพระองค์ก่อนหน้าและต่างจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

“...[พระรามคำแหง] เรียกพระองค์เองในศิลาจารึกว่า “พ่อขุนรามคำแหง”
 แต่ในพงศาวดารเรียกว่า “พระเจ้ารามคำแหง” หนังสือเก่าเรียกตามภาษามคธว่า
 “รามราช” ก็มี แต่คนทั้งหลายชอบเรียกกันว่า “พระร่วง” มาแต่โบราณจนทุกวันนี้

⁸⁵ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, พิมพ์ครั้งที่ 10. (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรม
 ศิลปากร, 2548), หน้า 42.

⁸⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจราชานุภาพ, “เรื่อง พระร่วง,” ใน ชุมนุมพระนิพนธ์ สมเด็จพระยา
 ตำราจราชานุภาพ (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2534), หน้า 155 – 157.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 158.

คงเป็นเพราะพระเจ้ารามคำแหงทรงพระนามเดิมว่า “ร่วง” (หมายความว่ารุ่งเรือง มีไช่หล่น) เห็นจะเรียกกันว่า “เจ้าร่วง” อยู่ก่อน ครั้งพระปิตุราชทรงสถาปนาเป็น “พระรามคำแหง” คนทั้งหลายเปลี่ยนแต่คำหน้าเรียกว่า “พระร่วง” ตามสะดวกปาก หรือจะเรียกกันว่า “พระร่วง” มาแต่เดิมแล้ว และคงเรียกกันอยู่อย่างเดิมก็เป็นได้ แม้เมื่อเสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ในหนังสือเก่ายังเรียกว่า “พระยาร่วง” ก็มี ดังเช่นในหนังสือพงศาวดารเชียงใหม่กล่าวว่า พระยาเมงรายสร้างเมืองเชียงใหม่ เมื่อปีชวด พ.ศ. 1835 (ศักราชตรงกับรัชกาลพระเจ้ารามคำแหง) ได้เชิญพระยงำเมือง เจ้าเมืองพะเยา (เมื่อเป็นอิสระ) กับ “พระยาร่วง” เจ้าเมืองสุโขทัย อันเป็นมิตรสหาย ไปปรึกษาหารือกันเห็นได้เป็นหลักฐานว่า “พระร่วง” นั่นคือพระเจ้ารามคำแหง มิใช่พระองค์อื่น”⁸⁸

การกล่าวถึง “พระเจ้ารามคำแหง” นี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงยกย่องมาก โดยเฉพาะพระราชกรณียกิจต่างๆ ทรงมีพระปรีชาสามารถ พระเกียรติคุณ พระอัจฉริยภาพ ทรงคุณล้ำเลิศกว่ากษัตริย์พระองค์อื่นๆ กรุงสุโขทัยในสมัยของพระองค์ก็เจริญรุ่งเรืองกว่าสมัยอื่น⁸⁹ เช่นเดียวกันกับในแสดงบรรยายเรื่องพงศาวดารสยาม ทรงให้ความสำคัญกับพ่อขุนรามคำแหงและพระราชกรณียกิจหลายๆ ประการของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง

หลวงวิจิตรวาทการเป็นอีกบุคคลที่ให้คำอธิบายเรื่องสภาพยุคสมัยและกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงไว้พอสมควร ตั้งแต่ในงานเขียนเรื่องประวัติศาสตร์สากล เขียนในราวพ.ศ. 2473 เป็นต้นมาซึ่งน่าจะได้อธิบายอยู่พอสมควรจากงานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ อย่างไรก็ตาม มีการกล่าวถึงเรื่องพระร่วงไว้ไม่มากนัก เมื่อดูจากเอกสารที่หลวงวิจิตรวาทการใช้ พบว่าส่วนใหญ่ไม่ได้อ้างอิงหลักฐานจากตำนานและพงศาวดารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพระร่วงโดยตรง แต่มักเป็นหนังสือที่เขียนขึ้นโดยนักประวัติศาสตร์ชั้นหลังทั้งชาวไทยและต่างประเทศ เช่น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และยอร์ช เซเดส์ เป็นต้น รวมทั้งข้อความคำแปลจากศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักต่างๆ โดยทั่วไป หลวงวิจิตรวาทการค่อนข้างคล้อยตามเนื้อหาเหล่านั้นแต่มีส่วนที่หลวงวิจิตรวาทการตีความเองเช่นกัน หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญกับพ่อขุนรามคำแหงทั้งในแง่ของตัว

⁸⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “อธิบายเรื่องพระร่วง,” ใน *ชุมนุมพระนิพนธ์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ* (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2534), หน้า 160 – 162. วงเล็บแรก [พระรามคำแหง] เป็นผู้วิจัย นอกนั้นเป็นของต้นฉบับ

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 162 – 163.

บุคคลและรัชสมัยเป็นพิเศษแต่ไม่ได้กล่าวว่พระร่วงคือพ่อขุนรามคำแหงตามพระวินิจฉัยในชั้นหลังของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาจักร์ราชานุภาพ

หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าพระร่วงคือ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์พระร่วงเพียงพระองค์เดียวโดยที่ไม่ได้กล่าวถึงกษัตริย์พระองค์อื่นอีก แต่หลวงวิจิตรวาทการได้ตีความออกไปมากกว่านั้น โดยเห็นว่าชื่อ “พระร่วง” นี้มีผลต่อการตั้งชื่อกษัตริย์และเมืองด้วย กล่าวคือ ปฐมกษัตริย์ของสยามนั้นมีพระนามเดิมว่าร่วง ราษฎรทั่วไปเรียกพระร่วง คำว่า ร่วง แปลว่า รุ่ง คือ รุ่งแจ้ง หรือ พระอาทิตย์ขึ้น เมื่อพระร่วงได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์สุโขทัยแล้วก็ได้ออกคำว่า “ร่วง” มาตั้งเป็นพระนามของพระองค์คือ “ศรีอินทราทิตย์” และเปลี่ยนชื่อราชธานีที่มีชื่อมาแต่เดิมว่าสยามเป็น “สุโขทัย” ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการแปลว่า “ดวงอาทิตย์ขึ้นมาให้ความสุข”⁹⁰ จะเห็นได้ว่า ทั้งชื่อกษัตริย์และราชธานีที่หลวงวิจิตรวาทการนำมาเชื่อมโยงกันให้เห็นส่วนเกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์และรุ่งอรุณทั้งสิ้น

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันมีงานที่อธิบายเรื่องพระร่วงไว้อย่างน่าสนใจโดยพระยาอนุมานราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ) ปัญญาชนและนักเขียนคนสำคัญของไทย อดีตอธิบดีกรมศิลปากร ราชบัณฑิต ฯลฯ พระยาอนุมานราชชนมีงานเขียนมากมายเกี่ยวกับภาษา ศาสนา วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมไทย เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการสร้างและนิยาม “ความเป็นไทย” ให้แก่สังคมไทย

พระยาอนุมานราชชนเรียบเรียงหนังสือเรื่องของชาติไทย ขณะดำรงตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดีกรมศิลปากร เมื่อพ.ศ. 2483 ตีพิมพ์ครั้งแรกในปีเดียวกัน เนื้อหาแบ่งเป็น 2 ภาค คือ ภาค 1 ไทยในประเทศจีนและภาค 2 ไทยในแหลมอินโดจีนซึ่งจะกล่าวถึงตำนานแคว้นสิบสองจุไทย ล้านช้าง ล้านนา ทริภุญชัยเป็นเรื่องหลัก⁹¹ มีเรื่องของสุโขทัยและพระร่วงแทรกอยู่บ้าง การอธิบายเรื่องพระร่วงของพระยาอนุมานราชชนเป็นเสมือนการนำความคิดเห็นเรื่องพระร่วงของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้ากรมพระยาจักร์ราชานุภาพ และหลวงวิจิตรวาทการมาเรียบเรียงและแทรกความเห็นของตน มีทั้งส่วนที่คล้อยตามและขัดแย้ง โดยเห็นว่ากษัตริย์ของสุโขทัยทุกพระองค์นั้นคือพระร่วง แต่มีพระร่วงองค์ที่ทรงพระปรีชาสามารถที่สุดคือ พ่อขุนรามคำแหง ดังนี้

“...ผู้เป็นหัวหน้าของไทยในเมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัย (สุวรรณโลก)
ได้ประกาศตนเป็นอิสระไม่ยอมขึ้นอยู่ในอำนาจเขมร คนสำคัญเป็นวีรบุรุษของ

⁹⁰ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 3 (พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2514), หน้า 56. และ จารึกพ่อขุนรามคำแหงกับคำอธิบายของหลวงวิจิตรวาทการ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477), หน้า 26 – 27.

⁹¹ “คำชี้แจง” ใน พระยาอนุมานราชชน, เรื่องของชาติไทย พิมพ์ครั้งที่ 11. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2553)

ไทยในสมัยนี้คือ พระร่วงแห่งเมืองสุโขทัย พระร่วงในประวัติศาสตร์มีหมดด้วยกัน 5 องค์ ไม่นับพระร่วงอรุณกุมารตามตำนานในพงศาวดารเหนือ ซึ่งอาจมีตัวตนจริง หรือไม่มีก็ได้ แต่พระร่วงองค์ลือชื่อเป็นที่เคารพเทอดทูนของชาวไทย คือ พระร่วง ซึ่งมีพระนามในศิลาจารึกว่า พ่อขุนรามคำแหง บิดาของพระองค์ทรงนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ตามตำนานว่า เสด็จหนีเขมรจากเมืองละโว้มาตั้งตัวเป็น อิสสระอยู่เมืองสุโขทัย แลตีกองทัพเขมรที่ยกมาพ่ายแพ้ไป...”⁹²

สำหรับความหมายของคำว่า “ร่วง” พระยาอนุมานราชชนเห็นพ้องกับงานเขียนที่ผ่านมาคือ เป็นคำว่า รุ่ง หรือ รุ่งเรือง สอดคล้องกับการผูกคำศัพท์เป็นภาษาบาลีในตำนานต่างๆ เช่น **ชินกาลมาลี**⁹³ แต่ได้มีการตั้งข้อสังเกตว่าพระร่วงอรุณกุมารในพงศาวดารเหนือ อาจมีตัวตนหรือไม่มีก็ได้ เมื่อประวัติศาสตร์ชาติแบบใหม่ที่หาหลักฐานอ้างอิงได้เป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาแล้ว เรื่องเล่าและหลักฐานประเภทตำนานจึงได้ถูกตั้งคำถาม ยังมีเรื่องพระร่วงเป็นตำนานเล่าแทรกอยู่ในเรื่องก่อนตั้ง เชียงใหม่ซึ่งนำมาจากพงศาวดารโยนก กล่าวถึงพระร่วงที่มีกำเนิดจากพญาลือและนางผีเสื้อ (เทพธิดา) เป็นผู้มิฤทธิ์เดชขบถและมีวาจาสิทธิ์ แต่ประพฤติดนทีกะนอง โลดโผน ลอบเข้าหานาง อ้าวเชียงแสนผู้เป็นชายาของพญาเมือง เทียบกันได้กับพระร่วงอรุณกุมารซึ่งเป็นลูกนางนาคและ ลอบเข้าหาธิดาเจ้าเมืองตองอูเหมือนกัน⁹⁴ พระยาอนุมานราชชนให้ความเห็นว่าเหตุที่ตำนานเกี่ยวกับกษัตริย์มักมีเรื่องมหัศจรรย์ต่างๆ เพราะคนสามัญต้องการให้เป็นเช่นนั้น ถ้าไม่แปลกคงมิใช่ เรื่องของผู้มีบุญ แต่ในท้ายที่สุด พระยาอนุมานราชชนกลับเห็นว่าคงไม่ใช่เรื่องจริงเพราะ “...เรื่องก็ ผิดเพี้ยนกันไปต่างๆ เล่าไปๆ จนกระทั่งทำให้ผู้มีบุญต้องเสียหาย ดังเรื่องพระร่วงผิดลูกผิดเมีย ก็ดูเหมือนจะไม่เห็นว่าเป็นเรื่องเสื่อมเสียพระเกียรติยศอย่างไร ที่แท้เรื่องเช่นนี้ ก็เป็นแต่नियाเท่านั้น”⁹⁵

เมื่อพ.ศ. 2507 กรมศิลปากรได้รวบรวมและจัดพิมพ์หนังสือเรื่องนิทานเรื่องพระร่วง เนื่องในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิด พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รมคำแหง จังหวัดสุโขทัย มีการรวบรวมเรื่องพระร่วงทั้งจากชินกาลมาลี ปรกรณ์ นิทานพระพุทธรูปสังคหะ (สังคหะนิทาน) จุลยุทธการวงศ์ความเรียง คำให้การชาวกรุงเก่า พงศาวดารเหนือ พงศาวดารเมืองเชียงใหม่ พงศาวดารโยนก ราชาริราษ เทียวเมืองพระร่วง ประชุม พงศาวดารภาคที่ 1, 61, และ 66 ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 แดงเรื่องพระร่วงหรือขอมดำดินตาม

⁹² พระยาอนุมานราชชน, **เรื่องของชาติไทย**, หน้า 251 – 253. คงตัวสะกดตามต้นฉบับ

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 267 – 270.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 270 – 271.

ตำนานและโดยสันนิษฐานโบราณคดีของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สันนิษฐานเรื่อง พระร่วงจากศาสน์สมเด็จพระเจ้าจักรีเรื่องพระร่วงในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม รวมไปถึงเรื่องพระ ร่วงที่มีผู้เล่าและกรมศิลปากรได้จัดบันทึกรวบรวมไว้อีกจำนวนหนึ่ง

สิ่งที่น่าสนใจในหนังสือเล่มนี้คือ เรื่องพระร่วงออกจะปะปนกันระหว่างความเป็นนิทานกับ เรื่องจริง ข้อสังเกตประการแรกคือ ชื่อเรื่องระบุไว้ชัดเจนว่าเป็น “นิทาน” เรื่องพระร่วง แสดงให้เห็นว่า ผู้ตั้งชื่อเรื่องมีแนวโน้มเห็นว่าเรื่องในหนังสือเป็นเรื่องที่เล่าต่อๆ กันมาและมักเป็นเรื่องแต่ง ประการต่อมาคือ การเขียนคำนำโดยนายชนิด อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากรในขณะนั้น เนื้อหามีการ เปรียบเทียบเรื่องพระร่วงกับเรื่องของกษัตริย์อาเธอร์ (King Arthur) กษัตริย์แห่งบริเตน(อังกฤษ) ใน คริสต์ศตวรรษที่ 6 และพระเจ้าวิกรมทิตยซึ่งปรากฏอยู่ในวรรณกรรมของอินเดียมากมายเช่น เวตาลปัญญาวิงศติ (นิทานเวตาล 25 เรื่อง) เมื่อแปลเป็นภาษาไทยใช้ชื่อว่านิทานเวตาล ทั้งสอง พระองค์เป็นกษัตริย์ในตำนานที่เต็มไปด้วยเรื่องอภินิหารมหัศจรรย์ต่างๆ เรื่องตัวตนที่แท้จริงและ การกำหนดยุคสมัยที่แน่นอนนั้นยังเป็นปัญหาไม่ต่างจากเรื่องพระร่วง อย่างไรก็ตาม นายชนิด อยู่ โพธิ์ กล่าวด้วยว่า ท่านที่สนใจแต่ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอาจเห็นว่าการ รวบรวมเรื่องพระร่วงมาตีพิมพ์นี้อาจเป็นเรื่องไร้สาระหรือได้ประโยชน์น้อย แต่เรื่องเหล่านี้ยังม ี ความจริงบางอย่างแทรกอยู่และจะทำให้ประวัติศาสตร์และโบราณคดีมีชีวิตชีวา ไม่แห้งแล้ง จนเกินไป⁹⁶ เห็นได้ว่าเรื่องพระร่วงนั้น แม้จะถูกมองว่าเป็นเรื่องตำนานนิทานแต่คนก็ยังเชื่อว่ามี บางส่วนที่เป็นเรื่องจริง ดังนั้น ประการสุดท้ายที่น่าสังเกตคือ หนังสือเล่มนี้รวบรวมเรื่องพระร่วงมา จากหลายๆ แหล่ง โดยไม่ได้เรียบเรียงใหม่ทั้งหมด มีทั้งเรื่องจากหนังสือที่ถูกวิจารณ์ว่าเป็นเรื่อง เลอะเทอะเหลวไหล มีทั้งเรื่องที่มีคำอธิบายของผู้เขียนว่า “พระร่วง” นั้นหมายถึงกษัตริย์พระองค์ใด ของสุโขทัย เรื่องที่เห็นว่าเรื่องพระร่วงเป็นนิทานทั้งหมดนั้นจึงไม่ใช่เสียทีเดียวแต่มีลักษณะปะปน กับความรู้สึกว่าน่าจะมีเรื่องจริงแฝงอยู่

ในปัจจุบัน ความเห็นเรื่องสถานะของพระร่วงเป็นอย่างไร นักวิชาการเช่น ธิดา สาระยา เห็นว่าพระร่วงเป็นทั้งบุคคลในประวัติศาสตร์ซึ่งมีตัวตนจริงเพียงแต่ไม่ได้ระบุว่าหมายถึงกษัตริย์ สุโขทัยองค์ไหน มีเรื่องเล่ามากมาย ได้รับการกล่าวขวัญจนกลายเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมของ ชาวบ้าน คำว่า “พระร่วง” ยังเป็นคำที่บ่งชี้และให้น้ำหนักความศักดิ์สิทธิ์ ความน่าเชื่อถือในจารีต ประเพณีต่างๆ หรือสิ่งใดก็ตามที่สัมพันธ์กับคำๆ นี้โดยไม่ต้องกำหนดว่าพระร่วงคือใครใน ประวัติศาสตร์⁹⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่าพระร่วงมีลักษณะเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมอยู่ในตำนาน

⁹⁶ นิทานเรื่องพระร่วง, (พระนคร: ศิวพร, 2507), หน้า (ก) - (ข).

⁹⁷ ธิดา สาระยา, “พระร่วง: ตัวอย่างศึกษาเรื่องการรับรู้เชิงประวัติศาสตร์ของสังคมท้องถิ่น,” ใน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, 65 – 70. (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2529), หน้า 70.

และนิทานพื้นบ้านซึ่งมักเป็นการอธิบายแบบแผนทางวัฒนธรรมและกำเนิดสิ่งต่างๆ เช่น เมือง ภูมิกาย ตัวอักษร ฯลฯ อาจจะตรงหรือไม่ตรงกับกษัตริย์สมัยสุโขทัยจริงๆ ก็ได้ นอกจากนี้ยังเห็นว่าในสังคมไทยนั้นไม่เคยอวยวีรบุรุษทางวัฒนธรรมอีกแล้ว เว้นเสียแต่ว่าจะได้รับการอธิบายให้มีตัวตนตรงกับบุคคลในประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานรองรับ⁹⁸

จะเห็นได้ว่าจากเดิมที่เรื่องพระร่วงเป็นเพียงตำนานเต็มไปด้วยเรื่องพิสดารเหนือจริง จนกระทั่งมีการจดบันทึกไว้ เมื่อเข้าสู่ยุครัฐชาติและต้องการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ เรื่องพระร่วงได้ถูกนำเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัย มีการให้คำอธิบายว่าพระร่วงเป็นกษัตริย์ในสมัยสุโขทัยที่มีตัวตนจริง การอธิบายนั้นยังมีการตัดพฤติกรรมที่โศกโพนไม่สมกับพระราชจริยวัตรของกษัตริย์ออกไปหรือพยายามอธิบายว่าเป็นการเล่าแต่งเติมเพื่อให้สมกับเป็นผู้ยิ่งใหญ่ แต่เรื่องพระร่วงก็ยังคงถูกตั้งคำถาม เนื่องจากมีสถานะเป็นตำนานที่ไม่อาจจะยืนยันความจริงแท้ให้เข้ากับประวัติศาสตร์สมัยใหม่ที่ต้องการเหตุผลและหลักฐานได้

ผู้วิจัยเห็นว่าเรื่องพระร่วงยังคงมีความคิดสองแบบปะปนกันอยู่คือความมีตัวตนกับไม่มีตัวตนในประวัติศาสตร์ชาติ เนื่องจากสถานะของ “พระร่วง” ในประวัติศาสตร์ชาติยังคงคลุมเครือ แม้พระร่วงจะถูกอธิบายให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์ชาติ ถูกอธิบายว่าเป็นพ่อขุนศรีอินทราทิตย์บ้าง พ่อขุนรามคำแหงบ้าง หรือหมายถึงกษัตริย์สุโขทัยทุกพระองค์ในราชวงศ์พระร่วงบ้าง แต่เค้าเรื่องดั้งเดิมก็เป็นตำนานของผู้มีบุญญาภิหารที่ดูเกินจริงไม่น่าเชื่อถือ ไม่อาจจัดยุคสมัยให้แน่นอนได้ และยังคงมีเรื่องพระร่วงที่เป็นตำนาน ไม่สามารถจัดเข้ามาอยู่ในประวัติศาสตร์ชาติได้ ความคลุมเครือนั่นเองที่ทำให้เรื่องพระร่วงในสองแนวทางนี้อยู่แยกจากกันและไม่ได้เกิดการ “ชน” กันหรือการ “ลบล้าง” เรื่องใดเรื่องหนึ่งให้หายไป

อีกประการหนึ่ง เรื่องพระร่วงในฐานะวีรบุรุษทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นการอธิบายความเชื่อของชาวบ้านก็ไม่ได้มีอิทธิพลหรือส่งผลกระทบต่อประวัติศาสตร์ชาติเพราะเรื่องราวเค้าโครงก็เป็นตำนาน มักถูกตั้งข้อสังเกตเรื่องความน่าเชื่อถือและการกำหนดยุคสมัยอยู่แล้ว พระร่วงจึงไม่จำเป็นต้องเป็นกษัตริย์พระองค์ไหนในสมัยสุโขทัย พระร่วงที่เป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมมีประโยชน์ในการอธิบายเรื่องเล่าชาวบ้านต่างๆ ซึ่งในบางครั้งจะถูกแยกออกมาจากประวัติศาสตร์ชาติ พระร่วงทั้งในประวัติศาสตร์ชาติและในเรื่องเล่าชาวบ้านจึงยังคงมีอยู่

เมื่อเกิดแนวคิดเรื่องรัฐชาติและสำนึกทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้สุโขทัยได้ถูกนำเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติและกลายเป็นราชธานีแห่งแรกของไทย ตามด้วยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ พระร่วง วีรบุรุษที่ในตำนานบางฉบับกล่าวไว้ว่าเป็นกษัตริย์

⁹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วีรบุรุษในวัฒนธรรมไทย,” วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์ 19, 3-4 (2544): 3 – 7.

สุโขทัยก็ถูกให้คำอธิบายว่าเป็นผู้มีตัวตนในประวัติศาสตร์จริงๆ แม้ว่าจนถึงปัจจุบันจะไม่สามารถบ่งชี้สถานะของพระร่วงให้เป็นอย่างไรอย่างหนึ่งได้แน่ชัดก็ตาม

ในบทต่อไป ผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นผลที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาสำคัญแห่งการเสริมสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยให้เป็นรูปเป็นร่างนี้อีกประการหนึ่งคือ การสร้างและพยายามอธิบาย “ความเป็นไทย” ที่มีลักษณะเป็นของแท้ ดั้งเดิม และอุดมคติลงในประวัติศาสตร์ศาสตร์สุโขทัยทั้งทางด้านภาษา การปกครอง และศิลปะ ผ่านการให้ความสำคัญกับศิลาจารึกหลักที่ 1 การสร้างให้พ่อขุนรามคำแหงเป็นกษัตริย์พระองค์สำคัญที่สุดแห่งราชวงศ์พระร่วง ประกอบกับกระแสการรื้อฟื้นแนวคิดกษัตริย์นิยมขึ้นมาในช่วงทศวรรษที่ 2490 เป็นต้นมา มีการอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยว่ามีความเป็นมายาวนานตั้งแต่สมัยสุโขทัยก็ยังช่วงส่งเสริมให้ประวัติศาสตร์สุโขทัยแข็งแกร่งขึ้น การสร้างสุโขทัยให้กลายเป็นรัฐในอุดมคติหรือเป็นยุคทองของประวัติศาสตร์ไทย การให้ความหมายกับศิลปะสุโขทัยว่าเป็นศิลปะไทยแท้และงดงามที่สุด สิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นรากฐานสำคัญที่นักประวัติศาสตร์สมัยต่อมา โดยเฉพาะกลุ่มอนุรักษนิยมจะได้อพยพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยขึ้นไปอีก ฯลฯ เรื่องราวบางอย่างได้กลายเป็นเรื่องเล่ากระแสหลักของประวัติศาสตร์ไทยฉบับทางการ กลายเป็นภาพจำของประวัติศาสตร์สุโขทัยที่ยากจะลบเลือน

บทที่ 5

สร้างอุดมคติ: การสร้างความเป็นไทย ในประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2450 – 2495

นอกจากจะมีความสำคัญต่อความเป็นชาติเพราะได้ชื่อว่าเป็นราชธานีแห่งแรกของไทยแล้ว ภาวลักษณะของสุโขทัยที่คนไทยโดยทั่วไปรู้จักคือ ความเป็น “อุดมคติ” ซึ่งถูกเชื่อมโยงกับเอกลักษณ์ความเป็นไทยอันแท้จริงและมีความเป็นมายาวนาน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่สุโขทัยเป็นเมืองที่บริบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว กษัตริย์เป็นผู้มีธรรม ปกครองด้วยระบอบพ่อปกครองลูก ยึดมั่นในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีศิลปะและสถาปัตยกรรมที่งดงามมีเอกลักษณ์ มีระบบเศรษฐกิจแบบเสรี ฯลฯ ราษฎรสุโขทัยจึงมีความสุขกายสบายใจสมกับคำว่าไพร่ฟ้าหน้าใส มิใช่แค่เพียงสุโขทัยในอดีตแต่จังหวัดสุโขทัยในปัจจุบันก็ยังถูกทำให้มีภาพลักษณ์เช่นนั้นเสมอ โดยเฉพาะเมื่อต้องเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว

คำว่า “อุดมคติ” (ideal) หากแปลตามตัวพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 จะได้ว่า “จินตนาการที่ถือว่าเป็นมาตรฐานแห่งความดี ความงาม และความจริง ทางใดทางหนึ่งที่มนุษย์ถือว่าเป็นเป้าหมายของตน”¹ เห็นได้ชัดว่าอุดมคติเป็นความคิดของมนุษย์ที่ตั้งเป็นมาตรฐานขึ้นมาเอง อาจเป็นจริงหรือไม่เป็นจริงก็ได้ หากกล่าวถึงคำว่า “อุดมคติ” ในทางประวัติศาสตร์ คำนี้มี ความสัมพันธ์อย่างยิ่งคำว่า “ยุคทอง” (golden age) ยุคสมัยที่ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปอย่างดีเยี่ยม ทั้งระบบการปกครองที่ชอบธรรม ประชาชนมีความมั่งคั่ง มีวีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ มีชัยชนะในสงคราม หรือเป็นช่วงที่บ้านเมืองมีสันติภาพเรียบร้อย อีกทั้งยังเป็นยุคที่วัฒนธรรมได้บรรลุถึงความ เป็นระเบียบแบบแผน ซึ่งจะเห็นได้ถึงความเป็นอุดมคติอย่างมาก แม้ว่าเมือง ประเทศหรือสังคมนั้นๆ จะได้ล่มสลายไปแล้ว แต่ประวัติศาสตร์ของช่วงเวลานั้นก็ยังคงอยู่ตราบนานเท่านาน การที่ยุคทอง เกิดขึ้นมาได้ก็เป็นเพราะผลจากลัทธิชาตินิยมและกระบวนการสร้างชาติ โดยรัฐสมัยใหม่นั้นได้ ประดิษฐ์สร้าง “อดีต” และ “ความชอบธรรม” ของตนเองขึ้นมาผ่านการสร้างประวัติศาสตร์ชาติ และความเป็น “ยุคทอง” จะมีบทบาทสำคัญยิ่ง² เพราะการอ้างอิงและเชื่อมโยงปัจจุบันกับอดีตนี้จะ เป็นแบบแผนและเป้าหมายของสังคม สภาพสังคม บ้านเมือง หรือแม้แต่ผู้ปกครองที่มีภาพลักษณ์ อันเป็นอุดมคติจากยุคทองใน “อดีต” กลายมาเป็นสิ่งที่ให้ “ปัจจุบัน” เลียนแบบ

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2546), หน้า 1381.

² Bryce G. Beemer, “Constructing the Ideal State: The Idea of Sukhothai in Thai History, 1833-1957,” (M.A.

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาการสร้างความเป็นอุดมคติให้แก่สุโขทัยโดยการอ้างอิงและตีความหลักฐานสมัยสุโขทัยของชนชั้นนำและนักประวัติศาสตร์ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัย รวมไปถึงอธิบายว่าทำไมเรื่องเล่าเหล่านี้จึงยากที่จะเลือนหายไป โดยมุ่งเน้นที่ 4 เรื่องซึ่งแสดงออกถึงความเป็นสุโขทัย ได้เป็นอย่างดีและยังถูกอธิบายว่าเป็นเอกลักษณ์ไทยที่มีมาแต่โบราณคือ ศิลจารึก ระบอบพ่อขุนหรือระบอบการปกครองแบบพ่อปกครองลูก คำว่า “สุโขทัย” ที่แปลกันโดยทั่วไปว่า “รุ่งอรุณแห่งความสุข” และศิลปะสุโขทัยที่ได้รับการยกย่องว่างดงามอย่างไทยแท้

ความเป็นอุดมคติของสุโขทัยที่ได้กล่าวมานั้นถูกสร้างขึ้นมาพร้อมๆ กับการจัดให้สุโขทัยเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทย สิ่งที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นเรื่องรัฐ กษัตริย์ ภาษา ความเป็นไทยต่างๆ ได้ถูกเชื่อมโยงความเป็นมาเพื่อยืนยันประวัติศาสตร์อันยาวนานของชาติไทย ยืนยันถึงความสมบูรณ์ดังามนั้นว่ามีมาตั้งแต่เกิด “รัฐของคนไทย” ความเป็นอุดมคตินี้สอดคล้องกับความภาคภูมิใจในความเป็นชาติและยังใช้อธิบายเรื่อง “ความเป็นไทย” ที่แท้และดั้งเดิมได้อีกด้วย ดังนั้น ความรู้ชุดนี้จึงกลายเป็นเรื่องเล่าและภาพลักษณ์อันงดงามที่ยังคงอยู่ในสังคมไทย

5.1 ศิลจารึก: ภาพสะท้อนสังคมอุดมคติและความภาคภูมิใจของชาติ

หลักฐานที่ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยมีความแตกต่างจากประวัติศาสตร์อยุธยาหรือรัตนโกสินทร์ การจะใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์ประเภทจดหมายเหตุหรือพงศาวดารของสุโขทัยเป็นไปได้ยากเพราะหลักฐานมีน้อยมาก ในบางครั้งยังมีปัญหาด้านความน่าเชื่อถือหรือความคลาดเคลื่อน ทำให้ต้องอาศัยเอกสารต่างเมืองหรือต่างประเทศแทนเช่น เอกสารล้านนา เอกสารอยุธยา หรือเอกสารจีน เป็นต้น ส่วนหลักฐานของสุโขทัยเองมักจะเป็นจารึกบนแผ่นศิลาหรือศิลจารึกควบคู่ไปกับหลักฐานทางโบราณคดี ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม

ศิลจารึกที่ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยมักเป็นศิลจารึกสมัยสุโขทัยที่จารึกด้วยอักษรไทยสุโขทัย อักษรขอมสุโขทัยและอักษรธรรมล้านนา บริเวณที่มักค้นพบหลักฐานคือจังหวัดที่อยู่ในเขตอิทธิพลของกรุงสุโขทัยมาก่อน เช่น สุโขทัย กำแพงเพชร พิชณุโลก นครสวรรค์ ฯลฯ³

การค้นพบศิลจารึกอาจกล่าวได้ว่าเกิดขึ้นและมีบันทึกไว้ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2376 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยวชิรญาณภิกขุหรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงค้นพบศิลจารึกพ่อขุนรามคำแหง ศิลจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมรและพระแท่นมนังคศิลาบาตร ขณะที่เสด็จจารึกแสวงบุญไปบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือและได้ทรงนำสิ่งของที่พระองค์ค้นพบกลับมาที่กรุงเทพฯ หลังจากเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว เมื่อถึงพ.ศ. 2394 พระองค์พระราชทาน

³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ จารึกสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527)

สำเนา “อักษรไทยโบราณซึ่งได้เริ่มประดิษฐ์คิดขึ้นในกรุงสยามฝ่ายเหนือ” ที่คัดมาจากหลักศิลาจารึกพร้อมทั้งคำแปลภาษาอังกฤษที่แปลแล้วบางส่วนให้แก่เซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir. John Bowring) เมื่อพ.ศ. 2398 ดังที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ**ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม หรือ The Kingdom and People of Siam**⁴

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 8 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นอีกบุคคลหนึ่งที่แปลศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร พิมพ์ลงใน**วชิรญาณ** เมื่อพ.ศ. 2427 และยังได้ทรงบันทึกเรื่องราวที่วชิรญาณภิกขุเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือ พบศิลาจารึก 2 หลักกับพระแท่นมั่งคิลยาตรา ชื่อเรื่อง “อภินิหารการประจักษ์” ตีพิมพ์ลงใน**วชิรญาณ** เมื่อพ.ศ. 2440 ด้วย⁵

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลศิลาจารึกและสั่งให้เซอร์จอห์น เบาว์ริงแล้ว ปรากฏว่ามีผู้นำข้อความในจารึกไปตีพิมพ์และแปลอีก โดยเป็นชาวต่างชาติ จากหลักฐานพอจะระบุได้คือ

บทความ “On Some Siamese Inscriptions” ของ Adolf Bastian ชาวเยอรมัน ได้แปลจารึกเป็นภาษาอังกฤษและตีพิมพ์ลงใน **Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal** เมื่อพ.ศ. 2407 แต่การแปลของเขายังมีข้อบกพร่องอยู่มาก⁶

บทความ 2 เรื่องของบาทหลวงชมิท (Père Schmitt) คือ “Les Deux Inscription de la Pagode de Pra-Kéo à Bangkok Excursion et Reconnaissance” (พ.ศ. 2427) และ “Deux Anciennes Inscriptions Siamoise, Transcrites et Traduites par M. Schmitt” (พ.ศ. 2428) ตีพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสาร ต่อมาแยกพิมพ์เป็นเล่มเล็กๆ จนได้มีการตรวจแก้ไขใหม่และตีพิมพ์อีกในหนังสือ **Le Siam ancien** (พ.ศ. 2438) และ **Mission Pavie** (พ.ศ. 2441) ทั้งหมดเป็นภาษาฝรั่งเศสแต่ยังมีความผิดพลาดในการแปลอยู่⁷

บทความ 2 เรื่องของ Cornelius Beach Bradley เรื่องแรกคือ “The Oldest Known Writing in Siamese: The Description of Phra Ram Kamhaeng of Sukhothai 1293 A.D.” ตีพิมพ์ลงใน**วารสารสยามสมาคม (Journal of the Siam Society)** เมื่อพ.ศ. 2451 เนื้อหากล่าวถึงงานของผู้คนที่

⁴ เซอร์จอห์น เบาว์ริง, **ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม เล่ม 2** แปลโดย นันทนา ต้นติเวศ และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2550), หน้า 372.

⁵ ไพรคุด สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, **ขอมและไทยโบราณ อักษรจารึกในเสาศิลา ณ เมืองสุโขทัย และอภินิหารการประจักษ์** (กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2534)

⁶ **ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหง** พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2547), หน้า 6.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6 – 7.

เคยศึกษาจารึกหลังนี้มาแล้ว กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของจารึก มีการแปล วิเคราะห์ อธิบายศัพท์ และทำบัญชีคำไว้ด้วย เรื่องที่ 2 คือ “The History of the Sukhothai Letters” ตีพิมพ์ลงวารสาร **Transactions of the American Philological Association** เมื่อพ.ศ. 2460 เนื้อหาเกี่ยวกับการเปรียบเทียบลักษณะตัวอักษรในศิลาจารึกหลักที่ 1 รวมทั้งอักษรสมัยต่างๆ ของสุโขทัยและยังนำมาเปรียบเทียบกับอักษรพม่า ไทยและลาวในปัจจุบันด้วย⁸

นอกจากนี้ยังมีบทความของศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) ที่ตีพิมพ์ลงในวารสารสยามสมาคม เมื่อพ.ศ. 2461 อีก 2 เรื่องคือ “Notes Critiques sur L’inscription de Ram Khamhaeng” และ “The Origin of the Sukhothai Scripts” ซึ่งเขียนร่วมกับ J. Burney⁹

สำหรับความเคลื่อนไหวทางฝ่ายราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อพ.ศ. 2426 ได้เกิดคดีลักขโมยโบราณวัตถุขึ้น โดยนาย เจ.อี. รัสต์แมน (J. E. Rastmann) ชาวเยอรมัน ได้ลักลอบตัดพระเศียรและพระกรเทวรูปพระอิศวรซึ่งอยู่ที่เมืองกำแพงเพชรเตรียมจะนำออกนอกประเทศแต่เจ้าหน้าที่จับได้เสียก่อน¹⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภว่าโบราณวัตถุต่างๆ ที่ถูกทิ้งอยู่ตามหัวเมือง อาจจะดูแลรักษาได้ไม่ดีและทำให้เกิดความเสียหายได้ จึงมีพระราชกระแสรับสั่งให้เมืองกำแพงเพชรส่งโบราณวัตถุลงมาไว้ที่กรุงเทพฯ นอกจากนี้เมืองกำแพงเพชรได้ส่งเทวรูปพระอิศวรรวมไปถึงศิลาจารึกนครชุมลงมาด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรก็ทรงพระราชปรารภว่าศิลาจารึกเป็นของสำคัญในทางพงสาวดาร น่าจะมีอยู่ตามหัวเมืองฝ่ายเหนืออีกมาก ควรจะเก็บรวบรวมมารักษาไว้ไม่ให้เป็นอันตรายน¹¹

ดังนั้นในราวพ.ศ. 2429 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชกระแสรับสั่งให้เสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้นคือพระเจ้าไฉ่น้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เก็บรวบรวมศิลาจารึกจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ พระองค์จึงกราบบังคมทูลขอพระราชทานแต่งตั้งให้หลวงสโมสรวลการ (ทัต ศิริสัมพันธ์) และหลวงกำจัดไพรินทร์ (ดิศ นามะสนธิ) เป็นข้าหลวงขึ้นไปสำรวจและเก็บรวบรวมศิลาจารึก¹² ดังนั้นศิลาจารึกจากหัวเมืองฝ่ายเหนือแทบทั้งหมดจึงถูกเก็บลงมาไว้ที่กรุงเทพฯ อย่างไรก็ตาม น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ศิลาจารึกหลายหลักกลับถูกทิ้งไว้เฉยๆ ใน

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰ โปรดดู ศรีนัย ทองปาน, “มิสเตอร์รัสต์แมนกับเทวรูปพระอิศวร,” **เมืองโบราณ** 21,1-4 (มกราคม – ธันวาคม 2538): 89 – 96.

¹¹ ยอร์ช เซเดส์, **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1** (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2526), หน้า 9.

¹² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “อธิบายความเพิ่มเติมในตอนที่ 9,” ใน **เที่ยวเมืองพระร่วง**. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), หน้า 94. และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 23** (พระนคร: กรมศิลปากร, 2510), หน้า 35.

บริเวณหอพระสมุทวชิรญาณ โดยไม่ได้มีการจดบันทึกไว้ว่าได้ศิลาจารึกนั้นมาจากที่ใด เมื่อใดและใครเป็นผู้ค้นพบ รู้เพียงแต่ว่าเอามาจากเมืองสุโขทัยเท่านั้น¹³ เป็นไปได้ว่าทางราชสำนักต้องการรวบรวมศิลาจารึกเข้ามาไว้ในพระนครเพียงเท่านั้นเนื่องจากหากทิ้งไว้ตามหัวเมือง “...ราษฎรพวกบ้านนอกผู้ไม่รู้จักประโยชน์อันยิ่งใหญ่ของศิลาจารึก มักจะเอาไปใช้เพื่อประโยชน์อันเล็กน้อยของตน เช่น เอาไปทำหินลับมีด เป็นต้น ซึ่งจะทำให้ปนอันตรายเสียหายแก่ศิลาจารึกนั้นๆ จนเป็นประโยชน์ไม่ได้เลย...”¹⁴ ดังนั้น เมื่อเก็บวัตถุโบราณทั้งหมดมาให้พื้นมือ “ราษฎรพวกบ้านนอก” แล้วจึงไม่ได้จัดการสิ่งใดต่ออีก หรืออาจเป็นไปได้ว่าศิลาจารึกหลายหลักอยู่ในสภาพแตกหักเสียหายจนอ่านไม่ได้ความ การอ่านภาษาโบราณก็ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญที่ศึกษาเรื่องนี้โดยเฉพาะ ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ผู้ที่อ่านและแปลศิลาจารึกในช่วงรัชกาลที่ 5 นี้มักเป็นชาวต่างประเทศไม่ใช่ชาวไทย อีกทั้งข้อความในศิลาจารึกที่ได้รับการแปลออกมาก็มียู่เพียงไม่กี่หลัก ส่วนใหญ่มักเป็นศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร

เมื่อถึงพ.ศ. 2450 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทรงใช้คำแปลของศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงเป็นแผนที่นำเที่ยวสำรวจโบราณสถานในเมืองเก่าสุโขทัย เนื่องทรงเห็นว่าข้อความในศิลาจารึกนั้นน่าเชื่อถือ หนังสือคำแปลศิลาจารึกเมืองสุโขทัยที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธทรงกล่าวถึงน่าจะมาจากหนังสือเล่มหนึ่งที่ตีพิมพ์ในสมัยปลายรัชกาลที่ 5 ชื่อว่าเรื่องเมืองสุโขทัย โดยตีพิมพ์คำอ่านหลักศิลาจารึก 3 หลัก คือ “จารึกหลักศิลาสุโขทัยที่ 1 (คัดตามระเบียบอักษรไทยโบราณที่จารึกในหลักศิลา)” (จารึกพ่อขุนรามคำแหง) หลักต่อมาคือ “หลักศิลาเมืองสุโขทัย ซึ่งจารึกเป็นอักษรขอมโบราณ” (จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร) และหลักสุดท้ายคือ “จารึกแผ่นศิลาคอักษรไทยที่เมืองกำแพงเพชร” (จารึกนครชุม) โดยศิลาจารึก 2 หลักหลัง มีข้อความวงเล็บไว้ว่า คัดจากวชิรญาณรายเดือน เล่มที่ 1 ฉบับที่ 3 ปี 1246 (พ.ศ. 2427) หน้า 237 และ ฉบับที่ 2 ปี 1246 (พ.ศ. 2427) หน้า 160 ตามลำดับ แต่สำหรับศิลาจารึกหลักที่ 1 ไม่มีข้อความอธิบายใดๆ อีกทั้งหนังสือเล่มนี้ก็ไม่ปรากฏนามผู้พิมพ์ โรงพิมพ์ หรือปีที่พิมพ์ไว้เลย¹⁵ อย่างไรก็ตาม ศาสตราจารย์คอร์นีเลียส บีช บรัดเลย์ (Cornelius Beach Bradley) บุตรชายหมอบรัดเลย์ ผู้เขียนบทความเรื่อง “The Oldest Known Writing in Siamese: The Description of Phra Ram Kamhaeng of Sukhothai 1293 A.D.” ลงใน วารสารสยามสมาคม (Vol.

¹³ ยอร์ช เซเดส์, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1, หน้า 7.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน. ผู้วิจัยคงตัวสะกดตามต้นฉบับ

¹⁵ ประมวลข้อมูลเกี่ยวกับจารึกพ่อขุนรามคำแหง (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2547), หน้า 16.

VI, part 1 April 1909) ได้กล่าวถึงหนังสือเรื่องเมืองสุโขทัยไว้ในบทความว่าหนังสือเล่มนี้พิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1908 (พ.ศ. 2451) สำหรับถวายพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ¹⁶

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นนายกสภาหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ทรงดำริจัดพิมพ์หนังสือข้อมูลทางประวัติศาสตร์ไทยเป็นหนังสือชุด “ประชุมพงสาวดาร” และได้รวบรวมคำแปลของศิลาจารึกทั้ง 3 หลักลงพิมพ์ไว้ด้วย ในประชุมพงสาวดาร เล่ม 1 ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2457 โดยได้ทรงกล่าวถึงศิลาจารึกหลักที่ 1 ไว้ว่า

“...เป็นศิลาจารึกของพระเจ้าขุนรามคำแหงครองราชสมบัติ เป็นศิลาจารึกดีที่สุดในทางพงสาวดารของไทย ศิลาจารึกหลักนี้ เดิมนั้นอยู่ที่ศาลารายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม¹⁷ จารึกด้วยตัวอักษรไทย ที่พระเจ้าขุนรามคำแหงทรงคิดแบบขึ้น เมื่อปีมะแม เบญจศก จุลศักราช 645 พ.ศ. 1836 ตัวอักษรนี้ไม่มีผู้ใดอ่านออกอยู่หลายร้อยปี เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช เสด็จจรดงค์ไปถึงเมืองสุโขทัย ได้มาพร้อมกันกับพระแท่นมั่งศิลา และศิลาจารึกภาษาเขมรอีกหลัก 1 เพียรทรงพิจารณาอักษรไทยนี้ จนทรงทราบวิธีอ่านหนังสือของพระเจ้าขุนรามคำแหงจึงทราบเรื่องในศิลาจารึกนี้”¹⁸

เมื่อคุณื้อหาคำแปลศิลาจารึกหลักที่ 1 ปรากฏว่ามีสำนวนเหมือนประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับที่ชำระและแปลโดยศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ เมื่อพ.ศ. 2467 รวมไปถึงหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง มีคำบางคำในสำนวนแปลศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ทรงอ้างอิงถึงในหนังสือ ดังนั้น น่าจะพอสันนิษฐานได้ว่าหนังสือคำแปลศิลาจารึกต่างๆ ที่พระองค์ใช้น่าจะเป็นหนังสือเรื่องเมืองสุโขทัย เล่มนี้ ต่อมาได้มาตีพิมพ์ลงในหนังสือชุดประชุมพงสาวดารและประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย อีก ควรกล่าวไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า คำแปลศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่พระเจ้าบรมวงศ์ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) ทรงนิพนธ์แปลไว้ก่อนนั้น มีลักษณะคล้ายเป็นการสรุปความ มิได้แปล

¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในห้องประวัติศาสตร์ชาติไทย พระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

¹⁸ “พระนิพนธ์อธิบายเกี่ยวกับหนังสือประชุมพงสาวดารภาคที่ 1 ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,” ใน ประชุมพงสาวดาร เล่ม 1 (ประชุมพงสาวดาร ภาค 1 ตอนต้น) (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2506), หน้า ๕.

แบบบรรทัดต่อบรรทัดเหมือนคำแปลที่ตีพิมพ์กันอย่างในหนังสือที่กล่าวถึง¹⁹ อย่างไรก็ตาม โครงเรื่องและเนื้อเรื่องโดยรวมไม่ต่างกัน ยกเว้นชื่อเฉพาะบางชื่อและข้อมูลรายละเอียดบางประการ

สำหรับหนังสือ**ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย** ได้รับการรวบรวมทั้งหมดและตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในปีพ.ศ. 2467 โดยหอพระสมุดวชิรญาณ เนื่องในงานทำบุญฉลองอายุครบ 4 รอบของมหาเสวกโท พระยาราชนกุล (อวบ เปาโรหิตย์) โดยผู้ตรวจค้น ชำระและแปลศิลาจารึกคือศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ บรรณารักษ์ใหญ่ประจำหอพระสมุดวชิรญาณ²⁰ หนังสือเล่มนี้ได้กลายเป็นคู่มือพื้นฐานในการศึกษาหลักศิลาจารึกที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สุโขทัย โดยเหตุที่เลือกพิมพ์ศิลาจารึกกรุงสุโขทัยก่อนเนื่องจากประการแรก ราชวงศ์สุโขทัยหรือราชวงศ์พระร่วงเป็น “ราชวงศ์แรกในพงศาวดารของประเทศสยาม” ประการต่อมาคือศิลาจารึกในบริเวณเมืองสุโขทัย สวรรคโลก และกำแพงเพชร น่าจะได้ค้นพบแล้วเป็นส่วนใหญ่จึงควรแปลและพิมพ์รวมเป็นเล่มได้ และประการสุดท้ายคือคำแปลศิลาจารึกที่ตีพิมพ์ลงในหนังสือ **Mission Pavie** และ **Le Siam ancient** ยังมีข้อบกพร่องอยู่ จึงต้องการตรวจสอบชำระให้ถูกต้องเพื่อให้ผู้สนใจใช้เป็นคู่มือต่อไป²¹ การตีพิมพ์หนังสือเล่มนี้ถือว่าเป็นครั้งแรกที่มีการรวบรวมหลักศิลาจารึกสุโขทัยและแปลเป็นภาษาไทยมาไว้ในเล่มเดียว

ศิลาจารึกทุกหลักมีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยทั้งสิ้น เพียงแต่ศิลาจารึกหลักสำคัญที่ถูกนำมาใช้ในการสร้างภาพความเป็นอุดมคติ ให้แก่สุโขทัยมักเป็นศิลาจารึกหลักที่ 1 ได้รับการตีพิมพ์ลงในหนังสือทั้งภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส และไทย จึงเป็นที่รู้จัก ถูกอ้างอิงถึงอยู่บ่อยครั้ง อีกทั้งยังมีข้อความแสดงออกถึงความรุ่งเรืองทั้งในทางการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม รวมไปถึงสภาพภูมิศาสตร์และอาณาเขตอันกว้างใหญ่ไพศาลของสุโขทัย เมื่ออธิบายให้เข้ากับประวัติศาสตร์ชาติไทยแล้ว สุโขทัยก็เปรียบเสมือนอดีตของไทยนั่นเอง เรื่องสุโขทัยแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาอันยาวนานของชาติและความเจริญเฟื่องฟูตั้งแต่อดีตได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ สิ่งที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับศิลาจารึกซึ่งมักถูกนำมากล่าวถึงบ่อยครั้งคือการที่พ่อขุนรามคำแหงเป็นผู้ประดิษฐ์อักษรไทยซึ่งเป็นสิ่งที่แสดง “ความเป็นไทย” ได้อย่างเด่นชัด ศิลาจารึกสุโขทัยจึงเป็นหลักฐานอย่างดีว่าชาติไทยได้มีตัวอักษรขึ้นใช้เป็นของตนเองมานานแล้วจนกลายเป็นเอกลักษณ์และความภาคภูมิใจของชาติ

¹⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, **ขอมและไทยโบราณ อักษรจารึกในเสาศิลา ณ เมืองสุโขทัย และอภินิหารการประจักษ์** (กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2534), หน้า 17 – 18.

²⁰ “คำนำ,” ใน ยอร์ช เซเดส์, **ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย** (พระนคร: หอพระสมุดวชิรญาณ, 2467)

²¹ “อธิบายว่าด้วยศิลาจารึกครั้งสุโขทัย,” ใน ยอร์ช เซเดส์, **ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย**, หน้า 7.

สิ่งหนึ่งที่ทำให้ศิลาจารึกโคกเค่นเป็นอย่างยิ่งในฐานะหลักฐานเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยเป็นเพราะผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเห็นว่าศิลาจารึกมีความน่าเชื่อถือมากกว่า การสลักอักษรเป็นเรื่องราวลงในหลักศิลานั้นยากที่จะเปลี่ยนแปลงหรือผิดเพี้ยนไปอย่างดำนานที่เล่าสืบต่อกันมาเป็นเวลานานแล้วค่อยมีการจดบันทึก ก่อนหน้านั้นเรื่องราวในอดีตของสุโขทัยมักอ้างอิงกับตำนานพระร่วงซึ่งถูกตั้งคำถามเรื่องความน่าเชื่อถือและความคลาดเคลื่อนไม่แน่ชัดในแง่กาลเวลาทำให้ในบางครั้งก็ไม่อาจจะจัดเข้าไปในของโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทยได้ ศิลาจารึกจึงกลายเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญในการศึกษาโบราณคดีและประวัติศาสตร์โดยเฉพาะศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงนี้ ผู้สร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยคนสำคัญอย่างหลวงวิจิตรวาทการเคยกล่าวไว้ว่า “...เป็นชิ้นสำคัญที่ให้แสงสว่างแก่การศึกษาประวัติศาสตร์สยาม ตัดข้อสงสัย ทำลายข้อสันนิษฐาน ลบล้างความเดาและหักโค่นเรื่องนิยายที่เล่ากันมา โดยปราศจากความจริง ทำให้คนหลงเชื่อกันมาตั้งร้อยๆ ปี”²² เหตุที่หลวงวิจิตรวาทการกล่าวเช่นนั้น เป็นไปได้ว่าท่านไม่เชื่อถือ “เรื่องนิยาย” อย่างพงศาวดารเหนือเอาเสียเลย งานเขียนเกี่ยวกับสุโขทัยของท่านก็แทบไม่ได้อ้างอิงเรื่องเหล่านั้น แต่มักอ้างอิงกับข้อความในศิลาจารึกประกอบการตีความศิลปะสุโขทัย

ในช่วงการเริ่มต้นสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยได้เกิดเรื่องราวและภาพลักษณ์เหล่านี้ขึ้นแล้ว จนในที่สุดกลายเป็นภาพอุดมคติของสุโขทัยตราบนำหน้าทุกวันนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์เรียบเรียง “เรื่องพงศาวดารสยามประเทศตอนต้น ก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา” ไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (ตีพิมพ์เป็นครั้งที่ 2 เมื่อพ.ศ. 2457) ได้ทรงใช้ข้อมูลจากหลายๆ แหล่งประกอบกัน อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากศิลาจารึกหลักที่ 1 ก็มีค่อนข้างมาก โดยเฉพาะส่วนที่กล่าวถึงรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงและพระราชกรณียกิจงานนปีการของพระองค์ทั้งการปกครองบ้านเมืองอย่างมีความสุข การแผ่ขยายพระราชอาณาจักรและการทำไมตรีกับต่างประเทศ²³ อย่างไรก็ตาม เรื่องราวของสุโขทัยในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาอาจจะไม่ละเอียดนักเมื่อเทียบกับพระนิพนธ์เรื่องแสดงบรรยายพงศาวดารสยามซึ่งได้ทรงบรรยายถึงเมืองสุโขทัยไว้พอสมควร โดยตอนที่กล่าวถึง “พงศาวดารกรุงสุโขทัยคราวเจริญ” เนื้อหาส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวในรัชสมัย “พระเจ้ารามคำแหง” (พ่อขุนรามคำแหง) ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าเป็นยุคที่เจริญถึงที่สุด หลังจากนั้นก็ถึงคราวเสื่อมลงไป กรุงสุโขทัยในความคิดของพระองค์เป็น “อาณาจักร” มีพื้นที่กว้างใหญ่ไพศาล มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำรัฐ

²² พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, จารึกพ่อขุนรามคำแหงกับคำอธิบายของหลวงวิจิตรวาทการ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477), หน้า 8.

²³ “พระราชนิพนธ์คานำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,” ใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา พิมพ์ครั้งที่ 8. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534), หน้า 1 และ 42 – 26.

เศรษฐกิจรุ่งเรือง ค้าขายกันได้อย่างสะดวก ราษฎรเป็นสุขสมบูรณ์เพราะการทำนุบำรุงบ้านเมือง เป็นอย่างดีของผู้ปกครอง โดยเฉพาะพ่อขุนรามคำแหงผู้ทรง “ตั้งแบบหนังสือไทย” ขึ้นมา²⁴ ข้อมูลเหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็นหลัก

สิ่งที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งคือการที่สมเด็จพระเจ้าอภัยมณี กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบาย ประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยเชื่อมโยงความต่อเนื่องของประเพณีปฏิบัติบางอย่างที่มีในสมัยสุโขทัยว่า มีมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ สุโขทัยจึงเป็นดั่งตัวแทนอดีตของสยามเมื่อครั้งบ้านเมืองยังดีซึ่ง ย้อนกลับไปได้ไกลกว่ากรุงศรีอยุธยาและยังเป็นสิ่งยืนยันราชประเพณีต่างๆ ที่มีมาเป็นเวลานาน เช่น การที่พ่อขุนรามคำแหงโปรดเกล้าฯ ให้แขวนกระดิ่งไว้ที่ประตูพระราชวังสำหรับให้ราษฎรมา ร้องทุกข์ ทรงกล่าวว่าได้กลายเป็นประเพณีมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีการ “ตีกองร้องฎีกา” คือ ให้ราษฎรตีกองวินิจฉัยเถรีซึ่งตั้งไว้ที่ทิมดาบกรมวังให้ได้ยินถึงพระกรรณพระมหากษัตริย์²⁵ การที่ พ่อขุนรามคำแหงสร้างพระแท่นมนังคศิลาไว้วางกลางดงตาล ให้พระสงฆ์ขึ้นนั่งแสดงธรรมในวันพระ ในวันธรรมดา พระองค์จะเสด็จขึ้นประทับออกว่าราชการ สมเด็จพระเจ้าอภัยมณี กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ ทรงอธิบายไว้อย่างน่าสนใจว่า

“การที่พระเจ้าแผ่นดินออกว่าราชการในที่ประชุมชนกลางแจ้ง เช่น พระเจ้ารามคำแหง คงเป็นธรรมเนียมเดิมของชาติไทย และให้สืบต่อมาจนใน สมัยกรุงศรีอยุธยา เวลาเสด็จออกที่ประชุมใหญ่ย่อมเสด็จออกณมุขเด็จให้ ที่ประชุมเฝ้ากลางแจ้งเป็นประเพณี แม้ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ก็ยังมีมุขเด็จที่ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นที่เสด็จออกประชุมกลางแจ้งเหมือนเช่นนั้น สืบประเพณีเนื่องมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย”²⁶

นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าอภัยมณี กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงกล่าวถึงการที่พ่อขุนรามคำแหง เสด็จฯ ไปเมืองจีน 2 ครั้ง เปรียบเทียบกับการเสด็จประพาสยุโรป 2 ครั้งของพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่า “...พระเจ้าแผ่นดินสยามซึ่งจะได้เสด็จไปถึง ต่างประเทศโดย ไมตรีในเวลาเสวยราชย์อยู่ ปรากฏมาในพงศาวดารแต่ 2 พระองค์...”²⁷ กล่าวได้ว่า นอกจากพระองค์ ได้พยายามเชื่อมโยงให้เห็นว่าพระราชประเพณีใดที่มีมาในสมัยสุโขทัยก็มีมาถึงในสมัย

²⁴ โปรดดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม (พระนคร: โรงพิมพ์ อักษรนิติ, 2490), หน้า 20 – 31.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28 – 29.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

รัตนโกสินทร์ด้วยแล้ว พระองค์ยังทรงกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ 2 พระองค์ที่แม้จะอยู่ต่างยุคสมัยกัน แต่ก็มีพระเกียรติยศและความยิ่งใหญ่เป็นที่ปรากฏไปถึงต่างประเทศ เสมือนการบอกเป็นนัยว่า ประเทศไทยที่มีความเป็นมาอย่างยาวนานมีสถาบันพระมหากษัตริย์อยู่เคียงคู่เสมอมา

ผลงานสำคัญอีกเรื่องหนึ่งของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชดิเรก ปรากฏในปาฐกถาเรื่อง “ลักษณะการปกครองสยามประเทศแต่โบราณ” ทรงแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2470 ทรงอธิบายการเมืองการปกครองของสยามในอดีต ส่วนที่น่าสนใจในปาฐกถานี้ คือทรงกล่าวถึงเหตุที่ชนชาติไทยได้เป็นใหญ่ในสยามประเทศเพราะอุปนิสัยของชนชาติไทยมีคุณธรรมอยู่ 3 ประการคือ ความจงรักภักดีของชาติ ความปราศจากวิหิงสา และความฉลาดในการประสานประโยชน์²⁸ ทรงอ้างอิงหลักฐานบางส่วนจากศิลาจารึกหลักที่ 1 และใช้คำอธิบายทางประวัติศาสตร์ย้อนกลับไปสมัยสุโขทัย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชดิเรกทรงอธิบายว่าการที่ชนชาติไทยมีอุปนิสัยรักภักดีของชาตินั้นเพราะไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจของชนชาติอื่น เห็นได้จากเมื่อต้องเสียเมืองก็พยายามเอาชีวิตเข้าแลกกู้อิสระของชาติกลับคืนมา ส่วนอุปนิสัยปราศจากวิหิงสาคือความเอื้อเฟื้ออารีต่อชนชาติอื่นๆ หรือผู้นับถือศาสนาอื่นๆ ที่อยู่ภายใต้ปกครอง โดยไม่มีความรังเกียจเบียดเบียน ทรงกล่าวว่ามีหลักฐานปรากฏอยู่ใน “ศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช” ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี อุปนิสัยเช่นนี้ไม่ปรากฏในประเทศอื่น มีแต่ในประเทศสยามและยังคงมีลงมาถึงปัจจุบัน ทรงกล่าวเปรียบเทียบกับพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภกทุกศาสนา นอกจากนี้ยังทรงเห็นว่าอุปนิสัยเช่นนี้มีได้มีแต่ในชนชั้นปกครอง แต่พลเมืองไทยก็มีนิสัยปราศจากวิหิงสานี้ด้วย²⁹ สุดท้ายคืออุปนิสัยฉลาดในการประสานประโยชน์ พระองค์ทรงกล่าวถึงเมื่อแรกที่ชนชาติไทยได้ปกครองสยามซึ่งยังคงมีพวกขอมอยู่มาก ไทยก็มีได้จับไปปล่อยไปแต่ได้ “เอาใจ” พวกขอมให้เข้ากับไทยได้ สิ่งใดของพวกขอมที่เห็นว่าดี ไทยก็รับมาปฏิบัติ ทรงยกตัวอย่างเรื่อง “พระเจ้ารามคำแหงมหาราชทรงคิดตั้งแบบหนังสือไทย” ให้เขียนได้ทั้งภาษาไทยและภาษาขอมด้วยตัวอักษรแบบเดียวกัน รวมทั้งจารีตประเพณีบางประการที่ไทยรับมาจากขอม อุปนิสัยนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ไทยกับขอมกลืนเป็นพวกเดียวกัน ทรงอธิบายเชื่อมโยงกับพวกจีนในไทยที่ถูกกลืนจนกลายเป็นคนไทยและความฉลาดของคนไทยในการรับอารยธรรมยุโรป³⁰

²⁸ “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ,” ใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชดิเรก, *ชุมนุมพระนิพนธ์* (บางเรื่อง) ([ม.ป.ท.]: กองการพิมพ์สภากษัตริย์, 2500), หน้า 4 – 5.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5 – 6.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

กล่าวได้ว่าปาฐกถาเรื่อง “ลักษณะการปกครองสยามประเทศแต่โบราณ” ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส นอกจากจะกล่าวถึงเรื่องความเป็นมาของการปกครองสยามแล้ว ยังอธิบายอุปนิสัยคนไทย 3 ประการที่มีความเป็นมาอันยาวนานไม่แพ้กันและทำให้คนไทยปกครองสยามมาได้ ราวกับว่าทรงตั้งใจให้อุปนิสัยเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของลักษณะ “ความเป็นไทย” สิ่งที่น่าสังเกตคือทรงอธิบายโดยยกหลักฐานและประวัติศาสตร์สุโขทัยมาอ้างอิง พระองค์ทรงทำให้เห็นว่าสุโขทัยมิใช่แค่หมุดหมายสำคัญทางด้านการเมืองการปกครองเท่านั้นแต่เหตุการณ์ในสมัยนั้นยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะนิสัยความเป็นไทยที่ดีสืบทอดมาถึงปัจจุบัน

นอกจากเรื่องราวอันเป็นอุดมคติที่ถูกนำมากล่าวอ้างบ่อยๆ แล้ว ศิลาจารึกยังมีความสำคัญในการเป็นหลักฐานสำคัญเรื่องอักษรไทย ภาษาประจำชาติที่เป็นเอกลักษณ์และความภาคภูมิใจของชาวไทยอย่างที่สุด สำหรับการสร้างความเป็นเอกลักษณ์ของ “ตัวอักษรไทย” ที่ประดิษฐ์ขึ้นใช้ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนี้ ผู้ที่มีส่วนสำคัญในการสร้างคือผู้ทำงานเกี่ยวข้องกับการอ่านและแปลภาษาโบราณในศิลาจารึกโดยตรง โดยเฉพาะบทบาทของยอร์ช เซเดส์ ซึ่งมีผลงานที่กล่าวถึงเรื่องตัวอักษรไทยชื่อว่า **ตำนานอักษรไทย** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช โปรดให้ตีพิมพ์ในปีพ.ศ. 2468 เป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่าการอธิบายเรื่องอักษรไทยนี้เป็นไปตามทฤษฎีเรื่องการอพยพจากจีนลงมาทางใต้และทฤษฎีการรับอิทธิพลวัฒนธรรมและอักษรต่อกันมาโดยมีต้นแบบคืออักษรของอินเดีย เซเดส์กล่าวถึงประวัติอักษรไทยกลางไว้ว่าในระยะแรกน่าจะเอาตัวอักษรขอมมาดัดแปลงใช้ ต่อมาเมื่อขอมแพ้อิทธิพลลงมาถึงดินแดนสุโขทัยซึ่งเป็นดินแดนของ “คนไทย” คนในบริเวณนั้นคงจะได้เอาอักษรขอมมาดัดแปลงอีก จนเมื่อไทยเป็นอิสระจากขอม พระมหากษัตริย์ไทยต้องการที่จะให้ราษฎรเลิกประพฤติตามธรรมเนียมขอมและเลิกใช้ภาษาขอม ครั้นถึงรัชกาล “พระเจ้ารามคำแหงมหาราช” ทรงเห็นว่าอักษรไทยที่ได้แบบอย่างมาจากขอม ไม่สะดวกต่อการเขียนภาษาไทย จึงทรงประดิษฐ์ “ลายสือไทย” ขึ้น³¹ จะเห็นได้ว่าคำอธิบายของเซเดส์ น่าสนใจตรงที่มองว่าภาษาและอักษรเป็นสัญลักษณ์หนึ่งของการ “ปลดแอก” จากอิทธิพลของขอม การอธิบายแบบนี้เข้ากับอุดมการณ์ชาตินิยมและโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทยในขณะนั้นที่มักเน้นการต่อสู้กับข้าศึกศัตรูเพื่อให้ได้มาซึ่งเอกราชของชาติ แม้ว่าในสมัยสุโขทัยจะไม่มีสิ่งที่เรียกว่า “ชาติ” อยู่เลยก็ตาม แต่คำอธิบายนี้ก็ถูกสวมทับเข้ามาเพื่อตั้งให้ประวัติศาสตร์สุโขทัยเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งและมีความสืบเนื่องกับโครงเรื่องทั้งหมดของประวัติศาสตร์ชาติไทยที่มีความเป็นมาอย่างยาวนาน

³¹ “ตำนานอักษรไทย,” ใน ยอร์ช เซเดส์, **ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พงศึก และความสำคัญต่อประวัติศาสตร์สมัยโบราณแห่งประเทศไทย ศิลปไทยสมัยสุโขทัย ราชธานีรุ่นแรกของไทยในพุทธศตวรรษที่ 19** (พระนคร: กุรสภา, 2507), หน้า 1 – 30.

การยกย่องศิลาจารึกในแง่เป็นหลักฐานการประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใช้ หลวงวิจิตรวาทการ เห็นด้วยกับบอร์ช เซเดส์อย่างยิ่ง การที่พ่อขุนรามคำแหงบัญญัติตัวอักษรใหม่ขึ้นใช้เป็น “...ความรักชาติอันแรงกล้า เมื่อได้ทรงปลดอำนาจขอมออกจากป่าของไทยแล้ว ก็เลิกใช้ภาษาขอมในทางราชการ ให้กลับใช้ภาษาไทยอย่างเต็มที่”³² หลวงวิจิตรวาทการยกย่องการบัญญัติอักษรไทยของพ่อขุนรามคำแหงอย่างมาก วิธีการเขียนตามอย่างในศิลาจารึกหลักที่ 1 คือให้สระอยู่บรรทัดเดียวกับพยัญชนะตรงกับวิธีการเขียนแบบยุโรปซึ่งเห็นว่าจะทำให้เกิดความสะดวกในการเขียนการพิมพ์มากและเป็นวิธีการที่ชาญฉลาดอย่างยิ่ง แม้ว่าจะมีลักษณะแบบเดียวกับยุโรปแต่หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าวิธีการเขียนอักษรไทยของพ่อขุนรามคำแหงเป็นแบบไทยจริงๆ เพียงแต่มีความคิดตรงกับยุโรปเท่านั้นเพราะพ่อขุนรามคำแหงก็ไม่น่าจะรู้จักยุโรปในเวลานั้น อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าในปัจจุบันวิธีการเขียนอักษรไทยก็ได้เป็นไปดังที่กล่าว หลวงวิจิตรวาทการจึงเห็นว่า “...น่าเสียดายที่ว่าเมื่อสิ้นบุญพ่อขุนรามคำแหงแล้ว ไม่มีใครเข้มแข็งพอที่จะรักษาความเป็นไทยไว้โดยสมบูรณ์วิธีขอมได้กลับมามีใหม่ และหนังสือไทยเราก็กลับมีสระอยู่บรรทัดล่างบ้างตามแบบขอม”³³

เมื่อถึง พ.ศ. 2526 มีการจัดงานฉลอง 700 ปี ลายสือไทยขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อน้อมระลึกถึงพ่อขุนรามคำแหงผู้ให้กำเนิดอักษรไทย รมณรงค์ให้คนไทยตระหนักถึงคุณค่า เห็นความสำคัญ ช่วยกันรักษาภาษาไทยอันเป็นภาษาประจำชาติ และเสริมสร้างพลังความสามัคคี ความมั่นคงและเกียรติภูมิของชาติทางด้านภาษา³⁴ อย่างไรก็ตาม วิธีการอธิบายความเป็นมาของลายสือไทยยังคงเป็นอย่างเดิมแม้เวลาจะผ่านไปมากกว่า 50 ปีแล้วก็ตาม ในหนังสือจดหมายเหตุงานฉลอง 700 ปี ลายสือไทย ยังคงกล่าวถึงการที่พ่อขุนรามคำแหงเป็นผู้ให้กำเนิดอักษรไทยว่าเกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะกำจัดอิทธิพลวัฒนธรรมขอมหลังจากหลุดพ้นจากอำนาจขอมมาได้และสร้างสรรค์ลักษณะความเป็นไทยขึ้นมาแทน³⁵

ภาษาเป็นเอกลักษณ์เป็นความภาคภูมิใจของชาติ แต่ในบางครั้งการที่คิดว่าภาษาของตนมีลักษณะเฉพาะ มหัศจรรย์ดีเลิศเหนือกว่าภาษาอื่นก็ไม่ใช่ว่าเรื่องที่ดึ้นๆ ความรู้สึกของคนไทยที่มีต่อภาษาไทยบางครั้งเป็นเช่นนั้น ทั้งยังมีความเชื่อผิดๆ เช่น ภาษาไทยสามารถเขียนทุกคำพูดให้ตรงตามที้ออกเสียงได้อย่างไม่ผิดเพี้ยน ซึ่งไม่ได้เป็นดังว่าเสมอไป แม้จะภาคภูมิใจในภาษาของตนแต่ต้องตระหนักว่าภาษาอื่นๆ ต่างมีเอกลักษณ์ มีคุณค่า มีความเป็นมายาวนานไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน

³² พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, จารึกพ่อขุนรามคำแหงกับคำอธิบายของหลวงวิจิตรวาทการ, หน้า 12.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12 – 13.

³⁴ จดหมายเหตุงานฉลอง 700 ปีลายสือไทย, (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2527), หน้า 2.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

5.2 พ่อขุน – พ่อปกครองลูก: ประชาธิปไตยแบบไทยๆ

สุโขทัยถูกจัดเข้าสู่โครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทยอย่างเป็นทางการ โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงระบุว่า ควรจัดแบ่ง “พระราชพงศาวดารสยาม” เป็น 3 ยุค ตามลำดับ “ราชธานี” คือ กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์³⁶ การที่สุโขทัยถูกยกให้เป็น “ราชธานี” แห่งแรกของไทย หมายความว่าสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับความเป็น “ราชา” นั้นก็จะถูกอธิบายย้อนไปถึงในสมัยนั้นด้วย โดยเฉพาะเมื่อมีหลักฐานและเครื่องมือสำคัญอย่างศิลาจารึกหลักที่ 1 นอกจากจะใช้อ้างอิงเป็นหลักฐานเรื่องความเป็นมาของชาติและกำเนิดของอักษรไทยแล้ว ศิลาจารึกยังถูกตีความและให้ความหมายไปตามความคิดของผู้อ่านด้วย ศิลาจารึกหลักอื่นๆ ส่วนใหญ่มักจะกล่าวถึงเรื่องทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักแต่ศิลาจารึกหลักที่ 1 นั้นต่างออกไป เพราะมีข้อความที่ให้ภาพผู้ปกครองที่ดี บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์และเป็นสุขซึ่งอาจถูกอธิบายความให้เข้ากับระบอบการปกครองแบบใดก็ได้ที่ต้องการจะอ้างว่ารูปแบบของตนเองมีสิทธิธรรมและความเป็นมายาวนานคู่กับชาติไทย โดยเฉพาะการสร้างและให้คำอธิบายการปกครองแบบพ่อปกครองลูกที่มักถูกอธิบายว่าเป็นประชาธิปไตยแบบไทยชนานแท้และดั้งเดิมมาแต่โบราณกาล

5.2.1 พ่อขุน

ความเข้าใจในปัจจุบันเมื่อกล่าวถึงคำว่า “พ่อขุน” คนทั่วไปมักนึกถึงตำแหน่งกษัตริย์สมัยสุโขทัย เช่น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนรามคำแหง ภาพลักษณ์ของความเป็นพ่อขุนผูกติดอยู่กับความเป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรมหรือ “ธรรมราชา” ทรงปกครองราษฎรอย่างใกล้ชิดด้วยระบอบพ่อปกครองลูก เมื่อสุโขทัยกลายเป็นราชธานีแห่งแรกของไทย การปกครองแบบพ่อปกครองลูกก็ถูกให้ความหมายว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบไทยๆ ไปด้วยและมีการเชื่อมโยงให้เข้ากับประวัติศาสตร์ชาติไทยว่าระบอบกษัตริย์ของไทยนี้ได้ดำรงอยู่มาตั้งแต่สุโขทัยต่อเนื่องมาถึงอยุธยา ธนบุรีและรัตนโกสินทร์

คำว่าพ่อขุนนี้มาได้อย่างไร ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและศิลาจารึกวัดศรีชุมมีคำว่า “พ่อขุน” ปรากฏอยู่แล้ว แต่คำเรียกกษัตริย์สุโขทัยในระยะแรกของการสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยนั้นใช้ปะปนกันไป มิใช่เรียกว่าพ่อขุนเพียงอย่างเดียว กรณีนี้เป็นเรื่องธรรมดาในช่วงแรกของการสร้างประวัติศาสตร์ที่คำเรียกต่างๆ ยังไม่ลงตัว ยังไม่มีข้อตกลงร่วมกันว่าจะใช้คำใดคำหนึ่งเพียงอย่างเดียว ในช่วงก่อนทศวรรษที่ 2500 คำนำหน้าพระนามของกษัตริย์สุโขทัยมีหลากหลายมากทั้ง พ่อขุน ขุน พระเจ้า พระเจ้าขุน พระยา พญา พระบาทสมเด็จพระ พระบาทสมเด็จพระ เป็นต้น แม้แต่

³⁶ “ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร,” ใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา พิมพ์ครั้งที่ 8. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534), หน้า 3.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำรงภูวณราชานุภาพ มักทรงออกชื่อค่านำหน้าพระนามกษัตริย์สุโขทัยว่า “พระเจ้า” หรือ “พระเจ้าขุน” มากกว่า “พ่อขุน” เสียอีก

มีข้อสันนิษฐานว่าบุคคลที่มักใช้คำว่า “พ่อขุน” ในการเรียกกษัตริย์สุโขทัยเสมอคือ หลวงวิจิตรวาทการ ไม่ว่าจะเป็งานเขียนชิ้นใดก็ตาม รวมทั้งพระนาม “รามคำแหง” ที่ก่อนหน้านั้นเรียกสลับไปมากับ “รามคำแหง” หลวงวิจิตรวาทการก็ออกพระนามว่า “พ่อขุนรามคำแหง” เสมอด้วยอย่างน้อยในหนังสือประวัติศาสตร์สากล ที่เริ่มมีการตีพิมพ์ครั้งแรกในราวพ.ศ. 2473 เป็นต้นมา ออกพระนามกษัตริย์ 3 พระองค์แรกของราชวงศ์พระร่วงเป็น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนบานเมือง และพ่อขุนรามคำแหง จากนั้นใช้คำว่าพญาเพราะเป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากขอม ไม่ใช่ไทยแท้ คือ พญาเลอไท พญาลิไท และพญาไสลือไทย³⁷ หลวงวิจิตรวาทการกล่าวถึงคำว่า “พ่อขุน” ไว้ว่าเป็นการเรียกหัวหน้าที่มีศักดิ์สูงเป็นพิเศษ คำว่า “ขุน” แปลว่า “สูง” อย่างเช่น ขุนเขา ก็คือภูเขาสูงใหญ่ ดังนั้นจึงกลายเป็นคำว่า “พ่อขุน” ซึ่งหมายถึงพระเจ้าแผ่นดิน³⁸

คำว่า “พ่อขุน” เป็นคำที่ให้ความรู้สึกใกล้ชิดประชาชน เสมือนเป็นพ่อปกครองลูกอย่างแท้จริง ช่วยลดทอนสถานะความเป็นเทพของกษัตริย์ หลวงวิจิตรวาทการมักเน้นย้ำและชื่นชมการปกครองแบบนี้เสมอ หากไม่เป็นการกล่าวเกิน ไปนัก ผู้วิจัยเห็นว่าการเรียกค่านำหน้าพระนามกษัตริย์สุโขทัยว่าพ่อขุน รวมทั้งพระนาม “รามคำแหง” ที่นิยมเรียกมาจนถึงปัจจุบัน หลวงวิจิตรวาทการมีส่วนอยู่ไม่น้อยที่ทำให้คำนี้ถูกใช้อย่างกว้างขวางจนเป็นที่ตกลงใช้กันโดยทั่วไป

สำหรับงานเขียนในยุคปัจจุบัน มีงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ที่กล่าวถึงคำว่า “พ่อขุน” ไว้ที่น่าสนใจคือ คำว่าพ่อขุนนี้มีคำแปล 2 อย่าง อย่างแรกคือ เป็นชื่อตำแหน่งผู้ปกครองสุโขทัยสมัยต้นราชวงศ์พระร่วง สัมพันธ์กับคำว่า “พ่อ” ซึ่งสะท้อนให้เห็นการปกครองแบบพ่อเป็นใหญ่ในครัวเรือนหรือมีการเชื่อมโยงผูกคำศัพท์ว่า “ปิตาธิปไตย” ซึ่งไม่ได้ช่วยอธิบายการปกครองระบอบนี้ให้กระจ่างชัดนัก และคำแปลต่อมาเป็นการให้ความหมายที่กว้างขึ้นคือ กษัตริย์ทั่วไปมีตำแหน่งว่า “ขุน” แต่กษัตริย์สุโขทัยนั้นเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์ทั้งหลายจึงใช้ว่า “พ่อขุน” แต่นิธิก็ตั้งข้อสังเกตว่า “พ่อขุน” ในจารึกสุโขทัยนั้นไม่มีการใช้เป็นชื่อตำแหน่งเลยเพราะทุกครั้งทีกล่าวถึงคำนี้มักไม่มีชื่อคนต่อท้าย ส่วนตำแหน่งกษัตริย์สุโขทัยใช้เพียงแต่คำว่า “ขุน”³⁹ นิธิให้ความเห็นว่าการเรียก “พ่อขุน” ที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 1 และ 2 (โดยใช้สมมติฐานว่าจารึกหลักที่ 1 นั้นไม่ใช่ผลงานของพ่อขุนรามคำแหงทั้งหมด แต่ถูกเขียนต่อในสมัยหลังด้วย) เป็นการเรียกอดีตกษัตริย์ที่

³⁷ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 3 (พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2514), หน้า 59.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74 – 75.

³⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “เมื่อไม่มีตำแหน่ง “พ่อขุน” ก็ไม่มีตำแหน่ง “แม่ขุน”,” ใน กรุงเทพ,พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย: ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์ พิมพ์ครั้งที่ 9. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), หน้า 51 – 53.

สวรรคตไปแล้วและเป็นญาติผู้ใหญ่ของผู้ทำจารึก แสดงให้เห็นว่า “พ่อขุน” เป็นคำเรียกที่ให้ความหมายขย่งแก่ “ศิบรรพบุรุษ”⁴⁰ ซึ่งในที่สุดแล้วอาจจะไม่เกี่ยวกับชื่อตำแหน่งผู้ปกครองสุโขทัยอย่างที่เข้าใจและพูดกันจนติดปากมาจนทุกวันนี้ก็ได้

5.2.2 พ่อปกครองลูก

คำที่ถูกเรียกถูกใช้มาจนถึงทุกวันนี้ เกิดขึ้นโดยมีที่มาที่ไป มีการให้คำอธิบายในเชิงประวัติศาสตร์รองรับเป็นอย่างดีและเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้แนวคิดเรื่องพ่อขุนและระบอบพ่อปกครองลูกยังคงอยู่ในสังคมไทย ถูกนำมาอ้างอิงถึงความเป็นมาอันยาวนาน และความดีงามของสถาบันพระมหากษัตริย์เสมอ ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงบรรยากาศหลังจาการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งทั้งในทางการเมืองและความคิดของคณะราษฎรและกลุ่มนิคมกษัตริย์ ส่วนหนึ่งของความไม่ลงรอยกันนี้ทำให้เกิดการช่วงชิงการให้ความหมายเรื่องการปกครองของไทยตั้งแต่อดีตย้อนไปถึงสมัยสุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรกเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่กลุ่มตนเอง และในที่สุดนำไปสู่การสร้างแนวคิดที่บ่งชี้ถึงการปกครองที่เป็นเอกลักษณ์ของสุโขทัยคือระบอบพ่อปกครองลูก

ช่วงเวลาหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 เกิดเหตุการณ์การ “ปะทะ” กันระหว่างกลุ่มคณะราษฎรกับกลุ่มอำนาจเก่าในเรื่องประวัติศาสตร์สุโขทัย หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ในปีเดียวกัน คณะราษฎรได้จัดงานฉลองรัฐธรรมนูญขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อการประชาสัมพันธ์หรืออาจถึงขั้นโฆษณาชวนเชื่อเพื่อให้ราษฎรรู้จักและเข้าใจความหมายของรัฐธรรมนูญหรือหลัก 6 ประการของคณะราษฎร อันประกอบด้วย หลักเอกราช หลักปลอดภัย หลักเศรษฐกิจ หลักเสมอภาค หลักเสรีภาพ และหลักการศึกษา ตามที่ปรากฏในประกาศคณะราษฎรฉบับที่ 1 คือ

1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง
2. จะต้องรักษาความปลอดภัยในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก
3. จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาง
4. จะต้องให้ราษฎรได้มีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่ให้พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54 – 55.

5. จะต้องให้ราษฎร ได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการ ดังกล่าวข้างต้น

6. จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร⁴¹

ดังนั้นงานฉลองรัฐธรรมนูญจึงเป็นโอกาสที่จะช่วยให้รัฐบาลสร้างความเข้าใจและความศรัทธาในระบอบการปกครองใหม่แก่ราษฎร⁴² งานฉลองรัฐธรรมนูญครั้งแรกจัดขึ้นเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ในงานครั้งนี้ ปรากฏว่าทางสำนักงานสภาคณะราษฎรมีการขอยืมหลักศิลาจารึกสมัยสุโขทัยจากพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) เพื่อไปตั้งแสดงในงานฉลองรัฐธรรมนูญเพราะเห็นว่าศิลาจารึกสมัยสุโขทัย (พิจารณาแล้วเห็นว่าน่าจะเป็นศิลาจารึกหลักที่ 1) มีข้อความทำนองเดียวกันกับหลัก 6 ประการของคณะราษฎร แต่นายกราชบัณฑิตยสภาในขณะนั้น โดยจากการตรวจสอบข้อมูลพบว่าน่าจะเป็นพระราชวรรังสรรค์ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ มิได้ทรงให้ยืม เนื่องจากทรงเห็นว่า “...จะให้ของสำคัญในพิพิธภัณฑสถานให้สมาคมไปรเวตยืมไปเช่นนี้ก็เสียทางการ”⁴³

เรื่องนี้ที่น่าสนใจอย่างยิ่งที่คณะราษฎรเลือกศิลาจารึกเพื่อนำไปแสดงถึงหลักการปกครองประเทศของตนเอง จะเห็นได้ว่าเรื่องราวในศิลาจารึกนั้นมิได้เป็นประโยชน์ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์หรือเฉพาะการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่มีประโยชน์ต่อคนทุกกลุ่ม ทุกหมู่เหล่า ขึ้นอยู่กับการตีความของคนเหล่านั้นเอง ผู้วิจัยเห็นว่าเหตุการณ์เล็กๆ นี้ อาจให้ความหมายที่ใหญ่มากในเชิงสัญลักษณ์ นั่นคือการแย่งชิงกันครอบครองความหมายของศิลาจารึกหลักที่ 1 ระหว่าง “คณะเจ้า” กับ “คณะราษฎร” ดังที่ทราบกันว่าข้อความในศิลาจารึกนั้นได้กล่าวถึงสังคมอุดมคติ กล่าวถึงการปกครองที่เป็นธรรม “ไพร่ฟ้าราษฎรมีความสุข เป็นหลักฐานอย่างดีในการอ้างสิทธิธรรมของผู้ปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อทางคณะราษฎรกล่าวว่าศิลาจารึกนั้น “มีข้อความทำนองเดียวกันกับหลัก 6 ประการของคณะราษฎร” เห็นได้ชัดว่าเป็นการเอาศิลาจารึกไปเพื่อสร้างสิทธิธรรมให้การเปลี่ยนแปลงการปกครองของตนเอง ทาง “คณะเจ้า” จึงต้องปฏิเสธไปเสีย โดยการ “กด” ให้สมาคมคณะราษฎรกลายเป็นเพียง “สมาคมไปรเวต” ที่ไม่ควรจะยืมของสำคัญของประเทศไปตั้งจัดแสดงได้ง่ายๆ

⁴¹ “ประกาศคณะราษฎร (ฉบับที่ 1 วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475),” ใน ปฏิวัติ 2475 = 1932 Revolution in Siam ชาญวิทย์ เกษตรศิริและธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 500 – 501. ผู้วิจัยคงตัวเลขตามต้นฉบับ

⁴² ชาตรี ประภคินนทการ, คณะราษฎรฉลองรัฐธรรมนูญ: ประวัติศาสตร์การเมืองหลัง 2475 ผ่านสถาปัตยกรรม “อำนาจ” (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), หน้า 131 – 132.

⁴³ หจข., ศธ.2.1.1/350 เรื่อง “ขอยืมหลักศิลาจารึกสมัยสุโขทัยไปตั้งแสดงหลัก 6 ประการ”.

อย่างไรก็ตาม มีงานของหลวงวิจิตรวาทการเกี่ยวกับการปกครองแบบพ่อปกครองลูกด้วย ในหนังสือประวัติศาสตร์สากล หลวงวิจิตรวาทการชื่นชมการปกครองแบบ “พ่อปกครองลูก” ของสุโขทัยมาก หลวงวิจิตรวาทการน่าจะได้อ่านนี้มาจากศิลาจารึกหลักที่ 1 ซึ่งเรียกผู้ปกครองเป็น “พ่อขุน” และเรียกผู้ใต้ปกครองว่า “ลูกบ้านลูกเมือง”⁴⁴ ระบอบการปกครองแบบพ่อปกครองลูกในความคิดของหลวงวิจิตรวาทการถูกนำไปเปรียบเทียบกับกรปกครองแบบเจ้ากับไพร่ (ทาส) ของกรุงศรีอยุธยาอยู่ตลอดเวลา โดยมีความเห็นว่าการปกครองแบบสุโขทัยดีกว่าการปกครองแบบอยุธยาเพราะนอกจากทำให้ “...พลเมืองจะมีความสุขกว่าเพราะมีความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์แล้วยังสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าได้อย่างที่ควรชื่นชมยินดี ในการตั้งและขยายอาณาเขตของสุโขทัยอย่างใหญ่ไพศาล...”⁴⁵ ซึ่งเป็นไปได้ด้วยความสามารถของพลเมืองสุโขทัยที่กล้าหาญ แต่ถ้าหากเป็นการปกครองแบบอยุธยาแล้ว ความเจริญแผ่ไพศาลของบ้านเมืองนั้นต้องยกให้เป็น “พระบรมราชานุภาพ บุญญาภิหาร พระราชสมภารของพระมหากษัตริย์ราชเจ้า”⁴⁶ จากตัวอย่างที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการเน้นว่าระบบกษัตริย์เช่นสมัยอยุธยานั้นเป็นระบบที่ไม่ดี กดขี่ประชาชน และยกย่องระบบพ่อปกครองลูกของสุโขทัยว่าดีงามและยังให้คุณค่าแก่ประชาชนพลเมือง เป็นที่เข้าใจได้ว่าการอธิบายประวัติศาสตร์สุโขทัยเช่นนี้พยายามอธิบายให้กระทบถึงการปกครองระบบกษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นไปเพื่อลดฐานะ ลดอำนาจความยิ่งใหญ่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ลงไปนั่นเอง แต่คำอธิบายเช่นนี้ในระยะยาวแต่กลับทำอะไรมัชฌิมรัตนโกสินทร์ไม่ได้ แม้ว่าภาพลักษณ์ที่ไม่ดีของกษัตริย์อยุธยาจะยังคงอยู่ ดังที่ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นต่อไปเมื่อมีการรื้อฟื้นอุดมการณ์กษัตริย์นิยมขึ้นมา

เหตุการณ์ปะทะกันทางความคิดโดยผ่านเรื่องประวัติศาสตร์สุโขทัยยังมีอีก จากความคิดของบุคคลสำคัญในฝ่ายเจ้าเช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในหนังสือเรื่องพระร่วงตีพิมพ์เมื่อพ.ศ. 2489 หลังจากพระองค์สิ้นพระชนม์ ทรงพระนิพนธ์หลังจากเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง กล่าวถึงพระอัยยาศัยส่วนพระองค์ของพ่อขุนรามคำแหงที่ผิดกับพระเจ้าแผ่นดินสุโขทัยองค์อื่น

“...โปรดทรงสมาคมกับไพร่บ้านพลเมือง อย่างฝรั่งเรียกว่า Democratic เป็นต้นว่า ถ้าใครจะทูลร้องทุกข์เมื่อใดก็อนุญาตให้เข้าเฝ้าได้ไม่เลือกหน้า แม้จนเวลากลางคืนก็มีกระดิ่งแขวนไว้ที่ประตูพระราชวัง สำหรับให้ส่งส่งเสียงให้ทรง

⁴⁴ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 3, หน้า 65 – 66.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66 – 68.

ทราบว่ามีผู้จะทุลรั้งทุกซ์ แล้วเอาเป็นพระราชธรรมาศดต่องในการชำระถ้อยความ ให้เป็นยุติธรรม ให้ราษฎรสมบุรณ์พูนสุขประกอบด้วยมีเสรีภาพทั่วไป กรุงสุโขทัย เมื่อรัชกาลพระเจ้ารามคำแหงจึงเจริญรุ่งเรืองยิ่งกว่ารัชกาลอื่นตั้งแต่ก่อนหรือภายหลัง สืบมา ควรนับในเรื่องพงสาวดารกรุงสุโขทัยเป็นสมัยหนึ่งแม้เพียงรัชกาลเดียว เรียกว่า “สมัยรุ่งเรืองถึงที่สุด” และควรเฉลิมพระเกียรติพระเจ้ารามคำแหงไว้ในพงสาวดารว่า “พระเจ้ามหาราช” พระองค์ 1 ของเมืองไทยด้วยประการฉะนี้”⁴⁷

การที่พระองค์พูดถึง Democratic หรือ เรื่องเกี่ยวกับประชาธิปไตยนี้ นับว่าน่าสนใจมาก หากมองในแง่เวลา จะพบว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงพระนิพนธ์เรื่องพระร่วง หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 ช่วงเวลานั้น ได้ปรากฏความขัดแย้งระหว่าง คณะราษฎรและกลุ่มเจ้านายที่เป็นกลุ่มอำนาจเก่า การกล่าวอ้างอิงถึงพระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหงซึ่งมีสถานะเป็นกษัตริย์ผู้เป็นธรรมราชาและมี “ประชาธิปไตย” อย่างที่ทรงบรรยาย จึงเป็นการยืนยันสิทธิธรรมทางการเมืองของ “คณะเจ้า” อย่างหนึ่งว่าเจ้านายมี “Democratic” มานาน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว มิใช่เพิ่งจะมีเมื่อคณะราษฎรมาเปลี่ยนแปลงการปกครอง เหตุผลนี้เป็นการรับรองความชอบธรรมให้คณะเจ้า ในขณะที่เดียวกันก็ยิ่งทำให้การกระทำของคณะราษฎรกลายเป็นเรื่อง “จึงสุกก่อนห้าม” มากขึ้นไปอีก

ในช่วงประมาณทศวรรษที่ 2490 เป็นต้นมา ได้มีการรื้อฟื้นอุดมการณ์กษัตริย์นิยม โดยกลุ่มปัญญาชนนิยมกษัตริย์และเป็นผู้มีสายสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับฝ่ายเจ้า ปัญญาชนเหล่านี้ทำงานทางด้านแนวคิด มีการอธิบายและให้ความหมายใหม่แก่สถาบันพระมหากษัตริย์เพื่อต่อสู้กับความคิดประชาธิปไตยของคณะราษฎรที่ยกให้รัฐธรรมนูญมีความสำคัญสูงสุด⁴⁸ ผู้วิจัยเห็นว่าการรื้อฟื้นอุดมการณ์กษัตริย์นิยมมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยอย่างแยกไม่ออก เพราะการอธิบายแนวคิดเหล่านี้มักย้อนกลับไปหาจุดเริ่มต้นที่ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยที่มีภาพลักษณ์ดีงามเสมอ หลังจากช่วงนี้เป็นต้นมาจะปรากฏงานที่เป็นต้นแบบทางความคิดและงานที่ผลิตซ้ำแนวคิดเช่นนี้ต่อไปเรื่อยๆ ทำให้แนวคิดดังกล่าวที่ถูกอธิบายควบคู่กับประวัติศาสตร์แบบอุดมคติของสุโขทัยยังคงอยู่ในสังคมไทยมาจนถึงปัจจุบัน

⁴⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องพระร่วง.” ใน เรื่องพระร่วง. เทียบเมืองพระร่วง. คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย. ตูษายิตพระร่วง. ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 16.

⁴⁸ โปรตคู ฉัฐพล ใจจริง, “คำว่าปฏิวัติ – โคนคณะราษฎร: การก่อตัวของ “ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข”,” ฟ้าเดียวกัน 6,1(มกราคม – มีนาคม 2551): 104 – 146. และ “การรื้อสร้าง 2475”: พื้นจริงของนักอุดมคติ “น้ำเงินแท้”,” ศิลปวัฒนธรรม 27,2(ธันวาคม 2548): 78 – 117.

งานสำคัญที่เป็นตัวอย่างอันชัดเจนในช่วงเวลานี้คือบทความเรื่อง “The Old Siamese Conception of the Monarchy” ของ Prince Dhani หรือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร งานนี้ได้กลายเป็นต้นแบบของการอธิบายความเป็นมาและกรอบความคิดเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย แต่เดิมพระองค์เจ้าธานีนิวัตได้ทรงแสดงปาฐกถานี้ในนามของสยามสมาคมถวายแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล สมเด็จพระอนุชา และสมเด็จพระบรมราชชนนี เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2489 ก่อนที่จะกลายมาเป็นบทความตีพิมพ์ลงใน Journal of the Siam Society ฉบับที่ 36 พ.ศ. 2489⁴⁹

แนวคิดสำคัญที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตเสนอในบทความคือ ไทยมีขนบธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ของตนเอง พระองค์กล่าวย้อนไปถึง “ระบอบการปกครองแบบพ่อปกครองลูกของสุโขทัย” (Patriarchal Sukhothai Kingship) ผู้ปกครองเปรียบเสมือนบิดาปกครองบุตร ดูแลอย่างใกล้ชิด ราษฎรเข้าถึงได้ง่าย ทรงยกตัวอย่างโดยอ้างถึงศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่าในสมัยสุโขทัย กษัตริย์ทรงให้คนมาร้องทุกข์แล้วจะทรงออกว่าความเพื่อช่วยเหลือราษฎรผู้เดือดร้อน ขนบธรรมเนียมประเพณีนี้ดำรงอยู่มาจนถึงพ.ศ. 2475 ก่อนที่คณะราษฎรจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง⁵⁰ สิ่งที่สร้างระเบียบแบบแผนให้การปกครองแบบพ่อปกครองลูกนี้คือ “รัฐธรรมนูญ” (Constitution) ที่เรียกว่า “ธรรมนูญพระธรรมนูญ” หรือคัมภีร์พระธรรมนูญซึ่งได้อธิบายว่าผู้ที่ขึ้นเป็นกษัตริย์โดยชอบธรรมถูกเลือกมาโดยประชาชนทั้งหลายหรือเป็น “มหาสมมติ” (The Great Elect)⁵¹ แปลว่าประชาชนเป็นผู้เลือกพระมหากษัตริย์ขึ้นมาเป็นเจ้าผู้ปกครอง

เรื่องราวของการปกครองในสมัยสุโขทัยได้ถูกอธิบายให้เชื่อมโยงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ให้ภาพกษัตริย์ที่ทรงทศพิศราชธรรม ปกครองไพร่ฟ้าให้อยู่เย็นเป็นสุข สมกับที่สุโขทัยเป็นรัฐในอุดมคติ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวถึง “ประชาธิปไตย” ในสมัยสุโขทัยไปแล้ว พระองค์เจ้าธานีนิวัตก็เป็นบุคคลสำคัญที่ได้สร้างคำอธิบายและความเป็นมาของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย แนวความคิดนี้เป็นฐานคิดสำคัญในการรื้อฟื้นบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2490 เป็นต้นมา รวมทั้งกลายเป็นฐานความคิดของวาทกรรม “พระราชอำนาจ” ซึ่งมุ่งที่จะขยายพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475⁵² หลังจากในยุคนั้นไปแล้วเรื่องเหล่านี้ได้ถูกนำไปอ้างอิงและตีความมากมาย

⁴⁹ Prince Dhani, “The Old Siamese Conception of the Monarchy,” *Journal of the Siam Society* 36,2 (1946): 91 – 106, p. 91.

⁵⁰ Ibid, p. 93.

⁵¹ Ibid, pp. 94 and 100.

⁵² ธงชัย วินิจจะกูล, “วาทกรรมพระราชอำนาจหรือประชาธิปไตยแบบคิดสั้น,” [ออนไลน์], 6 ตุลาคม 2555.

ทั้งในงานทางด้านรัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ฯลฯ ทั้งที่เกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะรื้อฟื้นแนวคิดกษัตริย์นิยม⁵³

ตัวอย่างที่ชัดเจนคือปาฐกถาของม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ปัญญาชนอนุรักษนิยมและกษัตริย์นิยมคนสำคัญเรื่อง “ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง” แสดง ณ หอประชุมคุรุสภา กระทรวงศึกษาธิการ เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2508 ปาฐกถานี้มีใจความสำคัญคือชี้ให้เห็นว่าศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทยเทียบได้กับแมกนา คาร์ตา (Magna Carta) หรือ “มหากฎบัตร” ของอังกฤษในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 13 ถือเป็นกรกล่าวถึงสิทธิในแง่การปกครองที่เป็นอุดมคติอย่างยิ่ง ชื่อน่าสังเกตสำคัญในปาฐกถานี้คือม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมชได้กล่าวถึงประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ 1 ว่าไม่อาจเทียบเทียมศิลาจารึกหลักที่ 1 ได้เลยเพราะ “เอกสารการพลิกแผ่นดิน” มักจะมีการโฆษณาชวนเชื่อเพื่อให้คนเห็นด้วยกับการกระทำครั้งนั้น ต่างจากศิลาจารึกที่เชื่อถือได้ว่าเป็นความจริง มีเนื้อความเทิดทูนบ้านเมืองและประชาชน⁵⁴

ปาฐกถานี้มีนัยทางการเมืองอย่างชัดเจน แสดงให้เห็นว่าการนิยามความหมายของศิลาจารึกหลักที่ 1 ให้เข้าข้างแนวคิดทางการเมืองของตนยังคงมีอยู่เสมอ การต่อสู้ในเรื่องนิยามคำต่างๆ มีเหตุเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่าง “คณะเจ้า” กับ “คณะราษฎร” ตั้งแต่เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 พื้นฐานแนวคิดเรื่องศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทยและเกี่ยวข้องโดยตรงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ได้สั่งสมมาเป็นเวลาพอสมควรตั้งแต่ที่มีการรื้อฟื้นอุดมการณ์กษัตริย์นิยมในราวทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา เหล่าปัญญาชนนิยมกษัตริย์จึงอ้างความหมายที่เป็นประโยชน์และเกิดความชอบธรรมแก่ฝ่ายตนว่าพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาแล้วเป็นผู้ “พระราชทาน” รัฐธรรมนูญให้ประชาชนพลเมืองเช่นกัน ได้อย่างลงตัว

นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างของคำอธิบายและตีความโดยอ้างอิงถึงความเป็นอุดมคติของสุโขทัย เช่น การกล่าวถึงสังคมสุโขทัยว่ามีเสรีภาพ มีประชาธิปไตย ฯลฯ โดยการตีความว่าสุโขทัยมีการค้าเสรี ดังที่มีการกล่าวไว้ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า “...เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลูท่าง เพื่อนจูงวัวไปค้า

⁵³ โปรดดูเพิ่มเติมที่ ปฤณ เทพนรินทร์, “ราชากับชาติในอุดมการณ์ราชาชาตินิยม: ที่สถิตของอำนาจอธิปไตยในช่วงวิกฤตเปลี่ยนผ่านการเมือง,” (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555). วิทยานิพนธ์เล่มนี้ศึกษาสัมพันธ์ภาพทางอำนาจระหว่างกษัตริย์ ประชาชน ประชาธิปไตย และอำนาจอธิปไตย โดยพยายามทำความเข้าใจผ่านการทำหน้าที่ของอุดมการณ์ “ราชาชาตินิยม” (เรื่องเล่าหรือประวัติศาสตร์ที่ว่าด้วยการต่อสู้เพื่อเอกราชของชาติภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์) โดยเฉพาะการนำอุดมการณ์นี้มาอ้างความชอบธรรมในการจัดการกับอำนาจอธิปไตย ทำให้กลุ่มชนชั้นนำสามารถเดิมสามารถรักษาอำนาจและผลประโยชน์ของตนไว้ได้ โดยเน้นใน 2 ช่วงเวลาคือ ระหว่างทศวรรษ 2490 – 2510 เป็นช่วงการรื้อฟื้นอุดมการณ์กษัตริย์นิยม และพ.ศ. 2548 – 2549 ในช่วงระหว่างการเคลื่อนไหวของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยซึ่งมักอ้างถึงการเคลื่อนไหวของคนว่าเป็นการปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์

⁵⁴ โปรดดู ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ปาฐกถาโดย ฯพณฯ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช (กองทุนพุทธมงคลหลายสื่อไทย 700 ปี พุทธศักราช 2526, 2542)

จี่ม้าไปขาย ไครจักไครค้ำช้าง ค้ำ ไครจักไครค้ำม้า ค้ำ ไครจักไครค้ำเงือนค้ำทองค้ำ...”⁵⁵ หรือสุโขทัย เป็นต้นแบบของเรื่องสิทธิมนุษยชนและประชาธิปไตยไทย ดังที่มีผู้กล่าวไว้ว่า

“...ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมีข้อความเป็นบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของบุคคลและกฎหมายสาธารณะเกี่ยวกับกิจการของผู้เป็นใหญ่ในรัฐว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไรและตลอดถึงหน้าที่พลเมืองเกี่ยวกับจะต้องปฏิบัติแก่ใครอย่างไร...”⁵⁶

สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการให้ความสำคัญกับศิลาจารึกในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะศิลาจารึกหลักที่ 1 องค์ความรู้เกี่ยวกับสุโขทัยตั้งแต่ช่วงนี้เป็นต้นไปอิงอยู่กับศิลาจารึกหลักที่ 1 ก่อนข้างมาก ความรับรู้เรื่องประวัติศาสตร์สุโขทัยของคนโดยทั่วไปยังคงเป็นประวัติศาสตร์กระแสหลักที่ถูกผลิตออกมาซ้ำๆ ภาพที่ปรากฏในจารึกยังเป็นภาพอุดมคติ บรรจุเรื่องราวทั้งแง่การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ กฎหมาย เกษตรกรรม ศาสนา ภาษา ศิลปวัฒนธรรม ฯลฯ ที่พร้อมให้คนที่อ่านจารึกไม่ว่าจะอยู่ฝ่ายใด มีความคิดแบบใด ตีความเนื้อหาในจารึกได้เสมอ

นอกจากนี้ยังมีคดีเรื่อง “ธรรมราชา” ซึ่งเกี่ยวข้องกับกษัตริย์โดยตรงเพราะได้กล่าวถึงลักษณะการปกครองและพระมหากษัตริย์ที่ดี ถูกนำมาอธิบายเสริมแนวคิดการปกครองแบบพ่อปกครองลูกและยังสามารถสืบย้อนขึ้นไปถึงสมัยสุโขทัย กล่าวได้ว่าต้นเค้าสำคัญของความคิดนี้ในสังคมไทยมาจากหนังสือเรื่อง**ไตรภูมิพระร่วง** โดยหอพระสมุดวชิรญาณ ได้ต้นฉบับโบราณ 10 ผูกมาจากจังหวัดเพชรบุรีซึ่งระบุไว้ในตอนท้ายว่าพระมหาช่วย วัดปากน้ำชื่อวัดกลาง จารไว้ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อเดือนสี่ ปีกจ อัมฤทธิศก จุลศักราช 1140 (พ.ศ.2321) **ไตรภูมิพระร่วง**จำนวนนี้⁵⁷ ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อพ.ศ.2455 (สมัยรัชกาลที่ 6) ในงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

⁵⁵ ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหง อ่านและจัดทำคำอธิบายโดยที่ประชุมสัมมนาเรื่อง ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2520), หน้า 10. สะกดและเว้นวรรคตามในหนังสือ

⁵⁶ พระยาศรีวิเชียรไพศาล, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย คำสอนชั้นปริญญาตรี พุทธศักราช 2501-2502 (พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2502), หน้า 25.

⁵⁷ หนังสือเรื่องไตรภูมิมีสำนวนอื่นอีกคือ **ไตรภูมิโลกวินิจยกลาหรือไตรภูมิฉบับหลวง** พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) เรียบเรียงขึ้นเมื่อพ.ศ.2345 ซึ่งถือเป็นการเรียบเรียงเป็นครั้งที่ 2 เพราะพระองค์เคยโปรดเกล้าฯ ให้เรียบเรียงเมื่อพ.ศ.2326 แล้วแต่ทรงเห็นว่ายังไม่สมบูรณ์จึงโปรดให้ทำอีกครั้ง อย่างไรก็ตาม **ไตรภูมิโลกวินิจยกลา** ที่ชำระในสมัยรัชกาลที่ 1 กลับไม่พบการอ้างอิงถึง**ไตรภูมิพระร่วง**ในสมัยสุโขทัยและพญาลิไทแต่อย่างใด ในเรื่องนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้มีพระวินิจฉัยไว้ว่า “...ในบานแพนกระราชดำริเรื่องแต่งหนังสือไตรภูมิทั้ง 2 ฉบับนั้น ไม่ได้กล่าวให้ปรากฏว่ามีหนังสือไตรภูมิของพญาลิไทเลย...” เช่นเดียวกัน โปรดดู คำปรารภ (บานแพนกระ) ใน พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), **ไตรภูมิโลกวินิจยกลา ฉบับที่ 2 (ไตรภูมิฉบับหลวง)** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2520), หน้า 1 – 3.

พระองค์เจ้าประสานศรีใส และ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประไพศรีสะอาด⁵⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้พระอรรถาธิบายและสันนิษฐานไว้ดังปรากฏในบานแพนกว่าน่าจะเป็นหนังสือเก่าแต่ครั้งสุโขทัยจริงเพราะมีศัพท์เก่าที่เคยพบในศิลาจารึกสุโขทัยหลายหลัก เพียงแต่มีการคัดลอกต่อกันมาจนวิปลาสคลาดเคลื่อน มีข้อความแบบสมัยอยุธยาบ้าง แต่สำนวนโวหารก็ยังเก่ากว่าหนังสือเรื่องใดในภาษาไทย⁵⁹ นอกจากนี้ยังปรากฏข้อความในบานแพนกเดิม ที่ทำให้เชื่อว่าเป็นของเก่ามาตั้งแต่ครั้งสุโขทัย ดังนี้

“...เนื้อความไตรภูมิภณนี้มีในในกาลเมื่อใดได้ และมีแต่ในประกาศโพธิ์เมื่อศักราชได้ 23 ปี ประกาศเดือน 4 เพียงวัน พุทธศักราช ผู้ใดหากสอดรู้มิได้ได้สิ้น เจ้าพระญาณไทยผู้เป็นลูกแห่งเจ้าพระญาณไทย ผู้สวราชสมบัติในเมืองศรีสัชชนาไทย และสุโขทัย และเจ้าพระญาณไทยนี้ ฐ เป็นหลานเจ้าพระญาณราชผู้เป็นสุริยวงษ์ และเจ้าพระญาณไทยได้สวราชสมบัติในเมืองสัชชนาไทยอยู่ได้ 9 เจ้า จึงได้ไตรภูมิภณนี้ใส่เพื่อใด ใส่เพื่อมีอรรถพระอภิธรรมและจะใคร่เทศนาแก่พระมารดาท่าน...”⁶⁰

ไตรภูมิพระร่วง ฉบับพญาภิไฑพที่น่าจะมีเค้าโครงเรื่องมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยนี้เป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา รวบรวมมาจากคัมภีร์หลายเล่ม กล่าวถึง “โลกทั้งสาม” ซึ่งเป็นส่วนประกอบของจักรวาล คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ เป็นดินแดนที่สัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย มนุษย์ เทวดา และพรหม ต่างเวียนว่ายตายเกิดตามบุญกรรม ปรากฏความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ และพุทธ มีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอนให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว เกรงกลัวต่อบาป

การกล่าวถึงเรื่องใน “มนุสสภูมิ” มีการอ้างอิงเรื่องจักรพรรดิราช กล่าวถึงแก้ว 7 ประการของกษัตริย์ รวมไปถึงเรื่องของพระเจ้าอโศกมหาราช นอกจากจะสะท้อนคติจักรพรรดิราชแล้วยังมีคติธรรมราชาอยู่ด้วย ประกอบกับประวัติการประพันธ์ที่พญาภิไฑพมีพระราชประสงค์ให้ “ใส่เพื่อมีอรรถพระอภิธรรมและจะใคร่เทศนาแก่พระมารดาท่าน...” จึงทำให้ไตรภูมิพระร่วงมีความสำคัญในแง่ของการให้ภาพสะท้อนว่าสุโขทัยเป็นเมืองที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง พญาภิไฑพซึ่งมีพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนาตลอดรัชสมัยจึงทรงเป็น “พระมหาธรรมราชา” อย่างแท้จริง

⁵⁸ นิยะดา เหล่าสุนทร, ไตรภูมิพระร่วง: การศึกษาที่มา (กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, 2538), หน้า 12.

⁵⁹ “บานแพนก,” ใน ไตรภูมิพระร่วง ของพระญาณไทย พิมพ์ครั้งที่ 2. (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2506), หน้า (1)-(2)

⁶⁰ “บานแพนกเดิม,” ใน ไตรภูมิพระร่วง ของพระญาณไทย, หน้า (11)

สิ่งที่น่าสนใจคือมีการอธิบายเชื่อมโยงแนวคิดธรรมราชากับการปกครองแบบพ่อปกครองลูกของสุโขทัยยังทำให้เกิดความสอดคล้องเรื่องระบอบการปกครองของสุโขทัยที่มีลักษณะเป็นอุดมคติมากขึ้น ในทัศนะของศาสตราจารย์ปรีชา ช้างขวัญยืน ผู้เชี่ยวชาญด้านปรัชญาและพระพุทธศาสนา กล่าวว่าความเป็นธรรมราชานั้นจะเป็นไปได้ต่อเมื่อผู้ปกครองเห็นประชาชน “เป็นลูกเป็นหลาน” เพราะต้องเสียสละตนเองเพื่อประชาชนประดุจพ่อแม่ที่เสียสละทุกสิ่งแม้กระทั่งชีวิตเพื่อลูก ผู้ปกครองที่เป็นธรรมราชาจึงต้องมีความเสียสละเป็นที่ตั้ง คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตนและมากกว่าฐานะตำแหน่งของตน คำรงตนเป็น “ร่วมโพธิ์ร่วมไทร” ของราษฎร⁶¹ คำอธิบายเช่นนี้มีนัยที่สัมพันธ์กับเรื่อง “พ่อปกครองลูก” อย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 1 เรื่องที่พ่อขุนรามคำแหงทรงแขวนกระดิ่งไว้เพื่อให้ประชาชนมาร้องทุกข์และจะทรงออกว่าความให้อย่างยุติธรรมว่า ผู้เป็นธรรมราชามีจิตใจที่เมตตาห่วงใย เต็มใจที่จะแก้ไขปัญหาคความทุกข์ยากของประชาชนเสมอ⁶² เป็นการเน้นย้ำให้เห็นความเป็นธรรมราชาของพระมหากษัตริย์สุโขทัยให้เด่นชัดและเป็นต้นแบบให้กับกษัตริย์ไทยสมัยอื่นๆ

คำอธิบายเรื่องธรรมราชาชี้ให้เห็นความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการปกครองแบบพ่อปกครองลูกซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นระบอบการปกครองที่เป็นเอกลักษณ์ของสมัยสุโขทัย เกี่ยวข้องกับการอธิบายว่าพระมหากษัตริย์ไทยนั้นทรงเป็นธรรมราชาซึ่งเป็นคุณสมบัติของกษัตริย์ที่ดีและประเสริฐมาเป็นเวลานานแล้ว อิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงในสังคมไทยนั้นมีสูง รูปแบบและคำอธิบายเหล่านี้ยังคงมีอยู่ถึงปัจจุบันทั้งในเรื่องพุทธศาสนา การปกครอง สังคม ภาษา วรรณกรรม ศิลปกรรม ฯลฯ⁶³ ตัวอย่างที่เด่นชัดในปัจจุบันคือ มีการยกย่องเปรียบเทียบกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชว่าทรงเป็นธรรมราชา

อย่างไรก็ตาม มีผู้ตั้งข้อสงสัยว่า “ตำนานโวหารในหนังสือไตรภูมิฉบับนี้ไม่มีตอนใดต่อว่าเป็นวรรณคดีกรุงสุโขทัย แต่น่าจะแต่งขึ้นในสมัยหลังมาก”⁶⁴ ถ้ามีการพิสูจน์และพบว่าไม่ใช่จริงๆ องค์ความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับไตรภูมิพระร่วงฉบับนี้ โดยเฉพาะการอ้างอิงในเรื่องประวัติศาสตร์สุโขทัยอาจจะต้องมีการทบทวนใหม่ แต่ข้อสงสัยดังกล่าวมิได้สิ้นสะเทือนความเชื่อที่ว่าไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีสุโขทัยแต่อย่างใด เพราะสังคมไทยรับรู้มาเป็นเวลานานแล้วว่าวรรณคดีโบราณฉบับนี้แต่งขึ้นในสมัยสุโขทัยโดยพญาลิไทอย่างแน่นอนโดยไม่สงสัย อีกทั้งเนื้อเรื่องยัง

⁶¹ ปรีชา ช้างขวัญยืน, ธรรมรัฐ – ธรรมราชา (กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 158 – 159.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 160 – 161.

⁶³ โปรดดู ปรงศรี วัลลิโภดม, ศกาวรรณ เดชเทพ และพรณีภา นิลณรงค์; บรรณาธิการ, สรุปผลการสัมมนา เรื่อง ไตรภูมิพระร่วง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527) จัดทำเนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายสือไทย

⁶⁴ สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน? (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), หน้า 113.

เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นเรื่องที่สังคมไทยเห็นว่าไม่ควรจะต้อง คติ
 ธรรมราชาในไตรภูมิพระร่วงจึงยิ่งส่งเสริมให้ “ระบอบการปกครองแบบพ่อปกครองลูกของ
 สุโขทัย” แข็งแกร่งขึ้นด้วย

สิ่งที่ผู้วิจัยนำเสนอมาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความพยายามให้คำนิยามและสร้างเรื่องเล่า
 ความเป็นมาเพื่อยืนยันความชอบธรรมทางการปกครอง โดยการใช้ประวัติศาสตร์สุโขทัยเป็น
 เครื่องมือสำคัญ ปรากฏว่าความพยายามของคณะราษฎรนั้นไม่ประสบความสำเร็จ ในทางตรงกัน
 ข้าม ประวัติศาสตร์การปกครองของสุโขทัยกลับไปเข้าทางคณะเจ้าเสียมากกว่า อีกทั้งเรื่องราวก็
 เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์โดยตรง ฝ่ายปัญญาชนกษัตริย์นิยมจึงใช้ข้อได้เปรียบดังกล่าว
 แย่งชิงคำนิยามและเรื่องเล่ามาเป็นประโยชน์แก่ฝ่ายตนได้สำเร็จ เรื่องราวการปกครองอันเป็นอุดม
 คติของประวัติศาสตร์ราชธานีแห่งแรกของไทยจะถูกอ้างอิงความชอบธรรมให้แก่สถาบัน
 พระมหากษัตริย์อยู่เสมอว่าประเทศไทยมีกษัตริย์ มีประชาธิปไตย มีรัฐธรรมนูญมาตั้งแต่สมัย
 สุโขทัยแล้ว เมืองไทยนี้ดีเพราะมีกษัตริย์ผู้ทรงธรรมทำให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขซึ่งเป็นภาพอุดม
 คติที่ถูกผลิตซ้ำเรื่อยๆ ส่วนคณะราษฎรกลายเป็นผู้ “ชิงสุกก่อนห่าม” ครอบงำสายธารอันต่อเนื่อง
 จากอดีตถึงปัจจุบันให้ขุ่นมัวด้วยการนำระบอบของตะวันตกเข้ามา ทั้งที่ไทยมีระบอบของตนเองที่ดี
 และเหมาะสมกว่ามาตั้งแต่โบราณ ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้างมักถูกอธิบายซ้ำๆ แนวคิดและ
 คำอธิบายดังกล่าวยังทรงอิทธิพลอย่างมากและกลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยกระแส
 หลัก สิ่งเหล่านี้ยืนยันได้เป็นอย่างดีถึงความสำเร็จของฝ่ายปัญญาชนฝ่ายกษัตริย์นิยม

5.3 ก่อนจะเป็น “รุ่งอรุณแห่งความสุข”: ประวัติศาสตร์ของคำและความหมาย

“แสงเอยแสงทองฉายส่องแดนฟ้า แสงอยู่กับหมู่เมฆาดั้นตายามรุ่งอรุณ
 พระบิณฑบาตไม่ขาด โยมญาติโอบนุญ เขตแดนที่แสนอบอุ่นภายใต้ใบบุญพ่อบุญราม
 ระฆังกังวานทางด้านหน้าวัง เพราะมีผู้ตีระฆังแห่งห่างแจ้ง
 ทุกๆ คราขุนรามราชา เสด็จมาทักทายใต้ถ้ำม จริยาวัตรตรงตาม พ่อขุนรามสุโขทัย
 เหตุการณ์ผ่านมา 700 กว่าปี เหลือปูชนียที่เรากราบไหว้ พระประดิษฐาน
 งามล้ำกว่ายุคใด ๆ ศรีสัตนาลัย เมืองเก่าสุโขทัยขึ้นชื่อลือนาม
 แม้นใครได้ไปจะได้สุขใจ ได้ดูหมู่ปูชนีย ศิลาจารึกขุนราม มรดกของโลก

เป็นโชคแห่งชาวยุค สุโขทัยให้คำนิยาม รุ่งอรุณแห่งความสุข⁶⁵

หนึ่งในเพลงประจำจังหวัดสุโขทัยที่ผู้วิจัยยกตัวอย่างให้เป็นข้างต้นนั้น สอดคล้องกับภาพลักษณ์ของสุโขทัยที่สั่งสมมาเป็นเวลานาน ทั้งความเป็นเมืองที่เปี่ยมไปด้วยความสุข ความอุดมสมบูรณ์ มีธรรมชาติงดงาม พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ปกครองด้วยระบอบพ่อปกครองลูก มีพ่อขุนรามคำแหงเป็นกษัตริย์ที่ทรงธรรมและเป็นผู้ประดิษฐ์อักษรไทย ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นมาพอสมควรแล้วว่าลักษณะดังกล่าวมีความเป็นอุดมคติ แม้ในปัจจุบัน อดีตที่เรื่อเรื่องเฟื่องฟูเหล่านั้นยังคงสะท้อนผ่านโบราณสถานโบราณวัตถุต่างๆ สมกับชื่อ “สุโขทัย” อันแปลได้ว่า “รุ่งอรุณแห่งความสุข” ซึ่งยังคงได้รับการผลิตซ้ำเรื่อยมา ตัวอย่างเช่นคำขวัญประจำจังหวัดสุโขทัยก็สะท้อนลักษณะดังกล่าวอย่างชัดเจน

“มรดกโลกล้ำเลิศ	กำเนิดลายสีไทย
เล่นไฟลอยกระทง	ดำรงพระพุทธศาสนา
งามตาผ้าตีนจก	สังคโลก ทองโบราณ
สักการแม่ย่า พ่อขุน	รุ่งอรุณแห่งความสุข”

ข้อสังเกตของผู้วิจัยคือ นอกจากเรื่องราวของสุโขทัยจะเป็นอุดมคติแล้ว ชื่อและความหมายของ “สุโขทัย” ยังเป็นอุดมคติเอื้อต่อการสร้างประวัติศาสตร์ที่มีเนื้อเรื่องแสดงความดีเลิศสมบูรณ์แบบอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม ก่อนที่คำว่า “สุโขทัย” และความหมายคือ “รุ่งอรุณแห่งความสุข” จะถูกเขียนและให้ความหมายอย่างในปัจจุบัน คำและความหมายนี้เคยเป็นอย่างอื่นมาก่อน ในช่วงเวลาหลังจากพ.ศ. 2450 จนถึงพ.ศ. 2495 เป็นช่วงสำคัญของการก่อตัวและพัฒนาการของคำว่า “สุโขทัย” และความหมายที่จะผ่านกระบวนการกำหนดให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั้งประเทศ สิ่งที่ผู้วิจัยต้องการกล่าวถึงในหัวข้อนี้คือ สืบค้นความเป็นมาของคำกับความหมายของ “สุโขทัย” รวมทั้งชี้ให้เห็นว่าชื่อเรียกเกี่ยวข้องกับสะท้อนให้เห็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ในตัวของมันเองด้วย

⁶⁵ เพลงที่ผู้วิจัยยกตัวอย่างมานี้ชื่อว่าเพลง “รุ่งอรุณแห่งความสุข” เป็นหนึ่งในเพลงประจำจังหวัดสุโขทัยชุด “ร่วมไบบุญพ่อขุนราม” แต่งขึ้นราวพ.ศ. 2545 ขับร้องโดย ชินกร ไกรลาศ (ชิน ฝ่ายเทศ) ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง สาขาคณตรีสากล สาขาข่อยนักร้องเพลงลูกทุ่ง ประจำปีพ.ศ. 2541 และเป็นชาวสุโขทัยโดยกำเนิด

โปรดดูเพิ่มเติมที่ “เพลงประจำจังหวัด(สุโขทัย),” [ออนไลน์], 15 มิถุนายน 2555. แหล่งที่มา:

<http://www.info.ru.ac.th/province/sukhotai/sym7.htm>

ยุคก่อนที่จะมีรัฐชาติเกิดขึ้น เป็นเรื่องปกติที่คำและภาษายังลื่นไหล ไม่แน่นอน ไม่มีมาตรฐาน ต่างคนต่างสะกดคำไปตามที่ตนเองถนัด ตามความรู้ที่มี หลังจากเกิดรัฐชาติขึ้นมาแล้วก็จะมีกระบวนการกำหนดมาตรฐาน (standardization) คำและภาษาต่างๆ ให้เป็นแบบเดียวกัน เพื่อที่จะได้ฟัง พูด อ่าน เขียน เหมือนกันทั้งประเทศ คำต่างๆ ที่ถูกกำหนดให้เขียนแบบเดียวในปัจจุบันจึงเป็นผลผลิตของรัฐชาติสมัยใหม่ ทำโดยผู้มีอำนาจในการชี้แนะว่าควรเขียนแบบไหนอย่างไร และคำนั้นควรมีความหมายแบบใดจึงจะถูกต้อง ผู้ที่มีอำนาจในการกำหนดสิ่งเหล่านี้มักเป็นรัฐ ราชบัณฑิตยสถาน หรือปัญญาชนนักวิชาการผู้มีความรู้ความสามารถ อนุโลมตาม เรื่องภาษาบางครั้งขึ้นอยู่กับความเคยชินในการใช้ หลายครั้งที่คำบางคำหายไปโดยไม่ต้องฟังคำสั่งจากผู้มีอำนาจเพราะไม่ค่อยมีคนใช้ ไม่เป็นที่นิยม หรือเป็นคำเก่าไม่เข้ายุคสมัย เช่นกลุ่มคำพ้องความหมาย ในที่สุดอาจเหลือคำที่ใช้มาจนถึงปัจจุบันอยู่จำนวนหนึ่ง ในขณะที่คำอื่นจะปรากฏอยู่ในเอกสารโบราณหรือวรรณคดียุคเก่าเพียงเท่านั้น

คำว่า “สุโขทัย” ก่อนที่จะเขียนในรูปแบบปัจจุบัน ในศิลาจารึกหลักต่างๆ และเอกสารหลักฐานต่างยุคสมัยจะพบการสะกดคำว่า “สุโขทัย” รูปแบบต่างๆ กันไป เท่าที่สามารถรวบรวมมาได้มีถึง 21 รูปแบบ คือ สุกขโขไท สุกโขทัย สุกโขไท สุกโขไทย สุกโคไท สุกโคไทย สุกโขไท สุกโขไทย สุกโขทัย สุกโขไทย โสภโขไทย โสภโคทัย มุกโขไท สุกโขทัย สุกโขไทย สุกโขไท สุกโขไทย สุกโขทัย สุกโขไท สุกโขไทย โสภโขทัย⁶⁶ ในช่วงก่อน พ.ศ. 2500 คำต่างๆ ที่เห็นนี้ถูกใช้ปะปนกันไป เช่น ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงปรากฏทั้งคำว่า “สุโขไท” “สุโขไทย” และ “มุกโขไท”⁶⁷ โดยเฉพาะคำว่า “สุโขไท” ถูกใช้ในหลายแห่งมากกว่าอีกสองคำ ส่วนในจารึกวัดศรีชุมใช้คำว่า “สุโขโขไท” ในช่วงแรกๆ และต่อมาก็ใช้ “สุโขไท” แทน ในสัดส่วนที่มากกว่าคำแรกพอสมควร⁶⁸ ส่วนเอกสารพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการประชุมตั้งโบราณคดีสโมสร เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2450 เขียนไว้ว่า “โสภโขทัย”⁶⁹ เป็นต้น

ไม่เพียงแต่ในเอกสารหลักฐานต่างๆ เท่านั้น แม้แต่คำที่ปรากฏในพระนามของพระบรมวงศานุวงศ์ก็เขียนในรูปแบบต่างๆ กัน ตัวอย่างเช่น พระอิสริยยศของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนขึ้นครองราชสมบัติก็ยังเขียนต่างกันไป กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

⁶⁶ รวบรวมจาก ดัชนีค้นคำในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 1-5 (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544) และ ดัชนีค้นคำในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 6-10 (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2550)

⁶⁷ โปรดดู ยอร์ช เซเดส์, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2526), หน้า 52 – 59.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66 – 81.

⁶⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทย,” วารสารศิลปากร 12, 2 (กรกฎาคม 2511): 43-45.

เจ้าอยู่หัวจัดพระราชพิธีโสกันต์และพระราชทานพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงมีพระชนมายุ 12 พรรษา ในพ.ศ. 2448 โดยได้รับการเฉลิมพระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนสุโขไทยธรรมราชา” เมื่อถึงปีพ.ศ. 2468 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชาคำว่า “สุโขไทย” และ “สุโขทัย” ที่สะกดต่างกันตามช่วงเวลาเป็นคำที่ปรากฏในพระสุพรรณบัฏ⁷⁰ ส่วนนามของวังที่ประทับของพระองค์สะกดว่า “วังสุโขไทย” ตามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามให้เมื่อ พ.ศ. 2461⁷¹ นี่เป็นตัวอย่างสำคัญของการสะกดคำที่ยังไม่ลงตัว ไม่เป็นมาตรฐาน

ไม่เพียงแต่การสะกดคำเท่านั้น การนิยามความหมายของคำว่า “สุโขทัย” ยังแตกต่างกันไปด้วย ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างการแปลคำ “สุโขทัย” ในช่วงเวลาต่างๆ กัน ซึ่งสะท้อนความคิดของผู้นิยามรวมทั้งการสร้างกรอบความคิดและการสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยในระยเวลาดังกล่าวด้วย จากการสำรวจหลักฐานพบว่าความหมายของ “สุโขทัย” แบ่งเป็น 2 แบบที่เห็นได้ชัด แบบที่ 1 คือการใช้คำพ้องเสียง โดยนำคำว่า ทัย ไท หรือไทย มาเทียบกับคำว่าคนไทย เมืองไทย และแปลความหมาย และแบบที่ 2 คือ การแปลความหมายคำโดยอิงจากภาษาบาลีและสันสกฤตซึ่งจะได้ความหมายที่ใกล้เคียงหรือเหมือนกับ “รุ่งอรุณแห่งความสุข”

ตัวอย่างของแบบที่ 1 เริ่มที่บทความ “โบราณศึกษา” (2439) ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) ตีพิมพ์ลงในวารสาร *นิตยสาร* เป็นงานเขียนชิ้นแรกๆ ที่ผู้วิจัยพบว่าให้ความหมายของคำว่าสุโขทัยไว้ ทั้งยังน่าสนใจอย่างยิ่งคือแปลคำว่าสุโขทัยว่า คนไทยหรือประเทศไทยเป็นสุข

“..เมื่อครั้งกรุงตั้งอยู่ทางเหนือขึ้นไป คือเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัยนั้น มีเรื่องราวปรากฏในหนังสือต่างๆ เป็นต้นว่า เสาศิลาซึ่งจารึกอักษรโบราณตั้งแต่ มหาศักราช 1269 (บัดนี้ประดิษฐานอยู่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม) ก็ได้แสดงเหตุด้วยพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองกรุงทรงแสดงศักดิ์านุภาพตลอดปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ ตะวันตกตะวันออกนอกเขตประเทศขึ้นทั่วไป ได้พึ่งพระบรมโพธิสมภารพระกฤษดาภินิหารนั้น ให้เมืองบังเกิดคุณนามขึ้นว่า “สุโขทัย” โบราณจารย์เจ้า

⁷⁰ โปรดดู พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2537) การขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

⁷¹ “ประกาศพระราชทานนามวัง,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 35 (3 พฤศจิกายน 2461), หน้า 247.

ปัจจุบันวังนี้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร โดยสะกดคำว่า “วังสุโขทัย”

แปลไว้ว่าไทยเป็นสุข⁷²

งานเขียนที่คล้ายคลึงกันคือเรื่อง “พระราชพงศาวดาร ต้นเหตุบังเกิดชนชาวชาติไทย มีขึ้นในแผ่นดินสยาม” จากหนังสือพระราชพงศาวดาร ประชุมสยามเอกราชชั้นที่ 1 – ฝ่ายเหนือ เมื่อสร้างกรุงศรีสัตนาลัยสุโขทัยราชธานี มีตั้งแต่ในแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าปิ่นเกษ (และ) สมเด็จพระร่วงเจ้าอยู่หัว (2452) ของ ก.ศ.ร. กุหลาบ กล่าวถึงคำว่า “ทัย” ใน “สุโขทัย” หมายถึงคนไทย (ทัย)

“...ในกรุงศรีสัตนาลัยสุโขทัย ราชธานีกาลครั้งนั้น พรหมณ์กับลาวได้เปนทางสัมพันธมิตร สนิทสนนหารักใคร่กันมาช้านาน จนได้มีการแต่งงานวิวาหะแลอวาหะมงคลเปนสามิภริยากันจนเกิดบุตรหลานเหลน โหลนหลินหลือ สืบเชื้อสายโลหิตต่อดิดกันลงมา หลายชั้นชั่วอายุศรมมนุษย์แล้ว จึงกลายเป็นเพศชาติสยามไปทั้งสิ้น สืบต่อมาจนทุกวันนี้คือไทย-หรือ-สยาม อนึ่ง ชนชาวชาติสยามแต่ในเวลาก่อนโน้นนั้น เขาร้องเรียกกันว่าคั้งนี้ “ทัย” คำที่พูจร้องเรียกกันว่าคนทัย-หรือ-ชาวทัยนั้น คือเป็นคนชาติดั้งเดิม บังเกิดสืบมาจากวงศ์ตระกูล พรหมณ์อันสูงศักดิ์กับลาวปนกัน บังเกิดขึ้นที่ในเมืองสุโขทัยก่อน จึงเรียกว่าคั้งนี้ “คนทัย-หรือ-ชาวทัย...”⁷³

ข้อความที่ได้ยกมานั้นอาจเป็นข้อที่ด้องถกเถียงกันอีกมาก แต่นับว่าเป็นความพยายามเชื่อมโยงข้อเท็จจริงที่น่าสนใจยิ่ง โดยเฉพาะการอธิบายคำว่า “คนทัย” มีที่มาจาก “สุโขทัย” ซึ่งเป็นกรุงสยามแห่งแรกที่อยู่ทางเหนือ โดยอาศัยคำพ้องเสียง ไทย – ทัย

นอกจากนี้ยังมีงานของสมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ แม้ว่าพระองค์จะมีได้ทรงกล่าวถึงความหมายของคำว่าสุโขทัยโดยตรง แต่ในพระนิพนธ์เรื่องแสดงบรรยายเรื่องพงศาวดารสยาม (พ.ศ. 2467) ได้กล่าวถึงการเรียกชื่อ “ประเทศ” หลังจากที่ “พระเจ้าศรีอินทราทิตย์” ตั้งกรุงสุโขทัยให้เป็นอิสระจากพวกขอมแล้วว่า

“...มีนามปรากฏในจดหมายเหตุจีน เรียกอาณาเขตต์ข้างใต้ซึ่งยังขึ้นแก่ขอม ณ เมืองลพบุรีว่า “หลอฮก๊ก” ตรงกับอาณาเขตต์ละโว้ เรียกอาณาเขตต์ฝ่ายเหนือ

⁷² พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์), โบราณศึกษา (นครหลวงฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2515), หน้า 4. การขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

⁷³ ก.ศ.ร. กุหลาบ, พระราชพงศาวดาร ประชุมสยามเอกราชชั้นที่ 1 – ฝ่ายเหนือ เมื่อสร้างกรุงศรีสัตนาลัยสุโขทัยราชธานี มีตั้งแต่ในแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าปิ่นเกษ (และ) สมเด็จพระร่วงเจ้าอยู่หัว, หน้า 74 – 75. ตัวสะกดคงไว้ตามต้นฉบับ การขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

ซึ่งขึ้นแก่ไทย ณ เมืองสุโขทัยว่า “เสียมก๊ก” ตรงกับคำว่าอาณาจักรสยาม นามที่เรียกว่าประเทศสยาม เกิดขึ้นแต่สมัยนี้เป็นต้นมาแต่เป็นคำชาวต่างประเทศทั้งปวงเรียก ไทยเองเรียกนามประเทศของตนว่าเมืองไทย หรือกรุงสุโขทัย หาเรียกว่าประเทศสยามไม่...⁷⁴

น่าสังเกตว่าในช่วงระยะเวลาให้การให้ความหมายของคำว่าสุโขทัยนั้นมักเป็นการนำคำว่าไทย หรือไทย มาจากคำว่าสุโขทัยที่เขียนหลายรูปแบบเพราะยังไม่มีมาตรฐาน ดัดเอามาเฉพาะเสียงเป็นหลักมากกว่าจะคำนึงถึงความหมายเพื่อเปรียบเทียบกับคำว่าคนไทย เมืองไทย ประเทศไทย มิได้กล่าวถึงความหมายที่แปลว่า “รุ่งอรุณแห่งความสุข” อย่างในปัจจุบัน

สาเหตุสำคัญอาจเป็นเพราะในระยะเวลาตั้งแต่ในราชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา มีการให้ความสำคัญกับคำว่า “ไทย” มากขึ้นก็ว่าได้ กล่าวคือ คำว่า “สยาม” นั้นไม่สามารถอธิบายได้ชัดเจนกว้างขวาง ความหมายก็ไม่เป็นที่น่าพอใจ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปลความหมายของ “สยาม” ว่ามีรากศัพท์มาจาก “สยามะ” ในภาษาสันสกฤต แปลว่า คนมีผิวคล้ำ นอกจากนี้ในพระนิพนธ์ของพระองค์ก็ยังเน้นความสำคัญของคำว่า “ไทย” มากกว่า “สยาม”⁷⁵ อีกทั้งคำว่า “ไทย” เมื่อแปลออกมาแล้วให้ความหมายที่ดีกว่า เช่นในพงศาวดารโยนกของพระยาประชากิจกรจักร์ (แหม่ม บุนนาค) ซึ่งมีการเรียบเรียงเขียนลงวชิรญาณตั้งแต่พ.ศ. 2441 – 2442 ได้อธิบายไว้ว่า

“...คำว่าไทยแปลว่าสว่างว่าขาว ในภาษาสันสกฤตใช้เรียกดวงอาทิตย์ และเรียกพวกอารยันว่าไทยด้วย เช่นคำว่าอุไทยคืออาทิตย์ขึ้น...จีนใช้คำว่าไทย แปลว่าเป็นใหญ่...ใช้ในคำนำนามผู้เป็นใหญ่ เช่น ส่องดี ส่องไทยดี ส่องเข้า ส่องไทยเข้า ไทจื้อ ไทยเจียงและอื่นๆ บางทีใช้เป็นศัพท์นามแทนพระนาม เจ้าแผ่นดินต่างประเทศ เช่นคำว่าไทอิงก๊กเจ้าแผ่นดินอังกฤษ ไทฟ้าก๊ก ประธานาธิบดีฝรั่งเศส ไทเมก๊กประธานาธิบดีอเมริกา ไทยโงโหลซีก๊ก พระเจ้าแผ่นดินรัสเซีย...ในภาษาไทยก็ใช้เรียกเทวดาและกษัตริย์ว่าเทพไทย ท้าวไทย เรียกพระสงฆ์ว่าเจ้าไทย เรียกหญิงงามว่าอ่อนไทยอรไทย เรียกผู้พ้น

⁷⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ์, 2490), หน้า 18. การขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัย

⁷⁵ ราม วัชรประดิษฐ์, “พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. 2411 – 2487,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 88 – 89.

ยากจากหน้าว่าเป็นไทย เรียกผู้มีอิศสระภาพแก้ตัวว่าเป็นไทยแก้ตัว...”⁷⁶

งานเขียนอย่างพงศาวดารโยนกนับว่ามีอิทธิพลต่องานเขียนร่วมสมัยอยู่พอสมควร คำว่า “ไทย” ที่อธิบายอยู่ในหนังสือบ่งชี้ถึงชื่อประเทศและชนชาติอย่างชัดเจน อีกทั้งยังมีความหมายที่ดียิ่งใหญ่ จึงไม่ใช่เรื่องน่าแปลกใจที่ “สุโขทัย” จะถูกให้ความหมายว่าเป็นเมืองไทยหรือคนไทย อันเนื่องมาจากคำพ้องเสียงไทย – ทัย ข้อสังเกตอีกประการคือการเชื่อมโยงว่าสุโขทัยคือราชธานีแห่งแรกของไทยก็อาจมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากคำพ้องเสียงเป็นตัวบ่งชี้ที่เป็นได้ อย่างไรก็ตาม คำอธิบายข้างต้นก็ยังกล่าวถึงคำว่าอุไทย (อุทัย) ที่แปลว่าอาทิตย์ขึ้นไว้ด้วย

การให้ความหมายคำว่า “สุโขทัย” มีอีกแบบคือการแปลความหมายคำโดยอิงจากภาษาบาลีและสันสกฤต โดยเฉพาะในช่วงหลังทศวรรษที่ 2470 เป็นต้นมา ตัวอย่างที่สำคัญเช่น งานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 3 ภาคสุโขทัย กล่าวถึงที่มาของชื่อสุโขทัยว่า

“...พ่อขุนผาเมืองก็จัดการอภิเษกพ่อขุนบางกลางท่าว เป็นปฐมกษัตริย์
สุโขทัย ถวายพระนามว่า “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” ราษฎรทั่วไปเรียกว่า “พระร่วง”
ซึ่งหมายความว่า รุ่ง คือ ดวงอาทิตย์นั่นเอง ส่วนเมืองสุโขทัย ซึ่งเดิมชื่อเมืองสยาม
ก็ถูกเปลี่ยนชื่อคล้องตามพระปรมาภิไธยของพระปฐมกษัตริย์ว่า “สุโขทัย”⁷⁷

ในหนังสือจารึกพ่อขุนรามคำแหงกับคำอธิบายของหลวงวิจิตรวาทการ (พ.ศ. 2477) ให้คำอธิบายไม่ต่างกันนักถึงเรื่องชื่อสุโขทัยที่มาจากพระนาม “ศรีอินทราทิตย์” และ “พระร่วง” คือ

“พ่อขุนศรีอินทราทิตย์มีพระนามเดิมว่า “ร่วง” ซึ่งเราเรียกกันว่า “พระร่วง”
ซึ่งเราเรียกกันว่า “พระร่วง” คำว่า “ร่วง” แปลว่า รุ่ง คือ รุ่งแจ้ง พระอาทิตย์ขึ้น ฉะนั้น
เมื่อเวลาเป็นกษัตริย์ ก็เอาคำว่า “ร่วง” มาตั้งเป็นพระนามของพระองค์และเป็นชื่อ
ราชธานี คือตั้งพระนามของพระองค์ว่า “ศรีอินทราทิตย์” และเปลี่ยนนามราชธานี
ซึ่งมีชื่อในชั้นเดิมว่าเมืองสยามนั้น เป็น “สุโขทัย” ซึ่งแปลว่า “ดวงอาทิตย์ขึ้นมา
ให้ความสุข”⁷⁸

⁷⁶ พระยาประกาศกิจกรจักร์, พงศาวดารโยนก (พระนคร: โสภณพิพิธธรรมการ, 2478), หน้า 20 – 21. ผู้วิจัยคงตัวสะกดตามต้นฉบับ

⁷⁷ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 3 (พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2514), หน้า 56. หนังสือชุดนี้เริ่มพิมพ์ครั้งแรกประมาณพ.ศ. 2473

⁷⁸ จารึกพ่อขุนรามคำแหงกับคำอธิบายของหลวงวิจิตรวาทการ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477), หน้า 26 – 27.

งานเขียนของศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ นักวิชาการชาวฝรั่งเศสผู้เชี่ยวชาญทางด้านจารึกโบราณคดี และประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้กล่าวถึงความหมายของสุโขทัยในบทความที่ตีพิมพ์ลงในตีพิมพ์ในวารสาร *Arts Asiatiques* ปีที่ 3 เล่ม 4 พ.ศ. 2499 ม.จ. สุกัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปลจากภาษาฝรั่งเศสและทำเชิงอรรถเพิ่มเติม นายชนิด อยู่โพธิ์ ตรวจสอบและทำคำอธิบายเพิ่มบางส่วน⁷⁹ ข้อความในหนังสือกล่าวว่า “สำหรับคำว่าสุโขทัย ก็เป็นภาษาสันสกฤต – บาลี ซึ่งแปลได้ว่า “การเกิดขึ้นแห่งความสุข” (แต่ยังมีคนไทยบางท่านที่นิยมการออกสำเนียงและไม่คำนึงถึงการผิดกฎแห่งไวยากรณ์ของคำ แปลว่า “ความสุขของชาวไทย”)...”⁸⁰

คำแปล “สุโขทัย” ที่เน้นการถอดคำและแปลความหมายจากภาษาบาลีและสันสกฤตมีความหมายไปในทางใกล้เคียงกับปัจจุบันว่า “รุ่งอรุณแห่งความสุข” สะท้อนภาพงดงาม เป็นอุดมคติ ทั้งในแง่ประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยรวมที่ถูกทำให้เป็นราชธานีแห่งแรก เป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ไทยสอดคล้องกับคำว่ารุ่งอรุณ ในแง่ตัวเมืองสุโขทัยเองก็ถูกวาดภาพให้เป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ ผู้คนอยู่เย็นเป็นสุขสมกับชื่อ

จากการสำรวจหนังสือและเอกสารที่ตีพิมพ์ช่วงหลังพ.ศ. 2500 การสะกดคำจะเหลือแค่ “สุโขทัย” บางครั้ง เอกสารและหนังสือเก่าที่ถูกนำมาตีพิมพ์ใหม่จะถูกแก้ไขคำที่สะกดต่างๆ กันไปให้กลายเป็น “สุโขทัย” ด้วย เหตุที่คำนี้ถูกทำให้กลายเป็น “สุโขทัย” เพียงอย่างเดียว ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นเพราะคำที่ประกอบขึ้นมาเป็น “สุโขทัย” และความหมายของมันได้ถูกทำให้แน่นอนไปด้วย คำว่า “สุโขทัย” มาจากภาษาบาลีและสันสกฤตคือคำว่า “สุข” (sukha) สนิทกับคำว่า “อุทัย” (udaya) หากอ้างอิงตาม *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542* จะได้ดังนี้คือคำว่า สุข เป็นคำนามหรือคำวิเศษณ์ หมายความว่า ความสบายกายสบายใจหรือสบายกายสบายใจ⁸¹ ปัจจุบันสะกดว่า สุข เพียงอย่างเดียว ไม่สะกดว่า สุข สุข มุก หรือคำอื่นนอกเหนือจากนี้ สำหรับคำที่แผลงไปเป็น โสก (โขทัย) หรือ โสก(โขทัย) ในความหมายแบบเดียวกับสุโขทัย ปัจจุบันไม่มีผู้ใช้แล้วและความหมายต่างจากคำว่าสุขอย่างมาก แม้ว่าจะมีความพยายามอธิบายว่า โสก มาจาก อโสก ก็ตาม

ส่วนคำว่า อุทัย เป็นคำนาม หมายความว่า การเกิดขึ้นหรือการตั้งขึ้น ในหนังสือได้ยกตัวอย่างคำว่า สุโขทัย คือ การเกิดขึ้นแห่งความสุข กับ อรุโณทัย คือ การตั้งขึ้นแห่งอรุณ อุทัยยัง

⁷⁹ ยอร์ช เซเดส์, “ราชธานีรุ่นแรกของไทยในพุทธศตวรรษที่ 19,” ใน *ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พงศึก และความสำคัญต่อประวัติศาสตร์สมัยโบราณแห่งประเทศไทย ศิลปไทยสมัยสุโขทัย ราชธานีรุ่นแรกของไทยในพุทธศตวรรษที่ 19* (พระนคร: อรุณ, 2507), หน้า 141.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 144. ในวงเล็บเป็นของต้นฉบับ

⁸¹ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542* (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2546), หน้า 1201.

เป็นคำกริยาด้วย หมายความว่า เริ่มส่องแสง เช่นในคำว่าอาทิตย์อุทัย⁸² เมื่อตรวจสอบย้อนไปที่ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 คำว่านี้ถูกให้ความหมายว่า การขึ้น การโผล่ขึ้น (แห่งดวงอาทิตย์); พระอาทิตย์แรกขึ้น⁸³ แปลได้อย่างชัดเจนว่ารุ่งอรุณแน่นอน สำหรับการสะกดคำ อุทัย สะกดว่า อุทัย เพียงอย่างเดียว ไม่ปรากฏคำว่า อุไท หรือ อุไทย ในพจนานุกรมฉบับปัจจุบัน แม้ว่าคำนี้จะเคยมีการสะกดหลากหลายรูปแบบ เช่นในกรณีพระนามของพระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์⁸⁴ เป็นต้น

ไม่เพียงแต่คำในภาษาไทย งานเขียนภาษาอังกฤษเกี่ยวกับสุโขทัย ในบางครั้งยังถอดเสียง และสะกดคำว่า “สุโขทัย” เป็นภาษาอังกฤษแตกต่างกันไป ผู้วิจัยพบว่าการสะกดคำ 2 แบบคือคำว่า Sukhothai ที่สะกดตามการออกเสียง และ Sukhodaya ที่มาจาก สุข(sukha) + อุทัย(udaya) เป็นการสะกดตามที่มาของคำในภาษาบาลีและสันสกฤต ชื่อน่าสังเกตคือผู้ใช้คำว่า Sukhodaya มักเป็นผู้มีความรู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีและสันสกฤต เช่น George Coedès A.B. Griswold ประเสริฐ ณ นคร เป็นต้น⁸⁵ อย่างไรก็ตาม ปัจจุบัน “Sukhothai” เป็นรูปแบบการสะกดคำที่เป็นที่นิยมมากกว่า

จากการกำหนดคำและความหมายที่แน่นอนจากราชบัณฑิตยสถาน ทำให้คำว่า “สุโขทัย” กลายเป็น “รุ่งอรุณแห่งความสุข” ไปพร้อมกับภาพลักษณ์อันเป็นอุดมคติคือ เมืองที่ดีมีความสุข ในน้ำมีปลาในนามีข้าว เป็นรุ่งอรุณหรือจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ไทย ความเป็นไทยแท้ ความดี

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 1384.

⁸³ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุง. (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2530)

⁸⁴ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ เป็นพระนามเดิมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา (เจ้าจอมมารดาเปี่ยม) ทรงเป็นต้นราชสกุล เทวกุล

⁸⁵ ตัวอย่างงานเช่น George Coedes, and Wan Waithayakon, *L'Inscription du Roi Rama Gamhen de Sukhodaya (1292 A.D.)* (Bangkok: The Siam Society, 1965)

A.B. Griswold, *Towards a History of Sukhodaya Art* (Bangkok: The Fine Arts Department, 1967)

R. Bunnag, and A.B. Griswold, *Three Old Cities of Siam: The Monuments of Sukhodaya, Sajjanalaya and Gampeng pet* (Jaiya: Thai Watana, 1971)

A.B. Griswold, and Prasert na Nagara, *On Kingship and Society at Sukhodaya* (Ithaca: Cornell University Press, 1975)

สินชัย กระบวนแสง, “ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยจากศิลาจารึก (Histiry of Sukhodaya from the Inscriptions),” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2517 (1974))

สุภาพรณ ณ บางช้าง, “พุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย (Buddhism in the Sukhodaya Period),” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518 (1975))

Panya Borisutdhi, *A Research on World-View of Thai People Analysed from the Didactic Literature of Sukhodaya Period* (Bangkok: Thammasat University/Thai Khadi Research Institute, 1980)

ความงามต่างๆ ที่มีอธิบายโดยใช้สุโขทัยเป็นต้นแบบ นับได้ว่าชื่อและความหมายของสุโขทัยนั้นตอบสนองต่อการสร้างประวัติศาสตร์ให้เป็นอุดมคติอย่างยิ่ง

5.4 งามอย่างไรไทยแท้: ประวัติศาสตร์ของ “ศิลปะสุโขทัย”

เมื่อสุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรกของไทย ศิลปะสุโขทัยจึงได้รับการให้ความหมายว่าเป็นศิลปะแบบ “ไทยแท้” ที่มีความประณีต งดงาม และมีเอกลักษณ์เป็นของตนเองมากที่สุด เพราะช่างสุโขทัยรู้จักเลือกรับปรับใช้รูปแบบอิทธิพลทางศิลปะที่ได้มาจากแหล่งต่างๆ นำมาสร้างสรรค์จนกลายเป็นรูปแบบของตนเอง พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยและเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ (ทรงบัวตูม) เป็นตัวอย่าง “ศิลปะสุโขทัยแท้” ที่เกิดการผสมผสานจนเกิดลักษณะเฉพาะ สะท้อนความศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท สะท้อนความเจริญของบ้านเมือง และความรุ่งเรืองทางศิลปวิทยาการถึงขีดสุด สมกับเป็น “ยุคทอง” ของประวัติศาสตร์ไทย⁸⁶

การอธิบายเช่นนี้แสดงให้เห็นได้ชัดว่าประวัติศาสตร์ศิลปะสุโขทัยเดินตามประวัติศาสตร์กระแสหลักเป็นส่วนใหญ่ ศิลปะยังกลายเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยยืนยันความเป็นอุดมคติของประวัติศาสตร์สุโขทัยได้เป็นอย่างดีอีกด้วย ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงการสร้างประวัติศาสตร์ศิลปะสุโขทัยตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์จนถึงพ.ศ. 2534 เพื่อที่จะเข้าใจการสร้างความเป็นไทยแท้ที่งดงามและเป็นอุดมคติให้ประวัติศาสตร์และศิลปะสุโขทัย ทั้งยังช่วยตอบคำถามที่ว่าเหตุใดประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักจึงได้อยู่ยืนยงมาจนทุกวันนี้

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ศิลปะวัตถุสุโขทัยที่โดดเด่นและเป็นที่รู้จักในขณะนั้นคือ “พระพุทธรูป” พบอยู่ในบริเวณที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย มีการอัญเชิญพระพุทธรูปขนาดเล็กและกลางจำนวน 1,248 องค์ ลงมาจากหัวเมืองฝ่ายเหนือคือ เมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก และเมืองสุโขทัย รวมไปถึงเมืองกรุงเก่า (อยุธยา) และเมืองลพบุรี เมื่อพ.ศ. 2337 นำมาให้ช่าง

⁸⁶ ตัวอย่างหนังสือเกี่ยวกับศิลปะสุโขทัยเล่มสำคัญที่ให้ความหมายและอธิบายไว้อย่างใกล้เคียงกัน เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545) (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2469)

เขียน ยิ้มศิริ, *พุทธานุกรณ* (พระนคร: บุญส่งการพิมพ์, 2500)
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, *เรื่องโบราณคดี จากลายพระหัตถ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กับ ของศาสตราจารย์หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์* (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2503)
หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศิลปในประเทศไทย* พิมพ์ครั้งที่ 7. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2524) (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2506)

สงวน รอดบุญ, *พุทธศิลป์สุโขทัย* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2521)

สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะสุโขทัย* พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2549) (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2540)

หล่อพระศอ พระเศียร พระหัตถ์ พระบาท พระพักตร์ บูรณะให้สมบูรณ์งดงามและส่งไปประดิษฐานตามวัดต่างๆ ในกรุงเทพฯ⁸⁷

ต่อมาเมื่อพ.ศ. 2351 ช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชองค์ที่ 1 พระพุทธรูปองค์ใหญ่ลงมาจากวิหารวัดมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัย ต่อมาได้ตั้งชื่อว่า “พระศรีศากยมุนี”⁸⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีศรัทธาแรงกล้าต่อองค์พระศรีศากยมุนีมาก ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดขึ้นกลางพระนครเพื่อประดิษฐานองค์พระและเสด็จออกมารับพระพุทธรูปด้วยพระองค์เองแม้จะทรงพระประชวรอยู่ก็ตาม⁸⁹ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระพุทธรูปจากเมืองสุโขทัยของคตินี้อย่างยิ่ง จากนั้นราวปีครึ่ง พระองค์เสด็จสวรรคตในวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2352 การอัญเชิญพระพุทธรูปจากหัวเมืองฝ่ายเหนือลงมายังกรุงเทพฯ มิได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการอนุรักษ์โบราณวัตถุ มิได้เป็นไปเพราะตระหนักถึงความเป็น “ศิลปะสุโขทัย” หรือความเป็นชาติไทย แต่เพื่อแสดงการเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก แสดงสิทธิธรรมทางการเมืองและเป็นสัญลักษณ์ของการฟื้นฟูพระนครให้คืนคง

อย่างไรก็ตาม มีการบูรณะแก้ไขขององค์พระศรีศากยมุนีที่กราแดดกร้าฝนมานาน ในครั้งแรกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้หล่อแก้ไขพุทธลักษณะให้ต้องด้วยพระอรชรกถาพระบาติ สันนิษฐานว่าเป็นการแก้ไขนี้พระหัตถ์ให้ยาวเสมอกันซึ่งแสดงให้เห็นว่าในรัชสมัยนี้จะให้ความสำคัญกับลักษณะของพระพุทธรูปที่ต้องเป็นไปตามแบบแผนของพระพุทธศาสนา⁹⁰ ปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ 2 มีการแก้ไขขององค์พระอีกครั้งในส่วนพระเศียรและพระพักตร์ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสังเกตเห็นความไม่สมส่วนของพระเศียรกับองค์พระ ดังนั้นจึงโปรดให้แก้ไขขนาดพระเศียร โดยปั้นพอกให้ใหญ่ขึ้นเพื่อให้สมส่วนสรุปได้ว่าการแก้ไขพระศรีศากยมุนีครั้งนี้มิได้เป็นไปตาม “พระอรชรกถาและพระบาติ” แต่เป็นไปตามหลัก “สุนทรียภาพ” หรือความงามซึ่งไม่สามารถเทียบกับแบบแผนเดิมได้ ทั้งยังถือว่าเป็นการสร้างแบบแผนใหม่และเป็นปัจจัยของการเกิดพระราชนิยมเฉพาะพระองค์ด้วย⁹¹

⁸⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2503), หน้า 270 – 272.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 340.

⁸⁹ กรมหลวงนรินทรเทวี, “จดหมายเหตุ ตั้งแต่กรุงเก่าเสียแล้ว เจ้าตากมาตั้งเมืองธนบุรี,” ใน พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุทรงจำของ พระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโฑ) ตั้งแต่ จุลศักราช 1129 ถึง จุลศักราช 1182 เป็นเวลา 53 ปี. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2546), หน้า 83.

⁹⁰ ชำนาญ แสนศิริโฮม, “โลกศิลปะ” กรุงเทพฯ พ.ศ. 2325 – 2510: การเปลี่ยนแปลงในความคิด “ศิลปะสุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548), หน้า 45 - 47.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48 - 54.

ความสนใจพระพุทธรูปและศิลปะสุโขทัยในแง่ความงดงามและความเกี่ยวพันกับการสร้างประวัติศาสตร์ชาติไทย เริ่มเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธรูปสุโขทัยองค์ที่เป็นตัวอย่างและสัญลักษณ์สำคัญคือพระพุทธรูชินราช พระปางมารวิชัย ประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร เมืองพิษณุโลก ปัจจุบันเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยองค์นี้ได้ชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปที่งดงามที่สุดในประเทศไทย เป็นที่นิยมจำลองเอาไปประดิษฐานเป็นพระประธานตามวัดต่างๆ ทั้งในและนอกประเทศ เพราะนอกจากมีพุทธลักษณะงามยิ่งแล้ว ยังสะท้อนเอกลักษณ์ความเป็นไทยได้อย่างดีที่สุด⁹² อย่างไรก็ตาม การให้นิยามความหมายเหล่านี้ล้วนต้องผ่านการสร้างและการอธิบายเชื่อมโยงพระพุทธรูชินราชเข้ากับความเป็นชาติและความเป็นไทย

เอกสารฉบับแรกๆ ที่กล่าวถึงพระพุทธรูชินราชคือพงศาวดารเหนือในเรื่องสร้างเมืองพิษณุโลกและเรื่องสร้างพระชินสีห์ พระชินราช โดยเป็นเรื่องพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกกษัตริย์แห่งเชียงแสนมีชัยชนะเหนือพระเจ้าพสุจราชเมืองสัชชาไลย (ศรีสัชชาลัย) โปรดเกล้าฯ ให้จ่านกร้องและจ่านอง (จ่านอง) หาพื้นที่สร้างเมืองใหม่ พระราชทานชื่อว่าเมืองพิษณุโลก โปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระพุทธรูปสำริดเพื่อประดิษฐานที่พระวิหารประจำเมือง 3 องค์คือ พระชินราช พระชินสีห์ (พระชินศรี) และพระศรีศาสดา ช่างหล่อพระมาจากเมืองศรีสัชชาลัย 5 คน มาจากเมืองหริภุญชัย 1 คน พระชินสีห์และพระศรีศาสดาหล่อได้เสร็จเรียบร้อย มีเพียงพระชินราชที่หล่อถึง 3 ครั้งก็ยังไม่สำเร็จ จนพระอินทร์ต้องแปลงกายเป็นดาปะขาวมาช่วยหล่อพระชินราชจนสำเร็จ⁹³

เรื่องการสร้างพระพุทธรูชินราชในพงศาวดารเหนือสะท้อนอะไร ชาตรี ประทีคนนทการวิเคราะห์ไว้ว่าพระพุทธรูชินราชเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงให้เห็นถึงบุญญาธิการของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกตามคติ “พระยาจักรพรรดิราช” ที่เหนือกว่ากษัตริย์พระองค์อื่นๆ ทั้งการที่พระองค์ทรงมีอำนาจบารมีในทางโลกย์คือทรงมีชัยชนะเหนือพระเจ้าพสุจราชและในทางธรรมคือทรงมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา โปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระพุทธรูปขึ้น 3 องค์ ทั้งยังมีเรื่องเล่าในพงศาวดารเหนือว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกในอดีตชาติเคยเป็นพระภิกษุ สร้างพระไตรปิฎกถวายพระกกุสันธเจ้า (พระกกุสันธพุทธเจ้า)⁹⁴ ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์แรกในสมัยภัทรกัป นอกจากนี้เป็นการส่งเสริมพระบารมีของพระมหากษัตริย์โดยตรงแล้ว ยังแสดงถึงความสำคัญของพระพุทธรูชินราชว่าเป็นพระพุทธรูปพิเศษ มีความสำคัญเพราะมีพระอินทร์มาช่วยสร้าง⁹⁵ นอกจากนี้ ข้อมูล

⁹² ชาตรี ประทีคนนทการ, พระพุทธรูชินราชในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2551), หน้า 3-5.

⁹³ พระวิเชียรปรีชา (น้อย), พระราชพงศาวดารเหนือ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขมม, 2501), หน้า 12-15.

⁹⁴ ชาตรี ประทีคนนทการ, พระพุทธรูชินราชในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์, หน้า 15.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

จากพงศาวดารเหนือยังบ่งชี้ว่าช่างหล่อพระพุทธรูปสำคัญทั้ง 3 องค์นั้นเป็นชาวเมืองศรีสัชชนาลัยซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่จะสร้างให้พระพุทธรชินราชเป็นพุทธศิลป์แบบสุโขทัย

ต่อมาเมื่อพ.ศ. 2409 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องตำนานพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินศรี และพระศรีศาสดา เนื้อหาส่วนใหญ่อ้างอิงจากพงศาวดารเหนือ แต่มีส่วนที่ทรงมีพระบรมราชาธิบายเพิ่มเติม แสดงให้เห็นถึงความคิดและสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไปคือ พระองค์กล่าวถึงการสร้างเมืองพิษณุโลกด้วยสำนึกถึงความมีขอบเขตดินแดน ทรงกล่าวว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกต้องการสร้างเมืองพิษณุโลกไว้ใกล้เขตแดนสยาม⁹⁶ เรื่องราวจึงเป็นเรื่องของ 2 ดินแดนและชนชาติที่แตกต่างกันคือเมืองเชียงแสนซึ่งเป็นพวกลาวและเมืองศรีสัชชนาลัยซึ่งเป็นพวกสยาม ไม่ได้เน้นให้เห็นถึงบุญญาบารมีของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเพียงเท่านั้นอย่างในพงศาวดารเหนือและก่อนหน้านั้นก็ได้มีการให้ความสำคัญกับเรื่องเขตแดน⁹⁷

สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อมโยงเรื่องราวของพระพุทธรูปสำคัญทั้ง 3 องค์ว่ามีความเป็นมาคู่กับพระมหากษัตริย์สยามตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ ทรงกล่าวว่ากษัตริย์พระองค์สำคัญหลายพระองค์ได้ทรงพระราชสักการะพระพุทธรูปเหล่านี้ ทั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ สมเด็จพระมหาธรรมราชา สมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระนารายณ์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มาจนถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก พระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระพุทธรูปนั้นจึงเป็นที่นับถือสักการะมาโดยตลอด⁹⁸ แสดงให้เห็นว่าพระองค์พยายามสืบค้นและอธิบายความเป็นมาของประเทศ ทรงทำให้พระพุทธรชินราช พระพุทธรชินศรี และพระศรีศาสดามีความสัมพันธ์กับการสร้างตัวตนทางประวัติศาสตร์ของสยามด้วยการเป็นพระพุทธรูปที่มีมาองค์สำคัญที่อยู่คู่สยามมาเป็นเวลานาน

ในด้านศิลปะและความงาม น่าสนใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงพระพุทธรชินราชว่าสร้างด้วยฝีมือช่างสยาม (ศรีสัชชนาลัย/สวรรคโลก) เป็นหลัก เพราะพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเกรงว่าถ้าให้ “ลาวชาวเมืองเชียงแสน” หล่อพระโดยลำพังแล้วจะไม่งามเท่า⁹⁹ แสดงให้เห็นเค้าเงื่อนของการยกย่องฝีมือยอดเยี่ยมของช่างสุโขทัย อีกทั้งน่าจะทรงเป็นผู้แรกที่กล่าวว่าพระพุทธรชินราชและพระพุทธรชินศรีเป็นพระพุทธรูปที่งดงามที่สุดในประเทศ ดังนี้

“...พระพุทธรชินราชพระพุทธรชินศรีสองพระองค์นี้งามแหลมแก่ตา

⁹⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ตำนานพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินศรี และพระศรีศาสดา ([ม.ป.ท.]: โรงพิมพ์อักษรนิติ์, 2496), หน้า 2 – 3.

⁹⁷ ชาตรี ประภคินนทการ, พระพุทธรชินราชในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์, หน้า 23 – 25.

⁹⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ตำนานพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินศรี และพระศรีศาสดา, หน้า 13 – 21.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

มากกว่าพระพุทธรูปใหญ่น้อยบรรดามีในแผ่นดินสยามทั้งปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ และตลอดกาลนานมาถึง 900 ปี มีผู้เขียนบันทึกเอาออกไปมากก็หลายตำบล จะมีพระพุทธรูปที่คนเป็นอันมากดูเห็นว่าเป็นดีเป็นงามกว่าพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินศรีสองพระองค์นี้ไปก็ไม่มี...”¹⁰⁰

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องราวของพระพุทธรูปชินราชเป็นที่สนใจมากขึ้นจากการมีงานเขียนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะคือพงษาวดารเหนือ เป็นลิลิต เรื่องนิทานพระร่วง แลนิทานพระเจ้าธรรมไตรปิฎก นิทานพระชินศรี พระชินราช พระศาสดา 3 เรื่อง พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พิมพ์เมื่อพ.ศ. 2423¹⁰¹ และพระราชปรารภเรื่องพระพุทธรูปชินราช พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อพ.ศ. 2444 พิมพ์พระราชทานในงานฉลองพระพุทธรูปชินราชจำลอง ณ วัดเบญจมบพิตร¹⁰² หนังสือทั้ง 2 เล่มมีเนื้อหาดำเนินตามพระราชนิพนธ์เรื่องตำนานพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินศรี และพระศรีศาสดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตาม พระราชปรารภเรื่องพระพุทธรูปชินราชมีการอธิบายในเชิงดินแดน เน้นย้ำให้พระพุทธรูปชินราชเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองชาวสยามคือกล่าวว่ามีเมืองเชียงแสนของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกผู้สร้างพระพุทธรูปชินราชอยู่ในบริเวณที่เรียกว่า “ลานนาไทย” มาเป็นเวลานานแล้ว ทั้งยังมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติผ่านการแต่งงานกับผู้ปกครองกรุงศรีสัตนาลัย¹⁰³ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามเชื่อมโยงและดึงประเทศราชต่างๆ ให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในพระราชอาณาเขตและพระราชอำนาจของพระองค์สืบเนื่องมาจากการที่พระองค์ทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครอง รวมศูนย์อำนาจการบริหารมาไว้ที่ราชสำนักส่วนกลาง อีกทั้งพยายามเชื่อมโยงความเป็นไทยเช่นเรียกล้านนาว่า “ลานนาไทย” ยืนยันความชอบธรรมในการผนวกหัวเมืองล้านนามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์¹⁰⁴

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระบรมราชาธิบายเพิ่มเติมในเชิงความต่อเนื่องสัมพันธ์เชื้อสายของ “กษัตริย์” คือ ทรงพยายามอธิบายว่าเชื้อสายของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกมีความสัมพันธ์กับกษัตริย์สยาม โดยพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเป็นกษัตริย์ราชวงศ์เชียงราย

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

¹⁰¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, พงษาวดารเหนือ เป็นลิลิต เรื่องนิทาน พระร่วง แลนิทานพระเจ้าธรรมไตรปิฎก นิทานพระชินศรี พระชินราช พระศาสดา 3 เรื่อง (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง, 2423)

¹⁰² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชปรารภเรื่องพระพุทธรูปชินราช พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พาณิชย์สรรพุดม, 2471), หน้า ก.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3 – 16.

¹⁰⁴ ชาตรี ประทีปธนทการ, พระพุทธรูปชินราชในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์, หน้า 36.

ต่อมามีการย้ายพระราชอาณาจักรลงใต้มาอยู่ที่เมืองเซียงและกรุงทวารวดีศรีอยุธยาตามลำดับ¹⁰⁵ อีกทั้งยังทรงนับเนื่องสายสัมพันธ์ของพระนเรศวรและพระเอกาทศรถว่ามีเชื้อสายของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกผ่านทางพระราชมารดาด้วย¹⁰⁶ นับเป็นการอธิบายความสัมพันธ์ทางเครือญาติให้เห็นถึงความสำคัญของผู้สร้างและองค์พระพุทธรชินราชเอง และเป็นการเน้นย้ำถึงเชื้อสายความเป็น “ไทย” ที่ต่อเนื่องยาวนานด้วย

เนื้อหาในช่วงท้ายๆ ของพระราชปรารภเรื่องพระพุทธรชินราช เป็นส่วนที่พระราชนิพนธ์เพิ่มเติมคือ พระราชปรารภของพระองค์ที่จะจำลององค์พระพุทธรชินราชเพราะทรงเห็นว่ามีพุทธลักษณะงดงาม เป็นที่เคารพศรัทธามาเป็นเวลายาวนาน แต่เนื่องจากประดิษฐานอยู่ไกลถึงเมืองพิษณุโลกจึงทรงเห็นว่าควรสร้างขึ้นใหม่เพื่อประดิษฐานไว้ที่กรุงเทพฯ ใ้จ่ายต่อการไปนมัสการ¹⁰⁷ โดยการหล่อพระพุทธรชินราชจำลองมีขึ้นเมื่อพ.ศ. 2444 และในปลายปีเดียวกันนั้นก็ได้อัญเชิญมาประดิษฐานเป็นพระประธานที่วัดเบญจมบพิตร

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ถึงการให้ความสำคัญกับพระพุทธรชินราช ในฐานะพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองสยาม มีพุทธลักษณะงดงามสมส่วน แม้การให้ความหมายในแง่เป็น “ศิลปะสุโขทัย” ยังไม่ชัดเจนนักก็ตาม ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันได้เกิดความกระตือรือร้นของชนชั้นนำสยามในการออกไปท่องเที่ยวสำรวจดินแดนในพระราชอาณาจักร มีการเก็บรวบรวมสิ่งของจากท้องถิ่นต่างๆ รวมทั้งของโบราณเช่น ศิลปจารึก เข้ามาไว้ในพระนคร ของบางส่วนนำมาจัดแสดงไว้ที่ “มิวเซียม” หรือพิพิธภัณฑ์สถาน เริ่มมีการให้ความสำคัญกับศิลปะและ โบราณคดี การศึกษาสิ่งเหล่านี้เพื่อเป็นหลักฐาน เป็นประโยชน์ต่อการสร้าง และการอธิบายความเป็นมาของประวัติศาสตร์ชาติ

ความพยายามสร้างประวัติศาสตร์ชาติไทยโดยการกำหนดยุคตามลำดับราชธานี 3 แห่ง คือ กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ สืบสายต่อเนื่องลงมาตามพระวินิจฉัยของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ¹⁰⁸ ส่งผลถึงการกำหนดยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะไทยด้วย พระราชนิพนธ์เรื่องแรกๆ ที่ได้กล่าวถึงศิลปะสมัยต่างๆ ในสยามประเทศคือตำนานพุทธเจดีย์สยามหรือตำนานพระพุทธรเจดีย์ เมื่อพ.ศ. 2469¹⁰⁹ ตำนานพระพุทธรเจดีย์มีเนื้อหาหลักกล่าวถึงประวัติและการ

¹⁰⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชปรารภเรื่องพระพุทธรชินราช, หน้า 4 – 6.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20 – 21.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

¹⁰⁸ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา พิมพ์ครั้งที่ 8. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534), หน้า 3.

¹⁰⁹ หนังสือนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกในชื่อตำนานพุทธเจดีย์ เมื่อพ.ศ. 2469 เพื่อแจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาชุ่ม พระมารดาของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2490 มีการแก้ไขเพิ่มเติมและเปลี่ยนชื่อเป็นตำนานพระพุทธรเจดีย์ และใช้ชื่อนี้ในการพิมพ์ครั้งต่อๆ มา ฉะนั้น ผู้วิจัยจะใช้ชื่อว่าตำนานพระพุทธรเจดีย์ เช่นกัน

โปรดดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรเจดีย์ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า

สร้างพุทธเจดีย์ตลอดจนรูปเคารพต่างๆ ตั้งแต่สมัยหลังพุทธกาลเป็นต้นมา โดยแบ่งตามคติพระพุทธรูปนิกายต่างๆ และตามยุคสมัย ส่วนที่น่าสนใจคือ “ตอนที่ 9 ว่าด้วยพุทธเจดีย์ในสยามประเทศ” กล่าวถึงพระเจดีย์และพระพุทธรูปลักษณะต่างๆ ที่ค้นพบในดินแดนไทย แบ่งออกเป็น 7 ยุคสมัย คือ สมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย สมัยลพบุรี สมัยเชียงแสน สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์¹¹⁰ อาจเรียกได้ว่าเป็นการกำหนดรูปแบบยุคสมัยทางศิลปะไทยขึ้นเป็นครั้งแรก

หลังจากนั้นเป็นต้นมา การแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะไทยได้ยึดถือตามพระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นหลัก แม้จะมีการปรับเปลี่ยนชื่อเรียกหรือช่วงระยะเวลาในแต่ละยุคบ้าง แต่โครงสร้างยังเหมือนเดิมคือ แบ่งยุคโดยใช้ชื่อรัฐ/อาณาจักรเป็นเกณฑ์แบบเดียวกับยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ไทย ผู้จัดแบ่งยุคสมัยตามแบบดังกล่าวมีทั้ง ศ. ยอร์ช เซเดส์ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ศ. ม.จ. สุกัทรดิศ ดิศกุล ศ. ดร. สันติ เล็กสุขุม และประยูร อุลุชาฎะ (น. ฅปากน้ำ)¹¹¹ ซึ่งล้วนแต่เป็นบุคคลสำคัญในวงการประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีทั้งสิ้น

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายรูปแบบลักษณะของโบราณสถานและโบราณวัตถุเนื่องในศาสนาพุทธของในสมัยต่างๆ ไว้ที่น่าสนใจคือ รูปแบบพุทธศิลป์ในสมัยก่อนหน้าสมัยสุโขทัยนั้นมักได้แบบอย่างหรือรับอิทธิพลมาจากภายนอก เช่น อินเดีย ขอม ฯลฯ แม้ว่าโบราณสถานและโบราณวัตถุเหล่านี้จะพบในประเทศไทยก็ตามและไม่ได้บ่งชี้อย่างชัดเจนว่าช่างผู้สร้างผลงานเหล่านั้นเป็น “คนไทย”¹¹² แต่เมื่อก้าวถึงพระพุทธรูปและพุทธเจดีย์สมัยสุโขทัย จะได้รับการอธิบายอีกแบบหนึ่งว่าสร้างโดยชนชาติไทยและยังมีการผสมผสานรูปแบบช่างจนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะไม่เหมือนใคร ถือเป็นคุณสมบัติสำคัญของศิลปะสุโขทัย กล่าวได้ว่าเป็นจุดกำเนิดของความคิดเรื่องศิลปะสุโขทัยอย่างเป็นรูปธรรม

“...การสร้างพุทธเจดีย์ในสมัยสุโขทัยจึงสร้างตามคติลังกาเป็นพื้น แต่ถึงกระนั้นพึงสังเกตเห็นอุปนิสัยของชนชาติไทยได้ ว่าไม่ทิ้งของดีของงามแม้เกิดขึ้นในลัทธิอื่นยังคัดเลือกลักษณะที่ดีงามจากช่างต่างสำนักมาผสมกัน เพราะฉะนั้นจึงเกิดเป็นแบบอย่างพุทธเจดีย์สุโขทัย อันควรนับว่าเป็นฝีมือเอก อาจสู้สมัยอื่นๆ ได้...”¹¹³

¹¹⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรเจดีย์, หน้า 187.

¹¹¹ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ประวัติ แนวความคิด และวิธีค้นคว้าวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2551), หน้า 125 – 146.

¹¹² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรเจดีย์, หน้า 187 – 222.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 229.

โบราณสถาน โบราณวัตถุ และพระพุทธรูปต่างๆ ที่มีอยู่หรือได้มาจากบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือเขตอิทธิพลของสุโขทัยจึงได้ถูกจัดประเภทให้เป็น “ศิลปะสุโขทัย” การก่อรูปและสร้างคำอธิบายให้ศิลปะสุโขทัยว่าเป็นศิลปะไทยที่มีเอกลักษณ์ สวยงามเป็นอุดมคติไม่แพ้ประวัติศาสตร์ชาติไทยกระแสหลักเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาี้และได้รับการสานต่อจากนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ เช่น ศ. ยอร์ช เซเดส์ หลวงบริบาลนรินทร์ ศ. ศิลป์ พีระศรี ศ. ม.จ. สุกัทรดิศดิศกุล เขียน ยัมศิริ สงวน รอดบุญ เป็นต้น

ศิลปะสุโขทัยมีภาพลักษณ์เป็นศิลปะไทยแท้ มีลักษณะที่ “คลาสสิก” สะท้อนความรุ่งเรืองของบ้านเมือง ความคิดสร้างสรรค์และศรัทธาต่อพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท นอกจากลักษณะโดยรวมของศิลปะสุโขทัยที่ผู้วิจัยกล่าวถึงไปในตอนต้นแล้ว จะขอยกตัวอย่างเพิ่มเติมเกี่ยวกับการอธิบายความพิเศษ การพรรณนาความงดงาม และการตีความศิลปะสุโขทัยจากผลงานของนักประวัติศาสตร์ศิลปะคนสำคัญหลายท่านเพื่อแสดงให้เห็นถึงกระแสความคิดเรื่องประวัติศาสตร์ศิลปะสุโขทัยซึ่งยังคงอยู่ในสังคมไทยและส่งผลถึงความเข้าใจของคนทั่วไปด้วย เช่น ศ. ศิลป์ พีระศรี กล่าวถึงศิลปะสุโขทัยโดยเชื่อมโยงเข้ากับเอกลักษณ์ความเป็นไทยและการเป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินไทยตั้งแต่ยุคอดีตจนถึงปัจจุบัน คำอธิบายเช่นนี้เปรียบเสมือนข้อสรุปอย่างหนึ่งที่ว่าสุโขทัยเป็นยุคทองและศิลปะสุโขทัยเป็นศิลปะไทยแท้ ตามตัวอย่างดังนี้

“...ศิลปินสมัยสุโขทัยได้บรรลุลักษณะพิเศษโดยเฉพาะของชนชาติไทยไว้ในงานประติมากรรมของตนเอง ซึ่งลักษณะของเชื้อชาติเหล่านี้ ได้ถ่ายทอดจากงานประติมากรรมมาสู่งานจิตรกรรมอีกต่อหนึ่งด้วย (...) เพราะว่าศิลปินปัจจุบันนั้น จะโดยจิตสำนึกหรือปราศจากจิตสำนึกก็ตาม ได้ยอมรับเอาความบันดาลใจจากศิลปะแห่ง “ยุคทอง” ของเราไว้ เรื่องนี้ไม่เกี่ยวกับความรู้สึกของการลอกเลียนแบบ หรือความปรารถนาที่จะเนรมิตศิลปะในลัทธินิยมการฟื้นฟูศิลปะของยุครุ่งเรืองแต่อย่างใด หากแต่เป็นดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าเป็นเพราะศิลปินสมัยสุโขทัยได้ประทับใจลักษณะที่แท้จริงของชนชาติไทย ลงไว้ในศิลปะของตน และลักษณะของเชื้อชาติดังกล่าวนี้อาจดำรงอยู่ชั่ววันรันดร

อิทธิพลอันยิ่งใหญ่ของศิลปะสุโขทัยนั้น มีอยู่ทั่วไปในแบบอย่างอื่นๆ ของศิลปะไทย ซึ่งอาจสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูปในภาคเหนือและในสมัยอยุธยาด้วย”¹¹⁴

¹¹⁴ ศิลป์ พีระศรี, “ศิลปะสุโขทัย.” ใน ศิลปวิชาการ: ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี, 261 – 281. วิทยาลัยสุวรรณ, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี อนุสรณ์, 2546), หน้า 277. การเน้นตัวหนาและการสะกดคำลงไว้ตาม

งานเขียนเกี่ยวกับศิลปะสุโขทัยของศ. ศิลป์ พีระศรี ล้วนเป็นไปในแนวทางนี้แทบทั้งสิ้น นอกจากนี้ ลูกศิษย์ของท่านยังได้รับอิทธิพลไปด้วย เช่น งานเขียนของเขียน ยิ้มศิริ พรรณนาถึงความเป็ยยุคทองของสุโขทัยทั้งด้านการเมือง การปกครอง สังคมและศาสนาที่เจริญถึงขีดสุดและส่งผลให้ช่วงเกิด “พุทธปัญญา” สร้างสรรค์ทางศิลปะที่ยอดเยี่ยม เช่น

“ความไหวตัวอย่างสูงสุดของการสร้างพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยนั้นอยู่ที่ ศิลปิน คือ ช่วงสั้น มีสุนทรียภาพอันประเสริฐเป็นเลิศ ศิลปินได้เข้าถึงข้อเท็จจริงในธรรมของพระศาสนา ศิลปินมีความเป็นอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ศึกษาธรรมชาติ และแล้วจึงเนรมิตงานออกมาเป็นเอกเทศไม่ขึ้นอยู่กับอิทธิพลใดๆ อีกต่อไป การสร้างพระพุทธรูปสมัยนี้จึงมีความสมบูรณ์อย่างยอดเยี่ยม หาสมาชิกเสมอเหมือนได้ยาก...”¹¹⁵

เมื่อกล่าวถึงพระพุทธรูป สิ่งนี้เป็นสัญลักษณ์สำคัญยิ่งของศิลปะสุโขทัยเพราะได้รับการยกย่องจากนักประวัติศาสตร์ศิลปะว่ามีลักษณะอ่อนช้อยงดงาม โดยเฉพาะพระปางมารวิชัย พระสีอิริยาบถ (ยืน เดิน นั่ง นอน) และพระปางลีลา ซึ่งช่างสุโขทัยนิยมสร้าง หลวงบริบาลบุรีรักษ์ได้กล่าวถึงลักษณะที่โดดเด่นของการพระพุทธรูปสุโขทัยไว้ว่า “บรรดาศิลปะทั้งหมดของประเทศไทย ศิลปะ (การทำพระพุทธรูปของ) สมัยสุโขทัยเป็นความคิดความอ่านของตนเองมากที่สุด และทำให้เกิดความเลื่อมใสได้มากที่สุด”¹¹⁶ โดยเฉพาะพระพุทธรูปชินราชซึ่งมีการพรรณนาถึงความงดงามอย่างอัศจรรย์ว่า “...ความงามของพระพุทธรูปชินราชเป็นความงามที่สามารถจะหน่วงเหนี่ยวใจมนุษย์ แม้ไม่เคยนับถือพระพุทธรูปศาสนาเลยก็ให้เปลือยเปลือยในการชมพระลักษณะของพระองค์ได้ตั้งหลายชั่วโมง...”¹¹⁷ เนื่องด้วยพุทธปฏิมาของสกุลช่างสุโขทัยนั้นมีความพิเศษคือ “...รูปปฏิมาเหล่านี้แสดงให้เห็นลักษณะอันเหนือโลกก็อย่างแจ่มชัดเป็นพิเศษ และความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ในอุดมคติอันสูงสุดของพระพุทธรูปศาสนา แบบรูปงามสง่าและเรียบร้อยที่สุด” อีกทั้งยังมีลักษณะเมตตากรรณา

ต้นฉบับ บทความนี้แปลโดยเขียน ยิ้มศิริ แต่ไม่ได้ลงวันที่ที่ศ. ศิลป์เขียน อย่างไรก็ตาม พอจะประมาณได้ว่าเขียนก่อน พ.ศ. 2505 ซึ่งเป็นปีที่ท่านถึงแก่กรรม

¹¹⁵ เขียน ยิ้มศิริ, **พุทธานุสรณ์** (พระนคร: บุญส่งการพิมพ์, 2500), หน้า 95.

¹¹⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ หลวงบริบาลบุรีรักษ์, **เรื่องโบราณคดี จากลายพระหัตถ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กับ ของศาสตราจารย์หลวงบริบาลบุรีรักษ์** (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2503), หน้า

166. วงเล็บและการสะกดคำคงไว้ตามต้นฉบับ

¹¹⁷ หลวงบริบาลบุรีรักษ์, **ขุมนุมโบราณคดี** (พระนคร: เขมมบรรณกิจ, 2503), หน้า 110.

อ่อนหวาน นำเลื่อมใสต่างจากพระพุทธรูปสมัยทวารวดี ลพบุรี และเชียงแสนที่ “เป็นของดูไม่เคลื่อนไหวและวางอุเบกขาเฉยๆ”¹¹⁸ ความงดงามมีเอกลักษณ์ของพระพุทธรูปสุโขทัยได้ถูกให้ความหมายว่าเป็นเพราะศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนา เป็นการเคารพอย่างสูงสุดของช่างสมัยสุโขทัย ยิ่งตอกย้ำความพิเศษของศิลปะสุโขทัยที่มีรูปแบบงามสง่าแต่แฝงไว้ด้วยความกลมกลืน เรียบง่าย และสมถะสมกับเป็นศิลปะที่มีเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาขึ้นไปอีก

นอกจากภาพที่ปรากฏแก่สายตาผู้คนและถูกให้ความหมายไปในทางงดงามเป็นเลิศแล้ว ศิลปะสุโขทัยยังได้รับการตีความมากขึ้นไปอีกซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการเชื่อมโยงเรื่องสุโขทัยภายใต้ความคิดแบบประวัติศาสตร์ชาติเข้ากับศิลปะ เช่น ในบทความที่ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2497 ของศ. ยอร์ช เซเดส์ เน้นย้ำให้เห็นว่าศิลปะสุโขทัยเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการต่อต้านผู้รุกรานอย่างพวกขอม ทั้งยังให้ความหมายที่ยิ่งใหญ่ว่าศิลปะที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองนี้เกิดขึ้นเพราะ “ความพยายามที่จะเป็นอิสระของชนชาติไทย”¹¹⁹ ดังคำอธิบายว่า

“...ช่างไทยทำงานในบรรยากาศแห่งการปฏิวัติ ในปฏิบัติการต่อต้านสิ่งซึ่งเป็นขอมทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นทั้งด้านการเมือง สังคมหรือทางด้านพุทธปัญญา ไม่ว่าช่างไทยจะทำไปโดยรู้สึกตัวหรือไม่ เขาก็ได้สร้างศิลปกรรมแบบที่แตกต่างที่สุดจากศิลปขอม”¹²⁰

ตัวอย่างสำคัญอีกเรื่องหนึ่งคือการตีความพุทธลักษณะพระพุทธรูปสุโขทัยของหลวงวิจิตรวาทการในปาฐกถาเรื่อง “วัฒนธรรมสุโขทัย” แสดงที่กรมโฆษณาการ วันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2482 เห็นได้ชัดว่าหลวงวิจิตรวาทการพยายามเชื่อมโยงกับนโยบายรัฐนิยมของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาชาติให้รุ่งเรือง มีวัฒนธรรม และทำให้คนไทยรู้สึกรักชาติ

“พระพุทธรูปที่พอจะลงความเห็นเชื่อได้ว่าพ่อขุนรามคำแหงทรงสร้างก็มีเพียง 3 ชนิด คือ พระเดิน พระยืน และพระมารวิชัย ชนิดที่จะได้พบเห็นมากที่สุดคือ พระพุทธรูปในท่าเดินซึ่งเรียกว่า พุทธลีลา ซึ่งเป็นเครื่องสอนใจคนให้ก้าวเดิน

¹¹⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, เรื่องโบราณคดี จากลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับ ของศาสตราจารย์หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, หน้า 169 และ 177 – 178.

¹¹⁹ ยอร์ช เซเดส์, “ศิลปะไทยสมัยสุโขทัย,” ใน ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่ทุ่งตึก และความสำคัญต่อประวัติศาสตร์สมัยโบราณแห่งประเทศไทย ศิลปะไทยสมัยสุโขทัย ราชธานีนุชนครของไทยในพุทธศตวรรษที่ 19 (พระนคร: คุรุสภา, 2507), หน้า 118 - 119.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

ให้ก้าวหน้าไม่หยุดเฉย...การสร้างพระพุทธรูปเดินไว้มากๆ ก็เพื่อให้คนบูชาความ
ขยันขันแข็ง และความก้าวหน้า นอกจากพระพุทธรูปเดิน ก็มีพระพุทธรูปยืน เช่น
พระอัฐฐารส ซึ่งสอนใจคนถึงอุฏฐานะสัมปทา ความขยันหมั่นเพียรและความ
ไม่ประมาท หากเป็นพระนั่งก็มีแต่แบบปางมารวิชัย ซึ่งสอนให้ต่อสู้เอาชนะ...เป็น
เครื่องสอนใจให้ต่อสู้ไม่ถอยหนี”¹²¹

พื้นฐานความคิดของการตีความแบบนี้มิได้แตกต่างไปจากการตีความของศ. ยอร์ช เซเดส์
ในแง่ที่ว่าสภาพการเมือง สังคม ศาสนา และความคิดของผู้คนมีผลต่อการสร้างสรรค์ทางศิลปะ
แม้ว่าเหตุผลที่หลวงวิจิตรวาทการ ใช้นับสนุนความคิดของตนเองจะฟังดูไม่สมเหตุผลเท่าใดนัก
แต่การตีความเช่นนี้เป็นการให้คุณค่าแก่ศิลปะสุโขทัยและตอกย้ำความเป็นอุดมคติมากยิ่งขึ้น

ประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักได้เกิดปัญหาข้อโต้แย้งขึ้นมาหลายเรื่อง ปัญหาดังกล่าว
กระทบต่อประวัติศาสตร์ศิลปะสุโขทัยด้วยเพราะ โครงเรื่องและเนื้อหาของศิลปะสุโขทัยเป็นส่วน
หนึ่งของประวัติศาสตร์ชุดนี้แยกไม่ออก เพียงแค่ข้อสงสัยเรื่องศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงก็
กระเทือนไปถึงการกำหนดอายุศิลปะสุโขทัยจนนำมาสู่การทบทวนความรู้ครั้งใหญ่ ข้อถกเถียง
ในทางประวัติศาสตร์ศิลปะมักวนเวียนอยู่กับเรื่องนี้¹²² ส่วนความงดงาม ความเป็นอุดมคติ และ
ความเป็นไทยแท้ของศิลปะสุโขทัยยังคงอยู่และเป็นภาพลักษณ์ของศิลปะสุโขทัยตราบเท่าทุกวันนี้

เหตุที่ภาพลักษณ์เช่นนี้ยังอยู่ในสังคมไทยเป็นเพราะประวัติศาสตร์ศิลปะสุโขทัยเป็นเรื่อง
เดียวกับประวัติศาสตร์ชาติไทยกระแสหลัก ความรู้ที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่เมื่อพ.ศ. 2469 ในหนังสือ
ตำนานพระพุทธรเจดีย์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ปรากฏภาพได้รับการยอมรับมาตั้งแต่ต้น โดย
ไม่มีผู้ใดแย้งหรือหักล้างพระมติ ทั้งยังมีการเสริมส่ง อธิบายเพิ่มเติม และตีความไปในทางที่เป็น
อุดมคติยิ่งขึ้นอีกด้วย ความรู้ชุดดังกล่าวยังสืบทอดกันมาในหมู่นักประวัติศาสตร์สายอนุรักษนิยม
เป็นส่วนใหญ่และถูกสร้างให้กลายเป็นความคิดกระแสหลักในสังคมไทย

อย่างไรก็ตาม มีผู้ออกมาโต้แย้งบ้างแต่ไม่สามารถทำอะไรได้มากนัก เช่น ดร. พิริยะ ไกร
ฤกษ์ เสนอให้ทบทวนเรื่องการกำหนดอายุศิลปะและตรวจสอบความถูกต้องของการสร้างองค์
ความรู้ทางประวัติศาสตร์ศิลปะสุโขทัย ผ่านบทความ “ประวัติศาสตร์ศิลปะสุโขทัย โครงสร้างที่
ต้องเปลี่ยนแปลง” ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2537 ต่อมา มีการปรับปรุงและพิมพ์รวมเล่มในพ.ศ.

¹²¹ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, “วัฒนธรรมสุโขทัย,” ใน ปาฐกถาและคำบรรยาย เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์
บุ๊คส์, 2546), หน้า 390 – 391.

¹²² ชำนาญ แสนศิริโฮม, “โลกศิลปะ” กรุงเทพฯ พ.ศ. 2325 – 2510: การเปลี่ยนแปลงในความคิด “ศิลปะสุโขทัย”, หน้า
129.

2545 พิริยะได้แสดงให้เห็นถึงข้อบกพร่องของการกำหนดอายุศิลปะสุโขทัยที่อยู่ในที่อยู่ในหนังสือพระราชนิพนธ์**เที้ยวเมืองพระร่วง** เนื่องจากใช้วิธีการเทียบเคียง โบราณสถานนิรนามที่พบในเมืองเก่าสุโขทัยและสวรรคโลกกับสถานที่ที่กล่าวถึงในพงศาวดารและศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็นข้อมูลหลัก พิริยะเห็นว่าอาจมีความผิดพลาดทางด้านระเบียบวิธีวิจัยและควรได้รับการทบทวนใหม่ รวมทั้งตรวจสอบจากหลักฐานอื่นๆ เช่น หลักฐานภาพวาดลายเส้นในบันทึกของชาวต่างชาติ แต่ปัญหาที่ทำให้การกำหนดอายุนี้เปลี่ยนแปลงได้ยากเป็นเพราะพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปทั้งจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ศ. ยอร์ช เซเดส์ รวมไปถึงนักวิชาการในปัจจุบันด้วย แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้การกำหนดอายุรัดกุมขึ้นบ้างแต่ “โครง” เดิมจาก**เที้ยวเมืองพระร่วง**ยังคงอยู่ ทำให้การค้นคว้าและการถกเถียงของนักวิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะยังติดกรอบอยู่กับภาพประวัติศาสตร์สุโขทัยใน**เที้ยวเมืองพระร่วง** และวนเวียนอยู่กับเรื่องที่ว่าโบราณสถานแต่ละแห่งสร้างขึ้นในสมัยกษัตริย์สุโขทัยพระองค์ใดแต่ไม่สามารถหลุดกรอบของยุคสมัยได้¹²³ ข้อเสนอของพิริยะได้รับการตอบสนองบ้าง เกิดการถกเถียงโต้แย้งในวงวิชาการแต่เพียงช่วงหนึ่งก็เงียบไป ปัจจุบัน ภาพลักษณ์ของศิลปะสุโขทัยก็ยังคงเป็นความภาคภูมิใจของชาติ มีคุณค่าต่อการท่องเที่ยวเพราะดึงดูดผู้คนด้วยความเป็นไทยแท้และงดงาม

ในบทนี้ผู้วิจัยกล่าวถึงการสร้างความเป็นอุดมคติซึ่งเกี่ยวพันอย่างลึกซึ้งถึงการอธิบายเรื่องความเป็นไทยแท้ที่มีแบบฉบับมาจากสุโขทัยในฐานะราชธานีแห่งแรก ผ่านเรื่องศิลาจารึก การปกครองแบบพ่อปกครองลูก ชื่อและความหมายของคำว่า “สุโขทัย” รวมไปถึงประวัติศาสตร์ศิลปะสุโขทัยที่ถูกสร้างให้สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ชาติไทยกระแสหลัก จนเรื่องราวติดอยู่ในความทรงจำร่วมของสังคมทุกครั้งเมื่อนึกถึงประวัติศาสตร์สุโขทัย

หลังจากที่ผ่านการสร้างให้สุโขทัยเป็นส่วนหนึ่งของชาติ เป็นราชธานีแห่งแรกในประวัติศาสตร์ไทย ทั้งยังสร้างความเป็นรัฐในอุดมคติให้อีกด้วยแล้ว ในช่วงเวลาต่อไปจะเริ่มมีประวัติศาสตร์กระแสตรงขึ้นมาโต้แย้ง รวมทั้งยังมีการสืบทอดเรื่องเล่า คำโครงประวัติศาสตร์ฉบับทางการและส่งเสริมประวัติศาสตร์กระแสหลักให้แข็งแกร่งขึ้นอีกด้วย

¹²³ โปรดุ พิริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติศาสตร์ศิลปะสุโขทัย โครงสร้างที่ต้องเปลี่ยนแปลง,” ใน **ศิลปะสุโขทัยและอยุธยา: ภาพลักษณ์ที่ต้องเปลี่ยนแปลง** (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), หน้า 3 – 57.

บทที่ 6

ส่งเสริมและโต้แย้ง: การสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2496 – 2534

สถานะของประวัติศาสตร์สุโขทัยช่วงพ.ศ. 2450 – 2495 ถือได้ว่าเป็น “ยุคสร้าง” ให้สุโขทัยเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทย เนื่องมาจากเกิดแนวคิดเรื่องรัฐชาติ เกิดสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ขึ้น สุโขทัยกลายเป็นราชธานีแห่งแรกของไทย มีภาพลักษณ์เป็นเมืองอุดมสมบูรณ์ มีความสุข การอธิบายประวัติศาสตร์ในหลายเรื่องทั้งการปกครอง กฎหมาย เศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ มักย้อนไปที่สมัยสุโขทัย เนื่องด้วยถือเป็นจุดตั้งต้นของประวัติศาสตร์ไทย มีการให้ความหมายว่าความเป็น “สุโขทัย” คือความเป็น “ไทย” ที่แท้จริงมาแต่ดั้งเดิมและเป็นอุดมคติประวัติศาสตร์และเรื่องราวเหล่านี้ได้กลายเป็นพื้นฐานความคิดสำคัญที่นักประวัติศาสตร์สมัยต่อมาได้ศึกษาต่อยอดหรือโต้แย้งประวัติศาสตร์กระแสหลักที่ถูกสร้างขึ้น

เมื่อถึงช่วงพ.ศ. 2495 จนถึงพ.ศ. 2534 ผู้วิจัยถือว่าเป็นช่วงการ “ส่งเสริมและโต้แย้ง” ประวัติศาสตร์สุโขทัยจะได้รับการสร้างและศึกษาในแง่มุมที่กว้างขวางขึ้น ใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ใหม่ๆ มีการศึกษาต่อยอดความรู้เดิม ประวัติศาสตร์ที่สร้างมาในยุคก่อนหน้านี้อาจกลายเป็นประวัติศาสตร์กระแสหลักหรือประวัติศาสตร์สุโขทัยแบบทางการ ถือเป็นการ “ส่งเสริม” ฐานความคิดและความรู้ประวัติศาสตร์สุโขทัยที่เกิดขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 2450 เป็นต้นมาให้แข็งแกร่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันยังเกิดการ “โต้แย้ง” ประวัติศาสตร์กระแสหลักขึ้นด้วย มีการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยในมุมมองใหม่ๆ ตีความหลักฐานแตกต่างไปจากเดิม เกิดเป็นประวัติศาสตร์กระแสรองและประวัติศาสตร์ทางเลือกขึ้นมาท้าทายหรือคัดค้านประวัติศาสตร์กระแสหลัก

ในบทที่ 6 ผู้วิจัยจะกล่าวถึงการสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักและกระแสรอง วิเคราะห์ฐานความคิดที่รับรองประวัติศาสตร์เหล่านี้ อยู่ วิเคราะห์ลักษณะการรับส่งหรือต่อต้านกันทางแนวคิด รวมไปถึงการดำรงอยู่ของประวัติศาสตร์สองกระแสนี้ในสังคมไทยซึ่งเป็นตัวบอกได้ว่าเหตุใดประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักจึงยังดำรงอยู่ในสังคมไทยมาจนถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาพบว่าประวัติศาสตร์กระแสหลักมีอิทธิพลอย่างสูงและดำรงตนอย่างมั่นคง แข็งแกร่งในสังคมไทย เนื่องมาจากได้รับการสร้างโดยชนชั้นนำไทยและแม้จะเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วก็ยังคงมีผู้สืบทอดเรื่องราวนี้ โดยเฉพาะรัฐไทยซึ่งเป็นผู้ควบคุมความรู้กลุ่มสำคัญ อีกทั้งยังเป็นเรื่องเล่าที่สอดคล้องกับความรับรู้ของสังคมไทย ประวัติศาสตร์กระแสรองที่ดูเสมือนว่าออกมาโต้แย้งประวัติศาสตร์กระแสหลักกลับถูกคัดค้านเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์กระแสหลักหรือมิฉะนั้นก็เป็นเพียง “เรื่องเล่า” ในอีกแง่หนึ่ง ทำได้เพียง “คัดง้าง” แต่ไม่มีพลังพอที่ “ล้มล้าง” ประวัติศาสตร์ฉบับทางการของรัฐไทยได้

6.1 ประวัติศาสตร์นิพนธ์สุโขทัยกระแสหลัก

ก่อนทศวรรษที่ 2490 เนื้อหาประวัติศาสตร์สุโขทัยมักเป็นไปในแนวประวัติศาสตร์ชาติ เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ การปกครอง ความรุ่งเรืองและเสื่อมโทรมของอาณาจักรเป็นส่วนใหญ่ ภาพลักษณ์ของสุโขทัยค่อนข้างเป็นยุคสมัยที่ดั่งงามและเป็นอุดมคติ สมเป็นราชธานีแห่งแรก จุดเริ่มต้นความเป็นไทยแท้ เป็นไปตามประวัติศาสตร์นิพนธ์ในแนวทางของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประวัติศาสตร์กระแสนี้ยังคงดำเนินต่อมาและแพร่กระจายไปในวงกว้างยิ่งขึ้น โดยมีผู้สืบทอดและสร้างเสริมป็นนักประวัติศาสตร์อนุรักษนิยมที่ดำเนินรอยตามพระวินิจฉัยของพระองค์และได้รับอิทธิพลจากแนวคิดประวัติศาสตร์ชาติที่เน้นความต่อเนื่องของยุคสมัยและราชธานีหลักทั้ง 4 แห่ง นอกจากนี้ รัฐยังมีบทบาทในการสร้างและส่งเสริมประวัติศาสตร์สุโขทัยในแบบที่รัฐต้องการผ่านช่องทางสื่อสาร รวมไปถึงโครงการต่างๆ ด้วย

ย้อนไปในสมัยสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อพ.ศ. 2488 โดยเฉพาะในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ครั้งที่ 2 (8 เมษายน 2491 – 16 กันยายน 2500) เกิดความสนใจเรื่องโบราณคดีของสุโขทัยอย่างจริงจังจนเป็นจุดเริ่มต้นการเข้าไปขุดค้นรวมทั้งบูรณะฟื้นฟูเมืองเก่าสุโขทัย เมื่อพ.ศ. 2496 จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรมในขณะนั้น เดินทางไปเยี่ยมราษฎรและตรวจราชการที่จังหวัดทางภาคเหนือ รวมทั้งจังหวัดสุโขทัยและเขตเมืองเก่าด้วย จอมพล ป. พิบูลสงคราม เห็นว่าสุโขทัยควรได้รับการฟื้นฟูบูรณะ¹ เมื่อตัดสินใจจะบูรณะจึงได้มีการหาข้อมูลและแผนที่มาประกอบการพิจารณาว่าจะวางแผนดำเนินการอย่างไร ขณะนั้นข้อมูลทางโบราณคดีของเมืองเก่าสุโขทัยยังมีน้อย ไม่มีรายละเอียดมากมายนัก สิ่งที่สามารถได้มาขึ้นต้นคือแผนที่เมืองเก่าสุโขทัยและหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีแผนที่เมืองสุโขทัยเก่าอีกชุดหนึ่งอยู่ในเล่ม²

ในปีเดียวกัน คณะรัฐมนตรีลงมติให้ปรับปรุงจังหวัดสุโขทัยเป็น “จังหวัดวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของชาติ”³ มีการจัดตั้งโครงการ จัดสรรงบประมาณ และตั้งคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะเมืองเก่าจังหวัดสุโขทัย ต่อมาได้ตั้ง “คณะอนุกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัย” อีกคณะหนึ่งเพื่อจัดทำหนังสือคู่มือการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย มีพระยาอนุমানราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ) นักปราชญ์และนักการศึกษาคนสำคัญของไทยเป็นประธานอนุกรรมการ มีอนุกรรมการอีก

¹ “เชิดชูสุโขทัย,” สยามรัฐ (3 มิถุนายน 2496)

² หจข., ศธ. 0701.26.1.1/1 (10) เรื่อง “แต่งตั้งข้าราชการ”. และ หจข., ศธ. 0701.26.1.1/1 (13) เรื่อง “เรื่องปรับปรุงจังหวัดสุโขทัย”.

³ หจข., ศธ. 0701.26.1.1/1 (12) เรื่อง “หนังสือจากอธิบดีกรมศิลปากร พันโท หลวงรณสิทธิพิชัย ถึงผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย วันที่ 15 มิถุนายน 2496.”

6 ท่านคือ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์) ผู้ชำนาญการด้านโบราณคดีไทยและต่อมาเป็นคนบดเคี้ยวคนแรกของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ระหว่างพ.ศ. 2498 – 2504 นายชนิต อยู่โพธิ์ ต่อมาเป็นอธิบดีกรมศิลปากรในพ.ศ.2500 นายตรี อมาตยกุล ผู้มีบทบาทสำคัญในการเขียนหนังสือประวัติศาสตร์สุโขทัย ม.ร.ว.สุมณฑาติ สวัสดิกุล อาจารย์แผนกวิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นายชิน อยู่ดี นักวิชาการด้านโบราณคดี และนายสมพร อยู่โพธิ์ ผู้สนใจด้านพุทธศิลป์และมีผลงานเรื่องพระพุทธรูปปางต่างๆ ในประเทศไทย⁴ ในเวลาต่อมา ส่วนหนึ่งของบุคคลกลุ่มนี้ได้เป็นคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย มีส่วนสำคัญในการสร้างประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์สุโขทัยฉบับทางการ

ภาพที่ 6.1 คณะอนุกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัยและช่างภาพ พร้อมด้วยผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย

ถ่ายรูป ณ วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2496

(ที่มา: ชนิต อยู่โพธิ์, งานบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย (พระนคร: กรมศิลปากร, 2507)

แถวหน้า นายตรี อมาตยกุล หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ พระยาอนุমানราชชน

นายเช่อม ศิริสนธิ (ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย) นายชนิต อยู่โพธิ์

แถวหลัง นายชลหมู่ ชลานุเคราะห์ (ผู้ช่วยช่างภาพ) นายระบิล บุนนาค (ช่างภาพ)

ม.ร.ว.สุมณฑาติ สวัสดิกุล นายสมพร อยู่โพธิ์

⁴ ชนิต อยู่โพธิ์, “คำสั่งกระทรวงวัฒนธรรมที่ 84/2496 เรื่อง ตั้งคณะกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัย,” ในงานบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมราชวงศ์ สุมณฑาติ สวัสดิกุล วันที่ 31 พฤษภาคม 2507, (พระนคร: กรมศิลปากร, 2507), หน้า 68 – 69.

สิ่งที่น่าสนใจคือในเวลานั้นเป็นระยะที่รัฐบาลไทยกำลังเฟ้ระวังภัยคอมมิวนิสต์ ในขั้นแรก คณะรัฐมนตรีมีมติมอบหมายให้กระทรวงวัฒนธรรมรับไปพิจารณาดำเนินการฟื้นฟูจังหวัดสุโขทัย เพื่อ “เตรียมไว้ต่อต้านวิธีดำเนินการจัดตั้งรัฐไทยอิสระของฝ่ายคอมมิวนิสต์” เมื่อเรื่องผ่านการพิจารณาแล้ว จุดมุ่งหมายการฟื้นฟูบูรณะสุโขทัยคือการทำให้สุโขทัยเป็นที่ศึกษาทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของชาติ⁵ นับว่าน่าสนใจอย่างยิ่งที่รัฐบาลขณะนั้นคิดเอา “ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย” มาสู้กับคอมมิวนิสต์ เพื่อให้คนไทยได้สำนึกในความเป็นไทยที่ยังคงมีอิสระ กินดี อยู่ดี อยู่ในชาติที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน มีวัฒนธรรมที่งดงาม ตรงข้ามกับพวกคอมมิวนิสต์ กล่าวได้ว่าเป็นการแยกแยะ “ความเป็นไทย” และ “ความเป็นคอมมิวนิสต์” ออกจากกัน เรื่องฟื้นฟูความเป็นไทยสู้ภัยคอมมิวนิสต์จึงน่าขบคิดต่อไปว่ารัฐบาลได้ทำเช่นนี้หรืออย่างน้อย มีความคิดว่าจะทำกับจังหวัดใดอีกบ้าง

นอกจากการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดและเมืองเก่าสุโขทัยแล้ว ความสนใจประวัติศาสตร์สุโขทัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามมีอยู่มากพอสมควร เช่น เมื่อถึงวาระครบรอบวันคล้ายเกิดของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2498 มีการจัดพิมพ์หนังสือประวัติศาสตร์สุโขทัย (ภาค 1) ขึ้นมา โดยรวบรวมงานเขียนเก่าที่เคยตีพิมพ์มาแล้วมาตีพิมพ์อีกครั้ง ส่วนใหญ่เป็นเรื่องประวัติศาสตร์สุโขทัย ตำนานเรื่องพระร่วง รวมไปถึงงานเขียนสำคัญของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เช่น เรื่องลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ เรื่องสงวนรักษาของโบราณ ฯลฯ งานของศาสตราจารย์ยอร์ช เซเคส์ และหลวงวิจิตรวาทการ เป็นต้น⁶ หนังสือเล่มนี้เป็นตัวอย่างสำคัญที่ทำให้เห็นว่าความสนใจเรื่องประวัติศาสตร์สุโขทัยก่อนหน้าปีพ.ศ. 2500 ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการเข้าไปขุดค้นโบราณสถานจากโครงการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัย ก่อนที่งานเขียนใหม่ๆ เกี่ยวกับสุโขทัยจะถูกผลิตออกมาหลังปีพ.ศ.2500

ผลงานสำคัญที่แพร่หลายไปสู่ประชาชนในช่วงนี้ก็คือ บทละครประวัติศาสตร์เรื่อง “อานุกาพพ่อบุณรามคำแหง” ประพันธ์โดยหลวงวิจิตรวาทการและแสดงใน พ.ศ. 2497 เป็นละครเรื่องแรกในชุด “อานุกาพ”⁷ เนื่องจากจอมพล ป. พิบูลสงครามเห็นว่าบ้านเมืองว่างเว้นจากการปลุกใจมานานจึงให้หลวงวิจิตรวาทการประพันธ์ละครเพื่อแสดงให้ประชาชนชม “อานุกาพพ่อบุณรามคำแหง” มีแก่นเรื่องอยู่ที่การรวมนครศรีธรรมราชเข้ากับอาณาจักรไทย พร้อมทั้งเชิดชูพระ

⁵ หจข., ศธ. 0701.26.1.1/12 (29 – 30) เรื่อง “ฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัยให้เป็นที่ศึกษาทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ฯลฯ” คงตัวสะกดไว้ตามต้นฉบับ

⁶ โปรดดู จอมพล ป. พิบูลสงคราม, ประวัติศาสตร์สุโขทัย (ภาค 1) พิมพ์แจกเนื่องในวาระคล้ายวันเกิด 14 กรกฎาคม พุทธศักราช 2498, (พระนคร: บริษัทไทยบริการจำกัด, 2498)

⁷ ละครหลวงวิจิตรวาทการชุด “อานุกาพ” ประกอบไปด้วย อานุกาพพ่อบุณรามคำแหง (พ.ศ.2597), อานุกาพแห่งความเสียสละ (พ.ศ.2498), อานุกาพแห่งความรัก (พ.ศ.2499) และอานุกาพแห่งศีลสัตย์ (พ.ศ.2500)

เกียรติพ่อขุนรามคำแหง ลักษณะเนื้อเรื่องเห็นได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการอ้างอิงศิลาจารึกหลักที่ 1 และพงศาวดารมอญเรื่องราชาธิราช เสริมด้วยจินตนาการของตนเอง พ่อขุนรามคำแหงจะแทนพระองค์เองว่า “กู” มีตัวละครเอกตัวหนึ่งสมมติให้ชื่อ สามศร บุตรขุนสามชน เจ้าเมืองจอด ต้องการแก้แค้นให้บิดาที่ถูกพ่อขุนรามคำแหงสังหารเมื่อคราวชนช้างกัน เมื่อถูกจับตัวได้ พ่อขุนรามคำแหงไม่ลงโทษแต่กลับชุบเลี้ยงเพราะเห็นว่าสามศรเป็นคนมีความตั้งใจแน่วแน่และสามารถรักษาความลับได้ดี ในที่สุดสามศรกลายเป็นทหารเอกกำลังสำคัญที่ช่วยต่อสู้รวบรวมอาณาจักรไทยทางใต้คือ เมืองนครศรีธรรมราช⁸

แม้บทละครประวัติศาสตร์ชุดนี้จะมีจุดประสงค์เพื่อปลุกใจให้รักชาติ ปลุกฝังประชาชนว่าความรักชาติต้องอยู่เหนือสิ่งอื่นใด ต้องยอมเสียสละเพื่อชาติ อย่างไรก็ตาม มิได้เป็นการทำเพื่อสนองนโยบายสร้างชาติให้เป็นมหาอำนาจอย่างลัทธิรวมไทย (Pan - Thai-ism) อย่างสมัยธนบุรี นโยบายรัฐนิยมและเป็นช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 อย่างในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ครั้งที่ 1 (16 ธันวาคม 2481 – 1 สิงหาคม 2487) แต่ครั้งนี้เป็นไปเพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ที่เริ่มมีในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2⁹ ตามนโยบายจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ประกาศให้ไทยยืนอยู่ข้างโลกเสรีประชาธิปไตยด้วยการรับรองรัฐบาลจักรพรรดิเบ้าได้ของเวียดนามในปีพ.ศ. 2493 และส่งกองทหารไทยไปร่วมรบในสงครามเกาหลีในปีเดียวกัน¹⁰ “อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง” เป็นที่ชื่นชอบจนต้องมีการเพิ่มที่นั่ง เพิ่มรอบการแสดง บางคนดูละครเรื่องนี้ซ้ำ จอมพล ป. พิบูลสงครามประกาศชื่นชมหลวงวิจิตรวาทการลงในราชกิจจานุเบกษาเพื่อให้เป็นเกียรติประวัติสืบไป¹¹

ละครเรื่อง “อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง” ปลุกจิตสำนึกให้ประชาชนรักชาติมากกว่าความสุขส่วนตัวของตนเพราะเป็นหน้าที่ของคนไทยที่ต้องปกป้องรักษาประเทศไว้กว่าไทยจะตั้งขึ้นมาเป็นประเทศได้เช่นนี้ บรรพบุรุษต้องเสียสละเลือดเนื้อมากมาย นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นความรักชาติผ่านตัวละครอย่าง “สามศร” ซึ่งแม้ไม่ใช่คนสุโขทัย แต่สามศรก็เป็นคนไทยคนหนึ่ง รักชาติไทยและทำทุกอย่างเพื่อให้ชาติยิ่งใหญ่ ความรักชาติที่แฝงอยู่ในละครเรื่องนี้มีความหมายถึงการปกป้องชาติให้รอดพ้นจากภัยคอมมิวนิสต์ที่กำลังแทรกแซงรุกรานประเทศ

⁸ ฤดีชนกร พิพันธุ์, “ละครหลวงวิจิตร,” (วิทยานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 323. สามารถอ่านเรื่องย่อได้ที่หน้า 46 – 47.

⁹ ประจักษ์ อนุกรมมาตร์, หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528), หน้า 126.

¹⁰ พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภัวกรพันธุ์, สงครามเวียดนาม สงครามกับความจริงของ “รัฐไทย” (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2549), หน้า 9.

¹¹ “แจ้งความกระทรวงวัฒนธรรม เรื่องชมเชยผู้ประพันธ์บทละครเรื่อง “อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง,” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 71 (10 สิงหาคม 2497), หน้า 1807 – 1808.

ความเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีสุโขทัยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา นอกจากเป็นเพราะความสนใจประวัติศาสตร์ชาติ ต้องการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดและเมืองเก่าสุโขทัยแล้ว ยังเห็นได้ว่ามีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากนโยบายที่ยืนอยู่ข้างประเทศโลกเสรี ประชาธิปไตยและการป้องกันการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์มาสู่ประเทศไทย จึงได้เกิดความพยายามหลายทางที่จะสร้างแนวคิดความเป็นไทยที่ดั้งเดิม มีความเป็นมายาวนาน และชี้ให้เห็นว่าคอมมิวนิสต์ไม่ดี ไม่ใช่ “ไทย” และเป็นภัยต่อประเทศอย่างยิ่ง สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้จะส่งผลถึงการศึกษาด้านประวัติศาสตร์สุโขทัยในยุคหลังพ.ศ. 2500 เป็นต้นมา

ช่วงหลังพ.ศ. 2500 ความเคลื่อนไหวสำคัญในการสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ.2503 กรมศิลปากร ขณะนั้นมีนายชนิด อยู่โพธิ์ เป็นอธิบดี จัดงานสัมมนาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์สุโขทัยขึ้นเป็นครั้งแรกที่จังหวัดสุโขทัย ระหว่างวันที่ 28 มีนาคม – 3 เมษายน พ.ศ. 2503 เนื่องจากเห็นว่าการขุดแต่งบูรณะโบราณสถานที่ยังไม่ทำอย่างเป็นระบบตั้งแต่พ.ศ. 2496 เป็นไปด้วยดีพอสมควร ทั้งยังเห็นว่ามีผู้สนใจเรื่องประวัติศาสตร์สุโขทัยกันมากจึงจัดการสัมมนาเพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าเรื่องสุโขทัยและนำความคิดเห็นที่ได้จากการประชุมสัมมนา มาเป็นแนวทางในการบูรณะโบราณสถานและโบราณวัตถุในจังหวัดสุโขทัยและจังหวัดใกล้เคียงต่อไป¹² ถือเป็นการจัดสัมมนาทางประวัติศาสตร์ครั้งแรกและเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการสัมมนาทางประวัติศาสตร์ตามสถาบันราชการต่างๆ มาจนทุกวันนี้¹³ การจัดงานสัมมนานี้เป็นการกระตุ้นให้เกิดความเคลื่อนไหวทางวิชาการที่สำคัญอย่างยิ่ง ได้รับความสนใจและความสนับสนุนเป็นอย่างดีจากหน่วยราชการทั้งจังหวัดสุโขทัยและจังหวัดใกล้เคียง รวมไปถึงพระภิกษุสงฆ์ นักหนังสือพิมพ์ ประชาชนในท้องถิ่น ถือเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีสุโขทัย การขุดค้นทางโบราณคดีอย่างจริงจังและถูกต้องตามหลักวิธีการได้ช่วยเปิดพื้นที่ใหม่ๆ ใน การศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยให้พ้นไปจากเฉพาะเรื่องในจารึกและตำนานพงศาวดารเก่าๆ ด้วย

สิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งคือ การจัดสัมมนานี้มีจุดประสงค์หนึ่งเพื่อกระจายความรู้ไปในต่างจังหวัด โดยเฉพาะจังหวัดที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เรื่องนั้นๆ โดยตรง การได้เห็น “ของจริง” คือ โบราณสถานและโบราณวัตถุต่างๆ ถือเป็นหัวใจของวิชาโบราณคดีที่ต้องมีการออกสำรวจภาคสนาม นายชนิด อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากร กล่าวปาถกฐาเปิดประชุมไว้อย่างน่าสนใจในกรณีที่มีผู้เสนอว่าเหตุใดจึงไม่จัดการประชุมสัมมนาที่กรุงเทพฯ ดังนี้

¹² ชนิด อยู่โพธิ์, งานบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย (พระนคร: กรมศิลปากร, 2507), หน้า 22 – 23.

¹³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “200 ปี ของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า,” ใน กรุงเทพฯ, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย: ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์, หน้า 28.

“...หลายครั้งหลายหนที่เราพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับสุโขทัย แต่เราไปแจกกันอยู่ที่กรุงเทพฯ พวกกรุงเทพฯ รู้เรื่องสุโขทัยอย่างอ่านนิทานหรือนวนิยาย ไม่ได้เห็นของจริง ได้แต่รู้เรื่อง ส่วนพวกชาวสุโขทัยแท้ๆ นั้น ไม่ค่อยได้รับหนังสือแจกหรือไม่ได้อ่านหนังสือเกี่ยวกับเรื่องของจังหวัดสุโขทัย แต่ได้เห็นโบราณสถาน ได้เห็นโบราณวัตถุเกี่ยวกับประวัติและความเป็นมาของสุโขทัย ความรู้ความเห็นจึงมักไม่ค่อยตรงกัน ด้วยเหตุนี้ เราจึงได้จัดให้มีการสัมมนาขึ้นที่นี่ เพื่อเราจะได้เห็นของจริง ได้อยู่ใกล้สภาพของโบราณสถานนั้นๆ...อย่างน้อยก็คงจะเกิดแนวคิดขึ้นใหม่ในเมื่อเรากลับไปกรุงเทพฯ แล้ว และอาจจะเขียนเรื่องขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรอีกสักเล่มหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นประโยชน์ในการศึกษาต่อไป ภายหลังผู้พูดหรือผู้เขียนนั้นๆ ได้มาเห็นของจริงไปแล้ว วิธีนี้เข้าใจว่าจะเป็นประโยชน์มาก”¹⁴

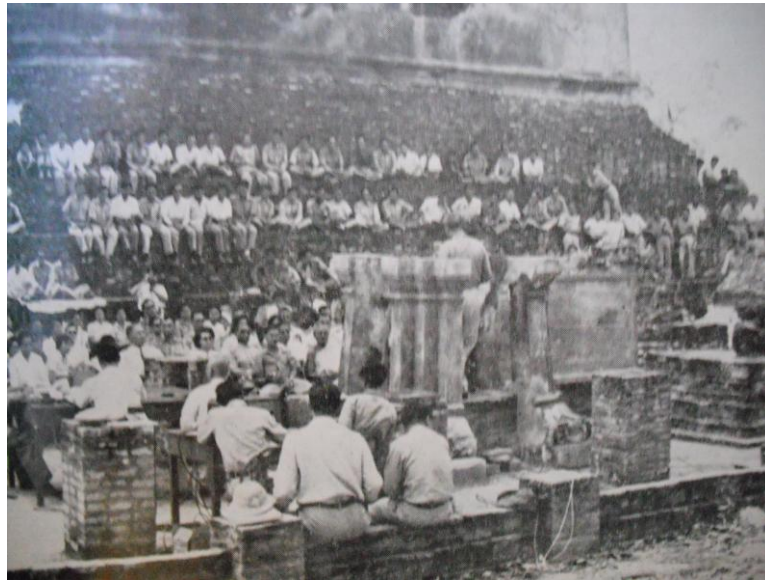

ภาพที่ 6.2 การสัมมนา ณ ห้องประชุมโรงเรียนศรีอินทราทิตย์ (โรงเรียนบ้านเมืองเก่า) จังหวัดสุโขทัย (ที่มา: คำบรรยาย สัมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. 2503 (พระนคร: ศิวพร, 2507)

การจัดสัมมนาในท้องถิ่นจังหวัดสุโขทัย แม้จะเรียกว่าเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไม่ได้เพราะหัวข้อเรื่องเป็นประวัติศาสตร์ชาติโดยตรง แต่ถือเป็นก้าวสำคัญที่คนสุโขทัยและจังหวัดใกล้เคียงจะได้รับรู้ประวัติศาสตร์ชาติที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นตนเอง สถานที่ที่จัดงานสัมมนาครั้งนี้ มีทั้งการจัดในและนอกห้องประชุมคือ ห้องประชุมโรงเรียนศรีอินทราทิตย์ (โรงเรียนบ้านเมืองเก่า)

¹⁴ “คำกล่าวเปิดประชุมสัมมนาทางโบราณคดี ของ นายชนิด อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากร,” ใน คำบรรยาย สัมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. 2503 (พระนคร: ศิวพร, 2507), หน้า 9 – 10.

จังหวัดสุโขทัยและตระเวนไปจัดตามโบราณสถานต่างๆ เช่น วัดมหาธาตุ วัดศรีชุม เตาทูเรียง เป็นต้น ทั้งยังมีการทัศนศึกษาและสำรวจตามแหล่งโบราณสถานทั่วมืองเก่าสุโขทัยด้วย

ภาพที่ 6.3 การบรรยายนอกสถานที่ เรื่องการปกครองสมัยสุโขทัย ณ วัดศรีชุม
(ที่มา: คำบรรยาย สัมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. 2503 (พระนคร: ศิวพร, 2507)

หัวข้อการสัมมนามีทั้งด้าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ พระพุทธศาสนา สถาปัตยกรรม การอ่านจารึก ประเพณี วัฒนธรรม กฎหมาย คนตรี ชลประทาน ฯลฯ กล่าวได้ว่า ครอบคลุมแทบทุกองค์ความรู้ของประวัติศาสตร์สุโขทัยที่มีอยู่ในขณะนั้น โดยมีนักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี นักวิชาการในสาขาที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมเสนอบทความมากมาย เช่น “ประเพณีสุโขทัย” ของพระยาอนุমানราชชน “คนตรีสมัยสุโขทัย” ของ นายมนตรี ตราโมท “สถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย” ของ นายมานิต วัลลิโกดม “What are the dates of Sukhodaya art?” ของ A.B. Griswold “พระพุทธรูปสุโขทัย” ของ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ “การปกครองสมัยสุโขทัย” ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช “ประวัติศาสตร์สุโขทัย” ของ นายตรี อมาตยกุล “ประชาชนสมัยสุโขทัยแต่งกายไว้ผมกันอย่างไร” ของ นายชิน อยู่ดี “จิตรกรรมและประติมากรรมสมัยสุโขทัย” ของ ศ. ศิลป์ พีระศรี และ “การชลประทานของเมืองสุโขทัยเก่า สมัยสุโขทัย” ของ นายมะลิ โคนันทียะ เป็นต้น¹⁵ การประชุมสัมมนานี้ก่อให้เกิดความก้าวหน้าอย่างยิ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย ต่อมามีการรวบรวมคำบรรยายจากการสัมมนา ตีพิมพ์เป็นหนังสือเนื่องในโอกาสเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง เมื่อพ.ศ. 2507

¹⁵ โปรดดู คำบรรยาย สัมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. 2503 (พระนคร: ศิวพร, 2507)

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตบางประการเรื่องการจัดสัมมนาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์สุโขทัย ครั้งนี้ว่า แม้สถานที่จัดสัมมนาจะเป็นจังหวัดสุโขทัย แต่นักวิชาการที่มาร่วมเสนอบทความมาจากกรุงเทพฯ แต่ต้องมาสุโขทัยเพื่อที่จะได้เห็นและสัมผัส “ของจริง” ในท้องถิ่น ที่สำคัญคือ นำความรู้มาให้ชาวสุโขทัยที่เห็นเพียงโบราณสถานแต่ “ไม่ค่อยได้รับหนังสือแจกหรือไม่ได้อ่านหนังสือเกี่ยวกับเรื่องของจังหวัดสุโขทัย” ได้รู้สิ่งเดียวกับที่นักวิชาการชาวกรุงเทพฯ รู้ด้วย

หลังจากนั้น มีงานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยออกมาเรื่อยๆ การศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยมักจะเป็นไปในลักษณะเฉพาะด้านมากขึ้น โดยเลือกศึกษาเป็นหัวข้อเฉพาะ ไม่ใช่การศึกษาโดยรวมทั้งยุคสมัย อาจเป็นเพราะหลักฐานที่มีมากขึ้นและมีนักวิชาการหลากหลายสาขามาร่วมศึกษา เช่น เมื่อพ.ศ. 2503 ปีเดียวกันกับที่มีสัมมนาที่จังหวัดสุโขทัย เอ. บี. กริสวอลด์ (A. B. Griswold) และ ศ. ดร. ประเสริฐ ณ นคร ร่วมกันเขียนบทความวิชาการชุด “Epigraphic and Historical Studies” ลงวารสาร *Journal of the Siam Society* ของสยามสมาคม ตีพิมพ์ต่อเนื่องไปถึงพ.ศ. 2522 เป็นเรื่องเกี่ยวกับสุโขทัย 18 เรื่อง¹⁶ และมีงานชิ้นสั้นๆ อีกหลายชิ้นของ ศ. ดร. ประเสริฐ ณ นคร ที่ศึกษาเรื่องจารึกสุโขทัยเป็นการเฉพาะ

ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2503 เป็นต้นมา งานการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยสมัยจารีตมักเป็นผลงานค้นคว้าชิ้นเล็กๆ ในหลากหลายหัวข้อ เช่น “ข้อสังเกตการแพทย์สมัยสุโขทัย” (พ.ศ. 2504) ของ สำราญ วัณศพำห์ “ไทยสมัยสุโขทัย” ของ พระยาอนุমানราชชน (พ.ศ. 2505) “สัมพันธภาพระหว่างลานนาไทยกับสุโขทัยและอยุธยา” ของ ขจร สุขพานิช (พ.ศ. 2510) “บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยถึงรายพระนามกษัตริย์สุโขทัยที่ค้นพบจากศิลาจารึกหลักที่ 8 ข. พบที่หลังวิหารสูง วัดมหาธาตุสุโขทัย เมื่อพ.ศ. 2497 ชื่อ ปู่หลานสบถกัน” ของ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย (พ.ศ. 2510) “ไพร่ฟ้าข้าไท” ของ ขจร สุขพานิช (พ.ศ. 2514) และ “พระเจ้ารามคำแหงในประวัติศาสตร์ราชวงศ์หรงวน” (พ.ศ. 2515) ของ สืบแสง พรหมบุญ เป็นต้น งานเหล่านี้เพิ่มองค์ความรู้แก่การศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย เช่น งานของสืบแสง พรหมบุญได้ปฏิเสธความเชื่อที่ว่าพ่อขุนรามคำแหงเคยเสด็จไปเมืองจีน¹⁷

บทบาทของประวัติศาสตร์กระแสหลักตามแบบของรัฐไทยมิให้เห็นอย่างชัดเจนจากกรณีของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย เป็นคณะที่ตั้งขึ้นโดยรัฐบาลเพื่อสอบสวนประวัติความเป็นมาของชนชาติไทย เริ่มมีขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2495 ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

¹⁶ มาณพ ถาวรวัฒน์สกุล, เขียน ; วินัย พงศ์ศรีเพียร, ตรวจแก้, “สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2518-2539,” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 19-20,3 (2543): 179 – 180.

¹⁷ แดมสุข นุ่มนนท์ และคณะ, สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2503-2535, หน้า 19 – 20.

โดยในครั้งนั้นมีพระยาอนุমানราชชนเป็นกรรมการ นายตรี อมาตยกุลเป็นเลขานุการ มีบุคคลอื่นๆ ที่มีชื่อคุ้นเคยในแวดวงการศึกษาประวัติศาสตร์ เช่น พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลภพฤทธิยากร เป็นกรรมการที่ปรึกษา มีกรรมการ เช่น ม.ร.ว. สุมณฑาติ สวัสดิกุล นายรอง ศยามานนท์ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ นายชนิต อยู่โพธิ์ เป็นต้น¹⁸ โปรดสังเกตว่าคณะกรรมการส่วนหนึ่งมีรายชื่อเป็นกรรมการของคณะอนุกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยเฉพาะด้วย

อย่างไรก็ตาม สถานภาพของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยนี้มีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เนื่องจากถูกตั้งขึ้นมาโดยรัฐบาล เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เช่น เมื่อรัฐประหาร 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงแก่กรรม ในวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2506 ช่วงหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เพราะจอมพลถนอม กิตติขจรลาออกจากตำแหน่ง นายกรัฐมนตรี เป็นต้น สถานภาพของคณะกรรมการชุดนี้จะสิ้นสุดไปโดยอัตโนมัติ ทำให้มีความไม่ต่อเนื่องในการประชุมและทำงานเพราะความมั่นคงของคณะขึ้นอยู่กับรัฐบาลเป็นสำคัญ เมื่อมีการตั้งรัฐบาลอีกครั้งก็ต้องแต่งตั้งคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ขึ้นใหม่ซึ่งมักจะเป็นคณะกรรมการชุดเดิม ตั้งซ้ำบ้างเร็วบ้างตามประสิทธิภาพและความสนใจของรัฐบาล มีบางครั้งที่ตั้งขึ้นมาใหม่รายชื่อไว้แต่กลับไม่มีการประชุมเลย สำหรับจำนวนคณะกรรมการอาจจะลดลงหรือเพิ่มเติมขึ้นมาบ้าง เปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ บางรายอยู่ในตำแหน่งจนกระทั่งถึงแก่กรรม โดยมีกรรมการบางท่านที่มีชื่อร่วมในคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยแทบทุกครั้ง ในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2495 – 2511 มีกรรมการนักประวัติศาสตร์คนสำคัญ เช่น พระยาอนุমানราชชน นายตรี อมาตยกุล นายชนิต อยู่โพธิ์ นายรอง ศยามานนท์ ม.ร.ว. สุมณฑาติ สวัสดิกุล (ถึงแก่กรรมในตำแหน่งเมื่อ พ.ศ. 2507) นายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ (ถึงแก่กรรมในตำแหน่งเมื่อ พ.ศ. 2516) นายจอร์ สุขพานิช พลโทคำเนียร เลชะกุล นายประเสริฐ ฐนกร เป็นต้น ช่วง พ.ศ. 2512 – 2515 เริ่มมีนักประวัติศาสตร์ศิลปะและนักโบราณคดีเข้ามาเป็นคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย เช่น ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล นายมานิต วัลลิโกดม เป็นต้น¹⁹

สิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ สถานการณ์บ้านเมืองมีผลต่อรายชื่อของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยเช่นกัน ในช่วงพ.ศ. 2516 – 2519 หลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร สิ้นสุดอำนาจลง มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ในรัฐบาลนี้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยโดยมีนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่หลายคนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในคณะเช่น ม.ร.ว. ศุภวัฑฒ์ เกษมศรี นางเพ็ญ

¹⁸ ประธานคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย “สรุปผลการดำเนินงานของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย,” *แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี* 10,1 – 3 (ม.ค. – ธ.ค. 2519): 1.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6 – 9.

ศรี ตึก นางแถมสุข นุ่มนนท์ นางสาวบุษกร ลายเลิศ (นางบุษกร กาญจนจารี) นางสาวสุทธิ จามร
มาน นายวุฒิชัย มูลศิลป์ นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ เป็นต้น²⁰

มีข้อควรสังเกตอีกประการหนึ่งคือ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์
ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารจีนขึ้นมาในสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร มีคำสั่งลงวันที่เมื่อ 23
มิถุนายน พ.ศ. 2515 โดยให้เหตุผลว่าในการตรวจชำระประวัติศาสตร์ไทยต้องประสบปัญหาเรื่อง
เกี่ยวกับจีนอย่างมาก ประกอบกับภาวะแวดล้อมและเหตุการณ์ในปัจจุบันที่เกิดขึ้นกับประเทศไทย
ยิ่งแสดงให้เห็นว่าจะต้องมีความสัมพันธ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีนมากขึ้น จำเป็นจะต้องรู้ความ
เป็นไปของทั้งไทยและจีนจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และต้องมีการตรวจสอบความถูกต้อง
โดยคณะกรรมการชุดแรกมีนายสืบแสง พรหมบุญ เป็นประธาน นายสศ กูรมะโรหิตเป็น
เลขานุการ และได้มีการเปลี่ยนแปลงกรรมการในคณะมาเรื่อยๆ²¹

การที่รัฐบาลไทยให้ความสนใจประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารจีน สามารถ
อธิบายได้จากสภาพการเมืองระหว่างประเทศในขณะนั้นคือ ในช่วงสงครามเย็นเป็นต้นมา รัฐบาล
ไทยดำเนินนโยบายเข้าข้างฝ่ายโลกเสรีประชาธิปไตย มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำและมีท่าทีเป็นศัตรู
กับประเทศใน โลกสังคมนิยมคอมมิวนิสต์รวมไปถึงจีน ในราวพ.ศ. 2513 จีนและสหรัฐอเมริกาได้
ปรับท่าทีความสัมพันธ์ต่อกัน เริ่มจากการที่สหรัฐอเมริกาดอมรับคำเชิญและส่งทีมปกป้องไป
แข่งขันที่ประเทศจีนหรือเรียกกันว่าเป็นการทูตปิงปอง (Ping Pong Diplomacy) เมื่อถึง พ.ศ. 2514
นายเฮนรี คิสซิงเจอร์ (Henry Kissinger) ที่ปรึกษาด้านความมั่นคงของประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา
ได้เดินทางไปเยือนจีน ต่อมาในพ.ศ. 2515 นายริชาร์ด นิกสัน (Richard Nixon) ประธานาธิบดี
สหรัฐอเมริกาในขณะนั้นเดินทางไปเยือนจีนอย่างเป็นทางการและออกแถลงการณ์ร่วมเซี่ยงไฮ้
(Shanghai Communiqué) ท่าทีดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการปรับความสัมพันธ์จากศัตรูมาสู่
สถานภาพปกติ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลกระทบอย่างยิ่งต่อการเมืองของโลก²² รัฐบาลไทย
ในฐานะมหามิตรที่ดำเนินนโยบายตามสหรัฐอเมริกามาตลอดจึงค่อยๆ สานสัมพันธ์ทางการทูตครั้ง
ใหม่กับจีนเช่นกัน นอกจากดำเนินการด้านการทูตและการค้าระหว่างประเทศแล้ว การแต่งตั้ง
คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารจีนนับว่าเป็นการดำเนินการทาง
ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับแวดวงการเมืองระดับสากลที่จะเปลี่ยนแปลง

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14 – 18. อย่างไรก็ตาม เมื่อรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์สิ้นสุดลง มีการแต่งตั้งคณะกรรมการ
ชำระประวัติศาสตร์ไทยขึ้นอีกครั้งในสมัยรัฐบาลของม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ตามรายชื่อที่กล่าวถึงยังคง
ร่วมอยู่ในคณะกรรมการชุดใหม่นี้ด้วย ยกเว้นนายชาญวิทย์ เกษตรศิริ

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11 – 14.

²² จุลชีพ จินวรรโณ, 30 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตไทย-จีน: ความร่วมมือระหว่างกัลยาณมิตร 2518-2548 (กรุงเทพฯ:
กรมเอเชียตะวันออก กระทรวงการต่างประเทศ, 2548), หน้า 18.

ไปอย่างแน่นอน จากสิ่งที่ผู้วิจัยประมวลมานี้ แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและอนุกรรมการคณะต่างๆ ที่แต่งตั้งขึ้น มีความเป็น “การเมือง” สูงมากเพียงใด การตั้งคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและมีการตีพิมพ์ผลงานการค้นคว้าออกมาเป็นระยะๆ ทั้งหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยสมัยต่างๆ และวารสารแถลงการณ์เอกสารประวัติศาสตร์ โบราณคดี วารสารราย 4 เดือน ออกเล่มแรกเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2510 ในระยะแรกยังสามารถออกเป็นราย 4 เดือนได้ แต่ช่วงที่การเมืองไม่มั่นคง มีผลกระทบต่อการประชุมและการดำเนินงานของคณะกรรมการจนทำให้ออกวารสารไม่ตรงตามกำหนด

ผลงานเกี่ยวกับสุโขทัยของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยที่ผลิตออกมานับว่าเป็นไปตามประวัติศาสตร์กระแสหลัก เห็นได้ชัดว่ารัฐค่อนข้างมีอิทธิพลต่อการเขียนประวัติศาสตร์อย่างมาก ผู้รับผิดชอบการเขียนประวัติศาสตร์สุโขทัยเป็นหลักมี 2 คน คือ นายตรี อมาตยกุล และนายประเสริฐ ฐ นคร เมื่อสำรวจดูผลงานแล้วพบว่า เป็นผลงานของนายตรี อมาตยกุลเป็นส่วนใหญ่ ในช่วงแรกของการเขียนประสบปัญหาในเรื่องเอกสารหลักฐานที่มีน้อย หลักฐานที่ใช้กันมานานคือพงศาวดารเหนือและข้อความในศิลาจารึกหาได้ไม่มากนัก นอกจากนั้นปรากฏอยู่ในเอกสารจดหมายเหตุของต่างประเทศ เช่น จดหมายเหตุของชนชาติจีน²³ อย่างไรก็ตาม มีการเขียนประวัติศาสตร์สุโขทัยออกมาเป็นตอนๆ ในวารสารแถลงการณ์เอกสาร ประวัติศาสตร์ โบราณคดี²⁴ โดยในช่วงปีพ.ศ. 2512 – 2513 มีทั้งหมด 4 บท บทแรกเป็นผลงานของนายประเสริฐ ฐ นคร นอกนั้นเขียนโดยนายตรี อมาตยกุล ดังนี้

ปีที่ 3 เล่ม 2 วันที่ 1 พฤษภาคม 2512

บทที่ 1 กษัตริย์สุโขทัย (สะกดตามต้นฉบับ)

ปีที่ 3 เล่ม 3 วันที่ 1 กันยายน 2512

บทที่ 2 วิธีการปกครอง

บทที่ 3 ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

ปีที่ 4 เล่ม 1 วันที่ 1 มกราคม 2513

บทที่ 4 การขยายอาณาเขต

²³ แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี 3,2 – 3(พ.ศ. 2512): 174 – 175.

²⁴ ข้อมูลต่อไปนี้ทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยเรียบเรียงจากการอ่านวารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี ฉบับปีที่ 1 เล่ม 1 วันที่ 1 มกราคม 2510 เป็นต้นมา จนถึงฉบับปีที่ 18 เล่ม 1 เดือน มกราคม – ธันวาคม 2527 ซึ่งมีเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยอยู่ในเล่ม

จากนั้นในพ.ศ. 2517 มีการออกวารสารแสดงการณ่เอกสาร ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ทั้งปี เพียงเล่มเดียว นายตรี อมาตยกุลได้เขียนเรื่องประวัติศาสตร์สุโขทัยเพิ่มเติมเป็นบทที่ 5 เศรษฐกิจ และสังคม

เมื่อถึง พ.ศ. 2522 นายตรี อมาตยกุลได้เขียนประวัติศาสตร์สุโขทัยขึ้นมาอีกชุดหนึ่งโดยมีการแบ่งหัวข้อใหม่ ปรับปรุงให้ละเอียดขึ้นกว่าเดิม แต่ลักษณะเนื้อหาของมันไม่ต่างจากที่ได้เคยลงตีพิมพ์มาแล้ว ประวัติศาสตร์สุโขทัยฉบับนี้ตีพิมพ์ลงวารสารแสดงการณ่เอกสาร ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2522 – 2527 มีทั้งหมด 7 บท คือ

บทที่ 1 ราชวงศ์พระร่วง

บทที่ 2 วิธีการปกครอง

บทที่ 3 ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

บทที่ 4 การแผ่ขยายอาณาเขต

บทที่ 5 เศรษฐกิจและสังคม

บทที่ 6 ศิลปะและวิทยาการ

บทที่ 7 ความเสื่อมและการแตกแยกของอาณาจักร

ประวัติศาสตร์สุโขทัยฉบับเขียนใหม่มีการหาข้อมูลกว้างขวาง ละเอียด มีการค้นคว้าเป็นเวลานาน แม้จะมีหัวข้อเรื่องเศรษฐกิจ สังคม และศิลปวิทยาการที่นอกเหนือไปจากเรื่องการเมืองการปกครองก็ตาม แต่ลักษณะการเขียนการดำเนินเรื่องยังคงเป็นแบบเก่า เน้นการปกครอง ให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ มีการวาดแผนที่แสดงอาณาเขตของอาณาจักรสุโขทัยโดยยังคงยึดหลักเขตตามที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 ลักษณะการเขียนประวัติศาสตร์สุโขทัยของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยหรืออีกนัยหนึ่งคือการเขียนของนายตรี อมาตยกุล จึงเป็นงานเขียนที่ผลิตซ้ำความรู้ ความคิดของประวัติศาสตร์ไทยที่เน้นศูนย์กลางอยู่ที่ชาติและกษัตริย์แบบเดียวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยใน “ยุคสร้าง” ดำเนินตามขนบของประวัติศาสตร์ชาติไทยกระแสหลักอย่างไม่แตกแถว

สำหรับในแวดวงวิชาการ ในพ.ศ. 2517 มีงานวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยตรง เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทฉบับแรก²⁵ เรื่องประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยจากศิลาจารึก โดย สิ้นชัย กระบวนแสง วิทยานิพนธ์สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มี ศ. ดร. ประเสริฐ ณ นคร เป็นผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยในลักษณะองค์รวม โดยเห็นว่าการศึกษเกี่ยวกับสุโขทัยในระยะเวลาที่ผ่านมา มักจะมุ่งเน้นเรื่องการลำดับกษัตริย์

²⁵ มาณพ ถาวรวัฒน์สกุล, เขียน ; วินัย พงศ์ศรีเพียร, ตรวจแก้, สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2518-2539, หน้า 183.

และใช้ศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็นหลักฐานสำคัญ แต่ไม่ได้มีการค้นคว้าในเรื่องศาสนา การปกครอง หรือเศรษฐกิจ อันจะส่งผลให้เกิดความรุ่งเรืองหรือล้มเหลวหรืออย่างไร จึงต้องการจะรวบรวม ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยขึ้นมาทั้งหมด โดยใช้หลักฐานจากศิลาจารึกเป็นสำคัญ ร่วมด้วยตำนาน พงศาวดารต่างๆ และรายงานการสำรวจทางโบราณคดี²⁶

เมื่อถึงพ.ศ. 2518 มีการจัดสัมมนาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์สุโขทัยขึ้นอีกครั้ง ในหัวข้อ “สังคมโลกใต้อ่าวไทยกับการวินิจฉัยปัญหาเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมสมัยสุโขทัย” ที่ มหาวิทยาลัยศิลปากร จุดประสงค์สำคัญของการสัมมนาครั้งนี้คือวิเคราะห์โครงสร้างทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจสมัยสุโขทัยในลักษณะบูรณาการ มิใช่มองแบบแยกส่วน ทั้งยังส่งเสริมให้นักวิชาการสาขาอื่นๆ นอกเหนือจากโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เช่น เศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยา ฯลฯ มาร่วมศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยด้วย²⁷ และมีการตีพิมพ์รายงานผลการสัมมนาออกมาใน พ.ศ. 2519 ด้วย²⁸

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันยังมีงานอื่นๆ ที่สำคัญคือ รายงานการวิจัยของ ดร. ธิดา สาระยา เรื่อง โครงสร้างของชนชั้นในสังคมไทยสมัยสุโขทัยและต้นอยุธยา (พ.ศ. 1800 – 2112) ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2519 ถือเป็นงานวิจัยอย่างเป็นทางการเล่มแรกที่ศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยทางด้านสังคมและเป็นการวิจัยด้านประวัติศาสตร์สังคมของสุโขทัยโดยตรงเพียงเรื่องเดียวที่มีอยู่ในปัจจุบัน²⁹ มีการศึกษาหลักฐานอื่นๆ นอกเหนือไปจากศิลาจารึก ได้แก่ ตำนาน การค้นคว้าทางโบราณคดี การสำรวจภาคสนามทางภูมิศาสตร์และชุมชนในแถบอาณาบริเวณสุโขทัย³⁰ ในช่วงเวลานั้น กระแสความคิด สังคมนิยมกลับเข้ามาในสังคมไทยอีกครั้ง ทำให้เกิดการศึกษาค้นคว้าที่เน้นด้านเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีงานอื่นๆ ที่ให้ความสนใจในเรื่องใกล้เคียงกันออกมา เช่น “รายงานการสำรวจเส้นทางคมนาคมค้าขายและที่ตั้งเมืองโบราณสมัยสุโขทัย” (พ.ศ. 2520) ของ ชูสิทธิ์ จามรมาน “สภาพ

²⁶ โปรดดู สตินชัย กระบวนแสง, “ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยจากศิลาจารึก,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2517)

²⁷ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, เขียน ; วินัย พงศ์ศรีเพียร, ตรวจสอบแก้, สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2518-2539, หน้า 186.

²⁸ โปรดดู รายงานผลสัมมนา สังคมโลกใต้อ่าวไทยกับการวินิจฉัยปัญหาเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมในสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2519)

²⁹ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, เขียน ; วินัย พงศ์ศรีเพียร, ตรวจสอบแก้, สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2518-2539, หน้า 191.

³⁰ โปรดดู ธิดา สาระยา, โครงสร้างของชนชั้นในสังคมไทยสมัยสุโขทัยและต้นอยุธยา (พ.ศ. 1800-2112): รายงานผลการวิจัย (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์, 2519)

เศรษฐกิจของสังคมสุโขทัย” (พ.ศ. 2520) ของ ชิดา สาระยา³¹ ในพ.ศ. 2520 มีการจัดสัมมนา ประวัติศาสตร์สุโขทัย เป็นครั้งที่ 3 วันที่ 1 – 4 สิงหาคม พ.ศ. 2520 ที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก ประเด็นที่น่าสนใจมาถกเถียงแลกเปลี่ยนกันในงานสัมมนานี้เป็นประเด็นที่เคยมีการถกเถียงกันมาแล้วในงานสัมมนาปีพ.ศ. 2503 และ พ.ศ. 2518 มีประเด็นใหม่ๆ คือ การทหารสมัยสุโขทัย ความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยกับจีน การศึกษาสมัยสุโขทัย และทฤษฎีใหม่เกี่ยวกับพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย³² มีการรวบรวมรายงานผลการสัมมนาออกมาเป็นหนังสือการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย: รายงานผลการสัมมนา ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก 1 – 4 สิงหาคม 2520 (พ.ศ. 2521) จัดพิมพ์โดย ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก³³

ในช่วงทศวรรษที่ 2520 มีงานอื่นๆ เกี่ยวกับสุโขทัยออกมาเป็นระยะ เช่น โครงสร้างทางการเมืองสมัยสุโขทัย (พ.ศ. 2524) วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิตจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ของ วิไลลักษณ์ เมฆารัตน์ ข้อมูลเกี่ยวกับถนนพระร่วง ท่อปู้พระยาร่วง ชลประทานสมัยสุโขทัย (พ.ศ. 2527) ของ ทิวา ศุภจรรยา และคณะ และ ศึกษาสภาพเศรษฐกิจสมัยสุโขทัย จากหลักฐานทางโบราณคดี (พ.ศ. 2527) ของ ไพบุลย์ คงระรังษี เป็นต้น³⁴ นอกจากนี้ เมื่อถึงพ.ศ. 2526 มีการเฉลิมฉลองเนื่องในโอกาสครบรอบ 700 ปี ลายสือไทย รัฐบาลได้ออกประกาศเชิญชวนให้หน่วยงานทั้งรัฐและเอกชนร่วมจัดกิจกรรมฉลอง 700 ปีลายสือไทย โดยการจัดนิทรรศการเกี่ยวกับลายสือไทยและอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง จัดอภิปรายหรือประชุมสัมมนาด้านภาษาไทย การประกวดชิงรางวัลประเภทต่างๆ จัดพิธีกรรมการกุศลต่างๆ รวมไปถึงจัดทำของที่ระลึกและจัดพิมพ์หนังสือประวัติศาสตร์สุโขทัย ศิลจารึกหลักที่ 1 และหนังสือเฉลิมพระเกียรติพ่อนุรามคำแหง ฯลฯ ซึ่งมีการตีพิมพ์ออกมาเป็นจำนวนมาก³⁵ อย่างไรก็ตาม หนังสือเหล่านี้เป็นงานที่ไม่ได้เสนอองค์ความรู้ใหม่ แต่ผลิตซ้ำองค์ความรู้เดิมๆ และมุ่งเฉลิมพระเกียรติพ่อนุรามคำแหงเป็นหลัก เหตุที่เป็นเช่นนั้นเห็นได้ชัดเจนในประกาศเชิญชวนที่รัฐบาลได้ขอความร่วมมือไปยังหน่วยราชการ

³¹ แฉมสุข นุ่มนนท์ และคณะ, สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2503-2535, หน้า 22.

³² มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, เขียน ; วินัย พงศ์ศรีเพียร, ตรวจแก้, สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2518-2539, หน้า 192.

³³ โปรดดู การเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย: รายงานผลการสัมมนา ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก 1-4 สิงหาคม 2520 (พิษณุโลก: ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2521)

³⁴ แฉมสุข นุ่มนนท์ และคณะ, สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2503-2535, หน้า 21.

³⁵ จดหมายเหตุงานฉลอง 700 ปีลายสือไทย (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2527) หน้า 148 - 182.

สถานศึกษา เอกชน ฯลฯ ทั่วประเทศให้จัดงานขึ้น มีจุดประสงค์หลักเป็นการ “เฉลิมพระเกียรติ” และเน้นย้ำถึงความภาคภูมิใจอย่างสูงในภาษาและวัฒนธรรมไทยอย่างชัดเจน ดังข้อความต่อไปนี้

“...ให้หน่วยงานราชการ สถาบันทั้งภาครัฐและเอกชนร่วมกันจัดกิจกรรมเพื่อ น้อมรำลึกถึงพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ผู้ทรงวางรากฐานตัวอักษรไทยให้เป็นอักษร ประจำชาติไทย เป็นเครื่องแสดงถึงเกียรติภูมิความเป็นชาติที่มีความเจริญรุ่งเรืองทาง ภาษาและวัฒนธรรมสืบต่อมาแต่โบราณกาล ตลอดทั้งแสดงถึงวิวัฒนาการทางภาษา และการสร้างสรรค์วรรณกรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของประชาชน”³⁶

โดยสรุป ภาพรวมของประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักค่อนข้างได้รับอิทธิพลจากผลงาน ของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย และ ศ. ดร. ประเสริฐ ณ นคร³⁷ เพราะได้ทำงานในด้าน นี้ออกมามากและค่อนข้างครอบคลุมประวัติศาสตร์โดยทั่วไปของสุโขทัย รวมทั้งเรื่องราวของ สุโขทัยในแบบเรียนซึ่งได้รับอิทธิพลจากประวัติศาสตร์กระแสหลักนี้ด้วย แม้ว่าจะมีงานวิจัยบาง เรื่องที่ได้ใช้วิธีการศึกษาใหม่ๆ เปิดให้เห็นข้อมูลและการวิเคราะห์ใหม่ๆ บ้างก็ตาม

6.2 ประวัติศาสตร์นิพนธ์สุโขทัยกระแสรอง

สำหรับประวัติศาสตร์นิพนธ์สุโขทัยกระแสรอง ผู้วิจัยจะกล่าวถึงแนวคิด 2 กระแสที่เห็น ได้ชัดเจนคือ ประวัติศาสตร์แนวสังคมนิยมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยชี้ให้เห็นว่าเมื่อมอง ประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยผ่านกรอบแนวคิดนั้นแล้ว สุโขทัยมีลักษณะอย่างไร ผู้อ่านจะเห็นสุโขทัย ในมุมมองแบบใด ประวัติศาสตร์ทั้ง 2 กระแสนี้ได้โต้แย้งหรือส่งเสริมประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแส หลักอย่างไร โดยสรุป ประวัติศาสตร์กระแสรองมีพื้นที่ เรื่องเล่าในมุมมองของตัวเองแต่ไม่สามารถ เข้าไปแทนที่ประวัติศาสตร์กระแสหลักที่ยึดครองพื้นที่ทั้งในแบบเรียนและความคิดคนในสังคมได้ บางเรื่องกลับถูกรวมเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์กระแสหลักในที่สุด

6.2.1 ประวัติศาสตร์แนวสังคมนิยม

กระแสความคิดแนวสังคมนิยมได้เข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่ก่อนยุคการเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง พ.ศ. 2475 แต่การเผยแพร่ค่อนข้างจำกัด เมื่อหลังจากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมทั้งมี

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

³⁷ แดมสุข นุ่มนนท์ และคณะ, สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2503-2535, หน้า

การประกาศยกเลิกกฎหมายการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ในพ.ศ. 2489 ทำให้การศึกษาทฤษฎีแนวสังคมนิยมเป็นไปอย่างกว้างขวางและเปิดเผย ต่อมาแม้ว่าจะเกิดการรัฐประหาร โค่นล้มรัฐบาล พล.ร.ต. ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ในพ.ศ. 2490 นำโดยกลุ่มนายทหารนอกราชการ เช่น พล.ท. ผิน ชุณหะวัณ น.อ. กาจ กาจสงคราม ฯลฯ แต่การเป่าหมายการกวาดล้างศัตรูทางการเมืองของคณะรัฐประหารนี้มุ่งไปที่กลุ่มนายปรีดี พนมยงค์และพรรคพวกเป็นหลัก ดังนั้นจึงไม่มีผลกระทบต่อการศึกษาและใช้ทฤษฎีสังคมนิยมในการอธิบายประวัติศาสตร์ในขณะนั้น โดยมีต้นสายมาจากทั้งสหภาพโซเวียต พรรคคอมมิวนิสต์จีน และงานเขียนของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) และ ฟรีดริช เองเงิลส์ (Friedrich Engels) มีผลงานที่แปลเป็นภาษาไทยโดยสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย รวมทั้งวารสารจำนวนหนึ่งที่เผยแพร่แนวคิดสังคมนิยม เช่น นิตยสารอักษรศาสตร์ (รายเดือน) มีสุภา ศิริमानนท์ เป็นบรรณาธิการ ในช่วงพ.ศ. 2492 – 2495 นิตยสารนี้มีความสัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวของปัญญาชน มีเป้าหมายเพื่อต่อต้านจอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังมีนิตยสารที่ได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย เช่น นิตยสาร **ปฏิวัติ** (รายปักษ์) มีเปลื้อง วรรณศรี เป็นบรรณาธิการ นิตยสาร **สายธาร** (รายเดือน) มีอัสนี พลจันทร์ เป็นบรรณาธิการ และยังมีนิตยสารหัวอื่นๆ อีกจำนวนหนึ่งที่ได้รับเงินสนับสนุนเช่นกัน³⁸

ในช่วงทศวรรษที่ 2490 เริ่มเห็นพัฒนาการและผลงานการเขียนประวัติศาสตร์แนวสังคมนิยมในประเทศไทยมากขึ้น ในทางหลักการแล้ว ประวัติศาสตร์เช่นนี้จะแตกต่างจากประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลักที่มักจะเน้นศูนย์กลางอยู่ที่พระมหากษัตริย์ ประวัติศาสตร์ที่อ้างอิงทฤษฎีสังคมนิยมให้ความสำคัญกับสังคมและประชาชน เป็นต้นกำเนิดของประวัติศาสตร์ประชาชน งานเขียนภาษาไทยแม้แบบความคิดของปัญญาชนแนวคิดสังคมนิยม คาดว่ามาจากงานของเดซา รัตตโยธิน (เข้าใจว่านามแฝงของ ศักดิ์ สุภาเกษม บรรณาธิการสำนักพิมพ์มหาชน) ชื่อเรื่อง **วิวัฒนาการของสังคมนิยม** ตีพิมพ์เมื่อพ.ศ. 2493 ถือว่าเป็นงานเขียนที่แสดงแนวคิดทางประวัติศาสตร์ตามแบบพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย เสนอทฤษฎีวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ตามแนวทฤษฎีวิวัตนิยมประวัติศาสตร์ โดยมีรากฐานมาจากงานนิพนธ์เรื่อง **Dialectic and Historical Materialism** ของโจเซฟ สตาลิน (Joseph Stalin)³⁹ งานชิ้นนี้ได้อธิบายยุคสมัยของประวัติศาสตร์ว่ามีการพัฒนา 5 ขั้นตอน ได้แก่ สังคมคอมมิวนิสต์บุพกาล ระบบครองทาส ระบบศักดินา ลัทธิทุนนิยม และสังคมนิยมแห่งลัทธิคอมมิวนิสต์ ประวัติศาสตร์ในแต่ละยุคสมัยบ่งบอกถึงความขัดแย้งของผู้กดขี่และผู้ถูกกดขี่ การที่ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคสมัยมาจากความขัดแย้งทางด้านชนชั้นและการลุก

³⁸ ยูทา ชุมจันทร์, “ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พ.ศ.2475-พ.ศ.2516,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 136 – 141.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 143 – 144.

ชั้นสูงของผู้ถูกกดขี่⁴⁰ จนท้ายที่สุด ความขัดแย้งของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจะนำไปสู่การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมนิยมมิวนิสต์ หนังสือเรื่องวิวัฒนาการของสังคม เป็นการอธิบายทฤษฎีในทางภาพรวมและเป็นสากล

ในปีเดียวกัน อรัญญ์ พรหมชมพู (นามปากกาของอุดม ศรีสุวรรณ) เขียนเรื่องไทยกิ่งเมืองขึ้น โดยประยุกต์ทฤษฎีสากลมาอธิบายให้เข้ากับประวัติศาสตร์ไทยว่ามีการพัฒนาทางสังคมเป็น 5 ขั้นตอนเช่นกัน โดยเห็นว่าสังคมไทยดั้งเดิมเป็นสังคมศักดินา มีกษัตริย์เป็นเจ้าที่ดิน มีจุดเน้นที่จะพิสูจน์ว่าสังคมไทยเป็นสังคม “กิ่งเมืองขึ้น กิ่งศักดินา” แนวทางการวิเคราะห์ของอรัญญ์ให้ความสำคัญกับประชาชนในฐานะผู้ถูกกดขี่⁴¹

งานเขียนและการวิเคราะห์ของอรัญญ์ พรหมชมพู มีอิทธิพลต่องานของจิตร ภูมิศักดิ์ เรื่องโฉมหน้าศักดินาไทยในปัจจุบัน ตีพิมพ์ในวารสารนิติศาสตร์ฉบับศตวรรษใหม่ พ.ศ. 2500 ในนามปากกา “สมสมัย ศรีสุทธรธรรม” ใช้ทฤษฎีการพัฒนาทางสังคม 5 ขั้นตอนและมุ่งอธิบายสังคมศักดินาเป็นหลัก สิ่งที่น่าสนใจซึ่งผู้วิจัยจะใช้เป็นตัวอย่างสำคัญในการมองประวัติศาสตร์สุโขทัยในอีกมุมมองหนึ่งคือ เรื่องที่ว่าสังคมสุโขทัยเป็นสังคมศักดินายุคเริ่มต้นที่มีระบบทาส หลักฐานที่จิตรนำมาใช้ในการตีความคือศิลาจารึกหลักที่ 1 รวมทั้งจารึกกฏหมายลักษณะโจร เป็นการนำหลักฐานขึ้นเดียวกันกับนักประวัติศาสตร์กระแสหลักแต่ตีความโดยใช้แนวคิดทฤษฎีสังคมนิยมทำให้ได้ผลการวิเคราะห์ต่างกัน ประวัติศาสตร์กระแสหลักมองสุโขทัยเป็นสังคมอุดมคติที่ไม่มีทาส แต่จิตรได้ค้นคว้า อธิบายและตีความใหม่ โดยคำว่า “ไพร่ฟ้าข้าไท” แสดงให้เห็นความมีชนชั้น คำว่า “ไพร่ฟ้า” คือไพร่หลวงหรือทหารในระบบศักดินา ส่วนคำว่า “ข้าไท” ก็คือทาสนั่นเอง⁴²

การศึกษาของจิตร ภูมิศักดิ์ นับว่าขัดแย้งประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักที่มีมาแต่เดิม ทำให้เกิดคำถามว่าจริงๆ แล้ว สังคมอุดมคติอย่างสุโขทัยมีทาสหรือไม่ ภาพลักษณ์สุโขทัยที่เป็นสังคมสงบสุข ผู้คนเป็น “ไพร่ฟ้าหน้าใส” มีอิสระเสรีเป็นจริงแค่ไหน เพราะถ้ามีทาสก็ต้องมีการกดขี่ในสังคม แม้แต่ตัวจิตรเองยังได้เขียนวิพากษ์นักประวัติศาสตร์กระแสหลักไว้ว่า การศึกษาเรื่องนี้ของตนนั้น “...ก็เพื่อที่จะเลิกล้มความเชื่อถือในวงการการศึกษาไทยปัจจุบันที่ยึดถือตามนักประวัติศาสตร์ศักดินาว่ายุคสุโขทัยไม่มีทาสและไทยไม่เคยผ่านระบบทาส...”⁴³ ทั้งยังได้ชี้ให้เห็นจุดอ่อนของเหตุผลที่นักประวัติศาสตร์กระแสหลักใช้อ้างอิงเมื่อกล่าวถึงเรื่องทาสด้วยว่า “...ข้ออ้างของนักปราชญ์ศักดินามีเพียงประการเดียวว่า ไทย แปลว่า อิสระ ฉะนั้นคนไทยไม่เคยมีระบบทาสมา

⁴⁰ เดชา รัตตโยธิน, วิวัฒนาการของสังคม (กรุงเทพฯ: ศตวรรษ, 2523), หน้า 56 – 60.

⁴¹ ยูทา ชุมจันทร์, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พ.ศ.2475-พ.ศ.2516, หน้า 145 – 147.

⁴² จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย : บทวิเคราะห์สังคมไทยอันท้าทายยุคสมัย พิมพ์ครั้งที่ 10. (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2550), หน้า 93 – 96.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

ก่อน มาเพิ่งมีเอาในยุคหลังเพราะคบกับเขมร...”⁴⁴ จิตรเห็นว่าข้อสรุปนี้ไม่ถูกต้องเมื่อพิจารณาตามวิธีวิทยาแบบสังคมนิยม

หากวิเคราะห์ถึงเรื่องประวัติศาสตร์เกี่ยวกับทาสแล้วก็จะแทบจะแยกไม่ออกจากประวัติศาสตร์ไทย เมื่อย้อนกลับไปที่ประวัติศาสตร์สุโขทัยจะพบว่ามี การเชื่อมโยงให้สุโขทัยมีภาพลักษณ์แห่งความเป็นอิสระจริง นอกจากสภาพบ้านเมืองที่ได้บรรยายมาในศิลาจารึกแล้ว ความหมายของคำว่า “สุโขทัย” ไม่ว่าจะแปลทั้งหมดหรือตัดมาเพียงส่วนแรกหรือส่วนหลัง ความหมายยังคงเป็นไปในทางที่ดี เช่น พงศาวดารโยนกซึ่ง “...เรียกผู้พ้นยากจากนี้ว่าเป็นไทย เรียกผู้มีอิสระภาพแก่ตัวว่าเป็นไทยแก่ตัว...”⁴⁵ ในเมื่อแปลว่า “เป็นไทยแก่ตัว” ก็ตรงข้ามกับการ “เป็นทาส” สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าในสุโขทัย “ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ไม่มีทาสในเมืองสุโขทัย”⁴⁶ พระมติดังกล่าว ประกอบกับภาพอุดมคตินำมาสู่ความเชื่อว่าสังคมสมัยสุโขทัยไม่มีทาส เต็มไปด้วยเสรีภาพ สอดคล้องอย่างยิ่งกับภาพความเป็นสุโขทัย

ในที่สุด เรื่องเล่าเหล่านี้ขยายออกไปถึงการอธิบายว่าสังคมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยไม่มีทาส มาแต่ดั้งเดิมแล้ว เริ่มมีทาสในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยได้อธิพลจากลัทธิเทวราชาของขอม กล่าวได้ว่าการมีทาสเป็นอิทธิพลภายนอก สิ่งใดไม่คิดมักถูกกล่าวหาว่า “ไม่ใช่ไทย” เป็นเรื่องของต่างชาติด การอธิบายประวัติศาสตร์ชุดนี้จึงเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อความจำเป็นทางการเมืองที่ต้องการตอกย้ำให้คนไทยรับรู้ว่าสังคมไทยตั้งแต่สุโขทัยมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง เป็น “ไทยแท้” “ดั้งเดิม” และเป็น “อุดมคติ” ไม่มีทาส ไม่มีการกดขี่ ไม่เหมือนระบบศักดินาหรือระบบฟิวดัลแบบยุโรป

แม้ผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์ อาจไม่สามารถ “สิ้นสะเทือน” วงการได้ในคราวแรก แต่หลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 บรรยากาศการเมืองที่เปิดกว้างและความแบ่งบานทางประชาธิปไตยก็กลับมา เรื่องโฉมหน้าศักดินาไทยในปัจจุบัน ได้รับการตีพิมพ์อีกครั้งในพ.ศ. 2517 ทำให้คำถามเรื่องนี้นักกลับมาอีกครั้ง ประกอบกับก่อนหน้านั้นเมื่อพ.ศ. 2514 ศ. ขจร สุขพานิช ได้เสนอบทความเรื่อง “ไพร่ฟ้าข้าไท” สนับสนุนว่าคำนี้หมายถึง “ทาส” โดยส่วนหนึ่งเป็นการรื้อฟื้นความเห็นของ ศ. ยอร์ช เซเดส์ ขึ้นมาใหม่ เนื่องจากเซเดส์ดูเหมือนจะเป็นนักวิชาการคนแรกๆ ที่แสดงนัยว่าสมัยสุโขทัยมีทาส⁴⁷

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁵ พระยาประชากิจกรจักร์, พงศาวดารโยนก (พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานกร, 2478), หน้า 21. คงตัวสะกดตามต้นฉบับ

⁴⁶ “ประวัติของราชอาณาจักรสุโขทัย,” ใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา พิมพ์ครั้งที่ 8. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534), หน้า 49.

⁴⁷ มานพ อวาร์วัฒน์สกุล, เขียน; วินัย พงศ์ศรีเพียร, ตรวจสอบแก้, “สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2518-2539,” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, หน้า 200.

ความเห็นของนักประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลักต่อเรื่องนี้ ปรากฏว่าคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยเคยการพิจารณาวินิจฉัยข้อถกเถียงที่ว่าสุโขทัยมีทาสหรือไม่ มีข้อสรุปออกมาในช่วง พ.ศ. 2529 เมื่อพิจารณาก็พบว่าสุโขทัยน่าจะมีทาสเชลยเพราะมีการสู้รบทำสงครามและคงมีการกวาดต้อนทาสเชลยมา สำหรับทาสประเภทอื่นๆ ก็น่าจะมี อย่างไรก็ตาม ลักษณะการมีทาสของสุโขทัยน่าจะแตกต่างจากทาสในระบบศักดินาแบบยุโรป แม้คำวินิจฉัยของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์จะออกมาในแนวแบ่งรับแบ่งสู้ แต่นักวิชาการในปัจจุบันเห็นว่าสุโขทัยมีทาสอย่างแน่นอนเพราะในช่วงเวลาเดียวกันที่สุโขทัยเจริญรุ่งเรือง รัฐหรือบ้านเมืองอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ล้วนเป็นสังคมที่มีทาสทั้งสิ้นและน่าจะรวมถึงสุโขทัยด้วย⁴⁸

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นเรื่องสุโขทัยจะมีทาสหรือไม่ เอาเข้าจริงก็มีเพียงนักวิชาการที่ถกเถียงกันเพื่อยืนยันความเชื่อและหลักวิชาการของตนเองว่าถูกต้อง เพราะดูจะไม่เป็นที่สนใจของประชาชนในวงกว้างนัก ในความรับรู้ของคนทั่วไปมักจะนึกถึงเรื่อง “ทาส” ในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งเชื่อมโยงกับเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ไทยชุดใหญ่อีกเรื่องคือ พระราชนิพนธ์กิจสำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องการเลิกทาสมากกว่าที่จะนึกย้อนไปถึงทาสในสมัยสุโขทัย ซึ่งแทบไม่ได้อยู่ในความรับรู้ของคนเลย เรื่องทาสสมัยสุโขทัยไม่ได้มีการทำให้ชัดเจนขึ้นมาจึงพราเลือนไปในความรับรู้ของคน เป็นเพียงประวัติศาสตร์เรื่องหนึ่งที่ดำรงอยู่โดยไม่มีพลังอะไรนักต่อสังคม

6.2.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

การศึกษาสุโขทัยในฐานะประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เริ่มขึ้นอย่างจริงจังช่วงก่อนทศวรรษที่ 2520 พร้อมๆ กับความตื่นตัวเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่น อันเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองใน พ.ศ. 2516 – 2519 ทำให้เกิดสำนึกในการศึกษาประวัติศาสตร์ที่มีประชาชนเป็นส่วนหนึ่ง มิใช่เน้นเพียงแต่ชนชั้นนำเท่านั้น นอกจากนี้ การศึกษาประวัติศาสตร์รวมทั้งวิชาการอื่นๆ ในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ได้เจริญก้าวหน้าขึ้น นักวิชาการต่างเห็นว่าการมองภาพสังคมในหน่วยใหญ่ระดับประเทศนั้น ไม่เพียงพอที่จะทำให้เข้าใจปัญหาได้ทั้งหมด แต่ต้องเข้าใจสังคมในหน่วยย่อยด้วย⁴⁹

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 201 – 202.

⁴⁹ ยงยุทธ ชูแ้วน, *ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่ออนาคต: ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 97 – 98.

ในปีพ.ศ. 2517 มีการเริ่มก่อตั้งศูนย์สุโขทัยศึกษาขึ้นที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก⁵⁰ ส่วนหนึ่งเพราะเป็นสถาบันการศึกษาส่วนภูมิภาคที่ใกล้ชิดกับเมืองเก่าสุโขทัยมากที่สุด จังหวัดที่ตั้งมหาวิทยาลัยเคยเป็นเมืองสำคัญในรัฐสุโขทัย มีจุดประสงค์เพื่อการศึกษาค้นคว้าและผดุงรักษาวัฒนธรรมอันดีงามของสุโขทัยไว้ ในการดำเนินงานระยะแรกๆ นั้นได้รับความช่วยเหลือจากผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่าน เช่น ศ. ดร. ประเสริฐ ณ นคร ศ. ม.จ. สุภัทรทิศ ดิศกุล ศ. พิเศษ ขจร สุขพานิช และอาจารย์จากมหาวิทยาลัยศิลปากรและจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย⁵¹ ทางศูนย์สุโขทัยศึกษา มีการออกหนังสือและผลงานวิจัยต่างๆ มาตามลำดับ

ต่อมาในปีพ.ศ. 2520 ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลกได้เป็นเจ้าภาพจัดงานสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีสุโขทัยระดับชาติขึ้น ส่วนหนึ่งมาจากกระแสประวัติศาสตร์ท้องถิ่นด้วยเพราะศูนย์นี้มิได้ศึกษาแต่ประวัติศาสตร์สุโขทัยยุคจารีตแต่ขยายการศึกษามาถึงจังหวัดสุโขทัยในยุคปัจจุบันและจังหวัดอื่นๆ บริเวณภาคเหนือตอนล่างซึ่งเป็นจังหวัดที่มีลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน ได้แก่ กำแพงเพชร ตาก พิจิตร พิษณุโลก เพชรบูรณ์ นครสวรรค์ อุตรดิตถ์ และอุทัยธานี⁵² รวมทั้งมีการเปิดสอนวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยเน้นภาคเหนือตอนล่าง มีหนังสือและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดสุโขทัย เช่น **วรรณกรรมจากตำบลดศรีคีรีมาศ จังหวัดสุโขทัย (พ.ศ. 2516)**⁵³ **สุโขทัยเมืองเก่าของเรา (พ.ศ. 2520)**⁵⁴ **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (พ.ศ. 2521)**⁵⁵ **นิทานพื้นบ้านของท้องถิ่นสุโขทัยและบริเวณโดยรอบ (พ.ศ.**

⁵⁰ วิทยาลัยวิชาการศึกษาพิษณุโลก ตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2510 เป็นวิทยาลัยวิชาการศึกษาแห่งที่ 4 ที่ตั้งขึ้นต่อจากวิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร ปทุมวัน และบางแสน ตามลำดับ ยกฐานะขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก เมื่อพ.ศ. 2517 และได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยเอกเทศ ใช้ชื่อว่า มหาวิทยาลัยนเรศวร เมื่อพ.ศ. 2533 ข้อมูลจาก “ประวัติมหาวิทยาลัย” [ออนไลน์], 27 กรกฎาคม 2553. แหล่งที่มา <http://www.nu.ac.th/ab-history.php>

⁵¹ “คำนำ,” ใน **การเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย: รายงานผลการสัมมนา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก 1-4 สิงหาคม 2520.**

⁵² ขวัญเมือง จันทโรจณี, “ลักษณะทางวัฒนธรรม ความเชื่อและชาติพันธุ์: ภาคเหนือตอนล่าง,” ใน **เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือตอนล่าง**, 13 – 36. (พิษณุโลก: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2539), หน้า 13.

⁵³ ประจักษ์ สายแสง, **วรรณกรรมจากตำบลดศรีคีรีมาศ จังหวัดสุโขทัย** (พิษณุโลก: วิทยาลัยวิชาการศึกษา, 2516)

⁵⁴ หวน พันธุ์พันธ์, **สุโขทัยเมืองเก่าของเรา** (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2520) นอกจากนี้ยังมีหนังสืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือตอนล่างโดยผู้เขียนคนเดียวกัน เช่น **พิษณุโลกของเรา (พ.ศ. 2514) พิจิตรของเรา (พ.ศ. 2520) และ อุตรดิตถ์ของเรา (พ.ศ. 2520)** เป็นต้น

⁵⁵ นคร พันธุ์รงค์, **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น** (พิษณุโลก: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒพิษณุโลก, 2521) หนังสือเล่มนี้รวมข้อมูลของจังหวัดต่างๆ ในภาคเหนือตอนล่างไว้ มีภาคผนวกเป็นตัวอย่างการเขียนเรื่องราวของท้องถิ่นในเขตจังหวัดอุตรดิตถ์ “อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์” โดย บุญกร ปานะพันธ์

2522)⁵⁶ เป็นต้น มักนำเสนอในลักษณะข้อมูลทั่วไปของจังหวัดขณะนั้น บอกเล่าประวัติศาสตร์ของจังหวัดโดยอ้างอิงกับประวัติศาสตร์สุโขทัยยุคจาริตซึ่งกลายเป็นประวัติศาสตร์ชาติไปแล้ว ส่วนงานที่เน้นศึกษาเป็นพื้นที่หมู่บ้าน ตำบลหรืออำเภอ มักจะได้ข้อมูลเฉพาะท้องถิ่นนั้นเพียงอย่างเดียว

สุโขทัยเป็นส่วนหนึ่งของภาคเหนือตอนล่าง ฉะนั้นจึงต้องกล่าวถึงงานวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ภาคเหนือตอนล่าง โดยมักศึกษาในแง่การบริหาร การปกครอง และเศรษฐกิจ เช่น การปกครองมณฑลพิษณุโลกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2437 – 2453 ของ ศิริวรรณ นุ้ยเมือง (พ.ศ. 2521 วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร) ศึกษานโยบายการปรับปรุงการปกครองในมณฑลพิษณุโลก ในส่วนโครงสร้างการปกครองและด้านอื่นๆ ควบคู่กันไป ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก พ.ศ. 2437 – 2453 ของ นฤมล วัฒนพานิช (พ.ศ. 2426 วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัยศิลปากร) ศึกษาการดำเนินนโยบายการปกครองว่าก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับอาชีพ เกษตรกรรมและการจัดเก็บภาษีอย่างไร การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่าง ในช่วงปีพ.ศ. 2448 – 2484 ของ สุภาพรรณ ขอมผล (พ.ศ. 2534) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจในภาคเหนือตอนล่าง อันเนื่องมาจากการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ เน้นการเพาะปลูก การป่าไม้ และการค้า และบทบาทชาวจีนทางการผลิตและการค้าข้าวในบริเวณภาคเหนือตอนล่างของประเทศไทยหลังการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ. 2448 – 2488 ของ เพียงใจ เจริญโสพล (พ.ศ. 2537) ศึกษาบทบาทชาวจีนในกิจการค้าข้าวบริเวณภาคเหนือตอนล่างทั้งก่อนและหลังสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือจนกระทั่งถึงหลังสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2⁵⁷

อย่างไรก็ตาม การศึกษาในลักษณะโดยรวมทำให้ไม่สามารถศึกษาในแต่ละท้องถิ่นอย่างละเอียดได้ นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องหลักฐานมีน้อย ทำให้เนื้อหาในแต่ละจังหวัดที่กล่าวถึงนั้นมีรายละเอียดไม่เท่าเทียมกัน จังหวัดใดมีข้อมูลมากก็นั้นหนักในจังหวัดนั้น เช่น วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่างในช่วงปีพ.ศ. 2448 – 2484 ของ สุภาพรรณ ขอมผล เมื่อกล่าวถึงการขยายตัวและการเติบโตของชุมชนเมืองริมทางรถไฟ ได้เลือกกล่าวถึงเมืองพิษณุโลก อุตรดิตถ์ และเพชรบูรณ์ เท่านั้น⁵⁸ ข้อมูลที่มีจำกัด ส่งผลถึงวิทยานิพนธ์และงานวิจัยต่างๆ

⁵⁶ นคร พันธุ์รงค์, นิทานพื้นบ้านของท้องถิ่นสุโขทัยและบริเวณโดยรอบ (พิษณุโลก: ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2522)

⁵⁷ เพียงใจ เจริญโสพล, “บทบาทชาวจีนทางการผลิตและการค้าข้าวในบริเวณภาคเหนือตอนล่างของประเทศไทยหลังการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ. 2448 – 2488,” (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2537)

⁵⁸ สุภาพรรณ ขอมผล, การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่างในช่วงปีพ.ศ. 2448 – 2484 ปรดดูในบทที่ 4 หน้า 232 – 242.

ที่ท่าเกี่ยวกับจังหวัดใดจังหวัดหนึ่งเพราะงานวิชาการมักทำเรื่องจังหวัดที่มีข้อมูลมาก โดยเฉพาะจังหวัดที่เป็นศูนย์กลางความเจริญในภูมิภาคเช่นจังหวัดพิษณุโลกและนครสวรรค์ แต่จังหวัดอื่นๆ รวมทั้งสุโขทัยมักไม่มีงานศึกษาออกมามากนัก หรือถ้าหากมีก็มักเป็นงานที่ศึกษาเฉพาะพื้นที่ หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และเป็นงานในสาขาอื่นๆ ที่มีใช้ประวัติศาสตร์โดยตรง ในกรณีของจังหวัดสุโขทัย มีงานที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยรวบรวมมาบางส่วน มักเป็นงานหลังจากพ.ศ. 2434 ไปแล้ว ตัวอย่างเช่น วิทยานิพนธ์ด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาของสุดแดน วิสุทธิลักษณ์ เรื่องความเปลี่ยนแปลงของการผลิตผ้าพื้นเมือง ชุมชนบ้านหาดเลี้ยว อ.ศรีสำราญ จ.สุโขทัย (พ.ศ. 2534)⁵⁹ งานในสาขาการบริหารธุรกิจ เรื่องทัศนคติของผู้บริโภคต่อร้านจำหน่ายทองโบราณในอำเภอศรีสำราญ จังหวัดสุโขทัย ของ พงษ์ศักดิ์ พูลสุข (พ.ศ. 2546)⁶⁰ วิทยานิพนธ์ด้านการวางแผนภาคและเมือง ของ อติษฐ ก้องสนั่น เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชนภายในเขตกำแพงเมืองเก่า อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จังหวัดสุโขทัย (พ.ศ. 2547)⁶¹ วิทยานิพนธ์ด้านภาษาไทยของ ภาคภูมิ สุขเจริญ เรื่องวิเคราะห์ความเชื่อที่เกี่ยวกับโบราณสถานที่ยุบธะแล้วของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย (พ.ศ. 2547)⁶² เป็นต้น ผู้วิจัยยังไม่พบงานวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดสุโขทัยทั้งจังหวัด⁶³ หรือศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง “จังหวัดสุโขทัย” กับรัฐส่วนกลาง

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือประวัติศาสตร์สังคมจังหวัดสุโขทัยมักถูกกลืนไปกับประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักที่เน้นความเป็นราชธานี การกล่าวถึงประวัติศาสตร์

⁵⁹ สุดแดน วิสุทธิลักษณ์, “ความเปลี่ยนแปลงของการผลิตผ้าพื้นเมือง ชุมชนบ้านหาดเลี้ยว อ.ศรีสำราญ จ.สุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัทยธรรมศาสตร์, 2534)

⁶⁰ พงษ์ศักดิ์ พูลสุข, “ทัศนคติของผู้บริโภคต่อร้านจำหน่ายทองโบราณในอำเภอศรีสำราญ จังหวัดสุโขทัย,” (การค้นคว้าอิสระบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546)

⁶¹ อติษฐ ก้องสนั่น, “การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชนภายในเขตกำแพงเมืองเก่า อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จังหวัดสุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, 2547)

⁶² ภาคภูมิ สุขเจริญ, “วิเคราะห์ความเชื่อที่เกี่ยวกับโบราณสถานที่ยุบธะแล้วของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2547)

⁶³ มีงานที่รวบรวมข้อมูลและประวัติศาสตร์เกี่ยวกับจังหวัดสุโขทัยไว้ได้ค่อนข้างมากและครอบคลุมทุกอำเภอ คือ **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสุโขทัย** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2544) จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542 โดยรวมเอาข้อมูล สถาปัตยกรรม สิ่งแวดล้อมและสังคม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น มรดกทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้านและเทคโนโลยีท้องถิ่น เอกลักษณ์ของสุโขทัย บุคคลสำคัญของสุโขทัย และพระมหากษัตริย์คุณในการพัฒนาท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มนี้เป็นเพียงการรวบรวมข้อมูลต่างๆ ไว้เท่านั้น มิได้มีการวิเคราะห์วิพากษ์แต่อย่างใด

ท้องถิ่นสุโขทัย มักเริ่มต้นที่อาณาจักร/รัฐสุโขทัย เมื่อถึงคราวเสื่อมอำนาจ เรื่องราวเกี่ยวกับสุโขทัยก็หายไป ในหลักฐานสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะก่อนการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจจะมีการกล่าวถึงอย่างกระต่อนกระแต่นเมื่อมีการเดินทัพผ่าน มีโองการจากทางราชสำนักให้มาจัดการบางสิ่งบางอย่าง หรือมีพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์เสด็จประพาส เมื่อกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของจังหวัดในช่วงประวัติศาสตร์สมัยใหม่จนถึงร่วมสมัย บางครั้งจะถูกกลืนไปกับประวัติศาสตร์ของมณฑลพิษณุโลกบ้าง ภาคเหนือตอนล่างบ้าง ทั้งที่จริงๆ แล้วตัวจังหวัดสุโขทัยเป็นพื้นที่ที่น่าสนใจและนำศึกษาอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นจังหวัดที่ได้ชื่อว่าเคยเป็น “ราชธานีแห่งแรก” ของไทยตามเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลัก ในช่วงที่มีความสนใจการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยยุคจาริต รัฐส่วนกลางได้เข้ามา “จัดการ” หลายสิ่งในจังหวัด ทั้งการสำรวจโบราณสถานและโบราณวัตถุ การเข้ามาบูรณะฟื้นฟูเมืองเก่า การเข้ามาพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้งยังนำพาความเจริญเข้ามาในจังหวัด รวมทั้งความพยายามทำให้สุโขทัยทั้งในยุคจาริตและยุคปัจจุบันเป็นเมืองในอุดมคติและเป็น “รุ่งอรุณแห่งความสุข” อย่างแท้จริงภายใต้เรื่องเล่าประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลัก

ความนิยมการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการขยายสถาบันอุดมศึกษาไปตามจังหวัดต่างๆ เช่น วิทยาลัยครู วิทยาเขตของวิทยาลัยวิชาการศึกษา มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยตามหัวเมืองใหญ่ๆ เช่น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (พ.ศ. 2507) มหาวิทยาลัยขอนแก่น (พ.ศ. 2509) มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (พ.ศ. 2510) เป็นต้น ประกอบกับการเปลี่ยนแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ ในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ก่อให้เกิดกระแสเรื่องความเท่าเทียมของคนในสังคม ปลุกจิตสำนึกให้ศึกษาเรื่องราวของประชาชน ความเคลื่อนไหวสำคัญที่สร้าง “ความเป็นสถาบัน” ให้แก่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือ กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งปฏิรูปการศึกษาหลังจากเหตุการณ์ “14 ตุลา” เกิดการเรียกร้องให้นักหลักสูตรการศึกษาเก่าๆ เผาวรรณกรรมมอมเมาประชาชน เพิ่มการมีส่วนร่วมของนักเรียนในชั้นเรียน ส่งเสริมความคิดว่าคนท้องถิ่นควรรู้จักตนเองและประวัติศาสตร์ของตน การปฏิรูปหยุดชะงักไปในช่วงหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 แต่การศึกษาท้องถิ่นก็กลับมาอยู่ในแผนการศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2521 มีการสร้างวิชาและตำราใหม่ๆ ในโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการมีงบประมาณอุดหนุนการตั้งศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดในวิทยาลัยครูท้องถิ่นหรือโรงเรียนมัธยมประจำจังหวัด⁶⁴

⁶⁴ ฉลอง สุนทรวานิชย์, “สถานะของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น,” วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง 53-4 (พฤษภาคม – กันยายน 2529): 150. สัมภาษณ์ เรณู วิชาศิลป์ และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว สถาบันราชภัฏ วันที่ 14 และ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2535. อ้างถึงใน ชงชัย วินิจจะกูล, “การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของอดีต: ประวัติศาสตร์ใหม่ในประเทศไทยหลัง 14 ตุลาคม,” ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, สถานภาพไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์ (กรุงเทพฯ: (ตรีวิมล ซิตต์เวอร์มบุ๊กส์), 2543), หน้า 30.

ในขณะเดียวกัน ชนชั้นกลางไทยได้รับการศึกษาในมหาวิทยาลัยมากขึ้น นักวิชาการสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่ได้รับทุนไปศึกษาวิชาการจากต่างประเทศได้ทยอยกลับมาสอนหนังสือในประเทศไทย ทำให้วิชาประวัติศาสตร์และวิชาอื่นๆ ทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เติบโตยิ่งขึ้น มีนักวิชาการบางส่วนหันเหความสนใจไปสู่เรื่องท้องถิ่น เพราะพวกเขาเห็นว่าการศึกษาสังคมไทยในหน่วยใหญ่ระดับชาตินั้นไม่เพียงพอที่จะทำให้เข้าใจปัญหาได้ทั้งหมด แต่ต้องมองเห็นหน่วยย่อยต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นสังคมไทยทั้งหมด⁶⁵

มีนักวิชาการได้เสนอแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์แบบใหม่ เช่น แนวทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมที่มีผู้นำคือ กลุ่มของฉัตรทิพย์ นาถสุภา ลงไปศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจตามจังหวัดต่างๆ การใช้แนวทางการศึกษาอื่นๆ ที่มีมิติของประวัติศาสตร์ เช่น โบราณคดี มานุษยวิทยา คติชนวิทยา เป็นต้น มีนักวิชาการจากส่วนกลางที่สนใจด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยเฉพาะ เช่น ศรีศักร วัลลิโภดม และ ธิดา สาระยา เป็นต้น รวมทั้งนักวิชาการที่เป็นคนท้องถิ่นหรือคลุกคลีกับท้องถิ่นมานาน เช่น มนัส โอภากุล (สุพรรณบุรี) ล้อมเพ็ญแก้ว (เพชรบุรี) ภูธร ภูมะธน (ลพบุรี) ธเนศวร์ เจริญเมือง (เชียงใหม่) สรัสวดี อ๋องสกุล (ล้านนา) นคร พันธุ์ณรงค์ (พิษณุโลก) ปรีชา นุ่นสุข (นครศรีธรรมราช) เป็นต้น ช่วงทศวรรษที่ 2520 เป็นต้นมา เกิดการสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นตามจังหวัดต่างๆ อย่างคึกคัก⁶⁶

ผู้วิจัยเห็นว่ากระแสความนิยมประวัติศาสตร์ท้องถิ่นส่งผลกระทบต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยอย่างยิ่ง ทำให้กรอบความคิด วิธีการศึกษา การตั้งคำถามทางประวัติศาสตร์ และหลักฐานที่ใช้ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยเริ่มหลุดออกจากประวัติศาสตร์กระแสหลักที่เคยเน้นเรื่องการเมืองและราชวงศ์ มาสู่เรื่องสังคม เศรษฐกิจ วิถีชีวิตของผู้คน กระแสความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนำมาสู่การตั้งคำถามใหม่ๆ และท้าทายข้อสรุปเก่าๆ ของประวัติศาสตร์สุโขทัย จนเกิดงานทางประวัติศาสตร์ที่น่าตื่นเต้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 2520 ต่อต้นทศวรรษที่ 2530 เช่น การกำเนิดขึ้นของนิตยสารศิลปวัฒนธรรมในปี พ.ศ. 2521 โดยสุจิตต์ วงษ์เทศ “สำนักศิลปวัฒนธรรม” ได้เสนอมุมมองใหม่ต่อประวัติศาสตร์สุโขทัย เกิดเป็นงานชิ้นสำคัญ เช่น *สุโขทัยไม่ใช่ราชธานีแห่งแรกของไทย* (พ.ศ. 2526)⁶⁷ *ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทง*

⁶⁵ ยงยุทธ ชูแว่น, *ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาค้นหาและเส้นทางสู่อนาคต : ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 97 – 98.

⁶⁶ เรียบเรียงจากการบรรยายเรื่อง “กระแสคลื่นของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น,” วิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย โดย ผศ.ดร. สุราษย์ ยี่มประเสริฐ พ.ศ. 2550.

⁶⁷ ไพรคุด สุจิตต์ วงษ์เทศ, *สุโขทัยไม่ใช่ราชธานีแห่งแรกของไทย* ศิลปวัฒนธรรมจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปี “ลายสือไท” พ.ศ. 2526, (กรุงเทพฯ: เจ้าพระยา, 2526)

สมัยสุโขทัย (พ.ศ. 2530)⁶⁸ จารึกพ่อขุนรามคำแหง : ใครแต่งกันแน่? “ของจริง” หรือ “ของปลอม” (พ.ศ. 2531)⁶⁹

วงการศึกษาระดับประวัติศาสตร์สุโขทัยศึกษากันมากขึ้นเมื่อมีการสัมมนาไทยศึกษานานาชาติที่ประเทศออสเตรเลียเมื่อพ.ศ. 2530 มีการเสนองานวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่สันตะทือนวงการคือ “The Ram Khamhaeng Inscription: A Pittdown Skull of Southeast Asian History?” (พ.ศ. 2530) ของ ไมเคิล วิคเคอรี (Michael Vickery) ใช้วิธีการทางด้านจารึกและภาษาศาสตร์ ตรวจสอบศิลาจารึกร่วมสมัยอื่นๆ จนพบว่าอักษรวิจิตรข้อความ ส่วนภาษาต่างๆ ในจารึกนั้นคลาดเคลื่อนและผิดยุคสมัย จึงตั้งข้อสันนิษฐานว่าศิลาจารึกหลักที่ 1 น่าจะสร้างขึ้นภายหลังรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหง ข้อเสนอของวิกเคอรีก่อให้เกิดการถกเถียงอย่างมากในวงวิชาการศึกษาระดับประวัติศาสตร์สุโขทัย⁷⁰

หลังจากกรณีวิกเคอรีแล้ว ในพ.ศ. 2531 ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้แสดงปาฐกถาเกี่ยวกับอายุของศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่สยามสมาคมและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จากนั้น พิริยะตีพิมพ์งานวิจัยชื่อจารึกพ่อขุนรามคำแหง: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ศิลปะ (พ.ศ. 2532) ผลการศึกษาระบุว่าประการแรก ศิลาจารึกหลักที่ 1 ใช้คำศัพท์ที่ไม่สอดคล้องกับจารึกหลักอื่นๆ ในสมัยสุโขทัย ลักษณะของคำศัพท์ยังใกล้เคียงกับคำศัพท์ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 24 ประการที่ 2 ข้อความที่กล่าวถึงโบราณสถานในศิลาจารึกหลักที่ 1 ขัดแย้งกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ศิลปะรวมถึงผลการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากร ประการที่ 3 คือ พบว่ามีการยืมคำศัพท์จากศิลาจารึกหลักอื่นๆ มาแต่งในข้อความด้านที่ 1 มากที่สุด และประการสุดท้ายคือ คำศัพท์และเนื้อหาในศิลาจารึกหลักที่ 1 สอดคล้องกับวรรณกรรมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์⁷¹ ฉะนั้นจึงเห็นว่าศิลาจารึกหลักที่ 1 น่าจะสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ไม่สามารถใช้เป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาระดับประวัติศาสตร์สุโขทัยได้⁷²

ข้อสรุปนี้ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างยิ่งในวงวิชาการรวมถึงนอกวงวิชาการ ความจริงแท้ของศิลาจารึกหลักที่ 1 ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญของการศึกษาระดับประวัติศาสตร์สุโขทัยมานานปีได้ถูกทำลายอย่างรุนแรง ศิลาจารึกหลักที่ 1 กลายเป็นเรื่องที่เกิดความขัดแย้งทั้งในระดับวงวิชาการ

⁶⁸ โปรตุเกส สุจิตต์ วงษ์เทศ; บรรณาธิการ, ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอมกระทงสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2530)

⁶⁹ โปรตุเกส สุจิตต์ วงษ์เทศ; บรรณาธิการ, จารึกพ่อขุนรามคำแหง ใครแต่งกันแน่? “ของจริง” หรือ “ของปลอม” (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2531)

⁷⁰ มานพ อวาร์วัฒน์สกุล, เขียน ; วินัย พงศ์ศรีเพียร, ตรวจแก้, สถานภาพการศึกษาระดับประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2518-2539, หน้า 207 – 208.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 209 – 210.

⁷² โปรตุเกส พิริยะ ไกรฤกษ์, จารึกพ่อขุนรามคำแหง: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ศิลปะ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2532)

และระดับท้องถิ่น เปรียบเสมือนเชื้อเพลิงที่พร้อมประทุเสมอเมื่อมีผู้จุดไฟ เช่น กรณีที่ยูเนสโกขึ้นทะเบียนศิลาจารึกหลักที่ 1 ให้เป็น “มรดกความทรงจำแห่งโลก” (Memory of the World) เมื่อพ.ศ. 2546 ทำให้เกิดการถกเถียงเรื่องสถานะทางประวัติศาสตร์ของศิลาจารึกหลักที่ 1 ขึ้นมาอีกครั้ง มาณพ ถาวรวัฒนัสกุล ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า การถกเถียงเรื่องศิลาจารึกหลักที่ 1 ทำให้เกิดการค้นคว้า และทบทวนความรู้เก่าๆ ในประวัติศาสตร์สุโขทัยยุคจารีตอย่างคึกคัก แต่ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยซับซ้อนยิ่งขึ้นด้วย เพราะมีการกำหนดมาตรฐานการวิเคราะห์ไว้สูง จึงไม่น่าแปลกใจว่าในช่วงปีพ.ศ. 2528 – 2539 ไม่มีวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยออกสู่วงวิชาการเลยแม้แต่เรื่องเดียว⁷³

นอกจากนี้ ในช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เป็นช่วงที่มีการจัดทำแผนแม่บทโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและเข้าไปดำเนินโครงการบูรณะเมืองเก่าสุโขทัยเพื่อจัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์รวมทั้งมีกระแสความเปลี่ยนแปลงแนวทางในการสงวนรักษาโบราณสถานด้วยความตระหนักว่าจะต้องทำให้โบราณสถานนั้นเกิดประโยชน์ทางสังคม การจัดให้โบราณสถานเป็นแหล่งท่องเที่ยวจะทำให้การสงวนรักษาง่ายและเป็นระบบมากขึ้น สามารถส่งเสริมให้ประชาชนเกิดความรู้ ความรัก และความชื่นชมต่อโบราณสถาน สามารถใช้ประโยชน์ทางวัฒนธรรมได้มากกว่าแต่ก่อน กล่าวได้ว่ากระแสประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การอนุรักษ์แนวใหม่และแรงกระตุ้นทางด้านการท่องเที่ยวมีส่วนให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งจากทางภาครัฐและทางวิชาการ รวมทั้งความร่วมมือของทั้งสองฝ่าย เมื่อประวัติศาสตร์ได้ถูกทำและนำเสนอให้เป็นรูปเป็นร่างมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อคนท้องถิ่นในเวลาต่อมา

คำถามต่อมาคือ ปรากฏการณ์ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้สั่นคลอนหรือทำลายประวัติศาสตร์ชาติหรือไม่ อย่างไร หากดูจากแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์แล้วน่าจะมีแนวโน้มไปในทางก้าวหน้า แต่ในท้ายที่สุดดูเหมือนจะไม่ก้าวหน้าไปเท่าใดนัก คำตอบอาจจะต้องย้อนกลับไปดูว่าผู้ที่ทำหน้าที่สำคัญในการสนับสนุนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้เฟื่องฟูคือกระทรวงศึกษาธิการหรือรัฐส่วนกลางนั่นเอง ถ้าฟังก์ชันวิชาการทำกันเองคงไม่เฟื่องฟูและไม่มีงบประมาณพอที่จะลงไปสร้างศูนย์วัฒนธรรมในทุกจังหวัด ยกเว้นจังหวัดที่มีมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาคตั้งอยู่ก็มีการจัดประชุมทางวิชาการบ้าง ตั้งศูนย์การศึกษาบ้าง ขอบเขตการวิจัยทำได้แต่เพียงในจังหวัดของตนเองและจังหวัดที่มีพื้นที่ใกล้เคียงเท่านั้น งบประมาณต่างๆ ยังต้องอาศัยจากรัฐ ดังนั้น ผู้ที่เข้ามามีบทบาทสำคัญจึงหนีไม่พ้นรัฐส่วนกลาง

⁷³ มาณพ ถาวรวัฒนัสกุล, เขียน ; วินัย พงศ์ศรีเพียร, ตรวจแก้, สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2518-2539, หน้า 210.

สาเหตุที่การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นซึ่งมีรัฐเป็นตัวตั้งตัวตีนี้เป็นเหตุที่ทำให้แนวทางการศึกษาที่ดูเหมือนจะก้าวหน้ากลับไม่ก้าวหน้า ธงชัย วินิจจะกูลกล่าวถึงการศึกษาและดำเนินการทางวิชาการในยุคประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อพูดว่าไม่อาจจะใช้วิธีการที่แตกต่างไปจากเดิมเท่าใดนัก ทั้งยังไม่ใช่ “วิชาการ” อย่างเต็มที่เพราะการประชุมเสวนาทางวิชาการต้องทำอย่างประนีประนอมกับการท่องเที่ยวและธุรกิจ จนทำให้บางครั้งดูเหมือนเป็นการจัดกิจกรรมส่งเสริมเอกลักษณ์จังหวัด การประชุมส่วนที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ก็มักเป็นการแสดงอดีตอันรุ่งโรจน์ กล่าวยกย่องพระมหากษัตริย์องค์ต่างๆ ในอดีต โดยเหตุการณ์ที่ได้รับการเลือกสรรมานำเสนอมักจะเป็นเรื่องจังหวัดที่มีบทบาทในประวัติศาสตร์แห่งชาติ ทำให้คนท้องถิ่นสามารถแสดงออกถึงความจงรักภักดีต่อชาติได้ ผู้ที่เดินตามแนวทางนี้มีทั้งปัญญาชนรุ่นเก่าและนักประวัติศาสตร์สมัครเล่น แต่นักวิชาการรุ่นใหม่ (อย่างน้อยในขณะนั้น) ซึ่งยึดถือความคิดและวิธีการทางประวัติศาสตร์อย่างเคร่งครัดกลับตกที่นั่งลำบากเพราะต้องเลือกระหว่างประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นที่มีความเป็นอิสระและประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชาติไทย ภาวะที่ยากลำบากนี้ทำให้เกิดความสับสนในการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาตั้งแต่ต้น แม้ว่านักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่าง ศรีศักร วัลลิโภดม หรือ ธิดา สาระยา จะเสนอให้มองประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ไม่ยึดติดกับศูนย์กลางแม้เป็นส่วนหนึ่งของศูนย์กลางแต่ก็มีเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ทั้งศิลปะ วรรณกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีต่างๆ ของท้องถิ่นให้ภาคภูมิใจ เป็นที่เชิดหน้าชูตา แต่ประวัติศาสตร์จังหวัดมักจะเน้นการที่คนได้เข้าไปมีบทบาท มีคุณูปการต่อชาติ กลายเป็นประวัติศาสตร์ที่ยึดติดกับศูนย์กลางไปเสีย ดังนั้น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นยังคงเป็นเรื่องราวของผู้นำทางการเมือง ไม่ใช่เรื่องของประชาชนหรือสังคม⁷⁴ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ เคยกล่าวว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีศักยภาพที่จะทำทลายรัฐไทยได้ แต่กลับถูกผนวกเข้าไปในประวัติศาสตร์ชาติเสียหมด ทั้งยังทำหน้าที่รับใช้รัฐบาลทั้งในด้านความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว อุดมการณ์ และการสร้างประเทศไทยที่เต็มเปี่ยมไปด้วยวัฒนธรรม อันที่จริงมีความพยายามชี้ให้เห็นการ “หลงทาง” ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาหลายครั้ง แต่ก็ไม่มีผู้ฟัง อาจเป็นไปได้ว่านักประวัติศาสตร์ซึ่งจะเป็นของท้องถิ่นหรือไม่ก็ตาม มักเป็นข้าราชการที่ชีวิตได้ถูกครอบงำโดยประวัติศาสตร์ชาติและราชวงศ์มาโดยตลอด⁷⁵

ในกรณีนี้ นอกจากการที่รัฐเข้าไปมีส่วนร่วมแล้ว บุคลากรที่มีบทบาทในการสร้างองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมักเป็นคนท้องถิ่นเองซึ่งยังไม่สามารถหลุดพ้นไปจากกรอบความคิด

⁷⁴ ธงชัย วินิจจะกูล, การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของอดีต: ประวัติศาสตร์ใหม่ในประเทศไทยหลัง 14 ตุลาคม, หน้า 32 – 33.

⁷⁵ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “สถานะของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น,” หน้า 140 – 144. ใน “การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของอดีต: ประวัติศาสตร์ใหม่ในประเทศไทยหลัง 14 ตุลาคม,” ธงชัย วินิจจะกูล, หน้า 33 – 34.

ประวัติศาสตร์รัฐชาติได้ ยิ่งเมื่อประวัติศาสตร์ถูกนำมาปรับใช้การท่องที่เกี่ยวพันกับหน้าตาและผลประโยชน์ของชาติแล้ว รัฐเองคงไม่ปล่อยให้ให้ท้องถิ่นศึกษาและนำเสนอประวัติศาสตร์ที่เป็นแนวต่อต้านรัฐหรือไม่ลงรอยกับรัฐ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกระแสประวัติศาสตร์ชาติ หรือหากมีการนำเสนอประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่อาจจะไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ เรื่องเหล่านั้นบางทีจะกลายเป็นตำนานนิทานปรัมปราที่จัดเข้ากับยุคสมัยของประวัติศาสตร์ชาติไม่ได้และถูกลดทอนความน่าเชื่อถือกลายเป็นเรื่องเล่าชาวบ้านไป ส่วนเรื่องเล่ากระแสหลักยังคงเป็นสิ่งที่ถูกส่งตรงมาจากส่วนกลางและมีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแทรกเข้าไปเพื่อให้มีตัวตน ตัวอย่างที่ชัดเจนและใกล้เคียงที่สุดเรื่องหนึ่งเป็น โครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ซึ่งไม่สามารถรอดพ้นกระแสประวัติศาสตร์ชาติได้ ดังที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเป็นตัวอย่างในบทที่ 7 เรื่องนี้ไม่น่าแปลกใจเท่าใดนักเพราะในปัจจุบันนี้ประวัติศาสตร์จังหวัดสุโขทัยก็ไม่สามารถแยกออกจากประวัติศาสตร์ของรัฐ/กรุงสุโขทัยในอดีตได้เลย ความนิยมและตื่นตัวเรื่องการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีผลกระทบอย่างยิ่งต่อแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย แต่ไม่อาจนำพาประวัติศาสตร์ไทยให้ข้ามพ้นการครอบงำของประวัติศาสตร์ชาติได้ จังหวัดสุโขทัยถูกทำให้มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับ “กรุงสุโขทัย” คำตอบที่ว่าทำไมถึง “ข้ามไม่พ้น” จึงค่อนข้างชัดเจนในตัวเองอยู่แล้ว

เรื่องราวในบทนี้ได้เสนอให้เห็นว่าประวัติศาสตร์สุโขทัยนั้นแบ่งออกได้เป็น 2 กระแสใหญ่ๆ คือกระแสหลักและกระแสรอง จากการศึกษาพบว่าประวัติศาสตร์กระแสหลักมีอิทธิพลต่อสังคมมาก ส่วนหนึ่งเพราะถูกวางรากฐานมาเป็นอย่างดีจากยุคก่อนหน้านั้น สอดคล้องกับความรับรู้ที่มีมานานของสังคมไทย เข้ากันได้เป็นอย่างดีกับเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ อีกทั้งผู้ที่ควบคุมความรู้ชุดนี้คือรัฐไทย ดังนั้นประวัติศาสตร์กระแสรองที่เกิดขึ้นมาได้แย่งจึงไม่สามารถที่จะล้มล้างประวัติศาสตร์กระแสหลักได้ ประวัติศาสตร์กระแสรองบางเรื่องถูกระทบจนในที่สุดได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์กระแสหลักไป บางเรื่องดำรงตนเป็น “ประวัติศาสตร์ทางเลือก” มีเรื่องเล่าและรูปแบบที่คัดค้านประวัติศาสตร์กระแสหลักแต่ไม่สามารถเข้าไปแทนที่ได้

ในบทต่อไป ผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นเพิ่มเติมอีกว่าเหตุใดประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักจึงได้อยู่ในความรับรู้ของคนไทยอย่างมั่นคง เพราะสุโขทัยมิได้อยู่แค่เพียงในตำราประวัติศาสตร์แต่ได้ออกมาโลดแล่นอยู่เป็นตัวเป็นตน ผ่านการสร้างอุทยานประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑสถานอนุสาวรีย์ เทศกาล และประเพณีประติมากรรมอีกด้วย

บทที่ 7

สุโขทัยที่จับต้องได้: การประดิษฐ์สร้าง “สุโขทัย”

ภายนอกตำราประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2496 – 2534

สิ่งที่ทำให้ความเป็นอุดมคติของสุโขทัยยังคงอยู่มาจนถึงทุกวันนี้ มิใช่มีแต่เพียงการเขียนประวัติศาสตร์ชาติฉบับทางการหรือกระแสหลักเท่านั้น แต่ยังมีอีกหลายสิ่งที่ได้ถูก “ประดิษฐ์” หรือ “สร้าง” ขึ้นมาจนส่งให้ภาพลักษณ์ของสุโขทัยเป็น “รุ่งอรุณแห่งความสุข” สมชื่อ ในหลายบทที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์นิพนธ์ซึ่งเป็นกรอบและพื้นฐานความคิดโดยทั่วไปแล้ว ดังนั้น สิ่งที่จะกล่าวถึงในบทที่ 7 จึงเป็นสิ่งที่ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้น โดยมีพื้นฐานมาจากประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลัก โดยเฉพาะการเข้ามาจัดการและจัดสร้างให้จังหวัดสุโขทัยมีอุทยานประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑสถาน อนุสาวรีย์ เทศกาล และประเพณีประดิษฐ์รูปแบบต่างๆ

สิ่งประดิษฐ์สร้างเหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะช่วยดำรงความเป็นสุโขทัยแบบอุดมคติ เพราะเป็นการสร้างหรือจำลองประวัติศาสตร์สุโขทัยจากในหนังสือมาทำให้มีตัวตน โดยเฉพาะรัฐและหน่วยงานราชการไทยที่มีอำนาจหยิบยกเอาเรื่องเล่าแม่บทเหล่านี้มาสร้าง ทำให้เกี่ยวพันกับเอกลักษณ์ของชาติ ทำให้อุดมคติที่ยิ่งใหญ่ของสุโขทัยกลับมามีชีวิต คนทั่วไปสามารถจับต้องมองเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า กระตุ้นให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจ อีกทั้งยังเป็นสิ่งสร้างมูลค่า นำรายได้ทางการท่องเที่ยวมาสู่ประเทศ เป็นสิ่งยืนยันได้อย่างดีว่าเพราะเหตุใดประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักจึงคงอยู่อย่างมั่นคง ยืนยาวในสังคมไทย แม้จะมีประวัติศาสตร์กระแสรองมาโต้แย้งแต่ก็ไม่สามารถล้มล้างความคิดความเชื่อเหล่านั้นได้ อีกทั้งผู้คนในสังคมก็ติดกรอบและภาพของสุโขทัยในอุดมคติไปแล้ว

ผู้วิจัยจะกล่าวถึงการสร้างสถานที่และประเพณีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สุโขทัย วิเคราะห์ถึงความหมาย หน้าที่ จุดมุ่งหมายของสิ่งเหล่านั้น รวมไปถึงผู้สร้าง การเกิดขึ้นและบทบาทของสถานที่ เช่น อุทยานประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑสถาน อนุสาวรีย์ รวมไปถึงเทศกาลและประเพณีประดิษฐ์มีส่วนสำคัญในการช่วยรักษาความเป็นสุโขทัยที่ถูกสร้างและยืนยันข้อสมมติฐานที่ว่าประวัติศาสตร์สุโขทัยเกิดขึ้นมาเพราะเกี่ยวพันกับความเป็นชาติ ความเป็นไทย และความเป็นอุดมคติ นอกจากนี้ แนวคิดการบูรณะโบราณสถานยังเป็นไปเพื่อประโยชน์ทางการท่องเที่ยวและด้านเศรษฐกิจด้วย ไม่เพียงแต่เป็นในแง่ความงดงามหรือประวัติศาสตร์เท่านั้น สถานที่และประเพณีประดิษฐ์ที่สร้างขึ้นมาจึงเป็นสิ่งส่งเสริมแนวคิดและภาพลักษณ์ของสุโขทัยให้โดดเด่นและสัมผัสได้มากกว่าเรื่องเล่าหรือเรื่องที่อยู่ในตำราประวัติศาสตร์เพียงเท่านั้น

7.1 การบูรณะโบราณสถานและการสร้างอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

แนวคิดของการบูรณะโบราณสถานมีความเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แนวคิดของแต่ละยุคนั้นแตกต่างกันไป ดังเช่นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การบูรณปฏิสังขรณ์วัดหรือวังต่างๆ เป็นราชประเพณีของกษัตริย์ เป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและยังเป็นเครื่องมือหนึ่งของชนชั้นปกครอง แสดงถึงอำนาจและสร้างเสริมให้ผู้อยู่ใต้การปกครองเกิดความศรัทธา เมื่อมาถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การบูรณปฏิสังขรณ์นอกจากเป็นส่วนหนึ่งของราชประเพณีแล้ว ยังเป็นการแสดงความวิไลซ์ของประเทศ เกิดกระบวนการวินิจฉัยและชั้นสูตรสภาพของสถานที่ก่อนที่จะมีการบูรณะด้วย¹

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 มีการจัดตั้งกรมศิลปากรขึ้นเมื่อพ.ศ. 2454 งานการอนุรักษ์ปฏิสังขรณ์ได้กลายมาเป็นงานในระบบราชการ มีระบบระเบียบในการปฏิบัติงาน มีการสำรวจตรวจตราโบราณสถานต่างๆ เริ่มมีแนวคิดในการมองโบราณสถานว่ามีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และได้ถูกให้ความหมายว่าเป็นส่วนหนึ่งของอดีตอันรุ่งเรืองของไทย ก่อให้เกิดความรู้ศึกษาตินิยม²

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 เป็นต้นมา การอนุรักษ์โบราณสถานส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะนโยบายชาตินิยม กรมศิลปากรได้เข้ามาดูแลโบราณสถานที่อยู่ในความรับผิดชอบ เนื่องจากได้ประกาศขึ้นทะเบียนไว้ สำหรับในกรณีของโบราณสถานบริเวณเมืองเก่าสุโขทัยนั้น ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2491 – 2500) ความสนใจเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีสุโขทัยเริ่มกลับมาอีกครั้งหลังจากเกิดความตื่นตัวบ้างในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ถึงต้นรัชกาลที่ 6 และเป็นจุดเริ่มต้นการขุดค้นบูรณะฟื้นฟูเมืองเก่าสุโขทัยด้วย

ช่วงทศวรรษที่ 2490 เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นหลายประการ ในปีพ.ศ.2492 อธิบดีกรมศิลปากรในขณะนั้นคือ หลวงรณสิทธิพิชัย (เจือ กาญจนินทุ) ได้ไปสำรวจโบราณสถานในจังหวัดสุโขทัย เนื่องจากก่อนหน้านั้นมีผู้ร้องเรียนมายังกรมศิลปากรว่าโบราณสถานถูกขุดทำลายจนเสียหาย เมื่อขึ้นไปตรวจสอบแล้วพบว่าเสียหายอย่างมากจึงได้ทำบันทึกถึงจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เพื่อรายงานผล เหตุที่ทำให้เกิดความเสียหายพบว่าเป็นเพราะคนนิยมโบราณวัตถุกันมาก ชาวบ้านจึงขุดเอาไปขายเพราะได้ราคาดี คนขาดความรู้ทางโบราณคดี ไม่มีการควบคุมรักษาที่ดีทั้งยังขาดงบประมาณ โดยงบประมาณเดิมที่ทางการจัดมาให้มีเพียงปีละ 200 บาท นอกจากนี้สภาพของเมืองเก่ากรังเป็นป่าทึบ บดบังโบราณสถานต่างๆ จนหมดทั้งยังเป็นแหล่งซ่อนตัวของ

¹ วรรณิการ์ สุธีรัตนากิรมย์, “พัฒนาการแนวคิดและวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย,”

(วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), หน้า 33 – 65.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 65 – 75.

โจรสลักบุตรพระขุฑเจดีย์³ เมื่อถึงปีพ.ศ.2494 กรมศิลปากรจึงจัดตั้งหน่วยศิลปากรประจำจังหวัดสุโขทัยขึ้นเพื่อดูแลรักษาโบราณสถานและรับมอบโบราณวัตถุที่พระโบราณวัดถาจารย์ เจ้าอาวาสวัดราชธานีในขณะนั้นได้มอบให้ แต่ทางราชการยังไม่มีเวลาลงไปขุดค้นโบราณสถานหรือจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานอย่างเป็นทางการ⁴

พ.ศ.2496 จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีและเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรมอีกตำแหน่งเดินทางไปเยี่ยมราษฎรและตรวจราชการที่จังหวัดทางภาคเหนือ โดยแวะไปตรวจเยี่ยมจังหวัดสุโขทัยรวมทั้งเขตเมืองเก่าด้วยและเห็นว่าสุโขทัยควรได้รับการฟื้นฟูบูรณะอย่างจริงจัง⁵ คณะรัฐมนตรีจึงได้ลงมติให้ปรับปรุงจังหวัดสุโขทัยให้เป็น “จังหวัดวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของชาติ”⁶ มีการตั้งคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะเมืองเก่าจังหวัดสุโขทัย ต่อมายังมีการตั้งคณะอนุกรรมการขึ้นอีกเพื่อรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัยทำเป็นหนังสือ⁷

คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัยได้ประชุมกำหนดเขตการฟื้นฟูบูรณะคือให้บูรณะสุโขทัยก่อนโดยเริ่มทันทีหลังการประชุม ต่อด้วยศรีสัชนาลัย และนครไทยเมืองราด⁸ การกำหนดเขตบูรณะเมืองเก่าสุโขทัยให้เริ่มต้นจากโบราณสถานในเขตกำแพงเมือง มี 3 แห่งที่ได้รับคัดเลือกให้บูรณะก่อนคือ วัดมหาธาตุ วัดศรีสวย และศาลหลักเมือง ขึ้นต่อไปจะพิจารณาฟื้นฟูโบราณสถานที่อยู่นอกกำแพงเมืองเช่นวัดศรีชุม⁹ ในช่วงปีแรกๆ ที่เริ่มการบูรณะ รัฐบาลเอาจริงเอาจังและกระตือรือร้นในการฟื้นฟูบูรณะโบราณสถานในจังหวัดสุโขทัยอย่างมาก ทำให้เกิดการ

³ หจข., ศธ. 0701.26.1.1/1 (4-6) เรื่อง “การบูรณะโบราณวัตถุสถาน สุโขทัย”.

⁴ หจข., ศธ. 0701.26.1.1/1 (27) เรื่อง “บันทึกข้อความ เรื่องบูรณะเมืองโบราณ จังหวัดสุโขทัย.”

⁵ “เชิดชูสุโขทัย,” สยามรัฐ (3 มิถุนายน 2496)

⁶ หจข., ศธ. 0701.26.1.1/1 (12) เรื่อง “หนังสือจากอธิบดีกรมศิลปากร พันโท หลวงรณสิทธิพิชัย ถึงผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย วันที่ 15 มิถุนายน 2496.”

⁷ ธนิต อยู่โพธิ์, “คำสั่งกระทรวงวัฒนธรรมที่ 84/2496 เรื่อง ตั้งคณะอนุกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัย,” ในงานบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมราชวงศ์ สุนทรชาติ สวัสดิกุล วันที่ 31 พฤษภาคม 2507. (พระนคร : กรมศิลปากร, 2507), หน้า 68 – 69.

⁸ ในเอกสารเขียนติดกันว่า “นครไทยเมืองราด” ผู้วิจัยไม่ทราบแน่ชัดว่าคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัยคิดว่าเป็นเมืองเดียวกันหรือไม่ อย่างไรก็ตามในปัจจุบัน นครไทย กับ เมืองราด เป็นคนละเมือง นครไทยหรือเมืองบางยาง อยู่ในอ.นครไทย จ.พิษณุโลก เป็นเมืองของพ่อขุนบางกลางหาว ก่อนที่จะมาครองกรุงสุโขทัยและขึ้นครองราชย์เป็นพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ส่วนเมืองราด อยู่ใน อ.หล่มสัก จ.เพชรบูรณ์ เป็นเมืองของพ่อขุนผาเมืองซึ่งมีบทบาทในการช่วยพ่อขุนบางกลางหาวขับไล่ “ขอมสบาดโขลญลำพง” ตั้งกรุงสุโขทัยขึ้นมา โดยเรื่องราวทั้งหมดนี้อยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม) ศิลาจารึกหลักนี้ถูกค้นพบในอุโมงค์วัดศรีชุม โดยหลวงสโมสสรพรการ (ทัต ศิริสัมพันธ์) เมื่อครั้งขึ้นไปตรวจและเก็บศิลาจารึกเมืองสุโขทัย พ.ศ.2430 ศิลาจารึกหลักนี้ เป็นคำสรรเสริญสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชูปมาณีศรีรัตนลึงกาที่ปมหาสามเป็นเจ้า ซึ่งเป็นบุตรของพระยาคำแหง (พระราม) เป็นหลานของพ่อขุนผาเมือง

⁹ หจข., ศธ. 0701.26.1.1/1 (54 – 59) เรื่อง “บันทึกการประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัย ครั้งที่ 2 ณ ศาลากลางจังหวัดสุโขทัย 25 กรกฎาคม พ.ศ.2496.”

เรียกร้องให้รัฐบาลสนใจบูรณะเมืองโบราณในจังหวัดอื่นๆ บ้าง เช่นในคอลัมน์ระหว่างบันทึก โดย น้อย อินทนนท์ (มาลัย ชูพินิจ) ตีพิมพ์ลงในหนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย ลงบทความเห็นด้วยกับการบูรณะสุโขทัยและให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า หากจะให้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น รัฐบาลควรจะให้ความสนใจแก่เมืองโบราณแห่งอื่นด้วย เช่น เขาพระวิหาร เมืองไตรตรังย์ในจังหวัดกำแพงเพชร เมืองไชยปราการในอำเภอฝาง ปราสาทหินร้างในอำเภอยะผิง เมืองศรีเทพในเพชรบูรณ์ เป็นต้น รัฐบาลควรลงมือรักษาก่อนที่จะถูกเวลา ธรรมชาติและมนุษย์ทำลาย¹⁰ นอกจากนี้ยังมีผู้แทนราษฎรจังหวัดกำแพงเพชรคือ นายประสิทธิ์ ชูพินิจ ส่งหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรมให้พิจารณาคุ้มครองโบราณวัตถุ โบราณสถานในจังหวัดกำแพงเพชรด้วย เพราะถูกลักลอบขุดค้นอย่างมาก โดยเฉพาะขุดหาพระเครื่อง¹¹

เมื่อถึงราว พ.ศ. 2499 วัดมหาธาตุ วัดศรีสวาย วัดสระศรี ศาลหลักเมือง และวัดศรีชุมบูรณะใกล้เสร็จสมบูรณ์แต่โบราณสถานแห่งอื่นๆ ยังคงไม่ได้รับการบูรณะ กรมศิลปากรเห็นปัญหาจึงมี “โครงการ 5 ปี” กำหนดแผนบูรณะโบราณสถานแต่ละแห่งไว้คร่าวๆ เพื่อที่จะบูรณะให้มากที่สุดภายในเวลา 5 ปี เริ่มตั้งแต่พ.ศ. 2499 เป็นต้นไป¹² แต่เมื่อถึงพ.ศ.2501 คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัยถูกยุบเลิกเนื่องมาจากการยุบกระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการได้มอบหมายให้กรมศิลปากรดำเนินการบูรณะชุดต่อมตามกำลังงบประมาณที่ได้รับ¹³

หลังจาก พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา มีการออกพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ขึ้น เพื่อให้การจัดการขึ้นทะเบียน การควบคุม การบูรณะ บำรุงรักษาโบราณสถานเป็นไปอย่างเรียบร้อยและมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ รัฐบาลไทยได้ร่วมมือและให้สัตยาบรรณอนุสัญญาระหว่างประเทศในการสงวนรักษาโบราณสถานแห่งชาติ ทั้งยังได้เข้าร่วมองค์การระหว่างประเทศต่างๆ ว่าด้วยการสงวนรักษาโบราณสถานและมรดกทางวัฒนธรรม แนวคิดการบูรณะโบราณสถานจึงได้รับอิทธิพลจากตะวันตกและเริ่มมีความคิดการอนุรักษ์โบราณสถานเพื่อเป็นประโยชน์ในการท่องเที่ยวและช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศแทนที่จะมองโบราณสถานเพียงแต่ในแง่ความงดงามหรือความเป็นตัวแทนแห่งความทรงจำในอดีตเพียงเท่านั้น¹⁴

¹⁰ น้อย อินทนนท์ (นามแฝง), “ระหว่างบันทึก,” พิมพ์ไทย (8 ตุลาคม 2496)

¹¹ หจข., ศธ. 0701.26.1.1/1 (175) เรื่อง “นายประสิทธิ์ ชูพินิจ ผู้แทนราษฎร จังหวัดกำแพงเพชร ส่งหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ.2496”.

¹² หจข., ศธ. 071.26.1.1/8 (59 – 68) เรื่อง “บันทึกการประชุมกรรมการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัย ครั้งที่ 1/2499 ณ ห้องประชุมกระทรวงวัฒนธรรม วันศุกร์ที่ 13 มกราคม 2499.”

¹³ ธนิต อยู่โพธิ์, งานบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย (พระนคร: กรมศิลปากร, 2507), หน้า 36.

¹⁴ กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, พัฒนาการแนวคิดและวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย, หน้า 90 – 110.

การเข้ามาจัดการบริเวณพื้นที่เมืองเก่าสุโขทัยทำให้ชุมชนบ้านเมืองเก่าซึ่งเป็นกลุ่มชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่โบราณสถานได้รับผลกระทบ การจัดการพื้นที่โดยรัฐ ส่งผลให้มีการโยกย้ายบ้านเรือน วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป โดยตามประวัติชุมชนบ้านเมืองเก่าตั้งถิ่นฐานอยู่มาไม่ต่ำกว่า 5 ชั่วคน ประมาณ 200 ปี มีการอพยพประชาชนจากเมืองพิศตร พิชณ โลกและตาก เข้ามาตั้งหลักแหล่งบริเวณรอบๆ สระตระพังทอง ในเขตกำแพงเมืองด้านตะวันออก อาศัยตระพังทองเป็นแหล่งน้ำและสร้างวัดตระพังทองเป็นศูนย์กลางของชุมชน มีการขยายชุมชนออกไปเรื่อยๆ และมีบางส่วนออกไปตั้งชุมชนใหม่ มีการออกไปจับจองที่นาเพื่อทำนาในเขตที่ลุ่มทางตอนเหนือของเมืองสุโขทัยเก่า จนกระทั่งตั้งแต่พ.ศ. 2496 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่ถนนจรดวิถีถ่อง (สุโขทัย – ตาก) ตัดผ่านเมืองเก่าสุโขทัย และเป็นระยะเดียวกับที่กรมศิลปากรมาดำเนินการบูรณะโบราณสถานในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำให้ชุมชนเมืองเก่ามีการขยายตัวในหลายๆ ด้าน มีคนอพยพมาจากพื้นที่อื่นเพื่อมาเป็นแรงงานในการขุดค้นบูรณะโบราณสถาน รวมไปถึงอาชีพค้าขายและอาชีพพูดหาของโบราณตามเจดีย์เก่าๆ ซึ่งผิดกฎหมาย¹⁵

เมื่อคนเข้ามามากๆ จึงเกิดการขยายตัวของชุมชน เกิดย่านการค้าบริเวณริมถนนจรดวิถีถ่อง ใกล้วัดตระพังทอง เมืองเก่าสุโขทัยกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว มีสถานที่ราชการเกิดขึ้น เช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ รามคำแหง สถานีตำรวจ โรงเรียน โรงฆ่าสัตว์ โรงสี บ่อนไก่ ฯลฯ เมื่อชุมชนขยายตัวมากเช่นนี้จึงนำไปสู่การจัดตั้งสุขาภิบาลเมืองเก่า เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2499 และรับการยกฐานะเป็นเทศบาลตำบลเมืองเก่าตามพระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงฐานะของสุขาภิบาลเป็นเทศบาล พ.ศ. 2542¹⁶

ในพ.ศ. 2519 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเสนอคณะรัฐมนตรีให้กรมศิลปากรพัฒนาพื้นที่ประมาณ 1,600 ไร่ ให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ โดยรวมอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (พ.ศ. 2519 – 2534) ได้รับความร่วมมือศึกษาและค้นคว้าวิจัยจากสถาบันการศึกษา หน่วยงานราชการและผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆ รวมทั้งยูเนสโกที่ให้ความช่วยเหลือในระดับนานาชาติ จนกระทั่งแผนแม่บทโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยสำเร็จในปี พ.ศ. 2521 ในแผนการจัดการโครงการอุทยานประวัติศาสตร์จำเป็นต้องให้ชุมชนบางส่วนย้ายออกไปเพราะมีบ้านเรือนตั้งกีดขวางหรือตั้งอยู่บนซากโบราณสถาน อย่างไรก็ตามพบว่าเคยมีการย้ายชุมชนตั้งแต่ พ.ศ. 2509 ก่อนจะมีแผนแม่บทโครงการอุทยานประวัติศาสตร์

¹⁵ อติษฐ ก้องสนั่น, “การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชนภายในเขตกำแพงเมืองเก่า อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จังหวัดสุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, 2547), หน้า 48 – 49.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

สุโขทัย พ.ศ. 2521 เสียอีก โดยพบว่าบ้านเรือนบางส่วนในชุมชนบ้านใหม่ตระพังทองถูกโยกย้าย ออกจากบริเวณลานพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ตระพังสอ และวัดช้างล้อม สำหรับชุมชนที่ถูกโยกย้ายในช่วงหลัง พ.ศ. 2521 เฉพาะในเขตกำแพงเมือง มีประมาณ 200 ครัวเรือน แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มบ้านเรือนที่ตั้งกีดขวางทางที่จะตัดเป็นถนนจรดวิถีถ่องสาย ใหม่ที่จะอ้อมไปด้านหลังพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราชและกลุ่มบ้านเรือนที่ตั้งอยู่บริเวณหัวตระพังเงินและบริเวณที่ตั้งที่ทำการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยในปัจจุบัน¹⁷

จะเห็นได้ว่า การพัฒนาพื้นที่เมืองเก่าสุโขทัยเกิดขึ้นอย่างจริงจังเป็นรูปเป็นร่างเมื่อเกิดแผนแม่บทโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยขึ้นในช่วงพ.ศ. 2521 – 2529 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 และ 5 เมืองเก่าสุโขทัยเป็นแห่งแรกที่มีโครงการนี้ สอดคล้องกับแนวคิดว่าการบูรณะหรือสงวนรักษาโบราณวัตถุสถานต้องเกิดประโยชน์ทางสังคม โดยจัดการให้โบราณสถานเป็นแหล่งท่องเที่ยว สามารถใช้เป็นประโยชน์ทางวัฒนธรรมได้มากขึ้น

ความตื่นตัวในการจัดการมรดกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาติได้ก่อความเปลี่ยนแปลงมาสู่จังหวัดสุโขทัย ทั้งการโยกย้ายชาวบ้านออกจากพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ การสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว ฯลฯ สิ่งที่มาคือเรื่องการจัดการพื้นที่ การสร้างตำนาน เรื่องราว ประเพณีประติมากรรมต่างๆ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น ประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ เมื่อถึงช่วงพ.ศ. 2526 มีงานครบรอบ 700 ปี ลายสือไทย ภาครัฐและเอกชนได้จัดงานฉลองขึ้นทั่วประเทศ มีการเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราชอย่างเป็นทางการ การจัดงานดังกล่าว ล้วนอยู่ภายใต้เรื่องเล่าแบบประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลัก

ตัวอย่างที่ชัดเจนและใกล้เคียงที่สุดคือเรื่อง โครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยซึ่งไม่สามารถรอดพ้นกระแสประวัติศาสตร์ชาติได้ นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคนสำคัญคือธิดา สาระยา เคยเข้าร่วมคณะกรรมการแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยแต่ต่อมาได้ถอนตัว เนื่องจากไม่เห็นด้วยกับการ “สร้าง” อุทยานประวัติศาสตร์ขึ้นจากเรื่องและตำนานที่แต่งขึ้น โดยไม่สะท้อนการสร้างบ้านแปงเมืองในอดีต เพราะกรมศิลปากรได้สร้างอุทยานประวัติศาสตร์แห่งนี้ขึ้นมาจากข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 1¹⁸

ธิดาเขียนบทความเกี่ยวกับการสร้างอุทยานประวัติศาสตร์ โดยนอกจากจะวิจารณ์ถึงการสร้างอุทยานประวัติศาสตร์ที่บิดเบือนประวัติศาสตร์แล้วยังได้วิจารณ์ถึงการสร้างประเพณีประติมากรรมเพื่อวัตถุประสงค์ทางการท่องเที่ยว เช่น ประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ ซึ่งธิดามองว่า

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64 – 65.

¹⁸ Maurizio Peleggi, *The Politics of Ruins and the Business of Nostalgia* (Bangkok : White Lotus Press, 2002), p.

มิใช่ความผิด แต่คือการสร้างสรรค์ อย่างไรก็ตาม ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องควรตระหนักถึงความจริงทางประวัติศาสตร์ที่ต้องรับผิดชอบคือ ต้องบอกต่อสาธารณชนว่าประเพณีนี้เป็นของประดิษฐ์ขึ้นมาในปัจจุบันเพราะไม่เคยมีหลักฐานใดในประวัติศาสตร์สุโขทัยกล่าวว่าการลอยกระทงเป็นประเพณีรื่นเริงของชุมชนที่ตั้งอยู่ในแหล่งน้ำเช่นนี้¹⁹ แม้ธิดาจะไม่เห็นด้วยกับการกระทำของกรมศิลปากรแต่ไม่ได้ต่อต้าน เพียงแต่ต้องการเสนอความคิดเพื่อให้มีการจัดการปรับปรุงให้เหมาะสม

“...ปัจจุบันนี้แนวโน้มที่จะสร้างอุทยานประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยวกำลังเป็นแฟชั่น จริงอยู่ เราจำเป็นต้องจัดหาความสะดวกสบายและที่พักอันเหมาะสมให้นักท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดใจ และเราจำเป็นต้องเสียสละสภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์บ้างเพื่อสิ่งนี้ แต่สภาพแวดล้อมใหม่ที่สร้างขึ้น ไม่ควรกระทำโดยทำลายคุณค่าความหมายและบิดเบือนอดีตลดฐานะของเมืองประวัติศาสตร์มาเป็นสวนสาธารณะเท่านั้น...”²⁰

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอและทักท้วงของธิดา สาระยา ที่กล่าวมาข้างต้นยังคงเป็นข้อเสนอที่รับรู้กันอยู่เพียงในวงวิชาการและหมู่ผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์เท่านั้น การที่สุโขทัย “ข้ามไม่พ้น” ประวัติศาสตร์ชาติ แม้ว่าจะเคยเกิดกระแสประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขึ้นมาท้าทายบ้าง จึงไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดอันใด เพราะสิ่งที่กล่าวมาข้างต้นยืนยันได้ว่าความคิดเกี่ยวกับจังหวัดสุโขทัยก็ไม่ต่างจากกรุงสุโขทัยในอดีต ดินแดน/เมือง ทั้งสองมีความสืบเนื่องกันมาอย่างที่ไม่สามารถแยกออกได้ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็ยังกลายเป็นส่วนหนึ่งของชาติไม่ใช่ท้องถิ่นที่เป็นอิสระจากชาติเลย

เมื่อถึงพ.ศ. 2531 พื้นที่เมืองเก่าสุโขทัยได้รับการประกาศให้เป็น “อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย” นับเป็นอุทยานประวัติศาสตร์แห่งแรกของประเทศไทย ต่อมาองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (UNESCO) ได้ประกาศขึ้นทะเบียนอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยและอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ซึ่งเป็นกลุ่มโบราณสถานที่เคยอยู่ภายใต้ขอบเขตอำนาจของรัฐสุโขทัย ให้เป็นมรดกโลกโดยมีชื่อเรียกรวมกันว่า “เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร” (Historic Town of Sukhothai and Associated Historic Towns) เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2534 ผู้วิจัยถือว่าเป็นจุดสูงสุดของการประดิษฐ์สร้างความเป็นสุโขทัยที่อยู่ภายนอกการเขียนประวัติศาสตร์ในตำรา

¹⁹ ธิดา สาระยา, “การอนุรักษ์สุโขทัย: พิจารณาใหม่ในฐานะ “เมืองประวัติศาสตร์”, เมืองโบราณ 13,3 (ก.ค. - ก.ย. 2530): 22.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

นอกเหนือจากอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ผู้วิจัยขอกล่าวถึงอุทยานประวัติศาสตร์อีก 2 แห่งที่ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกพร้อมกัน การขุดแต่งบูรณะเมืองเก่าศรีสัชนาลัยเริ่มขึ้นอย่างจริงจัง เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2508 โดยเริ่มที่วัดสำคัญๆ เช่น วัดช้างล้อม วัดเจดีย์เจ็ดแถว ฯลฯ²¹ ในช่วงทศวรรษที่ 2520 เป็นต้นมา การบูรณะปรับปรุงโบราณสถานในเขตเมืองเก่าศรีสัชนาลัย ได้รับการบรรจุอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2525 – 2529 และเริ่มโครงการเพื่อดำเนินการจัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยในราว พ.ศ. 2525²² มีการบูรณะจนแล้วเสร็จ จนกระทั่งมีพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2533 มีสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นองค์ประธานในพิธี สำหรับการบูรณะโบราณวัตถุสถานเมืองเก่ากำแพงเพชร ได้เริ่มโครงการบูรณะครั้งใหญ่และมีแผนงานเป็นระบบตั้งแต่พ.ศ. 2508 เช่นกัน²³ กรมศิลปากรได้เริ่มโครงการจัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร เมื่อพ.ศ. 2524 เมื่อการดำเนินงานทุกอย่างแล้วเสร็จจึงได้มีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการโดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จพระราชดำเนินไปเป็นองค์ประธาน เมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2534

นอกจากอุทยานประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นภาพรวมของการสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยแล้ว ในหัวข้อต่อไป ผู้วิจัยจะกล่าวถึงส่วนประกอบที่เป็นส่วนหนึ่งของภาพรวมใหญ่ซึ่งช่วยสร้างเสริมให้ภาพอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและเรื่องเล่าที่มาพร้อมกันนั้นมีภาพลักษณ์ที่เป็นอุดมคติอย่างมั่นคงและแข็งแกร่งมากขึ้น

7.2 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง

เมื่อมีพื้นที่สำหรับโบราณสถานแล้ว โบราณวัตถุต่างๆ ที่เก็บรวบรวมมาได้จากในบริเวณเดียวกันก็จำเป็นต้องมีสถานที่เก็บรักษา รวมทั้งเป็นแหล่งเผยแพร่ความรู้ประวัติศาสตร์สุโขทัยด้วยเช่นกัน พิพิธภัณฑสถานจึงเป็นคำตอบของเรื่องนี้ หากสังเกตจะพบว่าแหล่งโบราณสถานต่างๆ มักมีพิพิธภัณฑสถานตั้งควบคู่กันไปด้วย ศ. เบเนดิก แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) กล่าวถึงกำเนิดของวิชาโบราณคดีในยุคอาณานิคมเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่ได้มีการเข้ามาขุดค้น บูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถานต่างๆ ดินแดนอาณานิคมและแน่นอนว่าไทยได้ประโยชน์จากการนี้ด้วยแม้จะไม่ได้ตกเป็นอาณานิคมก็ตาม เมื่อเกิดการสำรวจ ศึกษาทางโบราณคดีแล้ว สิ่งที่มาคือโบราณสถาน

²¹ รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่ากำแพงเพชร เมืองศรีสัชนาลัย พ.ศ. 2508-2512 (ม.ป.ท.): คณะกรรมการปรับปรุงบูรณะ โบราณสถาน จังหวัดสุโขทัย และ จังหวัดกำแพงเพชร, 2514), หน้า 30.

²² สมัย สุทธิธรรม, อุทยานประวัติศาสตร์ ศรีสัชนาลัย (กรุงเทพฯ: ที เจ เจ, 2546), หน้า 30 – 31.

²³ รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่ากำแพงเพชร เมืองศรีสัชนาลัย พ.ศ. 2508-2512, หน้า 3.

เหล่านี้ได้ถูกสร้างความเป็นประวัติศาสตร์และเผยแพร่ความรู้ไปสู่ประชาชน พิพิธภัณฑสถานคือเครื่องมือหนึ่งของรัฐที่จะทำให้มองเห็นถึงจินตนาการความเป็นรัฐชาติที่ถูกผลิตเอาไว้แสดงต่อประชาชนในชาติรวมไปถึงนักท่องเที่ยว²⁴

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ रामคำแหง เกิดขึ้นเพราะเมื่อดำเนินการขุดค้น โบราณสถานแล้วปรากฏว่าได้โบราณวัตถุจำนวนมากและไม่มีสถานที่เก็บรักษา จึงมีการเสนอให้จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานขึ้น ในความเป็นจริง การเสนอให้สร้างพิพิธภัณฑสถานมีมาตั้งแต่พ.ศ. 2496 มีบันทึกข้อความที่มีผู้เสนอว่าถ้าหากคำริจะบูรณะเมืองเก่าสุโขทัยก็ควรสร้างพิพิธภัณฑสถานไปด้วย ทั้งยังเสนอให้ตั้งชื่อพิพิธภัณฑสถานชื่อพระโบราณวัตถุจารย์ เจ้าอาวาสวัดราชธานีซึ่งเป็นผู้ดูแลและเก็บสะสมโบราณวัตถุต่างๆ ไว้ในวัด²⁵ แต่ขณะนั้นไม่ปรากฏว่ามีความเคลื่อนไหวในการสร้างพิพิธภัณฑสถานแต่อย่างใด

ทางวัดราชธานี หากเปรียบกับปัจจุบันอาจเรียกได้ว่าเป็นพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ได้เก็บโบราณวัตถุต่างๆ บ้าง รับจากชาวบ้านที่นำมาให้บ้าง มาไว้ที่วัดเป็นเวลานานแล้ว อย่างน้อยเป็นเวลาก่อนปีพ.ศ. 2473 มีหลักฐานจากบทร้อยกรองของคุณหญิงส้มจีน เชื้อนเพชรเสนา (ส้มจีน อุณหะนันท์) เรื่องนิราศสุโขทัย แต่งเมื่อพ.ศ. 2473 เนื่องในโอกาสที่คุณหญิงส้มจีนไปเที่ยวเมืองเก่าสุโขทัยและไปส่ง “พ่อเถียว” ซึ่งเป็นญาติขึ้นไปรับราชการเป็นอัยการจังหวัดสุโขทัย นิราศสุโขทัยบรรยายสภาพภูมิประเทศและบ้านเมืองริมทางรถไฟสายเหนือตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงสวรรคโลกไว้อย่างน่าสนใจ ผู้ประพันธ์ช่างสังเกตและมีความรู้ในเรื่องต่างๆ เป็นอย่างดี สามารถเก็บเกร็ดเล็กเกร็ดน้อยมาใส่ไว้ในบทประพันธ์ได้อย่างเหมาะสมเจาะ นิราศสุโขทัยเป็นหลักฐานสำคัญว่าในขณะนั้นมีการ “ท่องเที่ยว” ชมเมืองเก่าสุโขทัยแล้ว ความรู้เกี่ยวกับสุโขทัยในขณะนั้น เห็นได้ชัดว่าได้อิทธิพลมาจากเรื่องราวในศิลาจารึกหลักที่ 1 ผสมผสานกับแนวคิดชาตินิยม มีช่วงหนึ่งที่คุณหญิงส้มจีนและคณะได้ไปวัดราชธานีเพื่อเยี่ยมชมของโบราณที่อยู่ในวัด

“มีฉัตรใหญ่ใบประดู่อยู่พิทักษ์	เห็นมีอักษรห้ามตามเลขา
มิให้ใครนำปองของบูรณ	จากทวารออกไปตามใจพาล
พระพุทธรูปที่มีแต่เกษสังเวชหลาย	ตั้งเรียงรายหลายขนาดบนอาสน์ฐาน
ภาชนะเนื่องนองของเบาราม	ด้วยโถพานกระปุกกระถางต่างนานา
ที่ไม่ทราบใช้อย่างใดสมัยนั้น	รูปพรรณสุคจะแจ้งแถลงงว่า

²⁴ เบน แอนเดอร์สัน, เขียน, ชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการแปล, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552), หน้า 326 – 339.

²⁵ หจข., ศธ. 0701.26.1.1/1 (27) เรื่อง “บันทึกข้อความ เรื่องบูรณะเมืองโบราณ จังหวัดสุโขทัย”.

ถ้ำดินเผาเก่าปั่นด้วยปัญญา ตามประสาตามสมัยใช้ได้การ”²⁶

วัตถุโบราณที่ได้จากเมืองเก่าสุโขทัยถูกนำมาเก็บไว้ที่กุฏิหลังหนึ่งในวัดราชธานีโดยมิได้มีการดูแลรักษาอย่างถูกต้อง เมื่อมีการตั้งคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัยและมีการขุดแต่งขุดค้นโบราณสถาน โบราณวัตถุที่ค้นพบมีมากขึ้นจนไม่สามารถเก็บไว้ที่วัดราชธานีได้เพียงแห่งเดียว ต้องนำไปเก็บไว้ที่อื่นๆ เช่น ศาลากลางจังหวัดสุโขทัย จวนผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย ฯลฯ ทำให้ไม่เป็นระเบียบและยากต่อการรักษา²⁷

หลังจากมีการเสนอให้สร้างพิพิธภัณฑสถานเมื่อพ.ศ. 2496 แต่กลับเงียบหายไป เรื่องการสร้างพิพิธภัณฑสถานกลับมาอีกครั้งเมื่อพ.ศ.2501 นายเชื้อม ศิริสนธิ ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย ได้ทำเรื่องถึงอธิบดีกรมศิลปากรว่าโบราณวัตถุที่ได้มาทั้งเก่าและใหม่นั้นมีจำนวนมาก หลายชิ้นเป็นของมีค่า แต่การเก็บรักษานั้นค่อนข้างกระจัดกระจายเพราะไม่มีสถานที่เก็บรวบรวมของทั้งหมดไว้ด้วยกัน ไม่สะดวกที่จะให้ประชาชนมาเข้าชม ทั้งยังไม่ปลอดภัย เกรงว่าหากไฟไหม้หรือมีคนร้ายมาลักขโมยไปจะเกิดความเสียหายจึงขอให้พิจารณาก่อสร้างพิพิธภัณฑสถานสำหรับจังหวัดสุโขทัยโดยด่วน²⁸ เหตุที่การสร้างพิพิธภัณฑสถานเป็นไปได้ช้าเพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ต่อมามีการยุบกระทรวงวัฒนธรรม ยุบคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัย รวมทั้งมีปัญหาเรื่องงบประมาณ เพราะอาคารพิพิธภัณฑสถานขนาดใหญ่ใช้งบประมาณมากมาย หากไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอย่างเต็มที่ก็ไม่สามารถสร้างได้

การก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑสถานเริ่มขึ้นเมื่อพ.ศ.2503 โดยช่างของหน่วยศิลปากรที่ 3 จังหวัดสุโขทัย ซึ่งเป็นกลุ่มช่างก่อสร้างอยู่แล้วได้ดำเนินการสร้างเอง ส่วนช่างไม้ ช่างปูน และคนงานก่อสร้าง ช่างมาจากในจังหวัดสุโขทัยและจังหวัดใกล้เคียง เพื่อเป็นช่วยเหลือฝึกหัดให้เกิดช่างฝีมือในท้องถิ่น ผู้ออกแบบอาคารคือ น.ส.จันทร์ลัดดา บุญมานพ (นางจันทร์ลัดดา น้าทิพย์) บัณฑิตจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและเป็นสถาปนิกกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร มีนายช่างผู้เชี่ยวชาญของกรมศิลปากรช่วยตรวจแก้แบบ เป็นอาคารแบบไทย 2 ชั้น และมีส่วนหนึ่งเป็นพิพิธภัณฑสถานกลางแจ้งด้วย อาคารก่อสร้างเสร็จในปีพ.ศ.2506 กรมศิลปากรมอบหมายให้ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ภัณฑารักษ์เอก กองโบราณคดี กับนายทิพา สังขะวัฒนะ นายช่างศิลปโท แผนกช่างตกแต่ง กองสถาปัตยกรรม ทำหน้าที่ตกแต่งและจัดแสดงโบราณวัตถุให้เหมาะสมถูกต้อง

²⁶ คุณหญิงเชื้อนเพชรเสนา, “นิราศสุโขทัย,” ใน *อนุสรณ์บทประพันธ์*, พิมพ์แจกในงานศพคุณหญิงเชื้อนเพชรเสนา (สัมปณ อุณหะนันท์) 21 ต.ค.2500. (ม.ป.ท.): โรงพิมพ์มหาดไทย, 2500), หน้า 64.

²⁷ หจข., สธ. 0701.26.3.2/1 (9) เรื่อง “หนังสือ เรื่องขอให้พิจารณาสร้างพิพิธภัณฑสถานจากนายเชื้อม ศิริสนธิ ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย ถึงอธิบดีกรมศิลปากร 14 เมษายน พ.ศ.2501”.

²⁸ เรื่องเดียวกัน.

ตามหลักวิชาการจัดการพิพิธภัณฑ์ ศิลปวัตถุและโบราณวัตถุที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ได้มาจากการขุดค้นตามโบราณสถานในบริเวณเมืองเก่าสุโขทัย รวบรวมจากวัดราชธานีและศาลากลางจังหวัดสุโขทัยมาไว้ในพิพิธภัณฑ์เพื่อไม่ให้กระจัดกระจายและง่ายต่อการดูแลรักษา²⁹

ภาพที่ 7.1 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ รมคำแหง จังหวัดสุโขทัย เมื่อแรกสร้าง

(ที่มา: ธนิต อยู่โพธิ์, งานบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย (พระนคร: กรมศิลปากร, 2507), ไม่มีเลขหน้า)

สถาปัตยกรรมหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 เข้าสู่ยุคสถาปัตยกรรมทันสมัย (พ.ศ. 2475 – 2590) หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นสถาปัตยกรรมแบบคณะราษฎร ส่วนประกอบที่เป็น “ไทย” ได้ถูกตัดออก เช่น หน้าจั่วหรือการประดับประดาด้วยลวดลายไทยที่ละเอียดละออ แม้จะมีลวดลายก็ลดทอนรายละเอียดลงไปมาก จนตึกต่างๆ ที่สร้างในสมัยนั้นมีลักษณะเป็นตึกเหลี่ยมๆ หลังคาเรียบ ไม่มีจั่ว³⁰ แต่เมื่อถึงพ.ศ.2490 เป็นต้นมา อำนาจของคณะราษฎรอ่อนลง มีการรื้อฟื้นรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยแบบจารีตอีกครั้ง เป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยประยุกต์ อาคารพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำแหงก็เป็นเช่นนั้นคือเป็นอาคารแบบมีหลังคาซ้อนกัน 2 ชั้น คล้ายหลังคาโบสถ์ วิหาร มีหน้าจั่ว มีส่วนที่เรียกว่า หางหงส์ หากพิจารณาแล้วอาจเรียกได้ว่าเป็นอาคารแบบฝรั่งที่มีหลังคาแบบไทย รูปแบบสถาปัตยกรรมนี้สัมพันธ์อย่างยิ่งกับแนวคิดทางการเมืองในสมัยนี้³¹ สุโขทัยคือสัญลักษณ์หนึ่งของความเป็นไทย มีความสำคัญยิ่งในทางประวัติศาสตร์ผสมผสานกับการเป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หลักการพิพิธภัณฑ์อาจเรียกได้ว่าเป็นแนวคิดและ

²⁹ ธนิต อยู่โพธิ์, งานบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย, หน้า 23 – 26.

³⁰ โปรดดู ชาตรี ประภคินนทการ, การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม (กรุงเทพฯ: มติชน, 2547), หน้า 285 – 404.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 414 – 483.

วิทยาการจากชาติตะวันตก การสร้างอาคารจึงต้องคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอย ความเหมาะสมที่ใช้เก็บรักษาโบราณวัตถุ ในขณะที่เดียวกันต้องมีสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความเป็นไทยด้วย การออกแบบอาคารพิพิธภัณฑสถานในรูปแบบเช่นนี้จึงเข้าวัตถุประสงค์ ทั้งยังเป็นที่ยอมรับร่วมกันในยุคนั้น

หลักการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขณะนั้นสอดคล้องกับกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงมีพระราชดำรัสเมื่อครั้งเสด็จฯ เปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2504 ว่า “โบราณวัตถุและศิลปวัตถุของท้องถิ่นใด ก็ควรจะได้รักษาและตั้งแสดงไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติของจังหวัดนั้นๆ” กระทรวงศึกษาธิการจึงถือเป็นหลักและให้กรมศิลปากรปฏิบัติตามตลอดมา³² แม้ยังไม่สามารถจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานได้ในทุกจังหวัด แต่ได้เลือกจัดตั้งในจังหวัดที่มีโบราณสถานและโบราณวัตถุมากๆ ก่อน เช่น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ลพบุรี สุโขทัย ตามลำดับความสำคัญและตามกำลังงบประมาณที่จะได้รับ³³

ภาพที่ 7.2 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง เมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ.2507

(ที่มา: ธนิต อยู่โพธิ์, งานบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย (พระนคร: กรมศิลปากร, 2507), ไม่มีเลขหน้า)

³² ธนิต อยู่โพธิ์, งานบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย, หน้า 37 – 38.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติบริเวณเมืองเก่าสุโขทัยได้รับการขนานนามว่า “พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง” เพื่อเฉลิมพระเกียรติแด่พ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ เปิดเมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ.2507³⁴ ทรงมีพระราชดำรัสในครั้งนั้นไว้อย่างน่าสนใจ แสดงให้เห็นความภาคภูมิใจในอดีตอันรุ่งเรืองของชาติที่มีทั้งเอกราช ภาษา ศิลปวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์และต้องการสืบทอดสิ่งเหล่านี้ให้ไปสู่ลูกหลาน คือ

“ชาติไทยเรานั้นได้มีเอกราช มีภาษา มีศิลป และขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นของตนเองมาช้านานหลายศตวรรษแล้ว ทั้งนี้ เพราะบรรพบุรุษของเราได้เสียสละ อุทิศชีวิต กำลังทั้งกายและใจ สะสมสิ่งเหล่านี้ไว้ให้พวกเรา จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่เรา จะต้องรักษาส่งเหล่านี้ไว้ ให้คงทนถาวรตกเป็นมรดกของอนุชนรุ่นหลังต่อไป...”³⁵

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชสอดคล้องกับคำกราบบังคมทูลของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น ได้กล่าวถึงสาเหตุการตั้งชื่อพิพิธภัณฑฯว่า “พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง” ไว้ว่า

“...เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติและประกาศพระอัจฉริยภาพของพ่อขุนรามคำแหง มหาราช พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์พระร่วง ซึ่งครองกรุงสุโขทัยเป็นองค์ที่ 3 และได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อชาติไทยเป็นอเนกประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ทรงเป็นผู้ประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเมื่อปีพ.ศ.1826 ทำให้ชาติไทยเราได้มีอักษรประจำชาติใช้เป็นของตัวเอง โดยเฉพาะ ไม่ต้องยืมตัวอักษรในภาษาของชาติอื่นมาใช้ เช่นประเทศอื่นๆ อีกหลายประเทศ”³⁶

คำกล่าวที่น่าสนใจตรงที่มีการเน้นย้ำว่าภาษาไทยเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติที่สำคัญยิ่ง ชาติที่มีภาษาเป็นของตนเอง แสดงว่าเป็นชาติที่มีความเป็นมายาวนาน อีกนัยหนึ่งคือแสดงความเป็น “เอกราช” ไม่ขึ้นแก่ใคร แตกต่างจาก “ประเทศอื่นๆ อีกหลายประเทศ” โดยเฉพาะประเทศเพื่อน

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

³⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 16.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27 – 28.

บ้านที่ยังอยู่ในสถานการณ์สู้รบในสงครามอินโดจีน ประเทศเหล่านี้ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตก ต้องถูกบังคับให้ใช้ภาษาประจำชาติของประเทศเจ้าอาณานิคม การที่ประเทศไทย “แตกต่าง” จากประเทศอื่นๆ โดยเฉพาะในด้านภาษาจึงเป็นเรื่องน่าภาคภูมิใจ ดังนั้น “ลายสือไทย” และภาษาไทยจึงได้รับการเชิดชูมาตลอด โดยมีศิวาจารย์หลักที่ 1 เป็นหมุดหมายสำคัญ

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ रामคำแหง ยังได้รับการปรับปรุงและก่อสร้างเพิ่มเติมเรื่อยมา โดยเมื่อพ.ศ. 2526 ได้มีการก่อสร้าง “อาคารอนุสรณ์ 700 ปี ลายสือไท” เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองในวาระครบรอบ 700 ปี ลายสือไทย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณฯ สยามบรมมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ แทนพระองค์มาเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2526³⁷

พิพิธภัณฑสถานอีก 2 แห่งที่ควรกล่าวถึงคือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชรและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สวรรคตวรนายก ที่สร้างหลังจากมีพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ रामคำแหงแล้ว พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร ตั้งอยู่ในอำเภอเมืองกำแพงเพชร เริ่มก่อสร้างอาคารตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2510 จนกระทั่งเสร็จสิ้นและเปิดให้ประชาชนเข้าชมเมื่อต้นปี พ.ศ. 2514 อาคารพิพิธภัณฑสถานมีลักษณะเป็นอาคารทรงไทยประยุกต์ มี 2 ชั้น ออกแบบโดยสถาปนิกจากกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร ดำเนินการจัดแสดงวัตถุโบราณ โดยนางจิรา จงกล ภัณฑารักษ์เอก กองโบราณคดี กรมศิลปากร โบราณวัตถุชิ้นสำคัญในพิพิธภัณฑสถานคือ เทวรูปพระอิศวรหล่อโลหะสำริด³⁸

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สวรรคตวรนายก ตั้งอยู่หลังวัดสวรรคาราม อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย โบราณวัตถุส่วนใหญ่ที่จัดแสดงอยู่ในนี้เป็นของสะสมของพระสวรรคตวรนายก อดีตเจ้าคณะจังหวัดและเจ้าอาวาสวัดสวรรคาราม ท่านได้แสดงเจตจำนงว่าหากตัวท่านมรณภาพแล้วให้ยกศิลปะโบราณวัตถุทั้งหมดให้เป็นสมบัติของชาติ โดยให้จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานขึ้นในวัดสวรรคาราม พระสวรรคตวรนายกมรณภาพเมื่อพ.ศ. 2508 หลังจากนั้นกรมศิลปากรจึงได้เข้ามาช่วยจัดตั้งและก่อสร้างพิพิธภัณฑสถานให้เป็นไปตามเจตนาธรรมณ์และตั้งชื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระสวรรคตวรนายก พิพิธภัณฑสถานเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2527 มีสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ไปเป็นองค์ประธาน³⁹

³⁷ จดหมายเหตุงานฉลอง 700 ปีลายสือไทย (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2527), หน้า 108 – 111.

³⁸ กรมศิลปากร, พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2532), หน้า 163 – 164.

³⁹ กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สวรรคตวรนายก (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 3

7.3 พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช

สิ่งที่ทำให้อดีตคงอยู่ได้อีกแบบหนึ่งคือการสร้างให้อดีตกลายเป็นถาวรวัตถุประเภทต่างๆ เช่นรูปหล่อ รูปปั้น อนุสาวรีย์ ศาล ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จะกลายเป็นเครื่องเตือนความทรงจำของคนทั่วไป ถาวรวัตถุเหล่านั้นได้ถูกปรุงแต่ง เน้นการกล่าวถึงเรื่องที่ดี วิรกรรมอันกล้าหาญเสียสละ บ่อยครั้งเมื่อกลับไปสืบค้นเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง จะพบว่าต้นธารของเรื่องยังเป็นที่ถกเถียงกันว่าเกิดขึ้นจริงหรือไม่ มิฉะนั้นก็เป็นเรื่องที่ถูกคัดแปลง แต่งเติม ตัดตอน จนแตกต่างไปจากเค้าความเดิมอย่างมาก อดีตถูกนำมาปรับใช้ปัจจุบันทั้งในแง่การเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือแม้แต่การช่วยชูชูจิตใจผู้คน โดยอยู่ในรูปของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

นอกจากการสร้างอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหงแล้ว สิ่งที่ผู้วิจัยสนใจเป็นอย่างยิ่งคือการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราชซึ่งเป็นจุดศูนย์รวมความเป็นอุดมคติของสุโขทัยและความเป็นกษัตริย์ไว้อย่างมาก อนุสาวรีย์ส่วนใหญ่ในประเทศไทยมักเป็นรูปจำลองของบุคคลที่มีเรื่องเล่าและการให้ความหมายที่ค่อนข้างชัดเจน เนื่องจากส่วนใหญ่เรื่องเล่าเหล่านั้นถูกสร้างและถ่ายทอดโดยรัฐ มักกล่าวถึงเกียรติประวัติ เกียรติคุณของบุคคล โดยเฉพาะวิรกรรมที่เป็นเหตุให้สร้างอนุสาวรีย์ขึ้น หากจะมีเหตุให้เรื่องราวแปรผันไปได้ก็ต้องตั้งคำถามกลับไปว่าวิรกรรมนั้นมีจริงหรือไม่ บุคคลนั้นมีจริงหรือไม่ รวมไปถึงเรื่องราวและสิ่งก่อสร้างเหล่านั้นเกิดขึ้นมาเพื่อปรับใช้ความคิดและอุดมการณ์แบบใด⁴⁰ ผู้วิจัยเชื่อว่าการสร้างอนุสาวรีย์ตั้งอยู่บนพื้นฐานของประวัติศาสตร์นิพนธ์ชุดใดชุดหนึ่งเสมอ

การสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นเรื่องที่น่าสนใจทั้งในแง่ของการสร้างเพื่อรองรับอุดมการณ์และประวัติศาสตร์ของรัฐชาติ การยกย่องกษัตริย์ รวมทั้งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่อยู่ในบริเวณที่จะสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ด้วย ความตั้งใจในการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์มีมาตั้งแต่ช่วงที่มีการเข้าไปบูรณะโบราณสถานในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2496 แล้ว มีการตีพิมพ์และจำหน่ายหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยเพื่อหาทุนมาจัดสร้าง⁴¹ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินการสร้างเมื่อ พ.ศ. 2507 กำหนดพื้นที่ที่จะสร้างเมื่อ พ.ศ. 2508 สันนิษฐานว่าเมื่อกำหนดพื้นที่ที่จะสร้างแล้วก็ได้มีการโยกย้ายชาวบ้านออกไปจากพื้นที่ในช่วง พ.ศ. 2509 นั้นเอง

⁴⁰ กรณีที่ชัดเจนที่สุดในกรณีนี้คือ การสร้างอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี โบรดุ สายพิน แก้วงามประเสริฐ, การเมืองในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538)

⁴¹ โบรดุ เสี่ยม พูลสวัสดิ์, นครสุโขทัย (พระนคร: แพรวพิทยา, 2496)

ภาพที่ 7.3 จอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น กำลังชี้บริเวณที่จะสร้าง พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ณ เมืองเก่าสุโขทัย เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2508 (ที่มา: รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่ากำแพงเพชร เมืองศรีสัชชนาลัย พ.ศ. 2508-2512. [ม.ป.ท.]: คณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถาน จังหวัดสุโขทัย และ จังหวัดกำแพงเพชร, 2514. ไม่มีเลขหน้า)

มีการวางศิลาฤกษ์เมื่อ พ.ศ. 2512 มีการหล่อพระบรมรูปและนำไปประดิษฐาน มีพิธีบวงสรวงในช่วง พ.ศ. 2518 – 2520 มีพระราชพิธีเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2526 ซึ่งเป็นปีครบรอบ 700 ปี ลายสือไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์⁴²

⁴² ไพรศุ กรมศิลปากร, พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช และรวมเรื่องเมืองสุโขทัย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรและจังหวัดสุโขทัย, 2526)

เหตุที่พิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงอย่างเป็นทางการล่าช้าออกไปมาก น่าจะเป็นเพราะในช่วงนั้นเป็นยุคสงครามเย็น มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มสนับสนุนอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ในหลายเขตพื้นที่ทั่วประเทศ รวมทั้งในเขตภาคเหนือ รัฐบาลไทยน่าจะต้องระมัดระวังการเสด็จพระราชดำเนินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ในพื้นที่จังหวัดภาคเหนือตอนล่างซึ่งถือว่าเป็น “พื้นที่สีแดง” หากจะเสด็จจังหวัดสุโขทัย จะต้องประทับเครื่องบินพระที่นั่งมาลงที่พิษณุโลกและประทับรถยนต์ต่อไปจนถึงสุโขทัย จึงเป็นเรื่องเสี่ยงในการรักษาความปลอดภัยได้ไม่เต็มที่ นอกจากนี้ยังมีประเด็นเรื่องความไม่มีเสถียรภาพของรัฐบาลตั้งแต่หลังสมัยจอมพลถนอม กิตติขจรเป็นต้นมา มีผลต่อการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราชและการบูรณะเมืองเก่าสุโขทัย เพราะทำให้การดำเนินงานหยุดชะงักไปเป็นช่วงๆ โดยการดำเนินการอีกครั้งอย่างจริงจัง เริ่มขึ้นในรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์นี่เอง สำหรับพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงเมื่อพ.ศ. 2526 นั้นเพราะเป็นช่วงที่มีงานฉลอง 700 ปี ลายสือไทย พอดี อีกทั้งสถานการณ์คอมมิวนิสต์ก็ได้ค่อยๆ คลี่คลายลงไป โดยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้ออกคำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523 ซึ่งเป็นการใช้ “การเมืองนำหน้าการทหาร” พยายามดึงให้ผู้ที่เข้าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกลับมาเป็นแนวร่วมของทางราชการ และในพ.ศ. 2525 พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเลิกการต่อสู้ด้วยอาวุธและใช้วิธีเจรจากับรัฐบาลไทยแทน

สิ่งที่น่าสนใจที่ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นอีกคือ ก่อนจะมีพระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่จังหวัดสุโขทัย ได้มีพระราชพิธีหนึ่งจัดขึ้นที่กรุงเทพฯ ก่อน เรียกว่า “พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานถวายพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ในศกสมัยที่ทรงสถาปนาอักษรไทยมาครบ 700 ปี” ในวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2526 ณ พลับพลาพระราชพิธี ท้องสนามหลวง ในการนี้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ในพระราชพิธีนั้นมีการทรงพระสุหร่ายและคล้องพวงมาลัยหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระสงฆ์ในพระราชพิธีเจริญชัยมงคลคาถา⁴³ อันเป็นสัญลักษณ์แสดงการสมโภชเฉลิมฉลองอดีตอันยาวนานของลายสือไทย พระราชพิธีนี้ถือว่ามีผลสำคัญในทางสัญลักษณ์เพราะเท่ากับเป็นการที่ราชสำนักได้ยืนยันความสำคัญของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชและศิลาจารึกหลักที่ 1 ทำให้ยังมีสถานะเป็นบุคคล/วัตถุที่ศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการคือพื้นที่ที่ใช้ในการก่อสร้างอนุสาวรีย์ ทางคณะกรรมการดำเนินการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ได้กำหนดอาณาเขตและพิจารณาเลือกสถานที่เมื่อพ.ศ. 2408 โดย “อาศัยหลักเกณฑ์และแนวทางสำคัญจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์” จนมีการลงมติเห็นชอบว่าพื้นที่ริมทางหลวงถนนจรดวิถีถ่อง (ถนนตาก – สุโขทัย) ภายในกำแพงเมืองเก่าสุโขทัย สันนิษฐานว่าเป็นที่ตั้งของกรุงสุโขทัยในอดีตเป็นที่ที่เหมาะสม โดยเป็นพื้นที่ประมาณ 26 ไร่ ทิศเหนือติดวัดตระกวน (วัดร้าง) ทิศใต้ติดถนนจรดวิถีถ่อง ทิศตะวันออกติดวัดใหม่ (วัดร้าง) และทิศตะวันตกติดตระพังตระกวน บริเวณดังกล่าวยังมีชุมชนบ้านเรือนประชาชนตั้งอยู่ ดังนั้นตั้งแต่พ.ศ. 2509 จึงได้มีการย้ายบ้านเรือนบางส่วนออกไปจากบริเวณลานพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ตะพังสอ และวัดข้างล้อมในปัจจุบัน เมื่อกรมศิลปากรได้ดำเนินโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2521 พื้นที่บริเวณเดียวกันนี้ได้รับการปรับปรุงให้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการไปด้วย⁴⁴

สำหรับรูปแบบพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ในแง่การจัดสร้างเป็นไปเพื่อรองรับอุดมการณ์และประวัติศาสตร์ชาติกระแสดั้งเดิมที่ สามารถวิเคราะห์ได้ตั้งแต่สถานที่ตั้ง ลักษณะของพระบรมรูป จารึกที่ฐานพระบรมราชานุสาวรีย์ ตลอดจนพิธีการบวงสรวงพระบรมราชานุสาวรีย์ที่ปฏิบัติเป็นประจำทุกปี มีการกำหนดให้วันที่ 17 มกราคม เป็น “วันพ่อขุนรามคำแหงมหาราช” เริ่มต้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2533 เหตุที่กำหนดวันนี้เพราะเป็นวันที่พระวชิรญาณภิกขุหรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพบศิลาจารึกหลักที่ 1 ตรงกับวันศุกร์ที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2376 ทางราชสำนักมีการกำหนดพระราชพิธีถวายราชสักการะพ่อขุน

⁴³ จดหมายเหตุงานฉลอง 700 ปี ลายสือไทย, หน้า 82 – 84.

⁴⁴ กรมศิลปากร, พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช และรวมเรื่องเมืองสุโขทัย, หน้า 8.

รามคำแหงมหาราชที่พระบรมราชานุสาวรีย์ขึ้นในโอกาสนี้ด้วย มีการโปรดเกล้าฯ ให้องคมนตรี เป็นผู้แทนพระองค์ไปในการพระราชพิธีนี้ในช่วงบ่าย ภายหลังจากที่ส่วนราชการและคณะบุคคล ต่างๆ เข้าถวายสักการะไปแล้วในช่วงเช้า พิธีบวงสรวงพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหง มหาราชจะมีอีกครั้งในเดือนพฤศจิกายนของทุกปีซึ่งเป็นช่วงเทศกาลลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ

ภาพที่ 7.4 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุตาฯ (พระอิสริยยศในขณะนั้น) ทรงประกอบพิธีบวงสรวงพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช จังหวัดสุโขทัย วันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2520

(ที่มา: สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, เถลิงพระเกียรติและรวมพระราชนิพนธ์ (พ.ศ. 2510-2520) สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2521), หน้า 16.)

ลักษณะพระบรมรูปพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสะท้อนความตั้งใจของผู้สร้างอย่างยิ่งว่า ต้องการจะให้พระมหากษัตริย์พระองค์นี้มีภาพลักษณ์เป็นพ่อขุนหรือธรรมราชา สะท้อนการปกครองแบบพ่อปกครองลูก พระบรมรูปของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชจึงมีลักษณะอยู่ในท่าประทับนั่งห้อยพระบาทบนพระแท่นมณีงคศิลาอาสน์ พระหัตถ์ขวาถือคัมภีร์ พระหัตถ์ซ้ายอยู่ในท่าทรงสั่งสอนประชาชน ลักษณะพระพักตร์อย่างพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยตอนต้น ถ่ายทอด

ความรู้สึกว่าพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีน้ำพระทัยเมตตากรุณา ยุติธรรม และเรียบง่าย เครื่องฉลองพระองค์และสิราภรณ์ยึดถือลักษณะจากเทวรูปสมัยสุโขทัย⁴⁵ เพียงแค่รูปลักษณะของพระบรมรูปก็เห็นได้ชัดเจนว่าผู้สร้างนั้นเชิดชูศิลปะสุโขทัยใดเพียงใด

การสร้างให้พ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นเช่นนี้ไม่ต่างกับการสร้างให้พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอยู่ในท่า “ประกาศอิสรภาพ” หรือมิฉะนั้นก็เป็นท่ารบทัพจับศึกไม่ว่าจะทรงช้างหรือทรงม้า จะเห็นได้ว่าหน้าที่ของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ในประวัติศาสตร์ได้ถูกจัดวางไว้แล้วโดยนำมาจากวีรกรรมที่โดดเด่นและสภาพบ้านเมืองในยุคสมัยของพระองค์ แม้ว่าในคำจารึกพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช จะกล่าวถึงวีรกรรมครั้งแรกสุดของพระองค์ว่า “ทรงกระทำยุทธหัตถีมีชัยชนะขุนสามชนเจ้าเมืองจลต เมื่อพระชนมายุ 19 พรรษา”⁴⁶ หากจะนับแล้วอาจถือได้ว่าเป็นการกระทำยุทธหัตถีครั้งแรกๆ ในประวัติศาสตร์ไทยก่อนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชหลายร้อยปี แต่โดยทั่วไปภาพลักษณ์ของพ่อขุนรามคำแหงนั้นกลับแตกต่างจากสมเด็จพระนเรศวรอย่างสิ้นเชิงทั้งในเรื่องพระราชประวัติและสภาพบ้านเมืองตามที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ชาติและอีกเหตุผลหนึ่งน่าจะเป็นเพราะเมืองจลต (ปัจจุบันอยู่ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก) เป็นเมืองที่อยู่ในอำนาจของรัฐสุโขทัย เป็นเมืองชายแดนก่อนที่จะเข้าสู่หัวเมืองมอญ ดังนั้นจึงถือว่าเป็น “ไทย” เช่นเดียวกัน การสร้างอนุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงกระทำยุทธหัตถีกับขุนสามชนจึงถือว่าเป็น “ไทยรบไทย” ซึ่งไม่สมควรอย่างยิ่ง

นอกจากนี้ การสร้างพระพักตร์ของพระองค์โดยถอดแบบจากพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยตอนต้น ฉลองพระองค์และสิราภรณ์ถอดแบบจากเทวรูปสมัยสุโขทัยก่อนข้างสื่อความอย่างชัดเจนแล้วว่าผู้สร้างไม่ได้สื่อความในด้านการสงครามแต่ต้องการสื่อความเป็น “ธรรมราชา” ของพ่อขุนรามคำแหงที่ปกครองบ้านเมืองอย่างสงบร่มเย็น สัมกับคำจารึกพระบรมราชานุสาวรีย์ที่เป็นข้อความต่อจากการชนช้างกับขุนสามชนซึ่งกล่าวไว้ว่า

“...ทรงประดิษฐ์อักษรไทย เมื่อพุทธศักราช ๑๘๒๖

โปรดเกล้าฯ ให้สลักศิลาจารึกเหตุการณ์ เมื่อพุทธศักราช ๑๘๓๕

ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ของชาติสืบมา

ทรงกระทำสัมพันธไมตรีกับประเทศเพื่อนบ้าน

พระราชทานพระราชกำหนดกฎหมายและทรงบำรุงการพระศาสนาให้รุ่งเรือง

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

บ้านเมืองร่วมเย็นเป็นสุขตลอดรัชสมัยของพระองค์...”⁴⁷

ยุคสุโขทัยได้ถูกทำให้เป็นยุคในอุดมคติ สงบสุข แม้ว่าจะไม่ได้เป็นเช่นนั้นตลอดไป แต่การหาภาพตัวแทนของยุคสมัยเป็นสิ่งสำคัญ ประกอบกับในยุคที่หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้มีอิทธิพลคนหนึ่งในการสร้างประวัติศาสตร์ สุโขทัยถูกทำให้เป็นขั้วตรงข้ามกับกรุงศรีอยุธยาที่มีการรบ การแย่งชิงราชสมบัติ ถูกข้าศึกศัตรูรุกราน มีการเสียกรุงฯ สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นกับสุโขทัยเช่นกันเพียงแต่ไม่ได้มีการเน้นให้เห็นเด่นชัดอย่างกรุงศรีอยุธยา สิ่งต่างๆ ที่หลอมรวมมาเป็นเรื่องเกี่ยวกับพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเกิดจากความตั้งใจที่จะสร้างให้สุโขทัยและมหาราชพระองค์นี้เป็นอุดมคติและยังคงเป็นมาจนทุกวันนี้ อนึ่ง หากสังเกตคำจารึกที่พระบรมราชานุสาวรีย์จะเห็นได้ว่าเนื้อความต่างๆ มักมีที่มาจากศิลาจารึกหลักที่ 1 แทบทั้งสิ้น

7.4 เทศกาลและประเพณีประดิษฐ์

เมื่อมีสถานที่ครบพร้อมที่จะแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของสุโขทัยแล้ว สิ่งที่จะช่วยสร้างเสริมความสำคัญของตัวสถานที่นั้นคือเทศกาลและประเพณีที่ช่วยยืนยันทั้งความเก่าแก่ยาวนานและเป็นอุดมคติของสุโขทัย เมื่อกล่าวถึงเทศกาลและประเพณีสำคัญของสุโขทัยที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันไปทั่ว ผู้คนส่วนใหญ่คงพูดเป็นเสียงเดียวกันว่าเป็นประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ เรื่องเล่าเมื่อกล่าวถึงการลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ มักเป็นไปในทำนองที่ว่าเป็นประเพณีที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยหรือสมัย “พระร่วงเจ้า” โดยนางนพมาศเป็นผู้ประดิษฐ์กระทง เรื่องเล่านี้ไม่เคยเปลี่ยนแปลงไปตามหลักฐานหรือการตีความทางประวัติศาสตร์ใหม่ๆ รวมทั้งการแสดงแสงสีเสียงต่างๆ ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยยังเป็นตัวส่งเสริมให้ประเพณีนี้ดูมีตัวตนและเก่าแก่ยิ่งขึ้นไปอีกทั้งที่ในความเป็นจริงแล้ว ประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ เป็นประเพณีที่ได้มีการประดิษฐ์สร้างขึ้นมาพร้อมๆ กับการสร้างอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยนั่นเอง

แนวความคิดที่มาของประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ มาจากนายนิคม มุสิกคามะ อดีตหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยเมื่อพ.ศ. 2520 และต่อมาได้เป็นอธิบดีกรมศิลปากรในระหว่างพ.ศ. 2541 – 2542 ได้เสนอให้จังหวัดสุโขทัย “พลิกฟื้น” ประเพณีนี้ขึ้นและจัดให้เป็นงานใหญ่ระดับชาติ⁴⁸ มีจุดประสงค์สำคัญคือสร้างสุโขทัยให้เป็นที่รู้จักและเป็นที่น่าสนใจ ผู้จัดงานคือทาง

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁸ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสุโขทัย (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2544), หน้า 269.

ส่วนราชการจังหวัดสุโขทัยเองและมีการขอให้กรมศิลปากรเข้ามาช่วยเหลือโบราณสถาน⁴⁹ สำหรับหลักฐานในการ “ฟื้นฟู” ประเพณีนี้อาศัยการตีความจากศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่ได้มีการกล่าวถึงเทศกาลประเพณีในเมืองสุโขทัยคือ

“กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีน้ำตระพังโพยสี่ ไสกินดี...คั่งกินน้ำโขงเมื่อแล้ง
รอบเมืองสุโขทัยนี้ ตรีบูรได้สามพันสี่ร้อยวา คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล
มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ ชาวเจ้าท่วยบัวท่วยนาง
ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธรศาสนา ทรงศีล
เมื่อพรรษาทุกคน เมื่อโอกพรรษารานกฐิน เดือนฉิ่งจึ่งแล้ว เมื่อกรานกฐิน มีพนมเบี๊ยะ
มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนโนน บริพารกฐินโอยทานแลปีแล้ว
ญิบล้าน ไปสูดญติกฐินถึงอรัญญิกพูน เมื่อจักเข้ามาเวียงเรียงกันแต่อรัญญิกพูนท้าว
หัวลาน คบงคักลอง ด้วยเสียงพาดเสียงพิณ เสียงเลื่อนเสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น
ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื่อน เลื่อน เมืองสุโขทัยนี้ มีสี่ปากประตูหลวง เที้ยรย่อม
คนเสียดกัน เข้ามาคู้ท่านเผาเทียน ท่านเล่นไฟ เมืองสุโขทัยนี้ มีคั่งจักแตก”⁵⁰

ข้อความนี้สามารถตีความได้ในขั้นต้นว่าที่กลางเมืองสุโขทัยมีแหล่งน้ำซึ่งได้ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย คนเมืองสุโขทัยมีศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธรศาสนาซึ่งเป็นภาพลักษณ์สำคัญของสุโขทัยอยู่แล้ว นายนิคม มุสิกะคามะและคณะได้ตีความถึงเทศกาลในประโยคต่อมาว่าหลังจากออกพรรษาแล้วเข้าเดือน 12 มีการลอยกระทงเพื่อบูชารอยพระพุทธรบาทที่หาดทรายริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที และได้ให้ชื่อเทศกาลนี้ตามคำในศิลาจารึกว่า “งานเผาเทียนเล่นไฟ” โดยมีจุดเน้นที่เป็นหัวใจคือการ “ฟื้นฟู” ประเพณีลอยกระทงประเพณีเผาเทียน และการเล่นไฟ พลุ ตะไล ไฟพะเนียง ดอกไม้ไฟชนิดต่างๆ มีการเริ่มจัดงานอย่างใหญ่โตตั้งแต่พ.ศ. 2520 จนถึงปัจจุบัน⁵¹

ในการจัดงานประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2520 ทางราชสำนักได้ให้ความสำคัญกับประเพณีประเพณีนี้ ดังปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพ

⁴⁹ “คุยกับโคช สวานานนท์ อธิบดีกรมศิลปากร และ นิคม มุสิกะคามะ ผู้อำนวยการโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย,” ศิลปวัฒนธรรม 2,3 (2523): 10.

⁵⁰ ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหง อ่านและจัดทำคำอธิบายโดยที่ประชุมสัมมนาเรื่อง ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2520) โปรดสังเกตส่วนที่ผู้วิจัยขีดเส้นใต้ซึ่งถูกตีความให้เข้ากับเทศกาลลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ

⁵¹ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสุโขทัย, หน้า 269.

รัตนสุดาฯ (พระอิสริยยศในขณะนั้น) ได้เสด็จไปเป็นองค์ประธานทรงลอยพระประทีปเป็นปฐมฤกษ์ ในปีเดียวกันนั้นพระองค์ได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศและพระอิสริยยศักดิ์เป็นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี⁵² เหตุการณ์นี้แสดงถึงความพยายามของราชสำนักและหน่วยงานราชการในการเชื่อมโยงราชประเพณีการลอยพระประทีปของสมัยรัตนโกสินทร์กับความเชื่อที่ว่าสุโขทัยเป็นแหล่งกำเนิดประเพณีลอยกระทง และนับแต่นั้นเป็นต้นมาจะมีธรรมเนียมที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศ์จะพระราชทานพระประทีปมาลอยเป็นปฐมฤกษ์ในงานนี้เป็นประจำทุกปี

ภาพที่ 7.5 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดาฯ (พระอิสริยยศในขณะนั้น)

ทรงลอยพระประทีปเป็นปฐมฤกษ์ ณ จังหวัดสุโขทัย

วันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2520

(ที่มา: สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, เถลิงพระเกียรติและรวมพระราชนิพนธ์ (พ.ศ. 2510-2520) สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เจ้าฟ้ามหาดัชนีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2521), หน้า 190.)

ในช่วงปีแรกๆ ของการจัดงานลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ ได้เกิดปัญหาขึ้นบ้าง เช่น เมื่อ พ.ศ. 2523 นายเคโซ สวานานนท์ อธิบดีกรมศิลปากรในขณะนั้น ได้ให้สัมภาษณ์ว่า ผลประโยชน์จากการจัดงานเทศกาลประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ ไม่ได้เป็นของทางอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยแต่ตกเป็นของจังหวัด ทั้งยังปรากฏว่ามีการขาดทุนจากการจัดงาน มีการ

⁵² “พระบรมราชโองการประกาศสถาปนา สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดาฯ,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 94 (21 ธันวาคม 2520), หน้า 1.

แสดงความคิดเห็นผ่านทางหน้าหนังสือพิมพ์ทั้งจากในท้องถิ่นและส่วนกลางว่าบรรยากาศของงานเหมือน “งานวัด” เพราะมีวงดนตรีลูกทุ่งมาแสดง อยากให้มีบรรยากาศไทยๆ มากกว่านี้ อยากให้อาจารย์วงดนตรีไทยมาแสดงแทน⁵³ อย่างไรก็ตาม การจัดการแสดงแสงสีเสียงจำลองบรรยากาศสมัยสุโขทัย จำลองเรื่องราวของพระร่วงเจ้าและนางนพมาศผู้ให้กำเนิดกระทงเป็นประจำทุกปี ดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศให้มาเที่ยวที่สุโขทัยเป็นจำนวนมากยังเกิดขึ้นทุกปี เป็นการยืนยันเรื่องเล่าและประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้างของประเพณีนี้อย่างแข็งขัน

ขอให้สังเกตคำสำคัญคือ “พื้น” ไม่ว่าจะพื้นฟู หรือพื้น หรือพลิกพื้น ก็ตาม ความหมายของคำดังกล่าว ซึ่งให้เห็นความพยายามที่จะอ้างอิงว่าเทศกาลลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ เป็นประเพณีที่จัดกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแต่ได้หายไป จึงต้องมีการ “พื้น” เทศกาลนี้ขึ้นมาตามหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่ยังคงเป็นที่เชื่อถือกันอยู่ในขณะนั้นและเป็นการยืนยันถึงความเก่าแก่ มีรากมีฐานของเทศกาลลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ ว่าไม่ใช่ของใหม่แต่อย่างใด

เราจะสามารถอธิบายการเกิดขึ้นอีกครั้งของประเพณีหรือเทศกาลลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟนี้ได้อย่างไร อีริก ฮอบสบอม (Eric Hobsbawm) ได้กล่าวถึง “ประเพณีประดิษฐ์” (Invented Tradition) ไว้ในหนังสือ **The Invention of tradition** ว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ถูกสร้างหรือถ่ายทอดออกมาจากการนำเอา “ของโบราณ” หรือ “เครื่องมือโบราณ” (Ancient Materials) เช่น เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ พิธีกรรม ข้อปฏิบัติต่างๆ ของสังคมและอื่นๆ ที่มีมาแต่อดีต นำมาสร้างใหม่ ตีความ ต่อเติม ประยุกต์ ผลิดัดซ้ำ โดยกระบวนการก็เป็นการทำให้เป็นระเบียบแบบแผน (Formalize) และการทำให้เป็นพิธีกรรม (Ritualization) ซึ่งมักจะมีการแสดงหรือพรรณนาถึงคุณสมบัติของประเพณีเหล่านั้น โดยการอ้างอิงกับความเป็นอดีตที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน มีจุดมุ่งหมายสำคัญคือการรับใช้เศรษฐกิจ การเมือง และสังคมในปัจจุบันที่กำลังเผชิญความเปลี่ยนแปลงและเกิดการโยกย้าย⁵⁴ อย่างไรก็ตาม มีประเพณีประดิษฐ์ที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยไม่ได้สัมพันธ์กับอดีตแต่มีการสร้างหรืออ้างอิงขึ้นใหม่และบางครั้งประเพณีประดิษฐ์อาจไม่ได้ถูกสร้างโดยสังคมแต่ได้รับการริเริ่มขึ้นโดยคนเพียงคนเดียว สามารถสืบค้นต้นสายที่มาได้ไม่ยากนัก⁵⁵

ประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ สามารถอ้างอิงการกำเนิดจากคำอธิบายข้างต้นได้ ประเพณีลอยกระทงโดยปกติธรรมดาที่มีมานานแล้ว ทำกันโดยทั่วไปตามพื้นที่ต่างๆ ในประเทศไทย แต่การ “พื้นฟู” ประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ ซึ่งมีความพิเศษกว่าการลอยกระทงทั่วไป ทั้ง

⁵³ “คุยกับเดโช สวานานนท์ อธิบดีกรมศิลปากร และ นิคม มูลิกะคามะ ผู้อำนวยการโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย”, หน้า 10.

⁵⁴ Eric Hobsbawm and Terence Ranger, **The Invention of tradition** (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), pp. 4 – 6.

⁵⁵ Ibid., pp. 1-4.

ยังมีการอ้างอิงถึงความเก่าแก่ของประเพณีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย นับว่าเป็นกระบวนการทำให้เป็นระเบียบแบบแผนและทำให้เป็นพิธีกรรมโดยแท้ ทั้งยังเกิดขึ้นด้วยความคิดของคนกลุ่มเล็กๆ แม้จะมีข้อโต้แย้งเรื่องที่ว่าในสมัยสุโขทัยไม่มีเรื่องนางนพมาศอย่างที่กล่าวกันเพราะเรื่องนางนพมาศหรือตำรับทำวสุวิมลปรากฏเพียงแต่ขึ้นในราวรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์และไม่น่าจะมีพิธีลอยกระทงในสุโขทัยด้วย⁵⁶ แต่ข้อโต้แย้งดังกล่าวก็ไม่ได้รับการตอบสนองในวงกว้าง งานประเพณีนี้ยังคงจัดขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี

ประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ กลายเป็นเทศกาลที่เป็นเอกลักษณ์และน่ายกย่องได้มาสู่จังหวัดสุโขทัยในปัจจุบันและยังคงถูกโฆษณาว่าเป็นประเพณีเก่าแก่มาตั้งแต่สมัยพระร่วงเจ้าแห่งกรุงสุโขทัยต่อไป ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วนี่เป็นประเพณีที่ความเก่าแก่ย้อนกลับไปได้ไกลที่สุดแค่ พ.ศ. 2520 แทนที่จะเป็นเวลาเมื่อประมาณ 700 กว่าปีดังที่กล่าวอ้างกัน แม้จะมีผู้ตระหนักถึงการที่ประเพณีนี้เป็นสิ่ง “ประดิษฐ์” แต่อย่างไรก็ตาม คงจะไม่สามารถทำอะไรได้ การท่องเที่ยวทุกวันนี้มีเสน่ห์ตรงที่นักท่องเที่ยวได้สัมผัสสิ่งที่พวกเขาคิดว่า เก่าแก่ที่สุด ดั้งเดิมที่สุด มีความเป็นมายาวนานที่สุด ราวกับจะมาหารากเหง้าของตนเองผ่านการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เทศกาลประเพณีที่โฆษณากันด้วยถ้อยคำเหล่านี้จึงขายได้และต้องโฆษณากันต่อไปเพราะนั่นหมายถึงเม็ดเงินจำนวนมากที่จะเข้ามาสู่จังหวัด ในช่วงเดือนพฤศจิกายนที่มีเทศกาลลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ เป็นช่วงที่เงินในธุรกิจการท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัยสะพัดที่สุดในรอบปี

การสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยที่อยู่นอกเหนือคำราประวัติศาสตร์คืออุทยานประวัติศาสตร์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุโขทัย เทศกาล และประเพณีประเพณีต่างๆ ยิ่งเป็นการตอกย้ำความเป็นอุดมคติของสุโขทัยให้ชัดเจนเป็นรูปเป็นร่างมากยิ่งขึ้น โดยสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมามีพื้นฐานมาจากประวัติศาสตร์กระแสหลักของไทยและผู้สร้างคือรัฐและหน่วยงานราชการไทยที่มีอำนาจในการคัดเลือกเรื่องราวและสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ขึ้นมาเพื่อดำรงความยิ่งใหญ่ของประวัติศาสตร์สุโขทัยไว้ ผู้มีบทบาทสำคัญอีกกลุ่มหนึ่งคือราชสำนักที่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับการสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยนอกตำราอยู่ไม่น้อย ทำให้สิ่งเหล่านี้ถูกเน้นย้ำความสำคัญ คุณมีคุณค่า มีความศักดิ์สิทธิ์ขึ้น ราชสำนักได้พยายามยึดโยงตนเองกับประวัติศาสตร์กระแสหลักเพื่ออ้างอิงความเป็นมาและสิทธิธรรมของพระราชวงศ์ให้ย้อนกลับไปถึงสมัยสุโขทัย หากจะกล่าวไปแล้วราชสำนักไทยก็ต้องการภูมิหลังที่เป็นเอกภาพ ความต่อเนื่อง และความยาวนาน ไม่ต่างกับประวัติศาสตร์ชาติเลย เพราะราชสำนักได้เชื่อมโยงตนเองเข้ากับราชวงศ์พระร่วงซึ่งได้ชื่อว่าเป็น “ต้นกำเนิด” ของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยนั่นเอง

⁵⁶ ไพร่จตุ สัจจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทงสมัยสุโขทัย พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545)

ยิ่งไปกว่านั้น ประวัติศาสตร์นอกตำราเหล่านี้ยังเกี่ยวข้องกับภาพลักษณ์อันงดงามของประเทศไทย การท่องเที่ยว การนำรายได้เข้าสู่ประเทศ เรื่องเล่า เรื่องที่ถูกประดิษฐ์เหล่านั้นจึงต้องมีอยู่ต่อไปเพื่อรองรับผลประโยชน์ดังกล่าวที่จะเกิดแก่ประเทศชาติ เป็นสิ่งยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าความเป็นสุโขทัยที่ถูกสร้างนั้นเกี่ยวพันกับความเป็นชาติ ความเป็นไทย ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในแง่การประวัติศาสตร์กระแสหลักและรวมไปถึงกระแสเงินตราในปัจจุบัน

บทที่ 8

บทสรุป

“...เรื่องโบราณสถานนั้นเป็นเกียรติของชาติ อัฐเก่าๆ แผ่นเดียวก็มีค่า
ควรจะช่วยกันรักษาไว้ ถ้าเราขาดสุโขทัย อุทยาน และกรุงเทพฯ แล้ว ประเทศไทย
ก็ไม่มีความหมาย”

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช¹

พระราชดำรัสข้างต้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสุโขทัยได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ อีกทั้งยังมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะราชธานีแห่งแรกของไทย เป็นต้นธารของประวัติศาสตร์ชาติที่ให้ความสำคัญกับการสืบสายต่อเนื่องเป็นยุคสมัยเป็นราชวงศ์ ตั้งแต่สุโขทัย อุทยาน และรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ) เรื่องราวของทั้งสามกรุงคือเรื่องราวของชาติไทยที่ถูกร้อยเรียงมาอย่างมีเอกภาพ ต่อเนื่อง และยาวนาน

เมื่อกลับมามองในแง่ความเป็นเมือง คำขวัญจังหวัดสุโขทัยเป็นบทสรุปได้อย่างดีเช่นกัน ไม่เพียงแต่เป็นการสรุปความคิดรวบยอดของความเป็นจังหวัดสุโขทัยเท่านั้นแต่ยังรวมไปถึงประวัติศาสตร์สุโขทัยด้วย เมื่อสกัดเอาความเป็น “ของดีจังหวัดสุโขทัย” ออกไปจะเห็นได้ว่า เรื่องราวที่เหลือนั้นคือเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทยทั้งสิ้น ไม่ว่าจะความเป็นต้นกำเนิดลายสือไทย ความเป็นเมืองพระพุทธศาสนา มีพระมหากษัตริย์ “พ่อขุน” ที่นำเคารพ ส่วนคำว่า “รุ่งอรุณแห่งความสุข” นอกจากจะแปลมาจากชื่อจังหวัดสุโขทัยแล้วยังสามารถตีความได้ว่าเป็นยุคสมัยที่บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองและเป็นยุคเริ่มต้นประวัติศาสตร์ชาติไทยได้เช่นกัน ความเป็นสุโขทัยทั้งในอดีตและปัจจุบันผูกติดกับประวัติศาสตร์ฉบับนี้มาเป็นเวลานาน

เหตุที่ผู้วิจัยใช้คำว่า “รุ่งอรุณแห่งความสุข” ตั้งเป็นชื่อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เนื่องมาจากสมญานามนี้ของสุโขทัยเป็นที่รู้จักไปทั่วอย่างไม่ต้องสงสัย ดังนั้นการ “เป็น” หรือ “ไม่เป็น” รุ่งอรุณแห่งความสุขจึงไม่ใช่คำถามอีกแล้ว สิ่งที่เป็นคำถามคือ “รุ่งอรุณแห่งความสุข” มีความเป็นมา

¹ พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชนี้ เกิดขึ้นเมื่อเสด็จพระราชดำเนินเยือนจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเมื่อพ.ศ. 2506 เนื่องจากได้ทอดพระเนตรเห็นอาคารสมัยใหม่สร้างขึ้นบนที่ซึ่งเคยเป็นโบราณสถานจึงมีพระราชดำรัสว่า “การสร้างอาคารอาคารสมัยนี้คงจะเป็นเกียรติสำหรับผู้สร้างคนเดี๋ยว แต่เรื่องโบราณสถานนั้นเป็นเกียรติของชาติ...” โดยเหตุการณ์นี้ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้เขียนเล่าไว้ในวารสารจันทร์เกษม ฉบับที่ 54 เดือนกันยายน – ตุลาคม พ.ศ. 2506 ประโยคดังกล่าวข้างต้น มักถูกนำมาอ้างอิงอยู่เสมอเมื่อมีการกล่าวถึงเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานไว้ให้เป็นสมบัติของชาติ

อย่างไร ถูกสร้างมาตั้งแต่เมื่อใด ภายใต้บริบททางสังคมและความคิดแบบไหน สร้างให้เป็นอย่างไร และดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่างมั่นคงยืนยาวได้อย่างไรต่างหาก

สุโขทัยเป็นรัฐหนึ่งที่เกิดขึ้นมาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 18 ในบริเวณที่เป็นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปปัจจุบัน สุโขทัยเกิดขึ้นก่อนกรุงศรีอยุธยา ต่อมามีการสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้น และเมื่ออำนาจได้แผ่ขยายออกไปทำให้เกิดการปะทะกันของปริมณฑลแห่งอำนาจ สุโขทัยถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 20 ในหน้าประวัติศาสตร์ชาติไทย เรื่องราวความเป็นรัฐหรือราชธานีของสุโขทัยได้จบสิ้นลงเพียงเท่านี้ แต่สุโขทัยยังคงเป็นหนึ่งในกลุ่มหัวเมืองฝ่ายเหนือที่มีความสำคัญในทั้งทางยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจเรื่อยมา จนกระทั่งกลายเป็นจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบัน

ความรู้เรื่องการเมืองอยู่ของเมืองสุโขทัยของชนชั้นนำนั้นมิได้อยู่ตลอด ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์และเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย สุโขทัยในความรู้ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่กลางสมัยอยุธยา รู้สึกว่าสุโขทัยเป็นนครรัฐร่วมสมัย มีการต่อสู้ขัดเควในทางการเมือง โดยมิได้รู้สึกว่าสุโขทัยเป็นเมืองที่มาก่อนหรือเป็นต้นแบบของกรุงศรีอยุธยาอย่างที่ประวัติศาสตร์กระแสหลักไทยพยายามทำให้เป็นเช่นนั้น

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ อุดมคติของสุโขทัยปรากฏในรูปของตำนาน เรื่องเล่าชาวบ้านและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งให้ภาพของเมืองสุโขทัยที่หลากหลายและอาจกล่าวได้ว่าเป็นค่อนข้างเป็นภาพพรัมมัว ไม่ชัดเจน เนื่องจากความคิดเรื่องรัฐชาติยังไม่ปรากฏ อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ความสนใจสุโขทัยในคราวรุ่งเรืองก่อนที่จะมาอยู่ภายใต้อาณัติของกรุงศรีอยุธยา เกิดขึ้นมาพร้อมๆ กับความสนใจและความพยายามสืบค้นอดีตของชาติโดยชนชั้นนำสยาม

เมื่อถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดแนวคิดเรื่องรัฐชาติและการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ขึ้นมา โดยในช่วงพ.ศ. 2450 – 2500 เป็นยุคแห่งการ “สร้าง” สุโขทัยได้ถูกนำเอาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ กลายเป็นราชธานีแห่งแรกของไทย พระร่วง วีรบุรุษที่ในตำนานบางฉบับกล่าวไว้ว่าเป็นกษัตริย์สุโขทัยก็ถูกให้คำอธิบายว่าเป็นผู้มีตัวตนในประวัติศาสตร์ โดยชนชั้นนำผู้มีบทบาทในการสร้างประวัติศาสตร์ฉบับดังกล่าวได้แก่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หลวงวิจิตรวาทการ ฯลฯ โดยเฉพาะสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ถือว่าเป็นผู้วางกรอบและรากฐานความเป็นประวัติศาสตร์เอาไว้อย่างแน่นหนาและมีผู้เจริญรอยตามมากมาย การสร้าง “ความเป็นไทย” ที่จริงแท้ คั้งเดิม และเป็นอุดมคติ สามารถสืบย้อนไปได้ถึงสมัยสุโขทัยเกิดขึ้นมาในสมัยนี้เช่นกัน ประกอบกับกระแสการรื้อฟื้นแนวคิดกษัตริย์นิยมในช่วงทศวรรษที่ 2490 เป็นต้น

มา มีการอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยว่ามีความเป็นมายาวนานตั้งแต่สมัยสุโขทัยก็ยังช่วยส่งเสริมให้ประวัติศาสตร์สุโขทัยแข็งแกร่งขึ้น ประวัติศาสตร์สุโขทัยถูกสร้างขึ้นมาในบริบทของการสร้างรัฐชาติ โดยถูกอธิบายว่าเป็นราชธานีแห่งแรกของคนไทยและนั่นทำให้เกี่ยวพันกับจุดเริ่มต้นของความเป็นไทยอย่างแยกไม่ออก

เมื่อมาถึงพ.ศ. 2501 – 2534 เป็นช่วง “ส่งเสริม – ได้แย้ง” ประวัติศาสตร์สุโขทัยได้รับการสร้างและศึกษาในแง่มุมที่กว้างขวางขึ้น ใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ใหม่ๆ มีทั้งการศึกษาเพื่อต่อยอดความรู้เดิม โดยประวัติศาสตร์ที่ได้รับการสร้างในยุคก่อนหน้านี้กลายเป็นประวัติศาสตร์กระแสหลัก เกิดการสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยแบบทางการซึ่งเป็นการ “เสริม” ฐานความคิดและความรู้ประวัติศาสตร์สุโขทัยที่เกิดขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 2450 เป็นต้นมาให้แข็งแกร่งขึ้น ในขณะเดียวกัน ช่วงเวลานี้ยังเกิดประวัติศาสตร์กระแสรองขึ้นมาโต้แย้งประวัติศาสตร์กระแสหลักด้วย เช่น ประวัติศาสตร์แนวสังคมนิยม ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือประวัติศาสตร์สุโขทัยที่มีการตีความหลักฐานใหม่ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์ฉบับโต้แย้งกลับมีพื้นที่แคบๆ อยู่ในแวดวงวิชาการเพราะประวัติศาสตร์กระแสหลักที่ผ่านการปลูกฝังของรัฐมาเป็นเวลานานได้กลายเป็นประวัติศาสตร์ฉบับที่คนไทยแทบทุกคนรับรู้และเชื่อถือ

ในยุคเดียวกันนี้ การสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัยมิได้อยู่แต่เพียงในหนังสือแต่มีการสร้างหรือประดิษฐ์สิ่งๆ ที่ช่วยส่งเสริมเรื่องราวของสุโขทัยอย่างเป็นรูปธรรมคือ การจัดสร้างให้จังหวัดสุโขทัยมีอุทยานประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑสถาน อนุสาวรีย์ เทศกาล และประเพณีประติมากรรมรูปแบบต่างๆ ช่วยดำรงประวัติศาสตร์กระแสหลักและความเป็นสุโขทัยแบบอุดมคติ เป็นสิ่งยืนยันได้อย่างดีว่าเพราะเหตุใดประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสหลักจึงยังอยู่อย่างมั่นคงและยืนยาวในสังคมไทย แม้จะมีประวัติศาสตร์กระแสรองขึ้นมาโต้แย้งแต่ก็ยังไม่สามารถล้มล้างความคิดความเชื่อเหล่านั้นได้เพราะสิ่งเหล่านี้เกี่ยวข้องกับภาพลักษณ์และรายได้ของประเทศ อีกทั้งผู้คนในสังคมก็ได้ติดกรอบและภาพของสุโขทัยในอุดมคติไปแล้ว

สำหรับภาพจำและปัญหาบางประการในประวัติศาสตร์สุโขทัยยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน เช่น กรณีความจริงแท้ของศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงที่ยังไม่กระจ่างหรือยังไม่สามารถอธิบายให้แน่ชัดได้ว่าเป็นเช่นไรหรือแม้แต่เรื่องที่ได้รับการอธิบายอย่างชัดเจนแล้วแต่ก็ไม่สามารถทำอะไรได้ เช่น กรณีที่ว่าการลอบกระชกและนางนพมาศไม่ได้มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เรื่องเหล่านี้ได้รับการกล่าวถึงบ้างเมื่อเกิดวิวาทะเนื่องมาจากมีผู้จุดประเด็นขึ้นมาแต่ในที่สุดก็เงียบหายไป รอเวลาที่จะมีใครมาทำให้เกิดการโต้เถียงอีก งานเทศกาลลอบกระชกก็ยังคงถูกจัดและอธิบายว่าเป็นเทศกาลที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยต่อไป เรื่องเหล่านี้ไม่สามารถทำอะไรได้ไปมากกว่าการปล่อยให้มันยังคงพราวมาวเป็นมายาคติต่อไปเพราะง่ายต่อการที่ใครก็ตามจะหยิบไปใช้และตีความในแง่มุมของตนเอง

ปัจจัยที่ทำให้ประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสนี้ยังคงอยู่เป็นเพราะเรื่องนี้ถูกสร้างขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ เพื่อรับใช้และเชื่อมโยงกับเรื่องบางเรื่อง เช่น ความเป็นมาอันยาวนานของชาติไทย ความชอบธรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์ ความเป็นไทยแท้ ดั้งเดิมและเป็นอุดมคติ ฯลฯ ในเมื่อเรื่องเหล่านี้ยังคงอยู่ มันจึงต้องการคำอธิบาย ประวัติศาสตร์สุโขทัยกระแสนี้จึงไม่สามารถเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่นที่ไม่สอดคล้องกับเรื่องเหล่านั้นได้และยังคงเป็น “รุ่งอรุณแห่งความสุข” อยู่นั่นเอง

สิ่งที่ผู้วิจัยจะตั้งข้อสังเกตต่อไปอีกสักนิดคือ การสร้างประวัติศาสตร์และเรื่องราวที่เป็นอุดมคติจนข้อโต้แย้งที่มีเหตุผลหนักแน่นเพียงใดก็ไม่อาจจะล้มล้างความงดงามราวภาพฝันนั้นลงไปได้ มิได้มีแต่เพียงเรื่องสุโขทัยเรื่องเดียว ในประเทศไทยเองหรือแม้แต่ประเทศอื่นใดในโลก ทุกๆ สังคมล้วนแล้วแต่มีประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าของสิ่งที่ “ดีมากจนเหลือเชื่อ” (too good to be true) เช่น เรื่องเล่าของวีรบุรุษ เมือง สถานที่สำคัญ วัฒนธรรมประเพณี ฯลฯ ที่ถูกเสกสรรปั้นแต่งจนเกินเลยไปจากสิ่งดั้งเดิม จะเป็นการดียิ่งถ้าหากจะมีการศึกษาเพื่อ “ลอกเปลือก” และสืบค้นความเป็นมาและทำความเข้าใจว่าเหตุใดจึงเกิดเรื่องราวเหล่านี้ในสังคม ผู้ใครเป็นผู้สร้างหรือผู้ควบคุมเรื่องเล่าดังกล่าว เพื่อเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยให้เข้าใจลักษณะ เข้าใจธรรมชาติของผู้คน และรวมไปถึงกลไกอำนาจของสังคมนั้นๆ อีกด้วย

อีกประการหนึ่งที่กล่าวไว้ ณ ที่นี้คือ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ยังคงมีช่องว่างที่สามารถจะทำวิจัยต่อไปได้นั้นคือ บทบาทของคนท้องถิ่นจังหวัดสุโขทัยต่อการสร้างความเป็นสุโขทัย แม้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะสรุปอย่างคร่าวๆ ว่าประวัติศาสตร์กระแสนี้ของรัฐส่วนกลางนั้นมีผลอย่างมากต่อความรู้เรื่องประวัติศาสตร์สุโขทัยของคนท้องถิ่นแต่การศึกษาดังกล่าวเป็นเพียงการอ่านและสรุปจากงานเขียนทางวิชาการ มิได้ลงไปสัมภาษณ์ผู้รู้หรือนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสุโขทัยอย่างจริงจัง หากมีการศึกษาหัวข้อดังกล่าวในเชิงลึกอาจจะพบข้อมูลและข้อสรุปที่น่าสนใจก็เป็นได้

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หจช., ศธ. 0701.26.1.1/1 (4-6) เรื่อง “การบูรณะโบราณวัตถุสถาน สุโขทัย”.

หจช., ศธ. 0701.26.1.1/1 (10) เรื่อง “แต่งตั้งข้าราชการ”.

หจช., ศธ. 0701.26.1.1/1 (12) เรื่อง “หนังสือจากอธิบดีกรมศิลปากร พันโท หลวงรณสิทธิพิชัย ถึง
ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย วันที่ 15 มิถุนายน 2496.”

หจช., ศธ. 0701.26.1.1/1 (13) เรื่อง “เรื่องปรับปรุงจังหวัดสุโขทัย”.

หจช., ศธ. 0701.26.1.1/1 (27) เรื่อง “บันทึกข้อความ เรื่องบูรณะเมืองโบราณ จังหวัดสุโขทัย.”

หจช., ศธ. 0701.26.1.1/1 (54 – 59) เรื่อง “บันทึกการประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะจังหวัด
สุโขทัยฯ ครั้งที่ 2 ณ ศาลากลางจังหวัดสุโขทัย 25 กรกฎาคม พ.ศ.2496.”

หจช., ศธ. 0701.26.1.1/1 (175) เรื่อง “นายประสิทธิ์ ชูพินิจ ผู้แทนราษฎร จังหวัดกำแพงเพชร ส่ง
หนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ.2496”.

หจช., ศธ. 071.26.1.1/8 (59 – 68) เรื่อง “บันทึกการประชุมกรรมการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัยฯ
ครั้งที่ 1/2499 ณ ห้องประชุมกระทรวงวัฒนธรรม วันศุกร์ที่ 13 มกราคม 2499.”

หจช., ศธ. 0701.26.1.1/12 (29 – 30) เรื่อง “ฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัยให้เป็นที่ศึกษาทาง
ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ฯลฯ.”

หจช., ศธ. 0701.26.3.2/1 (9) เรื่อง “หนังสือ เรื่องขอให้พิจารณาสร้างพิพิธภัณฑสถานจากนายเชื้อม
ศิริสนธิ ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย ถึงอธิบดีกรมศิลปากร 14 เมษายน พ.ศ.2501”.

หจช., ศธ. 0701.26.3.2/3 เรื่อง “เปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง 25 มกราคม 2507.”

หจช., ศธ. 2.1.1/350 เรื่อง “ขอยืมหลักศิลาจารึกสมัยสุโขทัยไปตั้งแสดงหลัก 6 ประการ”.

ราชกิจจานุเบกษา

“ข่าวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่กรุงเก่า.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 24.
(8 ธันวาคม 126). หน้า 926.

“แจ้งความกระทรวงวัฒนธรรม เรื่องชมเชยผู้ประพันธ์บทละครเรื่อง “อนุภาพพ่อนรามคำแหง.”
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 71. (10 สิงหาคม 2497). หน้า 1807 – 1808.

“ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำว่าเมืองเรียกว่าจังหวัด.”
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 33. (28 พฤษภาคม 2459). หน้า 51 – 53.

- “ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องย้ายศาลากลางจังหวัดสวรรคโลก.” ราชกิจจานุเบกษา 55.
(31 มีนาคม 2481).
- “ประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณ.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 40. (20 มกราคม 2466).
หน้า 244 – 246.
- “ประกาศพระราชทานนามวัง.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 35. (3 พฤศจิกายน 2461). หน้า 247.
- “ประกาศเรื่องการยุบรวมเขตต์ท้องที่จังหวัดมณฑล.” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 49
(8 พฤษภาคม 2475). หน้า 97 – 100.
- “ประกาศเรื่องเปลี่ยนชื่ออำเภอ.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 34. (29 เมษายน 2460). หน้า 40 – 44.
- “ประกาศเรื่องยุบรวมท้องที่บางมณฑลและบางจังหวัด.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 48.
(21 กุมภาพันธ์ 2474). หน้า 576 – 578.
- “พระบรมราชโองการประกาศสถาปนา สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดา.”
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 94. (21 ธันวาคม 2520). หน้า 1.
- “พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งเทศบาลเมืองสวรรคโลก จังหวัดสวรรคโลก พุทธศักราช 2479.”
ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 53. (14 มีนาคม 2479). หน้า 1324 – 1328.
- “พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งเทศบาลเมืองสุโขทัยธานี จังหวัดสวรรคโลก พุทธศักราช 2480.”
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 54. (14 มีนาคม 2480). หน้า 1882 – 1886.
- “พระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พุทธศักราช 2476.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 51.
(24 เมษายน 2477). หน้า 82 – 107.
- “พระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2479.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 53.
(15 พฤศจิกายน 2479). หน้า 598 – 603.
- “พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2476.”
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50. (9 ธันวาคม 2476). หน้า 751 – 762.
- “พระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พุทธศักราช 2477.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52. (12 พฤษภาคม 2478).
- รายงานข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 17. (11 พฤศจิกายน 119).

หนังสือ

100 ปี รถไฟไทย. กรุงเทพฯ: การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2540.

ก.ศ.ร. กุหลาบ. พระราชพงศาวดาร ประชุมสยามเอกราชชั้นที่ 1 – ฝ่ายเหนือ เมื่อสร้างกรุงศรีสัตนาลัยสุโขทัยราชธานี มีตั้งแต่ในแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าวุ่นเกษ (และ) สมเด็จพระร่วงเจ้าอยู่หัว. [พระนคร]: โรงพิมพ์สยามประเพณีมรดกบพิตร, 2452.

กฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521.

กรรมการ สัตว์ปราง ราชอิรราช สามก๊ก และไซอัน: โลกทัศน์ชนชั้นนำไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541.

การเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย: รายงานผลการสัมมนา ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก 1- 4 สิงหาคม 2520. พิษณุโลก: ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2521.

เขียน ยิ้มศิริ. พุทธานุสรณ์. พระนคร: บุญส่งการพิมพ์, 2500.

เชื่อนเพ็ชรเสนา, คุณหญิง. อนุสรณ์บทประพันธ์. พิมพ์แจกในงานศพคุณหญิงเชื่อนเพ็ชรเสนา (สัมเจิน อุณหะนันท์) 21 ต.ค.2500. [ม.ป.ท.]: โรงพิมพ์มหาดไทย, 2500.

คำบรรยาย สัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. 2503. พระนคร: ศิวพร, 2507.

คำให้การชาวกรุงเก่า. นนทบุรี: สำนักพิมพ์จดหมายเหตุ, 2544.

คำอ่านศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ศิลาจารึก สุโขทัย หลักที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 6. [พระนคร]: กรมศิลปากร, 2514.

จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 1 จารึกจังหวัดเชียงราย น่าน พะเยา แพร่. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน, 2534.

จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527.

จดหมายเหตุงานฉลอง 700 ปี ลายเสือไทย. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2527.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ตำนานพระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี และพระศรีศาสดา. [ม.ป.ท.]: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2496.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394 – 2400. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2503.

จิตร ภูมิศักดิ์. โฉมหน้าศักดินาไทย: บทวิเคราะห์สังคมไทยอันทำทลายยุคสมัย. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2550.

- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. **เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือตอนล่าง**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2546.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 23**. พระนคร: กรมศิลปากร, 2510.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พาณิชย์สรรพอุดม, 2471.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. พระนคร: ผ่านฟ้าพิทยา, 2509.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่ จุลศักราช 1129 ถึง จุลศักราช 1182 เป็นเวลา 53 ปี**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2546.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชหัตถเลขา คราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือในรัชกาลที่ 5 นับในหนังสือเรื่องเที่ยวที่ต่างๆ เปนภาคที่ 5**. พระนคร: โรงพิมพ์ไท, 2465.
- จุลชีพ ชินวรรโณ. **30 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตไทย-จีน: ความร่วมมือระหว่างกัลยาณมิตร 2518-2548**. กรุงเทพฯ: กรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กระทรวงการต่างประเทศ, 2548.
- จูไรต์น์ ลักษณ์ศิริ. **จากลายสือไทยสู่อักษรไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- เจลิยว พันธุ์สีดา. **หลวงวิจิตรวาทการและงานด้านประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2520.
- ชลดา เรื่องรักย์ลิขิต. **อ่านโองการแข่งน้ำ: ฉบับวิเคราะห์และถอดความ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- ชาติรี ประกิตนันทการ. **การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2547.
- ชาติรี ประกิตนันทการ. **คณะราษฎรฉลองรัฐธรรมนูญ: ประวัติศาสตร์การเมืองหลัง 2475 ผ่านสถาปัตยกรรม “อำนาจ”**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.
- ชาติรี ประกิตนันทการ. **พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2551.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **ประวัติการเมืองไทย 2475-2500**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **เทียนวรรณและ ก.ศ.ร. กุหลาบ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2524.

ชาลววิทย์ เกษตรศิริ; บรรณาธิการ. **สังคโลก-สุโขทัย-อยุธยา-กับเอเชีย**. สมุทรปราการ: มูลนิธิ
โตโยต้าประเทศไทย ; กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,
2545.

ชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม.

เบน แอนเดอร์สัน, เขียน ชาลววิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการแปล. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552.

เชียงใหม่: วัดแรกแห่งเชียงใหม่. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร; เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, 2539.

เซเคส์, ยอร์ช. **ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย.** พระนคร: หอพระสมุดวชิรญาณ,
2467.

เซเคส์, ยอร์ช. **ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พงตึก และความสำคัญต่อ
ประวัติศาสตร์สมัยโบราณแห่งประเทศไทย ศิลปไทยสมัยสุโขทัย ราชธานีรุ่นแรกของไทย
ในพุทธศตวรรษที่ 19.** พระนคร: คุรุสภา, 2507.

ณัฐวดี สุทธิสงคราม. **พระประวัติและงานสำคัญของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศ
วริยาลงกรณ์ ผู้ประทานกำเนิดพระกริ่งของไทย.** กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, 2525.

เดชา รัตโยธิน. **วิวัฒนาการของสังคม.** กรุงเทพฯ: ศตวรรษ, 2523.

เดอ ลา ลูแบร์, ซีมง. **จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์: ราชอาณาจักรสยาม.** แปลโดย
สันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ 2 นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2548.

ดัชนีค้นคำในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1 – 5. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544.

ดัชนีค้นคำในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 6 – 10. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2550.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ชุมนุมพระนิพนธ์ (บางเรื่อง).** [ม.ป.ท.]:
กองการพิมพ์สลากกินแบ่งรัฐบาล, 2500.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ตำนานพระพุทธเจดีย์.**
กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **เทศาภิบาล.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ปาฐกถาเรื่องสงวนรักษาของโบราณ.**
กรุงเทพฯ: เจริญรัตน์การพิมพ์, 2516.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า.**
กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

ตำราขนานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม.

พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2490.

ตำราขนานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา และ บริบาลบุรีรักษ์, หลวง.

เรื่องโบราณคดี จากลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับ ของ

ศาสตราจารย์หลวงบริบาลบุรีรักษ์. พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2503.

ตรี อมาตยกุล. นำเที่ยวเมืองสุโขทัย. พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2498.

ตำรับทำวศรีอุพาลักษณ์. พระนคร: โรงพิมพ์ภักดีการพิมพ์, 2508.

ไทรภูมิพระร่วง ของพระญาติไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2506.

แถมสุข นุ่มนนท์. ยังเติร์กุ่นแรก กบฏ ร.ศ. 130. กรุงเทพฯ: เรื่องศิลป์, 2522.

แถมสุข นุ่มนนท์ และคณะ. สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง

พ.ศ. 2503-2535. กรุงเทพฯ: โอเดียน สโตร์, 2544.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระนคร:

องค์การค้าของคุรุสภา, 2503.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 2 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระนคร:

องค์การค้าของคุรุสภา, 2504.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับ เจ้าพระยาทิพากร

วงศ์. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี, 2547.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. เรื่องพระปฐมเจดีย์. พิมพ์ครั้งที่ 2 ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระธรรมสิริชัย (ชิต ชิตวิบูลเถร) เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ 23 มี.ค. 2528. กรุงเทพฯ:

ยูนิตีโพรเกรส ; กรมศิลปากร, 2528.

ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑสถานสวนลุมพินี พระพุทธศักราช 2468. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. เถลิงพระเกียรติและรวมพระราชนิพนธ์

(พ.ศ. 2510-2520) สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร

รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2521.

ทองเจือ สืบชมภู. แกะรอยลายสี่พอขุนรามคำแหงมหาราช. สุโขทัย: วิทยา คอมพิวเตอร์ –

ออฟเซต, 2543.

ชนิด อยู่โพธิ์. งานบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย. ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมราชวงศ์ สุมนชาติ สวัสดิ์กุล วันที่ 31 พฤษภาคม 2507. พระนคร: กรมศิลปากร,

2507.

- ธวัช ปุณ โณทก. **อักษรไทยโบราณ: ลายสือไทย และวิวัฒนาการอักษรของชนชาติไทย.**
 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- ธรรมปรีชา (แก้ว), พระยา. **ไตรภูมิโลกวินิจจยกถา ฉบับที่ 2 (ไตรภูมิฉบับหลวง).** กรุงเทพฯ:
 กรมศิลปากร, 2520.
- ธิดา สาระยา. **โครงสร้างของชนชั้นในสังคมไทยสมัยสุโขทัยและต้นอยุธยา (พ.ศ. 1800-2112):**
 รายงานผลการวิจัย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์, 2519.
- ธิดา สาระยา. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์.** พิมพ์ครั้งที่ 2.
 กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2539
- ธิดา สาระยา. **ประวัติศาสตร์สุโขทัย: พลังคน อำนาจผี บารมีพระ.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2544.
- ธิดา สาระยา. **เมืองศรีสัชชนาลัย.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2537.
- นคร พันธุ์รงค์. **นิทานพื้นบ้านของท้องถิ่นสุโขทัยและบริเวณโดยรอบ.** พิษณุโลก: ศูนย์สุโขทัย
 ศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2522.
- นคร พันธุ์รงค์. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.** พิษณุโลก: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒพิษณุโลก, 2521.
- นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. **จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก.**
 พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506.
- นาฏวิภา ชลิตานนท์. **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
 มนุษยศาสตร์, 2524.
- นิทานเรื่องพระร่วง.** พระนคร: ศิวพร, 2507.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี.** พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา.** กรุงเทพฯ: บรรณกิจ,
 2523.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้น
 รัตนโกสินทร์.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: แพรว สำนักพิมพ์, 2538.
- นิติศาสตร์ไพศาล, พระยา. **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย คำสอนชั้นปริญญาตรี พุทธศักราช
 2501-2502.** พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2502.
- นियะดา เหล่าสุนทร. **ไตรภูมิพระร่วง: การศึกษาที่มา.** กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2538.
- นำเที่ยวเมืองสุโขทัย.** พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2497.
- บริหารบุริภัณฑ์, หลวง. **ขุมขุมโบราณคดี.** พระนคร: เขษมบรรณกิจ, 2503.

บวรเวท รุ่งรุจี. รายงานสรุปผลการวิจัยการขุดค้นทางโบราณคดี ปีพุทธศักราช 2520-2525.

กรุงเทพฯ: โครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย กรมศิลปากร, 2526.

บวรเวท รุ่งรุจี. รายงานเบื้องต้นการศึกษาและสำรวจโบราณสถานเมือง ศรีสัชนาลัย. กรุงเทพฯ:

[ม.ป.พ.], 2526.

บังกอร์ ปิยะพันธุ์. ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย:

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541.

เบาวิริง, เซอร์จอห์น. ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม 1. แปลโดย นันทนา ตันติเวสส

และคณะ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547.

เบาวิริง, เซอร์จอห์น. ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม เล่ม 2. แปลโดย นันทนา ตันติเวสส และ

คณะ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2550.

ปรีดิศรัยธรรมชาดา, พระยา (แพ ตาละลักษมณ์). โบราณศึกษา. นครหลวงฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2515.

ปวเรศวรียาลงกรณ์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. ขอมและไทยโบราณ อักษรจารึกในเสา

ศิลา ณ เมืองสุโขทัย และอภินิหารการประจักษ์. กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2534.

ปวเรศวรียาลงกรณ์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. พงษาวดารเหนือ เป็นลิลิต เรื่องนิทาน

พระร่วง แลนิทานพระเจ้าธรรมไตรปิฎก นิทานพระชินศรี พระชินราช พระศาสดา 3 เรื่อง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง, 2423.

ประจักษ์ สายแสง. วรรณกรรมจากตำบลดศรีคีรีมาศ จังหวัดสุโขทัย. พิษณุโลก: วิทยาลัย

วิชาการศึกษา, 2516.

ประชาภิจักรจักร์, พระยา. พงษาวดารโยนก. พระนคร: โสภณพิพรรฒชนากร, 2478.

ประชุมพงษาวดาร เล่ม 1 (ประชุมพงษาวดาร ภาค 1 ตอนต้น). พระนคร: องค์การค้าของคุรุ

สภา, 2506.

ประชุมสุภชาติพระร่วง. กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ, 2542.

ประชุมหมายเหตุรับสั่ง ภาคที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2525.

ประมวลข้อมูลเกี่ยวกับจารึกพ่อขุนรามคำแหง. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร,

2547.

- ประวัติศาสตร์ในมิติวัฒนธรรมศึกษา: รวมบทความจากการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 7 ยกเครื่องเรื่องวัฒนธรรมศึกษา. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2552
- ประวัติศาสตร์สุโขทัย (ภาค 1). จอมพล ป. พิบูลสงคราม พิมพ์แจกเนื่องในวาระคล้ายวันเกิด 14 กรกฎาคม พุทธศักราช 2498. พระนคร: บริษัทไทยบริการจำกัด, 2498.
- ประเสริฐ ณ นคร. ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด: รวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ”. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.
- ประเสริฐ ณ นคร. ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2514.
- ประเสริฐ ณ นคร. อักษร ภาษา จารึก วรรณกรรม: รวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ”. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.
- ประอรรัตน์ บูรณมาตร. หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.
- ปราณี แจ่มขุนเทียน. การศึกษาชุมชนโบราณเมืองนครไทย อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม, 2542.
- ปิยนาด บุนนาค. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริง ถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลา” พ.ศ. 2516). กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. ธรรมรัฐ – ธรรมราชา. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- ปรุงศรี วัลลิโกดม, ผกาพรรณ เดชเทพพร และพรณิภา นิลณรงค์; บรรณาธิการ. สรุปผลการสัมมนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527.
- ฝ่ายบริการสนเทศ สำนักบรรณสารสนเทศ และโครงการสุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา. สารสังเขปหนังสือทางด้านสุโขทัยศึกษา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, 2531.
- พนรัตน์, สมเด็จพระ. พระราชพงศาวดารอยุธยา ฉบับ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร: คลังวิทยา, 2515.
- พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภาวครพันธุ์. สงครามเวียดนาม สงครามกับความจริงของ “รัฐไทย”. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2549.
- พระราชนิพนธ์พระร่วงของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทร มหาชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: มติชน, 2544.

- พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2537.
- พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ และ ประชุมพงศาวดาร ภาค 63 เรื่อง กรุงเก่า.
กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2544.
- พระคลัง, เจ้าพระยา (หน) และคณะ. ราชธาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรม
และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2546.
- พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534.
- พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ. พระนคร:
โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. จารึกพ่อขุนรามคำแหง: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ศิลปะ. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2532.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. ศิลปะสุโขทัยและอยุธยา: ภาพลักษณ์ที่ต้องเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ:
บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. การเมืองในประวัติศาสตร์ยุคสุโขทัย – อยุธยา พระมหาธรรมราชา
กษัตริย์ราช. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2553.
- ฟาน ฟลิต, เยเรเมียส. รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต). แปลโดย นันทา
วรรณดิวงษ์, วนาศรี สามนเสน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ตำนานเสือป่า (คือตำนานของชาติไทย). [กรุงเทพฯ]:
คณะอนุกรรมการรวบรวมและค้นคว้าเกี่ยวกับพระราชนิพนธ์ ฯลฯ ของพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2522.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เที้ยวเมืองพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร, 2526.
- มนันยา ณะภูมิ. ก.ส.ร. กุหลาบ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- มานพ ถนอมศรี. สุโขทัย: รุ่งอรุณแห่งความสุข. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ,
2539.
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. ขุนนางอยุธยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.
- มุนินทร์านูวัตต์, พระ. ตำนานเมืองสวรรคโลก. พิมพ์ครั้งที่ 3. พระนคร: โรงพิมพ์ ส.ประสิทธิ์,
2511.
- ยงยุทธ ชูแว่น. ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่นาคค: ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย.
กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551.

- ยอร์ช เซเคส์ กับตะวันออกศึกษา: รวมบทความแปล. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร :
ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทยศึกษา ภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542.
- รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต). ผู้แปล นันทา วรเนติวงศ์,
วนาศรี สามนเสน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2546.
- รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี กำแพงเมืองชั้นใน ปรางค์ประมาณ 2524. กรุงเทพฯ: โครงการ
อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย กรมศิลปากร, 2524.
- รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่ากำแพงเพชร เมืองศรีรัชนาลัย
พ.ศ. 2508-2512. [ม.ป.ท.]: คณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถาน จังหวัดสุโขทัย
และ จังหวัดกำแพงเพชร, 2514.
- รายงานผลสัมมนา สังกโลกใต้อ่าวไทยกับการวินิจฉัยปัญหาเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมในสมัย
สุโขทัย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2519.
- เรย์โนลด์ส, เกรก เจ.; วาธุณี ไอสถารมย์, บรรณาธิการแปล. เจ้า้าว ขุนศึก สักคินา ปัญญาชน และ
คนสามัญ: รวมบทความประวัติศาสตร์ของเกรก เจ. เรย์โนลด์ส. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2550.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. ประวัติ แนวความคิด และวิธีค้นคว้าวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย.
กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2551.
- เรื่องพระร่วง. เทียวเมืองพระร่วง. คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย. สุภาพิตพระร่วง.
ไตรภูมิพระร่วง. พระนคร: กรมศิลปากร, 2504
- ไรท์, ไมเคิล. โองการแข่งน้ำ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2543.
- ไรท์, ไมเคิล. ฝรั่งเศสยุคแรก. กรุงเทพฯ: มติชน, 2542.
- รัตนปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร. พิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่
นายกี นิมนานเหมินท์. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: กรมศิลปากร, 2510.
- ลิลิตยวนพ่าย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 3. พระนคร: คลังวิทยา, 2512.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. ประวัติศาสตร์-โบราณคดี. พระนคร:
มหามกุฏราชกุมารราชวิทยาลัย, 2514.
- วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 (หมวดศาสนาจักร). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2536.
- วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 (หมวดศาสนาจักร). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2539.

- วรรณคดีและประวัติศาสตร์, กอง. วรรณกรรมสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2528.
- จิตรวาทการ, พลตรี หลวง. **จารึกพ่อขุนรามคำแหงกับคำอธิบายของหลวงจิตรวาทการ.**
พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477.
- จิตรวาทการ, พลตรี หลวง. **ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 1.** พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2514.
- จิตรวาทการ, พลตรี หลวง. **ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 3.** พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2514.
- จิตรวาทการ, พลตรี หลวง. **ปาฐกถาและคำบรรยาย เล่ม 1.** กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2546.
- วิเชียรปรีชา, พระ (น้อย). **พระราชพงศาวดารเหนือ.** พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2501.
- วิไลรัตน์ ย้งรอด และชัชชัย องค์กรวิเทศ. **คู่มือท่องเที่ยว-เรียนรู้: สุโขทัย ศรีสัชนาลัย.**
กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส, 2551.
- วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสุโขทัย.** กรุงเทพฯ:
คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงาน
เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2544.
- ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ปาฐกถาโดย ฯพณฯ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช.**
กองทุนพุทธมงคลลายสี้อไทย 700 ปี พุทธศักราช 2526, 2542.
- ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหง อ่านและจัดทำคำอธิบายโดยที่ประชุมสัมมนาเรื่อง
ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง.** กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2520.
- ศิลปากร, กรม. **นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สวรรคตวรนายก.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527.
- ศิลปากร, กรม. **พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช และรวมเรื่องเมืองสุโขทัย.**
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรและจังหวัดสุโขทัย, 2526.
- ศิลปากร, กรม. **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2532.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2524.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย. พิมพ์ครั้งที่ 2.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ,
2552.
- ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัย. **มรดกสุโขทัย. สุโขทัย: ออนไลน์ คอมพิวเตอร์ แอนด์ กราฟฟิค,**
2537.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **ศิลปะสุโขทัย: บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม.**
กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.
- ศักดิ์ศรี เข้มแน่นดดา. **วรรณคดีพุทธศาสนาพายุไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง, 2545.

- ส. พลายน้อย. พระพุทธรูปสำคัญในประเทศไทย เล่ม 1: กรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2545.
- สงบ สุริยรินทร์. ชีวิตและงานของ ก.ศ.ร. กุหลาบ. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522.
- สงวน รอดบุญ. พุทธศิลป์สุโขทัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2521.
- เส็งี่ยม พูลสวัสดิ์. นครสุโขทัย. พระนคร: แพร่พิทยา, 2496.
- สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542.
- สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542.
- สมัย สุทธิธรรม. อุทยานประวัติศาสตร์ ศรีสัชนาลัย. กรุงเทพฯ: ที เจ เจ, 2546.
- สวัสดิ์ อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 4 (ฉบับปรับปรุงและเพิ่มเติม). กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2551.
- สารานุกรมสุโขทัยศึกษา. จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติเนื่องในมหามงคลสมัย ทรงครองราชสมบัติครบ 50 ปี. นนทบุรี: โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2539.
- สายชล สัตยานุรักษ์. ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดย หลวงวิจิตรวาทการ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.
- สายชล สัตยานุรักษ์. พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325 – 2352). กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- สายพิน แก้วงามประเสริฐ. การเมืองในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงสุโขทัยมาจากไหน?. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ; บรรณาธิการ. จารึกพ่อขุนรามคำแหง ใครแต่งกันแน่? “ของจริง” หรือ “ของปลอม”. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2531.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ; พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ชำระและอธิบาย. ประชุมจารึกเมืองพะเยา. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ; บรรณาธิการ. ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทงสมัยสุโขทัย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. สุโขทัยไม่ใช่ราชธานีแห่งแรกของไทย. ศิลปวัฒนธรรมจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปี “ลายสือไท” พ.ศ. 2526. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยา, 2526.

- สุภรณ์ โอเจริญ. **มอญในเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ศิลปะในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2524.
- สุมาลี บำรุงสุข; บรรณาธิการ. **ข้อมูลและทัศนะใหม่ด้านสุโขทัยศึกษา**. นนทบุรี: โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2539.
- สุริยันตร์ เขาวนปรีชา. **วีรประวัติพระยาพิชัยดาบหัก**. อุดรดิตต์: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุดรดิตต์ วิทยาลัยครูอุดรดิตต์, 2525.
- สุวิทย์ ชีรสาสวัต. **ประวัติศาสตร์เทคโนโลยีการเกษตร**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.
- สุวิทย์ ไพทยวัฒน์; บรรณาธิการ. **สุโขทัยศึกษา: รวบรวมบทความทางวิชาการ**. นนทบุรี: โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2538.
- สุโขทัยศึกษา รวบรวมบทความทางวิชาการ พ.ศ. 2549**. นนทบุรี: โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2549.
- สุโขทัยศึกษา: รวบรวมบทความทางวิชาการ พ.ศ. 2550**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2550.
- สันติ เล็กสุขุม. **เจดีย์สมัยสุโขทัยที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2534.
- สันติ เล็กสุขุม. **ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ): การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548.
- สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2540.
- หวน พิณรุฬพันธ์. **พิณลุโลกของเรา**. พิณลุโลก: วิทยาลัยวิชาการศึกษา พิณลุโลก, 2514.
- หวน พิณรุฬพันธ์. **สุโขทัยเมืองเก่าของเรา**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2520.
- หวน พิณรุฬพันธ์. **อุดรดิตต์ของเรา**. พิณลุโลก: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิณลุโลก, 2521.
- หอพระสมุทวชิรญาณสำหรับพระนคร**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, 2543.
- อนุমানราชชน, พระยา. **เรื่องของชาติไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2553.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 – พ.ศ. 2475**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- อัสวพาหุ. **ความเป็นชาติไทยโดยแท้จริง(และ)มะพร้าวต้นดก**. กรุงเทพฯ: เจริญรัตน์การพิมพ์, 2520.

วิทยานิพนธ์

กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์. พัฒนาการแนวคิดและวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

ขจรจบ กุสุมาวดี. การจัดการ “พื้นที่ประวัติศาสตร์” จากกรณีศึกษาบริเวณวิหารพระมงคล

บพิตร จ. พระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต

(มานุษยวิทยา), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

ขวัญเมือง จันทโรจณี. ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์

ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394). วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะ

อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

คมกฤษณ์ ศิริวงษ์. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชินกาลมาลีปกรณ์. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์

มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

จารึก วิไลแก้ว. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. วิทยานิพนธ์

ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (บริหารการศึกษา), มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2544.

ชำนาญ แสนศิริโฮม. “โลกศิลปะ” กรุงเทพฯ พ.ศ. 2325 – 2510: การเปลี่ยนแปลงในความคิด

“ศิลปะสุโขทัย”. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548.

เดือนใจ ไชยศิลป์. ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437 – 2476. วิทยานิพนธ์

ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

2536.

ชนพงศ์ จิตต์สง่า. “วชิรญาณ” กับการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำของสยาม พ.ศ. 2427 – 2448.

วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, 2552.

นฤมล วัฒนพานิช. ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก

(พ.ศ. 2437 – 2476). วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.

บุญรอด แก้วกันหา. การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411). วิทยานิพนธ์

ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

2518.

ประเสริฐ รุณรา, พระมหา. สังคดียวงศ์ : ลักษณะภาษาและการประพันธ์. วิทยานิพนธ์

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

- ปฤณ เทพนรินทร์. ราชากับชาติในอุดมการณ์ราชาชาตินิยม: ที่สถิตของอำนาจอธิปไตยในช่วง
วิกฤตเปลี่ยนผ่านทางการเมือง. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาการปกครอง
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555.
- พงษ์ศักดิ์ พูลสุข. ทัศนคติของผู้บริโภคต่อร้านจำหน่ายทองโบราณในอำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัด
สุโขทัย. การค้นคว้าอิสระบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546.
- เพียงใจ เจริญโสพล. บทบาทชาวจีนทางการผลิตและการค้าขายในบริเวณภาคเหนือตอนล่างของ
ประเทศไทยหลังการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ. 2448 – 2488. ปริญญาานิพนธ์
การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2537.
- ภาณุภูมิ สุขเจริญ. วิเคราะห์ความเชื่อที่เกี่ยวกับโบราณสถานที่บูรณะแล้วของอุทยานประวัติศาสตร์
สุโขทัย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต (ภาษาไทย), มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2547.
- ยุพา ชุมจันทร์. ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พ.ศ.2475-พ.ศ.2516. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา
บัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- ราม วัชรประดิษฐ์. พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. 2411 – 2487.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- ฤดิชนกร รพีพันธุ์. ละครหลวงวิจิตร. วิทยานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2546.
- วันวิสาข์ ธรรมานนท์. ปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมืองโบราณ
ศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชา
โบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.
- ศิริวรรณ น้อยเมือง. การปกครองมณฑลพิษณุโลกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2437 – 2453. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต,
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2521.
- สถาพร อรุณวิลาส. คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกาคับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- สมศรี ชัยวนิชยา. คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง
รัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2325-2468). วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2536.
- สินชัย กระบวนแสง. ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยจากศิลาจารึก. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2517.

สุภาพรรณ ขอผล การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่างในช่วงปีพ.ศ. 2448 – 2484.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

สุดแดน วิสุทธิลักษณ์. ความเปลี่ยนแปลงของการผลิตผ้าพื้นเมือง ชุมชนบ้านหาดเสี้ยว

อ.ศรีสังขาลัย จ.สุโขทัย. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

อดิณุช ก้องสนั่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชนภายในเขตกำแพงเมืองเก่า

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จังหวัดสุโขทัย. วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมือง มหาบัณฑิต, สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, 2547.

อารยะหญิง ศรีณพฤติ. ประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่อง “เมืองนครปฐม”. วิทยานิพนธ์ปริญญา

มหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

สารนิพนธ์

นิตา พิมพิเศษ. ผลกระทบจากการจัดเทศกาลลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ ในเขตอุทยาน

ประวัติศาสตร์สุโขทัย จังหวัดสุโขทัย. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.

ระวีวรรณ บุญญศาสตร์พันธุ์. ผลกระทบโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ต่อชุมชนเมืองเก่าสุโขทัย.

สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.

วีรพงษ์ คำด้วง. การศึกษาการใช้พื้นที่ทางการเกษตรกรรมของเมืองสุโขทัยในช่วงพุทธศตวรรษที่

18 – 20 จากข้อมูลทางด้านปฐพีวิทยา. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

ศิริภักดิ์ อังอนันท์. ผลเสียที่อาจจะเกิดขึ้นได้ของการใช้ปูนซีเมนต์ปอร์ตแลนด์ ในการบูรณะ

โบราณสถานประเภทอิฐ ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.

สุรเดช วิชิตจารุกุล. พัฒนาการเมืองเชลียง : การศึกษาจากหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์

และข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537.

สุรัชต์ แก้วมะไฟ. เทคนิควิธีการขุดแต่งโบราณสถาน โครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

ต. เมืองเก่า อ. เมือง จ. สุโขทัย. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.

หฤทัย ติรุ่งโรจน์. การกำหนดอายุและการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาปัตยกรรมภายใน
วัดพระศรีมหาธาตุเขลียง อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย. สารนิพนธ์ศิลปศาสตร
บัณฑิต (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537.

บทความในหนังสือ

กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์. “อุทยานโบราณคดีอุทยานประวัติศาสตร์: กระบวนการเปลี่ยนแปลง
แหล่งโบราณคดีสู่ระบบการท่องเที่ยว.” ใน รัฐจากมุมมองของชีวิตประจำวัน 2.
กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2551.

ขวัญเมือง จันทโรจณี. “เมืองเหนือในราชอาณาจักรอยุธยา.” ใน อนุสรณ์พิธีพระราชทานเพลิงศพ
นายขวัญเมือง จันทโรจณี, ต.ม. 8 มีนาคม ณ เมรุวัดโพธิ์หอม อำเภอบางปะหัน
พระนครศรีอยุธยา. พิษณุโลก: รัตนสุวรรณ 3, 2541.

ขวัญเมือง จันทโรจณี. “ลักษณะทางวัฒนธรรม ความเชื่อและชาติพันธุ์: ภาคเหนือตอนล่าง.” ใน
เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือตอนล่าง, 13 – 36. พิษณุโลก: ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2539.

ทิวา ศุภจรรยา. “บันทึกการถกแถลงเรื่องถนนพระร่วงหรือคลองชลประทานสมัยสุโขทัย,” ใน
ความยกย่องของประวัติศาสตร์: พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์หม่อมเจ้า
สุภัทรดิศ ดิศกุล, 311 – 329, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการ
ชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2539.

ธิดา สาระยา. “พระร่วง: ตัวอย่างศึกษาเรื่องการรับรู้เชิงประวัติศาสตร์ของสังคมท้องถิ่น.”
ใน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, 65 – 70. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2529.

ธงชัย วินิจจะกุล. “การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของอดีต: ประวัติศาสตร์ใหม่ในประเทศไทยหลัง 14
ตุลาคม.” ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. สถานภาพไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์.
กรุงเทพฯ: ตรีศวิน (ซิลค์เวอร์มบุ๊กส์), 2543.

ธงชัย วินิจจะกุล. “ผู้ร้ายในประวัติศาสตร์ไทย กรณีพระมหาธรรมราชา ผู้ร้ายกลับใจ หรือ
ถูกใส่ความโดย plot ของนักประวัติศาสตร์.” ใน พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. การเมืองใน
ประวัติศาสตร์ยุคสุโขทัย – อยุธยา พระมหาธรรมราชา กษัตริย์ราช. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ: มติชน, 2553.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “200 ปี ของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า.” ใน
กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย: ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์
นิพนธ์. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.

- นิธิ เอียวศรีวงศ์. “เมื่อไม่มีตำแหน่ง “พ่อขุน” ก็ไม่มีตำแหน่ง “แม่ขุน””. ใน **กรุงแตก,พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย: ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.
- “ประกาศคณะราษฎร (ฉบับที่ 1 วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475).” ใน **ชาลววิทย เกษตรศิริและ ชำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. ปฏิวัติ 2475 = 1932 Revolution in Siam**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547. หน้า 500 – 501.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. “ประวัติศาสตร์สุโขทัย ภาพลักษณ์กับความเป็นจริง.” ใน **ศิลปะสุโขทัยและอยุธยา: ภาพลักษณ์ที่ต้องเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. “อย่าลืม! ราชสำนักเมืองเหนือที่พิษณุโลก.” ใน **ฝันสลายหาคะเข็ม**, 194 – 209. กรุงเทพฯ: มติชน, 2553.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. “จากสองแควมาเป็นพิษณุโลก.” ใน **สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. พระราชวังจันทน์ “วังพระนเรศวร” เมืองพิษณุโลก ที่ประสูติ ที่ประทับ ของสมเด็จพระนเรศวรฯ**, 125 – 143. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. “บทบาทของขุนหลวงพ่องั่วที่มีต่อราชวงศ์สุโขทัย.” ใน **ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย – อยุธยา**, 67 – 87. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. “บทบาทของพระมหาธรรมราชาลิไท ศาสนา และ/หรือ การเมือง.” ใน **ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย – อยุธยา**, 109 – 129. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.
- เพ่ง ลิ้มปะพันธุ์. “ชีวิตการเมืองของผม.” ใน **จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, บรรณาธิการ. บันทึกของคนท้องถิ่น เอกสารเผยแพร่ของโครงการท้องถิ่นศึกษา**, 447 - 492. พิษณุโลก: โครงการท้องถิ่นศึกษา ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2542.
- เพ่ง ลิ้มปะพันธุ์. “วิถีชีวิตของข้าพเจ้า เพ่ง ลิ้มปะพันธุ์.” ใน **จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, บรรณาธิการ. บันทึกของคนท้องถิ่น เอกสารเผยแพร่ของโครงการท้องถิ่นศึกษา**, 349 - 427. พิษณุโลก: โครงการท้องถิ่นศึกษา ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2542.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. “พงสาวดารสยามอย่างย่อ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน **ความมกยย้อนอดีต: พิพิธนิพนธ์ พลตรี หม่อมราชวงศ์ สุภวัณย์ เกษมศรี**. กรุงเทพฯ: งานกราฟฟิค 2537.

- เรย์โนลด์ส, เกรก เจ. “คดีไต่สวน ก.ศ.ร. กุหลาบ: การทำรายงานเขียนประวัติศาสตร์ราชวงศ์
ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19.” ใน วารุณี โอสถารมย์, บรรณาธิการแปล. **เจ้าสาว ขุนศึก
ศักดิ์นา ปัญญาชน และคนสามัญ: รวบรวมบทความประวัติศาสตร์ของ เกรก เจ. เรย์โนลด์ส,**
1 – 52. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์: มูลนิธิโตโยต้า
ประเทศไทย, 2550.
- ไรท์, ไมเคิล. “สุโขทัย “รัฐในอุดมคติ”.” ใน **ฝรั่งหาล้าง (หรือยัง?)**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2551.
- สานติ ภัคดีคำ. “บทพระราชนิพนธ์เรื่อง พระร่วง สี่ล้านวน.” ใน **พระราชนิพนธ์พระร่วงของ
พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.**
กรุงเทพฯ: มติชน, 2544.
- ศิลป์ พีระศรี. “ศิลปสุโขทัย.” ใน วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, บรรณาธิการ. **ศิลปวิชาการ: ศาสตราจารย์ศิลป์
พีระศรี**, 261 – 281. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี อนุสรณ์, 2546.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “การตรวจสอบข้อมูลในพระราชนิพนธ์ “เที่ยวเมืองพระร่วง” ของ
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน **ศิลปะสุโขทัย บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดี
จารึกและศิลปกรรม**, 25-56 กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2547.
- ส. พลายน้อย. “ก.ศ.ร. กุหลาบ: เอ็ดดอร์สยามประเภท ผู้มีฉายาว่าบ้าหอบฟาง.” ใน
เล่าเรื่องนักเขียนดังในอดีต 2. กรุงเทพฯ: ทอหนังสือ, 2548.
- สมเกียรติ วันทะนะ. “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก.” ใน
**อยู่เมืองไทย: รวบรวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์
เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี**. สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์;
บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.
- สุนทร ชูตินทรานนท์. “การขยายตัวของอยุธยาสู่หัวเมืองทางเหนือ.” ใน **รายงานผลการสัมมนา
ประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก ครั้งที่ 2 11 – 13 กุมภาพันธ์ 2525**. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2527.
- สุภาพรรณ ขอมผล. “การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ศึกษากรณีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม
ท้องถิ่น อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก.” ใน **ขวัญเมือง จันทโรจณี**, บรรณาธิการ.
เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือตอนล่าง, 53 – 67. พิษณุโลก: ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2539.
- เอนก นาวิกมูล. “หนังสือประหลาด พบปี 2528 ก.ศ.ร.กุหลาบ พิมพ์หนังสืองานศพให้ตัวเอง
ก่อนตาย 20 ปี” ใน **เรื่องประหลาดเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: แสงแดด, 2536.

บทความในวารสาร

กองบรรณาธิการ. “แกะปมจินตภาพ ก.ศ.ร. กุหลาบ จากพระนิพนธ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช.”

อ่าน 3,2 (มกราคม – มีนาคม 2554): 30 - 31.

“คุยกับเดโช สวานานนท์ อธิบดีกรมศิลปากร และ นิคม มุสิกคามะ ผู้อำนวยการโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย.” ศิลปวัฒนธรรม 2,3 (2523): 4 – 10.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทย.”

วารสารศิลปากร 12, 2 (กรกฎาคม 2511): 43 – 45.

ณัฐพล ใจจริง. “คว่ำปฏิวัติ – โคนคณะราษฎร: การก่อตัวของ “ระบอบประชาธิปไตยอันมี

พระมหากษัตริย์เป็นประมุข.” ไฟเดียวกัน 6,1(มกราคม – มีนาคม 2551),104 – 146.

ณัฐพล ใจจริง. “การรื้อสร้าง 2475”: ผืนจริงของนักอุดมคติ “น้ำเงินแท้”.” ศิลปวัฒนธรรม

27,2(ธันวาคม 2548), 78 – 117.

ธิดา สาระยา. “การอนุรักษ์สุโขทัย : พิจารณาใหม่ในฐานะ “เมืองประวัติศาสตร์”

เมืองโบราณ 13,3 (กรกฎาคม – กันยายน 2530): 17 – 25.

ธีระ แก้วประจันทร์, “การขยายตัวของเมืองนครปฐม อันเนื่องมาจากการสร้างองค์พระปฐมเจดีย์

(พ.ศ. 2396 – 2456),” วารสารประวัติศาสตร์ (2534): 44 – 51.

ธงชัย วินิจจะกุล. “กุ ลอบ ลอก แต่งแบบไปโร่ ๆ ความผิดของ ก.ศ.ร. กุหลาบที่ตัดสินโดย

นักประวัติศาสตร์อำมาตย์.” อ่าน 3,2 (มกราคม – มีนาคม 2554): 13 – 28.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “วีรบุรุษในวัฒนธรรมไทย.” วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์

19, 3-4 (กันยายน – ธันวาคม 2544):1-21.

ปฐมฤกษ์ เกตุทัต. “พัฒนาการโบราณคดีในประเทศไทย.” เมืองโบราณ

21, 1-4(มกราคม – ธันวาคม 2538): 15 – 44.

ประธานคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. “สรุปผลการดำเนินงานของคณะกรรมการชำระ

ประวัติศาสตร์ไทย.” แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี. 10,1 – 3

(มกราคม – ธันวาคม 2519): 1 – 22.

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. “ชมเมืองพระร่วงตามพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง.”

วารสารอักษรศาสตร์ ศิลปากร 18(มิถุนายน 2538 – พฤษภาคม 2539): 54 – 64.

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, เขียน ; วินัย พงศ์ศรีเพียร, ตรวจสอบ. “สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์

สุโขทัย พ.ศ. 2518 – 2539.” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 19 – 20,3 (2543)

ศรัณย์ ทองปาน. “มิสเตอร์รัสต์แมนกับเทวรูปพระอิศวร.” เมืองโบราณ.

21, 1 – 4(มกราคม – ธันวาคม 2538): 89 – 96.

สมเกียรติ วันทะนะ. “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435 – 2475.” ใน

วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 17,1 (มิถุนายน 2533): 23 – 44.

สมเกียรติ วันทะนะ. “สังคมไทยในมโนภาพของสำนักคิดไทยสมัยใหม่.” ใน จดหมายข่าว

สังคมศาสตร์. 10,4 (2531): 91 – 114.

“สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทยสยาม.” วารสารศิลปากร 12, 2 (กรกฎาคม 2511):

43 – 45.

สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. “พระปฐมเจดีย์กับเมืองนครปฐม.” ศิลปวัฒนธรรม 12, 1 : 157 – 174.

หนังสือพิมพ์

“เชิดชูสุโขทัย.” สยามรัฐ (3 มิถุนายน 2496)

น้อย อินทนนท์ (นามแฝง). “ระหว่างบันทึก.” พิมพ์ไทย (8 ตุลาคม 2496)

อินเทอร์เน็ต

“คำขวัญของจังหวัดสุโขทัย.” [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

http://www.sukhothai.go.th/3584/data/data_01.htm [24 กรกฎาคม 2553]

“ความเป็นมา.” [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.stou.ac.th/aboutSTOU/background.htm>

[31 กรกฎาคม 2553]

ธงชัย วินิจจะกุล. “ยุคสมัยอย่างไรใหม่ในพระราชพิธีสิบสองเดือน.” [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

http://www.youtube.com/watch?v=yJIP6LWX_WA [9 กันยายน 2555]

ธงชัย วินิจจะกุล. “วาทกรรมพระราชอำนาจหรือประชาธิปไตยแบบคิดสั้น.” [ออนไลน์].

แหล่งที่มา: <http://61.47.2.69/~midnight/midnight2545/document9555.html>

[6 ตุลาคม 2555]

“ประวัติมหาวิทยาลัย.” [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.nu.ac.th/ab-history.php>

[27 กรกฎาคม 2553]

“เพลงประจำจังหวัด(สุโขทัย).” [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.info.ru.ac.th/province/sukhotai/sym7.htm> [15 มิถุนายน 2555]

สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ ไบรส์ จี. ปีเมอร์ 2 กุมภาพันธ์ 2553.

ภาษาอังกฤษ

Books

- Edwards, Penny. **Cambodge: the cultivation of a nation, 1860-1945.** Honolulu: University of Hawai'i Press, 2007.
- Gosling, Betty. **A chronology of religious architecture at Sukhothai, late thirteenth to early fifteenth century.** Chiang Mai, Thailand: Silkworm Books, 1998.
- Grabowsky, Volker, ed. **Southeast Asian historiography unravelling the myths: Essays in honour of Barend Jan Terwiel.** Bangkok: River Books, 2011.
- Hitchcock, Michael; King, Victor T.; and Parnwell, Michael, ed. **Heritage tourism in Southeast Asia.** Copenhagen S, Denmark: Nordic Institute of Asian Studies, 2010.
- Hobsbawm, Eric and Ranger, Terence. **The Invention of tradition.** Cambridge: Cambridge University Press, 2004
- Mukhom Wongthes. **Intellectual Might and National Myth: A Forensic Investigation of the Ram Khamhaeng Controversy in Thai Society** Bangkok: Matichon, 2003.
- Peleggi, Maurizio. **The Politics of Ruins and the Business of Nostalgia.** Bangkok: White Lotus Press, 2002.
- Thongchai Winichakul. **Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation.** Chiang Mai: Silkworm Books, 2004.
- Vella, Walter F. **Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism.** Honolulu: The University Press of Hawaii, 1978.

Theses

- Beemer, Bryce G. **Constructing the Ideal State: The Idea of Sukhothai in Thai History, 1833-1957.** M.A. Thesis in Asian Studies, University of Hawaii at Manoa, 1999.
- Kunakorn Vanichviroon. **Imagining Ayutthaya: A Recent Transformation in the Thai Collective Identity of the Past.** M.A. Thesis, National University of Singapore, 2004.
- Winai Pongsripian. **Traditional Thai Historiography and Its Nineteenth-Century Decline.** Ph.D. Thesis, University of Bristol, 1983.

Articles

Denes, Alexandra. “The Provincial Encompassment of Ethnic Difference in Thailand:

The Case of Surin Province.” ความไกลหลของวัฒนธรรมศึกษา: รวมบทความจากการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 7 ยกเครื่องเรื่องวัฒนธรรมศึกษา. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2552.

Griswold, A.B. and Prasert na Nagara. **On Kingship and Society at Sukhodaya, from Change and Persistence in Thai Society, Essays in Honor of Lauriston Sharp.** Ithaca: Cornell University Press, 1975

Hong, Lysa. “Twenty Years of “Sinlapa Wattanatham”: Cultural Politics in Thailand in the 1980s and 1990s.” **Journal of Southeast Asian Studies** 31,1 (March 2000): 26-47.

Prince Dhani. “The Old Siamese Conception of the Monarchy.” **Journal of the Siam Society** 36,2 (1946): 91-106.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาววิศรา ตั้งคำวานิช เกิดเมื่อวันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2529 ณ จังหวัดอุดรดิตถ์ เดิมโตและเล่าเรียนถึงระดับชั้นมัธยมศึกษาที่จังหวัดพิษณุโลก สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา 2551 และเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2552 ได้รับทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์สำหรับนิสิตจากบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2554 และทุน Aisan Graduate Fellowship ไปทำวิจัยและนำเสนอผลงานที่สถาบันวิจัยเอเชีย (Asia Research Institute) มหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์ (National University of Singapore) เมื่อ พ.ศ. 2555